

دکتور عزت اللهی عزهتی

منتدی إقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

له لیکوئینه وهیه کی جیویۆله تیکی

ئیران و عیراقد

منتدی إقرأ الثقافی

للکتاب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

پیاچونه وهی:

د. جهزا توفیق تالیب

وهرگیڕانی له فارسیه وه:

هاوری یاسین محهمه دئه مین

كوردستان

لەلەنگۆلەنەوێهەکی جیۆپۆلەتیکی نێران و عێراقدا

بلاؤکراوهی خانہی چاپ و بلاؤکردنہوہی چوارچرا

زنجیرہی ۲۸۲

ناونیشان / سلیمانی - سمرتای شہقامی مہولہوی - بہرامبہر پالاس

موبایل ناسیا ۰۷۷۰۱۵۷۵۰۶۷ - سانا ۰۷۵۰۱۱۲۸۳۸۸

Email: chrachra88@yahoo.com

http://www.facebook.com/chwarchra.chapxanai?ref=tn_tnmn

<http://www.facebook.com/KtebxanaiChwarchera?ref=hl>

دکتۆر عزت اللهی عزه تی

کوردستان
له لیکۆلینه وه یه کی جیۆپۆله تیکی نیران و عیراقددا

ومرگیزانی له فارسیه وه / هاوړی یاسین محمدا مین
بیاجونه وهی / د. جەزا توفیق تالیب

۲۰۱۳

پېنناسەي كىتېب:

ناوى كىتېب : كوردستان لە ئىكۆلېنە وەيەكى جىيۇپۇلە تىكى ئىران و عىراقدا

ناوى نوسەر : دىكتۇر عزت اللهى عزەتى

وەرگىتېرى لە فارسىيە وە : ھاوړى ياسىن محمدامىن

نۆبەتى چاپ : چاپى يەكەم – سلىمانى ۲۰۱۲

چاپ : چاپخانهى چوارچرا

تيراژ : ۱۰۰۰ دانە

لە بەرپۆە بەرايەتى گشتى كىتېبخانە گشتىيەكان ژمارە (۲۷۴۷) ى سالى (۲۰۱۲)ى

پېندراوہ .

بەشى سىنەم

لېكۆلېنەۋە لە پىنگەي ئىران و عىراق لە ستراتىجى ئەمەلىيەتلىك

- سىياسەتى جەۋگىرى دوولايەنەي ۋلاتە يەكگرتۈۋەكەنى ئەمەلىيەتلىك ئىران و عىراقدا ۱۸۳
- سىياسەتى ئەمەلىيەتلىك بۇ بەرپەردەنەي ئىران و عىراق ۲۰۱
- شۈبھى ستراتىجى ئەمەلىيەتلىك لەناۋچەي كەندەي لەئىتەتدا ۲۰۶
- سىياسەتى ئەمەلىيەتلىك لەبەرامبەر پوخاندەي سەدام ۲۲۳
- سىياسەتى ئەمەلىيەتلىك لەبەرامبەر عىراقدا ۲۳۶

بەشى چۈرەم

ھاۋكارىيەكەنى ئىران و عىراق

- نەۋ ۋاكتەرانەي كارىگەريان لەپىنگەتەي جىۋىزەتلىكى عىراقدا ھەيە ۲۴۱
- مەسەلەي كورد لەعىراق ۲۵۰
- جىۋىزەتلىكى شىعەكان ۲۶۶
- كوردستانى ئىران ۲۶۸
- كۆدە جىۋىزەتلىكىكەنى ئىران دەربارەي عىراق ۲۷۹
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى ئىران عىراق و تۈركىيە ۲۹۰
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى ئىران عىراق و سۈرىيە ۲۹۲
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى ئىران عىراق و ئەرەبستانى سەۋدى ۲۹۳
- ناسۆ ستراتىجى ھارىكارى ئىران عىراق و ئىران ۲۹۵
- ھارىكارىيەكەنى ئىران و عىراق لەبۈرەكەنى ۲۹۷

بەشى پىنچەم

لېكۆلېنەۋە لە پەنگۈرپىشەي دۈرۈستبۈۋى قەيران

بەمەبەستى گەشتەن بەمۇدىلىكى ستراتىجى

- لېكۆلېنەۋە لە پەنگۈرپىشەي قەيرانە سىياسەكان ۳۱۱
- چەمەك لەكەتەي دەرگەمەتلىك ناسايشى نەتەۋەدا ۳۲۰
- لېكۆلېنەۋەي ناۋچە سۈرۈپەكەنى ئىران و عىراق بەمەبەستى گەشتەن بەمۇناۋچەنەي كە لەبەرتەين ۳۲۴

پیشەکی وەرگەر

هەرچەندە لەم سالانەى دوايدا چەندىن كەتیب و لىكۆلینەوێ زانستى سەبارەت بەجیۆپۆلەتیک نوسراوە و وەرگێردراوەتە سەر زمانى كوردى، بەلام لىكۆلینەوێیەك بەمجۆرە و بەم ووردەكارەبە سەبارەت بەولاتانى ئێران و عێراق و پەيوەست بەكوردستانەو زۆر دەگمەنە. نەمڕۆ جیۆپۆلەتیک لەئالۆزترین و جەغالبترین بابەتەكانە كەسیاسیەكان و توێژەران و چاودێرانى سیاسى سەرقال كەردووە و لەجیهان و ناوچەكەش چەندىن سەنتەر و لىكۆلینەوێ سەبارەت بەجوگرافىای سیاسى و جیۆپۆلەتیک دامەزراوە بۆ لىكۆلینەوێ لەسەرچەم بوارەكانى نەم زانستە بەپێى قۆناغەكان، لەنیوێ یەكەمى سەدەى بیستدا جیۆپۆلەتیک هەلى نەوێ بۆ رەخسا كە چڕۆبكات و پەرەسینت رۆلى شوین و فاكتمەرە جوگرافىەكان لەناراستەكردن و جەلەوكردنى جەنگەكاندا ببینت بەتایبەتى لە جەنگى یەكەم و دووهمى جیهانى و جەنگى ساردا، لەپاش نەمانى جەنگى ساردیش لەنیتوان بۆلۆكى رۆژەلەت و رۆژناوا و هەلۆشانەنەوێ یەكیتى سۆڤیت و پەیمانى وارشۆ گەشەى نەم زانستە وەك لقیك لەزانستى جوگرافىای سیاسى هەر بەردەوامە.

نەم كەتیبە یەكێكە لەكەتیبە گزنگ و بەناوبانگەكانى دكتۆر عزت الله عزتى كەبەدەگمەن توێژینەوێەكى زانستى و گرنگى وا لەكەتیبخانەكاندا بەمچاودەكەمۆت كە لەبارەى جیۆپۆلەتیکى دوو ولات لە رۆژەلەتێ ناوەرەاست كەبەرتیبە لە ئێران و عێراق كرايبت، گرنگى نەم كەتیبە لەوهدایە كەتوێژەر نەم لىكۆلینەوێەى زۆر بەشێوێ وورد و نەكادىمى نوسيوە و نەمكارەى بۆ دەقترى زانیارى سیاسى و نیتودەولەتى سەر بەوہزارەتى كاروبارى دەرەوہ كەردووە و لەگەل نەوێ نوسەر خۆى ئێرانى بەلام دەتوانین بلین زۆر بیلایمانە و زانستیانە نەم توێژینەوێەى نەجام داوە و بەوردی ناماژەى بۆ سەرچەم كیشە و كەلینە جیۆپۆلەتیکەكانى ئێران و عێراق كەردووە، كەبەدریژاى مێژوو بووہتە سەرچاوەى ناكۆكى و مەملەتێ لەنیتوان نەم دوولاتاتەدا و بەشێوێ جۆراوجۆر بەپێى سەردەمە مێژووییەكان.

نوسەر لەنوسینى نەم كەتیبەدا زیاتر لە (٢٦) سەرچاوەى دەگمەنى ئینگلیزى و (٧٦) سەرچاوەى

فارسی بەكارهێناوە و لىكۆلینەوێەكەى داوەشكەردووە بۆ پیشەكى و پینج بەش بەم شێوێەى خوارەوہ:

بەشى یەكەم لىكۆلینەوێە لەپینگەى ئێران و عێراق لەستراتیجى ناوخۆى و ناوچەبیدا، كەمژر بەوردی و شارەزایی ناماژەى بۆ پینگەى ستراتیجى هەردوو ولات كەردووە و خالە لاوەزەكانى لەرووى ستراتیجیەوہ خستۆتەرۆو. بەشى دووهمى تەرخانكەردووە بۆ شوینی ئێران لەستراتیجى جیهانیدا بەپێى قۆناغەكانى مێژوو چركەرنەوێ بابەتەكە بەدریژاى مێژوو سەدەى بیستەم. لەبەشى سێیمەدا

ناماژدهی کی ورد بۆ لیکۆلینهوه له پێگهی ئێران و عێراق له ستراتیجی نه مەریکادا به تاییهتی له ماوهی جهنگی سارد و دواى نهمانی جهنگه کهش دهکات. له بهشی چواره مدا باس له وهههنگاوه دهکات بۆ ناسایی کردنهوهی گزێههکانی نیوان ههردوو ولات و دروستکردنی هاوکاری له نیوانیاندا تادهگات به و ناسته ی بتوانیت ئێران و عێراق وهک یهک ولات له ناوچه که کاربکهن. بهشی پینجهم تهرخانکراوه بۆ لیکۆلینهوه له رهگوریشهی دروستبوونی قهیرانهکان به مه بهستی گهشتن به مۆدیلیکی ستراتیجی له نیوان نهم دوو ولاته دا تابوانیت ههنگاوهکانی لیکتزیکیبونهوه نه بجا مبدیت.

نوسهر لهم کتیه دا هه ندیک هه له ی نه کادیی و جوگرافی که می کردووه، من هه ولماوه به پیی پییست هه له کان له په راوێژدا راستبکه موه به یینه وهی ده ستکاری دهقی نوسینه که بکه م، ههروه ها ده شیت له روهی زانسته وه په خنهم له هه ندیک له مۆچونهکانی نوسهر هه ییت به لام نهو ره خنانه هه یچ له به هه ی لیکۆلینهوه که که منکاته وه چونکه به ده گمهن که سیک ده دۆزیه وه به م شیه زانستی و بیلا یه نه له باره ی جیۆپۆله تیکی ئێران و عێراق وه بنوسیت، شتیکی تر که گرنکه لیه دا باسی بکه م نه وهیه نهم کتیه که به زمهانی فارسی نوسراوه له ژێر ناوێشانی (لیکۆلینه وه یهک له جیۆپۆله تیکی ئێران و عێراق)، به لام له به رنه وهی نهم لیکۆلینه وه یه گرنگیه کی زۆری داوه به کورد و کوردستان و له ناو کۆده جیۆپۆله تیکیه کانه جهخت له کوردستان ده کاته وه و زۆریه کی که لینه جیۆپۆله تیکیهکانی به ستۆته وه به ناوچه کوردستانیهکانی ههردوو ولاته وه زۆریه کی با سه که ی چ له روهی جوگرافی و چ له روهی مێژوویه وه تهرخان کردووه بۆ کوردستان و زۆریه کی کیشه جیۆپۆله تیکیهکانی نیوانی ههردوو ولاتی به ستۆته وه به کوردستان وه، بۆیه من له دانانی ناوێشانی کتیه که دا وشه ی کوردستانم بۆ زیاد کردووه به مچۆری خواره وه (کوردستان له لیکۆلینه وه یه کی جیۆپۆله تیکی ئێران و عێراق دا)، بۆیه له و باره یه وه داوا ی لیبووردن له نوسهر ده که م.

له کۆتا یدا هیوادارم به م وه رگێرانه بتوانم به شیک له نه رکی سه رشان ی خۆم به رام به ر به نه ته وه که م و خۆنه رانی بواری جوگرافیا و جیۆپۆله تیکی و سیاسهت و رۆشن به ران جیه جیکرد ییت و بیگومان وه رگێرانی ش بی که مو کورتی نییه و هیوادارم جیگای ره زامه ندی خۆنه رانی نازیز ییت.

وه رگێر

هه زوړی یاسین عه مدامین

۲۰۱۲/۷/۱۰

پيشه‌ګۍ نوسه‌ر

دواى هـلـوهـشانـدنـهـوـى يـهـكـيـتـى سـؤـفـيـت و كـؤـتـايـى جـهـنـګى سـارد و نـهـمـانـى پـهـيـمانـى وارشـو، گـؤـرـانـكـارى گـهـوره له جـوگـرافـيـاي سـياسـى و شـوئـنى جـيـوپـؤـلـهـتـيـكـى جـيـهـانـدا رـوـويـداوه. گـؤـرـانـكـاريـهـكـان و پـيـشـهـاتـهـكـانـى ناوچـهـكـانـى دـهـورـوبـهـر و نـزـيـكـى سـنـورـى نـيـران بـه بـهـراورد بـه زـؤـبـهـى ناوچـهـكـانـيـترى جـيـهـان گـهـوره‌تر و ناـلـؤـزتر بـووه. نـهـگـمـرچى هاوـكـات له‌گـمـل شـؤـرشى نـيـسـلامى نـيـران، دـوـو گـؤـرـانـكـارى سـمـره‌كـى له دـهـورـوبـهـرى نـم وـلاـته واته نـيران رـوويـدا، هـمـچـهـنـده نـم دـوـو رـووداوه دواى كـؤـتـايـهـاتـنى جـهـنـګى سـاردش هـمـر بـمـرـده‌وامـبـوو و بارودؤخـه‌كـه‌ش خـرايـتر بـوو. له‌وانـه‌ش داگـير كـردنى وـلاـتى نـهـفـغـانـسـتان له‌لـايـهـن يـهـكـيـتـى سـؤـفـيـتـمـوه له سـالى (١٩٨٠)، له دواى رـوودانـى شـؤـرشى نـيـسـلامى له‌نـيـران، هـيـرشى سـوپـاي عـيـراق بـؤ سـمـر نـيـران له (نـيـلـولـى ١٩٨٠) بـمـرـده‌وامـبـوونى شـمـر بـؤ ماوهـى هـمـشـت سـال تا له‌سـالى (١٩٨٨) كـؤـتـايـى هـات و دوايه‌دواى نـمـوه هـيـرشى عـيـراق بـؤ سـمـر كـوئـت له‌سـالى (١٩٩٠) دـهـسـتى پـيـكـرد. نـهـمـانـه گـؤـرـانـكـارى زـؤـر بـمـرچاو بـوون كـه له‌ولـاتـانـى هاوسـنـورى نـيران رـوويـانـدا. هـلـوهـشانـدنـهـوـى يـهـكـيـتـى سـؤـفـيـت و سـمـر بـه‌خـؤـبوونى كـؤـمـاره‌كـانـى، وـلاـتى نـيـرانى بـمـروه مـهـيدانـتيـكى نوئ بـرد له‌بـوارى جـوگـرافـيـاي سـياسـيدا. نـيـران كـه جـارـان له‌باكوـروه تـهـنـيا هاوسـنـور بـو له‌گـمـل يـهـكـيـتـى سـؤـفـيـتـدا، بـه‌لـام پـاش هـلـوهـشانـدنـهـوـى يـهـكـيـتـى سـؤـفـيـت و دروسـتـبوونى چـهـنـدين كـؤـمار و كـؤـتـايـهـاتـنى جـهـنـګى سـارد له (دـيـسـه‌مـبـري ١٩٩١) له‌گـمـل چـهـنـدين وـلاـتـيـتر له‌نـاسـيـاي ناوه‌رـاست و قـمـوقـاز بـووه دراوسـى، كـؤـمارى تـازه سـمـر بـه‌خـؤـى تـوركـمـانـسـتان له‌باكوـرى رـؤـژه‌لـاتـى نـيـران و له‌رـؤـژه‌لـاتـى دـهـريـاي قـهـزوئـن و هـمـروه‌ها كـؤـماره‌كـانـى نـازـه‌ر بـايـجان و نـمـر مـيـنيا و كـؤـمارى خـودمـختـارى نـخـجـوان (له‌ناو پـيـكـهـاتـى كـؤـمارى نـازـه‌ر بـايـجان) له‌رـؤـژناوـاي دـهـريـاي قـهـزوئـن بـاكـورى رـؤـژناوـاي نـيـران بـوونـه هاوسـنـور.

دواى هـلـوهـشانـدنـهـوـى يـهـكـيـتـى سـؤـفـيـت و كـؤـتـايـهـاتـنى جـهـنـګى سـارد و نـهـمـانـى پـهـيـمانـى وارشـو، گـؤـرـانـكـارى لـمـسـياسـهـتى نـيـوده‌ولـه‌تى وـلاـته يـه‌كـگـرتـوه‌كـانـى نـه‌مـهـريـكا سـه‌بـاره‌ت بـه نـيـران رـوويـدا، كـه دواى پـچـرانى پـمـيوه‌ندى نـيـران له‌گـمـل نـم وـلاـته له‌نـه‌نـجـامى رـوودانـى شـؤـرشى نـيـسـلامى له‌نـيـران و هـاتـنـه‌دـه‌ره‌وى نـيـران له (پـه‌يـمانـى سـنـتـو) له‌سـالى (١٩٧٩) و دواى هـلـوهـشانـدنـه‌وى نـم پـه‌يـمانـنـامـه‌يه (وه‌ك بـالى رـؤـژه‌لـاتـى پـه‌يـمانـى نـاتـق). دواى پـچـرانى پـمـيوه‌ندى نـيـران له‌گـمـل وـلاـته يـه‌كـگـرتـوه‌كـانـى نـه‌مـهـريـكا و داگـير كـردنى سـفـاره‌تـه‌كـى له‌لـايـهـن خـوئـنـدكـارـانـى بـالى نـيـمـامـه‌وه، وـلاـته يـه‌كـگـرتـوه‌كـانـى نـه‌مـهـريـكا له‌هـه‌ولـى گـؤـشـه‌گـير كـردنى نـيـرانـدا بـو له‌رـيـځـگـاي پـمـيره‌ويـكـردنى سـتراتيـجـى جـله‌وگـيرى دـوولـايـه‌نـمـوه. جـهـنـګى سـه‌پـيـتراوى

عیراق بمر نیران و بمردهوامیونی بۆ ماوهی ههشت سال، یه کێك بوو لهو پێگایانهی که بووه هۆی لاوازکردنی ژێرخانی نابووری و سهربازی ههردوو ولات لهناوچه کهدا.

ههلهوه شاندنهوهی یه کێتی سۆقیت و دامهزراندنی کۆماره سهربهخۆکان، کاریگهری لهسهر نهخشه ستراتیجیهکانی نه مههریکا و هاوپه یانهکانی (لهوانه تورکیا) ههبوو، ووردهورده نارهزوی نهو کۆمارانهی لهژێر نفوزی مۆسکۆدا بوون بمره و پۆژناواو دهچوون. دورایی نهو کۆمارانه له مۆسکۆوه بووه هۆی کرانهوهیان بمره و پۆژناوا، ههروهها یارمهتیده ر بوو بۆ نهوهی نه مههریکا و په یانی ناتۆ جێپێتی خۆیان قایم بکهن، له پێگای باشکردنی باری نابووری و کۆمه لایهتی نهو کۆمارانه لهناوچه که نفوز پهیدا بکهن.

نه گهرچی لهسهرتای ههلهوه شاندنهوهی یه کێتی سۆقیت کۆمه لهیه ک به ناوی (کۆمه لهی ولاته سهربهخۆ بمره وهند هاوپه شهکان) دامهزرا، که له هه موو کۆمارهکانی ناو یه کێتی سۆقیت (جگه له کۆمارهکانی به لئیک) پێکهاتبوو. به لām رهوتی بارودۆخه که له ماوهی سالانی دواییدا پیشانیدا که نهو کۆمه لهیه نهیتوانیوه له رهوشی چاره سهمری ناکۆکیهکان و به دیهیتانی زه مینهیه کی نه منی و نابووری بۆ نه ندامانی کۆمه له که سه رکه وتن به دهست به ئیتیت. له بمر نه وه ولاته یه گه گرتوه کانی نه مههریکا و هاوپه یانهکانی له پۆژناوا به تاییهت نه ندامانی په یانی ناتۆ، له هه ولدان بۆ زیاد کردن و فراوانکردنی نفوزی خۆیان له ناسیای ناوه راسهت و قه ققاز، له پێی هاوکاری یه کێک له هاوپه یانهکانی خۆیان (تورکیا) که کهوتۆته باکووری پۆژناوای نیران و باشووری قه ققازه وه. نفوزی خۆی له باکووری نیران به تاییهت له قه ققاز زیاد کردوه دوا ی تێپه رینی زیاتر له (۷) سال، بۆته هۆی که مکر دنه وهی نامادهیی و نفوزی نیران له هاوکیشه سیاسی - نابووریه کانی نهو کۆمارانه دا.

په یانی ناتۆ بهو بپاره ی که دای بۆ فراوانکردنی قه له مه روی خۆی بمره و پۆژه لاته به تاییهت له قه ققاز، نه ک نه نیا مه بهستی جله وکردنی روسیا له سنوری باشوور پۆژناوا بوو، به لکو له هه مانکاتدا مه بهستی جله وکردن و گه مارۆدانی نیرانه له باکووری پۆژناواوه و پێگرتن له نیران بۆ گه یشتن به قه ققاز و روسیا. دابه شکردنی ده ریای قه زوین به پێی نه ته وه و ولاته کان بووه هۆی نه وهی که په یوه ندی راسته وخۆی ناوی نیوان نیران و روسیا بپه چریت و له چوارچێوه ی ولاتانی که ناری ده ریای قه زوین پێکه خریت. له کاتیکدا روسیا و نیران پتو یستیان به هاوکاری و په یوه ندی راسته وخۆ هه یه. به مجۆره نیران له لای باکوروه گه مارۆدراوه له لایه ن دراو یستیکانیه وه که زیاتر بمره وه ندی هکانیان نزیک بوو له گه ل پۆژناوا به تاییهتی ولاته یه گه گرتوه کانی نه مههریکا و نه ندامانی په یانی ناتۆ و به تاییهت تر تورکیا ولاتانیتری ناوچه که که دوژمنه له گه ل نیران وه ک نیسرائیل ده بیننه وه.

نه مه رۆ نیران به له ده ستدانی پێگه ی شارستانی خۆی له ناوچه کانی قه ققاز و ناسیای ناوه راسهت. له گه ل دوژمناییکدا رووبه رووه که بۆته هۆی لاوازکردنی نامادهیی نیران و روسیا و به هێزکردنی ناتۆ و

نیسرائیل، که لسمر سنوری (۲) هزار کیلومتره بۆته همره شه بۆ سمر بهرژه ونډیه نه توه یه کانی نیران، چونکه ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا و یه کیتی نورویا سیاهه تی دهره کی و په یوه نډی دهره وهی نهم ولاتانه ریکده خمن نهک سمرکرده کانیان. (رهوتی کاروباره کان لسم سالانه ی دوا ییدا سه باره ت به په یوه نډیه دیلوماسیه کان راست و دروستی نهم بۆچونه دهه لمینیت).

نیران نیستا له همره سئ ناوچه ی قه ققاز (جگه له نمرمینیا لسم ساتهدا) و ناسیای ناوه راست (جگه له تاجیکستان که هاوسنور نییه) و دهریای قه زوین، که سئ ناوه نډی گرنگی جیوپوله تیکي و په یوه نډین، له کاتیکیدا له ده ستدانی نفوزی خوی لسم ناوچانه، که جاران ناوچه ی نفوزی خوی بووه له زور رووه ده له ده ستی داوه و له قوناغی گه رانه وهیه بۆ ناستی په یوه نډی نابوروری له قوناغی جهنگی ساردها.

له رژه ولاته وه، نیران هاوسنوره له گه ل نه فغانستان و پاکستان که همر دوکیان سمرچاوه ی کیشه بوون بۆ نیران له ربردو و نیستا و داهاتودا، له نه فغانستان، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا به یارمه تی هاوپه یانه همریه که ی (پاکستان)، تالبانیان هینایه سمرحکم و له یه که مین قوناغی سمرکه وتیان له سالی (۱۹۹۷) په یوه نډی رژه نارای نه فغانستان، واته ناوچه ی هرات که به شیکه بووه له قه لمره ی شارستانی و فمرهنگی نیران له گه ل نیران پچراند و له نه بجامدا په یوه نډی شیعه کان و تاجیکه کانی نه فغانستان له گه ل نیران پچرا. له سالی (۱۹۹۸) و داگیرکردنی مزارعی شریف سه تنه ری خه باتی حکومتی نیسلامی نه فغانستان، دوا سمنگه ری بمرگری شیعه و هه وادارانی نیران له رژه نارای نه فغانستان له لایه ن تالیبانه وه داگیرکرا، که ژماره یه کی زور له شیعه کانی تیدا کوژران و کونسولخانه ی نیران لسم شاره دا ویران کرا و هه شت که سی دیلومات و په یامینریکی نیران به درېنده ترین شیوه کوژران. تورپه ی خه لکی نیران و کومه لگای جیهانی، نیرانی تا ناستی هیرشی سمربازی دژی نه فغانستان هاندا و کویونه وهی هیزی سمربازی سه ده زار که سی نیران به درېژی سنور له گه ل نه فغانستان له سالی (۱۹۹۸) همردو ولاتی دراوستی گه یانده ناستی مه ترسی پتیکد ادانی سمربازی و هه لگیرساندن ی جهنگ.

سنوره کانی رژه ولاتی له ده یه ی رابردودا ناوه نډی روه یروو بوونه وهی بانډی ماده سړک ره کان بووه که نه فغانه کان بهر هه میانده هینا و له ریگای نیرانه وه بهر هه نه وروپایان ده برده. هه لوه شانده وهی یه کیتی سؤقیّت و دهرچونی سویای سوور له نه فغانستان و روخانی حکومتی سؤسیالستی دکتور نه جیب الله له نه فغانستان له سالی (۱۹۹۲) بووه هژی سمره لاندی تیرور و درېندایه تی و جهنگی ناوخو و بهر هه مهینانی ماده ی سړک ره له نه فغانستان که ناسیای نیران و ولاتانی ناوچه که ی خستبوه مه ترسیوه. بهر هه ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا له باکور و رژه ولات کیشه ی بۆ جوگرافیای سیاسی نیران دروست ده کرد، که دهرچون لیتی پتویستی به ورده کاری و کات و متمان سازی هیه.

له‌پوښتاناوه نيران هاوسنوره له‌گه‌ل عيراق و تورکيا، خاکی عيراق که دواي پوخانی ده‌وله‌تی عوسمانی له‌ده‌یه‌ی دووه‌می سده‌ی بیست، له‌ژیر نینتدابی به‌ریتانیای گه‌وره‌دا بوو، تا له‌سالی (۱۹۴۵) هاته‌ده‌روه، کیشه سنوریه‌کانی نیوان نيران و عوسمانی به میرات بۆ نهم ولاته مایه‌وه و بووه به‌لگه بۆ به‌ش‌هاتنی له‌گه‌ل نيراندا، له‌نه‌جامدا عيراق دواي که‌متر له‌دوو سال له‌سمرکه‌وتنی شو‌پشی نیسلا‌می هی‌رش‌ی کرده سمر نيران و جه‌نگی خویناوی له‌نیوان نهم دوو ولاته دراوسییه‌دا به‌ریابوو، بۆ ماوه‌ی هه‌شت سال دریه‌ی کیشا.

سنوری نیوان نيران و عيراق (۱۶۰۹) کم دریه‌ که له‌پووی جوگرافیا سیاسیه‌ به‌ یه‌ کیک له‌ناله‌بارترین حالتی هیل‌ی سنوری داده‌نریت، نا‌کوکی نیوان دوو ولاتی دراوسی زیاد ده‌کات، نهم سنوره تاییه‌تمندی زوری هیه، که بۆ‌ته‌هۆی دروستبوونی گرۆی و نا‌لۆزی له‌نیوان هه‌ردوو ولاتی دراوسی‌دا.

دواي تیکشکانی عيراق له‌ته‌نجامی داگیرکردنی کویت له‌سالی (۱۹۹۱) راسته‌وخۆ له‌وکاته‌دا که هاوپه‌یانه سهره‌کیه‌کی (یه‌کیتی سو‌فیت) له‌حاله‌تی هه‌له‌ه‌شاندنه‌وه‌دا بوو، ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا و هاوپه‌یانه‌کانی له‌پوښتاناوه‌ نوو توانایه‌یان به‌ده‌سته‌پێنا که خواسته‌کانی خو‌یان له‌چوارچیه‌ی نه‌نجومه‌نی ناسایشی نه‌تموه یه‌ک‌گرتوه‌کاندا پریارنامه‌یه‌ک په‌سهند بکه‌ن بۆ هی‌رش‌کردنه سمر عيراق و نهم ولاته‌ش رووبه‌رووی گه‌ما‌وی نابووری و سهریازی بکه‌نمه‌وه که‌تا نه‌م‌پۆ به‌رده‌وامه (مه‌به‌ستی نه‌وکاته‌ی کتیه‌که‌ی تیدانوسراوه واته ۲۰۰۲ وهرگیر). ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا و به‌ریتانیا به‌ جی‌گیرکردنی دوو هه‌ریمی دژه فرین له‌باکور و باشووری عيراق، ته‌نیا سییه‌کی ناسمانی عیراقیان له‌ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی نوو ولاته‌دا هیشه‌توه. له‌ناوچه‌ی دژه فرین ته‌نیا فرۆکه‌ی سهریازی نه‌مه‌ریکا و به‌ریتانیا ده‌یان‌توانی بفپرن. دروستکردنی ناوچه‌ی دژه فرین، بووه هۆی نه‌مانی ده‌سه‌لات حکومه‌تی عيراق له‌باکور و باشووری نهم ولاته. لاوازی و نه‌مانی حکومه‌تی ناوه‌ندی عيراق له‌باکور نهم هه‌له‌ی بۆ کورده‌کان په‌خساند، که ده‌سه‌لاتی خو‌یان له‌پینگای یارمه‌تی نه‌مه‌ریکا و تورکیاوه^۱ به‌رده‌وامی پێبده‌ن. له‌م ماوه‌یه‌دا تورکیا به‌دواي ته‌ماعی خو‌ی به‌ بیانیوی راوانانی (پ.ک.ک) ه‌چه‌ندین جار له‌شکرکیشی بۆ‌ناو خاکی عيراق (کورده‌ستانی عيراق – وهرگیر) کردووه، له‌گه‌ل نه‌وه‌ی کۆمه‌لگای نێوده‌وله‌تی نا‌پازی ده‌ربریه‌ له‌مه‌باریه‌وه. ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا بۆ له‌ناو‌بردنی حکومه‌تی سه‌دام و دانانی حکومه‌تیک له‌عیراق له‌ژیر نفو‌زیی خو‌یدا، کاری گه‌مارو‌دانی ولاتی نيران له‌پوښه‌لات و پوښا‌ناو و با‌کو‌روه ته‌واو ده‌بی‌ت. له‌به‌ر‌نه‌و هۆیانه عيراق سه‌ری‌شه‌ی زوری بۆ نيران دروست‌کردووه که سه‌د هه‌زار قوربانی و سی‌سه‌ده‌زار که‌م نه‌ندامی بۆ نيران به‌جیه‌هیشه‌توه و زه‌ه‌ری گه‌وره‌ی به‌ژیرخانی نابووری نيران گه‌یان‌دووه، به‌لام له‌پووی

^۱ (کورده‌کان ده‌سه‌لاتی خو‌یان له‌پینگای یارمه‌تی تورکیاوه به‌رده‌وامی پێناده‌ن به‌ی‌تجه‌مانه‌وه ده‌وله‌ت و حکومه‌تی تورکیا هه‌میشه به‌ناشکرا و به‌نه‌تی دژایه‌تی نوو ده‌سه‌لاته‌ کوردیه نیمچه سه‌ریه‌خۆیه کار‌ده‌کات. وهرگیر

ناسایشی نەتەوەییەو بەرژەوێندی نەتەوێی ئێران لەم ساتەدا دەتوانێت لاوازی جیوستراتیجی ئێران لەستراتیجی جەڵەوکردنی چەند لایەنە تاناستیک وەلانی و قولایی ستراتیجی ئێران تاناستیک فراوان بکات. هەرچەندە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەهەولێ روخاندنی حکومەتی سەدام حوسێندایە بەلام ئەو تانیستە توانیویەتی کاری خۆی لەناوچەکە ئەنجامدات و لەپێگای ئەو هەولانەو و اچاوەروان دەکرێت لەنایندەییکی نزیکیدا گۆرانکاری بەرچاو رووبات، چونکە پێگای جیاواز بۆ گۆڕینی رژێم لەعێراق هەیە و سەرنگونکردنی سەدام حسین دابەشکردنی دەسەلات لەعێراقدا بەدوای خۆیدا دینیست، کە لەو کاتەدا کوردەکان و شیعهکان^١ و عەرەبەکان کە هەریەکەیان بۆخۆیان داوای دەسەلاتی زیاتر دەکەن. تورکیا، ئێران و سوریا بەهۆی بوونی کورد لەولاتەکیاندا لەکاتی دروستبوونی ولایتیکی سەربەخۆی زۆریەکی کورد رووبەرپووی کێشەیی گەورە دەبنەو. کوردەکانی تورکیا کە دانیشتوانەکی نزیکی (٢٠) ملیۆن کەس دەبێت و داوای سەربەخۆیی دەکەن خاکی تورکیا دەخەنە بەر هەرەشە. لەبەر ئەم هۆیە تورکیا داوای مانەوێ خەلکی عێراق دەکات بەیەکیارچەیی، لەگەڵ ئەوێ نەیارێ حکومەتەکی سەدامیشە. تورکیا لەکاتی هەڵبەژاندنەوێ دەولەتی عوسمانی و دروست بوونی دەولەتی کۆماری تورکیا لەسالی (١٩٢٤) ناپازی بوو لەپێدانی کەرکوک و موصل بە عێراق (تەنیا کەرکوک و موصل نەبوو بەلکو ولایتی موصل کە دەکاتە هەریکی کوردستان - وەرگێت). بۆ ئەم مەبەستە پەرلەمانی تورکیا هەموو سالتیک لەبووجەیی ولاتەکییدا بودجەییکی پەرمزی بۆ ئەم ولایتەیی تەرخان دەکات، بۆیە زۆرکەس پێی وایە هێرشەکانی ئەم سالانەیی داوایی بۆ باکووری عێراق (هەریکی کوردستان - وەرگێت) دەبەوێت ئەو ناوچانە بجاتەو سەر خاکی خۆی. لەم لایەنەو ئیسرائیل یارمەتی ناشکرای لەبواری زانیاری و چەک بە تورکیا بەخشیو و ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا پارێزگاری لەم رفتارەیی تورکیا دەکات.

نەبوونی دەسەلاتی ناوەند لەناوچە کوردنشینەکانی باکور، بۆتەهۆی بەهێزبوونی پەوتی جیاپوونەوێ کوردە جوداخوازهکان و نامادەیی هێزی سەربازی تورکیا لەم ناوچەیی بە بیانیوی سەرکوتکردنی پارتی کرێکارانی کوردستان لەباکووری عێراق. هەرلەم بارودۆخەدا پەیمانێ هاریکاری سەربازی لەنتوان تورکیا و ئیسرائیل واژۆکرا بە مەبەستی جەڵەوکردنی ئێران و لاوازکردنی عێراق. لەباکووری رۆژناوای ئێران، تورکیا چەندینجار بە بیانیوی گەران بەدوای بەرهەڵستکارانی نەنقەرەدا ناسمانی ئێرانی بەزاندوو و ناوچەیی سنووری و قەلمرەوێ ئێرانی بۆردومان کردوو و سنوورەکانی ئێران لەگەڵ تورکیا و عێراق کەوتۆتە بەر هەرەشە. سەرەرای ئەو نەگەر زۆرە کە تورکیا لەهەولێ جێبەجێکردنی

^١ نوسەر شیعی وەک نەتەوێیکی سەربەخۆ ناوێدەبات لەکاتیکیدا شیعه مەزەبە نەتەو، ئەولێش هەر سەر بەنەتەوێ عەرەبی عێراقن کە ئەم بۆچوونەش زیاتر دەرگەپێتەو بۆ ئایدیۆلۆجی سیاسی حکومەتی ئیسلامی ئێران و ئەو جیاوازیی قۆلەیی لەنتوان سونە و شیعیی عێراقدا هەبە کە وەک ئیوونەتەوێ جیاواز دەپواننە یەکتەر. وەرگێت.

نەخشەى فراوانخوڤازى خۇڤىدا بىت، بە پىشتىگىرى نەمەرىكا و يارمەتى ھونەرى سەرىيازى نىسرائىل. لەپارىزگاگانى موسى و كەركوك كە كوردەكان لەپال توركانەكانى عىراقدا دەژىن، بەروالتە پىشتىوانى لەتوركمانەكان دىكات بەلام لەناخدا بۆ گەڤىشتەنە بەسەرچاوەكانى نەوت.

بەشپۆەى گىشتى دەتوانىن بلىن بارودۆخى سنورى نىزان لەرۆژەهلات، باكور و رۆژئاواو مەترسىدار و نانارامە، بۆ چاودىزىكردى نەم سنورانە پىتۆستى بە بەرپۆەبردنىكى كارامە و سىياسەتتىكى ناوخۆ و دەرەكى بەهتۆ و زانستى ھەمە.

لەباشوورەو، نىزان لەگەل ولاتانى باشوورى كەنداوى فارسى ھارسورە كە دواى شۆرشى نىسلامى نىزان، نەنجومەنىكان بەناوى (نەنجومەنى ھارىكارى كەنداو) دامەزراند كە شەش ولاتى كەنداو (كويت، عەرەبستانى سعودى، بەحرىن، قەتەر، نىمارەتى عەرەبى يەكگرتو و سەلتەنى عومان) تىڤىدا نەندان. نامانج لەدامەزراندنى نەم نەنجومەنە بەرەبەرەكانى كردنى شۆرشى نىسلامى نىزان و پارىزگارىكردى لەحكومەتى عىراق بوو لەماوەى جەنگى ھەشت سالى لەگەل نىزاندا. پەيوەندى نىزان لەگەل نەم نەنجومەنە و ھەموو ولاتانى نەندامى نەنجومەن بە درىژاى جەنگى نىزان و عىراق بەتەواوى ئالۆز بوو، تانەوكاتەى لەسالى (۱۹۹۱) عىراق ھىرشى كرده سەر كۆيت و لەبەرامبەردا نىزان نارەزايەتى لەسەر نەم داگىركارە پىشاندا و ژمارەيەك لەھاوالاتيانى ناواوەى كۆيتى لەماوەى نەم داگىركارەدا گرەخۆ و پاراستنى، ھەروەھا نىزان بەشداریكرى لەكوژانەوەى بىرە نەوتەكانى كۆيت كە لەلایەن عىراقووە ناگرتىبەردرا، پەيوەندى نەم نەنجومەنە لەگەل نىزان باشبوو. دەستپىكى سەرۆكايەتى كۆمارى عەمد خاتەمى قۇناغىتىكى نوئى لەپەيوەندى نىزان لەگەل ولاتانى ناوچەكە دامەزراند. دواى بەستنى كۆنفرانسى سەرکەوتوى سەرانى رېڤىكخراوى كۆنگرەى نىسلامى لەتاران لەسالى (۱۹۹۸) پەيوەندى نىزان لەگەل ولاتانى نەنجومەنى ھارىكارى كەنداو باش بوو، بەشداریكردىيان لەسەر ناستى بالائى سىياسى لەدانىشتەكەدا نىشاندانى قۆرمىتىكى رېڤىكۆيتىكى نوئى سىياسە لەناوچەكەدا. لەم بوارەدا عەرەبستانى سعودى كارىگەرى زۆر باشى ھەبوو، دىدارى ناغاي خاتەمى سەرۆك كۆمار لەسعودى و كۆيت، لەسالى (۱۹۹۹) ناسۆيەكى نوئى لەھاوکارى نىزان و عەرەب سەرىبەلدا.

لەكەنداوى فارسى مەسەلەى دورگەكانى نىزان (تنبى بچوك وگەورە و نەبوموسا) كە لەلایەن نىمارەتى عەرەبى داواوەكرىت لەو مەسلانەمە كە رۆبەرۆى نىزان دەبىتتەو و نەمەش بەپالپىشتى ولاتە يەكگرتووەكانى نەمەرىكا ناوہناو دەرڤىتە رۆو بۆ تىڤىكانى پەيوەندى نىزان و عەرەبەكان، بەگىشتى لەھەموو دانىشتەكانى كۆمكارى عەرەبى و نەنجومەنى ھارىكارى كەنداو خراوەتەرۆو بۆتە جىنگاى نىگەرانى عەرەبەكان لەنىزان. لەكاتىڤىدا كە دواى كۆتايەھاتنى جەنگى سارد نەم دورگانە گزنگى ستراتىجى خۆى لەنىزان نىزان، عەرەب، نىمارەتى عەرەبى و نەمەرىكا لەدەستداو. خستەپرۆى

مەسەلەى پەيودەست بەو سىن دورگەيە تەنيا ھەولنىكى ئەمەريكىيە بۆ دروستکردنى بازارى چەكى خۆى لەناو ولاتە عمرەببەکاندا كە مەترسى بزوتمەوہ نيسلامیەکان و فراوان بوونى نفوزى ئىترانيان ھەيە.

بەسەرغبدان لەگۆرانكارىەکانى جیھان و بەجیھانیبوونى ئابوورى و فراوانبوونى پێکخراوى ھەرمایەتى لەسەر بنەمای گونجاوى ھاوسییەتى و پێگرتن لەگەژى و دوژمنایەتى لەنێوان دراوسێکاندا، سەقامگیری ئابورى، فەرھەنگى و بازرگانى لەگەڵ عێراقدا دەتوانیت یارمەتیدەربیت بۆ پەرەپێدانى ھەردوو ولات. ئەم توێژینەوہیە لەپێنارى ئەوہدایە كە زانیارى فراوان و ھەمەجۆر لەناستى ناوخۆیى، ھەرىمى و جیھانى و كێشەکانى ئىران و عێراق و ستراتىجى ھەرىمى و جیھانى لەقۇناغە جیاوازەکانى پێش و دواى جەنگى سارد بھاتە بەر باس و لێکۆلینەوہ. ئەم توێژینەوہیە پێرھەیتى زانستى گرتۆتەبەر و گەرنگترین شت لەم باسەدا تۆمارکردن لایەنى جیوپۆلەتیک و لایەنى سیاسەتى دەرەوہى ئىران لەپەییوہندى لەگەڵ عێراقدا.

بهشی یه کهم

لینکولینهوه له پینگی نیران و عیراق له ستراتیجی ناو خویی و ناوچه پیدا

به کۆتایهانتی جهنگی دووه می جیهانی، بۆ ماوهی دوو سال نارامی بهمرقرار بوو، جیهانی دواى جهنگ له حاله تیکى بن کیشمه کیشم و نارامیدا بوو وه کۆناغیکى پیوستی دواى جهنگ. بیشک له سالى (۱۹۴۵) به پشت بهست به تهواوی عقل و مهنتق ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا دهیتوانی بانگه شهی رابهری جیهان بکات. نه لمانیا، نیثالیا و یابان تیکشکابوون و فهره نسا داگیرکرا بوو، یه کیتی سۆفیت زههری زۆری بهرکهوتبوو و بهریتانیا تارادهیهک شکستی خواردبوو، له بهرامبهردا نه مەریکا له ماوهی جهنگدا نابوریه کهمی به تهواوی پهره یسه ندبوو. له سالى (۱۹۴۵)دا نه مەریکا له (۵۰٪) پشکی بهرهمی جیهانی به دهسته وه بوو. به مجۆره بالا دهستی نه مەریکا کاریگه رتر و به هیتر بوو لهو دوو هیتره که پیشت ره بوون. دهسه لاتنگه ری نه مەریکا له بهرامبهردا دهسه لاتیکى بهرهلستکاری گه ره ی نایدیۆلۆجی و سه ربازی یه کیتی سۆفیتدا، که له کۆتایدا جهنگی ساردی لی بهر یا بوو. زاراوه ی جهنگی سارد له بهرامبهردا جهنگی گه رم که له نه لمانیا رویدا بۆ یه که عجار له لایهن (والتر لیپمان Walter Lippman) به کاره یتر، جهنگیک که شش سال (۱۹۳۹ - ۱۹۴۵) بهرده وام بوو، زیاتر له (۵۰) ملیۆن قوربانى لیکه و ته وه، هۆی په یدا بوونی شه م زاراوه یه به پله ی یه کهم ده گه رتسه وه بۆ هه ستیاریه که په یوه سه تبوو به ولاتانی سه رکه و توه وه له سه رویانه وه ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا و یه کیتی سۆفیت، چونکه شه دوو زه یتره که بۆ یه که مینجار له جیهانی دوو جه مه ری دروستبوون و خاوه نی نامانجی ستراتیجی جیاواز بوون. یه کیتی سۆفیت ده یو یست به جهنگی نایدیۆلۆجی بالی رۆژئاواى خۆی له نه وروپای رۆژه لات که ماوه ی بیست سال بوو ویران بوو بوو، وه نامانجی ستراتیجی خۆی پاریزگاری لیپکات. له کاتیکدا ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا به ناشکرا به دواى بهرژه و نه دی به ده سه یه یانی نه وتی خاری هه مرزان و کردنه وه ی ده رگای نابوری جیهان به پروی که له پله ی نه مەریکیدا بوون، شه ناوچانه ی که جیگای ناکۆکی شه دووانه بوو، شه ولاتان و خه لکانه ده گرتسه وه که له ده ره وه ی شه دوو نۆردو گایه بوون، زاراوه یه که بۆ شه ناوچانه به کارده یتره که پیته ده و تریته (جیهانی سییه م)^۱. هه ره وه ده سه لاته رۆژئاوا یه کان به هۆی نه بوونی یان که می کیشه ی

^۱ (بلۆکی رۆژئاوا (ولاتانی سه رمایه داری) خزیان وه ک جیهانی یه کهم ده ناساند و بلۆکی رۆژه لات (ولاتانی سۆشالستی) وه ک جیهانی دووه م و نه وانه ی له ده ره وه ی شه دوو بلۆکه بوون به جیهانی سییه م ده ناسریت. وه رگیت.

جیۆستراتیجی لمبیری داگیرکردنی زهوی و فراواغوازیدا نه‌بوون. له‌کاتیکیدا که یه‌کیتی سۆفیت به‌هۆی نه‌و شیوه‌کلاسیکیه‌ی که له‌جوگرافیای نه‌و ولاته‌دا هه‌یه، به‌یتجه‌وانه‌ی بلۆکی رۆژناواوه له‌فکری فراوانکردنی زهویه‌که‌یدا بوو. له‌بهرنه‌وه نه‌م بۆچونه بووه هۆی نه‌وه‌ی هه‌ردوو زه‌هێز دوچاری پێکدادانی به‌رژه‌وه‌ندی بن. له‌نه‌جمادا یه‌کتری به‌ نیمه‌پریالیزم و بوونی فکری ده‌سه‌لاتخواز تاوانبار بکه‌ن. له‌کاتیکیدا هه‌ر لایه‌کیان خاوانی تایبه‌قه‌ندی خۆیان و کاره‌کانیان له‌ ده‌یه‌ی (۵۰ و ۶۰ هه‌تا ۷۰) کانی‌ش سه‌لمینه‌ری راستی نه‌م شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌یه. به‌پیتی بۆ چونی (فرد هالید) ده‌توانین جه‌نگی سارد بۆ چوار قۆناغ دابه‌شکه‌ین :

قۆناغی یه‌که‌م (۱۹۴۷ - ۱۹۵۳) که هالید نه‌مه به‌ سه‌ره‌تای جه‌نگی سارد ناوده‌بات، هه‌موو رووبه‌رووبوونه‌ سه‌ره‌که‌ی کانی زه‌هێزه‌کان له‌ ناچه‌ی ده‌رووبه‌ر (ریلاند) روویداوه، له‌م قۆناغه‌دا په‌یوه‌ندی زه‌هێزه‌کان به‌ قه‌یرانی یۆنان و تورکیا له‌سالی (۱۹۴۷) و بلۆکه‌بندی و گه‌مارۆی به‌رلین له‌لایه‌ن رووسیا له‌سالی (۱۹۴۸) تا ده‌گات به‌ جه‌نگی گه‌رم له‌نیوان هه‌ردوو کۆریادا.

قۆناغی دووهم (۱۹۵۳ - ۱۹۶۹) که به‌ قۆناغی (درومنایه‌تی له‌ هه‌لبه‌مزه‌ودا به‌مزه‌دا) ناوده‌برێ، پێکهاتوه‌ له‌و قه‌یران و گرژیانه. له‌م قۆناغه‌دا مملانیکیانی ریلاند رۆژه‌لاتی ناوه‌راست و باشوری رۆژه‌لاتی ناسیا گه‌رتوه‌.

قۆناغی سێهه‌م (۱۹۶۹ - ۱۹۷۹) کاتی توانه‌وه و نه‌مانی حکمراپیه‌کردنه. خاوه‌نه‌وه‌ی گرژی و هه‌ولی ناسینی هاونا‌هه‌نگی بۆ چاره‌سه‌ری جیاوازیه‌کان له‌پێگای گفتوگۆه، به‌لام مملانی له‌رۆژه‌لاتی ناوه‌راست به‌رده‌وام بوو. جه‌نگی سارد له‌م سه‌رده‌مه‌دا مۆدێله‌ ماکنده‌ریه‌که‌ی خۆی له‌ده‌ستا.

قۆناغی چواره‌م له‌سالی (۱۹۸۵) توانه‌وه‌ی به‌سته‌له‌کی روویدا، به‌لام له‌و جێگایانه‌ی که ناسایشی جیهانی ته‌نیا بۆ دوو زه‌هێزه‌که (ولاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا و یه‌کیتی سۆفیت) هه‌بوو، سیسته‌می جیهانی جیۆپۆلیتیکی جه‌نگی سارد هه‌ربه‌ده‌وامی هه‌بوو.

له‌قۆناغی جه‌نگی ساردا رووبه‌رووبوونه‌وه و ڕکه‌به‌راپه‌تیه‌ سیاسی، نابووری و نایدیۆلۆجیه‌کان گه‌یشته‌ چله‌پۆیه و مملانی سه‌ربازیه‌کان به‌هێزتر بوو. به‌ هه‌ر نه‌ندازه‌یه‌که‌ ده‌ستیان به‌ ته‌کنه‌لۆجیای سه‌ربازی بالاتر بگه‌یشتاوه، پتوهری جه‌نگی سارد به‌رزتر ده‌بووه، تا نه‌و جێگایه‌ی هه‌ردوو زه‌هێزه‌که له‌هه‌ندیک ناچه‌دا له‌به‌رده‌م جه‌نگی گه‌رمدا ده‌وه‌ستان. فوونه‌ی دیاری نه‌مه‌ قه‌یرانی کوبا، جه‌نگی فیتنام، جه‌نگی کۆریا و شه‌ره‌ خۆجیه‌کان له‌و جۆره‌بوون، به‌لام هه‌یج کاتیکی راسته‌وخۆ رووبه‌رووی یه‌که نه‌بوونه‌ته‌وه. پێش رووبه‌رووبوونه‌وه له‌گه‌ڵ یه‌که‌تر رووسه‌کان هه‌ستیان به‌ سه‌ترسی کردووه و پاشه‌ کشیان کردوه. په‌وتی گۆرانکاریه‌کانی میژوو ده‌یه‌سه‌لمینیت که هه‌میشه‌ جه‌نگی سارد له‌ناوچه‌یه‌که‌ ده‌ستپێده‌کات و په‌رده‌مینیت و کاتیکی به‌خالی بنه‌ست ده‌گات ده‌گۆریت بۆ جه‌نگی گه‌رم. به‌لام ده‌توانین بڵێن دیاره‌دی کۆتایه‌اتی جه‌نگی سارد له‌نیوه‌ی دووهمی سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌وه تا سالی (۱۹۸۹) ته‌نیا رووداویه‌که

لهجیهاندا، که به پیتی نهو به لگه ستراتیجیهانی ناماژهی بۆکراوه، به بێگۆزان و سه رهه لانی جهنگی گهرم کۆتایی پتهاتوه.

له سه رده می جهنگی ساردها، ولاتی نیران وه ته وه دهیه کی (هه ورێکی) ستراتیجی جیهانی به هه موو چه مکه ستراتیجیه کان، جینگهی تیبینی و سه رنج بووه. له سه ده ی پازده یه م و شازده یه م هه مان بارودۆخ له هه مان کاتدا بوونی هه بووه. چونکه له م سه رده مه دا بازرگانی ده ریایی له ده ستی نیه سپانیا و پرتوگالیه کاندای بووه، که نه داری فارس وه ته وه ده ی بازرگانی پۆژه ه لاتی وابوو. ته واری بیرکړنه وه ی نه وانه ییش له هه مان شوینه وه سه رچاوه ده گریت. له م پروه وه نه گهر سه یری پینگهی ده رچه ی دورگهی هورمز بکه یم تیبینی ده کریت به پینچه وانی بۆچونی هه موانه وه که ده سه لاتی ده ریایی ده ییت به رگری کړدن خۆی له ده ریا بیت، لیره دا جینگړ کړدن پینگهی به رگری به ره و وشکانی واته به ره و نیران نه غا مه راوه که نیشانه ی گرنگی شرتی نیرانه. نه گهر تویننه وه له شرتی به رگری دورگهی هورمز له دیدی پسپۆرێکی بواری سه ربازی وه بکه یم ناشکرا ده ییت که به ره ی پالنه یری قایمه یری پرتوگال له م دورگه مه دا پروه و نیرانه. له به رنه وه له و سه رده مه شدا هتزی ده ریایی پرتوگال له هتزی وشکانی نیران هه راسان بووه، له سه ده ی پازده و شازده هه م به دواوه تا سه ده ی بیسته م نه م بیرکړنه وه یه به رده وامی هه بووه، ته نیا جیاوازیه ک له سه ده ی بیسته مه دا که سه ربه لداوه دۆزینه وه ی نه وته و بوون به به شیک له به ازاری جیهانی و بازرگانی ده ریایی نیوده وله تیه.

یه که به جار نه وت له سالی (۱۹۰۴) له نیران دۆزرایه وه و له سالی (۱۹۰۸) ده ره تیرا. دواتر له ولاتانی عه ره بی ده ره تیرا و به دوایدا کۆمهانیای (بریتش پترۆلیۆم) دامه زرا. نه و سه رده مه توندترین قۆناغه که ولاتی نیران له سه نته یری روانینی جیۆستراتیجی جیهاندا له سه ره تای سه ده ی بیسته م جینگړ بووه. نامانجی به ریتانیا نه وه بوو که ده سه لاتی به سه ر ناوه کانی باشووری ناسیا له که نهالی سوینسه وه تا گه روی مه لکا هه ییت. له به رنه وه هه موو گۆرانکاریه سیاسیه کان، که له ولاتانی که نهاری که نه داو له وانه نیران روویدا، له بیرکړنه وه ی به ریتانیه وه سه رچاوه ی گرتیرو که دوو نامانجی سه ره کی لیتی هه بوو، یه که میان سه رکردایه تی ده ریایی به مه به ستی پارێزگاری له به ازگانی ده ریایی و دووم سه رکردایه تی سه ربازی به مه به ستی هه بوونی ده سه لاتی به سه ر ناوچه قه یراناویه کان که هه ره شه بوون بۆ سه ر نامانجه ستراتیجیه کان، له به رنه وه تیبینی ده کریت نیران به درێژایی نه و سه رده مانه، له ناو کرۆکی نه م بیرکړنه وه و چه مکی ستراتیجیهاندا بوو ییت. هه ره وه نه وه ی له جهنگی یه که می جیهانیدا ده رکه وت، نه لمانیه کان له به رامبه ر نه م مه سه لانه وه ستابوون، بۆیه هه میشه نامانجیان نه وه بوو که سه رکردایه تی نه وروپا بگرته

دەست، كە نەم بېر كەندەوھە پېشەى مېژووى ھەمە و لەسەردەمى نېمپراتۆرى (نەمسا - مەجرە)وھ بوونى ھەبوو. كاتىك تېۆرى سەربازى شلىفون و مولتكە دروستبوو^۱. دەر كەوت كە ئەوانە لەو باوەرەدا بوون كە نىزان كەوتۆتە تەوھەرى يان بەشى باشوورى تەوھەرى نۆراسىاي ئەو سەردەمەو، بەلەم لەو كاتەدا كەنارى باشورى زاگروسى مەبەست بوو، بەلەم باكورى زاگروسى نەدەگرتەو. ئەگەر لەكىشەكانى جەنگى دووھەمى جىھانى پروانين، بەرىتانیەكان زانىارىيان دەستكەوت بوو كە ژمارەيەك لەھاوالاتيانى ئەلمانىا لەسەردەمى رەزاشا لەناوچەى دەشت و تەختايەكان لەباشوورى نىزان جىگىر بوون.

كاتىك كە بەرىتانیەكان لەباشورى نىزان دابەزىن نەم بابەتەيان ەك بيانو بۆ جەنگ ھىتانیەوھ و بوونى ئەلمانىەكان لەنىزان بەبەلگە بۆ داواكردنى يارمەتى بوو لەئەلمانىا بۆ جەنگ دژى ھاوپەيمانان ھىتانیەوھ، ھەرچەندە ئەلمانىەكان لەباشوورى نىزان جىگىر كرابوون، بەلەم بوونى ئەمانە بۆ ھاوكارى نابوورى بوو، وھ چالاكىەكانىيان لايمنى سەربازى نەدەگرتەو. چالاكى ئەمانە بۆ توژىنەوھ و دامەزراندنى ھىتلى پەيوەندى و رېنگاكانى گواستەوھ و گەياندن بوو، بەھىچ جۆرئىك چالاكى سەربازى نەبوو، بۆيە ئەلمانىەكانىش ئارەزووى ھاوكارى نابوورى و ھونەرى يان بۆ نىزان ھەبوو. لەبەرئەوھ بەرىتانیەكان لەپرووى نىەت خراپەوھ دژى بوونى ئەلمانىەكان بوون لە نىزان، وروژاندنى نەم بابەتەيان تەنيا بيانو بوو. ئەلمانىەكان ھەمىشە بۆچونى سياسى تاييەتەيان بۆ نىزان ھەبوو كەتا نىستاش بەردەوامە. ئەلمانىەكان ھەتا لە ستراتيگى دورەمەرداى خزاندا بۆچونى تاييەتەيان بۆ نىزان ھەمە و تۆماریانكردوھ كەتا (۲۰) سالى ئايندە پەيوەنديان باش دەيىت لەگەل نىزان ئەگەر ھەر حكومەتئىك لەسەركار بىت.

عێراق لە قۇناغى جەنگى سارددا

ھەولەدان بۆ گەيشتن بەدەسەلاتى بالائىرى ناوچەى:

پېش قسەكردن و توژىنەوھ لەبارودۆخى عێراق لەجەنگى سارددا، پتريستە لەسەرتادا بارودۆخى جوگرافى و نابوورى ئەو ولاتە بھەينەروو. بەبى ناساندنى بارى جوگرافى و نابوورى عێراق ناتوانين ھۆكارى ويست و بربارەكانى ئەم ولاتە لەناوچەكە ھەست پىيەكەين. جيوبۆلەتيكى عێراق بە توندى كەوتۆتە ژۆيركارىگەرى جوگرافىيائى ئالەبارەوھ. لەبەر ئەم ھۆيە شارەزايى لەجوگرافيا و نابوورى عێراق پتريستە.

جوگرافىيائى عێراق :

عێراق يان (كۆمارى عێراق) دراوسىي رۆژئاواى نىزانە و رۆبەرەكەى (۴۳۹۷۰ كم۲) كەوتۆتە باشورى رۆژئاوا ئاسياوھ و پايتەختەكەى شارى بەغدايە. ژمارەى دانىشتوانى ئەم ولاتە لەسالى (۱۹۹۵)

^۱ (شلىفون پەكەمەن كەس بوو كە لەئەوروپا تېلۆنكى سەربازى دانا، دواى ئەو مولتكە بوو كە ھەندووكيان ئەلمانى بوون . ئەم مولە سەجى تاييەتەيان بۆ سياسەتەى دەركى ئەلمانىا ھەبوو، وھ دەياتويست سەركايتەى ئەوروپا بۆ ئەلمانىا بىت.

نزیكهی (۲۳،۱۴۴،۰۰۰) كەس بوو. عێراقی نەمپۆ لەسەدی شازدەهەم بەدواوە لەژێر دەسلەلاتی دەولەتی عوسمانیدا بوو و یەكێكە لەولاتە عمرەبیە تازە دامەزرێوەكان، كە دواى كۆتاییهاتنى جەنگى بەكەمى جیهانى و هەلۆشاندنەوى نېمپراتۆریەتی عوسمانی لەچوارچێوەی دەولەتێكى پاشایەتی كە پێكهااتبوو لەسێ ویلايەتی پێشوی دەولەتی عوسمانی بەناوەكانى (بەغدا، بەسرە و موسل). لە (۱۴) تەموزی سالی (۱۹۵۸) كۆتایی ھات بە دەسلەلاتی پاشایەتی و حكومەتی كۆماری دامەزرا. دانیشتوانی عێراق بۆ سالی (۲۰۰۰) گەشتۆتە (۲۵،۴) ملیۆن كەس. عێراق لە باكۆرەو توركیا و لەپۆژەهەلاتەو نێران و لەباشورە و كەندای فارسى و كویت و عمرەبستانی سعودیە و لەپۆژناواوە نەردەن و لەباكۆرى پۆژناواوە كۆماری سوریا دەورەى داو. لەپۆوى جوگرافىیەو عێراق بۆ چوار ھەرمی جوگرافى جیاواز دا بەش دەبێت. تاییەقەندى ھەریەكە لەوانە لەخوارەو بەس دەكەین:

۱- بیابانی پۆژناو و باشورى پۆژناو : نەم ناوچەى بیابانەكان و ناوچەى پۆژناوای رۆوبارى فورات دەگرێتەو كە ھاوسنورە لەگەڵ عمرەبستانی سعودى و نەردەن، زۆرتەرىن رۆوبەرى نەم ناوچەى بیابان و لماویە، لێزى نەم ناوچەى لەپۆژناواوە بەرەو پۆژەهەلاتە. لەشوتنە جیاوازهكانى نەم ناوچەى گەردۆلكەى لى بەرچاوە دەكەوێت كە لەنیوانیاندا چەندان دۆلى گەرنكى وەك دۆلى حۆزان دروست بوو.

لەباشورى نەم ناوچەى شاخی (صنم) ھەيە كە لەبەردى لىن و كۆنگلۆمایت پێكھاتوو و كەوتۆتە چل كیلۆمەترى باشورى پۆژناوای بەسرەو. لەپۆژناوای رۆوبارى فورات لەنیوان شارى ھیت و نەجەف چالایی گەورە ھەيە كە لەنزىك رومادیو تە نزیكى كەربەلا درێژ دەبێتەو. نەم نزمایانە دا بەش دەبێت بۆ دوو ھەوز لەباكۆر بەناوى (ھەبانیە) و لەباشور بەناوى (ابودبس - رەزازە) ناو دەبێت.

۲- جەزیرە: ناوچەى جەزیرە كە لەسوریاو بۆ ناوھەندى عێراق درێژ دەبێتەو. دەشتى بیابانییە (بانێكى وشكە - وەرگێر) كە بەرزاییەكەیان (۴۵۰) مەترە لەباكۆرى پۆژناو تا (۷۹) مەتر لەنزىك شارى بەغدا. جەزیرە كەوتۆتە نێوان رۆوبارى دىجلە و فوراتەو و لەباشورەو بە كەنال و تۆرى ناوى نەو دوو رۆوبارە دەورە دراو. تاییەقەندى كە نەم ناوچەى بوونى دۆل و شیوى وشكە. شاخی (سەنجار)، (لوتكەى چل میران) و (شاخی مەكحول) ھەمووى كەوتۆتە نەم ناوچەى، گەرنگترین دۆل لەم ناوچەى دۆلى (سەرسارە) كە لەچىای سەنجارەو دەستپێدەكات دەروات بەرەو باشور تا ھەوزى رۆوبارى دىجلە درێژ دەبێتەو.

۳- دەشتە لیتەییەكانى ناوھەرست و باشورى پۆژەهەلات : نەم دەشتانە لەباكۆرى بەغداو بە ناراستەى باشورى پۆژەهەلات درێژ دەبێتەو ، لەنزىكى شارى رومادى لەكەنارى فورات و لە باشورى سامەرا لەكەنارى دىجلەو دەستپێدەكات تا كەندای فارس درێژ دەبێتەو. نەم دەشتانە لیتەییە كە

^۱ (بەپێى خەمڵاندنى سالی (۲۰۱۰) ژمارەى دانیشتوانى عێراق نزیكەى (۳۲) ملیۆن كەسە - وەرگێر.

له قوناغی جیۆلۆجی و دواتر که له که بووه له نه نجامی نیشتنی لیتهی چوار پروباری (دیجله، فورات، کمرخه و کارون) دروست بووه به درێژایی نیتوان پروباری دیجله و فورات چه نندین نیمه پراتۆریهت له کۆندا دروست بووه، پاشاوهی وێرانی شاره کانی نهم نیمه پراتۆرانه هیتشا مارون.

پروباری دیجله و فورات بهم ناوچهیهدا ده پوات و ده ریاجه ی وهرزی^۱ که له ناوی لافاوی نهم پروبارانه دروست ده بیته به تایهت له ناوچه کانی باشووری عیراق ده بی نریت. نهم دوو پروبار له باکوری قورنه به کده گرن. ناوچه یه کی فراوان که قامیش و زهل دای پۆشیوه و پروبهره که ی ده گاته (۱۵۰۰ کم^۲) که تا سنوری نیران درێژ ده بیته وه به (هۆری حمار) ناو ده بریت. زۆر ترینی نهم قامیش و زه لانه زه لکاو ی هه می شه یی دروست ده که ن که هه ندیک به شیان له سه ره تای وهرزی زستان وشک ده بن. له هه ندیک شوین ته نیا له سالی لافاوا ده شیوه ی زۆنگاو ده بی نرین.

۴- ناوچه ی شاخاوی باکوری رۆژه لاته^۲ : نهم ناوچه شاخاویانه له رووی پروبهره وه له (۲۰٪) خاکی عیراق پینکه ده بیته له راستیدا درێژ کراوه ی شاخه کانی تۆرۆس له تورکیا و زاگرو س له نیرانه، که به لیژه یی مناسب بۆ ناو خاکی عیراق درێژ ده بیته وه، ناراسته ی زنجیره شاخه کان له باکوری رۆژئاوا وه به رهو باشووری رۆژه لاته ده پوات، نهم بهر زایانه له رووی جوۆر و بهر زیه وه له گه ل یه که تر جیاوازن به شی جوۆر او جوۆر پینکه ده بیته که بریتیه له:

(أ) شاخه کانی باکور که زۆر به یان له ماده ی گرکانی دروست به رو ن له گرنگترین شاخه کانی نهم ناوچه یه (گارد ۲۱۶۰ م، شرانش ۲۰۵۲ م، نامیدی ۲۰۱۳ م، ئاکری ۱۵۴۸ م، برادۆست ۲۰۷۶ م، حسارۆست ۳۶۰۷ م. که ده توانین به شاخه کانی نیتوان زتی گه وه و پروباری دیجله ی ناو بهرین.

(ب) شاخه کانی رۆژه لاته که که وتۆته نیتوان پروباری دیجله و شاخه کانی کوردستانی نیرانه وه که هتلی سنوری نیتوان نیران و عیراق له سه ره وه ی نهم شاخانه دیاری ده کریت گرنگترین نمو شاخانه قه ندیل - ۳۴۵۲، بهر ده سپی، ۲۴۸۹ م، هه ورامان - ۲۵۴۸ م، به مۆ - ۱۸۲۸ م.

^(۱) نوسه ره به به شتی له هۆپ و زۆنگاو ده کانه، هه رچه نده وه رزینین به لām ناوی لافاوی وهرزنی دیجله و فورات مۆکاری پینخۆر کرنیانه .

وه رگیت

^(۲) نوسه ره له م باسه دا هه ندیک هه ل ی منه یی کربوه که پینۆسته لیره دا پوونی بکه مه وه : له سه ره تادا ناوینشانه که ده بیته بنوسرت (ناوچه ی شاخاوی و نیمچه شاخاوی) چونکه شو له ناو باسه که یدا باسی هه ربوو به شه که ی ده کات. پاشان ده لیت نهم ناوچه یه ریزه ی (۵٪) خاکی عیراق پینکه ده بیته به لām نهم ته نیا ناوچه ی شاخاوی ده کانه بۆیه ماده م باسی هه ربوو به شه که ده کات و ئامازه بۆ شاخی حه مرین ده کات وه ک سنوری جیا که ره وه ی نهم ناوچه یه له گه ل ناوچه ی ده شتی لیته یی که وتته ده بیته بلیت پوویه یی نهم ناوچه یه ده گاته ریزه ی (۲۰٪) خاکی عیراق که ده کاته زیاتر له (۸۰۰،۰۰۰ کم^۲) نهم ش له (۵٪) ناوچه ی شاخاوی و (۱۵٪) ناوچه ی نیمچه شاخاویه . سه ره رای شه وه ش کانی که ئامازه بۆ شاخه کان ده کات ته نیا باسی ئاکری و نامیدی و هه ورامان ده کات بۆیه من بۆ زانیاری زیاتر هه ندیک شاخی ترم بۆ زیاد کربوه - وه رگیت.

بهرزايه‌كاني حەمرين كە لە باكوري پوژناواوە بەرەو باشوري پوژه‌لات دريژ دهبیتەوه
 لەمەندەلیه‌وه بەرەو فەتحە لەسەر پرووباري ديچلە دريژبۆتەوه بەرزايه‌كه‌ي نزيكه‌ي (٧٠٠م) و مەدەي
 پيڤكهاته‌ي نەم شاخە بە زۆري لەتاوتري لم و كۆنگلۆمايت پيڤكهاتوو، نەمەش سنوري نيتوان ناوچە
 شاخەكان و ناوچەي ليتەميه كە سێ پرووبار نەم زنجيرە شاخە دەبريٽ نەوانيش (ديچلە و روخانە (عوزيم) و
 سيوان (ديالە)).

ناووه‌وا:

ولآتي عتراق خاوه‌ني ناووه‌واي هەمەچەشنە، نەم جياوازيه‌ش لەناووه‌وا بەپيٽي ناوچە
 جياوازه‌كاني ولات بە جواني دەردەكه‌ويت. بەشيوه‌يه‌كي گشتي عتراق دابه‌ش دەكرٽ بۆ سێ هەريمي
 ناووه‌وايي:

١) ناوچەي شاخاوي: ناوچەكاني باكوري عتراق خاوه‌ني ناووه‌واي دەريايي ناوہ‌پاستە و
 لەبەرئەوه‌ش زۆريەي ناوچەكاني بە گژوگيا و دارستاني بەروو داپوشراوہ. نەم ناوچەيه‌ زستاني سارد و دريژ
 و پر بەفرە و هاويني مامناوہندي و گەرمە.

٢) ناوچەي ناوہ‌پاست و باشوري پوژناوا : لە باكوري ولات بەرەو باشوور هەوا گەرمتر دهبٽ،
 لەباشور و باشوري پوژناوا ولات دەكه‌ويتە ژيكراريگەري باي گەرم و وشكي سەعوديەوہ. هاويني گەرم و
 وشكە و دريژخايەن، گەرمترین مانگەكاني لەنيسان دەستپيڤدەكات تا نەيلول. خاكي لمي و باي گەرم و
 سوتينەر، پټگەرە لەبەردەم گەشەي پرووہك و نيشتەجيبووني دانيشتوان، لەبەرئەوه‌ ناوچەكاني پوژناواي
 عتراق جگە لەچەند ناوچەيه‌كي بچوك دانيشتواني تينا نيە.

٣) ناوچەي باشوري پوژه‌لات: لەناوچەي باشوري پوژه‌لات، لەگەل شينداری ناووه‌وا كە
 لەناووه‌واي كەنداوي فارسىه‌وه سەرچاوہ دەگرٽ، هۆرو زۆنگاو زۆريەي خاكي نەم ناوچەيه‌ي داپوشيوہ،
 پلەي گەرما بەرزە بەجۆريك دەگاتە (٥٠°س) لەتاييەتەندي نەم ناوچەيه‌ هاويني گەرم و زستاني
 مامناوہنديە، مەوداي پلەي گەرمي وەرزانە و پوژانە زۆرە. لەزستاندا بەهۆي هەلکردني باي سارد و وشك
 بە تاييەت لەشەودا بۆتەهۆي نەوہي كە سەرما كاريگەري لەسەر مرۆڤ جيبه‌پيٽيٽ.

باران لەعتراق بەپيٽي هەلومەرجي گشتي باشوري پوژناوا ناسايە، بەهۆرە زۆرتري بري باران
 لەزستاندا دەباريٽ نەم پوژه‌يه‌ش بەپيٽي بەرزي لەناستي پروي دەرياوہ جياوازه.

لەناوچە شاخاويه‌كاني باكور پوژه‌ي دابارين زۆرتەرە وەك لەسەرچەم ناوچەكانيتر كە لەهەنديك
 شوتندا بري باران لە (١٠٠م) زياترە. لەو ناوچانەي ناوہ‌پاست تا بەرزايي (٥٠٠م) بري باراني سالانە
 دەگاتە (٣٠٠م) و لەدەشتايەكاني باشوور بري باراني سالانە لەنيتواني (١٢٠ تا ٢٥٠م) دايە .

له لایه کیتړ پټکده هینیت. له کاتی سنور به ندیدا به چوړیک پټکخواړه که سوریا به مه به سستی سود ودرگرتن له ناوی نهم پروباره که نارکه وتوه و ناتوانیت به ته واوی سودی لیتوهرگرت.

دیچله له سنوری عیراق تا موسل به ناو بان وگرده کاند دهرات به دۆلی قوول له ناوچه ی موسل دهره دراره. له موسل دیچله به ناو دهشته پان و کم به مرزه کاند دهرات، به هو ی کم به مرزی دهشته کانه وه له ناستی پروباره که مه به باشی سود له ناوه که ی ودرده گیریت، به نام له ناوچه به مرزه کان کاره که سنورداره. له خوار موسلوه به که مین لقه پروباری تیده پرژیت به ناوی زیتی گموره*. زیتی گموره له ناوچه ی که له نیتوان دهریاچه ی وان و دهریاچه ی ورمی له تورکیا هله دقوولیت ریده کات به رهو باشوری رۆژناوا تاده گاته سنوری عیراق.

سمرچاوه کانی زیتی گموره له ناوچه ی شاخاوی سهخته دایه و به که لکی کشتوکالی نایهت و دانیشتوانی تیدا نییه یان که مه. نهم بارودوخه وایکردوه ناوی زیتی گموره ته نیا له عیراق سودی لیتوهرگیریت.

لقیتکیتر که دهرژیتته ناوی پروباری دیچله وه زیتی بچوکه. زیتی بچوکه له شاخه کانی زاگروس له نیتوان هله دقوولیت به دۆلی قوول و ناوچه ی کم دانیشتواندا دهرات.

پروباریکیت که دهرژیتته ناو پروباری دیچله وه پروباری روخانه یه (عوزیم). دوا ی نهم پروباری سیروانه (دیاله) که به چند کیلومه تریک له خوار به غداوه دهرژیت ناو پروباری دیچله وه. پروباری سیروان له ناوچه شاخاویانه ی که بۆکشتوکال و نیشته جیتون ناشین له شاخه کانی زاگروس له ناو نیتوان هله دقوولیت.

پروباری دیچله له خوار به غداوه لیتیه که ی کم ده بیتمه وه و ناوه که ی بلاو ده بیتمه وه و زیاده له بیتوست پتچاوپتچی تیده که ویت. نهم حالته له کوته وه تا عه ماره بهرچاوه ده که ویت.

فورات: فورات له ناوچه کانی نیتوان دهریاچه ی وان و دهریای رهش له بازنه ی پانی (۴۰°) باکور هله دقوولیت. سمرچاوه ی نهم پروباره له دوولقی سمره کی پتکدیت که بریتیه له (فورات سو و مرادسو). مرادسو که له نه نجامی تانه وه ی به فره وه دروست ده بیت، له نزیک ی نهم رزوم دوا ی برینی (۴۵۰ کم) له گمل لقه که بتری که فورات سویه به کده گرت. فورات له خارپوت له (۴۰۰) کیلومه تری رۆژناوا دهریاچه ی وان له بهر زایه کانی (۲ تا ۳) هزار متهروه ده ستپیده کات و به ناراسته ی باشوری رۆژه لات دهرات، پاشان به رهو باشوری رۆژناوا باده داته وه، به ناو دهر به ندیک له شاخه کانی حیلوان له (۲۰۰ کم) سنوری تورکیا و سوریا دهریت و پاشان دیته ناو خاکی سوریاه. فورات له خاکی سوریادا به رهو سنوری عیراق لیت ده بیتمه وه

(*) به که مین لق که دهرژیتته ناو پروباری دیچله وه له ناو خاکی عیراق پروباری خاپورره له پیشخاپور که به شاری زاخودا تیده پرژیت، نهک زیتی گموره – وهرگیر.

به قولایی کهم و پانی زور لعانم دیته ناو خاکی عیراقهوه. فورات له ناو خاکی عیراق تاده گاته رومادی (۳۵۰کم) ده بریت، له رومادیهوه ده گاته ده لئای گهروهی دیجله و به ناو دهشتی به پیتی لیتیهیدا که روبره کهی (۱۰۰) هزار کم ۲ دهوات.

فورات روبراییکی درێژ و ناوه کهی زۆرتر له بهرژه وهندی تورکیا دایه. درێژی روبرایی فورات له خالی به کگرتنی فورات سو و مراد سو تا تیرژانی به شتولعمره ب نزیکه ی (۲۳۲۰کم) که زۆرترین بهشی له عیراق دایه و ده گاته (۱۲۰۰کم) وه (۶۷۵کم) ده کهوتیه خاکی سوریا و (۴۴۵کم) ده کهوتیه خاکی تورکیاوه.

زۆرترین بهشی روبرایی فورات به کاری کهشتیوانی نایهت به هۆی تهنگی (کهم قوڵی) ناوه کهی، چهند لقیك لهم روبراره جیاده بیهتوه، که سێ لقی بهرهو روبرایی دیجله هۆژ ده بیهتوه (به ناوه کانی و یسفییه و سقلویه و نه سکمه دهیه - وهگرێ،) دولقیتر به ناوی (حلله و هندیه) که دواتر له خوار شاری سه ماره یه کتر ده گرتهوه.

شه تولعمره ب (روباری نهروندرد) : له باکورێ شاری به سه ره له ناوچه یه که به ناوی (قورنه) دیجله و فورات یه که ده گرن و شه تولعمره ب پینکه ده هینن. درێژی شه تولعمره ب له قورنه تا کهنداوی فارسی (۱۸۵کم) و پانیه کهی له کاتی خیزاودا (مد) له (۱۰۰۰م تا ۱۵۰۰م) ده بیت، به لām پانیه کهی له راستیدا (۵۰۰ تا ۷۰۰) مه تره و قولیه کهی له (۱۰ تا ۱۵) مه تر دایه، له بهر نهوه کهشتی گهروه ده ترانیت بیته ناوه وه. شه تولعمره ب روبرایی کارونی تیده پرژیت که گه وره ترین و درێژترین روبرایی نیرانه که له شاخه کانی نیران له بهر زایی (۵۰۰۰م) وه هه لده قولیت سمرچاوه کهی به فری شاخه کانه.

شه تولعمره ب تا (۸۰) کم سه ره تایی به ناو خاکی عیراقدا تیده په ریت و باقیه کهی سنوری نێوده وه تێ نیران و عیراق پیک ده هینیت که له م به شهیدا پینده وتریت روبرایی (نهروندرد).

دهریاچه و هۆرپکان:

بهشی زۆری ناوی دیجله و فورات ده پرژیت ناوچه یه کهی به رفراوانه وه به ناوی هۆر و زۆنگاوه کان. روبراییکی فراوان وه که ده ریایه ی هاو بهش له ده می چونه ناوه وه ی بۆ کهنداوی فارس پینکه اتوه که روبره کهی (۸۲۸۸کم) له وشکترین وهزی سالدا، به لām له وهزی به هارو کاتی لافاو ده گاته (۲۸۴۹۰کم)

هۆر یان زۆنگاوه فراوانه کان دیمه نیکێ سروشتی ده شته لیتیه یه کانی باشوورن، فراوانترین هۆره کانی عیراق به شتیه ی سینگۆشه که وتۆته نێوان هه رسێ شاری (عمار، ناصریه و قورنه) به ناوچه ی هۆر و زۆنگاوه کان ناسراوه.

یه کینک له گه وره ترین هۆره کانی عیراق هۆری حه ماره که به شینکی زۆری ناوی رووباری دیبله ده پڕژیتته نایه وه و له پینگای که نالیکه وه به ناوی (گهرمه ت علی) ده پڕژیتته شه توله مه ره به وه.

له ناو خاکی عیراق ده ریاجه ههیه، که گرنگترینان ده ریاجه ی حه بانیهیه له باشوری رومادی، نهم ده ریاجهیه له پینگای که نالیکه وه ناو له رووباری فورات وه ده ده گریت، دوو پینگای ده چوونی ههیه که ههر دوو کیان له ژیر کۆنترۆلدایه. له کاتی پتویستدا ده رگای ده چوون ده کرتته وه یه کینک له وه ده رگایانه ریگایه کی ناوی له ده ریاجه که وه دووباره ناو ده گیتته وه بۆ ناو رووباری فورات له باکووری فه لوجه.

پینگای دووه میان له باشوره که له کاتی پتویستدا ناوی زیاده ی ده ریاجه که ده نیریت بۆ ده ریاجه ی ره زازه (ابودیس) که کهوتوته باشوری ده ریاجه ی حه بانیه و باکویری پۆژناوا که ره به لاهه.

ده ریاجهیه کیت ناوی ده ریاجه ی سراسره که ناوی دۆلی سهرساری تیده پڕژیت و سهرچاوه ی ناوی دۆلی سهرسار له چپای شه نگاره وه دیت و له لایه کیتره وه له پینگای لقی ک له رووباری دیبله ناو بۆ نه وه ده ریاجهیه ده نیردریت. ده ریاجهیه کیت ههیه به ناوی ده ریاجه ی نه جه فه وه.

سوود له ده ریاجه کانی حه بانیه و سهرسار وه ده ده گریت بۆ ریگرتن له مه ترسی لافاوی دیبله و فورات، ناوی زیاده ده نیردریت بۆ نهم دوو ده ریاجهیه و له کاتی ناسیدا ناوه که ی لیوهر ده ده گریتته وه. نهم کاره ی که لهم دریاچانه جیبه جی ده کرتت زیاد له پتویست جینگای گرنگی پیدانه و ده بیته هۆی که مه بونه وه ی زه ره ر و زیانه کانی لافا و له ولاتدا.

به ننداوه کان:

به مه به مستی به رزکردنه وه ی ناوی رووباره کان و سوود لیوهر گرنتیان له بواری کۆکردنه وه ی ناو و به ره مه مه تانی ووزه ی کاره یا، به ننداوه کان دروستکراون که بۆته هۆی دروست بوونی ده ریاجه له پشته به ننداوه کان که ههریه که یان گرنگی خۆی ههیه.

به ننداوه گرنگه کانی عیراق بریتیه له^۱:

۱) به ننداوی موسل: به ننداوی موسل له (۵۸ کم) باکویری شاری موسل دروستکراوه له ناوچه ی ناسکی موسل له سه ر رووباری دیبله دامه زراوه. درێزه که ی ده گاته (۳۵۰۰ م) و به رزه که ی (۱۱۳) م به مرزی له ناستی رووی ده ریاهه (۳۳۶) م توانای ناو وه رگرنتی (۱۳،۳ ملیار م^۳) درێژی به ننداوه که (۷۵ کم) و پانی (۱۰ کم) پووبه ره که ی (۵۰۲۰۰ کم^۳).

^۱ (نوسه ر ناماژه ی بۆ چه ند به ننداوی کۆردبوو به لاق زانیاریه کانی که موکۆری و هه له ی تۆدی تیدابوو بۆیه من به عۆی شه وه ی که په سپۆرم له بواری جوگرافیدا و له پینگای چه ند سهرچاوه یه کی زانسته ی وه شه و باسه ی سهر وه م نوسیه وه ره گیت.

۲) بهنداوی دوکان : بهنداوی دوکان له (۶۰کم) پوژناوای شاری سلیمانی دروستکراوه لهناوچهی تهنگه‌بهری دوکان له‌سەر پروباری زبێ بچوک دامه‌زراوه . به‌نداوه‌که کۆنکرتییە به‌رزى له‌ناستی پووی ده‌ریاوه (۵۱۱)م توانای ناو وه‌رگرتنی (۶,۸ ملیار م ۳)

۳) بهنداوی ده‌ربه‌ندیدیاخان: به‌نداوی ده‌ربه‌ندیدیاخان له‌ناوچهی ته‌نگه‌بهری ده‌ربه‌ندیدیاخان له‌سەر پروباری سیروان دامه‌زراوه، درێژه‌که‌ی ده‌گاته (۵۳۵م) و به‌رزیه‌که‌ی (۱۲۸)م به‌رزى له‌ناستی پووی ده‌ریاوه (۵۱۱)م توانای ناو وه‌رگرتنی (۳ ملیار م ۳) .

۴) به‌نداوی چه‌مرین: به‌نداوی چه‌مرین له‌سەر پروباری دیاله (سیروان) دروستکراوه توانای ناو وه‌رگرتنی (۲,۵ ملیار م ۳)

۵) به‌نداوی سامه‌را که له‌سەر پروباری دیاله له‌نزیک شاری سامه‌را دروستکراوه .

۶) به‌ربه‌ستی هندیه نهم به‌ربه‌سته کۆنترین به‌ربه‌سته له‌عیراق که له‌سالێ (۱۹۱۳) له‌سەر پروباری فورات دروستکراوه.

۷) به‌ربه‌ستی کوت له‌سالێ (۱۹۳۹) له‌سەر پروباری دیاله دروستکراوه و له‌نیستادا نهم به‌ربه‌سته پوولی پێکخستنی و دابه‌شکردنی ناو دیاله ده‌بینیت له‌که‌نااله‌کانی عماره و غراف و حسینیه و دوجمیل.

ئاوی که‌ناری عیراق له‌سه‌ر که‌نداوی فارسی:

عیراق له‌باشووره‌وه له‌پێگای که‌نداوی فارسیه‌وه ده‌گاته ده‌ریا و ناوی نازاد، به‌لام عیراق ته‌نیا ولاتی که‌ناری که‌نداوه که که‌مترین سنوری ناوی هه‌یه، نهم مه‌سه‌له‌یه یه‌کیکه له‌کیشه‌کانی عیراق که له‌پووی نابووری، په‌یوه‌ندی، سه‌ربازی و سه‌راتیجیه‌وه به‌جۆریکه کاریگه‌ری له‌سەر رفتاری سیاسی - سه‌ربازی پویتی عیراق به‌جێهێشتوه.

که‌ناری عیراق له‌سەر که‌نداوی فارسی له‌ده‌می فاو له‌ناو ده‌ریزه‌گی شه‌تولعه‌ره‌به‌وه ده‌ستپێده‌کات تا له‌به‌نده‌ری نوم قه‌سر له‌کوژایی خۆر عبدالله و سنوری کویت کوژایدیت، که درێژه‌که‌ی ده‌گاته (۴۸کم)* . ته‌نیا به‌نده‌ری گرنگ و شیاو بۆ چوونه ناوه‌وه‌ی عیراق له‌م که‌ناره به‌نده‌ری نوم قه‌سره.

تاییه ته‌ه‌ندیه‌کانی دانیش‌توان :

دانیش‌توانی عیراق به‌ درێژایی میژوو، به‌رزبوونه‌وه و نزمبوونه‌وه‌ی زۆری به‌خۆیه‌وه دیوه. له‌نیوان سه‌ده‌ی هه‌شتم و دوازه‌یه‌م، عیراق و به‌تاییه‌تیش به‌غداد ناوه‌ندی گه‌شه‌کردنی شارستانیه‌ت بووه و له‌سایه‌ی نهم گه‌شه‌کردنه‌دا نهم ناوچه‌یه دانیش‌توانیکی زیاتر له‌دانیش‌توانی نیستای هه‌بووه که هه‌ندیک به (۱۵ تا ۲۹) ملیۆنی ده‌خه‌ملتین.

*) به‌پێی سه‌رچاوه جوگرافیه عیراقیه‌کان سنوری ده‌ریایی عیراق له‌سەر که‌نداو (۶۵کم) . نو سه‌ر له به‌شێی دووه‌می نهم باسه‌دا سنوری ناوی عیراق به (۵۵کم) داناره که پێشوا به‌هه‌مه‌یه. - وه‌رگرت.

که میبونه‌وی دانیشتوان له‌سده‌ی سیازدهیم به هیرشی مغوله‌کان ده‌سپنده‌کات که گوشت و کوشتاری خه‌لک و ویرانی شار و گونده‌کانی لیکه‌وته‌وه، له‌م سرده‌مه‌دا سیسته‌می شاره‌تیری که توانای به‌خیرکردنی نه‌م ژماره‌ زۆره‌ی دانیشتوانی هه‌بوو ویران کرا.

له‌سهرده‌می عوسمانیه‌کاندا به‌هۆی دواکه‌وتوی کۆمه‌لگاوه، پینکهاته‌ی دانیشتوانی عیراق گۆزانی به‌سهرده‌هات. نه‌م گۆزانه‌کاریه‌ له‌سده‌ی شازده‌هه‌مه‌وه ده‌ستی پینکرد و له‌هه‌رسێ ویلایه‌تی موسڵ، به‌غدا و به‌سره‌ به‌رده‌وامی هه‌بوو. نه‌م سێ ویلایه‌ت وه‌ک ناوچه‌یه‌کی که‌م دانیشتوان و دواکه‌وتوی سهرده‌می عوسمانی ده‌ژمێردرا. له‌ماوه‌ی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م ولاتی عیراق که‌متر له‌ (۱,۳) ملیۆن که‌س بوو.

له‌دوای پرزگاربوونی عیراق له‌سالی (۱۹۳۲) نه‌فسه‌رانی به‌ریتانی دانیشتوانه‌که‌یان به‌ نزیکه‌ی (۳,۵) ملیۆن که‌س خه‌ملاندوه. له‌یه‌که‌مین سه‌رژمێریدا که‌ له‌سالی (۱۹۴۷) نه‌ه‌جم دراوه، دانیشتوانی عیراق (۳,۸) ملیۆن که‌س بوو. له‌سه‌رژمیری سالی (۱۹۵۷) دانیشتوانی عیراق گه‌یشته‌ (۶,۳) ملیۆن که‌س و له‌سالی (۱۹۶۵) گه‌یشته‌ (۸) ملیۆن که‌س و له‌سالی (۱۹۷۷) گه‌یشته‌ (۱۲) ملیۆن که‌س.

به‌لام دوا سه‌رژمیری که‌ له‌عیراقدا نه‌ه‌جم‌درابیت له‌سالی (۱۹۸۷) دابوو، به‌پیتی نه‌و سه‌رژمیری دانیشتوانی عیراق (۱۶,۲۷۸,۰۰۰) که‌س بووه^{*}، که‌ به‌راورد به‌ سه‌رژمیری یتشو (۳۵,۳٪) زیاده‌ی کردووه. بانکی جیهانی له‌ نیوه‌ی دووه‌می سالی (۱۹۹۲) دانیشتوانی عیراقی به‌ (۱۹,۳) ملیۆن که‌س خه‌ملاندووه.

رێژه‌ی گه‌شه‌ی دانیشتوان له‌ عیراق به‌پیتی سه‌رژمیری سالی (۱۹۷۷)، بریتیبوو له‌ (۳,۲٪) به‌لام له‌سه‌رژمیری سالی (۱۹۸۷) که‌مبۆته‌وه‌ بۆ رێژه‌ی له‌ (۳,۱٪).

پینکهاته‌ی دانیشتوانی عیراق وه‌ک هه‌موو ولاته‌ تازه‌په‌یگه‌یشته‌وه‌کان به‌پینکهاته‌ی لاو داده‌نریت به‌جۆرتیک که‌ له‌سالی (۱۹۸۷) نزیکه‌ی (۵۷٪)ی دانیشتوان ته‌مه‌نیان له‌خوار (۲۰) ساله‌وه‌یه. حکومه‌تی عیراق هیچ وه‌ختیک به‌رنامه‌ی که‌م‌کردنه‌وه‌ی دانیشتوانی جینه‌جێ نه‌کردووه. نه‌م کاره‌ به‌ تایبه‌ت له‌ماوه‌ی جه‌نگی عیراق و نێزان به‌هۆی پتووستی به‌ هیرزی لاوان بۆ به‌رده‌کانی جه‌نگ به‌ریلینه‌ده‌گیرا، و به‌کێک له‌ئامانجه‌کانی حکومه‌تی عیراق رکه‌به‌رایه‌تیه‌ له‌گه‌ڵ دانیشتوانی نێزاند.

پینکهاته‌ی گروپی ته‌مه‌ن له‌عیراق له‌ماوه‌ی سالی (۱۹۵۷-۱۹۸۷) به‌مۆزه‌ی خواره‌یه:^{**}

^{*} (ژماره‌ی دانیشتوانی عیراق له‌ سالی (۱۹۹۵) نزیکه‌ی (۲۳,۱۴۴,۰۰۰) که‌س بووه و به‌پیتی خه‌ملاندنی سالی (۲۰۱۰) که‌ بۆ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی عیراق دانه‌بوو ژماره‌ی دانیشتوانی عیراق به‌ نزیکه‌ی (۲۲) ملیۆن که‌سه‌ دانه‌بووه. وه‌رگێڕ.

^{**} (نومه‌ر نه‌نیا ئاماژه‌ی بۆ یه‌کسان کرد بوو، به‌لام من له‌به‌ر گه‌رنگی باب‌ئه‌که‌ بۆخوێنه‌ران شه‌م خسته‌په‌م بۆ هه‌رچوار سه‌رژمێری سه‌ره‌که‌یه‌که‌ی عیراق دروست کرد. وه‌رگێڕ.

گروپی ته‌مه‌ن	۱۹۵۷	۱۹۶۵	۱۹۷۷	۱۹۸۷
(۱۹۰۰) گروپی ته‌مه‌نی بچوک (منال)	۵۲,۷	۵۵,۹	۵۷,۴	۵۶,۹
(۶۴-۲۰) گروپی ته‌مه‌نی مامناوه‌ندی (کارکەر)	۴۲	۳۸,۸	۳۸,۴	۳۸,۳
له (۶۵) زیاتر گروپی ته‌مه‌نی گه‌وره (پیر)	۵,۳	۵,۳	۴,۲	۴,۸

عێراق یه‌کیکه له‌ر ولاتانه‌ی که هێزی کار له‌ده‌روه ده‌هێنیت، هێزی کار زۆرتر له‌ولاته‌ عمره‌یه‌کانه‌وه ده‌هێنیت، به‌شی سه‌رده‌کیان له‌بواری بیناسازی و کشتوکالیدا ده‌خرینه‌کار. له‌ماوه‌ی جه‌نگی عێراق نێراندا به‌هۆی پێویستی زۆر به‌ هێزی سه‌ربازی ژماره‌ی کارگه‌رانی ده‌ره‌کی گه‌شته (۲) ملیۆن که‌س. به‌لام دوا‌ی وه‌ستانی شه‌ر، نه‌م ژماره‌یه‌ دابه‌زی بۆ یه‌ک ملیۆن که‌س، نه‌وانیش دوا‌ی هێرش عێراق بۆ سه‌ر کویت و هێرش هاره‌یه‌مانان به‌ سه‌رۆکایه‌تی نه‌مه‌ریکا بۆ سه‌ر عێراق نه‌م ولاته‌یه‌ان جیه‌شت. تاپیش تیکشکانی عێراق له‌کویت هێزی کاری عێراقی له‌بواری کشتوکال (۳۵٪)، کارگوزاری (۳۵٪)، بیناسازی (۱۷٪) و پێشه‌سازی (۱۲٪) بوو. پێشه‌سازی نه‌وت له‌عێراق نزیکه‌ی (۲٪) هێزی کاری نه‌م ولاته‌ی خسته‌بوه‌ کار.

دانیشتوانی شار و گوند:

له‌دوا‌ی جه‌نگی دووه‌می جیهانی ره‌وتی شارنشینی و گه‌شه‌کردنی شه‌اره‌کان له‌بواری زیاده‌بونی دانیشتواندا به‌ ئاشکرا دیاربوو. له‌سالی (۱۹۴۷) دانیشتوانی شه‌اره‌کان له‌عێراق پێژه‌ی (۳۹٪) ی دانیشتوانی پێکه‌ده‌یتا، له‌کاتیکدا دانیشتوانی گونده‌کان پێژه‌ی له (۶۱٪) بوو، پێژه‌ی گوندنشینان له‌سالی (۱۹۶۵) دابه‌زی بۆ (۵۶٪) و له‌سالی (۱۹۷۷) بووه (۳۶٪) وه له‌سالی (۱۹۸۷) نزمبۆوه بۆ (۲۹,۵٪). له‌نێوان سالی (۱۹۷۷ تا ۱۹۸۷) ژماره‌ی دانیشتوانی شار له (۷,۶) ملیۆن که‌سه‌وه به‌رز بووه‌وه بۆ (۱۱,۵) ملیۆن که‌س نه‌مه له‌نه‌جایمی کۆچی خه‌لک بۆ شه‌اره‌کان که له‌گه‌ڵ ده‌ستپێکردنی شه‌ری نێران و عێراق پوویدا که زۆربه‌یه‌یان که‌وتونه‌ته‌ ناچه‌کانی نزیک مه‌یدانی جه‌نگه‌وه. کۆچی به‌کۆمه‌لی له‌گونده‌کانی سه‌ر به‌ پارێزگای به‌سه‌ره و میسان له‌هه‌موو ناوچه‌کانی عێراق زۆرتربوو. پێژه‌ی دانیشتوانی گوند به‌رامبه‌ر شار له‌ به‌سه‌ره له‌سالی (۱۹۶۵) (۳۷٪) بوو به‌لام له‌ سالی (۱۹۸۷) دابه‌زی بۆ (۱۲٪)، له‌پارێزگای به‌غداد له‌سالی (۱۹۶۵) نزیکه‌ی (۴۸٪) بوو به‌لام له‌سالی (۱۹۸۷) دابه‌زی بۆ (۷٪)، به‌مۆره دانیشتوانی گوندنشین له‌زێقار له‌سالی (۱۹۸۷) (۴۹٪) و له‌پارێزگاکانی دیاله و سه‌واه (۴۸٪) بووه نه‌مانه به‌رزترین ژماره گوندنشین له‌سالی (۱۹۸۷)*. له‌هه‌ندێک ناوچه‌ش ژماره‌ی شارنشینی

* ژماره گوندنشین له‌پارێزگاکانی هه‌رمێش هه‌ر له‌که‌مبۆنه‌وه‌ی به‌رچاودا بووه بۆنۆونه ژماره‌ی گوندنشین له‌شه‌اره‌کانی ده‌وک و هه‌لێر و سلێمانی و که‌رکوک له‌سالی (۱۹۵۷) پێژه‌ی (۸۲,۸٪) و (۷۳,۲٪) و (۷۴٪) و (۶۱٪) بووه به‌لام له‌سالی (۱۹۸۷) به‌م شتیه‌یه‌ی خواره‌وه که‌مکیربووه (۲۵,۴٪) و (۲۲,۷٪) و (۲۹٪) و (۲۶٪) یه‌که‌به‌نوا‌ی یه‌ک، دواتر به‌هۆی پێژه‌ی نه‌نقال به‌دناوه‌وه له‌سالی (۱۹۸۸)

که میگردوه، بۆ نمونه شاری بهسره له سالنی (۱۹۷۹) نزیکهی (۸۰۰,۰۰۰) کهس بووه بهلام له دواى هه‌لگیرسانی شهر ژماره‌کهی که میگردوه. به دریتی ماوهی شهر له گه‌ل نه‌وهی دانیشتوانی به‌سره که میگردوه بهلام ژماره‌ی دانیشتوانی شاری به‌مغدا گه‌یشتوته (۳,۶) ملیۆن کهس.

به‌شێوهی گشتی تا پێش هه‌لگیرسانی شهر دژی نێران کۆمه‌لگای عێراق له‌حاله‌تی گه‌شه‌کردندی شارنیشینی بووه. به‌جۆریک که به‌مغدا و به‌سره زۆر گه‌شمان کردوه، بهلام گه‌شه‌کردنێکی نا‌هاوسه‌نگ که چه‌ندین گه‌ره‌ک له‌نه‌نجامی کۆچ له‌ماوه‌ی نیۆان سالانی هه‌فتاکان و هه‌شتاکان دروست بوون. له‌سه‌رده‌می حکمی عبدالکریم قاسم و به‌تایبه‌تی له‌ماوه‌ی نیۆان سالان (۱۹۶۱ تا ۱۹۶۳) زۆر نمونه‌ی نه‌گه‌نجای نیشه‌جێبوون دروست بوو، که له‌هه‌لومه‌رجێکی زۆر خرابدا ژیا‌نیان به‌سهر ده‌برد له‌ نمونه‌ نه‌و شارانه وه‌ک (مدینه‌ الشوره و النور) له‌به‌مغدا.

پێش ده‌ستپێکردنی شهر گه‌ره‌کی (الشوره) بنیات نه‌رايه‌وه، دانیشتوانی نه‌م گه‌ره‌که‌ شیعیه و کۆچکمرانی ناوچه‌کانی باشور بوون، که زۆربه‌یان جوتیار و دوکاندار و بازرگانی وورده و یان به‌له‌مه‌وانی هۆزه‌کانی باشور بوون.

له‌لایه‌کیه‌روه له‌سالنی (۱۹۵۰) شه‌پۆلیک له‌کۆچی جوله‌که‌کان به‌ره‌و نیسرا‌ئیل ده‌ستپێکرد و جێگا‌که‌یان به‌خێزای له‌لایه‌ن عه‌ره‌به‌که‌نه‌وه پرکرایه‌وه به‌تایبه‌تی عه‌ره‌به‌ شیعیه‌کان.

پێکهاته‌ی دانیشتوانی شار له‌عێراق به‌ره‌مه‌ گه‌شه‌یکرد و هاوکات له‌گه‌ل به‌ حکومه‌تی بوونی خۆیندن (واته‌ خۆیندن به‌خۆزایی) و گه‌شه‌ی بازرگانی و پێشه‌سازی شار، چینی ناوه‌ندی دروست بوو.

به‌رزبوونه‌وه‌ی ده‌رامه‌تی نه‌وت له‌هه‌فتاکاندا بووه هۆی خێرا‌بوونی گه‌شه‌ی بیناسازی و شاره‌کان. نه‌مه‌ش خزی بووه هۆی نه‌وه‌ی که گوندن‌شینه‌کان له‌به‌رسیتی و هه‌ژاریدا ده‌ژیا‌ن راکه‌شیته‌ ناو شاره‌که‌نه‌وه تا له‌بۆاری کاری نا‌پیشه‌یدا کار بکه‌ن.

پێکهاته‌ی خێله‌کی دانیشتوان:

دانیشتوانی عێراق و به‌تایبه‌تی کۆمه‌لگا گوندیه‌کانی نه‌م ولاته‌ پێکهاته‌ی خێله‌کیان به‌هێزه، که به‌ درێژایی سه‌ده‌کان به‌رده‌وامی هه‌بووه و نیستاش هه‌ر به‌رده‌وامه. مه‌سه‌له‌ی خێلايه‌تی له‌ناوچه دوورده‌سته‌کانی گونده‌کانی باکو‌ری رۆژئاوا و هۆزه‌کانی باشور زۆتر پالێشتی لێده‌کریت.

بوونی نه‌م جۆره‌ له‌پێکهاته‌ خێله‌کیه‌ واهه‌ست ده‌کریت زۆتر به‌هۆی نا‌نه‌می و نا‌سایشی له‌دواى رووخانی خه‌لافه‌تی عه‌باسیه‌وه دروست بوو بێت. هه‌رچه‌نده ناتوانین فراوا‌خو‌ازی و هێرشى نه‌ته‌وه‌کانی تر له‌به‌رچاو نه‌گرین.

به‌هۆی روخاندنی سه‌رحه‌م گونده‌کانی کورستانه‌وه ژماره‌ی گوندن‌شین له‌عه‌رمی کورستان نزیک بووه‌وه له (سلف) و دواى پاپه‌ینی سالی (۱۹۱۱) و پێگه‌ربوونی به‌شێکه‌ خاکی کورستان دوا‌ره گونده‌کان ناوه‌دان بوونه‌وه - وه‌رگێڕ.

لەنەبوونی دەسلاتی ناوەندی و کۆمەلگەی شاری نوێ و بالادەستی کۆمەلگا لەژێر چەتری جەنگاوەر و بالادەستی تاکدا بۆ یەکەم بچوک دابەش دەبێت. لەم جۆرە هەلومەرجەدا گەرەڕە پیاوی خێل وەک چینی جەنگاوەر دەرکەوتوون لەم ڕەوشەدا سەرۆکی خێل سەرۆکی جەنگاوەری بەدەویە لەجیاتی کشتوکالی.

لەماوەی سەدەی نۆزدەیەدا، جیگرتەوێ دەسلاتی خێل گۆرا، کە تارا دیەک سیستمی خێلەکی لەمرزان.

لەقۆناغی دەسلاتی بەریتانیادا قۆناغی پاشایەتی کە دەستکردی ئەوان بوو، لەکاتی کەدا کە لاوازیوونی خێل وەک یەکەمەکی کۆمەلایەتی بەرەوام بوو، بەهێزکردنەوێ دەسلاتی لاوازی سەرۆک خێل (شیخ) گرژی و گرفتی لەگەڵ خۆی هێناوە. ئینگلیزەکان لەم بوارەدا بۆچوونیان هەبوو، بۆ دەستگەشت بە سەرچاوەکانی کشتوکالی عێراق ناوەندی دەسلات لەناوچە گوندیەکان و دور لەشارەکان دروست بکەن تا ناسایشی پێتوێست لەبەرژووەندی خۆیان دابین بکەن و هەر جۆرە خەباتێکی سیاسی لەلایەن ئەم گروپانەو سەرکوت بکەن. سەرەڕای عێراق، ئەمانە بۆ جیگیر کردن و بەرەوامی بە سیاسەتی خۆیان لەناو میرنشینەکانی کەنداوی هەمان هەنگاویان ن.

بەلام میژووی عێراق شایەتی شەر و ململانێی گروپەکان و ڕووبەرۆبوونەو بۆ ناوەندگەراییی سیاسی بوو و بەگشتی لەدەشتەکانی ئێوان دوو ڕووبەر کە بەسەرچاوەی بەرەمەهێنانی خۆراک دەژمێردرێت، لەئێوان شار و خێلەکان کارەسات هەبوو. بەعجۆرە هەر کاتی کە دەسلاتی ناوەندی نەتوانی دەستی بە تۆری ناو بگات و کورت بێت، ئەنجامدا کەرەسی خۆراکی کەم دەبێت خێلەکان بۆ پەیداکردنی خۆراک هێرش دەکەنە سەر شارەکان. لەماوەی (٦٠٠) سالدا لەسەر دەمی ڕووخانی عەباسیەکانەو تا کۆتایی سەدەی نۆزدەیم دەسلاتی حکومەت لەعێراق سست و بێتوانا بوو و دەسلاتی خێل خودمختاری خۆی هەبوو. لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیم، سەرزمینی عێراق بەگشتی هاووشیو بوو و بە تاییەمەندی نەژادی و نایینی و نەتەوێی خۆیەو و یارمەتیدەر نەبوو بۆ دروست بوونی حکومەت یان دەسلاتی ناوەندی، لەنەجامدا دەتوانین بەشێکی گەرم لەتێروانین و خواستەکانی حکومەتە هاوچەرخیەکانی عێراق لەدروستکردنی دەوڵەت/نەتەو لەناو پێکھاتە پەڕشویلاوی کۆمەلایەتی ئەو وڵاتەدا و دروستکردنی وەفاداری و ئاراستەکردنی کۆمەلگا بە ئاراستەی شناسی نەتەوێی زانیووە، لەگەڵ کودەتای سالی (١٩٥٨) ڕۆژی خێلەکی وەک سەرەکیترین یەکەم سیاسی/سەربازی کۆمەلگای عێراقی گۆراو ووردەووردە لاواز بوو.

پێکهاڵی نهته و مێ و نایینی و زمانی دانیشتوانی عێراق:

به پیتی نمو نامارانێ له عێراق کراوه و خراوه تهروو، ناتوانریت به تهواوهتی پشتی پێبه ستریت. به پیتی نمو ناماری له سالی (١٩٨٧) کراوه، (٧٦٪) ی دانیشتوانی عێراق عمره به و (١٩٪) ی کورده و نهو باقیه ی که ده مینیتته وه و ده کاته (٥٪) بریتیه له (تورکمان، مسیحی، نیرانی، نیزییدی و جوله که)*. نایینی نیسلام نایینی پێژه ی (٩٠ - ٩٥٪) دانیشتوانی نمو ولاته پێکده هینیت.

دانیشتوانه عمره به که ی ولات بۆ دوو مەزه به ی سونی و شیعی دابهش ده بیت. ناماری حکومی ژماره ی شیعه کانی عێراق به (٥٥٪) ی دانیشتوانه که ی داده نیت، به لام زۆربه ی چاودێران نمو ژماره به به کم ده زانن و پێژه ی شیعه کان به رزده که نه وه بۆ (٦٥٪).

به درێژی مێژووی عێراق شیعه کان له رووی سیاسیه وه به گشتی لاواز و له رووی نابووری وه دواکه وتوو بوون. له سهرده ی سهدی شازده یه م که عوسمانیه کان هاومه زه به ی خزیان له رووی خۆنده واری و هه لی کاره وه له بهرچا و گرت، به پێچه وانه وه شیعه کان یان له گۆره پانی سیاسی فرامۆشکرد و که نارخران، له بهرته وه هه مرچهنده ژماره ی دانیشتوانی شیعه زیاتر له نیوه ی عێراق پێکده هین، به لام په لی سیاسی و کارگیری کم بایه خیای به ده سته وه بووه. له بواری نابووریشدا به له بهرچا و گرتنی ژماره ی بازرگان و ملکه داره کان، شیعه کان هه میشه وه ک جوتیار و کرێکار ده رکه وتوون. به مجۆره له نیوه ی دووه می هه فتاگاندا هه نگاوه کان و په وتی نابووری حکومه ت کاریگه ری باشی له سهر شیعه کان هه بوو و نمو هه نگاوانه بووه وۆی نه وه ی به شیک له شیعه کان بگه نه چینی ناوه راستی کۆمه لگه.

مه سیحیه کان له عێراق نزیکه ی (٥٪) ی دانیشتوانی عێراق پێکده هین، که نیسه ی (چالدين Chaldean) گه وره ترین که نیسه ی عێراقه و نزیکه ی (٦٠٠) هه زار نه ندایه هیه. گروپی به چو کتری مسیحی وه که نه رسۆده کس و کاتۆلیکی سوری، نه رمه نی، نه رسۆده کسی یۆنانی و ناشوری هیه.

کۆمه لگای جوله که له عێراق مێژووی چهن دین هه زار سالیان له م ولاته دا هیه، سه رژمیری سالی (١٩٤٧) ژماره ی جوله که کانی به (١١٨) هه زار که س خه ملاندوو، که له به غدا، به سه ره و موسل کۆبوونه ته وه. دوا ی دامه زاندنی ده ولته ی نیسرا ئیل تا سالی (١٩٦٠) تارا ده یه ک زۆربه ی دانیشتوانی جوله که ی عێراق به ره و نیسرا ئیل کۆچیان کرد و نه مرۆ نزیکه ی (٥٠٠٠) که س له عێراق نیشته جین.

(*) نیزییدی نایینه که نه ته وه ، چونکه نیزییدی کان کوردی په سه نن و جیاوازیان له نه ته وه ی کورد، به لام نوسه ر بۆیه که وتۆته نمو هه له په وه چونکه هه ر له سه رده می پێژی به عه سه وه تاره کو نه مۆش هه ولێک هیه و دابرا نی کوردی نیزییدی و شه بک و فه لی له کورد به مه به سته ی که مکه نه وه ی ژماره ی کورد له عێراقدا. وه رگێز

نێزانیه‌کان پێشتر دانیشتوانی زۆریان له‌شاره‌ پێرژه‌کانی نه‌جف و کهره‌لا و بمره‌ پێکده‌هێنا که نه‌م ژماره‌یه‌ به‌گشتی تا ساڵه‌کانی (١٩٧١-١٩٧٢) هه‌روه‌ها له‌ساڵه‌کانی (١٩٧٩-١٩٨٠) له‌عێراق ده‌رکران. له‌ساڵی (١٩٨٧) ژماره‌ی تیرانی نیشه‌جێ له‌عێراق (١٣٣٠٠٠) که‌س خه‌ملێنراوه‌.

نیزیدییه‌کان گروپێکن که‌ په‌یوه‌ستن به‌ کورده‌کانه‌وه‌ و له‌ناوچه‌ی ده‌وروبه‌ری شاخی شه‌نگار نیشه‌جێن، به‌ زمانێ عه‌ره‌بی و کوردی قسه‌ده‌که‌ن. نه‌مانه‌ کۆمه‌لگایه‌کی داخراون و له‌په‌رووی کۆمه‌لایه‌تیه‌وه‌ هه‌تا ژنوژنخوازی له‌ناو کورده‌کانیشدا ناکه‌ن.

تورکمان نزیکه‌ی (١,٤٪) دانیشتوانی عێراق ده‌ییت، له‌ناوچه‌ نیمچه‌شاخویه‌کان ده‌ژین و به‌تایه‌ت له‌شاره‌کانی که‌رکوک و هه‌ولێر و موسل، تورکمانه‌کان له‌په‌رووی مه‌زه‌به‌یه‌ سونه‌ و له‌ چینی مامناوه‌ند ده‌ژمێردین. (له‌ عێراق تورکمانی شیعه‌ش هه‌یه‌ - وه‌رگێڕ).

دانیشتوانی کورده‌کان زیاتر له‌ (٣) ملیۆن که‌س ده‌ییت زۆربه‌یان مه‌زه‌به‌ی سونن و پێژه‌ی (١٣٪)ی دانیشتوان پێکده‌هێنن*. نه‌مه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی گرنگه‌ و له‌شاخه‌کانی باکووری پێرژه‌لات و شاخه‌کانی زاگرووس ده‌ژین. نه‌مانه‌ به‌ زمانێ خۆیان واته‌ کوردی قسه‌ ده‌که‌ن و له‌په‌رووی کلتورییه‌وه‌ به‌ته‌واوه‌تی له‌عه‌ره‌به‌کان جیاوازن و له‌هه‌ولدان شوناسی خۆیان له‌ عه‌ره‌به‌کانی عێراق بپاریزن.

به‌هۆی شه‌ڕ و پێکدادان له‌نیوان کورده‌کان و حکومه‌تی ناوه‌ندی زۆر له‌کورده‌کان وه‌ک شیعه‌کان به‌ره‌و شاره‌کان کۆچیان کردووه‌ شاری سلێمانی شاریکه‌ ته‌واو کوردیه‌ و هه‌ولێر زۆرینه‌یه‌ و شاری که‌رکوکێ نه‌وتی نیوه‌ی زیاتری دانیشتوانه‌کی له‌کورد پێکهاتوه‌.

له‌په‌روه‌ زمانه‌وه‌ له‌ (٧٥٪)ی دانیشتوانی عێراق به‌ زمانێ عه‌ره‌بی قسه‌ ده‌که‌ن. باقی دانیشتوانه‌کی به‌ زمانه‌کانی کوردی و تورکمانی و فارسی قسه‌ ده‌که‌ن. سه‌باره‌ت به‌ کورده‌کان و تورکمان له‌ناوچه‌ گه‌شتیه‌کانیش به‌ زمانێ خۆیان قسه‌ ده‌که‌ن به‌لام فارسی ته‌نیا له‌ناو خێزانه‌کاندا قسه‌ی پێده‌که‌ریت.

ناوهندمکانی کۆبوونه‌وه‌ی دانیشتوان:

جگه‌ له‌ناوچه‌ شاخویه‌کانی باکووری پێرژه‌لات که‌ پێژه‌ی به‌فر و بارانی ساڵانه‌ به‌ پێی پتییست لێده‌باریت، دانیشتوانی عێراق له‌نزیکێ که‌نار رووباره‌کان نیشه‌جێن، له‌و جێگایانه‌ که‌ ژماره‌ی زۆری شار

* (تێبینی نووسه‌ر به‌هۆی به‌کارهێنانی مو سه‌رچاوه‌ی دژ به‌یه‌ک که‌وتۆته‌ هه‌له‌وه‌ له‌ لاپه‌ره‌ی پێشوو ده‌لێت کورده‌کان جگه‌ له‌ نێزیدییه‌کان پێژه‌ی (١٩٪) ی عێراق پێکده‌هێنن به‌لام لێره‌دا ده‌لێت (١٢٪) وه‌ له‌چه‌ند په‌ره‌گرافیک خولوت ده‌لێت ژماره‌ی ئه‌وانه‌ی به‌ زمانێ عه‌ره‌بی قسه‌ ده‌که‌ن ده‌گاته‌ (٧٥٪) مانای وایه‌ ئه‌وه‌ی ده‌مێنێته‌وه‌ ده‌گاته‌ له‌ (٢٥٪) ئه‌م ژماره‌یه‌ش به‌ ده‌لاییه‌وه‌ زۆری کورده‌ و به‌شێکی گه‌می تورکمان و مه‌سیحه‌ که‌ هه‌رێکیان پێکه‌وه‌ ناگاته‌ (٥٪)، هه‌رچه‌نده‌ نووسه‌ر ئاماژه‌ بۆ فارمیش ده‌کات به‌لام وه‌ک خۆی ده‌لێت ته‌نیا له‌ناو خێزانه‌کاندا به‌شێوه‌یه‌کی سنووردار قسه‌ی پێده‌که‌ریت. ئه‌مه‌ش هه‌له‌یه‌که‌ نووسه‌ر وه‌ک توێژه‌ریکی به‌ سه‌لیقه‌ نه‌ده‌بایه‌ بکه‌وتایه‌ته‌ ئه‌م هه‌له‌یه‌وه‌. جگه‌ له‌وه‌ی که‌ ده‌ژنێن ئه‌مه‌ هه‌له‌یه‌کی ئاشکرایه‌ به‌لام به‌پێی په‌یوه‌ی پلستیکری له‌ وه‌رگێڕاندا وه‌ک خۆی داها‌ن به‌زاندووه‌ تا خۆینه‌ر خۆی سه‌ریشک بێت له‌ هه‌له‌نگاندن - وه‌رگێڕ).

به درختایی میژووی عیراق دروست بووه کۆبوونه‌ته‌وه. له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا، ده‌سه‌لاتی سیاسی و نابووری به شتوازیکی به‌رجاو تمینا له‌سن شاردا کۆبۆته‌وه نه‌وانیش (به‌غدا، به‌سره و موسل). هه‌ریه‌که له‌م ناوه‌ندی شارانه خاوه‌نی شۆینی ستراتیجیه که میژوویان بۆ چه‌ندین سه‌ده پیش نیستا ده‌گه‌پۆته‌وه و پۆلی گرنگی له‌ناوچه‌که‌دا هه‌بووه. هه‌روه‌ها نه‌م سن شاره، تمینا ناوه‌ندی شارن که ژماره‌ی دانیش‌توانیان له‌ملیۆن تیپه‌ریوه.

به‌غدا که‌تۆته نیوان سه‌ره‌پێگای باکور و باشووری عیراقه‌وه و دیچه له‌ناویدا ده‌رواو ناو‌دێری نه‌م ناوچه‌یه به‌شێوه‌یه‌کی به‌رفراوان ده‌کات. نه‌م شاره بالاده‌سته به‌سهر ناوچه‌کانی ده‌رووبه‌ری خۆیدا. به‌شێوه‌یه‌کی باو به ناوه‌ندی بازرگانی و په‌یوه‌ندیه‌کان ده‌ژمی‌دری‌ت، خێله عه‌ربه‌یه‌کان له‌بیابانه‌کانی باشووری رۆژنا‌واوه په‌یوه‌ندی به‌رده‌وامیان له‌گه‌ل به‌غدا و نه‌جف و که‌ربه‌لا هه‌یه. له‌پاره‌دووبه‌یه‌کی نزیک‌دا نێزانیه‌کان له‌رۆژه‌لاته‌وه په‌یوه‌ندی به‌رده‌وامیان به‌م ناوه‌نده‌وه هه‌بووه.

موسل وه‌ک ناوه‌ندیکی بازرگان که‌تۆته نیوان کوردستان و جزیره له‌لایه‌ک و هه‌لب و ده‌ریای ناوه‌راست له‌لایه‌کی‌ته‌وه. که‌تۆته باکووری عیراقه‌وه و دانیش‌توانه عه‌ربه‌که‌ی له‌پووری فه‌ره‌ه‌نگی و نابووریه‌وه له‌عه‌ره‌بی سووریه‌وه نزیک‌تر تا باشووری عیراق.

به‌سره به‌هۆی نه‌وه که‌تۆته سه‌ر به‌نده‌ر زیاتر روو له‌که‌ندای فارسی و نیمچه‌کشوهری هندستانه. له‌ده‌یه‌ی دووه‌می هه‌فتا‌کاندا، ناوچه‌کانی باشووری ده‌رووبه‌ری به‌سره گرنگی زیاتری له‌ژبانی نابووری عیراق‌دا په‌یدا‌کرد. چونکه بیره نه‌وتی رێ‌مێله و نه‌و بۆریه نه‌وتی که‌رکوک به به‌سره‌وه ده‌به‌ستیه‌وه که‌تۆته نه‌م ناوچه‌یه‌وه.

بارودۆخی نابووری عیراق :

بنه‌مای نابووری عیراق له‌سه‌ر نه‌وت و کشتوکال و ناژه‌لداری وه‌ستاوه. له‌سه‌ره‌تای په‌نجاکانی سه‌ده‌ی بیستدا نه‌م ولاته‌ش وه‌ک سه‌رجه‌م ولاتانی که‌نداو له‌ژێر ده‌سه‌لاتی که‌رتی نه‌وت‌دا بوو و ده‌رامه‌تی ولات راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ له‌پێگای نارده‌نه‌ده‌وه‌ی نه‌وته‌وه دا‌بین ده‌کرا. پیش ده‌رکه‌وتنی نه‌وت کشتوکال به‌ تمینا بنه‌مای سه‌ره‌کی نابووری ولات و هه‌م وه‌ک داها‌تی نه‌ته‌وه و هه‌م وه‌ک فاکتهری سه‌ره‌کی به‌کارخستنی هێزی کار ده‌ژمی‌درا. به‌هاتنه‌ناوه‌یه‌ی که‌رتی نه‌وت بۆ ناو نابووری ولات، کشتوکال پۆلی سه‌ره‌کی خۆی له‌ده‌ستدا، به‌جۆریک له‌سالێ (١٩٨٠) پشکی کشتوکال له‌پێکهاته‌ی به‌ره‌مه‌می نه‌ته‌وه‌دا گه‌یشته له‌(٨٪)، هێزی کار له‌م به‌شه‌دا له‌هه‌مان سال‌دا له‌(٤٣٪) که‌میکردوه.

گه‌ر سه‌رنج له‌ده‌رامه‌تی نه‌وت به‌ده‌ین. رۆژمی عیراق له‌سه‌ره‌تای گرتنه‌ده‌ستی ده‌سه‌لاته‌وه هه‌ولیداوه بارودۆخی نابووری ولات رێک‌بخات و بگات به‌ نامانجی حزبی به‌عس له‌پێی نیشترکی کردنی

نابوریوه. لێم بوارهدا چهندان کارگهی بچوک و گهواره که لهژێر کۆنترۆلی سهرمایه داراندا بوو خۆمالي کرد و بازرگانی دهره کیشی خسته ژێر کۆنترۆلی حکومه تهوه.

له سه ره تای سه فتاکان و له گه ل بهرزبوونهوی نرخ ی نهوت قۆناغی زیرین ی نابوری عیراق دهستیپێکرد، له سه ره تای نه م دهیه دا حکومه ت توانی به شیوه ی ولاتیکی ده وله مه ندی نه وتی له گزیه پانی نیوده وله تی دهرکه ویت و له پیشه سازی نه وتدا پێشکه وتنی بهرچاو به ده ست به ییت. له دوا ی نه وه له ماوه ی قۆناغی کورتدا له سایه ی دۆلاری نه وته وه توانای کاروباری پیشه سازی، کشتوکالی و ته ندروستی نه غامی باش به ده ست به ییت و هه نگاو بۆ فراوانکردنی لایه نی پیشه سازی ولات بنیت. به جۆری که پیشه منگی عیراق نێزان، دهرامه تی نه وت به جۆری که بهرز بووبه وه که له سالی (۱۹۷۹) گه یشتبو وه (۲۳) ملیارد دۆلار. ههروه ها به ره مه می نه ته وه ی نه م ولاته گه یشت ناستیکی غوونه ی که (۳۱) ملیارد دۆلار بوو. له روه ی به ره مه می نه وت له منۆیک، عیراق له سالی (۱۹۸۰) به ره مه می رۆژانه ی گه یشت (۳,۷۴) ملیۆن بهرمیل که له پله دا له دوا ی عه ره بستانی سه ودیه وه بوو. هه موو نه م فاکته رانه یارمه تی عیراقیدا تا بتوانیت له سالی (۱۹۸۰) بودجه که ی بگه یه ییت (۱۷,۷) ملیارد دۆلار. که نه م ژماره یه دوو نه وه ندی سالی (۱۹۷۸) بوو. که بو وه هۆی په ره پێدانی نابوری و کۆمه لایه تی.

له گه ل دهستیپێکردنی جه منگی عیراق نێزان و له ناوچونی نه و گه یینه به به هایه له لایه ک و بهرکه وتنی گورزی کاریگه ر له به شه جیا وه زه کانی نابوری له لایه کیترو ه، نابوری عیراق له بارودۆخیکی گه شه کردو وه بۆ بارودۆخیکی نه یسترا (خراپ) گۆرا. به جۆری که له کۆتایی شه ردا رێژه ی قه مرزه کانی سه ر عیراق گه یشت (۵۰) ملیارد دۆلار. به ده سپێکردنی جه منگی که ندا ی دو وه و هیرشی هاو په یانان که له نه غامی هیرشی عیراق بۆ سه ر کویت و داگیرکردنی دروست بوو، زۆر له به شه جیا وازه کانی نابوری نه م ولاته وێران بوو، له نه غامی گه مارۆی نابوری له لایه ن رێکخراوی نه ته وه یه کگرتو ه کان و نه فروشتنی نه وت بۆ چه مندی ن سال، بارودۆخی نابوری و ناستی گوزه رانی خه لکی عیراق زۆر خراپ بوو به جۆری که له م سالانه ی دوایدا دا هاتی تاکه که س گه یشتۆته نزمترین ناستی دا هاتی تاکه که س له جیهاندا.

کشتوکال :

ناوچه ی که ناری روه باره کانی عیراق، شوینی هه له اتنی کۆنترین شارستانی که میژو وه که ی ده گه رپته وه بۆ لایه نی که م بۆ هه زاره ی چاره ده ی پیش زاین واته کاتی که نه ته وه کانی نه که د و سۆمه ر له به شیکی باکو ر و باشوری ده لای دیملو فورات نیشته جیبوون. له به رنه وه کشتوکال له زویه ته خه کانی عیراق، ههروه که نه مرۆ کاتی که توانای جیه جێکردنی هه بو وه که سه رچاوه ی دلنای ناودێری زهویه کان له بهر ده ستدا بوو ییت و پێشکه وتنی نه و شارستانی هه تانه به ته وا وه تی ده گه رپته وه بۆ نه و سه رچاوه گه رنگ و

ژيانبه‌خشي ديځله و فورات. داستاني پمپوهنډى نيوان مرؤډ و ژينگه لىناوچه‌ى ده‌شته‌كاني عىراق، خوى يه‌كېنكه له‌باشترين زنجيره‌ى زانياريه‌كان كه ده‌توانيت له‌همر ناوچه‌يه‌كيتري جيهان غوونه‌ى نهمه ببينن.

لىناوژيتلى پروبارى ديځله و فورات، زؤرتريڼ پرى دابارين ده‌گمريتومه بؤ ناوچه شاخاوى و ناوچه به‌رزونزميه‌كان كه به‌رزايه‌كانيان له‌توركيا و نيران ده‌گاته (۱۵۰۰-۳۰۰۰م).

له‌عىراق، لىناوچه‌كاني به‌غدا تا باشور ده‌شتى لىتمه‌ى و نىشتمه‌ى هميه، كه تاييه‌مه‌نديه‌كه‌ى برىتية له‌لاوازي تواناى پىكردنى ناوى سمرزه‌وى و بوونى زؤنگاو، كه زؤرتريڼ پروه‌كه‌ى نهم ناوچانه پروه‌كه‌ى گهرمه‌سپره.

به دريژايى ميژوو چمنه فاكتمريكي سروشتى هم‌په‌شه بووه لىسر تواناى مرؤډ و به‌رقمرار كړدنى ژيانتيكي سمركه‌وتوو لىسر زهويه نزمه‌كاني ديځله و فورات، لىم باره‌يه‌وه چوار مه‌ترسى گشتى بوونى هميه لىسر ژيانى مرؤډ كه برىتين له:

(۱) لافاو كه به‌زؤرى به‌شيوى له‌ناكاو و وىرانكمر پروده‌دات.

(۲) وشكه‌سالى كه به‌ره‌به‌ره و به‌شيوى توندوتىژ به‌سر مرؤډ و سمرچاره‌كاندا ده‌سپيت.

(۳) زياد بوونى ريژه‌ى خوى (شؤره‌كات) كه له‌نه‌نجامى نه‌مه‌دا تواناى به‌ره‌م كم ده‌بيته.

(۴) زيادبوونى گل و دروستبون و كه‌له‌كه‌بوونى چيڼيك له‌قور به‌ دريژايى رؤژگار، كه ده‌بيته هوى له‌ناوبردنى كارايى تؤرى ناودىزى كه ده‌سكردى مرؤډه.

به‌هوى هه‌لومهرجى ناووه‌وايى و هوزى ناوگر، دوجؤر چالاكى كشتوكالى لىعىراق هميه: يه‌كېنيان كشتوكالى ديمه كه به‌هوى بارانموه لىناوچه‌ى باكور ده‌كرت و نه‌ويتريان كشتوكالى به‌مراوه كه پشت به‌ ناودىزى ده‌به‌ستيت لىناوچه‌كاني ناوه‌راست و باشور.

باشترين به‌ره‌مى ناسراوى عىراق و گموره‌ترين سمرچاوه‌ى داهاتى ولات دواى نه‌وت خورمايه، كه عىراق يه‌كېنكه له‌گموره‌ترين به‌ره‌مه‌سپنه‌رانى خورما له‌جيهاندا. خورما به‌ شيوى گشتى لىناوچه‌كاني باشور و ده‌وروبه‌رى شه‌تولعه‌ره‌ب ده‌پويت.

به‌شى سمره‌كه‌ى كشتوكال لىعىراق وه‌ستاوه لىسر چانندن و دورينه‌وى يه‌ك جؤر به‌ره‌م. له‌و ناوچانه‌ى كه كشتوكالى ديم پمپوه‌وى ده‌كه‌ن، گهم له‌پيشمروه‌ى به‌ره‌مه‌ كشتوكاليه‌كانه كه له‌وه‌زى پايزدا ده‌يجيڼن و له‌كؤتايى به‌هاردا ديدورنه‌وه. له‌ناوچه‌كاني ناوه‌راست و باشور كه كشتوكالى به‌مراوه ده‌كرت زياتر كشتوكالى سه‌وزه و ميوه ده‌كرت.

له‌ناوچه‌كاني خوارووه گهم و جؤ و دانه‌وتله به‌ ناودىزى ده‌كرت، له‌به‌رنه‌وه‌ى جؤ پيويستى به‌ ناوى كه‌متره و به‌رگى شؤرى ده‌كرت، بؤيه جؤ ورده‌ورده جىگاي گهم ده‌گريتموه. نهم بارودوخه له‌ناوچه‌كاني باشور كه خاكه‌كه‌ى شؤره زياتر نه‌نجام ده‌درت.

یه کینک له فاکتیره کاریگهره کانی که ده بیته هۆی گۆران لهریژدی بهرهمی کشتوکالی لمعیرا قدا بری بارانه که وەک کیشیهک بۆ کشتوکالی نهم ولاته سهرده کریت. بهوهی که بهرهمی کشتوکالی له دهیه کانی (۱۹۷۰ تا ۱۹۹۰) تارادهیهک پاریزگاری له ناستی مامناوهندی جیگیر کردوه، به لām زوی کشتوکالی ورده ورده بهرهمی که مبهونهوه چووه. به تیروانیین لهریژدی هاوردهی بهرهمه کشتوکالیه کان و مادهی خوراکي نهم مهسه لهیه به جوانی پروون ده بیتهوه. له دهیهی شمهته کاندای عیراق له بارهی بهرهمه کشتوکالیه کان و مادهی خوراکي توانای خویژتیوی هه بووه. له دهیهی (۱۹۸۰) نهم ریژهیه گهیشته له (۳۳٪)، له سه ره تای دهیهی (۱۹۹۰) هاوردهی مادهی خوراکي (۱۵٪) ی هه موو هاوردهی ولاتی بیکهیتاوه.

به شیوهی گشتی عیراق لهرابردوا وای پیشانده دات که له جیهه جیکردنی پلانی کشتوکالیدا سه ره که وتوو نه بووه. زهوی به جدی نه چیتراوه و زهوی چیتندراوی ولات و توانای بهرهمی به زهوی ولاتانی دراوسی بهرورد ناکریت (یه کسان نابیت). کهمی توانای بهرهم له عیراق ده گهریتهوه بۆ کومه لیک فاکتیری سروشتی و کومه لایه تی و نابووری له وانه پهیره ویکردنی شینوازی کۆنی بهرپوه بردنی زهوی. سه ره پای نهو فاکتیرانه، چاکسازی کشتوکالیش کاریگهری هه بووه له سه ره پلانی کشتوکالی لمعیرا قدا. قۆناغی یه کهمی نهم ههنگاوه له سالی (۱۹۵۸) ده ستیییکردووه، به لām بهر بهر کانیه سیاسیه کانی نهو کاته له بهرهم بهر نهم پرژهیه دابهشبوونی زهوی دواخت و کیشهی زۆری روو بهروو بۆتوه.

پیشه سازی:

پهره سهندنی پیشه سازی له عیراق زۆرتر پهیرهسته به سالانی دوا (۱۹۶۰) به، که حکومت رهوتی په ره پیدانی پیشه سازی و بهرنامهی سه ره مایه گوزاری له ناوچه جیاوازه جوگرافی و خه لکه جیاوازه کاندایا گیاند، هه رچه نه ده کۆبوونه وهی پیشه سازی له ده ور بهری به غذا (به هۆی بازار و هیزی کار) و به سه ره (به هۆی سوودی هاورده و ناردنه ی، که ره سه ی خاو و ده سه که وتنی نهوت و گاز) بووه. به لām کارگه و پیشه سازی بهرهمه یین له به شه جیاوازه کانیتر ولات که شیاوی نیشته جیبونه دابهشبووه.

پیشه سازی رستن و چین به هۆی راکیشانی بازار په به درتیژیی رۆژگار گرنگی پهیدا کردووه و به یارمه تی رووسیا چه ندین کارگه له ولات به تاییه تی له موسل دامه زراوه و گهیشته قۆناغی بهرهمه یینان. له به سه ره پیشه سازی چهک، توانه وهی ناسن، په ترۆکیمیایی و کارگهی بهرهمی پۆلا هیه. له ده ور بهری به غذا و زییر چه کسازی و پیشه سازی چیمه نتو هیه، جگهره، کاره با و ناو زۆرتر له به غذا جیگیر کراوه.

پیشه‌سازی نهوت و گاز:

عیراق له‌ساله‌کانی پیتش ده‌سپیکردنی شمِ رۆژانه (۳,۵) ملیۆن بهرمیل نهوتی به‌ره‌م ده‌هیتنا، که (۲,۵) ملیۆن بهرمیلی ده‌نارده‌ده‌روهه. پیشه‌سازی نهوت له‌سالێ (۱۹۵۰) له‌عیراق نیشتمانی بووه و نهم‌ولاته له‌سالێ (۱۹۷۰) هه‌شته‌مین ولاتی به‌ره‌مه‌یه‌تی نهوت بووه و له‌سالێ (۱۹۷۸) دووهم ولاتی به‌ره‌مه‌یه‌تی نۆییک بووه، به‌ریژه‌ی له (۱۱٪) به‌ره‌مه‌ی هه‌موو ولاتانی نۆییک به‌ره‌مه‌یه‌تیانه. زۆرتهرین به‌ره‌مه‌ی نهوتی عیراق له‌بیره‌کانی به‌سره و بیره‌کانی باشوری رۆژناوای که‌رکوک ده‌ده‌هیتنیت. عیراق بۆ فروشتنی نهوتی خۆی و جیبه‌جیکردنی پرۆژه‌ی گه‌وره، ریکه‌وتنناهی زۆری له‌گه‌ڵ ولاتانی روسیا، فهرنسا، یابان، رۆمانیا، هه‌نگاریا، برازیل و یۆنان به‌ستووه به‌مه‌به‌ستی دامه‌زراندنی پرۆژه‌ی نهوتی و پالۆگه.

پالۆگه‌کانی عیراق له‌دۆره، بیجی، حدیسه، که‌رکوک، خانه‌قین و قیاره جیگیرکراوه و توانای هه‌موو پالۆگه نهوتیه‌کانی عیراق به‌کسانه به (۷۰۰) هه‌زار بهرمیل له‌رۆژێکدا.

ب‌پ‌ نهوتی یه‌ده‌گ له‌عیراق به (۱۰۰) ملیارد بهرمیل ده‌خه‌ملیتیت، که رێژه‌ی یه‌ده‌گی دنیایی ده‌گاته (۶۰) ملیارد بهرمیل و یه‌ده‌گی چاوه‌ڕوانکراو ده‌گاته (۴۶) ملیارد بهرمیل.

رێژه‌ی گاز له‌عیراق به‌پیتی ووتی و ه‌زاره‌تی نهوتی عیراق نزیکه‌ی (۸۲۰) ملیار پ‌ سی‌جا خه‌ملیتراوه، سه‌رچاوه‌ی گازی سروشتی زۆتر له‌ده‌وره‌به‌ری پ‌میتله، زوبیر و که‌رکوک له‌باکوری عیراق کۆبۆتوره.

گواستنه‌وه و گه‌یاندن و رینگا‌کانی په‌یوه‌ندی:

گواستنه‌وه و گه‌یاندن وک یه‌کتیک له‌به‌شه زۆر چالاکه‌کانی نابووری عیراق له‌ده‌یه‌ی نه‌وه‌ده‌کان ده‌ژمیردیت و به‌شیک گ‌رنگ له‌بودجه‌ی په‌ره‌پێدانی ولات بۆ نهم به‌شه ته‌رخان کراوه. به‌پیتی نه‌و به‌لگانه‌ی خوا‌روه گواستنه‌وه و گه‌یاندن بۆ حکومه‌ت گ‌رنگی زۆری هه‌بووه:

لوجستیک به‌یه‌کتیک له‌لیسته گ‌رنگه‌کانی حسابی عیراق ده‌ژمیردیت له‌ماوه‌ی جه‌نگ له‌گه‌ڵ نێراندا.

حکومه‌تی عیراق گه‌یشتۆته نه‌و ب‌روایه‌ی که‌ ناهه‌مواری و خراپی له‌گواستنه‌وه و گه‌یاندندا په‌ره‌پێدان له‌ب‌واری پیشه‌سازی سنو‌ردار ده‌کات و یه‌کتیکه له‌کۆسپه سه‌ره‌کیه‌کانی به‌رده‌م پ‌شکه‌وتن.

حکومه‌ت پ‌یوابوو که تۆرتیکی گواستنه‌وه و گه‌یاندنی فراوان رۆلی سیاسی گ‌رنگ له‌په‌یوه‌ندی و به‌یه‌که‌وه‌به‌ست له‌ناوچه‌که‌دا ده‌بینیت و هه‌روه‌ها ناماده‌یی حکومه‌تی ناوه‌ندی له‌دوره‌ست‌ترین ناوچه‌ی ولات زیاد ده‌کات.

بەپیتی ئەو بەلگانەى ناماژەى بۆکرا، رژیمی عێراق بەرنامەى دارشتووہ بۆ فراوانکردن و پەرەپێدانى تۆرى پەمبەندىەکان وەك هێلى ناسنەن، رینگای قیرتاو، رینگای ناسمانى و گواستەمەو و گەیانەن لەپرووبارەکاندا.

تۆرى پەمبەندى عێراق، ئەمرۆ لەبەغداوہ بە ناراستەى باکورى رژژناو و باشورى رژژەلات درێژەى ھەبە، بەغدا خالى پەمبەندەبەستنى کەرکوک و موصل لەلایەك و بەسرە لەلایەکیترەوہیە. لەدەپەى (١٩٩٠) حکومەت ھەولێ زۆرى داوہ تا ھەرچى زۆرترە بەغدا بەدەشتەکانى ھەوزى پرووبارى فورائەوہ بێستتەوہ.

رینگای قیرتاو: فراوانبوونى رینگا لەعێراق بە دروستکردنى رینگاکانى کەنارە پرووبارەکانى دێجەلە و فورائ دەستپێکەرد. جادەى هێلى خێرا (نۆتۆیان) شانبەشانى ھەردوو پرووبار تا کویت و سعودیە درێژ دەبێتەوہ. ھەروەھا شارەکانى ولات لەبیاپانێ رژژناو و ھەروەھا بەدرێژایى پرووبارەکان تا سوریا و لەرینگای موصلەوہ تا تورکیا و لەباکور بۆ نێزان درێژ دەبێتەوہ.

درێژى جادەى قیرتاو لەعێراق لەماوہى سالانى (١٩٧٩ تا ١٩٨٥) نزیکەى (٢٢٣٩٧) کم بووہ واتە دوو نەوہندەى سالانى پێشوو زیادى کردوہ جگە لەوہى (٧٨٠٠ کم) رینگای پلە دوو زیادیکردوہ.

ھێلى ناسنەن: عێراق خاوەنى دوو تۆرى ھێلى ناسنەن، ھێلى یەکەم لەبەغدا و موصل تا سنورى سوریا درێژەى ھەبە و لەم رینگایەوہ دەبەسترت بە تۆرى ھێلى ناسنى تورکیاوە. ھێلى دووہم کە ھێلىکى تەماو ناوخۆیە کە بەغدا بە بەسرەوہ دەبەستتەوہ. درێژایى ھێلى ناسنەن لەعێراق دەگاتە (٢٠٢٩) کم. پێش ھێرشى عێراق بۆسەر کویت عێراقیەکان دانوسانیان لەگەل تورکیا و کویت و عەرەبستانی سعودى ھەبوو بۆ خستەکارى پرۆژەىەك کە دیزاینکرا بوو بۆ دامەزراندنى ھێلى ناسنەن کە نەم چوار ولاتە پەمبەندەوہ بێستت، کە لەراستیدا بەگەرخستنى ھێلى ناسنى نەوروپایە بە کەنداوہوہ.

بەندەرەکان و رینگا ناویەکان: گەیشتنى عێراق بە ئارى کەنداو لەرینگای ئەو کەنارە تەسکەى کە درێژەىکەى تەنیا (٤٨ کم). ئەم ھێلى کەنارە توانای ئابوورى و سەربازى زۆر کەم و نالەبارە تا ئەو شوێنەى کە بۆ فراوانکردن و کارایی بەندەرەکان ھەروەك بەندەرى فاو و بەکر و ئوم قەسر کە لەماوہى دوو تا دواژدە میل لەکەنارەوہ دوورە وەزۆرتر رژژى ترمینالى نەوتى دەبینن.

بە شێوہیەکی گشتى واقعیت عێراق ئەوہیە کە توانای بەندەرى کەمى ھەبە و نەمەش کاریگەرى لەسەر ناستى بازرگانى دەرەکی عێراق ھەبە، نەمەش بۆتەھزى بادانەوہى بەلاى وشکانیدا لەرینگای سوریا و تورکیا و نەردەنەوہ. سەرەپای بەندەرى بەسرە لەکەنداو، کە چەند جارێک فراوانکراوہ، بەندەریکی تازەتر لە ئوم قەسریش دروستکراوہ تاوہ کو فشار لەسەر بەندەرى بەسرە کەم بکاتەوہ.

بەسەرغەبدان لەوێ کە ئاستی گەیشتنی عێراق بە کەنداوی فارس لەسەردەمی جەنگ لەگەڵ نێراندا زۆر کەم بوو، چالاکی بەندەری لەدەیهی نوێ دەکاندا بەشیوەی جدی کەم بوو. بەدریژایی جەنگی نێران عێراق نەم ڕووبارە (شەتولعەرب - وەرگی) پڕبۆتەو لە مادەیی تەقینەو و نامیر و کەلویەل و بەلەمی نقومبوو، بۆیە توانای کەلک لیوەرگرتنی لەبار و کارا نییە، پیش دەستپێکردنەوێ کەشتیوانی لە شەتولعەرب پێتۆستە ڕووبارە کە لەبەلەم و کەلویەلی نقومبوو پاککەرتەو، نەم کارەش چەندین ساڵ دەخابەنێت.

سەبارەت بە ڕینگای ناوی ناوخۆیی، دەوڵەت لەهەولێداپە کە دیچە و فورات بە شارپێگای سەرکی گواستەو و گەیانندی وشکانیەو بەستیت و پەرەییبدات، بەلام بەهۆی قورسی و گەورەیی پڕۆژە کە و تێچوونی زۆرەو تا نێستا سەرکەوتنیککی نەوتۆی بەدەست نەهێناوە.

هەلبەت بە پاککردنەو و لێدانی کەمناڵی کەشتیوانی کە لەبەشینکی ڕووباری دیچە لەباشوری بەغدا نەبچام دراود، توانای گواستەو لەناستیککی سنوورداردا لەنێوان بەغدا و عەمارە بەدەستەتوود.

ڕینگای ناسمانی : تا سالی (١٩٨٨) عێراق دوو فڕۆکەخانەیی نێو دەوڵەتی هەبوو، لەبەغدا و بامەر، سییە میان لەلایەن کۆمپانیایەکی گەورەیی فەرەنسیەو لەبەغدا دروست دەکەرت. ڕینگای ناسمانی عێراق پیش هێرشێ هاریەمانەکان بۆ سەر عێراق پێکەتایو لە (٣٠) فڕۆکەیی نەنتونوف و ئایلویشینی ڕووسی و (١٤) فڕۆکەیی بۆینگ و ژمارەیک فڕۆکەیی بچوکی نەفەرەبەر. بەهۆی گەمارۆی ئابووری و قەدەغەکردنی فڕین لەسەر عێراق لەلایەن ڕیکخراوی نەتەو یەکگرتووەکانەو، فڕینی فڕۆکەیی دەرەکی بۆ نەم و لاوتە و فڕینی فڕۆکەیی عێراقی بۆ دەرەو تارادەیک لەکارکەوتوو. هەرەو بەهۆی دروستکردنی ناوچەیی دژە فڕین لەباکور و باشوری ولات، لەرۆی کرداریەو فڕینی ناوخۆیی وەستاد.

قەرز و زیانەکانی هەردوو جەنگ :

جەنگی عێراق نێران تێچوونیککی زۆر لەسەر عێراق کەوت. لەسالی دوووەمی جەنگدا هەموو تێچوونەکی گەیشتە (٢٣,٦) ملیارد دۆلار. لەگەڵ ئەوێ عێراق پێشینی کردبوو کە جەنگ لەگەڵ نێران دواي ماویەکی کورت تەواو دەبێت و سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت، بەلام نەم پێشبینیە هەلە دەرچوو. بۆ ڕیگرتن لەناوێزایی ناوخۆ بەهۆی زەرەری زۆر کە بەر هێزی عێراقی کەوتبوو، حزبی بعمس شیوازی وای هەلبۆارد کە تێچوونی زۆری بۆ دروست کرد. نامانجی ئەو بوو کە زیانی مەزنی چ لەبەرەکانی جەنگ و چ لەپشتی بەرە جەنگ بەکەمترین ئاست بگمەینێت. لەبەرەکانی شەڕدا حکومەت هەولیدا سوودی زیاتر لەنامیری جەنگی وەرگرت (کە لەهێرشەکاندا زۆرەیی ئەوانە لەناوچوون)، هەرەو لەپشتی بەرەکانی شەڕەو هەزاران دۆلار دەدا بە خێزانی ئەو سەربازانەیی لەشەردا دەرکۆژان. سەرەرای ئەو سوود وەرگرتن

لهكريكارانى بياني لهجنگاي نمو كريكاره عيراقيانهي رهوانهي بمرهكاني جهنگ دهكران بۆ نهوهي خهلكي لهبواي خزمهتگوزاري كۆمهلايهتي و نابووي كهموكورتياي نهبيت.

لهبارهي نمو زهره و زيانانهي كه بهر عيراق كهوت لهنهنجامي جهنگي عيراق ئيراندا، ژمارهيهكي وردمان لهبهر دهستدا نيه. بهلام دامهزراوهيهكي ياباني به ناوي نابووي پۆژههلاتي ناوهراست توژينهويهكي كردوه لهماوهي سالتاي (١٩٨٠ تا ١٩٨٥) زيانهكاني عيراقاي لهماوهي جهنگدا به (٢٢٦) ميليارد دۆلار داناوه.

دواي نهوهي جهنگي عيراق ئيران بۆ جهنگيكي فراوان گۆزا و يارمهتي ولاتاني كهندار بههوي دابهزيني نرخی نهوتوه لهديهي ههشتاكندا كه مېژه. عيراق بۆ دابينكردني تيجووني قورسي جهنگ پرويكرد و ولاتاني پۆژناوا. لهسالي (١٩٨٨) ناماريكي وردمان لهبارهي قهرزهكاني عيراقوه لهبهردهستدا نيه، بهلام پيسپوران پيسانابوو كه لهسالي (١٩٨٦) ريزهي قهرزهكاني سهر عيراق گهيشته (٥٠) ميليارد دۆلار. نه بپه تا (٨٠) ميليارد دۆلاريش چاوهراوان دهكرت. نزيكهي (٣٠) ميليارد دۆلاري قهرزي عمرهستاني سعودی و كويت و باقي ميرنشينهكاني كهنداو كه بهشيكي زۆري نهمانه دروست بووه بههوي فروشتني نهوتي خاوهوه لهبهرهوهندي عيراق.

تيكچوني هاوسهنگي تهرزووي بازركاني عيراق لهديهي نهوهكاندا بووههوي نهوهي نههه ولاته زۆرتر پهنا بۆ پتيوستي دهركي بهريت به مهبهستي پركردهوهي كهموكوپيهكاني. ههنديك لهقهرزپندهراني پۆژناوا به مهبهستي نهوهي حكومهت عيراق لهرووي نابووويهوه خوي لهسهر پي راگريهت تاوهكو بتوانيهت قهرزهكانيان بۆ بگيريهتوه بهردهوام بوون لهسهر قهرز پيداني نههه ولاته، بهلام ههنديك لهوانه وردهورده خويان لهبازاري عيراق كيشايهوه و ههنديك لهقهرزهكانيان ههلهپسارد.

كشانهوهي نههه ولاتانه بووههوي نهوهي ولاتاني وهك كۆرياي باشور، بهرازيل، هندستان، يۆگوسلافييا و توركييا لهههولي به پهلهداين بۆ پركردهوهي شويني نههه ولاتانه و كالاكانيان بنيرن بۆ عيراق، يهكيهتي سؤقيش قۆلي ليهههههالي لهريگاي شهك و كارگوزاريهوه قهرزي دريؤخايهه به عيراق بهخشي.

لهگهله دهسپيكردني جهنگي دووههي كهنداو قوناغيكيتر لهزهرهرو زياناي گهوره بهر عيراق كهوت. لهه جهنگهله زۆر لهدهزگا و دامهزراوه سهركيهكاني نههه ولاته ويترن بوو، لهگهله دهسپيكردني گهمارۆي نابووي نهتوه يهكگرتوهكان لهسهر عيراق، ههوهو بهشه نابووي و خزمهتگوزاريهكان ولات توشي زهرهري گهوره يان كاولبوون بووهوه.

ناسویی نایندهی نابووری عیراق :

به‌شیوه‌ی گشتی له‌ماوه‌ی بیست سالی جه‌نگ و گه‌مارۆی نابووری پێک‌خراوی نه‌ت‌ه‌وه به‌ک‌گرت‌ه‌کان نه‌و زه‌ره‌ری به‌ر عیراق که‌وت‌وه زیاتره له (۱۰۰۰) ملیارد دۆلار، نه‌مه‌ش چه‌ندان سالی پێویسته تا بارودۆخی نابووری عیراق به‌گه‌ڕێته‌وه باری ناسایی خۆی. نابووری عیراق له‌گه‌ڕانه‌وه‌ی بۆ بازاری جیهانی نه‌وت، به‌خێرای ده‌گۆڕیت بۆ هاورده‌کارێکی گه‌رنگی به‌ره‌می کشتوکالی و پێشه‌سازی.

له‌نێستادا، (سالی ۲۰۰۲ — وه‌گێڕ) ناینده‌ی نابووری عیراق نایم‌دواره. هه‌تا کۆتایهاتی گه‌مارۆی نابووری پێک‌خراوی نه‌ت‌ه‌وه یه‌ک‌گرت‌ه‌کان دواکه‌ویت، پێشه‌سازی و ژێرخانی نابووری و کشتوکالی نه‌م ولاته وێراتر ده‌بیت و عیراق له‌ناینده‌دا زۆرتر ده‌که‌ویت ژێر ده‌سه‌لاتی هێزه‌ ده‌ره‌کیه‌کانه‌وه. کاتێک گه‌مارۆی نابووری نه‌م‌بیت، عیراق بنیاتنان و په‌ره‌پێدانی پێشه‌سازی نه‌وت که زه‌ره‌ری زۆری به‌رکه‌وت‌وه ده‌خاته نه‌وله‌ویه‌تی کاره‌کانیه‌وه، چونکه نه‌م پێشه‌سازی به‌ گه‌رنگترین و تاکه سه‌رچاوه‌ی دابنکردنی ده‌رامه‌ت بۆ بنیاتنه‌وه و په‌ره‌پێدانی بواره‌کانیتر ده‌ژمێردیت.

سروشیه که عیراقێکی لاواز، له‌هه‌نگاونانی بۆ به‌ره‌مه‌پێنان و فروشتنی هه‌رچی زیاتر نه‌وت نه‌گه‌ر له‌چوارچێوه‌ی به‌رنامه‌ی تۆپیکدا نه‌بیت، سیسته‌می کاری له‌ناوچه‌که‌دا پووبه‌رووی مه‌ترسی ده‌کاته‌وه. هه‌روه‌ها دواي کۆتایی هاتنی گه‌مارۆی نابووری، عیراق به‌ جدی هه‌ولێ خۆی ده‌خاته کار بۆ بنیاتنه‌وه‌ی تاییه‌قه‌ندی خۆی و هه‌له‌شاندنه‌وه‌ی بېاره سه‌پێتراه‌که‌کان به‌سه‌ریدا.*

بارودۆخی عیراق له سه‌رده‌می جه‌نگی ساردا:

تا پێش ده‌یه‌ی هه‌فتا‌کان، عیراق به‌هۆی سنوری ناوی که‌نداوی فارسی، شوینه جوگرافیه‌که‌ی نه‌یتوانی له‌شهری عمره‌ب نێسراێلدا وه‌ک ولاتانی میسر، سوریا و نه‌ردن راسه‌وخۆ به‌جێته جه‌نگه‌وه، له‌و گه‌رنگیه تاییه‌ته‌ی هه‌یه‌تی سوودمه‌ند نه‌بوو، له‌راسیدا رۆلی (په‌راویزی) بینی. ته‌نیا له‌ده‌یه‌ی هه‌فتا‌کاندا بوو دواي گه‌مارۆی نابووری نه‌وتی عمره‌بی له‌سالی (۱۹۷۳) و زیاده‌بونی ده‌رامه‌تی نه‌وتی، هه‌ولیدا وه‌ک هێزێکی هه‌ریمی ده‌رکه‌ویت.

بۆ گه‌شتن به‌و نامانجه له‌رێگای واژوکردنی په‌یوه‌ندی دۆستایه‌تی له‌گه‌ڵ په‌کیته‌ی سۆفیت پێشوو، هه‌ولیدا سوپای عیراق که تا نه‌و کاته وه‌ک سوپایه‌کی دژه‌شۆرش ده‌ژمێردرا به‌ ده‌ستی ده‌سه‌لاته‌وه پێک‌ب‌خات، له‌به‌ر نه‌م هۆیه‌ چه‌کی زۆری کړی و یه‌که‌ی زڕیپۆشی و لوجستی له‌سوپادا له‌سه‌ر بنه‌مای په‌روه‌رده‌ی سوپای پووسی دامه‌زراند.

* (نه‌مه‌ پسته هه‌روه‌ک ده‌بینین نێستا عیراق دواي هه‌له‌ه‌شاندنه‌وه‌ی زۆریه‌ی بېاره‌کان له‌ه‌ولی جیدیله‌ی بۆ ده‌رجونی له‌ به‌ندی ژماره (۷) . وه‌رگێڕ.

سځې پروډاري گرنګ له سالانې (۱۹۸۰-۱۹۸۷) له ناوچه که بووه هڅې دهرکهوتنی سمرۆکی عیراق بډ گهشتن به دسه لاتینکی هریمی له ناوچه که و زه مینه ی گونجاری په خسان بډ گهشتن بهم نامانجه، نهو سځې پروډاوه گرنګه بریتیبوو له:

* ښکتهوتننامه ی کامپیډ له نیوان میسر و نیسرائیل، که بووه هڅې گوشه گیرکردنی میسر له جیهانی عمره بی و نیسلامیدا. له کاتیکدا میسر وه گرنګترین ولاتی جیهانی عمره ب و ابوو، بمشپوهی کاتی پتګه ی خڅی له ده ستدا، له بهر نهو بډشایی باشر بډ مانډری سیاسی عیراق دروست بوو.

* داگیرکردنی نه افغانستان له لایه یه کیتی سڅیتی پشپوهوه، که عیراق تاراده یه ک نارازی بوو له م هیڅ و داگیرکاریه، نه ممش وایکرد متمانه ی ولاتانی پڅژناوا زڅرت به لای خڅیدا راکشیت.

* سمره لدانی شڅرشی نیسلامی له نیوان له سالې (۱۹۷۹) که له هه موو پروډاوه کانیتر گرنګتربوو، وه بووه هڅې بهر یه ککهوتنی تهرازی هیز له ناوچه که دا به تاییه ت له نیوان نیوان و عیراقدا. عیراق له هه ولدا بوو له م بهر یه ک کهوتنی هیزانه سوود وهرگرت، هره له بهر نه م بهو هیڅی خڅی ده ستپتکرد بډ سر نیوان له پشناوی به ده ستیه تانی ده سلات به سر هه موو شه تلعمرب و ناوچه ی خوزستان که پتیرست بوو بډ گډرینی بډ هیڅیکه هریمی. جهنګی هشت ساله، له گمل هه لبه زوودا به زیه که بیدا له کڅتایدا نه نیوانی نامانجه کانی عیراق به ده ست به یتیت. نه م ولاته هه موو ک چڅن له سمره تای جهنګدا گهشتنی به ناوی نیډه ولته تی سنوردا بوو، وه بډ به یوه ندیکردن به جیهانی دهره وه و گواسته نه و ی نه وت و کالآ پشسمازیه کان ناچار بوو وابهسته ی تڅری گواسته نه و گه یاندنی ولاتانی دراوسې بیت.

له جیاتی وه گرتنی وانه و عه قل به هڅی سمره کهوتنی له جهنګدا و پشاندانی نیه ت پاکی له سیاسه تی دهره کیدا دوی کڅتاییه اتنی شهر نامانجه به ده ستیه تانی ریتیرایه تی ناوچه که له لایه ن عیراقوه هه مر بهر ده وام بوو، بډیه نه مجاره یان په لاماری کڅتیتدا و نه م له شکرکیشیه ش کیشیه کی گه وری بډ نه م ولاته دروست کرد. هه رچه نه تیکشکانه کانی عیراق بووه هڅی پاشه کشیکردنی له مهیدانی هریمی و نیډه ولته تیدا، به لآم له بهر نه و ی عیراق هه میشه وه نه کتیری سیاسیه خاوه نی بایه خ و گرنګی خڅیه تی بډیه عیراق بډ گهشتن به هیڅیکه هریمی هه نگاویتری ناوه که هه ندیکیان ناماڅه ی بډ کراوه.

پشکهوتنی عیراق له باری چه کی نه تومیدا:

به کیک له نامانجه کانی حیزبی به عس دوی گرته ده ستی ده سلات له عیراق، گډرانی بوو بډ ده سلاتینکی خاون نه توم له ناوچه که دا. له م بواره دا به درڅایی جهنګی نیوان عیراق، پشکهوتنی باشی به خڅیه و به نی. به تیروانین له و ی که سرچاوه ی زانیاری پڅژناوا له بهر ده ستی چالاکي نه تومی عیراقدا بوو، هیزی نه تومی نه م ولاته به که مجار له سمره تای جهنګی عیراق نیوانا له لایه ن فرڅکه نیسرائیل به کانوه بډر دمان کرا، به لآم دوی بنیاتنه و ی دهرکهوت بډ ده ستیه ک لریکخرای نه توه یه کگرتوه کان که

عیراق زۆر لىمە زىياتر كە چاودەوان دەكرت گەشەى داو بە چەكى نەتۆمى. بە پىتى بۆچوونى ھەندىك لەپسپۆرانى سىياسى و سەربازى، نەگەر ھىرشى ھاپەيمانان بۆ سەر عىراق نەجامنەدرايە و پشكىنى رىكخراوى نەتەو يەكگرتەكان لەم ولاتە بەدواى مەسەلى نەتۆمى نەبوايە، ئەم ولاتە بەزوىي دەبوو بە خاودنى چەكى نەتۆمى.

يارىدەدەرى وەزىرى دەرەوى نەمەريكا ئاشكرايكر، كە رۆتى عىراق بۆ دروستكردى چەكى نەتۆمى و جىگىركردنى تەنيا (٢ تا ٨) مانگى پىريستە و سوودى لەيارمەتى (١٥٠٠) پسپۆرى نەتۆمى وەرگرتەو.

مك جۆج باندى كە يەكك بوو لەراوئىكارانى ناسايشى نەتەوىي نەمەريكا، سەبارەت بە پرۆژەى چەكى نەتۆمى عىراق و بارودۆخى ناوچەكە دەردەخات كە ئۆيراسيۆنى گەردەلولى بىابان، دىيائى نەتۆمى بە ئاراستەيەك سازدا و بەرەو دىيائەكى نامنتر و جىگىتر برد. لەم بارەيەو ھىزى ھاپەيمانان لەكاتى ھىرشى ناسماندا بۆ سەر عىراق بۆردومانى بنكەى نەتۆمى عىراق بوو بە يەكك لەناماڭە سەرەكەكانيان. سەرەراى ئەو ھەش عىراق لەبوارى تەكنەلۆجىي سەربازىدا پىشكەوتنى بەرچاوى بەخۆيەو بىنيبوو. ئەم كارەش بوو ھۆى ئەو زەمىنە بۆ بەدەستەيتانى چەكى نەتۆمى لەرنگاي بەكارھيتانى كۆمپوتەرەو زۆر پىشكەوتوو بوو بۆ نەجامدانى ژمىريارى پەيوست بە خىرايى و وردى زياتر سود لە تەكنەلۆجىي تازە وەرگىرا كە لەبنكە و تيشكى لىزەر بۆ پىتاندى بۆرانيۆم سوودەرگىرا.

پىشكەوتنى عىراق لەبوارى چەكى كىمىيائى و بايەلۆجىي:

يەككىتر لەم دەزگايانەى كە عىراق بۆ بەدەستەيتانى بالادەستى ناوچىي ھەولتى بۆ دەدا، چەكى كىمىيائى و بايەلۆجىي بوو، ھەولەكانى لەبوارى دەسكەوتنى ئەم چەكە ئاسانتر بوو بە بەراور بە چەكى نەتۆمى. لەماو ھەنگى عىراق ئىتراندا، عىراق بەشپەوى بەرفراوان ئەم چەكەى دۆى ھىزەكانى ئىتران و كوردەكانى عىراق بەكارھيتنا، بە شپەيەك كە لەكاتى بەكارھيتاندا لەشارى ھەلەبە ھەموو ئەوانەى لە شارەكە مانەو شەھىد بوون، لە نەجامى بەكارھيتانى چەكى كىمىيائى لەلایەن عىراقەو، مەسەلى چەكى كىمىيائى ھەك چەكى كۆكۆ بەكارھيتانى بەپىتى پرۆتۆكۆلى جنىف (١٩٢٥) قەدەغەكراو، بۆ جارىكەتر ھەولترا لەكونفرانسى چەك دامالين لەجنىف، كونفرانسيك بىستريت بە مەبەستى قەدەغەكردى ئەم چەكە. بەلام تا ئەو جىگايەى كە لەم كاتەدا لەدۆى بەرژەوئەندى زھىزەكان بوو، ئەم دانوسانە بە نەجام نەگەشت.

دواى ئەو چەندىن ھەنگاويتەر بۆ قەدەغەكردى بەكارھيتانى ئەم چەكە لەلایەن فەرەنسا و نوسترايلاو نرا، كە نەجامىكى نەوتۆى نەبوو، بەلام لەدوايدا لەئۆر فشارى گشتى ئىتودەولەتيدا كونفراسيۆنى كۆمەلئى بۆ ھەلەوشاندەوى تەواى ئەم چەكە بەسترا.

له نه نڅامی کرداری پشکین له عیراق، دهرکهوت که نهم ولاته چالاکی بڼه دهسته پنهانی چه کی بایه لوجی هه بووه. به پیتی نهو لیکولینه وانه دهرکهوتووه که پینج ولاتی روزه ولاتی ناوه راست خاوه نی چه کی بایولجین که به کیک لهو ولاتانه عیراقه.

پیشکوهتنی عیراق له بواری موشه کی دورمه ودا:

لهم دوو دهیهی دوایدا گواسته نهوهی ته کنه لوجیای موشه کی دورمه ودا له روزه ولاتی ناوه راست تاییه قهندی خوی هه بوو. عیراقیش لهو ولاتانهی ناچه که بوو که سوودی له گواسته نهوهی نهم ته کنه لوجیایه وهرگرت و له پیکای هاوکاری ولاتانی وهک رووسیا، نمرجه تین و میسرده. به جوریک که نهو پیشکوهتنهی لهم بواره دا به دهسته پنهانی بوو، له کاتی جهنگی عیراق نیران دژی شاره گه ووه و بچوکه کانی نیران به کاریه پنهانی، له کوتایی جهنگدا کاریگری گه ووهی له به روزه ونندی عیراق هه بوو. هه ووه له جهنگی دووه می کمنادو عیراق هه ولیدا له پیکای به کاریه پنهانی نهم چه که وه نامانجه کانی له نیرانیل و عمره بستانی سعودی بیکیکت.

به شیوهیه کی گشتی له کوتایی جهنگی عیراق نیران و له نه نڅامی نهو پیشکوهتنهی عیراق له بواری پهره پنهانی چه کی نه تو می، کیمیایی، بایه لوجی و موشه کی دورمه ودا به دهسته پنهانی بوو، نهم ولاتهی وهک هیزیکی همریمی دهرخت، به جوریک نه گهر له جهنگی دووه می کمنادو نه شکایه و چاودیزی و پشکیننی چه که کانی و تیکشکاندنن نه کرایه، ناچه که و نیران روو به رووی کیشهی زور ده بو نهوه.

شوینی عیراق له جیو ستراتیجی و شکانی پیش کوتاها تنی جهنگی سارد:

پیش هه لوه شانده نهوهی به کیتی سؤفیت، عیراق وهک بالی راستی به کیتی سؤفیت بوو، که وهک فشار بڼه سمر روزه ناوا له روزه ولاتی ناوه راست دهرده کهوت، جیو ستراتیجی به کیتی سؤفیت له سمر نهو بنه مایه جیگیر ببوو که روزه ولاتی ناوه راست له دوو لاره (باله وه) گه مارو بدریت. بالیکیان ناز به ریایانی نیران، عیراق، سوریا، روزه ولاتی دهریای ناوه راسته و باله که میتر نه فغانستان، نیران و دهریای عومان تا گه روی هورمز ده خاته ژیر کوتروولی خویه وه.

عیراق و سوریا دوو ولاتی گرنگ بوون له ستراتیجی به کیتی سؤفیتی پنهانودا، که به به لگهی جیو ستراتیجی بوونه ته شوینی پاریزگار یکردنی نهم زلمیزه. له کوتایدا له لایهن عمره به کان به به لگهی جیو پوله تیکی که زورتر له مه سه لهی په میوه ند به کورده کانه وه سرچاوه ده گریت گرنگیان زیاتر بوو. به هه مان ناراسته نفوزی تیوری سمر بازی عیراق بڼه به کیتی سؤفیت جیگای سمرنج و گرنگی بوو، هه ولیده دا که بڼه به دیه پنهانی نامانجه کانی خوی گورانکاری پیویست لهم تیوره دا نه نڅامبدات.

له تیوری سمر بازی دا زیاتر له چوار بابته جیگای سمرنج بوو که بریتیبوو له شوینی جوگرافی، توانای سوپایی، ناماده کردنی چهک و که لوبل و راهیتان.

بە سەرنجىدان لەوێ كە شۆينى جوگرافى عىراق پىنكها توو لەبەرزىونى و دەشتاى، بەهێزكردنى هێزى زىيۆشى عىراق زياتر دەكەوتە ژىر چاودىرى رۆسىيەكانەو. بۆيە عىراق لەرووى تواناى زىيۆشى و ژمارەى تانكەو بوو يەكێك لەولاتە بەهێزەكانى رۆژەلاتى ناوەرەست، بەجۆرىك نەم و لاتە بوو خاوەنى (٢٠٠٠) تانكى رۆسى، لەگرتنەبەرى نەم سىياسەت، رۆسىيەكان هەموو تىبىنىيە ستراتيگىيەكانيان لەبەرچاوكەوت بەشێوەيەك لەبارودۆختى قەيراناويدا رۆسىيەكان نەم توانايەيان هەبوو كە كەموكورتى عىراق لەكاتى پىويستدا پرىكاتەو.

لەلایەكىترەو بەهۆى كەمى كەنارەى عىراق لەسەر كەنداوى فارسى، چەك و كەمەسەكان بەجۆرىك دابىنكران كە لەگەڵ بارودۆخى جوگرافى نەم و لاتەدا بگۆنچىت. بەم هۆيەو سوبای عىراق رۆو و هێزى وشكانى و ناسمانى رۆيشت بەهۆى پىويستى ستراتيگىيە هەموو شتىك لەخەمەتى هێزى وشكانيدا بوو. رايشتانى هێزەكان چ لەرووى تانكى و چ لەرووى تەكنىكەو بەپىيى بنەماى پەرورەدەى هێزى رۆسى رايشتان.

هەنگاوىكىتر كەنرا هاوناهەنگى نىوان نامانجى ستراتيگىيە و نامانجى جيوپۆلەتىكى بوو. لەكاتىكدا لەبراردوودا كوردەكان وەك نامرازى دەستى رۆسىيەكان بوون^{*}، بەلام لىرەدا يەكێتى عىراق بۆ يەكێتى سۆفىت گرنكى تايبەتى خۆى هەبوو. نەم هەلە بۆ رۆيى عىراق دروست بوو كە بەنارەزوى خۆى كوردەكان سەركوت بكات و لەناويان بەرىت. نەم سىياسەتە بەتەواوى لەگەڵ سىياسەتى رۆژناوا و بەتايبەتى و لاتە يەكگرتووەكانى نەمەرىكا بۆ مانەوى يەكێتى خاكى عىراق هاوارابوو، لەبەرەبەر نەمەدا عىراق و رۆسىا كۆمەكى كوردەكانى نىرانيان دەكرد. بەشێوەى گشتى بەپىيى نەوى هەلەيەكيان كارىگەرى لەسەر جيوپۆلەتىكى نەموتەر هەيە، لىرەدا ناكۆكى لەنىوان جيوپۆلەتىك رۆژناوا و جيوستراتيگىيە رۆژەلات دەكەوت.

(*) كورد هەي و مەختىك نامرازى دەستى رۆسىيەكان نەبوو، بەپىيەوانەو نەوێندەى كورد لەدەستى رۆسىا و يەكێتى سۆفىت زەرەرى كەريووە نەوێندە قازانجى نەكەريو، بەلام نوسەر نەم نامازەيەى زۆرتر بۆ سەردەمى كۆمارى مەهابادە، هەرچەندە كوردەكان لەو سەردەمەش هەر لەلایەن رۆسىيەكانەو پشتيانتيكرا و لەبەرەبەر سوبای ئىرانيى بپيشت و پەنا مانەو – وەرگێت.

تویژینه وه له پۆلی جیوپۆله تیکی عیراق له سیاسهتی دهرموهی نهو ولاته دا:

عێراق وەك یەكێك لە ولاتە گەرنجەكانی پۆڤه لاتێ ناوهراست، خاوهنی گەرنجی جیو پۆله تێكی تایبەته. نەم ولاتە كهوتۆته یەكێك لە گەرنجترین شونێه جوگرافیه كانی جیهانه وه. له قوناغی جیاوازی مێژوو دا جینگای سه رهنجی كۆمه لهی جیهانی بووه، به تایبتهی زلهزیه كانی جیهان.

هه‌لگه‌وه‌ی جوگرافی که‌بریتیه له‌رووبه‌ری زه‌وی، به‌رزوونزمی، ناووه‌وا، شویتنی ولات و شیودی زه‌وی، له‌راستیدا به‌یه‌کتیک له‌بنه‌ما گرنگه‌کانی هیز ده‌ژمێردریت. هه‌ندیک له‌بیرمه‌ندان و زانا‌یانی زانستی جیۆپۆله‌تیک که‌ زانیاریان له‌سەر بارودۆخی جوگرافی و سیاسی ولاتان هه‌یه. له‌و‌پروایه‌دان که‌ بارودۆخی جوگرافی له‌راستیدا هه‌موو سیاسه‌تی ولاتیک دیاریده‌کات. له‌وانه ده‌توانین نامه‌ژه بۆ ماکنده‌ر له‌به‌ریتانیا و هاوسه‌ه‌ه‌ر له‌ئه‌لمانیا بکه‌ین.

همروه‌ها پسپوران و زانایانیتری بوری سیاست له‌وانه جوگرافی‌زانی سیاسی به‌ناوی (سپایکمن)، پروفیسور (هانس‌مورگان‌تا) و تویزه‌ری ته‌لمانی (رؤدلف ناشتاین) و (گیروفیشر) هه‌لکه‌وته‌ی جوگرافی وه‌ک به‌کیک له‌و فاکتوره‌انه داده‌نین که هیزی ولاتی لهر بیناکراوه.

ناپلیونیش له وېرواښه دایه که سیاستی دهره وهی همر ولاتیک به پئی بارودوخی جوگرافی نمو ولاته دیاریده کړت.

به پیتی نهم بۆچونانهی سهر وه دلتیان، که فاکتوری جوگرافی له دیپلۆماسی و ستراتیجی جهنگدا کاریگهری ههیه و به هۆی ته وه وه ددتوانین پششبینی بکهین که نایا خاکی ولایتیک دهیته مهیدانی صلما نئ یا وهک سهرزه مینیک دهیته جیگای ریزگرتن.

ولاتی عیراق له‌رووی پیتگی جوگرافی تاییه‌تی خۆیه‌وه، هم‌سهرنجی نه‌وانتری به‌لای خۆیدا راکیشاوه و هم‌بوته‌هۆی دروستکمری روودا و کاره‌سات که راستی بۆچوونی لایه‌نگرانی جیوپۆله‌تیک ده‌سه‌لمنیت.

جيويؤله تيك و نهوت:

بوونی یه دهگي نهوت لمعیراق له گهڻ شوینی جیو پوله تیکی عیراق له سمر ناستی ناوچه که و ده ورور بهر گرنگی زوری پیته خشیوه. عیراق وهك یه كینك له ولاتانی ناردنه ده ره وهی نهوت، ده توانیت کاریگرمی زوری له سمر بازاری جیهان هه بیته و هه روها بۆ به گهر خستنی پیشه سازی نمو ولاتانه ی پتوستان به نهوته فرۆشیاریکی سهره کیه. نهوت خوینی پیشه سازی مودیرنه، عیراق که وتوته گرنگترین ناوچه ی نهوتیه وه که ده توانین وهك به شیک له دلی ناوچه ی کهندای فارس شه خوتنه بسوریتیت. به هۆی بوونی سهرچاوه ی گهر وهی نهوت لمعیراق، نمو توانایه ی به عیراق به خشیوه که بتوانیت له گۆز انکاریه جۆراوچۆره کانداه له مرۆ شه لاتنی ناوهر است رویداوه رۆلی هه بیته. نهوت بۆته هۆی دروست بوونی هه ندیک

لهولتانی پوځه لاتنی ناوهراست، نوت کاریگری هه بووه له سهر دیاریکردنی سنوری سیاسی لهوشکانی و لهناودا. چونکه نوت له بههتیزکردنی ناهاوسهنگی جوگرافی دهراست پوځی گهوهی بینیه، لهگزارانی هاوسهنگی هتیز لهناوچه که زور کاریگر بووه. جارتیک بزوتنهری ناگزی نیتوان دراوسیتکان و جارتیک بۆته جینگای هاوکساری لهناوچه که دا، نوت که بهشادمارای ژبانی بهشیک لهقوناغی نوتی پیشهسازی دهژمیردریت، بۆیه گرنگیهکی نیتودهولتهتی بهم ناوچهیه بهخشیوه.

لهخاک عیراقدا (بههوی زور بیردکان و کهمی قولیان و پتیهیهکی زور لهرووبهرتیک بچوکدا، کنهوشکنین و گهرمان بهدوای نوتدا تیتچوونی کهمه) و ههرهها (توانای بهرهمی چاله نوتهکان زور بهمرزه) بۆغوه لهعیراق تیکرای ناوهندی بهرهمی ههر چاله نوتیک (۱۳۴۸۰) بهرمیل نوته لهپوځتیکدا، لهبهرامبهردا تیکرای بهرهمی چاله نوتیک لهولته بهکگرتوهکانی نههمریکا تهنیا (۱۷) بهرمیل نوته لهپوځتیکدا.

گرنگی جیوپولهتیکی عیراق :

سیر ویلسون فهرمانداری گشتی سیاسی ناوچه که لهسالانی داگیرکردنی عیراق لهلایه بهریتانیاوه، سهبارهت به گرنگی ستراتیجی عیراق ووتیهتی ٭کیلی تموای ناوچه ستراتیجیهکان لهبهغدايه و نیت به داگیرکردنی عیراق توانیمان خهغهر لهجیهانی نیسلام بهدین و بهم ریگایه دهتوانین ریتگرین لهکۆبوونهوی موسلمانان لهپوځه لاتنی ناوهراست لهدوژ نیت. بۆ نیت سهملینراوه که سیاسهتی نیت لهکاتی ناشتیدا دهیت پارتیگری له ولته بکین، چونکه بۆ نیت (میسۆتوامیا) وهک بزمارتیک وایه، که چاودیری ههموو ولتانی ژیردهستی بهریتانیا لهناوچه که دا دهکات. بۆیه نایت لهگهل ولتانی عهرهبی یان ولتانی نیسلامی بهکبگرت، بهلکو دهیت به نهندازهی پتیرست لهوانهوه دوریت٭.

وادهبهریت نهمرۆش پوځناوا و لهسهریانهوه نههمریکا توانیهتی پهی به گرنگی ستراتیجی و شوتنی جوگرافی عیراق بهریت و بهههمان ناراسته ریتگری لهیهکیتی نهتهوهی مسلمانهکانی ناوچه که، تالانی و بالادهستی بهسهر سهرچاوهکانی نوتدا لهکهنداوی فارس، به تاکتیک و شیهی جۆراوجۆر عیراقی توشی زهلیلی و داماویکردوه و ههولدهات که عیراق وهک ولتیکي نهفرهتلیکراو لهناو ولتانی ناوچه که پیشانبهات و بهم شیهیه نهو بزمارهی که دهتوانیت چاودیری ههموو ولتانی ناوچه که بکات، کۆنترۆلی بکهن.

لهدوای جهنگی دووهمی کهنداو و تیکشکانی عیراق لهلایه هتیزی هاویهمانانهوه به سهرۆکایهتی نههمریکا، عیراق دووباره وهک ناوچهیهکی ستراتیجی بۆ پوځناوا کهوته ژیردهست و کۆنترۆلی نهوانهوه، بۆنهوی لیرهوه بگهن بهم نامانجانهی خوارهو:

(۱) کۆنترۆلی ناشتی عهرهب نیسرائیل.

٢) ښارگوټ له کاري وستی عیراق بۆ نرخدانان و خستنه پروی راسته وځوی نهوت.

٣) پشانندی عیراق وهك سرچاوهی مه ترس تا به وهڅویه بۆ هه میشمی له ناوچه كه بښنه وه.

٤) ښارگوټ له بلا و بونموه ی شوړشی نیسلا می نیژان كه وهك مه سه له ی كوژیایی و چونیته تی فشار خستنه سر كۆماری نیسلا می له ناوچه كه ده توانیښ ناماژه بۆ:

- بوونی نه ممریكا له ناوچه ی كه نداوی فارسی و ناماده یی له سر به شتیکی خاکی عیراق له وانه له ناوچه ی كوردنشین ی باكوری عیراق.

وا ده بیږیت له چمن دین لاهه، كوردستانی عیراق ده توانیت زه مینه سازی و ږخو شكمری نه ممریكا بیټ له ناوچه كه له ږنگایانه ی خواره وه:

١) به هیز كړدی ناسیونالیزمی كوردی و به ټینی دروست كړدی (كوردستانی گه وړه) و سه ربه ځوی كورده كان له لایه نه ممریكا وه له نه غامدا فشار خستنه سر ولاتانی ناوچه كه.

٢) هه ژاری فره نه نگی: نه خوینده واری یان كه م خوینده واری ژۆریه ی خه لكی كورد نه بوونی فره نه نگی ته به هیز له ناو خه لكیدا، زه مینه یه کی له بار بۆ جیبه جیكړدی پلانه كانی نه ممریكا دینیته دی.*

٣) نیشته جیوونی كورده كان له نزیك سنوره كان و دوریان له ناوهنده وه وایكردوه كه دوژمنانی عیراق بتوان به ناسانی بچنه ناویانه وه و له ږنگای سۆز و ههسته وه نه مانه دژی حكومه تی ناوه ندی هانبدن و ناوچه سنوریه كان بۆ ولاتانی دراوسیش ناوارام بكهن.

هه نگاوه كانی نه ممریكا دواي جه نگی دووه می كه نداو بسوه هژی گهړانه وه ی ناسایش بۆ كوردستانی عیراق و هه وړه ها دیداری سر كړده كورده كان له گڼل سه دام حسین، به لای هه ندیكه وه گومانی دروست كړد، كه دواي چمن مانگیك كورده كان ږیكخران و كوردوستانیکی سه ربه ځو درست بوو.

هه وړه ك چۆن كه سیتی ساده، بیناگایه له مه سه له نالۆزه جیو ټوله تیك و میكانیزمی سیسته می جیهانی. له بهر نه وه ولاته یه كگرتوه كانی نه ممریكا ناگاداره كه دروست كړدی كوردستانی سه ربه ځو به واته ی به دیه ټانی زه مینه یه ك بۆ گۆرانكاری له سنوره كان و زنجیره یه ك كردار و په رچه كردار كه هه موو

* نه وه ی كه وایكردوه كورده كان نومیږیان به نه ممریكا بیټ، نه وه نه خوینده واری و هه ژاری فره نه نگی كورده كان نییه، به لكو نه وه ږنډه ی ږنډه ناسیونالستی و فاشیبه كانی عیراق و نیژان و توركیا و سوریایه كه به شپوه یه کی نامرؤفانه و نانښناسیانه هه لكو كوت له گڼل ها ولاتیه كورده كانی خویاندا ده كهن، كه هه تا مانی قسه كړدن و خویندنیش به زمانی دلیك به كورده كان په وړانښن، نومس نه گه وړه كه كه سیتی بیلا یه نه سه ربه ټیك ناوچه كورده كانی كوردستانی نیژان بكات ده زانیټ نه و ناوچه یه له هه ربه ټیك كۆلونیال ده چیت نه ك له به شپه له خاکی نیژان سه باره ت به سوری و توركیا نه و خرابه تره. به لام عیراق له دواي شه ری كه نداوی دووم و تاراده یه ك نازادی به ده ست هڼا له به شپه كیدا و دواي ږوخانی سه دام بارو ږخه كه گۆرانی به سه ردا ها تووه به لام هڼشتا به ته ولوی نومیږد به خش نییه، نه گه و كورده كانی به شه كانیتریش چاریان له ده سستی نه ممریكا بیټ نه و نومس و هه موو ها ولاتیه کی نیژانی و توركی و سوری ده بیټ بزانیټ نه وه تا وټاباری سه ربه کی حكومه ته كانیانه نه هه ژاری فره نه نگی كوردی - وه ږگڼې.

ولاتیانی رۆژه‌لانی ناوه‌راست تابه‌شیک له‌باشوری ڕووسیا و ڕۆژناوا و ڕۆژه‌لات ده‌ریای قه‌زوین ده‌گرێته‌وه.

خاڵنکیتر که پێویسته له‌باره‌ی گزنگی جیوپۆله‌تیکی عێراق به‌لای ڕۆژناواوه بووتریت نه‌ویه که (نه‌گه‌ر له‌سه‌ر نه‌خشه سه‌یر پێکهاته‌ی نه‌ته‌وه مسلمان‌ه‌کان بکه‌ین، نه‌وا عێراق که‌وتۆته ناو دلی جیهانی نیسلاسی و ڕۆژه‌لانی ناوه‌راسته‌وه و له‌ڕۆژه‌لانی ناوه‌راست دوو ره‌وتی هه‌یه، یه‌کیکیان نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و نه‌وێریان نا‌عه‌ره‌ب وه‌ک تورک، فارس و کورد، ته‌نیا نا‌چه‌یه‌ک که نه‌م دوو ره‌وته به‌یه‌که‌وه به‌سه‌ستیه‌وه عێراقه).

له‌و ڕووه‌وه که عێراق خاڵی پێکه‌وه گرێدانی نه‌ته‌وه عه‌ره‌به‌کان و نا عه‌ره‌به‌یه‌کان بووه و ده‌بیست، له‌نه‌جمای لیکۆلینه‌وه له‌م په‌یه‌ندنیه، هه‌روه‌ک سه‌ره‌تای نیسلاام له‌وانیه په‌یه‌ندنیه‌کی قوڵی هه‌بیست و هه‌ره‌شه‌بیست بۆ سه‌ر به‌ره‌وه‌نده‌ی ڕۆژناوا له‌ناوچه‌که‌دا، بۆ ڕۆژناوا گزنگی جیوپۆله‌تیکی نا‌وچه‌که و له‌ناویشیاندا عێراق زۆرتر ده‌بیست.

* * *

به‌سه‌ر نه‌جمدان له‌تایبه‌تمه‌ندی گشتی جیوپۆله‌تیکی عێراق وه‌ک له‌پێشه‌وه باسکرا، ده‌توانین بکه‌ینه نه‌و نه‌جمای که عێراق شونیی جیوپۆله‌تیکی گزنگی له‌ناوچه‌که‌دا هه‌یه و به‌وێیه عێراق نه‌ک ته‌نیا له‌ناوچه‌که ده‌توانیت ڕۆژی سه‌رده‌کی بگێریت، به‌لکه‌و له‌گۆڕه‌پانی جیهانی‌شدا ده‌توانیت خۆی بنوێنێ. به‌لام واده‌بیریت به‌هۆی نه‌و تایبه‌تمه‌ندیانه‌ی سه‌ره‌وه عێراق هه‌ست ده‌کات ته‌نیا له‌یه‌ک لاوه ڕووبه‌رووی ته‌نگانه‌ی به‌هێز ده‌بیته‌وه و وه‌ختیک بتوانیت به‌ناراسته‌ی ده‌رکه‌وتوو له‌تایبه‌تمه‌ندی گشتی خۆی، بۆ به‌ره‌و پێشبردنی ناما‌ج‌ه‌کانی خۆی کاربکات که بتوانیت هه‌تا توانا‌کانی له‌به‌شیک له‌پشتی سنوره‌کانی خۆی له‌ناوچه‌کانی باشور یان باشوری ڕۆژه‌لات بالاده‌ست بکات. بۆ تیشک خسته‌سه‌ر خواست و چۆنیه‌تی ناما‌ج‌ه‌کانی عێراق له‌رووی نه‌هێشتنی کێشه‌کانی نه‌م‌ڕۆیه‌وه له‌دوو باسی داها‌توودا، له‌تایبه‌تمه‌نیه‌کانی جیوپۆله‌تیکی عێراق له‌ژێر ناویشانی عێراق و دراوسێ‌کانی ده‌خه‌ینه به‌رباس و لیکۆلینه‌وه.

لیکۆلینه‌وه‌ی جیوپۆله‌تیکی له‌ولاتانی دراوسێی عێراق :

(أ) سوریا و جیوپۆله‌تیکی عێراق :

سوریا و عێراق له‌کۆنه‌وه و له‌چه‌ندین لاوه له‌نیوانیاندا ناکۆکی هه‌یه. یه‌که‌مین ناکۆکی نیوان عێراق و سوریا ده‌گه‌رێته‌وه بۆ نه‌و کاته‌ی ڕنکه‌وتن و په‌یه‌نده‌ی له‌نیوان نه‌م دوو ولاته‌دا هه‌بوو، به‌لام ناکۆکبوون له‌بۆجوونی نایدیۆلۆجی و چۆنیه‌تی تیروانینه‌کان له‌ناما‌ج‌ه‌کانی حزبی به‌عس. عێراق به‌ پڕۆژه‌ی یه‌کیته‌ی عه‌ره‌ب که به‌شیک بوو له‌دروشه‌کان و بنه‌مای حزبی به‌عس، داوای یه‌کیته‌ی له‌سوریا ده‌کرد. به‌لام

سوریا لەبەرامبەردا وەلامی نەڕێنی ھەبوو و ھەتا لەجێگیرکردنی پەمیوەندی ناسای لەگەڵ عێراقدا گومانی ھەبوو. لەبەرنەوہ نەمیویست لەگەڵ عێراق یەکییتی دروست بکات لەم بارەییوہ خۆیاریزی ھەڵبژارد.

بەشیکێتر لەناکۆکیەکانی نێوان ھەردوو وڵاتی عێراق و سوریا لەپراستیدا لەناکۆکی سیاسییوہ سەرچاوہ دەگرێت. نامادەیی چالاکی سوریا لەگۆڕەپانی گفتوگۆکانی پۆژەھەڵاتی ناوہراست و وەستانەوہی لەبەرامبەر نیسرائیل و نامادەیی چالاکی عێراق لەھاوکاری و ھاوئەردی کێشەیی فەلەستین و لایەنگیریکردنی عێراق بۆ نەو گروپ و کۆمەلە لوبنانی و فەلەستینیانەیی کە پەمیوەندیان لەگەڵ سوریا دا باش نییە، بووئەھۆی دەرکەوتن و زیادکردن و فراوانبوونی ناکۆکیەکان لەنێوانیاندا. ناکۆکییەکتەر لەنێوان عێراق و سوریا دا لەسەر پێژەیی ناوی پووباری فوڕاتە کە لەخاکی سوریاوہ دێتە ناو عێراقەوہ.

بەھۆی بوونی ئەو جیاوازیانەیی سەرەوہ، وا چاوہروان ناكریت لەنایندەدا گۆرائێك لەپەمیوەندی نێوان نەم دوو وڵاتەدا پووبادات، بەلام باروودۆخێکی بێ شەر بەردەوام درێژە دەکێشێت. بۆیە دەبێت عێراق باش بزانیئت دراوسێیەتی لەگەڵ سوریا دا لەپووی جوگرافیەوہ ناتوانرێت بگۆڕدەریت تاوہکو بۆ بەدەستھێنانی ناوچەیی جوگرافی ستراتیجی ھەنگاو بنیئت. نەمە لەکاتیئکدا یە عێراق چەندین دەبیە سیاسەتی خۆی بەگشتی بەرەو کەنداو چڕکردۆتەوہ.

(ب) تورکیا و جیوپۆلتیکی عێراق :

تا کۆتاییھاتن و ھەلۆھەشاندنی نیمپراتۆری عوسمانی، عێراق و تورکیا بەشیکبوون لەنیمپراتۆری عوسمانی. بەدوای ھەلۆھەشاندنی نیمپراتۆری عوسمانی، تورکیا کە میراتگر و ناوہندی نیمپراتۆری عوسمانی بوو، لەسالی (١٩١٩) لەکۆنگرەیی نەتەوہیی پریاری لەپۆژەییەکی پەمیوەست بە سنووری خۆیدا، لەم پۆژەییەدا (ولایەتی موسڵ) ی بەبەشیک لەخاکی خۆی دادەنا. سەرەرای نەوہش تورکەکان ناوچە کوردنشینەکان بە بەشیکێ تورکیا دەزانن، بەلام بەپێی پەیمانی (سایکس-بیکن) کە لەسالی (١٩١٦) واژۆکراوہ، ولایەتی موسڵ دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی فەرەنسیەکانەوہ، لەسالی (١٩١٨) فەرەنسیەکان نەم ناوچەییان گەڕانەوہ بۆ بەریتانیەکان لەبەرامبەر کەناری چەپی پووباری پارس و مافی نییمتیار لەنەوتی موسڵدا.

بە دوای مەملەلان و دانوسانی نێوان تورکیا و فەرەنسا سەبارەت بە کێشەیی موسڵ، کێشەکە خرایە بەردەم کۆمەلەیی گەلان و لەپۆژی (١٦ کانوونی یەکەمی ١٩٢٥) کۆمەلەیی گەلان پریاری خۆیدا بە لکاندنی نەم ولایەتە بە وڵاتی عێراقەوہ. تورکیا ھەرچەندە لەسەرەتادا ناپازی بوو لەجیاکردنەوہی موسڵ لەخاکەکەیی، بەلام لەسالی (١٩٢٦) بەپێی رێکەوتنێک کە لەنێوان تورکیا و بەریتانیا بەسترا (ھێلی برۆکسل) وەك سنووری نێوان تورکیا و عێراق دیاریکرا و رێکەوتن لەسەری. پەمیوەندی تورکیا و عێراق تا چەندین سالی دواتر واتە تا گرتەدەستی دەسەڵات لەلایەن (عبدالکریم قاسم) ھوہ باشبوو. لەو کاتە

بەداوای تورکیا بانگەشەیی خۆی بۆ خاوەندارێتی موسڵ خستەپروو. تورکیا بۆ گەشتێک بە نامانجەکانی خۆی چەندین جار بەبیانوی سەرکۆتکردنی کوردەکان تا قوولایی چەندین کیلۆمەتر هاتۆتە ناو خاکی عێراقەوه. لەماوەی جەنگی عێراق نێران و لەماوەی جەنگی عێراق و کۆتیدا، تورکیا بە هەمان بیانوی سەرەوه هاتە ناو خاکی عێراقەوه و نەم هەنگاوەی تورکیا ناپەزایی زۆر لێکەوتەوه بەتایبەتی وڵاتە دراوسێکانی تورکیا.

لەبەر ئەوە وا چاوەڕوان دەکرێت عێراق، بەهۆی ئەو پێنگەیی لێڕۆی جیۆپۆلیتیکیەوه هەبەتی، سیاسەتێکی عافزکارانە لەبەرامبەر تورکیا هەبێت.

ستراتیجی عافزکارانە عێراق لەبەرامبەر تورکیا، لەلایەک دەگەڕێتەوە بۆ داواکردنی تورکیا بۆ بەشێک لەخاکی عێراق (ولایەتی موسڵ)، لەلایەکیترەوه عێراق بۆ ناردنەدەرەوهی ئەوێتی خۆی چەندین سالی لەگەڵ تورکیا پێکەوتننامەی واژۆکردووە، لەبەرنەوه پێویستی بە تورکیایە. سەرەڕای ئەوە تورکیا وەک ولایتێکی گەورە ناوچەکە، بەپێی ئەو توانا بەهێزە نابۆری و سەربازییە هەبەتی دەتوانێت لەبەرامبەر زۆر لەخواستەکانی عێراق بەباشی بووەستێتەوه، لەگەڵ ئەوەشدا تورکیا ئەندامی پەیمانی ناتۆ، بۆیە لەکاتی هێرش عێراق بۆسەر ئەو وڵاتە تەنیا رۆوبەرۆی تورکیا نایێتەوه بەلکو ئەندامانی پەیمانی ناتۆش پەرچەکرداریان دەبێت.

کارتێکیتر کە تورکیا لەپێکەڵاوە دەتوانێت فشار بخاتە سەر عێراق کوردە بەرھەڵستکارەکانی دژی عێراق، کە یەکێک لەھۆزەکانی پارێزبوونی پێکەوتننامەی جەزائیر سالی (١٩٧٥) لەنێوان عێراق و نێران هەمان مەسەلەی کورد بوو کە نێران یارمەتی دارایی فراوانی بۆ کوردەکان کردو بەھێزیکردن و کوردەکان چەندینجار عێراقیان لێڕۆی سەربازییەوه تێکشکاند، لەبەرنەوه عێراق ناچاربوو پێکەوتننامەی جەزائیری (١٩٧٥) واژۆ بکات.

لەبەرنەوه تورکیاش لەکاتی پێویستدا دەتوانێت ئەو کارە بە باشی بەکاربھێنێت. بەسەرئێوەمان لەم باسەنە سەرەوه دەتوانین بڵێن پێنگەیی جۆگرافی عێراق لەبەرامبەر تورکیادا خۆی بە قەرزەر دەزانێت بۆیە بە پێچەوانی سیاسەتی هێرش بردن بۆسەر وڵاتانی دراوسی لەباشور، ستراتیجی عافزکارانە لەبەرامبەر تورکیا لەباکوور گرتۆتەبەر.

(ج) عەرەبستانی سعودی و جیۆپۆلیتیکی عێراق :

عەرەبی بوون، ئەندامی و نامادەیی ھەردوو وڵاتی عێراق و عەرەبستانی سعودی لەپێکەڵاوە عەرەبی و ھەرمیەکاندا دەتوانن وەک فاکتەرێک سەیری بکەن، کە پەڕەندی ناھاتای ھەردوو وڵات لەکارێگەری فاکتەری جیۆپۆلیتیکی، ھاوسەنگ بکات.

واژگۆردنی ڕێکەوتننامەی سنووری نێوان عێراق و عمره‌بستانی سعودی له‌سالة‌کانی (١٩٢٢، ١٩٣٨، ١٩٧٥، ١٩٨١) نمو‌ داستانەمان پیشاندەدات کە سنوور دەتوانیشت وەک کوانسری قەیران له‌په‌یوه‌ندی عێراق و عمره‌بستانی سعودی رۆژ ب‌بینت.

هاتوچۆی کالاکا‌ قاجاخه‌کان و هاتوچۆی خێله‌ بیاباننشینەکان بۆ خاکی یه‌کتر و ناوچه‌ی بێلایه‌ن (که‌ نیستا نه‌ماوه‌) له‌و فاکتەرانه‌ بوون کە بۆته‌ هۆی دروستکردنی ناکۆکی و ململانینی له‌نێوان هه‌ردوو ولاته‌دا. سه‌ره‌رای نه‌مانه‌ دوو فاکتەری گه‌رنیگه‌تر وەک داواکردنی زه‌وی و لکاندی کویت له‌لایه‌ن هه‌ردوو ولاته‌وه‌ و هه‌روه‌ها راگه‌یاندنی ناوچه‌ی (حسا) وەک خاکی عێراق، گه‌ژیه‌کانی نێوان شه‌م دوو ولاته‌ی له‌هه‌موو فاکتەرەکانیتر زیاتر کردووه‌.

ناوچه‌ی حسا تاسالێ (١٩٠٣) له‌ ژێرده‌ستی ئیمپراتۆری عوسمانیدا بوو. له‌م ساله‌دا ابن سعود به‌ هاوکاری به‌ریتانیا شه‌م ناوچه‌یه‌ی داگیرکرد و عێراق که‌ خۆی به‌ جێنشین ئیمپراتۆری عوسمانی ده‌زانیت سه‌باره‌ت به‌م ناوچه‌یه‌ داوای ده‌کات، له‌سه‌رده‌می ملیک غازیدا عێراق پرۆیاگه‌نده‌ی بۆ شه‌م ناوچه‌یه‌ وەک به‌شێک له‌خاکی کویت ناوده‌برد.

بانگه‌شه‌کردنی زه‌وی و لکاندنی کویت له‌لایه‌ن هه‌ردوو ولاته‌وه‌ عێراق و عمره‌بستانی سعودی له‌وانه‌یه‌ له‌هه‌موو شه‌ته‌کانیتر زیاتر جینگای ناکۆکیان ب‌یت و گه‌ژێ دروست کردووه‌ له‌سه‌ر په‌یوه‌ندیه‌کانیان. هه‌لکه‌وته‌ی ولاتیکی ب‌جوکی وەک کویتی دراوسێی عێراق و عمره‌بستانی سعودی، شه‌م به‌هۆی ب‌جووکی رووبه‌ر و نه‌بوونی قولایی ستراتیجی و شه‌م به‌هۆی هه‌لکه‌وته‌یه‌کی ستراتیجی ناوچه‌یه‌ی و خاوه‌نی گه‌رنگی جیۆنیکۆنۆمی، بۆ هه‌ردوو ولات جینگای گه‌رنگی پ‌یدان و هه‌ستیاره‌یه‌. له‌پاستیدا عێراق و عمره‌بستانی سعودی له‌تێروانیی جیۆپۆله‌تیکی خۆیان شه‌م ته‌سه‌یان هه‌یه‌ که‌ نه‌گه‌ر یه‌کیکیان ده‌ستبگه‌رت به‌سه‌ر کویتدا (که‌خاوه‌نی گه‌رنگی جیۆپۆله‌تیکی و ستراتیجی و جیۆنیکۆنۆمی گه‌وره‌یه‌) هه‌ره‌شه‌ی راسته‌قینه‌یه‌ بۆ سه‌ر به‌ره‌وه‌ندیه‌کانی ولاته‌که‌یه‌تر.

لێکۆڵینه‌وه‌ی له‌ کاریه‌گری جیۆپۆله‌تیکی عێراق له‌سه‌ر ولاتانی دراوسێ :

جه‌نگێک که‌ له‌سالی (١٩٩٠) به‌ناوی جه‌نگی دووه‌می که‌نداو روویدا، بووه‌ هۆی تێکدانی ناسایش و نارامی له‌ناوچه‌که‌دا و دروستکردنی به‌ره‌یه‌ک له‌جیهاندا به‌ سه‌ره‌کایه‌تی ولاته‌ یه‌که‌گرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر عێراقدا.

شه‌م جه‌نگه‌ نه‌ک ته‌نیا زه‌ره‌ری گه‌وره‌ی بۆ میللەتی عێراق ه‌ینا، به‌لکو بووه‌هۆی ده‌ستتێوه‌ردانی زه‌له‌یزه‌کان و ڕێکخه‌راوی نه‌ته‌وه‌ یه‌که‌گرتووه‌کان له‌م کیشه‌یه‌دا. رۆژناوا به‌ سه‌رکه‌ردایه‌تی ولاته‌ یه‌که‌گرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ژێر په‌رده‌ی نه‌جومه‌نی ناسایش، له‌به‌رامبه‌ر هه‌ره‌شه‌ی به‌ره‌وه‌ندی نیستعماری ه‌یزه‌ بالاده‌سته‌کان عێراقی ناچار به‌کشانه‌وه‌ له‌کویت و رازیبوون به‌ به‌ژاردنی زه‌ره‌ره‌کانی کویت کرد، که‌ تا

نەمڕۆ (٢٠٠٢) بە دەستیوه دەنالتینت. پرسیار نەوێه که چۆن و بۆچی عێراق هێرش کردەسەر کویتی دروسی؟ چۆن دەتوانیت نەم پرووداوه هەلسەنگینیت؟ ڕه‌گی و ڕیشه و هۆکاری هێرشکردنی عێراق بۆ سەر کویت که بووه هۆی ڕاکێشانی هێزی دهره‌کی بۆ ناوچه‌که له‌کۆتیه هاتووه؟ بۆ وه‌لامی نەم پرسیارانه پێیسته لێکۆڵینه‌وه له‌ته‌واوی تایبه‌مه‌ندیه جیوپۆله‌تیکه‌کانی عێراق و کویت بکه‌ین.

(١) کویت و جیوپۆله‌تیکه‌ی عێراق :

دوا‌ی نەوێ عێراق له‌پڕۆژه‌ی به‌کیتی عهرهب (که له‌کاتی پهیوه‌ندیکردنی سوریا به‌م پڕۆژه‌یه‌وه عێراق ده‌یتوانی ده‌ستی بگات به‌ ده‌ریای ناوه‌راست) شکستی خوارد، پرویکرده‌وه سنوری که‌نداوی فارسی، کویتی به‌یه‌کێک له‌به‌ربه‌سته‌کانی به‌رده‌می خۆی بۆ سوودوهرگرتن له‌ناوی که‌نداو ده‌زانی. عێراق که‌ خۆی به‌ جێنشینانی نیمپراتۆری عوسمانی ده‌بینی بانگه‌شه‌ی نەوێ ده‌کرد کاتێک عێراق به‌شیکبووه له‌نیمپراتۆری عوسمانی کویت به‌شیکبووه له‌عێراق، له‌بارده‌ی بانگه‌شه‌ی عێراق سه‌باره‌ت به‌ پاشکۆیه‌تی کویت بۆ عێراق، سه‌رکرده‌کانی عێراق له‌ماوه‌ی ساڵانی (١٩٢٠ - ١٩٥٨) سوودیان له‌په‌وه‌شی ناشتیانه وهرده‌گرت.

له‌گرنه‌نگرتن نەو ڕه‌وشانه‌ی که عێراق له‌ماوه‌ی ساڵانی (١٩٢٠ - ١٩٥٨) بۆ پاشکۆیه‌تی کویت به‌خاکی خۆیانەوه به‌کاریان ده‌هێنا بریتی بوو له‌:

- ١- خۆبه‌دوورگرتن له‌ به‌کلایکردنه‌وه‌ی ناکۆکیه‌ داراییه‌کان.
- ٢- مه‌سه‌له‌ی قاچاغی شه‌ک له‌کۆتیه‌وه بۆ عێراق .
- ٣- خۆبه‌دوورگرتن له‌دانانی هێما سنوریه‌کان.
- ٤- دروستبوونی جه‌نگی سارد.
- ٥- خواستی به‌ده‌سته‌ینانی نیمتیازاتی سیاسی و ئابووری.
- ٦- بیانووی نه‌گه‌یشتنی ئازادانه بۆ که‌نداوی فارسی.
- ٧- ناره‌زوی کۆنترۆڵکردنی دورگه‌کانی وه‌ربه و بۆیان.
- ٨- مه‌رجدارکردنی دا‌ینکردنی ناوی شیرین.
- ٩- داواکردنی پهیوه‌ندیکردنی کویت به‌یه‌کیتی عێراق و نه‌رده‌نه‌وه.

له‌سالی (١٩٥٨) و دوا‌ی هاتنه‌سەر حکمی عبدالکریم قاسم و دوا‌ی نه‌وانیش هاتنی به‌عسیه‌کان: خواستی داواکردنی عێراق بۆ کویت زۆرتربوو. به‌جۆرێک که له‌سالی (١٩٦١) هێزه‌کانی عێراق له‌دوا‌ی شه‌ش ڕۆژ له‌بانگه‌وازی سه‌ربه‌خۆیی کویت، له‌سەر سنوری نەم ولا‌ته‌ کۆبوونه‌وه. زعییم عبدالکریم قاسم له‌به‌یاننامه‌یه‌کی ڕادیۆیدا به‌لگه‌ی پاشکۆیه‌تی کویت به‌ عێراقه‌وه و دیاریکردنی کویت وه‌ک به‌شێک له‌مولا‌یه‌تی به‌سه‌ره‌ له‌سه‌رده‌می نیمپراتۆری عوسمانیدا ڕاگه‌یاندا. له‌دیه‌یه‌ی بانگه‌شه‌ی عێراق بۆ کویت

لهسالی (١٩٧٢) عیراق داوای كهلك وهرگرتن و بهكارهینانی همدوو دورگهی وهریه و بۆییان كرد و لهوكاته بهدواوه پهناي بۆ شیوهی جیاوازی ناشتیانه و ناشتیانه برد بهمهستی گهیشتن به ناماڤهکانی خۆی لهپینگای داواکردنهموه. لهدواترین ههنگای عیراق لهبارهی سیاسهتی هێرشبهرانی خۆی لهم ناوچهیهدا، داگیرکردنی کویت بوو له (١٩٩٠/٨/٢). لهداوای داگیرکردنی کویت، عیراق پرومپرووی نیدانه و نارهزایهتی بووهوه لهلایهن ولاتان و کۆمهلهی جیاواز و نهخومهنی ناسایشهوه، لهکۆتایدا بووه هۆی دروستبوونی بهردهیهکی گهوره لهولاتی جیاواز بهسهرکردایهتی ولاته یهکگرتوهکانی نههریکا، بۆ تیکشکاندنی عیراق. بۆچونهکان واپیشاندهدهن كه مهبهستی عیراق لهلکاندنی کویت بهخۆیهوه دوو ناماڤی سهرهکی ههبوو.

یهکهه: کویت یهکتهكه لهولاته بهرحهمهته گهورهکانی نهوته لهجهاندا و یهدهگی دنیایی نهوتی کویت لهسالی (١٩٨٤) نزیکهی (٩٠) ملیار بهرمیل نهوت بووه. داگیرکردنی کویت و عهمباره نهوته گهورهکهی نهم ولاته لهلایهن عیراقهوه دهتوانیت دهرامهتی عیراق به ناراستهیهکی بهرچاو زیاد بکات.

دووهه: عیراق بهو كهناوه ناویه كهمی خۆی كه لهسهر كهنداوی فارسیه ناتوانیت پۆلی سهرهکی لهكهنداودا ببینیت. لهبهر نهوه عیراق، کویتی وهك كۆسپی سهرهك سهر نهم رینگایه دهبینیت. عیراق نهگهر بتوانیت دهسهلاتی بهسهر کویت یان لایهنی كهه دورگهکانی وهریه و بۆییاندا ههیت، سهرهپای نهوهی كه دهتوانیت به ناسانی ناردنه نهوتی خۆی رهوانه بکات، هۆکاریکیشه بۆ فراوانکردنی كهناوهکانی لهسهر كهنداو بهمهش عیراق دهتوانیت پۆلی گرنگتر لهكهنداودا ببینیت.

سهرهپای نهو بابتهانی سهرهوه، کویت دهتوانیت ناوچهیهکی ستراتیجی و جیۆستراتیجی بیت بۆ عیراق تا لهم رینگایهوه بتوانیت، جگه لهبهرزکردنهموهی توانای دهریایی خۆی، سوودمهندیش دهیت لههیزی بهرگریکردن. به درێژایی جهنگی عیراق نێران هیزی دهریایی عیراق بههۆی نهبوونی شوینی جیۆستراتیجی گونجاو، به تمواوی قهتیسبووه و توانای بنیاتنانی سهربازی خۆی نهبووه. لهبهرنهوه عیراق ههمیشه بانگهشهی حاکمیهتی رههای بۆسهر پرووباری شهتلعمرهب (نهروند رود) و دورگهکانی وهریه و بۆییان کردووه تا بتوانیت نازادانه دهستی بگاته كهنداوی فارسی.

لهقهیرانی شهتلعمرهب لهسالی (١٩٦٩)دا بۆ یهکهمینجار هیزی سهربازی عیراق لهکویت جیگیر بوو. حکومهتی عیراق بهبیانوی ناسایش به فهرمی داوای لهکویت کرد رینگه بدات به هیزهکانی عیراق لهخاکی کویت جیگیرین تا لهکاتی نهگهری هیرشی نێران بۆ نوم قهصر لهوێره بهرگری بکهن.

له(تشرینی یهکهمی سالی ١٩٨٨) یهکهکهکانی سوپای عیراق تا قولایی (٢٠کم) چوونه ناو خاکی کویتهموه. بهپیتی دانوسانهکانی نیوان همدوو ولات و پاشهکشی هیزهکانی عیراق و دووباره دانوسانهکانی سالی (١٩٨٩)، سهدام حسین خۆی به دووردهگرت لهواژۆکردنی ههرجۆره پتکهوتنیک لهه بارهیهوه.

لهسالی (١٩٨٤) دواى نهرى كه هيزهكانى نيران چوونه ناو خاكى عيراقهوه، فشارى حكومت عيراق لهسمر كويت بۆ پيدانى دورگهكانى وهره و بۆيان و رينگادان به جينگيركردنى هيزى سهربازى عيراق لهسمر دورگه بۆيان زياديكرد. كويت به ناچارى لهم باره دا پازيبوو لهسمر جينگيركردنى هيزى عيراقى لهسمر دورگه بۆيان و هيزه سهربازيهكانى عيراق لهسمر نهم دورگهيهوه هيرشيان دهكرده سمر هيزهكانى نيران لهناوچهكه دا.

به مجۆره دوريه كه عيراق بهردهوامبيت لهسمر بانگهشهكانى خۆى بۆ كويت بهمههستى گهيشتن به بارودۆخينكى ستراتييجى لهبار، لهههرجۆره ههنگاوێك دريخى ناكات. ههرجۆنێك بيت گۆرانكاريه نهخامدراوهكان لهبارى تهكنه لۆجيا و پميهنديهكان و نهزمونى جهنگهكانى رابردوو سهلمانديمتى، ههركاتيک ولايتیک خاوهنى ههلهکوهتیهکی ستراتييجى بيت، ههچ کاتيک ناتوانيت خۆى لهگۆرانکاريهكانى جيهان بهدوربگریت و بهواتايه کيتر گۆشه گيربيت، بۆيه بهناچارى دهبيت بهشیک لهستراتييجى سهربازى. نهم بارودۆخه بهتهواوى بۆ ستراتييجى سهربازى عيراق راسته، كه كويت به بهشیک لهستراتييجى سهربازى و ههتا نابوورى خۆى دهزانيت.

به ههرحال تاييهتقهنى جوگرافى و جيوپۆلهتيكى عيراق لهم ناوچهيه به تهواوى سياسهتى دهرهكى نهم ولاتهى خستۆته ژيتر کاريگهرى خۆيهوه، بهجۆريک كهوتۆته ژيتر جهبرگهرايى (حتميهتى) نهم سياسهتهوه، لهئيستادا، عيراق لهسمر گۆرهپانى نيوهولتهتى دوچارى كهناگرى و گهمارۆى نابوورى و سهربازى بۆتهوه.

(ب) نيران و جيوپۆلهتيكى عيراق :

پميهندي نيران و عيراق نهك تهنيا دواى ههلهوهشاندى نيمپراتۆرى عوسمانى، كه ولاتى عيراقى ليندروست بوو، بهلكو ههتا پيش رووخانى نيمپراتۆرى عوسمانى كه عيراق بهشیک بووه لهو نيمپراتۆره، بهمزيونزمى زۆرى بهخۆيهوه بينيود.

چلهپۆهه توندو تيژى پميهنديهكانى عيراق لهگهڵ نيران، لهجهنگى عيراق نيراندا روويدا و لينكۆلهروان و پسپۆراني سياسى و ياسايى بۆچونيان ههبوو لهسمر ناکۆكى نتيوان عيراق و نيران و ههروهها هۆكارى سهرهكى هيرشى عيراق بۆ سمر نيران چۆن لينكهدهنهوه؟ بۆ ولام دانهوى نهم پرسپاره كه بۆچى سهركردهكانى عيراق لهگهڵ نهوهى چهندين ريكهوتننامه لهنيوانياندا ههيه، وهك ريكهوتنى (١٩٣٧) و ريكهوتنى دراوسييهتى (١٩٧٥) ى جهزائير، كهچى لهسالى (١٩٨٠) ريكهوتننامهكهى ههلهوهشاندهوه و هيرشى كرده سمر خاكى نيران؟ پميهندي نيران و عيراق لهو سهردهمهدا كهوته ژيتر ناکۆكى سنورى، بهتاييهت لهسمر (شهتلعهره ب - نهروندرد).

بارود و خنی نمو کات ده‌توانین به‌مؤوره گوزارشتی لیبکه‌مین، که له‌وانه‌یه فاکتوری جوگرافی گرن‌گترین فاکتوریت له‌مؤورمه‌له‌بوونی په‌یوه‌ندی نیتوان نم دوو ولاته‌دا. چه‌مکی دوانه‌ی ستراتیجی عیراق به‌رام‌بهر نیران، له‌هه‌لکه‌موتی جوگرافی نم ولاته له‌کوتای باکوری پوژناوای که‌نداوی فارسی، به‌ پیره‌ویتیکی باریک ده‌گاته هیتی که‌شتیوانی نیتوده‌ولته‌تی.

له‌رووی میژوو‌یه‌وه، گفتوگو له‌سهر راره‌ویتیکی باریک رووباری نه‌روندروود (شه‌تلعه‌ره‌ب) که کاتیک نیستعماری ده‌ره‌کی له‌بهر دایینه‌کردنی به‌رژه‌وه‌ندی خزی له‌م ناوه‌چه‌یه بوونی هه‌بووه، ده‌ره‌موتنی ناویه‌ناوی نه‌وان زووتر‌بوو و په‌یوه‌ندی دوو ده‌ولته‌تی هاوسنوری بۆ نم راره‌وه باریکه خسته ژیر کاریگه‌ریه‌وه.

تاییه تمه‌ندی‌ه‌کانی رووباری نه‌روندروود (شه‌تلعه‌ره‌ب) :

رووباری نه‌روندروود ناویکی تازه‌یه، که له‌دوای یه‌کگرتنی رووباره‌کانی دیجله و فیرات دروست ده‌بیت، وشه‌ی نه‌روند رود له‌راستیدا ناویکی کۆنی نیرانی رووباری دیجله‌یه. له‌فه‌ره‌هنگی فارسی دکتۆر معین دیجله له‌زمانی پارسی کۆندا ناوای ده‌ناسینیت واته (توند، تیژ، چالاک، دلیر، زۆر، شکۆ، شانوشه‌وکت).

شه‌تلعه‌ره‌بیش ناویکی تازه‌یه و بۆ یه‌که‌مینجار ناسر خسه‌وه له (۲۸۱-۳۹۴) له‌سه‌فه‌رنامه‌که‌یدا به‌کاریه‌یناوه، عیراق له‌وه‌رگرتنی ناوی نه‌روند رود به‌م رووباره سنوریه تاسالی (۱۹۷۵) سه‌ریچی ده‌کرد. به‌لام له‌م ساله‌دا به‌پیتی زانیاری وه‌رگیراو له‌پیکه‌خراوی جوگرافیای ولات به‌ پیتی پیکه‌موتنی نیتوان هه‌ردوو حکومه‌تی عیراق و نیران به‌ فهرمی حکومه‌تی عیراقیش ناوی (نه‌روند رود) بۆ نم رووباره قبول کرد.*

شه‌تلعه‌ره‌ب یه‌کێک له‌فراوانترین رووباره‌کانی جیهانه، که هه‌تا به‌ره‌وخوار ب‌روات فراوانتر و قوڵتر ده‌بیت. پانی شه‌تلعه‌ره‌ب له‌نیتوان (۴۰۰ تا ۱۲۰۰) مه‌تره درێژیه‌که‌ی له‌قورسه‌وه تا ناوه‌پێژگه له‌فاو (۱۸۵) کم که (۸۱) کیلومه‌تری سنوری هاوبه‌شی عیراق و نیرانه. له‌ناو شه‌تلعه‌ره‌بدا چه‌ندین دورگه‌ی تێدا‌یه که به‌ناوبانگه‌ترینیان بریتیه له: نابادان، مینو، شگیگ، حاج صلیوح، ام الرصاص، دلجانیه، سنبادی پوژناو و پوژه‌لات، ام الگویل فیاج، ام الخصاصیف، شمشویه، معاویه، عله بلیانیه و برارین. عیراق به‌ درێژایی نم رووباره دوو به‌نده‌ری گرنگی ستراتیجی به‌ناوه‌کانی به‌سره و فاو هیه.

به‌سره گرن‌گترین و گه‌وره‌ترین به‌نده‌ری عیراقه و دووهم شاره له‌گه‌وره‌یدا دوای به‌غدا. هاوه‌ی به‌نده‌ری به‌سره تا که‌نداو نزیکه‌ی (۱۵۰ کم). به‌نده‌ری فاریش که‌وتۆته ده‌می رووباری شه‌تلعه‌ره‌ب و کۆتایی نیمچه‌دورگه‌ی فاوه‌وه. نم دورگه‌یه بۆ عیراق به‌های ستراتیجی هیه، بۆیه عیراق هه‌ولیداوه تا

(* نوسه‌ر لێره‌وه به‌هه‌لوه ته‌نیا ناوی (نه‌روند رود) بۆ رووباری شه‌تلعه‌ره‌ب به‌کارده‌میتیت له‌ نوسینه‌که‌یدا، به‌لام من له‌ هه‌وای شوو په‌یکه‌ینه‌وه‌یه‌وه رووباری شه‌تلعه‌ره‌ب به‌کارده‌میتیم بۆ نه‌وه‌ی خوێنه‌ر توشی هه‌له نه‌بیت، نه‌وه‌ی له‌پێش‌کشوه به‌کاره‌مینروه بۆ نه‌وه‌ بووه که خوێنه‌ر شاره‌زایی له‌ ناوه‌ش هه‌بیت. وه‌رگێژ.

کوتایی سود لهم دورگه وه برگریت . به لام به هۆی که می که نار و کهم قولی (تنکی) ناوه که ی، کمشتی گه وه ناتوانیت له که ناری فاو له نگه برگریت.

گرنگی شه تلعه ره ب:

شه تلعه ره ب به درێژایی میژووی خۆی گرنگی له پاره به ده ری هه بوو. رۆلی شه تلعه ره ب به درێژایی جهنگی یه کهم و دووه می جیهانی بۆ هیزی هاویه یانان زۆر گرنگ بووه و لای هیچ کهمیک نه زانراو نییه. به شداری کردنی عوسمانیه کان له جهنگی یه کهم جیهانیدا وای له هیزی هاویه یانان کرد به خیرایی ناوچه نهوتیه کانی سهر به نیمه پراتۆریه تی عوسمانی له ده وره بری شه تلعه ره ب وه که به نده ری فاو و به سه به نه ژیر دهستی خۆیانوه، به مجۆره و به هۆی به رقمراری ناسایشی که شوانی له روبراری شه تلعه ره ب دهستیان کرد به تالان کردنی سهرچاوه نهوتیه کان، له کاتی جهنگی دووه می جیهانی هاویه یانان له رینگای شه تلعه ره به وه که لویه لی سهر بازیان بۆ یه کیتی سۆفیت په وانه ده کرد. له ماوه ی جهنگدا زیاتر له (۵۰) ملیۆن تهمن چهک و که لویه ل و که ره سه ی خۆراک و ده رمان له به نده ره کانی سهر شه تلعه ره ب به تالان کرد و په وانه ی یه کیتی سۆفیت کرا.

شه تلعه ره ب گرنگترین رینگای گهیشتنی عیراقه بۆ سهر کهنداو. عیراق لهم ناوچه یه تنیا (۴۸) کم که ناری له گه ل کهنداوی فارسی هیه و نه مهش هه موو شیای سود لیوه رگرتن نییه، ناردنه ده ره وه ی نهوت و بار کردن و گواسته وه ی کالاکان له رینگای شه تلعه ره به وه بۆ عیراق کاریکی ستراتیجیه، چونکه سود وه رگرتن له هیتی بۆری له وشکانی و له رینگای خاکی ولاتانی تره وه تیجونیکی زۆری بۆ عیراق دروست کردوه. سود وه رگرتن لهم رینگا ناویه بۆ ناردنه ده ره وه ی نهوت دلنیا تر و کهم مه سه ره فته.

گرنگترین کانه نهوته کانی عیراق له (زبیر و رصیلیمه) که کهوتۆته ده وره بری شه تلعه ره به وه. مهیدانی نهوتی زیقار له باکووری رۆژناوا به سه ره که شه یکردوه و سه ره کهترین دامه زراوه ی گازی سروشتی عیراق له ناوچه ی باشور ته و ولاته کهوتۆته نزیک شه تلعه ره به وه. عیراق به هۆی ناکۆکیه کانی په یوه ست به شه تلعه ره به وه، به دوا ی نه لته رناتیفیکدا ده گه ریت تا ناردنه ده ره وه ی نهوت توشی گرفت نه بیت. لهم باره یه وه ههنگاوی ناوه بۆ راکیشانی بۆری ته رمینال له سه ره فاو له (خورالامیه)، به لام به هۆی نزیک ته نه ناوچانه له ده می شه تلعه ره به وه نه مهش له به رده م مه تر سیدایه. داگیر کردنی به نده ری فاو له لایه ن نێزانوه له کاتی جهنگی عیراق نێزاندا ته م راستیه ی سه لماند.

به زانیی گرنگی ستراتیجی و نابوو ری شه تلعه ره ب ده توانین په یبه وه به رین بۆچی عیراق بۆ کۆنترۆل کردنی ته وای نهو رینگا ناویه، سیاسه تی هێر شه بری گرتۆته بهر.

شه تلعه ره ب و په یوه نډیه کانی له گهڼ نیراندا :

دوای پارچه پارچه بوونی نیمپراتوری عوسمانی و له دایکبرونی ولاتی عیراق، بریتانیا له و باوره په دا بوو که نیران سره برخه عیراق به فرمی دناسیت. حکومت نیران مرجی سره کی بۆ بهرسمی ناسینی عیراقی به مستوه به ړتکه و تنیکه وه که عیراق بهرسمیت مافی نیران له سر شه تلعه ره ب بناسینیت. به دانانی دلنایی له لایه ن حکومت بریتانیا هم دا وایه قبولکړا و حکومت نیرانیش عیراقی بهرسمی ناسی.

دوای بهرسمی ناسینی عیراق له لایه ن نیرانه وه، همدو و ولاتی عیراق و بریتانیا هیچ ه نګاو ټکی پراکتیکیان سهاره به په یانه کمیان نه نا. حکومت نیران که هستی به ه لوی خوی کرد، له یاداشتی ژماره (۳۲۷۶) میژووی (۱۰ کانونی په که می سالی ۱۹۳۱) ناګاداری حکومت عیراقی کرده وه که نو ټکرده وهی سنور پروتوکولی (۱۹۱۴) له لایه ن نیرانه وه به تاله و نه وه بهرسمی ناسیت و له و میژو و وه بهرکه وتی تازه ی سنوری نالوژی و نارونی په یوه نډیه کان زیادی کرد.

به دوای دانوسانی زور له نیوان سمرانی همدو و لادا و ړاکیشانی مهسه له که بۆ بهرهم کومه لوی گه لان، ړتکه که وتن تاسالی (۱۹۳۶)، سر نه نجام له حزیرائی (۱۹۳۷) په یان نامه کی ره سمی له نیوان وه زاروتی دهره وهی نیران و عیراق واژوکړا. حکومت عیراق له سالی (۱۹۳۷ تا ۱۹۵۰) هم مو کاروباری رووباری شه تلعه ره بی به ده سته وه گرت و بچو کترین شتی بۆ نیران نه هڅسته وه و دهرامه تی دوه لمه مندی هم رووباره ی به هر جوړیک دهیو یست به پیچه وانه ی پروتوکول و په یان نامه کان به کاریده هینا. له بهرام بهر دا نیران نار ه زایه تی دهر ب و ړایگه یاند که ته نیا حکومت عیراق کاروباری هم رووباره د بات بهر ټوه و بریاری لیده دا.

دوای گرته ده سستی ده سلات له لایه ن عبدالکریم قاسم په یوه نډی نیوان عیراق و نیران به شتیه کی گشتی ټیکچو و ده سلاتداری عیراقی و ړوژ نامه کانی نه و ولاته جه نگی ساردی ړاګه یان دنیان دژی نیران ده سټپنکړد. له بهرام بهر سیاستی قورخکاری عیراق له سوود وهرگرتنی له و رووباره شای نیران له چاوپنیکه وتنیکدا له (۲۸/ تشرینی دووهم/ ۱۹۵۹) ووتی (رووباریک که له نیوان سنوری ولاتدا بیت نایت ته نیا یک لایان سوودی لټوهرگرت یان پله و پایه و حاکمیه تی ته نیا بۆ لایه کیان بیت). له و لاما عبدالکریم قاسم له چاوپنیکه وتنیکدا رو ټکرده وه که (ړتکه وتنی سالی ۱۹۳۷ بهر عیراقدا سه پیتره وه که حکومت عیراق نزیکه ی پینچ کیلومه تر له شه تلعه ره ب وه که به خشیش داوه به دراوسیکه ی خوی عیراق کاتیک هم به خشیشی نه نجامداوه که هلمو مرجه کی دژوار بووه و له ژیر فشاردا بووه. قاسم له دريژو ی چاوپنیکه وتنه کمیدا همره شی کرد بۆ گیرانه وهی خواسته کانیان. له سالی (۱۹۶۹) وه زاروتی دهره وهی عیراق سفیری نیرانی له به غدا بانگهڅشت کرد و پیووت که شه تلعه ره ب به شتکه له خاکی عیراق

داواکاره نێزان له کاتی هاتنه ناوهوهی کەشتیه کانی بۆ ناو ئهم رووباره ئالای خۆی لەسەر کەشتیه کان داگریت.

لهوه لایمی نهمهی سهرهوه و دهزیری دهرهوه رایگهیاند (دهولتهی شاهنشای نێزان لهرووباری شهتلمه ره ب شتیک جگه له ناسینی هتلی نیوده ولتهی واته هتلی تالوگ* یان هتلی ناوه راست به ره سمی نانسیت و قبولی ناکات)

له درێژدی نهم گفتوگۆ و ده مه قالییه دا نێزان ههنگاوینا بۆ هه له وه شانده وهی ریکه موتنی (۱۹۶۹)، حکومت عێراقیش له (۱۹۶۹/۴/۲۹) له نه غومه نی ناسایش شکاتی کرد. دای نهم رو دوا وه په یوه نندی ههردوو ولات ئالۆز بوو. حکومت عێراق له ریکای تاوانبارکردنی نێزانیه کانه وه وهک تابوری پینجه م ههزاران نێزانی له بارودۆختیکی نا مرۆقانه دا له خاکی خۆی دهرکرد و ده ستیگرت به سهر موک و مالیاندا، هه موو نه یاره کانی شای وهک په ناهه نده وه رگرت و توانای فراوانی خسته به رده ستیان بۆ خه باتکردن دژی شا. له م بارودۆخه دا عێراق رایگهیاند که خوزستان عه ره بستانه و به شتیکه له عێراق و نێزان به زۆر داگیرکردوه، وه بۆ جیا کردنه وهی له نێزان، به ره ی نازاد یخواری له حوزیرانی (۱۹۶۹) پیکهیتنا. نێزانی تاوانبارکرد به به شداریکردن له کو ده تابه کی سهر نه که موتودا. دای چوونه ناوه وهی هتیه کانی نێزان بۆ دورگه کانی تنبی گه وه و تنب بچوک و نه بو موسا له سالی (۱۹۷۱) حکومت عێراق په یوه نندی دیپلوماسی له گه ل نێزان پچراند. لهو میژووه وه تا سالی (۱۹۷۴) چه ندین جار نێزان و عێراق به کتریان به به زانندی سنور و هاتنه ناو خاکی به کتره وه تاوانبارکردوه. بارودۆخی سهره وه شکایه تی عێراقی لیکه وته وه له نه غومه نی ناسایشی ریکخواری نه ته وه به کگرتوه کان که نه غامیکی باشی بۆ به کلا کردنه وهی ناکوکیه کان لینه که وته وه و ریکه وتننامه ی جهمزانی که له نه غامی دانیشتنی دوولایمه نه و چه ند لایمه بوو له نه غومه نی ناسایش له سالی (۱۹۷۵) له نێزان ههردوو ولات به ستر.

ریکه وتننامه ی باشی دراوسینه تی (حسن جوار) جه زانی (۱۹۷۵):

حکومت عێراق له دای ناکوکی سنوری، نه غامی هه رجه ره هه ول و ههنگاوێکی ناشکراو نه یتنی دژی نێزان، به هیچ به کتک له ناما غه کانی خۆی نه گه یشت، به هۆی نه یه پاکی نێزان و بالاده ستی سه ربازی نێزان بۆ به رقه رارکردنی ناگره مست له (۷/مایس/۱۹۷۴) ره زامه ندی له سهر دانوسانی راسته وخۆ دهرپری. نه مه له کاتی که دابوو که کورده کانی عێراق به هۆی پالېشتی راسته وخۆ و کاریگه ری پزتی نێزانه وه، چه ندین هتیشیان بۆ سهر هتیه کانی عێراق ده سپنکرد و عێراق چاوه روانی هه لیکبوو بۆ رزگاربوون لهو قهیرانه ی که

(*) تالوگ (Talweg) زاره وه په کی ئه لمانیه و له دوو وشه پیکهاتوه (Tal) واته نۆل و (weg) پنگا به سهر به که وه واته (پنگای نۆل) که ئهمه ش قوتلرین هتلی بنی رووباره که به (وه رگتی).

به هۆی کورده كانهوه تېكه وتېږ. دهستېكردنی دانوسانی پاستوخو له گمڼ حکومت نيران که بهشويه کی کاریگر پاریزگاری له کورده کان ده کرد، بووه جیگای خوشبینی سمرانی عیراق.

له (نیسانی ۱۹۷۵) له کاتی کۆبونوهی نۆبیک له جهزانی، سه دام حسین جیگری سه رۆک کۆماری عیراق له گمڼ شای نیران دیداریکیان ریکخست. سه بارت به شهتولعمره ب رازیبون له سه هیلای تالوگ وه رینگاچاری سنوری رووباری همدوو ولایت له سمرتا سمری رووباری ناوبراو، همدوه ها رازی بون له قورخکاری نابووری نیمتازاتی گشتی به نیران بدات.

سه دام حسین له واژو کردنی ریکه وتننامه ی جهزانی را واقعبینی سیاسی پیشاندا و حکومتی خوی له زور لهو کیشانه ی رووبه رووی بوته وه به خشی، هه لیکی زیرینی به دهسته ئینا تا له به هیز کردنی هه مه لایه نی ولاتی عیراق و سوپاکی هه نگای کاراو فراوان بنیت. به هۆی نه مه وه واژوی په یماننامه ی جهزانی کوتایی به کاره کانی هینا و سمرنه نجام ناکۆکيه سنوریه کانی له گمڼ نیران ته وار بوو. واژوی ریکه وتننامه ی جهزانی له لایه ن عیراقه وه ته نیا تاکتیک کیک بوو تا له هه لیکی گوڭاودا بتوانیت به ناماڭه کانی خزی بگات، هیزای سالی (۱۹۸۰) ی عیراق بو سه ر نیران و داگیر کردنی چمندان کیلۆمه تر له خاکی نیران به ره مه می نهو تاکتیکه بوو.

تهنگه به ری جیوپوله تیکی و هه لوه شانده وهی ریکه وتننامه ی جهزانی :

مه لیک فیهل پادشای عیراق له وه لایمی (تقی نه به ری) وه زیری نیران له به غدا که خواستی دانوسانی دوولایه نه ی نیران و عیراق بوو به بی ناماده ی ولاتی سییه م، له وه لایمدا وتبوی، شهتولعمره ب وه که تا که ده رچی عیراق بو ده ریای نازاد گرنگی تایبه تی بو نه م ولاته هیه.

ده سه لاتدارانی عیراق له سالانی داویدا، چه ندینجار باسیان له تنهنگه تاوی عیراق کردبوو بو گه یشتن به که ندادی فارسی نارا زیبونان له هه لمومه رچی جوگرافیایی ناشکرا کردبوو.

ناره زایه تی عیراق له بارودۆخی جوگرافیایی خوی، وایکرد نه م ولاته کۆمه لیک هه لمومه رچی گشتی وه که لاوازی ناوخوی نیران، نه بونوی هیزی هه ریمی، نا خوشحالی بلسۆکی رۆژناوا له نیران و توانا سه ربازیه کانی عیراق بو گه یشتن به ناماڭه کانی له ده ست نه دات. هه ر له بهر نه م هۆیا نه بوو سه دام حسین له (۱۷ نه یلول) به فه رمی رایگه یاند که ریکه وتننامه که هیه به هایه کی یاسایی نییه و ده بیت شهتولعمره ب بگه ریتمه وه ژیر ده سه لاتی عمره ب. سه رباری نه وه ش وتی: نیمه بریارماندا وه که به زور هه موو زویه کانی خۆمان به گه رینه وه و شهتولعمره ب ده بیت شوناسی عیراق و عه ره بی بو بگه رینه وه و به ته واوی به ریته ژیر ده ستی عیراقه وه.

سه دام به چه ند به هانه یه کی بیبنه ما که به گشتی له رووی یاسایه وه هیه به هایه کی نه بوو. ریکه وتننامه ی جهزانی هه لوه شانده وه تا بتوانیت جه نگ له دوی نیران له گه ریتیت و ریتگا بو گه یشتن

به نامانجه کانی بکاتهوه. به هیزشی عیراق بۆ سر نیران و سه پاندنی شمری ههشت ساله له گهڵ هه موو نمو زیانه مادی و معنهویانه، کاتیك نمیتوانی بارودۆخی جوگرافی خۆی باش بکات، پروی کرده کویت و لهسائی (۱۹۹۰) نهم ولاتهی داگیر کرد. ههنگاه توندوتیژ و دوژمنانهکی عیراق لهبرامبهر شهتولعمرهب بهجۆریك کیشهی دروستکرد (ههتا دهروهی ناوچهکشی گرتوه) که دهتوانین بلین (نهم کیشهی لهسر شهتولعمرهب دروست بوو، زیاتر سرغی نیتودهولتهی بهلای خزیدا راکیشهوه).

لیکۆلینهوه لهههنگهوتهی عیراق لهستراتیجیه ناوخویهکاندا :

سیاستی تورکیا لهبرامبهر باکوری عیراق (ههریمی کوردستان) دواى جهنگی دووهمی

کهنداو:

تورکیا لههاوکیشهی گهمارۆی نیتودهولتهی سر عیراق دواى (گهمردهلولی بیابان) خۆی به گهمهرترین زیان لیکهوتوو دهزانی نهک لهپرووی ستراتیجی نهمنی و هارسهنگی هیزی ستراتیجی ناوچهکه، بهلکو لهپرووی نابوریهوه. تورکیا بارودۆخی ستراتیجی نهمنی و هارسهنگی هیزی ستراتیجی ناوچهی دواى پروخانی یهکیتی سۆفیت بهنیازبوو خۆی رۆلی سهرهکی لهناوچهکهدا و هارناههنگی لهگهڵ جیهان بیینیت، چونکه شوینی ستراتیجی و گرنگی لهپیشینهی نهم ولاته (وهک بهربهست لهبهردهم نفوزی کۆمۆنیستی) لهستراتیجی رۆژناوا و ولاته یهکگرتوهکانی نههمریکا دا دووباره بۆی دهگهریتسهوه، بهلام دواى ههلوهشاندنهوی یهکیتی سۆفیت رۆلی نیتودهولتهی تورکیا کهمبۆوه، لهگهڵ دروستبوونی قهرانی سیاسی بۆ نهم ولاته، نارهزوهکانی بۆ هاتنهناوهوی بۆ ناو کۆمهلگای رۆژناوا و وهگرتنی وهک نهندام لهناو ریتکخرای یهکیتی نهورویا و بازاری هاوبهشی نهورویا لهبهینچوون، قهرانی پهیههندیوون و شناس (فکری - نایدیۆلۆجی) که لهسهردهمی کهمال نهتاتورکمهوه سهریهلهداوه زیادیکرد. چونکه نهتاتورک تورکیای سکولار (علمانی) (بجوک و بههیزی پیتباشتربوو له گهمروه لاواز). سهرهپای قهرانه ناوخویهکان، ناسایش و نابوری تورکیا و ههموهها گۆران و گۆرانکاری سیاسی و فکری لهناوخۆدا که بووه هۆی گهشهکردن و ههستانهوی بزوتنهوی جیهانی نیسلامی لهکۆتایی دهیهی ههفتاکاندا، زیاتر بههیزیوو. ههندیک لهگوزارشته وهگرراوهکان لهسهرچاوه فهرمیهکاندا باس لهوه دهکهن که ههرهشی سهرهکی ناوخۆی تورکیا بزوتنهوی بنیاتگهری نیسلامی نهم ولاته و خهباتی کوردهکانه. چونکه گروپی بنیاتگهر نیسلامی خاوهنی سهرچاوهی دارایی زۆرن و نهندامهکانیان دهسهلاتی زۆریان له بهریوهبرایهتیه حکومهیهکاندا هیه. ههموهها بهپیتی ووتهی نجم الدین نهربهکان (به دریتی دهسال دواى کودهتای سالی (۱۹۸۰) دهسهلاتدارانی تورکیا نزیکه (۴۰) ههزار کهمیان بهتۆمهتی پهیههندیان به بزوتنهوه نیسلامیهکانهوه خستۆته زیندانهوه). نهم راستیه لهکۆتایدا بووه جیگای نیگهرانی زۆری سیاسیهکانی تورکیا و دهسهلاتدارانی نهم ولاتهی ناچارکرد بهرهو رهفتاری سیاسهتی نایاسایی بهریت. بهجۆریك

له‌ناوچه‌که‌دا په‌نا‌بهرن بۆ رفتاری توندوتیژی و هه‌ولیاندا بۆ به‌ده‌سته‌پێنانی رۆژی تازه له‌ناوچه‌که‌دا، به‌ پێچه‌وه‌انی سیاسه‌تی باو له‌ناوچه‌که‌ به‌نا‌بهرنه‌ به‌ر وه‌سیله‌ی دوژمنکارانه‌ دژ به‌ ولاتانی دراوسێ وه‌ك سوود وهرگرتن له‌جنگی ئاو به‌شیوه‌ی دور له‌لۆجیک و په‌یماننامه‌ نێوده‌وله‌تیه‌كان کاریان ده‌کرد. تورکیا هه‌روه‌ها له‌پێگای هه‌نگاونان بۆ تیکدانی مه‌یدانه‌که‌ له‌ناوچه‌که‌ په‌له‌میکرد له‌چوون به‌ره‌و نیسرائیل و به‌که‌لک وهرگرت له‌ (لاوازی سیاسی) له‌باکووری عێراق بۆ به‌شهرهاتن له‌م یاریه‌دا به‌شیوه‌ی جیاوازی سوودی وهرگرت. شتیک که‌ به‌بروای تورکیا له‌به‌رژه‌وه‌ندی به‌دیپتانی خواسته‌کانیه‌تی به‌ ناماخی ناوخۆیی و ده‌ره‌کی رایده‌کێشا. تورکیا له‌بێینی نه‌م رۆله‌دا بارودۆخ و به‌رنه‌نجامیکی به‌رچاری هه‌بووکه‌ گرنگترینیان بریتیه‌له: ۱- عێراقیکی لاواز ده‌توانیت که‌لینی ناشکرا له‌هاوسه‌نگی هێزه‌کانی ناوچه‌که‌ دروست بکات هه‌روه‌ك نه‌وه‌ی نه‌زمونه‌كان سه‌لماندویانه‌ (نه‌گهر عێراق لاوازیته‌ دوو که‌لین دروست ده‌کات: یه‌که‌م هاوسه‌نگی پێویست له‌ سێکوچه‌کی عێراق و تورکیا و نێزان تیکده‌چیت - شتیک که‌ بێته‌ هۆی ده‌ست تێوه‌ردانی زیاتری رۆژنارا له‌ناوچه‌که‌ به‌زه‌ره‌ری عه‌ره‌به‌كان ته‌واو ده‌یت - دووهم که‌لین له‌به‌ره‌ی ململانیته‌ی عه‌ره‌ب - نیسرائیل دروست ده‌یت).

۲- هه‌روه‌ك چۆن ده‌وله‌تی تورکیا له‌لاوازی عێراق که‌لک وهرده‌گریت، له‌باره‌ی دژه‌عه‌ره‌ب و نیسلام، نه‌مه‌ریکای هاوکاریشی له‌مه‌ سوودوهرده‌گریت، نه‌م بابه‌ته‌ نه‌مه‌ریکای به‌ناشکرا هانداده‌ بۆ پاراستنی رۆژی تورکیا له‌باکووری عێراق هاوبه‌چوونی ناشکرا له‌باره‌ی دانانی پشتپێنه‌ی نه‌منیه‌وه، نه‌مه‌ چه‌ندینجار له‌لایه‌ن رابه‌رانی نه‌مه‌ریکاوه‌ به‌رچار ده‌که‌ویت، هه‌روه‌ها ناماده‌یی نه‌مه‌ریکا له‌مانۆره‌ سه‌ربازیه‌ هاوبه‌شه‌کانی تورکیا و نیسرائیل پیشاندنی نه‌م پارێزگاریه‌. سه‌ره‌ڕای نه‌وانه‌ سه‌رکرده‌کانی تورکیا له‌هه‌ولێدان له‌پێگای پێشکه‌شکردنی خزمه‌تگوزاری بۆ نه‌مه‌ریکا له‌بنکه‌ی نه‌نچه‌ریک پارێزگاری نه‌م ولاته‌ به‌لای سیاسه‌ته‌ تازه‌که‌ی خۆیاندا راکێشن.

۳- سه‌رکرده‌یه‌تی تورکیا له‌لاوازی جیهانی عه‌ره‌ب و ئاوابوونی ده‌سه‌لاتیان، چ له‌په‌یره‌ندیان له‌گه‌ل یه‌کتردا و چ له‌خه‌باتیان دژ به‌ نیسرائیل، سوودمه‌ند بووه‌. (نه‌گهر عه‌ره‌به‌كان له‌م روه‌وه‌ ته‌بابن، تورکیا نه‌یده‌توانی چالاکی دوژمنکارانه‌ وه‌ك ئیستا ده‌بینیت بکات).

بابه‌تی یه‌کیته‌ی عه‌ره‌به‌كان به‌ رێکه‌وته‌نه‌كان له‌وانه‌ رێکه‌وته‌ننامه‌ی (غزه‌ف اریحا) دوا‌ی نه‌وه‌ رێکه‌وته‌ننامه‌ی (وادى عربه‌) و پێشتریش رێکه‌وته‌ننامه‌ی کامبیدیف و کاره‌ساتی جیهانی عێراق نێزان و قه‌یرانی کویت که‌لینی گه‌وره‌ی تیکه‌وت. له‌به‌رامبه‌ردا، عه‌ره‌به‌كان هه‌لی لاواز له‌به‌رده‌میاندا هه‌یه‌ له‌پێگای په‌یماننامه‌ی هه‌رتیمه‌وه‌ بۆ دروستکردنی هاوسه‌نگی له‌ناوچه‌که‌دا، بۆ به‌هێزکردنی لایه‌نی ستراتیجی خۆیان سوودیان لێوه‌رنه‌گرتوه‌، له‌وانه‌ بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی و نێزانی نیسلامی که‌ به‌وته‌ی یه‌کێک له‌ بیرمه‌ندانی عه‌ره‌ب (نه‌مۆز بارودۆخه‌که‌ به‌ پێچه‌وه‌انی نێزانی سه‌رده‌می شاهنشایه‌ به‌لێنه‌

سیاسیەکانی ئەم وڵاتە، بەلێتە سیاسەکانی عەرەبەکانی دەیهی پەنجای و شەستە کاتمان بێردێنەوێ. خالی جولانەوێ تورکیا لەپەرژەوێ دۆژمنکارانەوێ خۆی دژی عەرەبەکان لەم بوارەدا پەرەیسەندووە، لەکاتی بەریەککەوتنی دوو لایەندا، فاکتەری دەرونی لەم بوارەدا پۆلە گەرنج دەبینیت: چونکە (وتنەوێ تورکیا لەنەنێشەوێ نەتەوێ نوێی عەرەب وێنەوێکی باش نییە، هەردوو لا هەروەک چۆن لەفەلسەفەوێ پۆژناویدا هاتووێ رویانکردۆتە فکری ناسیۆنالستی. ناسیۆنالیزی عەرەب، تاکەکان بە دور لەپەییوەندیان بەخەلافەتی نیسلامی، بەتایبەت ئەگەر ئەم پەییوەندیە بەلایەنی بالایی نەژادیک لەسەر نەژادیکتر بەکاربێنرێت پۆولە بانگەشەوێ عەرەبی بوون کردووە و تورکەکانیش لەکۆتایی نێمپراتۆرەکیان و پێش کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی و دواوێ نەویش لەوباوەرەدا بوون کە عەرەبەکان نەوانیان لەبەرامبەر پۆژناو بە تەنیا بەجێهێشتووە). دۆژمنایەتی تورکیا لەبەرامبەر عەرەب لەتۆبێنەوێهەدا کە (دکتۆر داوقو) بە سوود وەرگرتن لەبلاوکراوەکانی تورکیا لەماوێ سێ مانگی کۆتایی سالی (١٩٩٣) و سەرەتای (١٩٩٤) کردوێت لەبەراوردکردنی بابەتەکانی پەییوەست بە عەرەب و نیسرائیل، ئەنجامیداوە بە پۆونی دەردەکەوێت. لەم تۆبێنەوێهەدا (پۆون بۆتەرە کە بلاوکراوە گەرەکان و نەتەرە گەراکان لەدژی عەرەبەکان کاردەکەن و ستایشی کارەکانی نیسرائیل دەکەن. نوسەر ناماژە دەکات کە ئەم بلاوکراوانە لەم ماوێهەدا هەفتا جار وەسفی خراب لەبارەوێ عەرەبەوێ بەکاردهێنیت، لەکاتیکیدا هیچ وەسفیکێ خراب دژی نیسرائیل و زایۆنیزم بەکارناهییت. هەروەها لەبەرامبەر دوو وەسفی باش بۆ عەرەب و بیست و حەوت وەسفی باش بۆ نیسرائیل دەکات، واتە چوارەوێ بەرامبەر یەک. ئەگەر بە زمانی ژمارە قسە بکەین وێنەوێ نیسرائیل لەبلاوکراوەکانیاندا هەفتا پلە باشترە لە وێنەوێ عەرەب) ئەم بەلگانە و هۆکارتری ناوخۆیی و دەرەکی، هەلی بۆ تورکیا رەخساندووە کە سیاسەتی بەرخورد لەگەڵ جیهانی عەرەب و نیسلامی بکات و باکووری عێراق لاوازترین ئەلقەوێ دەرکەوتنی سیاسەتی دۆژمنکارانەوێ بیت. ئەم سیاسەتە لەبەرامبەر باکووری عێراق (هەریمی کوردستان) لەسەر بنەمای هاوکێشەوێکی گونجاو دروست نەبووە. بەلکو لەچەندین رەگەزی جێگیر و گۆراوەوێ سەرچاوەوێ گرتوو. رەگەزی جێگیری سیاسەتی تورکیا لەباکووری عێراق رێگرتنە لەدروست بوونی دەوڵەتی کوردی، ئەم کارەش تورکیا لەم قۆناغەوێ مێژوودا لەرێگای دانوسانەوێ یان کۆبوونەوێ خولی پۆو و هاوناھەنگی ناوچەوێ لەگەڵ سوریا و نێران پۆیشتوو بەتایبەتی (لەدواوێ بەستنی کۆنگرەوێ نیشتمانی عێراق لەسەلاحەدین لەسالی (١٩٩٢) و قبۆلکردنی پۆژەوێ فیدراتی بۆ عێراق). بەلام بەشیک لەرەگەزە ناچێگیرەکانی سیاسەتی تورکیا لەبەرامبەر باکووری عێراق (هەریمی کوردستان) * ناماژە بۆ سێ ئەگەر دەکەین لەخوارەوێ:

* (نوسەر زاراوەوێ باکووری عێراقی بەکارهێناوە بەلام من لەجیاتنی باکووری عێراق، زاراوەوێ (هەریمی کوردستان)م بەکارهێناوە - وەرگێتر.

۱) نه گمري پټوله کاندن و داگيرکردنی نهم بهشی عيراق بهشپوههک که له ماهوی حموت سالی رابردودا له ده رکه وتننه ناشکراکانی تورکیا و رفتارسی سیاسی - سربازی نهم ولاته دا وهک پرژهی کونفدراسیونی نوزال و سیاسه تی به تورککردن و پرژهی (پشتینهی نه منی) له ناو خاکی عیراق خواستی نه خاامدانی چاککردن و گزیننه له سنوری خوی له گهل عیراقدا .

۲) نه گمري دووباره گپانه وهی کورده کان بۆ باوهشی حکومه تی ناوهندی له به غدا بهشپوهی پټویست، که تورکیا نهم نیازهی پیشانداوه و له چه ندين جیگا نهم کارهی کردووه . به تاییه تی که بۆی ده رکه وت دۆسیه ی عیراق بۆ ماهویه کی نادیار به هه لئاسراوی ده میتیته وه، له هه مانکاتدا قهیرانه که له پتگیای ده ستیوهردانی راسته وخوی سربازی یان هاونا ههنگی و هاوپه یانی له گهل کورده کانی عیراق چاره سمر بکات و بنکه ی نمو حیزه (پ.ک.ک) له سنوری تورکیا و عیراق پیچیتته وه .

۳- نه گمري سییهم هاوپه یانی له گهل کورده کان له دوو دیدگاهوه، یه کینکیان شکسته ییتنا، که هاوپه یانی بوو له گهل کورده کان بۆ له ناو بردنی پارتی کرێکارانی کوردستان، له ته خاامدا تورکیا به دوا ی نه لته رناتیفیترا ده گه را، له وانه دروستکردنی جۆرتیک له فا کته رمی هاوسهنگی له سیاسه تی خۆیدا له بهرامبه ر هه رمی کوردستان .

جولانه وهی سیاسی تورکیا له سنوردارکردنی نهم نه گه رانه بۆ هه لباردنی میکانیزم و فه راهه مکردنی نامرازی پټویست و سوودمه رگرتن له کات بۆ نه خاامدانی ناماخیکی سیاسی له چواچیوه ی ناماخیه نه منیه کانی دا بوو . نهم ناماخیه شتیکی نییه جگه له له ناو بردنی پارتی کرێکارانی کوردستان وهک یه کتیک له به کتشته رین ناماخیه کانی سمرکرده کانی تورکیا، که به بی نه وه نه سته مه بگه ن به ناره زووه گه وره که یان .

پرژه ی نوزال:

نهم شپوهانه ی له میری ده ولته تی تورکیا دایه به مه بستی داگيرکاریانه ی نهم ولاته له بهرامبه ر بارودۆخی هه رمی کوردستان چه مند جۆرتیکه: نه وه ی که به پرژه ی نوزال ناسراوه نهم پرژه یه تیۆرتیکه که راسته وخۆ دوا ی (نۆیه راسیۆنی گمه رده لولی ییابان) ناوترا . نهم پرژه یه له مرووی به رنامه ی گشتی و قوناغیه وه هاوشپوهی سیاسه تی (تورک سازه). جیاوازی نیوان نهم دوانه نه وه یه که سیاسه تی تورک سازی نامانج و ههنگاهه بۆ مهیدانی تورکه کانی (تورکه مانه کانی) عیراق، له کاتی کدا پرژه ی نوزال گرنگی ده دات به به رکه وتن له گهل کورده کان بهشپوهی پۆزه تیف و جله مرگرتیان و پاشان لکاندن یان به خاکی ولاتی تورکیا وه، به مرخوردی تورکیا له گهل نهم پرژه یه جدی بوو نهم مه سه له یه له دانوسانه کانی له گهل هاوپه یانه که ی که حکومه تی نه مه ریکا یه، باسکراوه . نسخه ی یه که می نهم پرژه یه له رۆژنامه ی حوریه ت ناوا باسی ده کات (کونفدراسیۆنی که جیگیای تیروانی نیی نوزال بوو سه باره ت به عیراق سن هه رمی

عمره‌بی، تورکی و کوردی یه کسان له مافدا پتکده هیتیت که ناوچه‌ی کوردی پتکهاتوو له همدوو پارێزگای سلیمانی و ههولێر و ناوچه‌ی تورکی پتکهاتوو له موصل و کهرکوک، دواتر له پرسیاریکی نوسەر و بیرمه‌ندی تورک (جنگیزجاندار) له (۱۹۹۱/۲/۲۰) که له نۆزالی کرد، پرونیکی کرده وه که ناماخیان تورکه‌کان نییه به‌لکو کورده‌کانی عێراقه).

نۆزالی له‌دوای نه‌وه‌وه ده‌ریخت که نامانج له‌پیشنیازکردنی شهم پرۆژه‌یه، یه‌که‌م دروستکردنی کۆنفدراسیۆن بۆ عێراق نییه و هه‌روه‌ها نامانج له‌م پرۆژه‌یه ته‌نیا تورکه‌مانه‌کانی عێراق نییه، به‌لکو پرۆژه‌که‌ی کورده‌کانیش ده‌گریته‌وه. نه‌و ده‌یه‌وت له‌رێگای میکانیزی یارمه‌تی به‌وان رایانکیشیت بۆ ناو ولاتی تورکیا له‌ماوه‌یه‌کی درێژی کۆنفیدراسیۆنه‌که‌دا له‌گه‌ڵ کورده‌کانی تورکیا کۆیانگاته‌وه و نه‌و نامانجه به‌ده‌سته‌یه‌تیت. بۆیه نۆزالی بۆ گه‌شتن به‌ نامانجه‌که‌ی ناچاربوو نسخه‌ی یه‌که‌می پرۆژه‌که‌ی که‌ ناماژه‌ی بۆکرا ناوینشانی قۆناغی سه‌ره‌تایی وه‌گرت و ناوه‌ڕۆکی راسته‌قینه‌ی پرۆژه‌که‌ی نه‌و لکاندنی تورک و کورده‌کانی عێراق بوو به‌ تورکیاوه، ده‌برینه‌کانی نۆزالی سه‌باره‌ت به‌ کورده‌کانی عێراق روون و ناشکرا‌بوو. بلا‌وکراوه‌ی الحیاتی لبانی به‌م جۆره‌ له‌زمانی نه‌وه‌وه ده‌لیت (تورکیا ده‌ییت په‌میه‌ندی توندوتۆڵ له‌گه‌ڵ کورده‌کان بگریت، ئیتمه‌ ده‌ییت بچینه‌ ناو هه‌رمی کوردستانه‌وه نه‌گه‌ر پتویست بکات (۳۰ تا ۴۰) ملیۆن دۆلار به‌وان به‌دین، بۆیه ده‌ییت نه‌م کاره‌ بکه‌ین و نه‌وان بۆ لای خۆمان راکیشین). له‌وه‌لامی نه‌و پرسیاره‌ی که‌ نایا نه‌گه‌ری دروست بوونی ده‌وله‌تێکی سه‌ربه‌خۆی کوردی هه‌یه، نۆزالی له‌وه‌لامدا وتی قسه‌یه‌ک له‌م باره‌یه‌وه به‌راست نازام چونکه‌ هه‌رچی بوتریت به‌هه‌له‌ لیکده‌دریته‌وه. نۆزالی به‌شیه‌یه‌کی به‌هێز ناماژه ده‌کات که ده‌ییت هه‌موو نه‌لته‌رناتیفه‌کان له‌وانه‌ فیدراسیۆنیش به‌ شیه‌یه‌کی ناشکرا باسی لیه‌بگریت. له‌و ناگادا رکورده‌وه‌یدا نه‌گه‌ر تورکیا گرنگی به‌ گۆرانکاریه‌ به‌رده‌وامه‌کانی عێراق نه‌دات، دوچاری هه‌له‌ی گه‌وره‌ ده‌ییت و له‌وه‌ش زیاتر نه‌گه‌ر له‌بابه‌تێکه‌دا نه‌بین که‌ بتوانین گرنگی به‌ ره‌وتی عێراق به‌دین، نه‌وا پرویه‌پرووی هه‌له‌ی گه‌وره‌ ده‌بینه‌وه نه‌گه‌ر له‌پرووداوتیکدا نه‌بین که‌ بتوانین کاریگه‌ری له‌سه‌ر یه‌کتێک له‌دوو لایه‌نه‌ی نا‌کۆک له‌عێراق جێبه‌جێلین بابه‌تی ئیتمه‌ ییمانا ده‌ییت، هه‌روه‌ها ده‌ییت واقعی بین و توانای کاریگه‌ریان له‌پرووداوه‌کان هه‌ییت و پتویسته‌ له‌گه‌ڵ کورده‌کان په‌میه‌ندی باشتیمان هه‌ییت. به‌ بۆچوونی نۆزالی تورکیا ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌یه و نه‌گه‌ر نارازیییت به‌ دروستبوونی ده‌وله‌تێک له‌باکوری عێراق (هه‌رمی کوردستان)، نه‌و ولاته‌ ناتوانیت درێژه‌ به‌ مانه‌وه‌ی بدات، که‌واته‌ بۆ ده‌ییت کورده‌کان بکه‌ینه‌ ده‌ره‌وه و بۆ پارێزگاریان لینه‌که‌مین و بکه‌ونه‌ ژێر پارێزگاری خه‌لکانی‌تروه).

دوای مردنی نۆزالی رابهرانی تورکیا ناوه‌ڕۆکی شهم پرۆژه‌یه نه‌وه‌نده‌ی په‌میه‌ندی‌داره به‌ یارمه‌تی مادی له‌رێگای مانگی سوری تورکیه‌وه جێبه‌جێانکرد، هه‌رچه‌نده‌ دا‌به‌شکردنی یارمه‌تی‌ه‌کان زیاتر نه‌و تورک و کوردانه‌ی ده‌گریته‌وه که‌ دۆست و ها‌وپا‌بوون له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتدارانی تورکیادا. یارمه‌تی‌ه‌ مرۆژ

دۆستانه كەي مانگی سوری تورکی تا سالی (۱۹۹۵) لە ماوەی دووجاردا گەیشته (۲۵,۵) ملیۆن دۆلار، بەلام زەمینه یەکی باشی لەنیوان تورکەکان و کوردەکانی عێراق دروست نەکرد. لەگەڵ ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان بە سەرۆکایەتی مسعود بەرزانی و یەکییتی نیشتمانی کوردستان بە سەرۆکایەتی جەلال تالەبانی، شانەشانی تورکیا دژی پارتی کرێکارانی کوردستان کەوتنە جەنگەوه، لە (تشرینی یەكەمی ۱۹۹۲) ڕێکەوتنێکی نەمانیان لەگەڵ تورکیا واژۆکرد، ڕێکەوتن کە (۷۰) خاڵی سنووری لەنیوان هەردوولا دیاریکەن، بەلام هاوسەنگیە کە پەیوەستە بە تێپەربوونی کاتەوه، بەتایبەت دواي شەڕی ناوڤۆ (شەڕی براکوژی) هەردوو حیزو سەرکی گۆڕانیان بەسەردا هات. لەدواي ئەوەوه نەنقەرە دەستیکرد بە تۆمەتبارکردنی جەلال تالەبانی بە پەنادان و یارمەتیدانی نەندامانی پارتی کرێکارانی کوردستان و هەتا هەندیکجار مسعود بەرزانی شەم تۆمەتی بەردەکەوت. هەرهەشەکانی تانسۆچیلەر لەمسعود بەرزانی لەکاتی یادەوهی پەنجاسالەي دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان، بەهۆی نامادەبوونی عوسمان ئۆج ئالانی برای عبداللە ئۆج ئالان سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستان لەوکۆبونەوهیدا زیاتر بوو، فشارەکانی تورکیا بەرامبەر مسعود بەرزانی زیادیکرد. وا بەرچاودەکەت کە مسعود بەرزانی لەکۆپی کوردیدا بەهۆی هاوێمانییتی لەگەڵ نەنقەرە کەوتبێتە ژێر فشارەوه، هەروەك ئەوەی کە یەکیک لەنوسەرانی ناماوهی بۆ دەکات (شتێکی سەرسۆڕهتەر نییه کە هێزەکانی مسعود بەرزانی دەستبەخەنە ناو دەستی تورکیاوه و خیانت لەبرا کوردەکانی خۆیان بکەن).

هەروەها هاتنەناوهی چەندجارەي سەربازانی تورکیا بۆ هەریمی کوردستان، لەگەڵ بۆردومانی ناسمانی کوێرانی ناوچه کوردنشینەکان بەگومانی بنگە و بارەگاکی پارتی کرێکارانی کوردستان، مسعود بەرزانی دەخاتە بارودۆخیکی نەویستراوهوه و ئەو والێدەکات تا تورکیا لەڕیگی (کوچ و هەلاخی زۆرەملیتی مەدەنیەکانی ناوچه کە بەهۆی بۆردومانی تۆیخانەکانەوه) تۆمەتبار بکات.

ئەگەر پەیوەندی تورکیا لەگەڵ جەلال تالەبانی لەژێر کاریگەری چەندین کێشەدابوو، هاوێمانیشی لەگەڵ مسعود بەرزانی دووچارێ چەندین بارودۆخی ناھەموار بووه. پەیوەندی تورکیا بە جەماوەری خەلکی کوردی عێراق لەمە خراپتر بوو، چونکە خەلکی کوردستانی عێراق بەشیوەی بەردەوام دەکەوتنە سەر هاتنەناوهی هێزە سەربازیه‌کانی تورکیا و بۆردومانی کوێرانی تۆیخانە و هێزە ناسمانیه‌کانەوه، بەجۆرێک لەهێرشیکدا زیاتر لە (۱۵ هەزار) کورد مالا و لانیان بەجێهێشت و ئاواره بوون.

بەجۆرە دەرکەوتنی یەكەم نەسخەي پڕۆژەي نۆزالی لەدروستکردنی هاوکاری نیوان تورکیا و کوردەکانی عێراق (تەنها نۆسخە بوو کە بتوانیت پارێزگاری هێزی ئەمەریکی لەتورکیا دابین بکات) لەسەر تادا شایەتی قۆناغێکی باش بوو لەم قۆناغەدا بە ووتەي تالەبانی (حکومەتی کوردی پاراستنی شریتی سنووری دەرگرتە ئەستۆي خۆي بۆ ڕێنەدان بە هیچ جۆرە هێرشێک لەخاکی خۆیەوه بەرەو تورکیا).

مسعود بهر زانی دواي هه لوه شانده وهی (ناوچهی نارام) له باکور، بهرده و امیدا به هاو په یانیتى له گه ل نه نقره دا، له کاتیکدا په میوه نډیه کانی له گه ل جه لال تاله بانى پچرا بو و گه یشتبووه قو ناعی دوژمنایه تی. له دواي نه موه هه ستیاری (حسایه تی) کورده کان له بهرام بهر توکیا، به تایه ت دواي راگه یانندنى ناوچه ی پشتینه ی نه منى له همریمى کوردستان له لایه ن تورکیا وه و درێژده ان به سیاسه تی تورکسازى نه مه به دوو ناوردانه واته ناوردانه وه یه ک به لای تورکمانه کانی عیراق و ناوردانه وه یه ک به لای کورده کانی عیراق زیادی کرد.

نه نقره له سیاسه تانه وه به یی راگه یانندن نیازی داگیرکمرانه ی درێژه پيدا ... دیارترینى نه م ده برینه نه و بزوی نه مترینیان قسه کى سلیمان دمیرل بوو له سالى (۱۹۹۵) که ووتى سنورى نيمه له گه ل عیراق هه مان هیللى نه مته، سنورى تورکیا له شوینتیک کۆتایى دیت که نه مته کۆتایى بیت، نه م سنورانه زانایانى زهوى ناسی (جیۆلۆجى) دیاریده که ن و په یمانى نیشتمانى گرتیه تی، به یپیتى په یمانى لۆزان، موسل بهر عیراق نه که وتوه و به به شیک له تورکیا ده ژمیردریت).

سیاسه تی تورکسازى:

سهره پای نه و پلانه تیۆریانه ی که بهربرسانى تورکیا بۆ هه لسوکه وتیان له گه ل همریمى کوردستان دیاریان کردوه، له بواری کرداریشدا (پراکتیکدا) بوونى ههیه که ماهیه تی ترسناکى نه م هه لسوکه وتانه نیگهرانى راسته قینه ی دروست کردوه، که هاو پایه له گه ل ماهیه تی داگیرکارانه و پاشکۆ کردنى خاکی عیراق، نه م نمونه کرداریانه که به شیوه ی سیاسه تی تورکسازى خۆی ده نوینیت له دواي رزگار بوونى همریمى کوردستان له ژیر ده سه لاتى حکومه تی به غدا مانه وه ی وه ک ناوچه یه کى پارێزراو په یڕه ویکرا.

تورکیا بۆ ماوه ی نزیکه ی هه وت سال، هه ولیدا ناماده ی بهرچاوى له ناوچه ی همریمى کوردستان هه بیت. نه م ناماده یه په هه ندى سه ربازى و کلتورى جۆراوجۆرى وه رگرت، به ییانوى مه سه له ی مرۆی یان سیاسى یان له ژیر ناوى شناسى نه ته وه یی نه غامدراوه. دواي هه لگرتنى هه نگارى گرنگ و هه ستیار له بواری (تورکسازى) نه نقره چاره یه کى نه دۆزیه وه جگه له وه ی که به شیوه ی ناشکرا له ده برینه ی سیاسى سه باره ت به (تیۆریزم) وه ک ته نیا فاکته ر بۆ چونه ناوه وه ی همریمى کوردستان مه سه له ی تورکمانه کانی عیراقى وه ک مه سه له یه کى مرۆیى هینایه پيشه وه که ده بیت له باره یانه وه کارى ک نه غام بدات. تانسۆ چیللهر له سالى (۱۹۹۶) کاتیک که سه رۆک وه زیران بوو، چهن دینجار ناماژى بۆ نه م باه ته کردبوو. نه و ده ریخست که (تورکیا له په یوه ندى به همریمى کوردستان وه دوو مه سه له په چاوه کات که بریتیه له خه بات دۆی تیۆریزم و پاراستنى تورکمانه کان، له بهر شه وه جیهان ناگادار ده کاته وه له پتویستى پاراستنى به کپارچه ی خاکی عیراق و مافى ژيانى تورکمانه کان و سوودمه نډبوون له نازادى و یه کسانى له ناوچه که دا، به مه به ستى پاراستنى ناشتى جیهانى).

له ماوهی نزیك به حەوت سال تورکیا كۆمهڵێك كرداری ناشكرا و نهێنی له ههریمی كوردستان نهجامدا و وای له چاودێرانی سیاسی و لێكۆڵهروان كرد نهم جۆره كارانه به (توركسازى) نابهرن. كودارێك كه له چوارچێوهی بهرنامهیه كدا كه به چهند قۆناغێك و به هێراشی بهرپۆده چوو و نه ده كموت ژێر كاریگهری پلانی تێروانی سیاسی تورکیا و گۆڕینی هه لومهرجی سیاسیه وه. (پروژهی توركسازى) له وانهیه بهشیوهی بنه مای گۆراو له سیاسه تی توركیادا به مه به مستی چهند لایه نه ییت، كه نه گهر له كاتیكدا گۆران له بارودۆخی سیاسی عێراق و ناوچه كه رووبدات، نهم پرۆژهیه قۆناغێكى ههنگاوانی پێویست ییت بۆ قوتدانی ههریمی كوردستان و داگیركردنی، به مەرجێك كه فاكتهری گۆراو له سیاسه تی تورکیا له مایه گۆرانكارى ناینده دا كه نه و كار به جواز ییت. نهم پرۆژهیه له هه مانكاتدا پرۆژهیه كى پێویسته وهك نه ته رناتیفێك جگه له داگیركردن، كه ده توانییت توركمانه كانى عێراق وهك تابووری پێنجهم یان ده زگایهك له ده زگاكانى سیاسه تی تورکیا له ناینده ی عێراقدا به كار به ییت*.

هه ره وه ها نه گهر سه رنج له كار ه كانى تورکیا له ههریمی كوردستان به دین نهم پرۆژهیه له سێ بواری گشتی فره نهنگی - په ره ره ده یی، سیاسی و ناسایشی پێشكه وتنى به خۆه بینیه، له هه ره قۆناغێكدا به ناو نیشانیكى جیاواز و وهك بیانویه كى مرۆی خرا وه ته كار كه به م شیهویه ی خرا وه وه یه.

(۱) بواری فره نهنگی - په ره ره ده یی:

نهم بواره به كۆله كمیه كى سه ره كى له فكرى توركیادا ده ژمێردریت، چونكه مهیدانیك كه له تیهوه له شوناسی نه ته وه یی وهك هانده رێك بۆ راكێشانی توركمانه كانى عێراق و گۆڕنی ئاراسته ی فره نهنگی نه ته وه ییان به لای فره نهنگی نه ته وه یی و ناوه ندی له توركیا سوودى لیه وه ده گیریت، رواله ته ن نهم بهر كرده وه یه بۆ تێكه لكر دنى فره نهنگه له رێگای قوتابخانه، زانكۆ، زمان و سیسته مى فێر كاریه وه جه ختی لێ ده كریته وه. به عێزه له ماوه ی دوو سالدا واته له سالێ (۱۹۹۳ تا ۱۹۹۵) تورکیا له رێگای هه ندێك رێكخراوى سیاسی توركیه وه له عێراق هه ستا به دامه زراندى ژماره یه كى زۆر له قوتابخانه، به كێتیه كان، كرده وه ی خولى فێر كردن و خولى فێر بوونی زمانى توركى. به كێك له رۆژنامه كانى په یوه ندى دار به م رێكخراوانه، له فره هه ستى كار ه كانى رێكخرا وه كه ی خۆیدا نارى (۲۱) بواری چالاكی فره نهنگی هێنا وه له چوارچێوه ی بهرنامه یه كى فێر كاری كه جینگای تێروانى نی تایبه تی توركیا یه. به كێك له چالاكیان (دامه زراندى ۱۵ قوتابخانه ی سه ره تایی و ناوه ندی و كۆرسى زمانى توركى له سه ر ناستى جیاواز بۆ كوربان و كچان له هه ولێر، ده وڵ و كفرى). نهم قوتابخانه هه ولده دات به فێر كردنى (زمانى توركى به پیتی لاتینی، به سوود وه رگرتن له هه مان سیسته مى فێر كردن كه له قوتابخانه كانى توركیادا هیه)، له سالى

(*) (تورکیا توركمانه كانى به گشتى و به ره ی توركمانى به تاییه تی وهك تابووری پێنج له كوردستان پێش بهوخانى سه دام به كار هێنا و ئێستاش له ی پوخانى وهك فاكتهرێك بۆ دلیله تی كورده كان له ناوچه دله روه كان به گشتى و كه ركوك به تاییه تی به كار ده هێنیت. وه رگێز

(١٩٩٧) بمشيوههكى زۆر بهرچاو زيادى كردوه. (لهه قوتابخانانهدا مامۆستاي توركي يان توركماني عيراق لهخولى چوپر و بهپيتى لاتيني لهسهر سيستههى پهروردهى توركي وانه دهوترتيموه و ژمارهى نهم قوتابخانانهدا تانه مرمۆ لهبيست قوتابخانه بۆ ههموو قوتابخانهكانى خويندن تپهرى كردوه).

سهبارته به يهكيتيه پيشهيهكان، ژمارههيان له (١٠) يهكيتى زياتره كه لهسى شارى ههرىمى كوردستان واته ههولير، دهوك و كفري ههيه. سههرهراي نهوه دهتوانين ناماژه بۆ كردنهوهى چهندين باخچهى ساوايان بكهين و ناردنى مامۆستايانى قوتابخانه سههرهتايى و ناوهنديهكان بۆ توركييا بكهين. لهناونهوهدا بريار دراوه (كورسى خويندن بۆ توركمانهكانى عيراق لهزانكۆكانى توركييا زياد بكرت).

جيبههجينكردنى نهم پرۆژه فهرههنگيهانه جهختكردنهوهى سههرسهخت و سههردهوامى توركييايه، بۆ بهديهيتانى ناماژه بهرچاوهكانى بهپيتى بهرنهههكهى، بهبى گويندانه نهوهى ناراستهى گشتى سياسى و گۆرپانكاريهكانى بهرامبههر عيراق، يان ههمههجوړى فۆرمى سياسى توركييا لهبهرامبههر دۆسيهه ههرىمى كوردستان چى دهبيت. لهوانهيه لهپرتگاي نهم جهختكردنهوهيهوه گرنگى ناماژهى دورمهوداي توركييا بههرچاو بكهويت و جياوازي ناكات كه نايان نامانج تهنيا پهوهسته به عيراقهوه يان بهنيهتى سياسى گشتى توركيياوه لهناوچهكهدا. بهم شيوهيه بهناشكرا دياره كه توركييا سووره لهسهر نهوهى لهپرتگاي عيراقهوه بگات به ناماژههكانى. عيراق وهك مهيدانتيكى لاواز و زهبرخوارد بهبۆچونى توركييا ههلى لهبارو گهوره بۆ مانۆر و هيرشى توركييا فهراههم دهكات.

(٢) بهوارى سياسى:

لهوانهيه نهوهى ههولته فهرههنگيهكانى توركييا بۆ توركمانهكانى عيراق تهواو دهكات، مهيدانى سياسى بيت. بهو جوړهه كه سياسهتى توركييا لهگۆرپهپانى نۆبۆزيسيونى عيراقى تاييهت بهوه بههاوكارى و پهيوهندي به توركمانهكانهوه و سياسهتهدارانى توركييا ههولى زۆريان داوه بۆ دروستكردنى پارت و هاوپههمانيتى و ريكخواهى ههمهجوړ لهگۆرپهپانى نۆبۆزيسيونى عيراقدا كارى زۆرى بۆكردون و ههوليداده ههموويان لهيهكههتيزدا وهك بهرهى توركماني كۆكاتهوه تابوتانيت نهمانه به ناراستهه هيتلى سياسى گشتى حكومهت توركييا ليخوريت. دهركهوتنى بابتهى نهم بهرهيه پيشاندهدات كه بهههولى توركييا خۆيان ريكهخن و بهشارى بكهين لهپرۆژهى سياسى پهيوهسته بهههرىمى كوردستانهوه و رازيين به رۆلتيك كه لهدهرهوهى تواناي راستههقينهه نهم بهرهيهدا بهوه، بزوتنهوهى بهره به جوړتيك جينگاي سههرنج بوو كه لهگهل گۆرپانكارى سياسهتى توركييا سهبارته به مهسهلهه عيراق هاوشاهنگ بهوو. گۆشارى (مطالعات عراق) ميكانيزم و ناماژههكانى پهيوهندي توركييا لهگهل نهم بهرهيهدا (بههرى توركماني - وهركيتي) له كۆمهلتيك بابتهدا كورت كردۆتهوه كه بهشيكيان له خوارهوه بادهكهين:

(۱) به‌شداریی‌کردنی تورکمانه‌کان له‌دانوسانه‌کان و ناشوریه‌کان وه‌ک چاودێر به‌مه‌به‌ستی نه‌وه‌ی پیشانی‌بەت که هه‌رمێی کوردستان به‌ته‌واوی ناوچه‌ی کوردنشین نییه، به‌لکو تورکمان و ناشوریش له‌م ناوچه‌یه‌ ده‌ژین، وێنه‌یه‌ک که کورده‌کان پیشانی‌ده‌ده‌ن که نه‌م ناوچه‌یه‌ به‌ته‌واوی کوردنشین هه‌له‌شینتیه‌وه.^{*}

(۲) ده‌ستی‌هه‌ردان و سه‌رغی تورکیا چ له‌باره‌ی مه‌سه‌له‌ی عێراق به‌شی‌وه‌ی گشتی و چ له‌باره‌ی مه‌سه‌له‌ی کورد به‌تایبه‌ت له‌رێگای رۆلی به‌ره‌ی تورکمانی عێراقه‌وه، کاریکی ناشکرا و به‌رچاوه. چونکه نه‌م ده‌ستی‌هه‌ردانانه له‌ژێر ناوی پاراستنی تورکمانه‌کانی عێراق و نه‌ه‌ج‌امدانی کاری مرۆفدۆستانه‌ خۆی ده‌نوێنیت. تورکیا خۆی ته‌نیا وه‌ک پارێزه‌ی تورکمانه‌کان ناساندوه و نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ی هه‌رجاره له‌رێگایه‌کی سیاسیه‌وه بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کات.

(۳) تورکیا به‌به‌شداریی پێک‌کردنی تورکمانه‌کان له‌ژێر ناوی کۆمه‌لگای تورکمانی هه‌ولێداوه زه‌مینه‌ی سیاسی به‌چالاکیه‌کانیان بیه‌خشیت و به‌ناراسته‌ی پارێزگاری نه‌ته‌وه‌گه‌رایانه‌ی تورکمان، به‌بێ نه‌وه‌ی ناچاریت له‌رێگای هێزه‌وه نه‌مه‌ ده‌رخات که له‌وانه‌یه نه‌م ولاته‌ توشی ده‌رده‌سه‌ری بکات و ده‌ست‌گرتن به‌سه‌ریدا و چه‌ک‌دارکردن‌یان کێشه‌ بۆ به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی تورکیا دروست‌بکات.

(۴) به‌ره‌ی تورکمانی عێراق له‌راستیدا په‌نجه‌ره‌یه‌کی کراوه‌یه به‌روو تورکیادا تا بارودۆخی ناو‌خۆی کورده‌کان به‌تایبه‌ت په‌یوه‌ندیان به‌پارتی کرێکارانی کوردستان چاودێری بکات و هه‌روه‌ها زیاد کردنی نفو‌زی تورکیا له‌ناوچه‌که و په‌یوه‌ندی نه‌یتی نه‌وان به‌پارته‌ کوردیه‌کان و واقعه‌تی سیاسی ده‌گه‌رتیه‌وه.

کاری سیاسی تورکیا له‌مه‌یدانی تورکمانه‌کانی عێراق، ته‌واوکهری جێبه‌جێکردنی پرۆژه‌ی تورک‌سازیه و ده‌زگای سیاسیه‌ بۆ راپه‌راندنی نه‌م پرۆژه‌یه‌ له‌مه‌یدانی فه‌ره‌ه‌نگیدا. له‌به‌ر نه‌وه‌ تورکیا به‌شی‌وه‌یه‌کی نا‌ناسایی له‌هه‌ولێ جله‌و‌کردنی هه‌موو گروپه‌ جیا‌وازه‌کان و لقه‌ سیاسیه‌ تورکمانه‌کانی عێراق‌دايه. له‌م رێگایه‌ره‌ تورکیا خۆی پێکهاته‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی تازه‌ی دروست‌کردوه‌ دواتر له‌رێگای رێک‌خه‌ستنه‌وه‌ نه‌م ژماره‌ گروپ و پێکهاته‌نه‌ی له‌ژێر یه‌ک ناودا کۆ‌کردۆته‌وه و که هه‌مان به‌ره‌ی تورکمانی عێراقه. له‌ناو نه‌م به‌ره‌یدا ناوی جیا‌واز و نیتلافی هه‌مه‌چه‌شنی تێدا‌یه که پێگه‌ و نه‌ندازه‌ی هه‌ره‌یه‌کیان جیا‌وازه. پارتی نیشتمانی کوردستانی عێراق (سالی ۱۹۹۴ دامه‌زراره)، پارتی یه‌کی‌تی تورکمان (سالی ۱۹۹۴ دامه‌زراره)، پارتی براییه‌تی تورکمان (سالی ۱۹۹۲ دامه‌زراره)، بزوتنه‌وه‌ی دیموکراتی تورکمان (سالی ۱۹۹۴ دامه‌زراره)، به‌ره‌ی تورکمان (سالی ۱۹۹۵ دامه‌زراره)، له‌گه‌ڵ هه‌ندیک

(*) کورد و پارتی کوردی هیچ وه‌ختێک نه‌یان‌ووتوه نه‌م ناوچه‌یه‌ به‌ نه‌ه‌وی کوردنشین هه‌چ که‌مینه‌یه‌کی تێدانه‌یه‌ به‌پێچه‌وانه‌وه له‌په‌له‌مانی کوردستان کورسی کۆتا بۆ کلتۆناشوری و تورکمانه‌کان نه‌رخان‌کړوه. به‌لام نه‌وه‌ی جه‌خی لێده‌کړته‌وه کوردستانی بوونی نه‌م هه‌ر‌نیمه‌ به‌ هه‌موو پێکهاته‌کانی وه‌ک کورد و تورکمان و کلتۆناشوری هه‌ره‌یه‌ی په‌سه‌نه‌وه. وه‌گێژ.

گروپی بچوک که خۆیان هه‌لۆه‌شاندوه له‌ناو یه‌کێتیه‌کدا له‌گه‌ڵ یه‌کتر نیتلافیان دروستکرد. شایانی باسه هه‌ولته سیاسیه‌کانی تورکیا بۆ جله‌وکردنی تورکمانه‌کانی عێراق، هه‌موو چالاکیه سیاسیه‌کانی تورکمانه‌کانی نه‌ده‌گرته‌وه، به‌تایبه‌ت نه‌و هێزه سیاسیه‌یه‌ی له‌ژێر ئالای بزوتنه‌وه‌ی نیسلامییدا (فکری نایینی) خۆیان ڕیکه‌خستبوو، که خاوه‌نی ڕیکه‌خراوی سیاسی تایبه‌ت بوون وه‌ک یه‌کێتی نیسلامی تورکمانی عێراق. نه‌م ڕیکه‌خراوه‌ به‌ناوی نیسلامی له‌ژێر ناوێشان یه‌کێتی و نایدۆلۆجی بۆ به‌ده‌سته‌یتانی مافی تورکمانه‌کان کارده‌کات و تیکه‌له‌بوونی له‌گه‌ڵ تورکیا ڕه‌ده‌کاته‌وه، داوای تایبه‌ته‌ندی نه‌ته‌وه‌یه‌ی خۆی ده‌کات له‌ژێر شوناسی گه‌لی عێراقدا.

(٢) بوار ی ئاسایشی (نه‌منی) :

تورکیا هه‌ولیداوه بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی خوازه‌کان (مه‌به‌ستی بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی تورکمانیه‌) له‌ڕینگای هاونا‌هه‌نگی کردنی هه‌نگاوه‌کانی (تورکسازی) له‌ره‌هه‌نده‌ فهره‌هه‌نگی، سیاسی و ئاسایشیه‌کان په‌راویز ب‌جات. به‌م‌جۆره‌ تورکیا له‌ڕینگای ها‌ته‌نا‌وه‌ی سه‌ربازی به‌رده‌وام بۆناو باکوری عێراق (هه‌ریمی کوردستان) و پارێزگاریکردن له‌به‌ره‌ی تورکمانی ڕۆژی (نه‌م‌نیه‌تی) بۆ نه‌ه‌جماندنی کاری تورکسازی له‌ڕینگای دروستکردنی بنکە سه‌ربازی و ئاسایشی و ناماده‌یه‌ی هه‌میشه‌یه‌ی و جیگیریه‌ی هێزه‌کانی تورکیا له‌باکوری عێراق (هه‌ریمی کوردستان) و دروستکردنی با‌لی سه‌ربازی به‌ره‌ی تورکمانی نه‌ه‌جم ده‌دات. نه‌م به‌ره‌یه‌ توانا‌کانی (ناماده‌یه‌ی ڕاسته‌وخۆی تورکیا له‌هه‌ریمی کوردستان له‌ڕینگای ڕا‌ویزگاری سه‌ربازی، په‌روه‌رده‌کاران، کۆمیتیه‌ی هاونا‌هه‌نگی، میکانیزم و که‌له‌په‌لی سه‌ربازی فه‌راهم ده‌کات و نه‌م به‌رگه‌ بۆ لایه‌نی پێویستی ئاسایشی تورکیا پێویست و گه‌رن‌گه‌). مه‌یدانی نه‌م‌نی وه‌ک به‌رگه‌ بۆ پاراستنی هه‌نگاوه‌کانی تورکسازی پراکتیکی که‌ نه‌م هه‌نگا‌وه‌ ته‌نیا مه‌یدانی تورکمانه‌کانی عێراق نا‌گرێته‌وه به‌لکه‌ مه‌یدانی کورده‌کانیشی گرته‌وته‌وه. نه‌م‌کار له‌ڕینگای هاندانی نه‌و که‌سانه‌ی نا‌ره‌زویان هه‌یه‌ سه‌رود له‌نهل و نه‌سه‌بی خۆیان وه‌رگه‌رن وه‌ک تورک سه‌رود مه‌ند ده‌بن له‌یارمه‌تیه‌ تایبه‌ته‌کانی تورکمانه‌کان. نه‌م با‌رو‌ده‌وه‌ وایکرد (هه‌زاران خێزانی کوردی عێراق هاندا تا خۆیان وه‌ک ڕه‌چه‌له‌کی تورک پێشانبه‌دن و له‌لای مانگی سوری تورکی به‌ مه‌به‌ستی وه‌رگرتنی کۆمه‌کی مادی و یارمه‌تی خۆراکی خۆیان نا‌ونوس بکه‌ن. نه‌م کاره‌ ته‌نیا له‌نا‌و‌نوسیندا کۆنه‌کرایه‌وه، به‌لکه‌ کۆمیتیه‌ی تایبه‌ت بۆ ناماده‌کردنی دۆسیه‌ و پالێشتی‌کردنیان هه‌نگاوینا که‌ ته‌مانه‌ بۆ فه‌راهم‌کردنی به‌ره‌و داواکاری ناینده‌ی تورکیا له‌م نا‌وچه‌یه‌ سه‌ودیان لێ‌وه‌رگه‌رن).

سه‌ره‌ڕای نه‌وه‌ش، ته‌له‌فیزیۆن هه‌ر ڕۆژه‌ چهندین سه‌عات به‌رنامه‌ی بۆ تورکمانه‌کانی عێراق به‌لا‌وه‌کرده‌وه. بۆ ته‌وا‌و‌کردنی نه‌م کارانه‌ تورکیا هه‌ولده‌دات به‌ دا‌به‌ش‌کردنی نه‌خشه‌ی کۆنی تورکیا و

به کارهێنانی پاره‌ی تورکی کاربکریت* . هه‌نگاوێک له‌م باره‌یه‌وه هاوکاتیو له‌گه‌ڵ درێژه‌دان به‌ نه‌خشه‌ی تورکیا بۆ له‌ناوێردنی پارتی کرێکارانی کوردستان.

بویه‌بوونه‌وه له‌گه‌ڵ پارتی کرێکارانی کوردستان:

سهرکرده‌کانی تورکیا له‌ده‌رپرینه سیاسیه‌کانیاندا له‌شیویه‌ک بۆ به‌رکه‌وتن له‌گه‌ڵ هه‌رمی کوردستان ده‌یاخستهروو، به‌ هیچ جۆرێک قه‌یدویه‌ندیان له‌سهر داواکردنی میژووی و نیه‌تی تورکیا بۆ داگیرکردن یا له‌هه‌ندیک به‌واردان لکاندن خاکی عێراق یان ئاره‌زوو بوون بۆ راستکردنه‌وه‌ی سنوری عێراق و تورکیا دانده‌نا. به‌لام هه‌موو کاتی که‌ به‌لگه‌ی هاته‌نه‌ناوه، جه‌نگه‌کان، هێرشه‌ی به‌رده‌وامی شه‌وان هه‌رمی کوردستان راوه‌دونانی پارتی کرێکارانی کوردستان بووه. به‌وته‌ی شه‌وان شه‌و پارتی له‌پێگای شه‌ری پارتیزانی به‌رده‌وام له‌گه‌ڵ هێزی تورکیا دیته‌ ناو شه‌م و لا‌تمه‌وه و له‌ناوچه‌ کوردنشینه‌کانی سه‌ر سنوری عێراق بنکه‌ و باره‌گایان دامه‌زراندوه و وه‌ک هێزی پشتیوانی به‌ره‌ی شه‌ر سوودی لێ‌وه‌رده‌گرن به‌ نازادانه‌ مانپۆو ته‌ریب و پلانه‌کانیان داده‌پێژن.

له‌سالی (١٩٩٠) مه‌سه‌له‌ی بوونی هێزی شه‌م پارتی له‌هه‌رمی کوردستان وه‌ک یه‌کێک له‌گه‌وره‌ترین کێشه‌ بۆته‌ جێگای باس و لێ‌کۆڵینه‌وه. پێش شه‌م میژووه‌ پێکه‌وتنی شه‌منی له‌نێوان شه‌نمه‌وه و به‌غدادا هه‌بوو، که‌ مۆله‌تی به‌ شه‌نمه‌وه ده‌دا بۆ شوێنه‌که‌وتنی شۆڕشگێڕانی پارتی کرێکارانی کوردستان تا قوڵایی (١٥کم) بێته‌ ناو خاکی عێراقه‌وه. هه‌لبه‌ت دوا‌ی کشانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی ناوه‌ندی به‌غدا له‌هه‌رمی کوردستان به‌دوا‌ی گه‌رده‌لولی بیاباندا راگه‌یاندن شه‌م ناچه‌یه‌ وه‌ک ناچه‌ی پارێزراو (منطقه‌امن)، ژماره‌یه‌ک له‌هێزه‌کانی پارتی کرێکارانی کوردستان له‌م ناوچه‌ کۆبوونه‌وه شه‌م کاره‌ش بووه جێگای نێگه‌رانی ئاسایشی تورکیا و به‌لگه‌ی دایه‌ ده‌ست تورکیا که‌ هێرشه‌ی سه‌ربازی پێکه‌خراو و گه‌وره‌ بکاته‌ سه‌ر هه‌رمی کوردستان. له‌هه‌ر هێرشه‌یکیدا بۆ سه‌ر شه‌م پارتی تورکیا بانگه‌وازی شه‌وه‌ ده‌کات که‌ بنکه‌ و باره‌گاکی شه‌م پارتی وێرانکردوه و هه‌زاران که‌سی له‌شه‌ندامه‌کانی کوشتوه. واده‌بێریت له‌حه‌وت هێرشه‌ گه‌وره‌ له‌ماوه‌ی حه‌وت سالی را‌بردودا پێگه‌ی سه‌ربازی و سیاسی تورکیا له‌شه‌ردا، پێ له‌نێگه‌رانی و سه‌رگه‌ردانی و نا‌کۆکی بووه. چونکه‌:

١) ئاشکرا‌یه که‌ سیاسه‌تی تورکیا له‌سه‌ر شه‌وه‌بووه که‌ شه‌ری خۆی له‌گه‌ڵ پارتی کرێکارانی کوردستان که‌ له‌بهنه‌مادا جه‌نگی ناوخۆیه‌ بگۆڕیت بۆ په‌هه‌ندی گرنگی ئاسایشی (شه‌منی) به‌سوود وه‌رگرتن له‌و فرسه‌ته‌ی که‌ هه‌رمی کوردستان وه‌ک مه‌یدانی شه‌ق‌ده‌رو بۆ چوونه‌ناوه و ده‌ستپێکه‌ردان سوودی لێ‌وه‌رگرت و بیه‌گۆڕیتشه‌وه بۆ ده‌ره‌وه‌ی وڵات. تورکیا به‌ تێپه‌رپوونی کات تێگه‌یشته‌ شه‌مه‌کاره‌ زۆر دژواره

* (له‌دوا‌ی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی به‌های پاره‌ی (٢٥) دیناری چاپی سوێسی له‌لایه‌ن حکومه‌ت عێراقه‌وه، حکومه‌ت تورکیا له‌ (١٩٩٣/٥/٢) به‌ریاریا پێکه‌بدریت به‌ به‌کارهێنانی لێ‌وه‌ی تورکیا له‌لایه‌ن کورده‌کانه‌وه له‌هه‌رمی کوردستان. پۆڤانه‌ی الحیا (١٩٩٣/٥/٢).

به‌هۆی ئالۆزی پێکهاتهی دانیشتوانی کوردستان و شارەزایی گریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان له‌کاتی ڕووبەرووبونەودیان له‌ناوچه شاخاویه‌کانی کوردستان و دژواری ناوچه‌که بۆ سەربازە تورکه‌کان له‌کاتی نه‌جамدانی کاری سەربازی، که که‌وتۆته دەرەوی خاکی خۆیانمۆه له‌م ڕووه (له‌بەرژۆه‌ندی تورکیادا نییه که کێشه‌کانی خۆی بگۆزێتێته‌وه دەرەوه، به‌لکو ده‌ییت به‌دوای ڕینگا چاره‌دا بگهریت بۆ چاره‌سەرکردنی کێشه‌ی کورد له‌ناو تورکیادا).

٢) له‌گه‌ڵ بوونی پمپوه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی نێوان کوردی تورکیا و کوردی عێراق و یه‌کێتیان له‌مه‌سه‌له‌ی (سەربەخۆیی) و هه‌ستی هاوبه‌شیان له‌باره‌ی زلم و سه‌مه‌وه که له‌سەریان ده‌کریت، رابەرانی تورکیا توانیویانه له‌سایه‌ی نه‌وه‌ی که کورده‌کان بیسه‌لمێتن که ناسایش له (ناوچه‌ی نامینه) دروست بووه، له‌نێوان کورده‌کاندا درز و که‌لێن دروستبکهن. کورده‌کانی عێراق رازینابن به‌ ده‌ستپێوه‌ردانی راسته‌وخۆی تورکیا له‌ناوچه‌که‌یان. به‌لام تورکیا توانیویه‌تی کورده‌کانی عێراق (یه‌کێتی نیشتمانی کوردستان و پارتی دیوکرانی کوردستان) به‌نۆینه‌رایه‌تی له‌هێزی تورکیا رایانکێشێته‌ ناو شه‌ره‌وه دژی پارتی کرێکارانی کوردستان. دوا‌ی هه‌موو نه‌م جه‌نگه به‌هێزانه که له‌نێوان کوردی عێراق و کوردی تورکیا ڕوویدا کێشه‌که کۆتایی نه‌هاتوه و تاراده‌یه‌ک قه‌یرانی سه‌ره‌کی و ئالۆزی پمپوه‌ست به‌کورده‌کان دروست بووه و کاریگه‌ریه‌که‌شی له‌ناینه‌دا ده‌رده‌که‌وێت. کورده‌کانی عێراق نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌یان پیش تورکیا هه‌ستپێکردوه له‌کاتی‌که‌دا تورکیا هه‌میشه پمپوه‌ندی له‌گه‌ڵ نه‌مانه به‌ریژه‌ی ناماده‌یی کورده‌کان بۆ هاوکاری تورکیا له‌شه‌ردا دژی پارتی کرێکارانی کوردستان پێکخستوه و به‌شێک له‌کورده‌کانی عێراق له‌ماوه‌ی سالانی رابردودا بۆ نه‌ه‌مکاره گۆزرایه‌ڵ بوون.

٣) شکسته‌تێنانی هێزه کورديه‌کانی عێراق بۆ یه‌کلاکردنه‌وه و چاره‌سه‌ری باروودۆخه‌که له‌هه‌رمێی کوردستان و به‌رده‌وامی هێرشێ تورکیا که له‌لایه‌ن هه‌ندێک له‌م هێزانه‌وه پارێزگاریان لێده‌کرا، ده‌رپرینه‌کانی به‌رپرسیانی تورکیا له‌پروونه‌کردنه‌وه‌ی هه‌ریه‌ک له‌هێرشه‌کان زیانه‌کانی سوپای خۆیان به‌شاراوه‌یی ده‌هێشته‌وه و زیاده‌ڕۆییان ده‌کرد له‌زیانه‌کانی پارتی کرێکارانی کوردستان. بلاوکراوه‌کانی تورکیاش به‌هه‌مان شێوه (زیاده‌ڕۆزی ده‌که‌ن له‌بلاوکردنه‌وه‌ی زیانی گیانی).

له‌لایه‌کیتره‌وه، نه‌م ده‌رپرێشانه نامانجی مه‌زه‌نده و گومانی خۆشبینی و به‌دبینیه، که کاریگه‌ری نه‌گه‌تییی له‌سه‌ر وره‌ی سەربازانی سوپای تورکیا هه‌بوو که فەرمانده‌کانیان له‌هه‌ر هێرشێ‌که‌دا بۆسه‌ر هه‌رمێی کوردستان به‌لێنی کۆتایی شه‌ر به‌ سەربازەکانیان ده‌دن.

٤) مه‌سه‌له‌ی پارتی کرێکارانی کوردستان له‌ دیدی چاودێزانه‌وه یه‌کێکه له‌کێشه نه‌مینه‌کان، که جه‌نگ له‌ناو خاکی عێراقدا نه‌مه چاره‌سەر و یه‌کلا ناکاته‌وه و ده‌ییت ڕینگاچاره‌ی ناوخوازی و ڕیشه‌یی بۆ بدۆزێتێته‌وه و مافی نه‌ته‌وه‌یی و نایینی و فره‌هه‌نگی کورده‌کان و که‌مینه‌کانیتری تورکیا که له‌لایه‌ن

سیستمی علمانی نه‌تاتورک‌هه گیرۆده‌بوون، بئریت. پووبیروبوونه‌وی پارتی کریکارانی کوردستان و حکومت تورکیا بۆ ماوه‌ی پازده ساله درێژه‌ی ههیه و دهیه‌ها ههزار کەس گیانیان له‌ده‌ستاه و له‌مائی (۱۹۸۴)هه تانیستا (۱۸ ههزار له شۆرشگیرانی کورد و ۸ ههزار کەس له سوپا کورژاوه). به‌پیتی و ته‌ی به‌ربرسانی تورکیا زه‌ره‌ری مادی ده‌گاته (۲۰) ملیارد دۆلار، ژماردی زه‌ره‌ری مادی و مرۆیی هه‌رچه‌ندێک بیت، ده‌وله‌تی تورکیا تا نیستا له‌هه‌ولدایه نهم قه‌یرانه نه‌منیه بگۆزیتته‌وه ده‌ره‌وه و ڕینگچاره و چاره‌سهرکردنی بڤاته مه‌یدانی ولاتانی دراوسێه. مه‌به‌ست له‌ناردنی قه‌یران بۆ ولاتانی دراوسێ بۆ گه‌یشتنه به ناماڤیت. هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی که پشپۆران ده‌لێن نه‌نقمه له‌کۆتایدا هیچ چاره‌یه‌کی نییه جگه‌له دانوسان له‌گه‌ل نهم پارت (که سه‌رکرده‌کان و نه‌ندامانی له‌ناو جوتیاران و کریکارانی هه‌ژار و وورده‌بۆژوا دروستبوون. نه‌مانه بۆخۆیان تیۆریکیان داناه که له‌تیروانیی نه‌ته‌وه‌یی و چه‌پی تونده‌رو پتکه‌ها‌توه که نه‌ندامانی نومیده‌وارن به زووترین کات نیمه‌پریالیزم و سه‌رمایه‌داری بروخت و له‌جینگای ولاتی کریکاران و جوتیاران بۆ کورد دروست بیت، له‌سه‌ر به‌نه‌مای نهم باوه‌ره هه‌موو کورده‌کانی تورکیا و ده‌ره‌وی تورکیا ده‌یانه‌ویت په‌یوه‌ندی بکه‌ن به‌م شۆرشه‌وه و له‌ژێر رابهرایه‌تیه‌که‌یدا کۆبسه‌وه).

هه‌رچه‌تێک بیت، قه‌یرانی نه‌منی که نهم پارته دروستیکردوه، وای له‌تورکیا کردوه داوی یارمه‌تی له‌ده‌سه‌لاتدارانی عێراق بکات و کورده‌کان له‌ڕینگای لیکتینگه‌شتنه‌وه به‌لای خۆیدا راکێشت.

تورکیا ... ده‌سه‌لاتی حاکی عێراق وه‌ک نه‌ته‌رناتیفیک:

هه‌روه‌ک ئاماژه‌ی بۆکرا، نه‌نقمه له‌لاوازی حکومتی عێراق سوودوه‌رده‌گریت بۆ درێژه‌دان به‌مانه‌وه‌ی سیاسی/سه‌ربازی خۆی له‌هه‌ریمی کوردستان و نهم لاوازیه‌ی ده‌وله‌تی عێراق و گه‌مارۆ نێوده‌وله‌تیه و گۆشه‌گیری سیاسی نهم ولاته یارمه‌تی تورکه‌کانی داوه درێژه به‌سیاسه‌تی دوولایه‌نه یان سیاسه‌تی فره جه‌مسهر بده‌ن، به‌پیتی نه‌وه‌ی بیته‌هۆی توره‌بوونی عێراق. چونکه حکومتی عێراق له‌به‌رامبه‌ر هه‌نگاهه‌کانی تورکیا و ئارزوو بۆ درێژه‌دان به‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل نه‌نقمه‌دا له‌م باروودۆخه‌دا ، هه‌تا له‌کاتی هاتنه‌ناوه‌ی تورکیا بۆ ناو خاکی عێراق، جگه له‌بێده‌نگی هیچ چاره‌یه‌کیتری نییه. بۆیه زۆرجار عێراق له‌کاتی هاتنه‌ناوه‌ی تورکیا بۆ ناو خاکی عێراق له‌باکو‌ر یان بێده‌نگ ده‌بوو یان نا‌ه‌زایه‌یه‌کی نه‌رمی ده‌نواند. هه‌ندێک له‌پشپۆران له‌و باوه‌ره‌دان (حکومت عێراق له‌به‌رامبه‌ر تۆپه‌راسیۆنی سه‌ربازی تورکیا له‌هه‌ریمی کوردستان نا‌ه‌زایه‌تی توندی نه‌بووه، به‌لکو له‌به‌رامبه‌ر زۆترینی نهم تۆپه‌راسیۆنه بێده‌نگ بووه). تورکه‌کان به‌ پشت به‌ستن به‌م باروودۆخه، به‌رژه‌وه‌ندی ئابووری خۆیان به‌پێوه‌ده‌به‌ن و به‌شێوه‌ی به‌رده‌وام جه‌خت له‌وه ده‌کهنه‌وه، له‌گه‌ل نه‌وه‌ی یارمه‌تیان له‌نه‌مه‌ریکا و ولاتانی که‌نداو و هه‌رگرتوه له‌به‌رامبه‌ر په‌یوه‌ستبوون به‌ گه‌مارۆی ئابووری سه‌ر عێراق، به‌رژه‌وه‌ندییه ئابووریه‌که‌یان به‌هۆی گه‌مارۆی ئابووریه‌وه توشی زه‌ره‌ربووه. (به‌جۆریک که حکومت سه‌ودی ئاگادارکرده‌وه که ده‌بیت به‌به‌های (۱،۱)

میلیون دۆلار نەوت بە خۆراپی بە تورکیا بدات و حکومت کویت (۹۰۰) ملیون دۆلاری پیتبەخشیت، تورکیا دەریغست کە نزیکە (۲۷) ملیارد دۆلار زەردی بەرکەوتوود و ریتۆی بازەرگانی لەگەڵ عێراقدا (دابەزیووە بۆ نزیکە ۲۰۰ ملیون دۆلار لەسالتیکدا، لەکاتیکدا پیتش گەمارۆی نابووری لەسەر عێراق نزیکە سێ ملیارد دۆلاربوووە لەسالتیکدا). بەوتە بەرپرسیانی تورکیا، (تەنقەرە پیتش قەیرانی کەنداو لەهەر سالتیکدا لەبەرامبەر گواستنەوێ (۷۰) ملیون تەن نەوتی عێراق، پیتۆی (۲۵۰) ملیون دۆلاری باج وەرگرتووە و (۱۰۰) ملیون دۆلاری لەبەرامبەر خزمەتگوزاری بەندەرەکان وەرگرتووە).

تورکیا بۆ کەمکردنەوی ئەم زەرەرە ئادەمیان لەسەرەتادا پەیموێندی نابووری و بازەرگانی باشی لەگەڵ بەغدا پاراست و چەندین دەستە یۆنتەرپایەتی بۆ دیدار لەبەغدا و دانوسان لەگەڵ بەرپرسیانی عێراق و واژۆکردنی چەندین رێکەوتننامە نارد. گەورەترین رێکەوتننامە و واژۆکراوە لەنێوان هەردوو وڵاتدا بۆ راکێشانی {بۆری گواستنەوێ گازی سروشتی عێراق بۆ بەندەرێ جیھانی تورکیا لەسەر دەریای ناوەراست بە درێژایی (۱۳۰۰) کم بەتێچونی (۲,۵) ملیارد دۆلار کە توانای گواستنەوێ (۱۰) ملیون مەتر سێجای لەسالتیکدا هەیە}. دواى بریاری (۹۸۶)ی (نەوت بەرامبەر بە خۆراک) جارێکیتر دوو هێتلی بۆری نەوتی عێراق تورکیا لەرێگای هەرمی کوردستانەوێ خرایەوێ کار. تورکیا بۆ چارەسەرکردنی ئەم دوو هێتلی جەختی زۆری کردووە و هەولێ زۆریدا، هەروەها نۆمێدەواربوو (هەموو مادە خۆراکیەکان کە عێراق لەچارچێوێ ئەم بریارەدا دەیکرێت ئەو واتە تورکیا پیتی بفرۆشێت).

پیتش نەمش تورکیا پیتشەنگایەکی داودەرمانی لەبەغدا کردووە کە (بەیکەمین پیتشەنگای لەم جۆرە دەژمێردرێت لەدواى سەپاندنی گەمارۆی نابووری نێودەوڵەتیەو بەسەر عێراقدا لەسالی ۱۹۹۱دا). لەسەرەتای سالی ۱۹۹۷ (۱۳۰۰) لۆری تایبەت بە کوردەکانی تورکیا پۆژانە لەبنکەى سنووری خاپووری نێوان ئەم دوو وڵاتە دەپەرینەوێ بەناو دەسەلاتی کوردەکانی عێراقدا دەپۆشتن بەشیوێ بەرەفراوان بۆ گواستنەوێ مادەى خۆراکی و لایەنى فرۆشیار لەهەرمی کوردستان پارەیان پیتدەرا کە ئەم ژمارەى لەو سەردەمەدا چەند بەرامبەر بوو. ئەم لۆریانە لەرێگای گەڕانەوێیان گازوایی زیادەیان لەتەنکی زیادە باردەکرد و لەتورکیا بە نیو قییمەت دەیانفرۆشتەو.

سەرەپای ئەمە (۳۰۰) لۆریتر پۆژانە لەبنکەى سنووری خاپوور بۆ بارکردنی مادەى خۆراکی کە عێراق لەچارچێوێ بریاری ژمارە (۹۸۶) نەنجومەنى ناسایش بەناوی (نەوت بەرامبەر خۆراک) دەکێردا لێرەوێ تێدەپەری.

بەرپرسیانی تورکیا چاوی خۆیان لەبەقاجاغ بردنی گازوایی عێراق دەنوقاند و لەسەرەتای سالتدا سیاسەتی کراوەتریان لەگەڵ جۆلەى نابووری لەناوچەکانی باشووری پۆژەهەلاتی تورکیا (کوردستانی تورکیا) پەیمەرەویکرد، کە لەسالی (۱۹۸۴) دەوێ شایەتی شەپرو پیتکەدانی کوردە جیاوازەکان و دەسەلاتی

ناوهندی بووه. لښم بواره دا، دهسه لاتدارانی تورکیا ږینگمیاندا که ږیږه ی جوړی لوړی بچوکی هه لگري گازوایل له دوو تن تا چوار تن و همروه ها کامیونی گه وړه که توانای بارکردنی چوار تن تا هشت تنیان همیه، به مخرجیک بډیه کانیان دیارو شفاف بیت به مهبستی ږینگرتن له به قاچاغ بردنی چه.

همروه ها دهسه لاتدارانی تورکیا له پایزی رابردو دا مځلتهی کردنه وی دهروازه ی سنوری سمر ږووباری خاپوری نیوان تورکیا و غیراقیاندا که ماوه ی سالانیک بوو بمسترا بوو. له کانونی دووه سه وه نهم دهروازه یه بیست وچوار کاتزمیر کراوه بوو، له کاتیکدا پیشت له گمل ږوژنارابوون به بیانوی نه منی داده خرا. له نیستادا (۲۷) هزار لوړی به شداری ده که من له بارکردن و گواستنه وی کالآ لمسنوری نیوان عیراق و تورکیا، له کاتیکدا نهم ژماره یه له مانگی نابدا (۱۹۹۴) دانمبوو. واته له گمل کردنه وی سنوری نیوان نهم دوو ولاته که به هوی جهنگی که ندواو لمسه رته ی سالی (۱۹۹۱) بمسترا بوو، (۳۵۰۰) لوړی بوو. نهم لوړیانه ږوژانه (۶۰۰۰) تن گازوایل که ده کاته (۲،۵) ملیون تن له سالیکیدا ده گوازنه وه بډ تورکیا.

لښم ږووه هه هر ږوژیک نزیکه ی دووه هزار تن مادی خوراکی له ږینگای لوړیه کانه وه که همیه که یان مځلتهی (۱،۵) تن باریان هه بوو له سنوره وه دهه اتنه عیراقه وه. یه کیک له بهرپرسانی تورکیا بلاویرکده وه که (لایه نیکه م نیوملیون که س گوزهرانیان لمسر نهم بازارگانیهمیه) نه نقره لښم پیوه ندیه نابوری/بازرگانیه له ږینگای بهر خورد به هم ږیمی کوردستان سوود وده ده گریت، واته هرکاتیک قهیرانی نه منی پارتی کریتکارانی کوردستان زږده بیت بیتوانایی تورکیا له مسرکه وتن ناشکرا ده بیت، تورکیا به ناراسته ی کارگیری سیاست و ناره و وکردن (به رده وامی سر وکاتی سهدام حسین له عیراق کوتایی هاتن به ناکوکی له هم ږیمی کوردستان) وه خواستی خوی بډ (گمړاندنه وی عیراق بډ ناو کوځمه لگای نیودوله تی و هوله کانیسی لهو بواره دا ناشکرايه). تورکیا کورده کانی عیراقی بانگکرد بډ (گفتوگو له گمل به مغدا) و نهم گفتوگوځیمه نیوان کورده کانی عیراق و سهدام حسین، کاتیک گوزا بډ نامانجیک له نامانجه کانی سیاستی تورکیا له هم ږیمی کوردستان تا نهو ناسته گمیش که وه زیری ده وړه وی تورکیا به مجوره دانیپیدا ده نیت که (تورکیا له ۳۱ نابی سالی ۱۹۹۶) گلویی سه وزی بډ هیزه کانی عیراق هه لکردبوو تا بیتنه ناو شاره ی هوله ږیره وه). هه لته چیللر لښم ووته یه ی خوی پشیمان بووه وه و کاتیک ږوژنامه ی نیوړک تایز نه مه ی بلاویرکده ونینکاری لینکرد. هرچه نده چاودیزان لهو ږوایه دابوون دا ږیږه ی نهم پلانه به لایه نگری سیاستی تورکیا له هم ږیمی کوردستان هاوناهه نکه. تورکیا له هوله ی گمړاندنه وی هم ږیمی کوردستان بوو بډ باوه شی دهسه لاتنی ناوه ند له به مغدا، سمره پای پلانه کانی، له دیدگای گشتیه وه له مه سه له ی عیراق ده وړانیت و هوله دات سهدام حسین لمسر کورسی دهسه لات بمیتیه وه. بلند نه جهوید که حکومتی نیلافی به پشت به ست به نو ږنهرانی لایه نگری نهو بوو. (ږوژهی ناسایشی ناوچمیی) راگه یاند که له (۱۲) به ند پیکهاتبو بډ (گمړانه وه یه کیتی عیراق) و (هه لگرتنی گه ماروژی نابووری و کوتایه یشتان به

چه کوشی ناماده/ پرؤفاید کومفؤرد) پیتکهیتانی هینزی سمربازی نه مهربکی و تورکی له جینگای. نهم پرؤزه ی ناسابشیه داوا لمرئیتی دهسه لاتدار له بهغدا دهکات به قبولکردنی دیموکراسی و پیزگرتن له مافی مرؤه بهینتی بریاری (۶۸۸) نهجومهنی ناسایش (لهرینگای گفتوگو له گهل نویتسهرانی یاسایی کوردهکان و شیههکان و تورکمانهکان) و بهردهوامی چاودتیری نیتودهولتهی لهر عیراق بۆ قهدهغهکردنی دروستکردنی چهکی نهتۆمی و کیمیایی و بایهلوچی و دامهزاندنی شریتی سنوری نه منی لهنوری ناوهوی عیراق به ریکهوتن له گهل بهغدادا. نهجهوید له پرؤزه که ی خویدا (له نه مهربکا دهخوازیت سیستمی نه له کترۆنی دامهزینیت بۆ مهترسی خیرا) به مه بهستی (له ناویردنی پارتی کرێکارانی کوردستان و کوتاییهیتان به چالاکیهکانیان) و (به ریتوبهردنی ناشتهوانی له نیتوان عیراق له لایهک و نیسرائیل و ولاته یه کگرتوهکانی نه مهربکا له لایه کیتروه)، دهیویست به تیریک چهند نیشانیک بشکینیت وهک:

- (۱) رزگار بوون له مه سه له ی پارتی کرێکارانی کوردستان له پیتی هاوئا ههنگی له گهل بهغدادو.
- (۲) له هه مانکاتدا پاراستنی فکری پشتینهی نه منی له ناو خاکی عیراقدا.
- (۳) راکیشانی رهزامهندی نه مهربکا له رینگای ناشتی بهغدا و تهله بییه ره.
- (۴) له کوتایدا بگن به نامانجی گه مارۆدانی نیران و سوریا له رینگای ناسۆیه کی دوروه که له م سیناریۆیه دا خراوت پروو.

روالهتن ناشکرا بووه که نهم پرؤزه له حساباتی واشنگتن که ههروا سیاههتی خویاریزی دهکات له بریار وهرگرتن له باره ی دۆسیه ی عیراقوه، له نه بجا مده نه نقره له م رووهوی پروپرووی کۆسپ بووهوه، بۆیه مه بهستی خۆی له دروستکردنی پشتینهی نه منی راگه یاند.

پشتینه ی نه منی:

له سالێ (۱۹۹۵) به بریرسانی تورک به دهنگی بهرز باسیان له پیتویستی دامهزاندی (ناوچه ی له مهربی ناوخۆیی) له ناو خاکی عیراق به شتیه ی پشتینهیه کی سنوری دراوستی تورکیا ده کرد. نهم هاوکیشهیه بۆ نهوان له حکمی گرنگترین مه سه له لعه بیرانی پارتی کرێکارانی کوردستان ده ژمیردیت که له ههریمی کوردستان وهک بنکه بۆ هه ندیک له هیزهکانیان سوودی لیتوه ده گرن.

له گهل زۆربوونی قهیرانی نه منی تورکیا و شکستی ههنگارهکانی سوپای تورکیا بۆ له ناویردنی پارتی کرێکارانی کوردستان، تورکیا له ناوخۆ و ده رهوه ی تیکشکانی گه وره ی بینێ له ههوت هیرشی گه وره بۆ ناو خاکی عیراق له سالێ (۱۹۹۱) وه، دهنگی تورکیا به شتیه ی ناشکراو نار ههت له سالێ (۱۹۹۶) دا بهرزبووه وه و نامانجی به هیزیان بۆ دامهزاندنی پشتینهی نه منی له ههریمی کوردستان راگه یاند. له واکته دا سه روک کۆماری تورکیا، سلیمان دمیرل روونی کهرده وه که (ولاته که ی له دامهزاندنی پشتینهی نه منی له ههریمی کوردستان به قولایی (۵ تا ۱۵) کم بۆ مه بهستی ریتگرتنه له هاتنه ناوه ی گریلاکانی پارتی

کرێکارانی کوردستان. ئەم دەڕپێنانە لەراگەیانندی تورکیادا بۆ دروستکردنی ئەم ناوچەیە و دواتر وازەهێنان لێی ھادراپوو. تورکیا تا (٢٢ تۆکتۆبەری ١٩٩٧) پابەندبوو بەم پرۆژەیە و لەوکاتەدا سەرکەوتەکانی تورکیا بەشیوەیەکی لێڤا و کۆتایی دروستکردنی پشیتنەمی ئەمنییان راگەیاندا، ھەستان بەکارکردن لەپێناویدا بەبێ گۆتدان بە ناڕەزاییەتی عەرەبەکان و ولاتانی ناوچەکە و ھەندیک لەناڕەزاییەتی نیۆدەولەتی. بەلام سەبارەت بە رۆژناوا و ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کە پێشتر لەم بارەییەو ھاوکاربوون، لەکاتی دیداری چیللەر لەواشنگتۆن لەسالی (١٩٩٦) ھاودلی و پالێشتی راگەیانندی تورکیا بۆ دروستکردنی ناوچەمی ئەمنی گۆزانی بەسەرداھات. لەکاتی ئەم دیدارەدا، وەزیری دەروەمی ئەمەریکا کریستۆفەر دەرېخست کە (واشنگتۆن پالێسر و فاکتەرەکانی تورکیا بۆ دروستکردنی ناوچەمی ئەمنی لەھەرمی کوردستان ھەست پێدەکات). لەسایە ھاوڕەھبەری تورکیا لەگەڵ نێسرائیل و پەییوەندیکردنی ئەمەریکا لەرێگای مانۆری سەربازی سی لایەنەو و نامادەبوونی نێسرائیل لەئۆپەراسیۆنەکاندا ئەم فکەرەیی لەسەر شێوی پشیتنەمی ئەمنی باشووری لێبان وەرگرتووە. کاتیک کە پەییوەندی تورکیا و نێسرائیل گەشتە سنووری ھاوڕەھبەری و دواي ئەو بۆ چارەسەری کێشەیی عێراق لەچاراچێوی پرۆژەیک کە جگە لەنەنقەرە و تەلشەیب، عەمان و بەغداش (دواي رۆخانی رۆژیمی سەدام) دەگرتەو و ھاوناھەنگی و بریارەکان لەژێر چاودێری ئەمەریکا و بەریتانیا ئەنجام دەدریت و فاکتەری سییەم بە ناوی پرۆژەیی دانانی پشیتنەمی ئەمنی لەھەرمی کوردستان دەخریتەروو. کە بنەماکەیی لەفکەری نێسرائیلەو سەرچاوە دەگرت، کە نێسرائیل تورکیای بۆ سوودەرگرتن لەم پرۆژەیی ھاندابوو. ئەم پرۆژەیی بەشیک لەبەرژووەندیەکانی نێسرائیل لەناوچەکە جێبەجێدەکات:

(١) ئەم پرۆژەیی دەگۆریت بۆ پردی پەییوەندی و کرانەووی پەنجرەیک بەرووی نێسرائیلدا، تا لەرێگایەو کادرا و پەپۆزانی نێسرائیلی بەبیانوی ئەوێ کە خاوەنی ئەزموونی پراکتیکی و ھونەری لەم بوارەدا رەوانەیی تورکیا بکرتن.

(٢) بەمۆرە دروستکردنی ھەمناوچەیک ئەمنی لەھەرمی کوردستان، بواری پاستەوخۆ بۆ نێسرائیل لەناوچەیی سێگۆشەیی جوگرافی دەرخسینیت کە بە (دلی) ستراتیجی ئەمنی دەژمێردریت. نامادەیی نێسرائیل لەم سێگۆشەیدا تەنیا کەلێنیک بە زەرەری ستراتیجی ئەمنی سوریا و ئێران ناگەینیت، بەلکو بە جێگیرکردنی ستراتیجیکی گرنگ دەژمێردریت کە نێسرائیل لەناوەندی بریار کە یەکپارچەیی عێراق و تەواوی ناوچەکە لەناو ناماھەکانیدا جێگیر کراو. بەتایبەت کە لەتەلشەیب زۆر لەچەمکەکانی پێشووی لەبواری (ناسایشی ژبانی - ئەمنی حیاتی) گۆراو تا ئەو جێگایە کە فراوانی ئەو لەسایە پەرەسەندنی چەکدارکردنی جێھانی ھەریک لەولاتانی ئێران، تورکیا، ولاتانی کەنداو، عێراق و کۆمارەکانی ناسیای ناوھەراست بگرتەو.

٣) پشتینهی نه منی له ههریمی کوردستان له وانهیه له ناماڤی خۆیدا، دابهشکردنی عێراق بیت و دواتر دابهشکردنی جیهانی عه‌ری و نیسلا میش بگریته‌وه. نامانجیک که تهلته‌یب سالانیک دورودریژ تا نه‌م‌رژ بۆ نه‌ج‌امدانی کاریکردوه و پرژۆهی جۆراوجۆری بۆ گمیشتن به‌م نامانجه دارپشتوه.

٤) تورکیا چاوتیبرینی له‌میژینهی خۆی بۆ عێراق و ناماده‌یی بۆ داگیرکردنی ههریمی کوردستان ناشاریته‌وه و سهرکرده‌کانی تهلته‌یب له‌پشتینهی نه‌منی هه‌لی گونجاو بۆ هاندانی تورکیا بۆ به‌دییه‌نانی ناره‌زوه داگیرکرانه‌کانی و ده‌ستیه‌ردانیان له‌پرژۆهی پارچه‌پارچه‌کردندا ده‌بینن.

٥) نیسرائیل له‌لایه‌نی هاتنه‌ناوه‌ له‌خه‌باتی سیاسی ناوخۆی تورکیا و به‌تایبه‌ت دواي پهره‌سندنی بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی به‌ پابه‌رایه‌تی پارتی رفاه، چالاکي هه‌بووه و مه‌به‌ستیشی نه‌وه‌بووه که پالپشتی له‌و لایه‌نانه‌ بکات که ناره‌زوی هێرشیان بۆ ده‌ره‌وه هیه به‌وه‌رگرتنی بریاری دژ به‌ بزوتنه‌وه‌ی نیسلامی له‌ناوخۆدا و لایه‌نگری له‌به‌رژه‌وه‌ندی سوپای عه‌لمانی. له‌سهر نه‌م به‌نمايه پرژۆهی پشتینهی نه‌منی له‌ههریمی کوردستان ناماڤی سوپای تورکیا به‌دییه‌نیت.

٦) تورکیا هه‌ولنده‌ات له‌مهلانیتی ههریمی نیسرائیل — نێران خۆی له‌ناگری نه‌م شه‌ره هه‌لقورتنیت و به‌ پاریزگاریکردن له‌حمزی جیاوازی له‌ناو نێران و له‌ههریمی کوردستان ناوچه‌ی به‌رکه‌وتن و جینگای ناکوکی له‌گه‌ل نێران دروست بکات. ده‌ییت بزانیته‌ تاران هه‌سته‌دکات پشتینهی نه‌منی مانای قه‌لی هیه له‌په‌یه‌نده‌کان به‌بارودۆخی ئاسایشی ده‌ره‌وه له‌ناینده‌دا.

پسپۆری سیاسی (سیلفیا بۆلینگ) له‌م به‌ره‌یه‌وه ده‌لیت (روداده‌کانی باکور (مه‌به‌ستی ههریمی کوردستان - وه‌رگێژ) پێشاندهری نیازیکه به‌ ئاراسته‌ی دابه‌شکردنی عێراق. هه‌نگاری ده‌وله‌تیکي وه‌ک تورکیا له‌پێگای هه‌ولدان بۆ دانانی پشتینه‌یه‌کی سنوری نه‌منی له‌ناو خاکی عێراقدا واته‌ هاندانی ده‌وله‌تیکي وه‌ک نێران بۆ نه‌وه‌ی به‌ هه‌مانشیه‌ کاریکی له‌و جۆره بکات له‌سهر سنوری خۆی له‌گه‌ل عێراق، له‌م بارودۆخه‌دا ده‌وله‌تیکي وه‌ک سوریا هه‌ولیدات بۆ داواکردنه‌وه‌ی مافی خۆی له‌و ناوچه‌یه‌ی که تورکیا خسته‌یه‌تیه‌ سه‌رخۆی وه‌ک پاریزگای نه‌سکه‌نده‌رونه‌).

به‌پێی هه‌موو نه‌م به‌لگانه (بیرۆکه‌ی پشتینه‌ی نه‌منی، بیرۆکه‌یه‌کی نیسرائیلیه و ژماره‌یه‌ک له‌نه‌فسه‌رانی مۆساد دایانرپشتوه، له‌پێگای دانپشتنی هاویه‌ش له‌نێوان نه‌فسه‌رانی پێکخه‌راوی نه‌یتنی سه‌هیه‌ونی و نه‌فسه‌رانی نیسته‌خه‌باراتی سوپای تورکی). بیرۆکه‌ی پشتینه‌ی نه‌منی نه‌گه‌ر له‌قولاڤی جوگرافی و تایبه‌تمه‌ندی دانپشتنه‌وه‌ سه‌رنج به‌ده‌ین، بیرۆکه‌یه‌که به‌واتای داگیرکردن له‌چمکی گشتیدا (وه‌ک نه‌زمونی باشووری لب‌نان). هه‌رچه‌نده‌ و‌اچاوه‌روان نا‌کریت نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ له‌رووی فکری و کرداریه‌وه سه‌رکه‌وتوبیت و قایلی پیاوه‌کردن بیت به‌هۆی تایبه‌تمه‌نی تورکیاوه‌ که:

١- نه گهر نامانچ لیتی راکیشانی تورکمانه کانی عیراقه. نه م کاره لهروی تیۆریه وه له ده ره وهی به ریۆ به رایه تی تورکیایه ههروهك چۆن نه زمونه کان دواي چه ندين مانگ لهرایه یاندنی پشتینهی نه منی له هه ریۆی کوردستان له لایه ن تورکیا وه نه م بیۆکمه نه میتوانیوه له گواسته وهی تورکمانه کانی عیراق له ناوچه که سه رکه وتوو بیته. سه ره رای نه وهی ناوچهی نیشته جییونی تورکمانه کان له م پشتینهی وه دووره، مه گهر نه ندا مانی بالی سه ربازی نه و ریکه خراوه تورکمانانه ی عیراق که په یه وه له تورکیا وه ده گرن له م ناوچانه نیشته جیکه م که نه مانیش ژماره یان زۆر که مه.

٢) به بجزره نه م پشتینهی نه منیه به تپه ره یونی کات ده گۆریت بۆ پشتینهی رو به رو یو ونه وه له گهل کورده کانی عیراق، که نه م پشتینهی به داگیرکردنی خا که که یان له لایه ن تورکیا وه سه یرده که م. ٣) دابه شکردنی باشوری لوبنان شکستی نه م پشتینهی بۆ دابنکردنی ناسایش سه لماندوه. نیسرا نیل نه م پرۆه یی له لوبنان تاقیکردۆته وه به لām حزب الله له ریگیاته وه هیرش ده کاته سه ر نیسرا نیل. له به رنه وه و اچا وه روان نا کریت بیۆکمه پشتینهی نه منی له ناستی خۆی و به پیی نه وه هه لومهرج و تاییه ته ندیانه ی که لیتی چا وه روان ده کریت بیۆکمه کی له بارو گوڤاو بیته، زیاتر بیۆکمه داگیرکاری تورکیایه بۆ به شیک له خاکی عیراق و ته واکه ری چالاکی دوورمه ودا یه له زه مینه ی سیاسه تی تورکسانیدا. به گوزارشتیکیتر بیریکه له ناینده دا مه به سستی خۆنامه ده کردن بۆ داگیرکردن دواي جیه جیکردنی پرۆه ی دابه شکردنی عیراق.

به رنه نجام:

له وهی پێشه وه ده رده که ویت که سیاسه تی تورکیا له هه ریۆی کوردستان په یره ی له منی فاکته ری جینگیر ده کات :

١) سو ریونی تورکیا له سه ر له ناو بردنی پارتی کرێکارانی کوردستان به هه ر پێگا و به هایه کبیته. ٢) هه نگاوی به رده وām بۆ ریکرتن له هه ر هه ولتیک به تاماڤی دامه زاندنی ده ولته تی کوردی له هه ریۆی کوردستان.

٣) هه ولی به رده وāmی تورکیا بۆ به وادا چوونی ده ستور و پرۆه کان که نامانجیان داگیرکردنی نه و به شه ی عیراقه واته (هه ریۆی کوردستان).

ناشکرایه له ما وهی ده وت سالی رابردو ودا له سه ر به نه مای نه م سیاسه ته، تورکیا هه ر کاتیک هه ستی کردیته له کۆتایه پێتان به قه یرانی نه منی نا کام بووه و نه میتوانیوه پارتی کرێکارانی کوردستان له ریگیای سه ربازی و سو دوه رگرتن له گورزی سو یای تورکیا به هه شت سه د هه زار سه ربازی و میلیشیا سه رکو تی بکات، رو ویکردۆته سیاسه تی داگیرکردن و نزیکبو ونه وه له به غدا.

لهو جینگه یه که قهیرانی نه نقره نالۆز و دۆوارده، رابهره کانی بیرده که نه وه که رینگا چاره ی پتو یست بۆ نهم قهیرانه رووبه رووبو ونه وه ی سهربازیه که زیاد له پتو یست له مهیدانی ههریمی کوردستان ده بیریت، چ به هیرشکردنه سر ده سه لاتدارنی ولاتی سهربه خۆ و چونه ناوه وه ی هیزه کانیان بۆ ناو خاکی نهم ولاته یان له رینگای راکیشانی ئیسرا ئیلیه کان بۆ نهم مهیدانه یان راگهیاندنی پشتینه ی نه منی له ههرکاتیکدا که توانیبتیان سوودی لیه وهریگرن. به عجزه ههریمی کوردستان مهیدانی که (هه میسه که وتۆته بهر هیرش و سنور به زاندن) که نه نقره به بیانوی وه ک کورده کان و تورکمانه کان و (داوای میژوویی) هه ولده دات بۆ بردنی به شیک له خاکی نهم ولاته. تورکیا که یشتۆته نهم نه نجامه ی که له بهرام بهر نهمه هیچ کۆسپ و بهر به مستیک بۆ چونه ناوه وه ی خاکی عیراق نییه، بۆیه ده توانیت نیره بگۆریت به مهیدانی نه زمون بۆ رزگار بوون له کیشه ناوخۆیه کانی و به دیهتانی ناره زوی سیاسه تی دهره کی و دۆزینه وه ی نه خشی تازه و گرنگ له هاوکیشه کانی رۆژناوا و نه مه ریکا دار، به تایبه ت تورکیا ده زانیت له حساباتی واشنگتۆندا له رووی نه منیه وه نیران ههره شهیه و ئیسرا ئیلیش به گرتنی بۆ ئاسایشی ناوچه که ده ژمیریت، له بهر نه وه نه نقره له رینگای ههریمی کوردستانه وه گفتوگۆ له گهل واشنگتۆن ده کات و سوود له هه موو هۆکاره کان وهرده گریت. نه نقره له هه نگاهی یه که مه دا هه ولیده به پیتی مه وقعه تی جو له نامیز و جه نگو خوازانه په نا بهریت و له م رینگایه وه رازی بوونی واشنگتۆن بۆ بیینی رۆژ له ههریمی کوردستان له رینگای گفتوگۆی ناراسته وخۆ پلان و پرۆژه کانی له ههریمی کوردستان له رینگای بیده نگکردنه وه و پالیشتی کردنی نه مه ریکا وه به ده ستیبت. تورکیا بۆ سوود وهرگرتنی له م رووه وه دوو کارت به کار دیت، یه کیکیان جه ختکردن له بهر که وتنی زهره ی مادی گه وه به هۆی گه مارۆی نابووری سر عیراق له دوا ی جهنگی که ندادی دووه مه وه، دووه میان سوود وهرگرتن له دامه زراندنی بنکه ی نه نچهرلیک له ناو خا که ی که بۆ پارێزگاری کردنی ناوچه که و رینگرتن له فرتنی فڕۆکه کانی عیراق له سر ناسانی ناوچه که. تورکیا نهم کار ته یان وه ک کارتی (بده و بستی نه) به کار ده ییت به ناما جی راکیشانی واشنگتۆن بۆ به دیهتانی سیاسه ته کانی له ههریمی کوردستان سوودی لیه وهرگرت. تورکیا بۆ سوود وهرگرتن له م کار ته په نایرده بهر رینگای ده نگدان له ناو په رله مانی تورکیا دا و به جۆریک کاری کرد که به نازادی ماتۆر بکه ن، به شتیه یه که نه نجومه نی تورکیا ههر شش مانگ جار یک نهم مۆلته تازه ده کاته وه بۆ رینگه دان به سوود وهرگرتن له بنکه ی نه رنچهرلیک له لای نه هیزه کانی ولاته یه کگرتوه کانی نه مه ریکا وه. له یه کیک له هه لسه نگاندنه کاند که له لای نه رۆژنامه ی تورکی به زمانی نینگلیزی به ناوی (تورکی ش دیلی نیوز) وه نه نجام درا وه، (له کۆی ٤٥٠) نه ندامی په رله مانی تورکیا (٢٩٣) نه ندام ناماده بوون و له م ژماره یه ش (٧٠٪) به نه خیر ده نگیاندا به تازه کردنه وه ی ریکه وتتن نامه ی جینگیر کردنی هیزه کانی نه مه ریکا، به ریتانیا و فهرسا له بنکه ی نه نچهرلیک و (١١,٣٪) دهنگی به تیان به پرۆژه که دا) نهم هه لسه نگاندنه نمونه یه که له په یوه ندیه کانی تورکیا له گهل ولاته یه کگرتوه کانی

نەمەریکا پیشاندەدات. نەگەر سەرنج بەدەین لەم راپرسێهە کە لەسالی (١٩٩٢) کراوه، لەوکاتەوه تا سالی (١٩٩٨) پەرلەمانی تورکیا هەمیشە بەزۆر نەم رێکەوتنامەیێ تازه کردۆتەوه. واتە پەرلەمانی تورکیا (١٠ تا ١١) جار لەنێوانی رازیبوون و رازینەبوون کە بەرپرسیانی تورکیا پێویستیانی پێی بووه تازه کراوهتەوه. بەرپرسیانی تورکیا توانیویانە لەم رێکەبەرێهە خواستەکانی خۆیان لەواشنگتۆن داواکەن بەتایبەتی ئەوانە پەڕهسته به سیاسەتی تورکیا لەهەرمێ کوردستان لەبەرانبەر رازیبوونیان لەسەر مانەویان لەبنکەئێ نەچەرلیک، بەوتەئێ نەریەکان (واشنگتۆن لەرێی یاداشتێکی رەسمیەوه کە بەلۆزێی ولاتە یەگەرترۆهەکانی نەمەریکا داویەتی بە وەزارەتی دەرۆهێ تورکیا، رەزامەندی خۆی پیشانداهە لەسەر خواستەکانی تورکیا، لەبەرانبەر دامەزراندنی (هێزی چەکووشی نامادە) بۆ پارێزگاری لەکوردەکانی عێراق، واشنگتۆن پابەندبوونی خۆی لەسەر (١٢) خاڵ پیشانداهە لەبەرانبەر سوڕبوون لەسەر مانەوی هێزی چەکووشی نامادە). بەلگەنامەئێ ناوبراو باس لەکەمکردنەوهێ فرینێ نیستخباراتی و زیادکردنی ژمارەئێ نەفسەمرانی تورکیا لەبنکەئێ پەڕههێکانی زاخۆ و رازیبوون بە پێدانی بارۆدخی بازرگانی لەگەڵ عێراق وەک نەوهێ نەردەن و پێچانەوهێ نۆردوگای پەنابەرانی کورد بەناوی نەتروش لەهەرمێ کوردستان کە پارتی کرێکارانی کوردستان وەک بارەگا دژی تورکیا سوودی لیۆهەدەگرت. هەرۆهە تورکیا سەرکەوتۆهەبوو لە دامەزراندنی (هێزی تیسەرەواندن) بەشێوەیەک کە تورکیا پێشنادی دەکات. سەرۆای نەمە نالۆگۆرکردنی زانیاری سەبارەت بە تیرۆرێزم لەناوچەکەدا لەنێوان نەنقەرە و واشنگتۆندا و خستەبەرەستی نامێری نەلەکترۆنی پێشکەوتۆی نەمەریکا بۆ تورکیا بۆ داڕێژکردنی ناسایش لەسەر سنور و گۆڕینی چەکی کراو لەلایەن نەنکەرەوه، لەرێکەوتنەکانیتری تورکیایەدا. لەگەڵ هەموو نەم فشارانەدا لایەنگرانی یۆنان لەکۆنگرێسی نەمەریکا کۆسپیان دروستکرد لەرێگای پێدانی نەم چەکانە لەلایەن واشنگتۆنەوه بە نەنقەرە. کە بریتی بوو لەکەشتی جەنگی و (١٥) هێلیکۆپتەری گەرە.

تورکیا لەجەنگی (نیمتیاژاتی)دا کە ناوتیکە بە بنکەئێ (نەنچەرلیک) دەوتریت بردوویەتیەوه، بەدەستیک کارتی هەرمێ کوردستان و بەدەستەکەتر کارتیک بۆ بەدەستەتانی خواستەکانیان لەنەمەریکا بەکاردهێنا، نەمکارە بە شێوەیەک روون وناشکرایە، کە لەدوو تەوهرەئێ (عەرە) سەرەکی لەناوچەکە نەغامدراوه، واتە تەوهرەئێ نیسرائیل کە نێران و سوریا نەوڕۆژنیت و تەوهرەئێ هەرمێ کوردستان. تورکیا هەرمێ کوردستانی گۆڕپوه بۆ مەیدانی کراوهئێ نیسرائیل و نەمەریکا، مەیدانی مانۆر لەبەرانبەر تورکیا و سوریا، نێران و سوریا لەستراتیجی نەمەریکا دا وەک دوو نامانج سەر دەرکێن کە نەمەریکا هەولدهات لایەنەکان بە رێکچاڕەئێ نیسرائیلی لەناکوژی نیتوان عەرەب و نیسرائیل رازیبکات. بەوتەئێ (هانی نەرسەلان) بەپێی توێژنەوهیەک سەبارەت بە تورکیا و ناسایشی کەنداو نەغامیداهە تورکیا لەسەر تادا نامادەئێ بینینی نەم رۆژە بووه (تورکیا، بەتایبەت دواي هاتنەدەرۆهێ هێزی عێراق لەگۆڕەپانی

هاوسهنگی ستراتیجی، لایه نیکم له‌نابنده‌یه‌کی پیشبینی کراودا پۆلی نه‌منی له‌پاراستنی هاوسه‌نگی ناوچه‌که ده‌گریته نه‌ستۆی، پتویسته له‌م حالته‌دا پۆلی عێراق کۆنترۆڵ بکریته و چاکسازی له‌بنیات‌گه‌ری نیسلامی نێراندا بکریته تا رێبگریته له‌تاران به‌و ریشه نیسلامیه نسولییه‌وه بگۆڕدۆیته بۆ هێزێکی هه‌ریمی. هه‌روه‌ها به‌هه‌لبۆاردنی کارتی بردنه‌وه‌ی شیعه‌کان له‌باشوری عێراق کاریگه‌ری ده‌ییت له‌سهر ناراسته‌ی نابنده‌ی عێراق).

پۆلی تورکیا له‌ده‌رگای نهم دیدگایه‌وه که له‌سالی (١٩٩١) ده‌و شه‌یه‌ی گرتوه‌ی تیپه‌په‌راندوه، چونکه نه‌نقمه‌ له‌م (نامه‌یه‌دا) زۆرتیری تیپه‌په‌راندوه و وه‌ک لایه‌نێکی ناراسته‌موخۆ له‌هه‌ولنه‌کانی ناشتی عه‌ره‌ب نیسرائیل به‌شداری ده‌کات، به‌م مه‌به‌سته له‌مه‌سه‌له‌ی عێراق به‌شیه‌ی گشتی و هه‌ریمی کوردستان به‌شیه‌ی تایبه‌تی به‌ سوودوهرگرتن له‌که‌لینه‌کانی به‌ره‌ی عه‌ره‌بی و تیرامان و بابته‌ی نێوده‌وله‌تی و سه‌باره‌ت به‌ بارودۆخی گشتی جیهانی نیسلامی سوودی وهرگرتوه، به‌بی نه‌وه‌ی دیاریبکات چه‌ند له‌به‌رژه‌وه‌ندی ستراتیجی داهاووی خۆیه‌تی، که لایه‌نگه‌ری له‌لایه‌نی عه‌ره‌بی و مسلمانان شاراوه‌یه و پشتبه‌ستن به‌ رێگا‌کانی نه‌مه‌ریکا و نیسرائیل کارده‌کات.

به‌شی دووه‌م

شوینی نیران له‌ستراتیجی جیهانیدا

شوینی نیران له‌ستراتیجی نه‌هریکادا له‌قوناغی جه‌نگی سارددا:

نیران دوا‌ی جه‌نگی دووه‌می جیهانی :

دوا‌ی ده‌سپینکردنی جه‌نگی دووه‌می جیهانی، نیران تووشی ناجینگیری سیاسی، نابووری و کۆمه‌لایه‌تی بوو. نیستا ده‌بیت لیکۆلینه‌وه و به‌دواداچون بۆ ناوه‌ڕۆکی نمو قه‌یرانانه یان نمو که‌نالانه بکه‌من، که‌ له‌ڕێگای نمو که‌نالانه‌وه کاریگه‌ری له‌سه‌ر به‌چو‌کتین جو‌له‌ی وڵاتی نیران به‌جیه‌شته‌وه. هه‌ستیارترین به‌ش له‌م بواره‌دا رۆژناوای نیران پێکیده‌هێنیت. هێزه‌ نیستمه‌اریه‌کان هه‌رکاتیک بیان‌ه‌وه‌یت نیران له‌سه‌ر ناستی ناوخویی و هه‌رمی دو‌چاری قه‌یران بکه‌ن و نا‌ئارامی بۆ دروست بکه‌ن و له‌و ڕێگایه‌ی هه‌لییار‌دووه‌ لایه‌ن و به‌لاری‌دابه‌رن. نمو که‌نال‌ه‌ی که‌وتۆته‌ رۆژناوا نیرانه‌وه که‌ هاو‌رایه‌ له‌گه‌ڵ سنو‌ری رۆژناوا وڵات به‌ درێژایی (١٨٠٠) کم که‌ نزیکه‌ی (١٣٥٠) کم له‌گه‌ڵ عی‌راق و (٤٥٠) کم له‌گه‌ڵ تو‌رکیا (دیاری ده‌کریت هه‌لیده‌بۆین. ئایا جو‌له‌ی نمو که‌نال‌ه‌ زۆرتر روو له‌ باکو‌ره یان باشو‌ور؟

له‌به‌رنه‌وه له‌هه‌ر لیکۆلینه‌وه و به‌دواداچو‌نیک‌ی جی‌بو‌له‌تیک‌ی و تو‌ژی‌نمو له‌هه‌ره‌شه‌ ده‌ره‌که‌کانی نیران به‌کریت که‌ په‌یوه‌ست بیت به‌م که‌نال‌ه‌وه وڵاتی عی‌راق دیت‌ه‌ناوه‌وه و له‌به‌را به‌مه‌ردا له‌عی‌راقیش هه‌ر کات پسپۆران بیان‌مو‌یت له‌هه‌مان بو‌اردا لیکۆلینه‌وه و به‌دواداچو‌ن بکه‌ن نا‌وی نیران دیت‌ه‌ ناو با‌سه‌که‌وه. که‌واته‌ هه‌لب‌ژاردنی نمو که‌نال‌ه‌ له‌لایه‌ن رۆژناواوه‌ بیه‌ژ نییه‌. نیستا نیه‌ نه‌مانه‌و‌یت له‌هه‌نگاری به‌که‌می نمو لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا نمو خا‌لانه‌ بناس‌تین که‌ له‌م ناوچه‌یه‌ هه‌ستیار و مه‌ترسیدارن، وه‌ به‌توانین به‌سو‌دو‌هه‌رگرتنی پتو‌یست له‌م خا‌له‌ هه‌ستیارانه‌ی نمو که‌نال‌ه‌، سیاسه‌تی ده‌ره‌کی خۆمان (نیران) دا‌ڕێژین* . له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا قسه‌ له‌سه‌ر نمو زانیاریانه‌ ناکه‌مین که‌ په‌یوه‌ندی به‌ پا‌بردو‌وی دو‌وره‌وه‌ هه‌یه‌. به‌لام شه‌وه‌ی پتو‌یسته‌ بزان‌ریت نه‌وه‌یه‌ که‌ ما‌وه‌یه‌کی زۆر نیم‌پراتۆ‌ری عوسمانی له‌سنو‌ری نه‌وناوچانه (که‌نال‌انه‌) ده‌سه‌لاتدار بو‌وه، به‌لام سه‌باره‌ت به‌وه‌ی بۆچی نیم‌پراتۆ‌ری عوسمانی نه‌یتوانی‌وه نمو که‌نال‌ه‌ به‌ریت

(*) نوسه‌ر له‌به‌رنه‌وه‌ی خۆی ئی‌تر لایه‌و پێده‌چیت نزیک‌بیت له‌ ناوه‌ندی به‌یاره‌وه‌ بۆیه‌ زۆرتر زارا‌وه‌ی سیاسه‌تی خۆمان یان ئی‌مه‌ یان وڵاتمان ... هه‌ند له‌بابه‌تانه‌ به‌کار ده‌هێنیت به‌لام من کلێشه‌ی نو‌وسینه‌که‌ ده‌گه‌ڕم بۆ سیاسه‌تی نیران یان وڵاتی نیران و له‌م باب‌ه‌تانه‌ به‌به‌رن شه‌وه‌ هه‌چ کاریگه‌ریه‌ک بکاته‌ سه‌ر مانا و چه‌مکی نو‌وسینه‌که‌ . وه‌رگێ‌تر.

جینگای باسی نېمه نېه، له بهر نه وهی ئیمپراتوری عوسمانی توانای نه وهی هه بوو له روزه هلات شم که ناله بچولینیت، به لام مهبستی نه بوو.

خالی گرنگ نه وهی نابت له ژیر کاریگری هست و سوزدا بروانینه شم مسمه لمیه. هندیک له توتوه ران لهو باوره دان که عوسمانیه کان توانای نه وهی ان نه بووه به ناراسته ی شم که ناله بچولین، به لام نیمپراتوری عوسمانی دمه لاتی بالای ناوچه که بوو و توانای نه وهی هه بووه به لقان داگیرکات و تا نه مسا و دلی مده رستان پیشه روی بکات.

عوسمانیه کان لهو سمرده مه دا دیانگوت نېمه شم به شمان پتویست نېه. نه وان توانیوویان ساوه ی بیست سالی تمواو به شیک له نازربایمان، کوردستان (مهبست سمنیه - وهرگیتی)، کرماشان، هه مه دان و لورستان که هه موو به شکانی شم که نالی پیکده هینیت بجه نه ژیر دهستی خویانه وه.

مهبستی نېمه له لیکنولینه وهی نه وهی که ده ریخمین نالوژترین و کیشه دارترین شم ناوچه یه ده که ویته سنوری نیوان نیران و عیراقوه به تاییه تی له ناوچه ی (۴۰۰-۵۰۰) کیلومتره تری شم سنوره. نامانجی نېمه نه وهی شم ناوچه هاو به شه بناسین که هم بۆ نیران و هم بۆ عیراق به خالی لاواز داده نریت تابوتانین، ناسینی ستراتیجی ناوچه یی و ستراتیجی جیهانی به سوود و هرگرتن له باز نهمی له پرووی دابنکردنی ناسایش و ناسینی پرووی هاو به ش نیران و عیراق دهرخمین. شم بابته ناکریت و نایه ته دی مه گمر همدوو ولات پهیره وی له یه که بنه مای ستراتیجی بکه که نه مه ش خالیکي زور گرنگه. نېمه ناتوانین سهاره ت به عیراق مۆدیلکی ستراتیجی تاییه ت دیاریکمین که جینگای ره زامه ندی عیراق نه بیت و عیراقیش مۆدیلک دیار بکات که له گه ل نیران هاونا هه نگ نه بیت له لایم نیرانه وه قبول ناکریت. له بهر نه مهبستی شم ستراتیجانه ناخریته بواری جیه جیکردنه وه.

له راستیدا نېمه نه مانه ویت به لیکتیکه شتنی هاو به ش، لایه نی هاو به ش مۆدیلکی ستراتیجی دیاریکمین تا بتوانین رپیگرین له دهر که وتنی که لیتی جیوپوله تیکی. تانیستا کار به ده ستانی همدوو ولات هه ولیانداوه دیدگاکانی خویان له گه ل په کتر نزیک بکه نه وه. به لام ولاتی نیران له سمرده می جهنگی سارددا، هم له باز رگانی دهریایی رۆلی سمره کی بینیه و هم له بنه مای ستراتیجی په کیتی سؤقت، که نامانجی گهرانه وه بووه له بواری بهرگریه وه بۆ بواری هیرشردن. نه مه بنه مای ستراتیجی پروویا و دواتر به کیتی سؤقت و نه مپوش گمیشته به پروویا، له بهر نه وه نیران که ورتوته ناوه ندی کړوکی تونلوتیژی شم ململاتییه وه، بویه هم بلوکی روزه هلات (سؤقت) و هم رۆژناوا چاویان له سر نیرانه و ناروه وی گمیشتنیان هه بووه بوناو شم ولاته و هه میسه له چاوه پروانی هه لیکدا بوون تابوتان له بهاره ی نامانجی ستراتیجی خویانه وه کاریکهن. به داخوه به هوی بوونی شم هه لومهرجانه و شوتنی هه ستیاره وه هیه کاتیک سیاستی ناوخوا نیران له گه ل سیاستی دهرکید هاونا هه نگ نه بووه. له بواره دا سیاسته داران

ناراسته‌يان بۆ سياسي ناوځو نيهو سياسي دهره‌كيان سره‌ځو ده‌گرته‌بهر. له‌به‌رهم هه‌تا كاتيك كه نيران له‌لایم هه‌ره جيهانيه‌كانه‌وه پشتيواني ليدنه‌كرا، هيچ كيشه‌يه‌ك بۆ سياسي ناوځو دروست نه‌ده‌بوو. به‌لام كاتيك هه‌ره‌كه به‌هر شيوه و له‌ژيړ كاريگه‌ري هه‌ر ناوځيكا، يان نه‌گه‌ميشته‌وه به نامانچ يان به نامانچ گه‌ميشته‌وه به‌لام له‌ناستي چاره‌پروانكراودا نه‌بووه، له‌نه‌جمادا له‌نيوان سياسي ناوځو و سياست دهره‌كه پرومپرووي كيشه بۆتموه و بۆيه له‌سياسه‌تي دهره‌كه دوچارى زيان گه‌وره‌بۆتموه و نه‌توانراوه قهره‌بووى نه‌و زيانه بكرته‌وه.

له‌م ماوه‌يه‌دا، نيران بۆ سى ده‌يه‌ي ناشكرا له‌چه‌مكى ستراتييجي له‌ناو نه‌زمونده دياريدنه‌كرت. ده‌يه‌ي (په‌نجا، شمس و هه‌فتاكان)، نيمه له‌ده‌يه‌ي هه‌فتاكان سودمان وه‌رگرتوه و زۆر گرنگه. نيمه نيمه ده‌مانه‌وت لى‌كۆلښنه‌وه له‌سهر نيران له‌م ديدنه‌وه بكه‌ين. به‌جيا ده‌بيت له‌چار ده‌يه‌ي نيران بكۆلښنه‌وه، چونكه له‌كرداردا ده‌بين سى ده‌يه له‌نيران تاقى‌كردنه‌وه‌بوو و ده‌يه‌ي چواره‌م شويى سود ليوه‌رگرتن بووه. ليره‌دايه كه ده‌بينم پروي هاويه‌ش له‌نيوان نامانجه‌كاني رۆژناوادا هه‌يه، جياوازي نيه كام ولات سهركردايه‌تي رۆژناوا ده‌گرته‌ نه‌ستۆ. سهره‌مانيك به‌ريتانيا سهركردايه‌تي رۆژناواي له‌نه‌ستۆدا بوو، له‌ده‌يه‌ي چله‌كانه‌وه ولاته يه‌كگرتوه‌كاني نه‌مه‌ريكا نه‌م نه‌ركه‌ي گرتۆته نه‌ستۆ.

له‌مه‌يداني رۆژه‌لاتي ناوه‌راست و نيران، ده‌سه‌لاتي رۆژه‌لاتيش ناماده‌يه‌ي هه‌بوو، كه به‌نه‌ماي نه‌م سه‌بر و چاره‌پروايه‌ بووه، له‌كاتيكدا له‌ستراتييجي رۆژناوادا سه‌بر و چاره‌پرواي جينگاي نيه‌يه. له‌باره‌ي سياسته‌تي بلۆكي رۆژه‌لاته‌وه ده‌توانين غومنه پيشان به‌دين، پروسه‌كان نزيكه‌ي (۲۵) سال له‌پشتي ده‌روازه‌ي چوونه ژورووه بۆناو نه‌فغانستان چاره‌پريان كرد، له‌ده‌يه‌ي هه‌فتاكان هه‌رشيان بۆ كرد. پروسه‌كان به‌پرواي خۇيان (۲۵) سال له‌هه‌لۆسته‌يان كرد. له‌كاتيكدا رۆژناوا هيچ كاتيك له‌ستراتييجي خۇياندا چاره‌پري ناكه‌ن، ده‌بيت سهرنج به‌دين كه شويى ولاتي نيران چۆنى بووه كه رۆژناوا و رۆژه‌لات سى ده‌يه له‌چاره‌پروايدا بوون. نيمه هيچ مۆديليك له‌ديندا نايبين كه ناوچه‌يه‌ك له‌نيوان نامانجي رۆژناوا و رۆژه‌لات له‌سهر وه‌خت رڼكه‌وتنى بۆچويان هه‌بيت، بۆچي؟ ليره‌دا پتيوستي به‌پروونكردنه‌وه هه‌يه. ده‌بيت بزايين كه هه‌ر ستراتييجيك به‌پيروهى جيهاني ده‌بيت چوار كۆله‌كه‌ي هه‌بيت: (نامانچ، شوين، كات، جيه‌جيكردن) نامانچ ديارى‌كراوه، شوين ديارى‌كراوه، كات به‌ له‌نيوان هه‌مرو نه‌مانه‌دا جياوازي دروست كردوه. كات لاي پروسه‌كان كاتى قه‌يرانبوني ناوچه‌يه. به‌پرواي پروسه‌كان ستراتييجي نه‌وان له‌ستراتييجي جيره‌وله‌تيكى تا ستراتييجي سهربازي و نايدنيۆلۆجى، كاتيك جيه‌جيه‌جى ده‌كرت كه ناوچه‌كه نااناراميه‌يت، به‌ پيچه‌وانه‌وه رۆژناوا بۆ جيه‌جيكردنى ستراتيجه‌كاني خۇيان پتيوستيان به‌ نه‌من و ناسايش هه‌يه، بۆيه هه‌ميشه به‌دواي نه‌م ره‌شه‌دا ده‌گه‌رښ، بۆ پياده‌كردنى سيسته‌مى نويى جيهاني له‌نه‌روپا، نه‌وان ده‌رياخست تا ناوچه‌ي به‌لكان ناسايش نه‌بيت نه‌م سيسته‌مه شياري پياده‌كردن نيه‌يه. بالكان كرۆكى

ناتارامی نه‌وروپایه هم له‌ناو په‌کیتی و هم له دهره‌وی په‌کیتیدا. به‌لگه‌کان دهریده‌خن له‌دوای چاکبون و ریتک‌ستننی بارود‌خو به‌لکان و ناسایشی نه‌وروپا، رۆژه‌لاتی ناوه‌پاست نامانجی دوایی ده‌ییت. چونکه سئ ناوچه رۆلی له‌گۆرانی بنه‌مای سیسته‌می جیوپۆله‌تیکی جیهاندا همیه. به‌لکان بۆ په‌کیتی نه‌وروپا، رۆژه‌لاتی ناوه‌پاست بۆ په‌کیتی ناسیا، باکوری نه‌فهریقا بۆ په‌کیتی نه‌فهریقا. کاتیک بۆ هه‌ردوو زه‌لیزی جیهانی و بلۆکی رۆژناوا و رۆژه‌لات جینگای گرنگی پێدان بووه، به‌پنجه‌وانه‌ی په‌کته‌وه کاربان‌کردووه، نه‌وه‌یان که‌لایه‌نی ناسایشی بووه چاوه‌روان ماوه‌ته‌وه و نه‌وه‌یان که لایه‌نی قه‌میران بووه هم له‌چاوه‌روانیدا‌بووه. بارود‌خوکی تایبته‌ت تمینا له‌ولاتی نێراندا بووه. هه‌روه‌ک له‌و گۆرپانکاریه‌ی دوای که تیبینیکرا سه‌رۆک کۆماری ولاته په‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌م باره پاشه‌کشی کرد، نه‌م پاشه‌کشییه له‌ترسی نێران نه‌بوو، به‌لکو بۆ نه‌وه‌ی له‌ریتگای به‌ده‌سته‌پێنانی ساده‌تر و ناسانه‌تر و که‌م مه‌سه‌ره‌فتر به‌ نامانجه ستراتیجیه‌کانی خۆی بگات، نابیت واهمه‌ست بکریته‌ نه‌وانه بۆ په‌په‌روه‌ی له‌ خواسته‌کانی نیتعه، په‌ه‌شه‌کانی خۆیان ده‌گۆرن و ده‌کونه‌ ژیر کاریگه‌ری نامانجه‌کانی نیتعه‌وه.

نه‌م‌رۆ ولاته په‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا هیواش هیواش به‌ره‌و نامانجی ستراتیجی خۆی هه‌نگاو ده‌نیت، پیتشینیه‌ی نییه که نه‌م زه‌لیزه جیهانیه له‌به‌رامبه‌ر ولاتیک نه‌ونده خوتنه‌سار بیت. هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی که به‌م‌جۆره بلا‌وکراوه‌ته‌وه دوای هاتنه‌سه‌ر ده‌سه‌لاتی بیل کلینتۆن وه‌ک سه‌رۆک کۆمار، نه‌و بریاری به‌ نه‌ندامانی نه‌غوممه‌نی ناسایشی خۆیدا، له‌دیاریکردنی تیزه‌ ستراتیجیه‌کانی نه‌مه‌ریکا، رۆژه‌لاتی ناوه‌پاست بجه‌نه پیتشه‌وه‌ی توێژینه‌وه‌کان و له‌ناو رۆژه‌لاتی ناوه‌پاستدا بارود‌خو نێران دیاری بکه‌ن. له‌سه‌ده‌ی (۲۱) مه‌یدانی سه‌ره‌کی یاریکردن له (نۆراسیا)یه و له‌نۆراسیاش ناسیا و له‌ ناسیاش رۆژه‌لاتی ناوه‌پاست و له رۆژه‌لاتی ناوه‌پاستیش نێران گرنگی تایبته‌ی خۆی همیه.

له‌به‌ر نه‌وه به‌ له‌به‌رچاوه‌گرتنی شوینی ولات له‌هه‌لومه‌رجی نێوده‌وله‌تیدا، پتویسته له‌دانانی مۆدیل و پرۆژه‌ی ستراتیجیدا به‌په‌له کارنه‌کریته، شوینی نێران شوینیک نییه که به‌په‌له کاری بۆ بکریته، له‌به‌ر نه‌م هۆیه نابیت تمینا سه‌رنج ده‌وروبه‌ری خۆی به‌دریته به‌لکو ده‌ییت له‌سه‌ره‌تادا سه‌نج له‌جیهان به‌دریته و پاشان ناوچه‌که و دراوسێکانی و دواتر و له‌کۆتایدا خۆی (نێران) به‌رته‌ به‌ر سه‌رنج. جیهانی بیرکه‌ینه‌وه و هه‌ری می کاربکه‌مین و ناوچه‌می تیرامینین. نه‌م شیوه بیرکردنه‌وه په‌لداریه ده‌ییت بپیته جینگای سه‌رنج و تیبینی. نیتسا سه‌رنجمان له‌ده‌یه‌ی په‌نجاو شه‌سته‌کاندا، و به‌دواداچون بۆ ده‌یه‌ی چله‌کان ده‌که‌مین. له‌ده‌یه‌ی چله‌کان و کۆتاییه‌کانی مه‌سه‌له‌ی شوینگرتنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات باوی بوو، که‌په‌زاشا لیخراو عمه‌دی کوری جینگای گرتمه‌وه، له‌سه‌ره‌تای په‌نجاکاندا مه‌سه‌له‌ی خۆمالیکردنی نموت باشترین نمونه‌ی نه‌م گۆرپان و وه‌رچه‌رخانه‌بوو. له‌ده‌یه‌ی په‌نجاکان ڕکه‌به‌ریک بۆ نێران له‌لایه‌ن بلۆکی رۆژه‌لات دانرا که پتگه‌یه‌کی باشی هه‌بوو، نه‌ویش میسری سه‌رده‌می جه‌مال عبدالناصر بوو که نه‌وان له‌به‌رامبه‌ر نێران به‌هێزیان ده‌کرد.

له دهیه‌ی شسته‌کاندا جهنگی عه‌ره‌ب و نیسرائیل پرویدا و داواکردنی نیران به ږاگه‌یاندنیک بۆ به‌ستنی کۆنفرانسیک بۆ سمرانی ولاتانی نیسلامی سه‌بارت به سوتاندنی مزگوتی نه‌قصی له‌لایه‌ن نیسرائیله‌وه له‌سالی (۱۹۷۵) (به‌ده‌ستپیشخه‌ری مه‌غریب، عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی و نیران)، له‌م به‌واره‌دا نیران که‌وته بووته‌ی تاقیکردنه‌وه، گۆزبانکاری به‌رچاو له‌م قۆناغه‌دا پرویدا که نیتم له‌م لیتکۆلینه‌وه‌یه‌دا مه‌به‌ستان له‌باسکردنی نه‌و گۆزبانکاریانه نییه.

نیران له‌ده‌سپیتکی ده‌یه‌ی په‌نجاکاندا له‌پرووی پراکتیکیه‌وه که‌وتبووه چوارچیتوه‌ی جیۆستراتیجی رۆژناواوه، واته‌یه‌که‌مین سه‌نگه‌ری به‌رگری رۆژناوا هاوچووته له‌گه‌ل به‌رزایه‌کانی باکووری نیراندا، یه‌که‌مین سه‌نگه‌ری به‌رگریی رۆژناوا له به‌رامبه‌ر تۆراسیاش له‌گه‌ل هه‌مان ته‌وه‌ره هاوچووته، واته‌یه‌موو قه‌له‌مه‌روی نیران ده‌که‌ویتته ژێر چه‌تری به‌رگری رۆژناواوه، بنکه‌ی ناسمانی مشه‌د، ویتسه‌گی راداری شه‌رنا‌باد مشه‌د، ویتسه‌گی راداری پیتشه‌که‌وتووی به‌شه‌ر بۆچاودێری باشوری یه‌کیته‌ی سۆفیت، ویتسه‌گی راداری بابلسر، بنکه‌ی ناسمانی ته‌وریز، هه‌موو نه‌مانه له‌سه‌ر نه‌م به‌نهمایه دامه‌زران.

سه‌ره‌پای نه‌وه هه‌موو شریته‌ی که‌ناری نیران له‌که‌نداوی فارسی و ده‌ریای عومان و پینگه‌کانی نیران له‌به‌رده‌ستی رۆژناوا‌دا بوو، پینگه‌ی ناسمانی دیزه‌فول، پینگه‌ی ده‌ریایی و ناسمانی بوشه‌ر، به‌نده‌ر عباس، چابهار هه‌موویان له‌خه‌مه‌تی دا‌یینه‌کردنی ناما‌نجیه‌کانی رۆژناوا‌دا بوون. له‌به‌رامبه‌ر نه‌م کارانه ږکه‌به‌ر رۆژناوا (واته‌یه‌کیته‌ی سۆفیت) پروی کرده ناوچه‌ی که‌نالی ستراتیجی و سه‌ودی لی‌وه‌رگرت. له‌گه‌ل ږاگه‌یاندن نه‌م پڕۆژه‌یه، به‌رجنسکی، بایه‌خی ستراتیجی نه‌م به‌ره‌ ستراتیجیه له‌به‌رامبه‌ر بایه‌خی هه‌موو به‌ره‌ ستراتیجیه‌کانی تۆراسیا ږاگه‌یانده. نه‌و پيشانیدا که سێ به‌ره‌ی ستراتیجی له‌تۆراسیا هه‌یه و نه‌گه‌ر رۆژناوا نه‌توانیت له‌م سێ به‌ره‌یه به‌رگری بکات، یه‌کیته‌ی سۆفیت ده‌ییا‌ته‌وه، رۆژناوا به‌هه‌ر نرخی‌ک به‌وه ده‌بیت به‌رگری له‌م سێ به‌ره‌یه بکات. نه‌م به‌رانه‌ش بریتیبوون له‌به‌ره‌کانی یه‌که‌م (رۆژناوا و باشووری رۆژناوای نه‌ورویا – نه‌ورویای که‌ناری)، دووه‌م (باشووری رۆژناوا ناسیا)، سێهه‌م (باشووری رۆژه‌ه‌لات و رۆژه‌ه‌لاتی ناسیا) بایه‌خی ستراتیجی نه‌م به‌رانه بریتیبوون له‌ : نه‌ورویای که‌ناری (۱)، باشووری رۆژه‌ه‌لات و رۆژه‌ه‌لاتی ناسیا (۲)، رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست (۳). خودی نه‌م ناوانه به‌ ژماره (۱-۲-۳) گرنگی و بایه‌خی ناوچه‌که ده‌یازیتیت. به‌رجنسکی له‌و باوه‌ر ده‌ایه که هه‌روه‌ک چۆن $(۱+۲=۳)$ به‌هه‌مان پێوه گرنگی ستراتیجی {نه‌ورویای رۆژناوا + ناسیای رۆژه‌ه‌لات و باشووری رۆژه‌ه‌لات یه‌که‌سانه به‌ رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست} که له‌و قۆناغه‌دا نیران له‌ژێر چه‌تری به‌رگری رۆژناوا‌دا بوو، یه‌کیته‌ی سۆفیت که یه‌که‌مین سه‌نگه‌ری به‌رگری هاوچووت بوو له‌گه‌ل سه‌روترین سه‌نگه‌ری به‌رگری نیران، به‌هۆی پاراستنی له‌لایه‌ن رۆژناواوه نه‌یده‌توانی له‌نیران نزیک بکه‌ویتته‌وه. له‌به‌ر نه‌وه نیران بۆ ږیگرتن له‌گرۆیه‌کان له‌گه‌ل دراوسیه‌ی باکووری خۆی که له‌لایه‌ک نه‌و جینگای هه‌ره‌شه‌بوو بۆ، نیعتیازی شاپووری پێدا. چو‌نکه له‌چوارچیتوه‌ی

پەيمانى سەربازى لەگەڵ پۇژىناوا، زەھىزى پۇژىھەلات (يەكيتى سۇڧىت) كە دراوسىيى بوو لەباكورەو پەيدەكيشا بۆ شەپ و مەلەلانى، لەكاتىكدا (٢٨٠٠) كەم سنورى ھاوېشيان ھەيە، ئارەزووى گەزى و كيشەي لەگەڵ نەم زەھىزەدا نەبوو. لەبەرنەو نىزان دەرھەق ئامانجى ستراتىجى و سەربازى خۆى ناچار بە ھاوکارى بوو لەگەڵ يەكيتى سۇڧىت كەزىياتر لاينى ئابوورى دەگرتەو: پۇژى نەوت و گاز و ووزە، ھاور دەي چەكى رووسى، ئوانەوئى ناسن و دەيان پۇژى ئابوورى تر بەھاوناھەنگى پۇژىناوادا، لەگەڵ يەكيتى سۇڧىت دامەزرا بەمەبەستى نەھىشتىنى گەزى و ئالتۇزىبەكان لەناوچەكەدا. پۇژىناوا لەگەڵ نەوئى پەيوەندىبەكانى لەگەڵ يەكيتى سۇڧىتدا سنوردارىبوو، بەلام نىزان پۇژىناواي ئاگادار كەرد بوو دەو كە يەكيتى سۇڧىت دراوسىيى نىزانانە و ناچارە سازش لەگەڵ دراوسىكەي بكات. يەكيتى سۇڧىت ئانەو ئاستە رازى بوو.

لەم ھەلومەرجدا پۇژى و ئەمركى ئەوان چى بوو؟ روسەكان ناچار بوون بۆ جەلەوكردىنى نىزان و دروستكردىنى كۆسپ ھەنگارى لەوشىوئەيە بنىن.

لەناوچەي پۇژىھەلاتى ئاوەرەست سى و لات بەشئوئەي گشتى و دووان بە شىوئەي تايبەتى بەشىكى تەواوكرى يەكيتى سۇڧىت بوون. لەكاتىكدا يەكيتى سۇڧىت دەيتوانى ئاوەرەكانى باكورى پۇژىناوا نىزان داگەربكات، باشورى پۇژىھەلاتى توركياش بھاتە ژىتر كۆنترۆلى خۆيەو (مەبەستى كوردستانى نىزان و توركيايە – وەرگەي) بەلام نەم دوو و لاتە ھاوېيەيمانى پۇژىناوا بوون. توركيا ھەم لەناتۆ و ھەم لەستودا نەندام بوو، نىزانىش نەندامى پەيمانى سەنتو بوو. عىراق و سوورىا دوو و لاتى گەنگىتر بوون لەناوچەكە، كە سەربەخۆ بوون لەپۇژىناوا، لەبەر ئەو ھۆزە يەكيتى سۇڧىت ھەولیدا عىراق بۆ لاى خۆى پاكىشيت و لەكۆتايى پەنجاكەندا نەم و لاتە چووە ئاوە ستراتىجى رووسياو. گۆرەنكارى سياسى دواترى عىراق كاتىك دروست بوو كەبوو بەشيك لەستراتىجى يەكيتى سۇڧىت.

كودەتاي عبدالكریم قاسم لە (١٤-ئەموزى ١٩٥٨) بەسەر ملىك فەيسەلى پاشاي عىراق و راگەياندىنى حكومەت كۆمارى و كودەتاي عبدالسلام عارف بەسەر قاسمدا لەسالى (١٩٦٣)دا واقعىكى خۆئىناوى بوو لەعىراقدا، لەسەرەتاي نىسانى سالى (١٩٦٦) عارف لەرووداوى كەوتنەخوارەوئى فۆكەكەي كۆژا و براكە بەناوى عبدالرحمان عارف لەشۆئىنى نەو كاروبارى و لاتى گەرتەدەست. بەدواي ھاتنەسەركارى (احمد حسن بكر) جنراللى تەكرىتى و دواترىش بەدەستەوگەرتنى دەسەلات لەلايەن سەدام حسينەو لەگەنگەرتىن نەو گۆرەنكارىيانە بوو لەعىراقدا. بەھۆى نەمانەوئە عىراق لەپەيمانى بەغدا (سيتو) كشايمەو.

ئا پىتش نەوكاتەي نەم پۇژى ستراتىجىە فۆرەلەبىت، عىراق لەناسايشىكى تەواودا بوو، كيشەي نەبوو، پەيوەندىبەكانىشى لەگەڵ نىزاندا باشبوو و ئاكوژىكەي نەوتۆ لەنىوانياندا نەبوو، ھاتوچۆى نىزان سنورەكان ئاسايى بوو. بەلام كاتىك عىراق بەرەو تەوئەرى و فەكرى حەزىي بەعس (كە ئامانجى سۇسيالستى بوو) پۇشيت. نەم فەكرە ئارستەي ئامانجە سەربازىبەكانى نەم و لاتەي كەرد. لەسەر ئەم بئەمايە عىراق و

سوريا له وکاتهوه خاوهنی جیځیری ستراتیجی و خاوهنی نه گوزینکی خوځیځی بوون. نیتړ هیچ گوزاینکی ناوخیځی و کوده تایی سربازی پروینه دا.

سمرانی سربازی سوريا له کولتجه سربازیه کانی په کیتی سؤفیت راهیتران، به پمروهرده ی سربازی و تاکتیکي لوجستی و چه کی پرووسی ناشنا بوون و ورده ورده راکیشران بهر هو په کیتی سؤفیت. له م سرده مه دا سنوری نیران و عیراق نالوژی تیکهوت و نارامی جیځیری په کدی کموته بهر مه ترسی.

له دهی په شمه کانداه بهر ی عهره بی بهر په کی هاو بهشیان هه بوو له بهرام بهر نیسرائیلدا. له کاتیکدا نیران له بهر ی روظناو دا بوو نه میده توانی به فرمی بیتنه ناو شم بهر په یوه و هاوسه نگری رابگه یه نیت.

یه کیکتر له پمروشیلاوی نیران له م قوناغه دا دابیزین بوو له سیاستی دهره کیدا. روظناو له دهی په هفتاکان لایمی زوری سوود وهرگرنتی لعیتران خسته کار. په کمه بابته نهوت بوو وه گوزانکاریه که تیناکرا و نالوگوزی ده سلات له ناوچه که به تمواوی هستیپنده کرا که بابته تیکی زور نالوژ بوو، بو ریشه کانی نهو نالوگوزانه ده بیت چاوبخشیځینه وه به ناوهر وکی بلاو کراوه کانی نه تلته تیکدا.

له دهی په هفتاکاندا گوزانکاری بازار ی جیهانی نهوت و بهر زبون نهو ی نرخ ی نهوتی خاو دیار یکردنی ستراتیجی نهوتی ده خستروو. مستر جۆن لوی ووتیو ی (نرخ ی نهوتی روظه لاتی ناوهر است ده بیت په کسانیت به تیجونی نهوت لمروظناو) ته رتیباتیک که له کوتایی دهی په هفتاکان له ناوچه که پرویدا، وینه ی ناینده ی ناوچه کی کینشا.

لیندون جونسون سرۆک کوماری پیتورتی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا میراتیکي قورس و گرانی بو سرۆک ریچارد نیکسون به جیهیت : جهنگی قیتنام، جهنگی نیتوان عهره ب و نیسرائیل، ناماده یی په کیتی سؤفیت لمرور ناوچه ی جیهاندا، په یوهندی نارپشن له نیتوان هاوکاره کانی له په یانی ناتو، بوشایی سربازی له کهنداوی فارسی، دوا ناماخی نیکسون کوتاییهاتنه به جهنگی نه ممریکا و قیتنام، پیگه یشتنی ناشتی روظه لاتی ناوهر است و ریگرتن له نفوزی زیاتری په کیتی سؤفیت له ناوچه ستراتیجیه کان له سمران سمری جیهاندا.

یه که مین مه سه له له سیاستی دهره کی له ده ستوری کاری نیکسوندا، رزگار کردنی نه ممریکا بوو له شمیری قیتنام. چونکه رای گشتی له نه ممریکا به توندی نارازی بوو له ده ستیوهر دانی سربازی له دهره وه ی سنور، نه گمر بزاین که له توندترین قوناغی جهنگدا، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا (۵۰۰) هزار سربازی بو باشوری روظه لاتی ناسیا ره وانه کردبوو، توانای ناماده یی زوری له ناوچه کانیر نه بوو. شیهه یه که هه لپوتردرا دانوسانی نهیتنی بوو له نیتوان هنری کیسنجری راوتوکاری ناسایشی نه ته وه یی

نیکسۆن له گهڵ نۆتەمرانی فیتنامی باکور له پاریس. به‌رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی نهم هه‌نگاوانه، که موبونه‌وه و هه‌تا پاشه‌کشیتی ته‌واوی هێزه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌فیتنام له‌پێنگیه‌کی شایسته‌دابوو. سه‌رۆک کۆماری نوێ به‌مه‌به‌ستی ناراسته‌کردنی نهم سیاسه‌ته‌ نوێیه‌ خۆراگری و پاشه‌کشیتی له (٢٥ ته‌موزی ١٩٦٩) ڤاگه‌یانده و به‌تیۆری (نیکسۆن - کیسنجر) ناوی ده‌رکرد. نهم قسه‌یه که له‌کاتی سه‌فه‌ری نیکسۆن بۆ ئاسیا له‌دوورگی گوام باسکرا، که به (تیۆری گوام)* یا (ستراتیجی جیگه‌روه) ناوی ده‌رکرد که به‌لگه‌ی نه‌مه‌ش شه‌ری به‌هێزی نه‌مه‌ریکا بوو له‌جه‌نگی فیتنامدا. له‌گرنگترین به‌شی وته‌که ده‌لێت:

(گومان ده‌که‌م کاتی نه‌وه هاتبێت که ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌زه‌مینه‌ی نزیکه‌ی له‌گه‌ڵ ولاتانی ئاسیا به‌دوو خاڵ پشت به‌به‌ستین: یه‌که‌م نه‌وه‌یه که ئێمه رێژ له‌هموو په‌یمان و بریاره‌کانی خۆمان بگه‌ڕێن، دووم تا نه‌و جیگه‌یه‌ی که په‌یوه‌سته به‌مه‌سه‌له‌ی ئاسایشی ناوخۆ مه‌سه‌له‌ی به‌رگری سه‌ربازیه‌وه وازه‌یتان له‌و هه‌ره‌شانه‌ی له‌لایه‌ن ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌ی که خاوه‌نی چه‌کی نه‌تۆمییه ده‌هێنێن، حکومه‌ت نه‌مه‌ریکا ملله‌تانی ئاسیا هانده‌دات که مه‌سه‌له‌ی ئاسایشی ناوخۆ و به‌رگری خۆیان رێکبخه‌ن و لییانرا‌ده‌بینیت که خۆیان نه‌و به‌ربرسیاری‌تیبه بگه‌رنه نه‌ستۆ).

له‌به‌ر نه‌وه تیۆری نیکسۆن وه‌ک مۆدێلیکی رۆبه‌رووبوونه‌وه‌ی ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌و ناوچانه‌دا وه‌رده‌گیریت، که به‌شێکه له‌به‌ره‌وه‌ه‌ندیه ستراتیجیه‌کانی نه‌و ولاته به‌ده‌سته‌هاتووه. به‌پێی نهم تیۆره یه‌که هه‌رمیه‌کان له‌ناکۆکی زیاتر بۆ بنیاتنانی ئابوری و سه‌ربازی خۆیان سوود وه‌رده‌گه‌رن. نهم کاره ده‌توانیت ده‌نگدانه‌وه‌ی جه‌نگی فیتنام و نه‌ه‌جابه بریندار که‌وه‌ی بۆ ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یه‌ی نه‌مه‌ریکا که ویستی نه‌ته‌وه‌یه‌ی نه‌مه‌ریکا ناچاری ده‌ستیه‌ردانی نهم ولاته کرد که ده‌گه‌رێته‌وه بۆ سه‌رده‌می جه‌نگی سارد.

تیۆری نیکسۆن سه‌ره‌ڕای نه‌وه‌ی گرنگی ده‌دا به‌ دوورخسته‌وه‌ی هێزی دژه نه‌مه‌ریکا له‌سه‌رچاوه نه‌وتیه‌کان، به‌رامبه‌ر ولاتانی به‌ره‌مه‌یه‌تی نه‌وتیش، ده‌سته‌کار بوو له‌شیوه‌ی به‌رگرتن سیاسه‌تی نرخ‌دانان و شیوه‌ی به‌ره‌می سه‌ربه‌خۆ.

به‌شیوه‌ی گشتی تیۆری نیکسۆن له‌سه‌ر نهم سێ پایه سه‌ره‌کیه‌ی خواره‌وه وه‌ستاوه:

(١) پابه‌ندبوونی نه‌مه‌ریکا به‌به‌لێنه‌کانی که له‌په‌یماننامه و رێکبه‌وتنامه جیاوازه‌کانه‌وه داویه‌تی.

* ناوی سه‌ریازگه‌یکه‌ی ده‌ریایه‌ی نه‌مه‌ریکایه له‌سه‌ر دوورگیه‌ک به‌ناوی دوورگی گوام له‌که‌ناره‌کانی باشووری پۆژه‌لاتی ئاسیا له‌ناو ئۆلفیانونوسی ئارامدا، ناوی نهم دوورگیه هاتۆته‌ناو کلتوری سیاسی کوردیشه‌وه به‌تایبه‌ت له‌ناوی کاره‌ساتی (٣١ ئابی ١٩٩٦) ناوی ده‌لگیرکرنه‌وه‌ی شاری هه‌ولێر له‌لایه‌ن رێژمی به‌عسه‌وه به‌هاوبه‌شی له‌گه‌ڵ هێزه‌کانی پارتی دیموکراتی کوردستان، نه‌و که‌سانه‌ی له‌هه‌رمیه گورستان له‌گه‌ڵ پێکفرلوه بیانیه‌کان کاریان ده‌کرد. ژانیان که‌وته مه‌ترسیه‌وه بۆیه حکومه‌تی نه‌مه‌ریکا هه‌موویانی گولسته‌وه بۆ نه‌مه‌ریکا له‌پێگا بۆماوه‌ی چه‌ند مانگێکه له‌دوورگی گوام جیگه‌رکرن و پاشان ده‌شکران به‌سه‌ر ویلايه‌ته‌کانی نه‌مه‌ریکا دا. وه‌رگێژ.

۲) یارمەتی و پشتیوانە ھەمەلایەنەیی ئەمەریکا بۆ دەولەتانی ھاریەیان یان دەولەتانیك کەمانەوی ئەمانە بۆ ناسایشی ئەمەریکا یان ناوچەکە پتیرستە و لەلایەن ھێزێکی ئەتۆمیەو کەوتنەتە بەر ھەرەشە.

۳) یارمەتی نابوری و سەربازی ئەمەریکا لەکاتی داواکردنی دەولەتێك کە کەوتۆتە بەر مەترسی جگەلە مەترسە ئەتۆمی، بە مەرجێك دەولەتی ناوبراو بەرپرسیاریتی سەرەکی بەرگری لەخۆی لەپرتگای چەك و پتویستیه کانی ئەمەریکاوە بگرتتە ئەستۆ.

ھەرچەندە ناماڤی خێرا لەتیۆری نیکسۆن ڤیتنام بوو، بەلام دەیتوانی لەھەموو ناوچەکانی جیھان بەکاری بەھێنێت.

تیۆری نیکسۆن لەگەڵ بەلێشەکانی ئەمەریکا کورتیھێنا، ئەم وڵاتە لەگەڵ پارێزگاریکردن لەبەلێشەکان و بەرپرسیاریتی بەرامبەر ھاویەیانەکانی خۆی کە داووی بەلام ئاژادەییەکی زۆر خۆی پەھا و نامادە دەبینیەو لەھەمانکاتدا بە ھێزی داھێنەری ھەموو دەولەتەکان زیاد کرد.

لەگەڵ راگەیانندنی چوئەدەرەوی بەریتانیا لەرۆژھەڵاتی سوئیس و کەنداوی فارسی لەسالی (۱۹۶۸)دا، ئەم بابەتە ناکۆکی لەناو بەریتانیا و ئاژەزیایەتی لە دەروە لێکەوتەو لەوانە وەزارەتی دەروە ئەمەریکە پەرچەکرداری بەھێزی لەبەرامبەر ئەم پڕیارە پێشاندا، چوئەدەرەوی ئەواوەتی لەکۆتایی سالی (۱۹۷۱) رەکەبەرایەتی بەھێزی نێوان یەکییتی سۆڤییت و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ زیادکردنی نفوزی خۆیان لەم وڵاتانە دەست پێکرد. تا سالی (۱۹۷۱) کە پاراستنی بەرژووەندیەکانی رۆژئاوا لەناوچەکە و داڤنکردنی ناسایشی ناوچەکە لەژێر دەستداوو. بەلام لەپرتی راگەیانندنی فراوان و حساب بۆکراووە ھێزەکانی راگەیانندنی رۆژئاوا مەسەلەیەکی بەناوی (ئەمانی دەسەلات) لەدوای چوئەدەرەوی بەریتانیا و چۆنیەتی پروپروبوونەوی خرایە بەرباس و لێکۆلینەو.

دوای چوئەدەرەوی بەریتانیا لەناوچەکە، ئەرکی پاراستن و چاودێریەکانی بەرژووەندیەکانی رۆژئاوا لەبەرامبەر یەکییتی سۆڤییت خرایە ئەستۆی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، ئەمەریکەکان بەھۆی (گرینی ڤیتنامەو) سیاسەتی تازەیی ئەمەریکا توشی ترس و نیگەرانی ببوو، نەیدەویست بۆ بەرگری لەبەرژووەندیە ستراتێجیەکانی خۆی لەناوچەیی ناچێگەری رۆژھەڵاتی ناوہراست ھێزی سەربازی بنیڕیت، چونکە لەدووبارە بوونەوی بێدەرەوی شەری سوپای ئەمەریکا لەڤیتنام زۆر نیگەرانی بوون. بۆچوونی گشتی ئەمەریکا بەھێچ جۆرێک سیاسەتێکیان قبۆلنەدەر کە ناچاربێت بە ئاردنەدەرەوی سەربازەکانیان بۆ شەڕکردن لەدەرەوی خاکی خۆیان. لەبەرنەووە باشترین ڕینگا بۆ پاراستنی بەرژووەندیەکانی ئەمەریکا لەناوچەکانی دەروە، نامادەکردنی وڵاتانی دۆست بوو لەجیھانی سییەم تا لەپیتاوی بەرژووەندیەکانی ئەمەریکا و بۆ داڤنکردنی ناسایشی ناوچەکە ھەنگاو بنییت. (ڤیتنامیکردنی جەنگی ڤیتنام).

بسم‌رغبدان له‌وهی کاتیك سیاسه‌تی نیکسۆن له‌ناوچه‌ی جیاواز له‌جیهان بمریوه‌چوو، له‌م سیاسه‌ته‌دا نه‌مهریکا بۆ بمریوه‌بردنی مهبه‌سته‌کانی خۆی له‌ناوه‌ندی قه‌یرانه جیهانیه‌کاندا، ده‌بو تاناستی پیتیست سوود له‌هێزی خۆجیتی ناوچه‌که وه‌ریگریست و خۆی بپارێزیت له‌ناماده‌ی (تواجد) راسته‌وخۆی سهربازه‌کانی، مه‌گه‌ر هێزه‌ خۆجیه‌کان نه‌توانن رۆبهری‌رووی شه‌و هه‌ره‌شه و مه‌ترسیه‌ ببنه‌وه. له‌سه‌ر نه‌م بنه‌مایه (ستراتیجی ناماده‌بوونی ناراسته‌وخۆ و پیتسپاردنی به‌رپرسیاریتی ناوچه‌که به‌ هێزه‌ خۆجیه‌کان) گه‌رایه‌به‌ر.

له‌ناوچه‌ی که‌نداوی فارسی نه‌م مه‌سه‌له‌یه خرایه‌روو که کام ولات توانا و ناروه‌زوی هه‌یه وه‌ک پارێزهری که‌نداو جینگای به‌ریتانیا بگریته‌وه. ولاته‌یه که‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا هه‌رچه‌نده به‌ ته‌واوی وابسته‌ نه‌بوو به‌ نه‌وتی که‌نداوه‌وه، به‌لام به‌رژه‌وه‌ندی له‌وه‌دابوو که نه‌م ناوچه‌یه نه‌که‌وتیه ژێر ده‌سه‌لاتی یه‌کیتی شۆره‌ویه‌وه. چونکه که‌نداوی فارسی له‌رووی نابووری و سیاسیه‌وه به‌ ناوچه‌یه‌کی ستراتیجی زۆر گرنگ ده‌ژمێردیت، ناشکرایه که واشنگتۆن نه‌یتوانی به‌ ناسانی رۆلی به‌ریتانیا بگاته‌ نه‌ستۆی خۆی، بۆیه بۆ پاراستنی ناسایشی که‌نداو پیتیستی به‌ هاویه‌یانی ناوچه‌که هه‌بوو. ﴿له‌به‌رنه‌وه نه‌مهریکا به‌ زه‌مینه‌سازی پیتیستی سیاسی-راگه‌یانندی و له‌سه‌ر بنه‌مای ستراتیجی تیۆری نیکسۆن/کیسنجر سیاسه‌تیکێ به‌ناوی (سیاسه‌تی دوو ستون یان دوو پایه) له‌ ناوچه‌که‌دا راگه‌یاندا﴾. به‌پیتی نه‌م سیاسه‌ته‌، نێزان و عه‌ره‌ستانی سه‌ودی وه‌ک دوو ستونی سیسته‌می نوێ ناسایشی ناوچه‌که‌یان وه‌رگرت. نێزان وه‌ک هێزێکی سهربازی و جه‌ندرمه‌ی ناوچه‌که و عه‌ره‌ستانی سه‌ودیه وه‌ک ستونی دارایی و ولاتی ده‌وله‌مه‌ندی ناوچه‌که که‌ خاوه‌نی سامانیکی گه‌وره‌ی نه‌وت بوو، به‌لام توانای جیه‌جیکردنی رۆلی ده‌سه‌لاتی سهربازی گه‌وره‌ی نه‌بوو، به‌لکو توانای دارایی و سیاسی له‌ناو ولاتانی عه‌ره‌بدا له‌به‌رچاو ده‌گه‌را.

نیکسۆن له‌و باوه‌ره‌دا بوو که نه‌مهریکا له‌رینگای هێز و په‌روه‌رده‌کردنی نه‌م دوو ولاته‌وه ده‌توانیت ناسایش و به‌رقه‌راری ناوچه‌که له‌دوره‌وه کۆنترۆڵ بکات. هه‌لبه‌ت نه‌م ستراتیجیه له‌سه‌رده‌می سه‌روکایه‌تی ترممان و دواتریش له‌ناوچه‌که به‌ریوه‌ده‌چوو، به‌لام به‌جیه‌جیکردنی تیۆری نیکسۆن ر‌ه‌ه‌نده‌کانی نه‌م ستراتیجیه فراوانتر بوو. به‌سه‌رغبدان له‌م ستراتیجیه ﴿نه‌مهریکا به‌ پێدانی یارمه‌تی سهربازی/نابووری به‌ولاتانی دۆست و هاویه‌یانی خۆی له‌ناوچه‌که، نه‌م توانایه‌ی فعا‌هه‌م کرد که نه‌مانه راسته‌وخۆ به‌ سه‌رود وه‌رگرتن له‌نامیتر و که‌لوپه‌ل و که‌سه‌کان و تواناکای به‌رده‌ستی نه‌مرکی به‌رپرسیاریتی به‌رگریکردن له‌ناوچه‌که بگرنه‌ نه‌ستۆ، نه‌وه‌بوو که ولاته‌یه که‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا نه‌م دوو ولاته‌ دۆست و هاویه‌یانه‌ی وه‌ک نامرایی دا‌بینکردنی ناسایش له‌هه‌موو ناوچه‌که له‌رووی سهربازیوه به‌هێزکرد و یارمه‌تیدان. له‌باره‌ی هه‌مان سیاسه‌ت و تیۆره‌وه بوو که هه‌موو توانا نابووری، ته‌کنه‌لۆجی و سهربازیه‌کان له‌واشنگتۆنه‌وه به‌ره‌و تاران و ریاز که‌وته‌پێ﴾.

نیکسون له دواړو نه موږه سیاستی چارلایه نی له ناوچه ی کهنداو پتیشخت بهم شتویه ی خواره وه:

۱) هاوکاری نژیکی نیوان نیران و عمره بستانی سعودی وهک دوو پایه ی جیگری ناوچه که.

۲) ناماده یی سمر بازی هیزی دهریایی نه ممریکا به ریژه ی کهم له ناستی سنی کهشتیدا (فرمانده یی رژه لاتنی ناوهر است).

۳) زیادکردنی چالاکی دیپلوماسی له ناوچه که و فراوانکردنی یارمه تیه ته که نه لوجه کان بژ نه م ولاتانه.

۴) که موبونه و ی سمرغی ولاته بچوکه کانی ناوچه که له بمریتانیا، به ناراستی دایینکردنی خواسته ناسایشه کانیان.

پراکتیک کردنی سیاستی نیکسون له کهنداو، پتیوستی به به هیزکردنی دهسه لاته ناوچه ییه کانه، واته شای نیران و عمره بستانی سعودی. له ناو نه م دوو ولاته دا نیران له بمرامبر عمره بستانی سعودی زه مینه ی جیویوله تیکی گونجاوتری همیه و به هوی هه لکه و ته ی جوگرافیای هستیاریه وه که خاوه نی گرنکی ستراتیجی تاییه ته له ناوچه که دا وهک:

- ۱- دراوسینی په کیتی سؤفته و سنوریکی دورودریژی له که لیدا همیه.
- ۲- ناوچه ی جیاکردنوه و بازنه ی به په که وه به ستنی همدوو په یانی سیتو و ناتو بوو.
- ۳- هاوپه یانی نه ممریکا بوو له په یانی ناتو دا.
- ۴- دهسه لاتی به سمر که ناره کانی باکوری کهنداوی فارسی و به تاییه ت گمرو ستراتیجی هورمزدا هه بوو.
- ۵- خاوه نی دانیشتونیکي گونجاوه (له و ۵۵ ملیونه ی له ولاتانی کهناری کهنداوی فارسی ده ژین نژیکه ی ۳۵ ملیونی له نیراندایه) (به پتی ناماری سمره تای هفتاکان - ورگی)
- ۶- رژی شای نیران هه نندیک له و کیشانه ی نه بوو. که رژی عمره بستانی سعودی بژ نه ممریکای دروست ده کرد له وروی چه کدارکردنوه (له بمرامبر نیسرائیل) دا.
- ۷- رژی شای نیران نیگهرانیه کی که رژی عمره بستانی سعودی سه باره ت به هه نگاوه کانی نه ممریکا له پاریز گاریکردن له نیسرائیل هه بیوو، نه بیوو.

نیران دهیتوانی نه و رژه که تیوری نیکسون بژ دهسه لاتاری له ناوچه که له بمرچاری گرتبوو بینیت. له لایه کیره وه شا ته نیا په یوه نندیدار به جتیه جیکردنی رژی نیران نه بوو، به لکو په یوه نندی به جتیه جیکردنی رژیتر له ولاتانیتری رژه لاتنی ناوهر است و نیمچه کیشوهری هندستان هه بوو. تیوره کانی رژی پاشایه تی نیران دهر باره ی ممرسه په کیتی سؤفته پتیوستی به رگرتنی لسی به کسانبوو به بژ چوونه کانی ولاته په کگرتووه کانی نه ممریکا. به مجوره په یوه نندی نه ممریکا له کهل نامانج و تیروانینه کانی نیراندا په کسان

بوو. لهبرتهوه پميوډنډى نټوان دوو ولات برقرمار بوو كه نيتر نهك پټويستى به نامادهيى سمرىازى راستهوخوى نه ميريكا نه بوو، بهلكو پارټيزگاريدردن لهبرتهوهډنډيه گهشهكردوهكانى نه ميريكا به كه مټرين تيچوون لهلايهن نټرانوه دايندهكرا، بهجوزيټك كه هينرى كيسنجر لهكتيپهكيدا بهناوى سالانې لهكوڅكي سپى دهنوسټ (نټران لهسمردهمى شادا يهكيك لهباشترين و گرنگترين دوستانى نه ميريكا و بهوهفاترين دهولهتى جيهان بوو). بهمجوره و بهرهبره كاريټكردنى تيورى نيكسون بډ داينكردنى ناسايشى ناوچهكه بهگشتى پشټى به يهك سټون (پايه) نټران بهست.

 نيمتيازي سمرهكى نټران لههلبژاردنى وهك هيزيكي دهرپايى جيگاي سمرنج بوو — بهكه مين ولانې كنداوى فارسى كه هيزيكي دهرپايى واقعي پټكهټنابوو. هيزى دهرپايى تازهى نټران، ماهيهتى دهسلاانې نټرانى لهناوچهكدا بهقوولې گوزي، بهوى كه لهسالانې پيشوودا بهگشتى هاتوهاواوى نټران دهرپارهى برتهوهډنډيهكانى نهم ولاته داواى دهسلاانې واقعي دهكرد. (سى كهشتى شكين، چوار كهشتى پارټيز، چوار بهلهمى تزيهاوتيز، بيست بهلهمى گشتى، كومهليك كهشتى مينى، بهلهمى هيرشبر و كهشتى پشتيوانى، هيزيكي دهرپايى كه پټكهاتوه لهسې فزوكه و دوو دهرزن يان زياتر هيليكتيرس) — بهرزبوونهوى تواناى دهرپايى نوې مەترسى دروستكردبوو، كه لهوانهيه پهرورده و نهزموونى تهواوى نهيت، بهلام نټران بهلاى كهمهوه دسال پيشتر لهناستى چاودتيريكردنى ناوچهيدا بوو، لهكانټيكا تواناى فراوانبوونى دهسلاانې لهدهرهوى كنداوى فارسى پټگيهكى تاييهت بهم ولاته دبهخشيت).

بهلام شتيك كه زور پټويسته دابنكردنى كهرهسې جهنگى گورجواه بډ نټران، تا بتوانيت نهم ولاته بههيز بكات بډ نهجامدانى نمركى جهنرممىي و پاسهوانى لهكنداوى فارسى بهشيوهى گشتى و هيزى سمرىازى خوى ريكبخات. ههموو نهو كهموكورپانهى ههيبوو نيكسون لهسفهمرى بډ تاران نهپيشت. لهم پميوډنډيهدا دابنكردنى كهرهسې جهنگى و پهرورده و راهيتناني سوپاي نټرانى گرتنهستوى خوى. بهجوزيټك لهسالې (١٩٧٢) كه عيراق پهپاننامهى دوستانه و هاوكارى لهگهل بهكيتى سؤثيت واؤكرد، نهم كارو ولاته يهكگرتووهكانى نه ميريكا بډ پهرچهكردارتك هاندا، نهوهبوو لهسالې (١٩٧٢) ريچارډ نيكسون بهسمرزوكايتى گروپيكي پايهلند لهوانه هنرى كيسنجر كه راويتزكارى كاروبارى ناسايشى نهتهمى بوو، لهچارپيټكهوتنيكدا لهگهل شاي نټران لهتاران، رازيپوو به چهكار كردنى بيتسورى نټران. رهزامهډنډى دهربرې لهگوزپنى فزوكى (F١٤-F١٥) لهسمر داواى نټران.

بهم شيوهيه  لهواشننگتون، ديدگا دهرپارهى چهكاركردنى شا به تهواوى گوزا، نيتر چاوديزى نايزنهار و كندى و ههتا جانسون لهسمر چهك فروشتن وهلاترا، لهماوهى سالانې (١٩٥٠ تا ١٩٧١) كوى فروشتنى چهكى نه ميريكا به نټران نزيكهى (١,٨) مليارډ ډولار بوو. لهكانټيكا دواى گرتنهدهستى دهسلاانې لهلايهن نيكسون، سنوداركدن خرايه لاه. داواكردن له (٨٦) مليون ډولارهوه لهسالې (١٩٦٨)

بەرز بودوہ بۆ (۱۸۴) ملیۆن دۆلار لىمالى (۱۹۶۹)، لە سالى (۱۹۷۳)دا لە (۵۰۰) ملیۆن دۆلاروہ بەرزبود بۆ (۲،۵) ملیارد دۆلار. لەو کاتەدا نىزان يەكئىکبوو لەگەرنگرتىن کړيارانى کەرەسەى جەنگى ئەمەريکى.

راستەخۆ دواى بريارى نىکسۆن، ږيکهوتنى قورسى سەربازى بەسترا بۆ بەهيزکردنى سوياى نىزان و پەيداکردنى توانايەک بۆ جيبهجيکردنى ږۆلى جەندرمە و پاسەوان کە (ولتە يەگەرتووهکانى ئەمەريکا لەسەردەتاي سالى ۱۹۷۰ نزیکەى (۲۰) ملیارد دۆلار چەکی زۆر مۆديرن و ئالۆزى سەربازى بە سوياى نىزان فروشت - کە لەکاتى سەرهلدانى شۆرش لەنىزان، ئەمەريکا لەپىندانى هەندىک لەو چەکانە خۆى پاراست - لە دواى پلانى سياسى و فروشتنى چەکەکان بوو، هەزاران پىپۆر و ږاويژکارى سەربازى ئەمەريکايى بۆ گۆزانکارى و چاکسازى بنەرەتى لەسوياى نىزان و بەرزکردنەوى توانا و کارايى سەربازى نەم ولتە ږوانەى تاران کران).

لەناو ئەو کەلوپەلانەدا، نىزان بە تىچوونى نزیکەى (۸۰۰) ملیۆن دۆلار دروستکردنى بەندەرەىکى سەربازى لەناوچەى چاپهار دەستپىکرد. لەم بىکە گەورەيەدا نەک تەنيا حکمرانى لەسەر دەرياي عمان و کەنداوى فارسى دەکرد، بەلکو کارىگەرى لەسەر مەملەتەکانى ئۆقيانوسى هەنديش هەبوو و هەروەها دەيتوانى ږيگرتى لەپيشرەوى يەکيتى سۆڤيەت بەرەو ئۆقيانوسى هەندى.

بۆ ئەمەريکا مانەوى هەلومەرجى يارمەتيدەر کە دوو ولتەى ئەندامى سننو واتە (نىزان و پاکیستان) لەم کاتەدا بەمەبەستى جىگيرکردنى پىگەى خۆى لەکەنداوى فارسى و دريژەدان بە سوود وەرگرتن لەنەوتى ناوچەکە کە لایەنىکى ژيانى (حياتى) هەبوو. ئەمەريکا بە دەسلالتى نىزان لەکەنداوى فارسى و هاوکارى ئەو ولتە بۆ عەرەبستانى سعودى بۆ ږيگرتن لەتوندەرەوى عىراق، يەکئىکتر بوو لەنامانجەکانى لەناوچەکەدا.

يەکەمىن ئەزموونى نەم سياسەتە، بە ئەنجاميکى داواکراو کۆتايىهات، بەو مانايەى کە سوياى تەيار و نامادەکراوى نىزان دەسلالتى بەهيزى خۆى لەسەرکوتکردنى شۆرشى کۆمونيستى لەعومان بەکارهێنا و سەرکەوتوو بوو لەږزارکردنى تاج و تەختى سەلتەنەت لەم ولتەدا، کارىک کە هيزە دەرەکیەکانىتر نەيانتوانى بوو لەجيهاندا نازادانە ئەنجامى بدەن.

سياستەى دوو ستونى نىکسۆن بۆ ماوەى (۱۰) سال دريژەى کيشا، لەسالى (۱۹۷۹) لەگەل گۆڤرانى ږۆم لەنىزان نەم سياسەتە تووشى ناکامى بوو، بۆيە ولتە يەگەرتووهکانى ئەمەريکا ناچاربوو کۆتايى بىتت بەم سياسەتە و بەدواى ستراتيژيکىتردا بگەريەت لەناوچەکەدا، هاوکات لەگەل ئەوێ ږۆيم لەنىزان گۆڤا، يەکيتى سۆڤيەت سياسەتى پيشرەوى بۆ زىاد کردنى نفوزى خۆى لەناوچەکە هيزى سەربازى کردە سەر ولتەى ئەفغانستان.

شورشی نیسلامی له نیران و فاکتوری کاریگر له گوزانی ستراتیجی نه امریکا له ناوچه که دا :

یه کتیک له گرنگترین بهرزه وهندیه کانی نه امریکا له که نډاوی فارسی دهسکه وتنی بهر ده وام و دلنیا به له نومتی ناوچه که به تاییهت بۆ هاو په یانه نه ورورویه کان و یابان، نه امریکا بۆ به دیه پنهانی نهم نامانجه گرنگی خوی پستی به پرژیمی شای نیران به مستبو، شا سره پای جیبه جیکردنی رزلی بهریرسیاریتی وه که جه ندرمه و پاساوان له ناوچه که و پاریزگاری له بهرزه وهندیه کانی نه امریکا، بۆ نهم ولاته هه لیکی زیرینی فراههم کردبو که هیزه کانیاان راسته خۆ ده ستورنه دهنه که نډاوی فارسیه وه. نهم کارهش بووه هوئی نهموی نه زموونی تالی قیشتام دووباره نه بیته وه و هاوړا له گهل بهرگرتن له زیانی گمورهی سربازی و سیاسی له نه امریکا و نهم ولاته به بهی دره دیسمری و که مترین خمرجی له ناوچه که چالاکي بنوینیت.

روخانی شا و سرکه وتنی شورشی نیسلامی نیران له (شباتی ۱۹۷۹) سیسته می (به ریه ستی باکور) که بۆ بهر به مستکردنی نفوزی یه کیتی سو قیئت له ریگای په یانی سربازی سنتو به په یوهندی له گهل په یانه کانی ناتو و سیتو خرابووه بواری جیبه جیکردنه وه، تیکچوو. بهم شیویه هاتنه دهره وهی نیران و پاشان پاکستان له په یانی سنتو له سالی (۱۹۷۹) نهم په یانه گرنگی سربازیه هه لوه شایه وه و له بهر نه وه مه کتیبی ناوه نډیه که ی که له نه نه قمره بوو، به فمرمی له (نمیلولی ۱۹۷۹) داخرا. نیران له یه کیتی و هاو په یانی له گهل رزژناوا و هه نډیک له ولاتی ناوچه که هاته دهره وه و په یوهندی به بزوتنه وهی ولاته بیتلایه نه کانه وه کرد و په یوهندی له گهل نیسرائیل پچراند، دواي سرکه وتنی شورشی نیسلامی نیران قهیرانی به بارمه گرتنی نه نډامانی سه فاره تی نه امریکی له لایه ن خوتند کارانی نیرانه وه جهز به یه کی گموره بوو له نه امریکا درا. پرودانی شورش له گرنگترین پیگهی نه امریکا له ناوچه که نه که تنیا هاروسنگی هیزی تیکدا، به لکو جه مسره ریکی تازه ی هیز به ناییدیلو جی نیسلامی جیا له ناییدیلو جیه بالاد مست و باوه کانی جیهانی هاوچمرخ دروست بوو. نهم تاییه قه نډیه به مانایه بوو که نه امریکا له مو میژووه به دواوه بۆ پاراستن و پهره پیدانی بهرزه وهندیه کانی له ناوچه که پرو به پروی کیشه ی تازه بووه وه.

به وهی که دواي سرکه وتنی شورشی نیسلامی نیران، ولاتی نه امریکا له نار نه و ولاتانه دا بوو که حکومتی تازه ی شورشی نیرانی به فمرمی ناسی، به لآم په یوهندی همردو ولات به هاتنه دهره وهی نیران له په یانی سنتو و دواتر هه لوه شانډنه وهی په یانه که و هه لوه شانډنه وهی ریکه وتنی سربازی دوولایه نه و چونه دهره وهی راویژکاره سربازی و ناسربازیه کانی نه امریکا له نیران و قبولنه کردنی سه فیری تازه ی نه امریکا له لایه ن حکومتی کاتیه وه و که مهورنه وهی په یوهندی سیاسی له ولات بۆ ناستی فهران بهری سه فاره ت، خویه دوورگرتنی نه امریکا له نار دنی نه و چه که و که لویه له سربازی و ناسربازیه نه که پیش شورش له گهل حکومت نیران واژوکرابوو، سه نگه رگرتنی دوژمنانه له کونگریس و هوپه کانی په یوهندی گشتی له لایه ن نه امریکا وه دژی نیران و جولان و هه نگاوانانی نه امریکا له هه نډیک ناوچه ی هه ستیاری

نیتران وەك كوردستان* و بلوچستان، پەيوەندىكردنى ھەندىك لەكار بەدەستان و سىياسەتەدارانى ئەمەرىكا (وەك نىكسۆن) لەگەڵ شای روخاو و پاشان رینگەدان بە شاو خانەوادەى پەهلەوى بۆ ناو ئەمەرىكا لەنەخامى نەمانە و داگیرکردنى سەفارتى ئەمەرىكا لەتاران لەلایەن خۆتەندكارانى پەيرەى ھىلى نىمام و بەبارمە گرتنى كارمەندانى سەفارت و ھەولەدانى ئەمەرىكا بۆ نازادکردنێان كە سەركەوتوو نەبوو تىيەدا، وورددەور دە پەيوەندىكەى نىوانيان لەساردىيەو بۆ لىلى و پاشان بۆ ناخۆشى و سەرنەخام گۆرا بۆ شەي و دوژمنايەتى ناشكرا.

سەركەوتنى شۆرشى نىسلامى نىتران گۆرانكارى ريشەى لەپىنگەى ئەمەرىكا لەناوچەكە دروست كرد لەگەنگرتنى نەوانە برىتيەلە:

- * لەدەستدانى بنكەى ھەوالگى و تىكچوونى بنكەى جاسوسى ئەمەرىكا لەناوچەكە.
 - * ھەلەو شاندنەوئى تەواو پەيمانى ستوو.
 - * لەناوچوونى بازەى پىكەو بەستنى پەيمانى ناتو و سىتو.
 - * كەمبونەوئى قەبارەى ئاردەنى نەوتى نىتران .
 - * بەرزبونەوئى نرخى نەوت لەجىھاندا.
 - * كەمبونەوئى ئاردەنى كالاى سەربازى و ناسەربازى بۆ نىتران .
 - * لەھەمريان گەنگەر ئاردەندەوئى شۆرشى نىسلامى بۆ ولاتانىترى ناوچەكە.
 - * پىنگەى حكومەتە دەسەلاتگەرەكان كەوتنەبەر مەترسى لەناوچەكەدا.
 - * ناسايشى گەروى ھورمز كەوتە مەترسىيەو.
 - * لەدەستدانى (جەندرمە و پاسەوانى ناوچەكە) وشكستى سىياسەتەكانى رۆژناوا لەناوچەكەدا.
 - * سوودەرگرتنى يەكيتى سۆفیت بۆ بەدەستھێنانى ھەلىك بۆ چوئەناو ئەفغانستان.
- شۆرشى نىسلامى لەنىتران بەپىتى ووتەى كار بەدەستانى سىياسى ئەمەرىكا بەگەنگرتنى و ھەستيارترىن رەوداوى ناوچەى رۆژھەلاتى ناوھەراست لەدواى جەنگى دووھەمى جىھانى بۆ ئەمەرىكا دەژمىردىت. چونكە رۆژمى شا وەك يەكەك لەپاىيەكانى دووانەى ستراتىجى ئەمەرىكا لەرۆژھەلاتى ناوھەراست و يەكەك لەستونە سەركەپەكانى تىزى نىكسۆن و خاوەنى ئەو گەنگىيە بوو كە ھەتا پەيوەندى ئەمەرىكا بەولاتانىترى وەك پاكستان، توركىا و مەرنشەنە عەرەبىيەكانى كەنداو خستە ژىر تىشكى خۆيمەو. لەوكاتەدا شۆرشى نىسلامى نىتران رىچكەى جىبەجىكردنى ستراتىجى ئەمەرىكاي تىكدا و

(*) ئەمەرىكا ئەك ھەنگارى ئەنا بۆ يارمەتيدانى كوردەكان لەكوردستان، بەلكو بە پىچەوانەو ھەتا ئاھەزايى دەرنەبەى بەرەبەر ھەموو ئەو ئاوانە بێدە و نامۆقائەنى كە دەسەلاتدارانى شۆرشى نىسلامى نىتران لەسەرەتاي شەپش دژ بە خەلكى بىتاوانى كورد لەناوچە كوردەكان ئەدجانبان دا . وەگەبۆ.

له دیدگای نه‌میریکاوه (بۆشایی ده‌سه‌لات)ی هم‌ه‌ستیکراو له‌ناوچه‌که‌دا دروستبوو که پێویست بوو هه‌رچی زووتره‌ ڕوبه‌ڕووی نه‌و بارودۆخه‌ ببنه‌ود.

تیکۆشانی به‌م‌ده‌وامی نێران له‌دژی ده‌سه‌لات و نفوزی ڕۆژناوا، هم‌ه‌ستکردن به‌مه‌ترسی سه‌ره‌له‌دانی شۆرشه‌تر له‌ناوچه‌که‌، سه‌راتیجسته‌ نه‌مه‌ریکایی و ڕۆژناواییه‌کانی والیکرد دووباره‌ به‌خێرای به‌سیاسه‌تی خۆیاندا بچنه‌وه‌. نێران ولاتیکه‌ که‌ به‌بۆچونی واشنگتۆن ده‌یته‌ یه‌کێک بێت له‌ستونی سه‌ره‌کی و قایمی ناسایشی ناوچه‌که‌، له‌گه‌ڵ زۆری دانیشته‌وان و بوونی سه‌رچاوه‌ی گه‌وره‌ی سامان له‌وانه‌ ده‌رامه‌تی نه‌وت و پێگه‌ی تایبه‌تی جوگرافی هه‌مووی به‌یه‌که‌وه‌، کێشه‌ی زۆری بۆ دیوکرانه‌خوازه‌ ده‌سه‌لاتداره‌کان و دوايش کۆماریه‌کانی کۆنگرێسی نه‌مه‌ریکا دروست کردووه‌.

له‌ژێر نه‌م هه‌لومه‌رجه‌دا که‌ نه‌مه‌ریکا (شای نێران) واته‌ (جهدنهمی ناوچه‌)که‌ی له‌ده‌ستچوو، هه‌موو هه‌وله‌کانی بۆ ڕێگرتن له‌سه‌رکه‌وتنی شۆرشی نیسه‌لامی ڕووبه‌ڕووی شکست بووه‌وه‌. له‌هه‌ولامی نه‌م گۆرانکاریه‌ خه‌یاوه‌دا، ولاتانی ڕۆژناوا و له‌سه‌روشیانه‌وه‌ نه‌مه‌ریکا سه‌راتیجی خۆی له‌سه‌ر بنه‌مای نامانجی نوێ دارشت که‌ ته‌واکه‌ری نامانجه‌کانی پێشوویان بوو به‌مه‌به‌ستی پاراستنی به‌رژه‌وه‌نده‌یه‌کانیان و ڕێگرتن له‌ڕوخانی ڕژیمه‌کانیتری ناوچه‌که‌ (نه‌م سه‌راتیجه‌ له‌ژێر ناوینشانی تیزری کارته‌ر ناوی ده‌رکرد که‌ له‌به‌شکانی دوا‌ی باسی ده‌که‌ین). که‌ به‌و پێیه‌ یه‌که‌م: ده‌یته‌ ڕژیمه‌کانی ولاتانی ده‌ووبه‌ر له‌مه‌ترسی ڕوخان ڕزگارکه‌ن و کاریگه‌ریه‌ گه‌وره‌کانی شۆرشی نیسه‌لامی له‌و ولاتانه‌ له‌به‌ینه‌رن. دووه‌م: بۆشایی سه‌ربازی که‌ له‌نه‌جمامی چونه‌ده‌ره‌وه‌ی نێران له‌ناوچه‌که‌ دروست بووه‌ ڕێکه‌نه‌وه‌. سێیه‌م: به‌شیک له‌ڕۆلی سه‌ره‌کی بۆ نه‌جماندانی نۆیه‌راسیۆنی سه‌ربازی، که‌ له‌سیاسه‌تی به‌رگری ڕۆژناواوه‌ سه‌رچاوه‌ی گرتبوو بۆ نه‌و ولاتانه‌ بگێردیته‌وه‌. په‌یڕه‌وی نه‌م سه‌راتیجیه‌ی نه‌مه‌ریکا، سیاسه‌تی دوو ستونی به‌ناچاری ده‌یته‌ په‌نا بۆ سیاسه‌تی یه‌ک ستونی به‌رن. له‌به‌ره‌وه‌ سه‌رنجی نه‌مه‌ریکا بۆ ستونه‌کی تر ڕۆیشت، واته‌ عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی که‌ ده‌بوو هه‌ردوو ڕۆله‌ سه‌ربازی و داراییه‌که‌ بیه‌نیت. چونکه‌ نه‌م ولاته‌ خاوه‌نی ڕوبه‌ریکی فراوان و سنووریکی درێژه‌ له‌سه‌ر که‌نداو، له‌ناو ولاتانی عه‌ره‌بی و هه‌تا نیسه‌لامی خاوه‌نی گرنگی سیاسی خۆیه‌تی، خاوه‌نی سه‌رچاوه‌یه‌کی نه‌وتی گه‌وره‌یه‌ و پێگه‌ جوگرافیه‌کی به‌جۆرێکه‌ که‌ له‌خاکی نه‌م ولاته‌وه‌ به‌ ناسانی نۆیه‌راسیۆنی سه‌ربازی دژی هه‌موو ولاتانی نیمچه‌دوورگی عه‌ره‌بی و ناوچه‌که‌ نه‌جم به‌دریت. هه‌له‌که‌وته‌ی که‌ناری له‌سه‌ر ده‌ریای سوور وه‌ک نه‌لته‌رناتیفیک بۆ ناردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وت گونجاوه‌ له‌کاتی داخستنی گه‌روی هورمه‌زا.

به‌سه‌رنجده‌ن له‌م سیاسه‌ته‌ (پراسته‌وخۆ جه‌نراڵ نارنست گریفز به‌رپررسی ده‌زگای ناسایش، هاو‌پا له‌گه‌ڵ هاو‌له‌ براون وه‌زیری به‌رگری نه‌وکاتی نه‌مه‌ریکا، له‌سالی (١٩٧٩) ڕیگای عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودیان گه‌ته‌به‌ر و دانوسانیکی پێویستیان بۆ ته‌یارکردنی سوپای عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی له‌ڕووی چه‌ک و ڕاهێنانه‌وه‌

نه‌نجامدا و رېښه‌وټننیکي (٤.٦٣) ملیار دۆلاریان واژۆکرد) که له‌سالانی ناینده‌دا کړینی که‌لوپه‌لی سمربازی عمره‌بستانی سعودی زیاتریوو.

همه‌روها ترسی فهرمان‌په‌وایانی ولاتانی باشووری که‌نداو له‌چاره‌نوسی وه‌ک نیران، زیاتر پشتیان به‌سیاستی نه‌مهریکا به‌ست له‌ناوچه‌که‌دا. له‌به‌رنه‌وه نه‌مهریکا به‌نه‌نجامدانی رېڅ‌خوشرکردنی جیاوازی سیاسی، نابوری و به‌تایبته سمربازی هم‌ولیدا به‌په‌لی یه‌که‌م شوړشی نیسلامی نیران له‌سره‌تاوه سمرکوت بکات، یان لایم‌نیکه‌م رېټی لیږگرت له‌په‌رینه‌وه و فراوانبوونی بۆ ولاتانیتر له‌ناوچه‌که.

به‌م رېټوشونه، رۆژناوا پارێزگاری له‌رۆټمه زهره‌رېښه‌که‌وته‌کانی باشووری که‌نداو گرتنه‌ستۆی خۆی و پرۆژهی (پشتینه‌ی ناسایشی یان نه‌منی) نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که‌ خسته‌یواری جیه‌جی‌کردنه‌وه، پشتینه‌ی ناسایشی له‌پاکستانه‌وه تا میسر درېژ ده‌بیتته‌وه به‌بۆچونی رۆژناوا بۆ رېڅگرتنه له‌ناردنه‌ده‌روه‌ی شوړشی نیسلامی و که‌م‌کردنه‌وه‌ی نفوزی یه‌کیتی سوڤیته له‌ناوچه‌که‌دا، په‌یانی به‌رگری ده‌سته‌جه‌معی به‌شیک له‌م پشتینه‌یه پتکه‌ده‌یتیت. پرۆژهی لاواز کردنی کۆماری نیسلامی نیران به‌هاونا‌هه‌نگی واشنگتون و هیزه نه‌وروپیه‌کان سمربار خرایه سمر (ستراتیجی به‌رپرچدانه‌وه) رۆژناوا و عیراق مه‌نموریته کرا به‌سودوه‌رگرتن له‌وتیۆره و هیرشی سمربازی فراوانی دژی نیران نه‌نجامدا.

جه‌نگی عیراق نیوان (جه‌نگی که‌نداوی یه‌که‌م) و رۆلی نه‌مهریکا:

لیکۆلینه‌وه له‌سیاسته‌کانی کارتمر و ریگان و وته‌کانی سیاست دارپه‌ژهرانی نه‌مهریکا پیشانده‌دات شتیاوی به‌رکه‌وتن و پروپه‌روبوونه‌یان له‌مه‌سه‌له‌کانی ناوچه‌که، تایبته به‌شوړشی نیسلامی نیران، رودانی شوړش له‌گرنگرتی پتگی لایه‌نگری نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که نه‌ک ته‌نیا هاوسه‌نگی هیزی تیکدا، به‌لکو به‌هۆی راگه‌یاندنی سه‌ره‌کی سیاستی دهره‌کی نیران واته (نه‌رۆژه‌لاتی و نه‌رۆژناوایی — لاشرقی، لاغربی) جه‌مه‌سهرتیکي تازه له‌سمر بنه‌مای نایدیۆلۆجی نیسلامی جیاواز له‌نایدیۆلۆجی بالاده‌ست و باوی جیهانی (کۆمۆنیستی، سمرمایه‌داری، ...) هاته‌ناراهه.

نیرانیتیکي وابسته به‌نه‌مهریکاوه بگۆریت به‌هیزتیکي سه‌ربه‌خۆی رووله‌گه‌شه‌کردن که‌له‌مو بروایه‌دایه (که‌نداوی فارسی په‌یوه‌سته به‌ولاتانی ده‌روپه‌ریه‌وه و ده‌یت ده‌ستی بیگانه‌کانی لی بېردیت) نه‌م تیۆره هۆکاری سه‌ره‌کی ناکوکی بوو له‌ناوچه‌که‌دا، که‌به‌شینوی جه‌نگی سه‌پیتراو فشاری سمربازی نه‌مهریکا و هاوپه‌یانه‌کانی دژ به‌نیران دهرکه‌وت.

له‌(١٧ نه‌یلولی ١٩٨٠) دواي چهند مانگیک له‌گرژی و قه‌یران له‌په‌یوه‌ندیه‌کانی نیران و عیراق به‌تایبته له‌سمر سنوری همدوو ولات، سه‌دام حسین به‌فه‌رمی له‌چاپیتکه‌وټننیکي رادیۆ/ته‌له‌فزیۆنی له‌به‌غدا رېښه‌وټنه‌نامه‌ی (١٩٧٥ی جه‌زانیری) دراند، واته نه‌م رېښه‌وټنه به‌شینوی یه‌ک لایه‌ن به‌تالکرایه‌وه. پینج رۆژ دواتر، هیزه‌کانی عیراق هیرشیکي به‌ربلاویان ده‌ستپیکرد و چوونه ناوخاکي نیرانه‌وه. سه‌روکی

عیراق لەوخەیاڵەدا بوو بەهۆی نالەباری و ئالتۆزی بارودۆخی دۆای شۆرشی ئیسلامی و لەناوبردنی زۆر لەسویای نێزان و مەسەلەمی بارمەتە ئەمەریکیەکان، توانای سەربازی نێزان زۆر لاوازه و داگیرکردنی خاکی نێزان کاریکی ئاسانە، بەلام چارەنوس و خەمڵاندن جۆرنیکیتربوو هەروەها میژوو بەجۆرنیکیتر وەرچەرخا.

دۆای هەلگیرسانی جەنگ، جیمی کارتەر، سەرۆک کۆماری ئەوکاتەمی ئەمەریکا، سەرەتا هێرشێ سەربازی عێراق دژی نێزان پرۆتستۆکرد و لەم جەنگەدا بێلابەمی راگەیاندا، بەلام دۆای سەرکەوتنی گەورەمی نێزان لەخرمشەر، لەسالی (١٩٨٢) و پاشەکشیتی سویای عێراق لەخاکی نێزان و گۆزانی هاروسەنگی هێزی سەربازی لەبەرژووەندمی نێزان، سیاسەتی ئەمەریکاش گۆزانی بەسەردا هات. لەدۆای ئەو میژوووە، بەتایبەت کاتیەک کە نێزان جەنگی بێردە ناو خاکی عێراقەووە حکومەتی تازەمی ئەمەریکا (ریگان) بەشێوەیەکی دیارترو ئاشکراتر لایەنگیری لەعێراق کرد. لەلایەکیترەو سیاسەت و بایسی حکومەت ئەمەریکا لەبەرامبەر جەنگی عێراق نێزان سەبارەت بە وڵاتانی عەرەبی کەنداو هاوناھەنگ و ھارابوو.

پرۆژەمی ریگان بۆ ناوچەمی کەنداو بەتەوەرەییەکی ستراتیجی هاوناھەنگ دادەنریت بۆ ھەموو دەوڵەتەکانی وابەستە بە رۆژناوا لەناوچەکە، کە دروستکردنی سیستەمی بەرگری کە شیاوی پشیتیبەست و دلتیاکارییت، بەشیکمی گرنگی ئەم ستراتیجیە پێکدەھینیت. لەچارچێوەمی ئەم ستراتیجیەدا یەک ھەفتە دۆای هێرشێ عێراق بۆ سەر نێزان، دیفد جۆنز سەرۆکی ئەرکانی سویای ئەمەریکا لەعەرەبستانی سعودی دیدەنیکرد پیتشەکی فرۆشتنی چەند دەزگایەکی فرۆکە لەچارچێوەمی - سید ناواکس -^١ کە پیتشتر بریاربوو بە نێزان بدریت، بۆ ئەم وڵاتە دابینکرا لەبەرامبەردا بریاربوو عەرەبستانی سعودی ئاسانکاری پیتویست بۆ ھێزەکانی پەرچەکرداری خێرای ئەمەریکا بھاتە خزمەتی ئەم وڵاتەو.

بریارمی ریگان بە فرۆشتنی فرۆکەمی ناواکس بە عەرەبستانی سعودی شێوەیەکیتری شەری ئەمەریکا بوو لەکەندای فارس. لەدۆای ئەووە ئەمەریکا بەشێوەمی رێکخراو چەکدارکردن و تازەگەرمی لەسویای عەرەبستانی سعودی و وڵاتانی تری باشوری کەنداو دەسپیتکرد و لەبەرامبەر ئەو دۆلارانەمی لەئەنجامی فرۆشتنی ئەوتەو دەستیان کەوتبوو.

دەیمی دووھمی شەری فراوانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەکەنداو بە جەنگی عێراق نێزان دەستپیتکرد. ھەرچەندە رژییمی عێراق ملکەچی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نەبوو، بەلام جەنگکردن لەگەل نێزان باشتەری دیاری بوو کە دەیتوانی پیتشکەش بەسیاسەتی دەرەوی ئەمەریکای بکات. ئەسلی

^١ (سید ناواکس کلەمەلێک لەچەکی سەربازی دەگرتەو کە بریتی بوو لەپینچ دانە ئاواکس و شەش فرۆکە سوتەمەنی وەرگر لەئاسمان کە مۆدیلی کی.سی. ٧٠٧ و ١١٧٧ و موشەکی ساییدویندەر و کەلویەل پیتویستی مۆدیین بۆ بەھێزکردنی توانای فرینمی فرۆکەمی (نف - ١٥) کە توانای ئەم فرۆکەکانە لە (٤٥٠) میلەو (١٠٠٠) میل زیاد دەکات.

سیاسه‌تی نه‌مهریکا لهم ناوچه‌یه، همر له‌کۆنه‌وه، جینگیرکردنی (هاوسه‌نگی هیزه) له‌نیوان ولاتانی ناوچه‌که به‌جۆرنیک که:

۱- هیچ هیزنیک دوزمن به‌نه‌مهریکا نابیت بالاده‌ستی له‌ناوچه‌که و سهرچاوه نه‌وتیه‌که‌ی هه‌بیت.

۲- نه‌وتی ناوچه‌که به‌بێ کۆسپ بنێردریت بۆ جیهانی رۆژناوا.

۳- رووبه‌رووی نفوزی یه‌کیتی سۆفیت ببیته‌وه.

۴- همر ولاتنیک یان گروپنیک له‌ولاته‌کان، هیزی ولاتیت یان گروپیت له‌ولاته‌کان هاوسه‌نگ بکات.

نهم مه‌سه‌له‌یه له‌رووه‌وه جینگای تیرامانه که شیوازی تیروانینی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا بۆ ولاتانی ناوچه‌که و سهرچاوه‌کانیان و حکومه‌ته‌کانیان پیشان ده‌دات، نه‌گهر یارمه‌تی دانی حکومه‌تیک تا هیزی سهربازی یان نابووری زیادبکات، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌یه که هیزی ده‌وله‌تانیت له‌ناوهریت بۆ نه‌وه‌ی هاوسه‌نگی دروست بکات، هاوسه‌نگیه‌ک که تییهرینی نه‌وت له‌گه‌روی هورمز و به‌رژه‌وه‌ندی ستراتیجی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا دابینبکات.

ههرچۆنیک بیت جه‌نگی عیراق نێران، روه‌شه‌که‌ی جیاوازه و به‌تایه‌ت لێره‌دا به‌رنیگای ده‌ستیه‌ردانی ناشکرای سهربازی له‌جه‌نگی عیراق نێران به‌شاریکرد. له‌ستراتیجی نه‌مهریکادا سێ جۆر ده‌ستیه‌ردان له‌جه‌نگدا هه‌بوو:

۱- به‌لێندانی دنیایی نه‌مهریکا سه‌باره‌ت به‌ نازادی که‌شتیوانی له‌که‌نداوی فارسی و گه‌روی هورمز.

۲- زه‌مانه‌تکردنی نه‌مهریکا سه‌باره‌ت به‌ پاراستن و پشتیوانیکردنی پرۆیمی عیراق له‌جه‌نگدا.

۳- پارێزگاریکردن له‌هاوسه‌نگی هیز له‌ناوچه‌ی که‌نداوی فارسی.

به‌پیتی نهم خواستانه نهم ولاته (واته نه‌مهریکا) له‌سیاسه‌تیدا هه‌ولیدا به‌په‌یه‌وی پارێزگاری له‌هاوسه‌نگی نیوان نێران و عیراق بکات، له‌سالی (۱۹۸۰) واته سه‌ره‌تای جه‌نگ، کاتیک که‌وا هه‌ستده‌کرا عیراق به‌سه‌ر نێراند سه‌رده‌که‌وێت، ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا لهم مه‌سه‌له‌یه نیگه‌ران بوو که‌ روخانی نێران ببیته‌هۆی دابه‌شبوونی نهم ولاته و زه‌مینه‌ی پتویست بۆ هیزشی یه‌کیتی سۆفیت دروستبکات و حزبی توده‌ی نێران بتوانیت بگاته ده‌سه‌لات، به‌شیوه‌ی گشتی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا وه‌ک هه‌موو ولاتانیتری عه‌ره‌بی ناوچه‌که‌ خۆشحال نه‌بون به‌ گۆرانی عیراق بۆ هیزنیک سهربازی بالاده‌ست له‌ناوچه‌ی که‌نداو.

له‌لایه‌کیتره‌وه، نه‌گه‌ری سه‌رکه‌وتنی سهربازی نێرانیش که زیاتر چاوه‌رانکراو بوو وه‌ک له‌سه‌رکه‌وتنی عیراق، هه‌ره‌شه‌بوو بۆ سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌مهریکا، له‌دیدێ نه‌مهریکاهه‌ سه‌رکه‌وتنی نێران هه‌ره‌شه‌ی سهربازی راسته‌وخێوو سه‌باره‌ت به‌عه‌ره‌بستانی سه‌ودی و کویت و ولاتانیتری که‌نداو، که‌ پشتیوانیان له‌عیراق ده‌کرد. له‌به‌رنه‌وه سه‌رکه‌وتنی سهربازی نێران نه‌ک ته‌نیا هه‌لی به‌ نێران ده‌دا تا

شۆرشى خۆى لەپىنگاى ڤاگەياندنەوه بىئىرتىشەدەرەوه، بەلکو ئىيران بەسەرکەوتنى کۆتايى غومبەهەكى بۆ نوسولە نىسلامىيەکانى ولاتانىتر نىسلامى پيشاندهدا. لەدیدی ئەمەریکاوه بۆلۆبونەوهى شۆرشى نىسلامى ئىيران ئەک تەنیا بۆ ڤۆتە لایەنگرەکانى ئەمەریکا، وەك ئەمرەبەستانى سعودى، ئەمرەن، مىسر و ولاتانى کەنارى باشوورى کەنداو هەرهەشەى جدی بوو، بەلکو بە مەترسى بەهیزیش بۆ ولاتانى ئەتەوهیى لایەنگرى یەكیتی ئەمرەب وەك سوریا دەژمێردیت.

لەم بارەیهوه بۆچونی هنرى كیسنجر، داریژەرى سیاسەتى ئەمەریکا، لەبارەى جەنگى عێراق ئێران

دەتیت:

{سەرکەوتنى ئەواوەتى هەریەكە لەدوو هیزی دژ بەیەكە بەرژەوهەندى ولاتانى پيشەسازی هەتا یەكیتی سۆڤیتیش دەخاتە مەترسیهوه. سەرکەوتنى ئىيران نۆڤرە و ئارامى سیاسى و ئابورى جیهان ڤووبەڤووى مەترسى دەکاتەوه، بەلام سەرکەوتنى عێراق وەك هیزیكى ڤاریژەرى تیرۆریزم، كە ئەگەرى كەمترە، یارمەتیدەدات بۆ فشار خستەسەر ولاتانى میانرەوى ئەمرەبى وەك كۆیت}.

ئەمەریکا بۆ پەڕەویکردن لەبۆچونەکانى سەرەوه لەدواى سالى (١٩٨٠) تا کۆتايى جەنگ هەنگاوى ئاشکرای ناوه لەپشتیوانیکردنى سیاسى، ئابورى و سەربازى عێراق و بەهیزکردنى ئەم ولاتە بە هەلپشتنى یارمەتى دارایی و چەك لەسەرتاسەرى جیهان و لەکۆتایدا ڤیگرتن لەسەرکەوتنى ئىيران. یارمەتیهەکانى ئەمەریکا بۆ عێراق بریتىبوو لەپێدانی کۆمەكى ئابورى (شەك و ئەختینە)، ڤاریژگاریکردن لەعێراق لەئەنجومەنە ئابورى، سیاسى و سەربازیه نێودەولەتیهکاندا، بەتایبەت لەپێکخراوى ئەتەوه یەكگرتووەكان و هەندێك لەپاریزنامەکانى ئەنجومەنى ئاسایش، لەڤووى ڤرۆتستۆکردنى ئىران و لەبەینەردنى شەكاتەکانى دژى بەعێراق، ڤرۆژەى قەدەغەکردنى فرۆشتنى چەك بەئىران و هاندانى هاڤیه‌یانه‌کانى ئەوروپای ڤۆژناوا بەپاریژگارى کردن لەجێبەجێکردنى ئەم ڤرۆژەیه و پێدانی زانیارى بەنرخى سەربازى سەبارەت بەجولە و گواستەوه و ئالوگۆڤى هێزە سەربازیه‌کانى ئىران بەعێراق، دروستکردنى زەمینەى ڤیویستی سیاسى/سەربازى بۆ دەسپێکردنى جەنگى ئەوتبەرەكان لەلایەن عێراقەوه بە ئامانجى كەمکردنەوهى توانای ئابورى ئىران لەجەنگدا و هێتیش.

هەرەوه ولاتانى ئەندامى ئەنجومەنى هاریکاری کەنداو بە درێژایی جەنگى عێراق ئىيران لەیارمەتى دارایی، سەربازى و سیاسى بۆ ڤۆتیمى سەدام حسین درێخیان نەکرد. بەدرێژایی هەشت سالى جەنگ گرنگترین کۆمەكەکانى ولاتانى ئەندامى ئەنجومەنى هاریکاری کەنداو بۆ عێراق بریتىبوو لە:

- پێدانی یارمەتى دارایی بەرچاو بەحکومەت عێراق، بۆ ئوونە لەسالى (١٩٨٢) بەغدا تیکرا نزیکەى (٢٤) ملیارد دۆلارى لەم ولاتانە وەرگرت بەمۆژە (١٢) ملیارد دۆلار لەئەمرەبەستانى سعودى، ٦ ملیارد لەكۆیت، ٤ ملیارد لەئیمارەتى ئەمرەبى و ٢ ملیارد لەقەتەر

- ناردنده ده دهی به شیک له نه وتی عیراق له ینگای هیللی بۆری عمره بستانی سعودی بۆ سر ده ریای سور.

- واژکردنی ریکه وتیک له نیتوان ریاز و به غدا به مه بهستی دروستکردنی دوو هیللی بۆری له ناو خاکی عمره بستانی سعودی بۆ گواسته و دی نه وتی خاوی عیراق بۆ سر به نده ری ینبوع له ده ریای سور.

- له پاشاندا فرامه مکردن و ناسانکاری تا له ینگایه وه به شیک له ده رامه تی سالانه که له ناردنده ده دهی نه وتی عمره بستانی سعودی و کویته وه ده ست ده که وت بخریته سر حسابی حکومت عیراق (نهم ههنگاه سالانه نزیکه ی (۱,۵) ملیارد دۆلاری بۆ عیراق په ییاده کرد).

بینگومان، به بی پیدانی نهو یارمه تیانه ی سره وه، حکومت عیراق چ له مه یدانی جهنگ له گه ل نیران و چ بۆ روو به روو بو نه وه ی بارودۆخی ناوخۆی توشی کیتشی گه رده ده بو، توانای درێژه دانی به جهنگ له گه ل نیراندا له ده ست ده دا.

به شیوه ی گشتی کۆی یارمه تی به داراییه کانی نهم ولاتانه بۆ عیراق له نیوه ی (۱۹۸۰) له (۳۰) ملیار دۆلار زیاتر بوو. دوا ی هیرشکردنی عیراق بۆ سر کویت پادشای عمره بستانی سعودی رایگه یاند که ولاته که ی له ماوه ی ههشت سالی جهنگدا (۲۷,۵) ملیارد دۆلاری یارمه تی پیشکesh به رۆژی سهدام حسین کردوه. ههروه ها سه فیری کویتیش له نه مه ریکا له سمیناریکدا که له (۱۲-هیلولی ۱۹۹۰) له دامه زراوه ی زانیاری بروگینگر بهستی ووتی: کۆی یارمه تی به نه ختینه کانی نیت به ولاتی عیراق له جهنگی عیراق نیراندا (۱۴) ملیار دۆلاره. سره رای شه وه ی به نده ره کانی خۆمان بۆ تپه پرینی عیراق خسته سه ریش و هه موو پیوستیه جهنگیه کانیانان دابینکرد. کۆی قه رزه کانیان یان عیراق هه رچه که کی ناوده نیت له سنوری (۳۰) ملیارد دۆلار تپه پریره، نیت به نهم (۳۰) ملیارد دۆلاره مان وه ک یارمه تی له جهنگ دژی نیران به وداوه و هه رگیز وه قه رزاری له سه ری حسابان نه کردوه. که واته کۆمه که کانی نهم دوو ولاته بۆ عیراق به درێژایی جهنگ ده گاته (۵۷,۵) ملیارد دۆلار. نهم بره زۆره ی یارمه تی بۆ عیراق پیشانده ری پارێزگاریکردنی ولاتانی که ندادوه له سهدام حسین.

شیککی ناشکرایه که هاویه یانانی نه مه ریکا به بی ره زامه ندی نهو ولاته نهم یارمه تیانه یان به عیراق نه داوه. نامانه ویت که فروشتنی چهک و پیدانی یارمه تی و زانیاریه کان له لایه ن ولاتانیتری (یه کیتی سوؤیت، فره نسا، به رازیل، نه رجه تین و...) باسبه کین. خالیک که جینگای باسه نه وه یه که عیراق له وه جهنگه ی له گه ل نیران و شوړشه که ی خزمه تی به ناماخی ستراتیجی و سیاسه تی ده ره وه ی نه مه ریکا کردوه. هه رچه نده عیراق به بریاری نه مه ریکا جهنگی ده ستپینه کرد، به لام کاره کانی ولاته یه که گرتوه کانی نه مه ریکا و هه ندیک له هاویه یانه کانی له ناوچه که رۆلی گرنگی له هه لگه رساندن شپردا

بینی. بهشی زۆری سەرچاوه‌کان یارمه‌تیاندا له‌به‌هێز بوونی عێراق، به‌هۆی نه‌وه‌وه‌بوو که جه‌نگی له‌گه‌ڵ نێراندا هه‌لگیرسان بۆیه یارمه‌تیاندا و سوودوهرگرتن له‌و سەرچاوه‌ به‌ده‌ییتانی نامانجه‌کانیان بوو.

نه‌گه‌ر سمرنج به‌دین که تاسالی (۱۹۸۶) هه‌ردوو وڵاتی عێراق و نێران شه‌ش سالیان له‌جه‌نگیتکی خۆیناوی تێپه‌راند بوو، به‌وه‌ی که عێراق له‌پارێزگاری هه‌مه‌لایه‌نه‌ی وڵاتانی ناوچه‌که و جیهانی پۆژناوا سوودمەندبوو، به‌لام له‌به‌رامبه‌ر نێراندا باودۆختیکی خرابی هه‌بوو، له‌به‌رئه‌وه به‌و پرزگار بوون له‌وته‌نگه‌تاویه له‌هه‌ولدا‌بوو که شه‌ر بگۆڕیتشه‌وه به‌و دهره‌وه‌ی سنووری خۆی و وڵاتانیتری ناوچه‌که له‌ناگری شه‌ره‌که‌وه بگلیتیت. چه‌کی زۆر پێشکه‌وتوو که له‌به‌رده‌ستی سوپای عێراقدا بوو، توانای به‌م وڵاته‌دا که نه‌ک ته‌نیا له‌ناوچه‌ی دۆرده‌ست له‌ناو قوڵایی خاکی نێراندا نامانج پێتکیت، به‌لکو هێرشیکرده سەر دامه‌زراوه نه‌وتیه‌کانی نێران وه‌ک دامه‌زراوه‌ی نه‌وتی خه‌رج و هه‌موو دامه‌زراوه‌کانی دهره‌وهری که‌نداوی فارسی و که‌شتیه‌کان و نه‌وتبه‌ره‌ گه‌وره‌کان که له‌دوورگه و به‌نده‌ره‌کانی نێران هاتوچۆیان ده‌کرد. نه‌مه‌ش له‌کاتی‌که‌دا بوو که ناردنه‌دهره‌وه‌ی نه‌وت به‌و نێران وه‌ک ته‌نیا سەرچاوه‌ی دهرامه‌ت و لایه‌نی ژیا‌نی بوو. له‌پراستی‌دا به‌پێچه‌وه‌انی عێراقه‌وه که توانای به‌کارهێنانی به‌نده‌ره‌کانی له‌ده‌ست دا‌بوو، به‌و ماوه‌ی شه‌ش سا‌ل بوو له‌ناردنه‌دهره‌وه‌ی نه‌وت له‌پێگای که‌نداوی فارسیه‌وه پێشه‌ش بوو، نێران به‌هۆی با‌لاده‌ستی به‌سه‌ر گه‌رو‌ی هورمز توانای دا‌بنکردنی ناسایش به‌و که‌شتیه‌کانی له‌ده‌ریادا، به‌ درێژایی جه‌نگ به‌رده‌وام بوو له‌ناردنه‌دهره‌وه‌ی نه‌وت. نه‌و هێرشانه‌ی عێراق به‌و سەر دامه‌زراوه نه‌وتیه‌کان زه‌ره‌ری گه‌وره‌ی به‌ نابووری نێران گه‌یاندا. نێران له‌وه‌لامی هه‌وله‌کانی عێراق به‌و فراوانکردنی پروبه‌ری جه‌نگ، هێچ چاره‌یه‌کی نه‌بوو جگه له‌فشار خسته‌سه‌ر وڵاتانی هاو‌یه‌یانی عێراق وه‌ک وڵاته میرنشینه‌کانی که‌نداو، به‌و ئومیده‌ی وڵاتانی ناوبراو، وا له‌عێراق بکه‌ن واز له‌م کارانه بێتیت.

به‌هۆی نه‌وه‌ی نێران سوودی له‌دا‌هێنراوه جه‌نگیه زۆر ساده و سه‌ره‌تاییه‌کان وه‌رده‌گرت که کاراییه‌کی زۆریان نه‌بوو، به‌لام هه‌نگاوه‌کانی له‌باری سیاسیه‌وه زۆر کاریگه‌ر بوو. پراسته نێران سوودی له‌نامیتری جه‌نگی ناسایی وه‌ک تۆپ و چه‌کی کلاسیکی وه‌رده‌گرت له‌به‌رامبه‌ر که‌لوپه‌لی پێشکه‌وتووی عێراق وه‌ک (موشه‌کی کرۆس)، یان موشه‌کی له‌جۆریتر له‌به‌رامبه‌ر چه‌تری ناسمانی نه‌مه‌ریکای ته‌یار به‌ پێشکه‌وتووترین پادار و سیسته‌می نه‌له‌کترۆنی دژه موشه‌ک، به‌لام نه‌یتوانی مه‌ترسی گه‌وره‌ دروست بکات. له‌گه‌ڵ نه‌و هه‌موو جووله هه‌مه‌لایه‌نه‌دا، سوپا نێران نه‌که‌وته ژێر کاریگه‌ری سیاسی/پراگمیاندا به‌تایبه‌ت له‌په‌یوه‌ست به‌ ستراتیجی سیاسی نه‌مه‌ریکاود.

به‌و مانایه‌ی که هه‌لدانی نه‌و موشه‌کانه‌ی دروستکراوی وڵاتی چینه به‌هه‌ره‌شه‌ی ده‌وله‌تی کویت، له‌دیدي واشنگتۆن نیشانه‌ی نه‌بوونی ناسایشی که‌شتیه نه‌وتبه‌ره‌کانه له‌که‌نداو، سیاسه‌تمه‌دارانی نه‌و وڵاته

وايان دهبینی که ولاتی کویتیش ناچار بیت داوا له نه مریکا و یه کیتی سؤفیت بکات که کشتیه نو تمبره کانی به نالای نه وانه وه هاتووچ بکات تا له هیرشی سربازی نیران پاریزراو بیت.

همریشه نیران بۆ داخستن گمروی هورمز بووه هوی بلاوکردنه وهی بهمانامیه که له لایه نه واره تسی دهره وه و کۆشکی سپی نه مریکا وه، که نازادی هاتووچوی که شتیه کان له گمروی هورمز پاریزراو بیت. له (۱۹ تشرینی یه کهم ۱۹۸۳) سروز کۆماری نه مریکا رایگه یاند: (من باوهر ناکم که دنیای نازاد بتوانیت بیده نگ بیت و هرکه سیک بیه ویت گمروی هورمز و کهنداوی فارسی بمریوی هاتووچوی که شتیه کان له م رپره وه نیده وله تیه دا داخات). ریگان له چارپینکه و تنیکی رۆژنامه ییدا له (۲۲ شباتی ۱۹۸۴) رایگه یاند نیمه به هیچ جزریک ناتوانین رینگه بدهین گمروی هورمز بیه ستریت نه م رینگایه بۆ کشتیوانی کراوه دهیت، هولیدا بهو همره شانه نیران له نه گهری داخستن گمروی هورمز ناگادار بکاتموه، راگه یاندنی له م جوره نیگمرانی زوری له نیوان ولاتانی نارچه که و سیاستی جیهانی دروستکرد.

هرچه نده ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا له جهنگی عیراق نیران بیتلایه ن بوو، ورده ورده له عیراق نزیک بووه وه و له نیران دورکه و ته وه، له (نیسانی ۱۹۸۴) داوموده زگای حکومتی ریگان نیرانیان خسته ناو لیستی ولاتانی تیرۆریسته وه له تشرینی دووه می نمو ساله دا په یوه ندی نه مریکا و عیراق که ماوه یه که بوو پچرا بوو ده ستیپتیکرده وه.

سه بارت به داوا که می کورت بۆ هه لدانی نالا له سر که شتیه کانی هرچه نده نه مریکا بیده نگی هه لپوارد به لام یه کیتی سؤفیت یه کسر رازیبوو، نه مریکا ش له سالی (۱۹۸۷) ره زامه ندی خوی پیشاندا، له لایه کیتروه که شتیه گلی سؤفیتی به مه به ستی پاراستنی ناسایشی هاتووچوی که شتیه کان هاته ناوناوی کهنداوی فارسیه وه. به مجوره له دیدی حکومتی ریگان و بمرپرسیانی کۆشکی سپیموه، نه م گۆرپانکایه ده بیته هوی دروستکردنی مترس لعدوو روه وه: یه که م ناماده بی راسته وخوی یه کیتی سؤفیت له ناوچه که، دووه م و گرنگتر، ناماده بی سیاسی نه م ولاته له ناوچه که، له راستیدا به نیشانه ی سرکه ونی دیپلوماسی یه کیتی سؤفیت ده ژمیردریت.

گۆرپانکاریتر نه وه یه که، له دوا ی نه وه نیران بووه دوژمنی هه ری می ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا، به لام عیراق به دۆستی تازه ی نه مریکا له که نداو ده ژمیردریت، نه م کاره بۆ به غدا به سرکه و تنیکی تازه ی سیاسی له جهنگ دژی نیران ده ژمیردریت هه روه ها بۆچوونی نه م ده ولته که ده یویست سنوری جهنگه که فراوان بکات لیره دا به دیده هات.

نه مریکا له نیوه ی دووه می سالی (۱۹۸۷) تاکوتایی جهنگ پۆلی چالاکتر و فراوانتری له جهنگی عیراق نیراندا گرته نه ستۆ و له هه ندیک جیگادا راسته وخۆ له گه ل نیران که و ته شه په وه. پرۆژه و

جیبه جیکردنی سوؤدوه گرتنی کهشتیه نو تمبره کانی کوت له نالای نه مریکا و حیمایه کردنی له لایه نه کهشتی سربازی نه مریکاوه و له کوتایدا زیاد کردنی کهشتیگه لی سربازی نه مریکا و هاو به یمانی رۆژناوا له ناوی کهنداودا، هه مووی نیشانه ی حساسیه تی زۆری نهم و لاتسه و رۆژناوایه سه باره ت به گۆرانکاری ناوچه که و چونیته سی نه گهر گرتلیتی.

به عۆزه جهنگی نه تمبره کان روو له زیاد بوون بسو. به جۆریک که (له سالی ۱۹۸۵ ژماره ی کهشتیه کان ۴۷ دانه بوو، له سالی ۱۹۸۶ بوو به ۱۰۷ دانه و له سالی ۱۹۸۷ گه یشته ۱۷۸ دانه کهشتی نه تمبر له ناوی کهنداودا که وتنه بمر هیرشی ههردوولا).

(هه رچۆنیک بیت، شهر و به لینه سربازیه کانی نه مریکيه کان له ناوچه که، ستراتیجی نه و لاتسه ی به ناماخی دوولایه نی پارێزگاری کردن له به رۆوه و هندیه کانی نه مریکا و پاراستنی ناسایشی ولاتانی میانپه و دۆستی نه مریکا له ناوچه که راکێشا، له هه مانکاتدا وه ک نیشانه ی هه وله نیوده و له تیه کان دهرده که ویت بۆ وه لامدانه وه ی ههردوولای به شهرهاتوو واته عیراق و ئێران و فشار خسته سهریان بۆ کۆتایی هێنان به و جهنگه کاولکاریه ی چه نندین ساله به رده وامه).

به گرنگیدان به و خاله ی که له دهیه ی ههشاکاندا یارمه تی رۆژمێکیاندا بۆ له ناو بردنی حکومت ئێران له جهنگدا به شیوه ی سه ره کی سیاسه تی و لاتسه یه کگرتوه کانی نه مریکا له کهنداودا گۆرا، یارمه تیدانه که ته نیا لایه نی چه کدار کردن و زانیاریدان و نابووری نه بوو بۆ عیراق، به لکو هیزی دهریایی و لاتسه یه کگرتوه کانی نه مریکا له سالی (۱۹۸۷) خۆی به شیوه ی راسته وخۆ به شداری شهر ی کرد. (ولاتسه یه کگرتوه کانی نه مریکا بۆ گه یشتن به ناماچه کانی خۆی ههنگاویان به ناردنی هیزی سربازی بۆ ناوچه که. نه و هیزانه له کهنداودا بریتیبوون له (۳۵) کهشتی جهنگی که له کهشتیگه لی نه فبره ر و کهشتیگه لی موشه کهاوێژ و کهشتی ته یار به چه کی نه تۆمی پێکهاتبوو). له به رنه وه ی هاتنه ناوه وه ی و لاتسه یه کگرتوه کانی نه مریکا بۆ کهنداودا به ناردنی گه وره ترین یه که کانی سوپای نه مریکا بۆ ناوچه که قهیرانی سه رده می جهنگی فیتنامه ی دروست کرد.

❖ یه که مین روو به روو بوونه وه ی سربازی ئێران له گه ل هیزه کانی نه مریکا له کۆتایی (نه یلوی ۱۹۸۷) روویدا، که هه لی کۆته رێکی هیزه دهریایه کانی نه مریکا ته قه یکرد له کهشتیه کی جهنگی ئێرانی به ناوی (ئێران ناچر) له ناو ناری کهنداودا کرد. له (۱۹ ی تشرینی یه که می) هه مان سال کاتیک موشه کیکی ئێرانی به ر کهشتیه کی نه تمبره ی کویتی کهوت به ناوی (سیتی نایل سیتی) که نالای و لاتسه یه کگرتوه کانی نه مریکای هه لکردبوو (۱۸) سه رنشینی ناوی بریندار بوون، هیزه کانی نه مریکا دوو سه کۆی نه وتی ئێرانیان که له ناو دهریا بوون تیکشکاند (سه ره پای نهم شهرانه، له روو به روو بوونه وه ی به له مه جهنگیه کانی ئێران له گه ل کهشتیه سربازیه کانی نه مریکا دوو به له می ئێران به ناوه کانی په یکان و سه هه ند نقومبوون

و به‌لسمیکتیش زهره‌ری گه‌وره‌ی به‌رک‌ه‌وت، که له‌ئه‌نجامی شه‌م شه‌ر و پینک‌دادانه ژماره‌یه‌ک له‌سەر‌نشینه‌کانی کوژران و بریندار بوون).

به‌مه‌به‌ستی پروونکردنه‌وه‌ی نامانجه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌که‌نداو، ریگان له‌(۲۳‌ه‌یلولی ۱۹۸۷) راسته‌وخۆ دوا‌ی ه‌یره‌که‌یان بۆ سه‌ر (نێران نا‌جر) پروونکردنه‌وه‌یه‌کیاندا که‌تیدا ده‌لیت: سیاسه‌ته‌کانی نێران ه‌مه‌ره‌شی دروست کرد‌وه که به‌ج‌دی ده‌توانیت نازادی که‌شتیوانی و نازادی ه‌اتوچۆ‌ی نه‌وت له‌که‌نداو به‌ریت. نه‌و کاته نامانجی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی نه‌مه‌ریکای له‌سی خالدا پروونکرد‌ه‌ود.

۱- ه‌ینانه‌ناوه‌وه‌ی فشاری نی‌وده‌وله‌تی به‌وه‌ی که جه‌نگ به‌ دانوسان کۆتایی پێ‌به‌یت‌ریت و نه‌و زیانانه‌ راوه‌ست‌ریت.

۲- درێژه‌دان به‌ پشتیوانی و یارمه‌تی دۆستانان و ولاتانی نا‌شه‌رکه‌ر له‌ که‌ندادا به‌ مه‌به‌ستی به‌رگریکردن له‌ خۆیان له‌ به‌رامبه‌ر ه‌مه‌ره‌شه‌کانی نێراندا.

۳- به‌رده‌وامبوونی ه‌مو‌لی هاوکاری به‌ ولاتانی نه‌ندامی نه‌خومه‌نی ه‌اریکاری که‌نداو و ه‌ه‌موو دۆسته‌کانان به‌ مه‌به‌ستی به‌رگرتن له‌ تیک‌چوونی نازادی که‌شتیوانی ولاتانی نا‌شه‌رکه‌ر.

دوا‌ی شه‌م پروونکردنه‌وه‌ فهرمیه، بۆ‌چونی گشتی نه‌وه‌بوو که نامانجی ستراتیجی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا دوورخسته‌وه‌ی یه‌کی‌تی سۆفیت بوو له‌ که‌نداوی فارسی و بنیاتانه‌وه‌ی ناب‌رو‌ی نه‌مه‌ریکا له‌لای ولاتانی میان‌ره‌وه‌ی عه‌ره‌ب که له‌ نه‌نجامی کیشه‌ی (ایران-کۆن‌ترا)* ناب‌روو چوونیک‌ی بۆ دروست‌بوو.

به‌ کورتی پرووبه‌رووبوونه‌وه‌ی ه‌م‌دوو ولات (نێران و نه‌مه‌ریکا) تا کۆتایی جه‌نگی عێراق نێران درێژه‌ی کیشا، سه‌کۆنه‌وتیه‌کان، به‌له‌مه‌کان، که‌شتیه‌ نا‌سه‌ربازیه‌کان و که‌شتیگه‌لی سه‌ربازی نێران و ه‌ه‌تا فڕۆکه‌یه‌کی مه‌ده‌نی نێرانیش که‌وته به‌ر ه‌یرشی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا (ه‌ه‌مان ه‌یز‌ی ده‌ریایی نه‌مه‌ریکا بوو که له‌ جه‌نگی عێراق نێران له‌ به‌رژه‌وه‌ندی عێراق سی‌یه‌کی که‌لوپه‌لی ده‌ریایی-سه‌ربازی نێرانی له‌ سالی ۱۹۸۷ تیک‌شکاند، نه‌مه‌ش گورزیک‌ی توند بوو که به‌ر ه‌یز‌ی ده‌ریایی نێران که‌وت).

سه‌یره که له‌ قۆناغی دوا‌یی جه‌نگدا به‌رپرسیانی سیاسی نه‌مه‌ریکا له‌ پروونکردنه‌وه‌ی کاره‌کانی ولاته‌که‌یان، نێر ناما‌ژه‌یان ه‌ه‌تا بۆ (مه‌ترسی یه‌کی‌تی سۆفیت) له‌ ناوچه‌که‌ نه‌ده‌کرد. گوزارشتی جو‌رج شولتز وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ (کانونی دووه‌می ۱۹۸۷) سه‌باره‌ت به‌

* مه‌سه‌له‌ی (نێران-کۆن‌ترا) له‌ سالی (۱۹۸۵-۱۹۸۶) دوا‌ی ه‌مو‌لی دۆ‌ی بێ‌نه‌نجامی شه‌مه‌ریکا بۆ نازادکردنی بارمه‌ت شه‌مه‌ریکه‌کان، له‌ لب‌نان، شه‌مه‌ریکا و ئیسرائیل په‌یوه‌ندی نه‌ه‌تیان له‌گه‌ڵ نێران به‌ست که ه‌ندیک چه‌ک بۆ نێران بگۆ‌یزنه‌وه شه‌م سیاسه‌ته‌ی شه‌مه‌ریکا به‌ نه‌ه‌تی بێت، له‌ به‌رامبه‌ر نێران گوزانی به‌نه‌رم‌تی پ‌ویدا. کاتیک شه‌م ئاشک‌رابو په‌یوه‌ندی شه‌مه‌ریکا له‌گه‌ڵ ولاته‌ دۆسته‌کانی له‌ که‌نداوی فارسی مه‌ترسی تیک‌ه‌وت، له‌ نه‌ه‌جامدا سیاسه‌تی شه‌مه‌ریکا دووباره‌ گوزانی به‌سه‌رده‌هاته‌وه و به‌رده‌وامبوو له‌سه‌ر پشتگیریکردنی عێراق. (سه‌رچاوه. جابر، پائول، ه‌مان منه‌ج، ص ۴۱).

ناره‌زووی نه‌مه‌ریکا بۆ ناماده‌یی راسته‌وخۆی له‌ كه‌نداو و ده‌ستیه‌ردانی كۆتایی له‌ جه‌نگی عێراق نێران،
ناماژه‌ بۆ سێ بابته‌ ده‌كات:

۱- په‌چراندنی هاتوچۆی نه‌وت یان كۆنترۆلكردنی سمرچاوه‌ی وزه‌ له‌ لایان هێزیکسی نادۆست
ده‌توانیت کاریگه‌ری خرابی له‌ سه‌ر بازرگانی جیهان و نابووری نێمه‌ هه‌یه‌یت.

۲- هه‌ركاتێك له‌ نه‌ه‌نجامی فراوانخوازی نێران، كه‌ومه‌ته‌كانی ولاته‌ دۆسته‌كانمان پوخوا، یان هێزی
دژه‌ نه‌مه‌ریكایی له‌ ناوچه‌ كه‌ به‌هێز بوو، به‌رژه‌وه‌ندیه‌كانی نێمه‌ زه‌ره‌ری گه‌وره‌یان به‌رده‌كه‌وێت.

۳- وه‌ك به‌شێك له‌ نه‌یه‌یه‌ی ستراتیجی له‌ڕۆژه‌لاتی ناوه‌راست، شه‌م ناوچه‌یه‌ ده‌توانیت به‌خێته
ژێرده‌ستی هێزیکسی دژه‌من به‌ ولاته‌ یه‌كگرتوه‌كانی نه‌مه‌ریكا و هاوچه‌یه‌یه‌كانی.

به‌هه‌جژه‌ ده‌توانین ب‌لێن له‌دووه‌مین ده‌یه‌ی ڕووبه‌ڕووبونه‌وه‌ی فراوانی ولاته‌ یه‌كگرتوه‌كانی نه‌مه‌ریكا
له‌ ناوچه‌ی كه‌نداو له‌ چوارچێوه‌ی تێوری ڕیگاندا، سیاسه‌تی نه‌مه‌ریكا جه‌ختی ده‌كرده‌وه‌ له‌ سه‌ر لاوازكردن
ی‌ان پوخوانی نێران، به‌هێزكردنی ده‌وله‌ته‌كانی كه‌ناری باشووری كه‌نداو، به‌ هێزكردنی عێراق و
سوڤلیتوهرگرتنی بۆ دا‌یه‌ینكردنی ناسایش و تێپه‌ڕینی بێن كۆپسی نه‌وت له‌ ناوی ناوچه‌كه‌دا ۴.

(به‌ درێزایی مانگی حزیران ۱۹۸۸ عێراقیه‌كان هاونا‌هه‌نگ له‌ گه‌ڵ نۆبه‌راسیۆنی كه‌شتی جه‌نگی
نه‌مه‌ریكا له‌ كه‌نداوی فارسی له‌ سه‌رتاسه‌ری به‌ره‌كانی جه‌نگ هێرشیان ده‌ستپێكرد و به‌ یارمه‌تی نه‌مه‌ریكا
نیمچه‌دورگی فاو و م‌ج‌نونی له‌ نێزانیه‌كان سه‌نده‌وه‌ و چووه‌ ناو خاکی نێزانه‌وه‌).

سه‌ر نه‌ه‌نجام له‌ (۳-هه‌مزی ۱۹۸۸) له‌ نه‌ه‌نجامی خسته‌نه‌خواره‌وه‌ی فێۆكه‌یه‌کی مه‌ده‌نی نێرانی
له‌ باشووری گه‌روێ هورمز كه‌ له‌ به‌نده‌ر عه‌باسه‌وه‌ به‌ره‌ دوه‌یه‌ ده‌چوو له‌ نه‌ه‌نجامی شه‌م كا‌ره‌دا (۳۰۰) كه‌س
مه‌ده‌نی كوژران كه‌ نیشانه‌ی نه‌وه‌یه‌ جه‌نگ و هێرش بۆ سه‌ر مه‌ده‌نیه‌كان ده‌ستپێكرد و هه‌ولی
هه‌مه‌لایه‌نه‌ی نه‌مه‌ریكا له‌ بواری سیاسی/نابووری، سه‌ربازی و نێوده‌وله‌تی له‌ لایه‌ك و ته‌نگه‌تاو‌كردنی نێران
له‌ ڕووی پێویستی كه‌لوپه‌لی سه‌ربازی و کاریگه‌ری نه‌مانه‌ له‌ سه‌ر به‌ره‌كانی شه‌م له‌ لایه‌كه‌یه‌ كه‌تروه‌ ناچار به‌
قبولكردنی ناگه‌یه‌ست و ب‌ریاری (۵۹۸)ی نه‌ه‌جمه‌نی ناسایشی ڕێكه‌خراوی نه‌ته‌وه‌ یه‌كگرتوه‌كان له‌ لایه‌ن
نێران له‌ میژووی (۱۸-هه‌مزی ۱۹۸۸) و عێراقیه‌كان هه‌تا دوا‌ی نه‌و میژوه‌ش چه‌ندین ڕۆژ دوو‌ڤل بوو
له‌ قبولكردنی.

(خه‌ساره‌تی گیانی جه‌نگی هه‌شت سا‌لی عێراق نێران به‌ نزیکه‌ی ملیۆنێك كه‌س خه‌مه‌لێنراوه‌ و
خساره‌تی مادی نه‌و ماوه‌ی جه‌نگه‌ كه‌ به‌ر نێران كه‌وتوه‌ به‌ پێی دوا‌یه‌ن هه‌له‌سه‌نگاندن ده‌گاته‌ نۆ سه‌د
میلیارد دۆلار، كه‌ یه‌كسانه‌ به‌ ده‌رامه‌تی پێشبینی‌كرا‌ی نه‌وتی نێران له‌ ماوه‌ی سێ تا چل ملیۆن سا‌لدا).
به‌هه‌جژه‌ ستراتیجی نه‌مه‌ریكا له‌ كه‌نداو له‌ ناكامدا گه‌یه‌شت به‌ نه‌ه‌نجامی خواسترا‌ی نه‌و ولاته‌:
جه‌نگی عێراق نێران كۆتایی هات، یه‌كێتی سو‌فیت ولاتی نه‌فغانستانی به‌جێهێشت، له‌ هه‌موویان گه‌رن‌گه‌ر

نەوێه که به بۆچونی نەمەریکیەکان، تا ماوێهەکی درێژ و لەناڵندەیه‌کی دوردا لەخاکی نێران و یه‌کیته‌ی سۆڤیەتەوه هەر شە‌ه‌رێ‌که‌ی ناکات بۆ سەر کە‌نداوێ‌ی فارسی، چون‌که ژێرخانی سەربازی/ئابووری نێران دارزاوه‌ی لە‌ماوێ‌ی هەشت سالی جە‌نگدا، سە‌ره‌رای نەوێ‌ی دوا‌ی جە‌نگیش گێژدە‌بوون بە‌ مە‌سه‌له‌ ناو‌خۆ‌یه‌کان و بنیات‌نە‌وه‌ی کاول‌کاریه‌کانی جە‌نگ. کورته‌ی باس نەوێه‌ که نە‌مە‌ریکا بە‌هە‌رسێ‌ی ناما‌نجی خۆ‌ی گە‌یشتووه‌؛ فشار خستە‌سەر نێران، دا‌ی‌نکردنی ناسایشی ناو‌چه‌ی کە‌نداو، دە‌ست‌بە‌سەر‌ا‌گرتنی ته‌واو بە‌سەر سە‌ر‌چاوه‌ی نه‌وت و هات‌و‌چ‌ۆ‌و گواستە‌وه‌ی ئازادی نه‌وت. لە‌گە‌ڵ نەوێ‌ی نە‌م بارود‌ۆ‌خه‌ بە‌م‌رده‌وام نە‌بوو لە‌بە‌ر‌به‌یانی (٢ ناب ١٩٩٠) کۆ‌یتی پارێ‌زراو لە‌لای‌ن نە‌مە‌ریکاوه‌ که‌وته‌ بە‌ر هێ‌رشێ‌ی سە‌ربازی عێ‌راق و لە‌لای‌ن نه‌و وڵاته‌وه‌ دا‌گیر‌کرا.

کە‌ڵێ‌نه‌ جی‌وپۆ‌له‌تیکیه‌کانی نێران و عێ‌راق:

بابه‌تی‌که‌ که‌ شو‌تێ‌ی با‌س‌کردن بووه‌، تێ‌روانینێ‌که‌ بوو لە‌پۆ‌لی نێران و عێ‌راق لە‌ستراتیجی ق‌وانا‌جی جە‌نگی ساردا. نێ‌ستا ده‌بی‌ت لێ‌کۆ‌ڵین‌ه‌وه‌ بکە‌ین لە‌کە‌ڵێ‌نه‌ س‌تراتیجیه‌کانی نێران و عێ‌راق، که‌ بۆ تۆ‌مار‌کردنی ناما‌نجە‌ س‌تراتیجیه‌کان هە‌میشه‌ سو‌ودیان لێ‌وه‌دە‌گیرێ‌ت؟

ناما‌نجی س‌تراتیجی دا‌به‌ش‌ده‌ک‌رێ‌ت بۆ ناما‌نجی نه‌گ‌ۆ‌ر و گ‌ۆ‌راو. ناما‌نجە‌ نه‌گ‌ۆ‌ره‌کان لە‌سه‌دا‌سه‌د پە‌یوه‌سته‌ به‌ فاکتەرە‌ جو‌گ‌رافیه‌کانه‌وه‌. فاکتەرە‌ی جو‌گ‌رافی تا ناستیک‌ی زۆ‌ر دروست‌کە‌ری می‌ژو‌وی سیاسی وڵاته‌کان بووه‌. واته‌ کاتێ‌که‌ لە‌پۆ‌له‌ه‌لاتی ناوه‌‌را‌ست لێ‌کۆ‌ڵین‌ه‌وه‌ لە‌ناکۆ‌کی سنو‌ری و داوا‌کاری لە‌سەر سنو‌ر ده‌ک‌رێ‌ت که‌م‌ترین وڵات ده‌دۆ‌ژین‌ه‌وه‌ که‌ نه‌و ناکۆ‌کیه‌ی تیندا نه‌بی‌ت.

نێران لە‌گە‌ڵ عێ‌راق لە‌شاخی دالامێ‌ردا‌غه‌وه‌ تا ده‌می فاو سنو‌ری هاو‌به‌شیان هه‌یه‌ که‌ درێ‌ژه‌که‌ی (١٣٣٦کم). بە‌لام لە‌م سنو‌ره‌، چه‌ند ناو‌چه‌یه‌کی تاییه‌ته‌ هه‌یه‌ که‌ قە‌یرانی دروست کردووه‌. لە‌لای‌ه‌که‌ی بێ‌ی لە‌بەر‌چاو‌گرتنی درێ‌ژی سنو‌ر، یه‌کی‌که‌ لە‌کێ‌شه‌ س‌تراتیجیه‌کانی نێران لە‌گە‌ڵ عێ‌راق، که‌‌ڵێ‌نی جی‌وپۆ‌له‌تیکیه‌ که‌ ناما‌نجە‌ س‌تراتیجیه‌کان ده‌خوازێ‌ت خۆ‌ی لە‌گە‌ڵ نە‌م بە‌شه‌ دیاره‌ رێ‌ک‌بخات. نە‌م که‌‌ڵێ‌نانه‌ ده‌که‌وێ‌ته‌ به‌شێ‌که‌ لە‌ناو‌چه‌کانی کرما‌شان، کوردستان (سە‌نه‌)، نی‌لام و خوستانه‌وه‌. درێ‌ژی سنو‌ر لە‌ناو‌چه‌کانی نازە‌رباینجانی رۆژ‌ناوا، کوردستان (سە‌نه‌)، کرما‌شان و نی‌لام لە‌هەر یه‌که‌یان (٣٠٠کم) و لە‌خوزستان که‌م‌یک‌ له‌ (٤٠٠کم) زۆ‌رت‌ره‌. نە‌م ناو‌چانه‌ و درێ‌ژی سنو‌ره‌کانیان لە‌پ‌رووی جو‌گ‌رافیه‌وه‌ جیا‌وا‌زه‌، نێران له‌کوردستانه‌وه‌ که‌‌ڵێ‌نی جی‌وپۆ‌له‌تیکی له‌گە‌ڵ عێ‌راق هه‌یه‌. واته‌ نە‌م ناو‌چه‌یه‌ شو‌یتێ‌که‌ که‌ یه‌کیته‌ی هە‌رمێ‌ی لە‌پ‌رووی جی‌وپۆ‌له‌تیکیه‌وه‌ لە‌لای‌ن کورده‌کانه‌وه‌ هه‌یه‌، له‌خوزستان هە‌م عێ‌راق و هە‌م نێران که‌‌ڵێ‌نی جی‌وپۆ‌له‌تیکیان هه‌یه‌. له‌کرما‌شان هە‌ردوو که‌‌ڵێ‌نی هە‌م جی‌وپۆ‌له‌تیکی و هە‌م جی‌وس‌تراتیجی هه‌یه‌. به‌ تێ‌روانینێ‌که‌ له‌جی‌وپۆ‌له‌تیکی راب‌ردووی نێران لە‌س‌رده‌می کۆ‌ندا، ناشکرا ده‌بی‌ت که‌ له‌هێ‌رشێ‌ی نە‌که‌ندە‌وه‌وه‌ بۆ سەر

نیران تا چالاکى دیدەوانى لەکۆتایى سەدهى بیستەم، لەجەنگەکانى یەكەم و دووهمى جیهانى، لەیەكەمین جەنگى مۆدیرن تا دواین جەنگى مۆدیرن، نەم ناوچەیه چارەنووساز بوو.

نەمۆز کە نیران دەیهوویت لەگەڵ عێراق دووبارە پەیموئەندى بیهستیت، ناوچەى تەمس هەر نێرەیه. نەم ناوچەیه پەناوى جۆراوجۆره وهك (دالانى ناسایشى نیران) و (دالانى كەربەلا) ناویان ناوه. نیران لەرووى جوگرافى تەنیا لەیەك ناوچە نەویش ناوچەى خوسرهویه كە نەگەرى دامەزراندنى پەیموئەندیهكى گونجای لەگەڵ عێراقدا هەیه. لەناوچەكانیتر لەرووى پێكهاى زەویهكەى توانای پەیموئەندیکردنى نییه. تەنیا رینگیهكى گونجاو هەر نەوێه. دوا پرۆژەى رینگای كەربەلا وەستا، چونكە رینگاوانى پەیموئەندى گرنگ ناییت بە درێژایى سنور بکیشریت (لە پرۆژەلاتى نیران وچاوهروانده کرا جادهى خیرا (نۆتۆبان) بە تەمریى لەگەڵ سنور بکیشریت كە لەرووى ناسایشیه وههله بوو) باشترین رینگای پەیموئەندى بە دراوستی نادنیاه جادهى نفوزیه كە لەسەر سنور دەکیشریت وه خەسرهوى نەم حالەتەى هەیه.

لەبەرئەوهى نیران ناساى جیوپۆلەتیكى، جیۆستراتیجى و هەم جیۆئیکۆنۆمیکى لەبەرامبەر عێراقدا هەیه. نیران خاوهنى كانى نەوتى هاوبەشى سنوریه لەگەڵ عێراق، لەقۆناغى جەنگى عێراق نیراندا، گواستەوهى نەوتى خاوبۆ پالۆگەى کرماشان كە لەناوچەى (نەفتشا) دایندەکرا وەستا. هەندیک لەچاودێزان لەو باوهڕەدان كە دابینکردنى نەوتى پالۆگەى کرماشان لەنەفتشا لەسەر سنورى نیران و عێراق، نابوریانه نییه، لەکاتیئێکدا كە نیران لەپڕۆژناوا كانى نەوتى هەیه بە دورى (۱۰۰کم) لەکرماشانوه، ناییت لەکانیتر و لەناوچەى زۆر دورتر نەم نەوته پەیدا بکات. لەکاتیئێکدا نەم بیرە توانای دابینکردنى (۲۵) هەزار بەرمیل نەوتى لەپڕۆژیکدا هەیه لەم ماوه كورتەدا، بۆچى لەم بیرە سوود وەرەگیراوه؟

لەخوزستان، ناکۆكى نیران و عێراق لەسەر شەتولعەرەبه (نەروەند رود)، كە لەشوتنى تێرژانى رووبارى (خین) تا دەمى فاو (۸۴كم). لێرەدا هەم نیران و هەم عێراق لاوازن، كە لاوازی دولایەنیه، لەم ناوچەیه حكومهتێك دەتوانیت دەسەلاتدار بیت كە هەردوو پەناگای بەسره و خرمشهرى لەبەردەستدا بیت، نەم دابهشكاریه دابهشكاریهكى حساب بۆكراو بوو، كە میلی ئهوه كەنالهى لەسەرەتادا باسكرا لێره جێگیرکراوه. بۆ عێراق بە هۆى سنورداری گەشت بو ناوی نازاد، داواى نیمتیازی زیاتر لەتەنیا رێهوى ناوی دەمى فاو و شەتولعەرەب دەكات. گەشتن بە ناوی نازاد لەبەندەرى ئوم قەسر و خۆر عبدالله، بەهۆى ناکۆكى لەگەڵ کۆیت و لەرینگای شەتولعەرەب و دەمى فاو بەهۆى ناکۆكى لەگەڵ نیران، بۆ عێراق هەمیشە دوو دوانهى کێشەدار بووه.

رینگا چاره‌ی که مکردنه‌وی مشتومر مکان (کیشه‌کان):

نیران و عیراق مانه‌وی خویان له‌دزایه‌تی یه‌کتردا ده‌بیننه‌وه، که نه‌مه هه‌ل‌یه‌کی گهره‌یه، چونکه په‌لاماردانی هه‌ر لایه‌کیان یه‌کسانه به‌لاوازیوونی هه‌ردوو لایان. به‌لام کۆسپ و پیشهاتی زه‌مینیی بۆ نیران به‌جۆرینک تیۆره ده‌کریت که بۆ نه‌ودیوی سنور بروت. له‌جه‌نگی عیراق نیراندا، نیران به‌ره و به‌سره رۆشت و عیراقیش سنوره‌کانی نیرانی بری و به‌شیک له‌زه‌ویه‌کانی داگیرکرد، هه‌رچه‌نده چه‌ندینجار نه‌مه روویدا به‌لام هه‌میشه رووبه‌رووی شکست بووه‌وه، له‌گه‌ل نه‌وی سوود له‌ته‌کنه‌لۆجیای پیشکه‌وتوو و هه‌ر ده‌گرن به‌لام هه‌ر توشی شکست ده‌بن. که‌واته ده‌بیت مه‌سه‌له جیوپۆله‌تیکی و جیۆستراتیجیه‌کان چۆن چاره‌سەر بکریت. فاکتەری نهم دووانه یه‌کیکه، نه‌گەر یه‌کیکیان چاره‌سەر بکریت، کیشه‌که‌میریشیان چاره‌سەر ده‌بیت. بۆ چاره‌سەری نهم کیشه‌یه ده‌بیت له‌کۆپۆه ده‌ست پنبکه‌مین؟ لیته‌دا پتۆسته سەرنج له‌سەر که‌ترین فاکتەر ده‌بین. یه‌که‌مین ریتکار که به‌دوایه‌مین ریتکاریش ده‌ژمی‌دریت ستراتیجی سەربازییه. نه‌مۆ له‌جیهاندا گۆرانکاری ستراتیجی روویداوه، قه‌له‌مه‌یه‌وی جیۆستراتیجیه‌کان ناوچه جیوپۆله‌تیکیه‌کانی له‌ناوخۆیدا کۆکرده‌وته‌وه. به‌م پتیه‌ باشتروایه که مه‌سه‌له جیۆستراتیجیه‌کان چاره‌سەر بکریت، به‌م شتیه‌یه، ده‌توانین بۆ لایه‌دنی که‌لینه جیوپۆله‌تیکیه‌کان هه‌نگاو بنین. باشت‌ترین رینگایه‌ک که بتوانیت نه‌لقیه‌کی په‌یوه‌ندی قایم و محکم دروست بکات بۆ لایه‌دنی که‌موکۆریه جیوپۆله‌تیکی و جیۆستراتیجیه‌کان هه‌نگاو بنیت به‌پتۆره جیهانیه‌کان، په‌یوه‌ندیکردنی نابووریه له‌منیوان نهم دوولایه‌نه به‌شهره‌اتوه‌دا یه‌کیکه له‌و مه‌سه‌لانه‌ی که‌ده‌بیت گرنگی پنبه‌دریت. نهم پتۆه‌ندیه نابووریه‌یه که ده‌بیت له‌سەر بنه‌مای فاکتەری هاوبه‌ش و چاکی نابووری هه‌ردوو ولات بنیات بنریت. که‌واته فاکتەری هاوبه‌شی نابووری هه‌ردوو ولات چییه؟ یه‌کیکیان روکاریه (سطحی) و نه‌مۆتریان ریشه‌یه. فاکتەری روکاری بۆغونه به‌روبوومی خورما که بازرگانی جیهانی و پرسودی هه‌یه و رۆلی گرنگ و ستراتیجی هه‌یه سالانیکه له‌ده‌ستی عیراقدایه. به‌لام له‌دوای جه‌نگی عیراق نیران و جه‌نگی که‌نداو و گه‌مارۆی نابووریه‌یه نه‌مۆ بارودۆختیکی گونجاری نییه. نیرانیش ده‌توانیت له‌م بازرگانیه جیهانیه‌دا به‌شداری بکات. وه‌ک چۆن ناوچه‌کانی شەلمچه و خرمنشەر پیش جه‌نگ به‌دریژایی (۱۰۰کم) و پانی (۴۰کم) هه‌مووی بیستانی خورما بوو. له‌نه‌غیامی جه‌نگی عیراق نیران زۆر له‌و بیستانانه‌ی هه‌ردوو ولات له‌ناوچوون و تانیستاش ناوچه‌کانی پاکته‌کراونه‌ته‌وه له‌مین. له‌کاتینکدا شوین و ناووه‌وا و خاکی ناوچه‌که زۆر له‌باره بۆ چاندنی دارخورما و به‌سەرمایه‌یه‌کی گه‌وره ده‌ژمی‌دریت و ده‌توانیت ژماریه‌ک که‌س بخاته‌کار و ده‌رامه‌تیکی زۆر بۆ ناوچه‌که په‌یدا بکات.

نیران ده‌توانیت له‌بواری به‌ره‌مه‌نشان و ناردنه‌ده‌ره‌وی خورما یارمه‌تی عیراق بدات و له‌بازاری جیهانی ناردنه‌ده‌ره‌وی خورمادا پشکی گونجاو بۆ خۆی په‌یدا بکات. له‌که‌مه‌سه هاوبه‌شه‌کانیتر، ده‌ره‌نشان، به‌ره‌مه‌نشان و ناردنه‌ده‌ره‌وی نه‌وتی خاو و به‌ره‌مه نه‌وتیه‌کاندا هاوبه‌شی بکات. گه‌وره‌ترین که‌لینی

جیوپوله‌تیکی نیویان که‌لینی (مزه‌مبی/نه‌ته‌وه‌ی)یه. نیران جه‌خت ده‌کاتمه له‌شیعه‌کانی عیراق، همروه‌ها عیراقیش له‌سونه‌کانی نیران و همروه‌ها مه‌سه‌له‌ی کورده له‌نیوان هم‌دوولادا هاویه‌شه و چاره‌سری نهم مه‌سه‌لانه به‌شیوه‌ی سرپیتی نه‌سته‌مه. باش‌تروایه هم‌دوو ولات له‌بوازی پهره‌پیدانی هاوکاری هاویه‌شی نابووری چالاکی فراوان نه‌نجام بده‌ن. به‌خت‌کردنی ماسی له‌حه‌وزی ده‌ست‌کرد و رووباره‌کان و ناوگره هاویه‌شه‌کان، به‌تایبه‌تی له‌وناوچانه‌ی که ناکۆکی سنوری همیه ده‌توانن له‌زه‌مینیه‌ی زیاد‌کردنی ده‌رامه‌تی مرۆیی و پهره‌پیدانی هاویه‌ش و که‌م‌کردنه‌وه‌ی روبه‌روبوونه‌کان و گه‌شه‌پیدانی نابووری هاوړابن. بۆ نه‌م‌جۆره هاوکاریانه پتووستی به‌هاونا‌ه‌نگی و پلان و جبهه‌جیت‌کردنی سیستم همیه. ولاتی عیراق به‌هۆی به‌شداری‌کردن له‌دوو جه‌نگدا (تا نویینی نهم کتیه هیتشتا جه‌نگی سییم و پروخانی رژیم ده‌ست‌پینه‌کردوه – وه‌رگرتی) و گه‌مارۆی نابووری بۆ ماوه‌ی (۱۰) سال، سیستم‌میکي بزیتوتی به‌براوورد به‌نیران همیه.

بۆ نمونه له‌کۆمیس‌یۆنی چاره‌سری کیشه سنوریه‌کان، عیراق خاوه‌نی تیمکاری سیستمی و نوینه‌ری هم‌میشمی و نه‌گۆره، به‌لام له‌نیران خاوه‌نی کاری سیستمی و دیسپلینی که‌م‌تره. هیتزی سربازی نیران له‌ناو‌خاکی عیراقدا هه‌نگاوینا بۆ دروست‌کردنی بورجی چاودیری سنوری. نه‌گهر له‌نیوان هم‌موو نۆزگانه‌کان هاونا‌ه‌نگی هه‌بیت و هیچ شتیک نه‌یه‌ته پتیه‌وه، به‌لام له‌کاتی نه‌بوونی هاونا‌ه‌نگیدا له‌نیوان هیتزه سربازیه‌کان و دامه‌رزواه نه‌مینیه‌کان و وه‌زاره‌تی کاروباری ده‌روه، عیراق ده‌توانیت له‌م هه‌لانه‌ی نیران له‌به‌ر‌وه‌ندی خۆی سوود وه‌رگرت. نه‌گهر هیچ شتیک نه‌یه‌ته پتیه‌وه له‌وشیوه‌یدا پاش چهند سالتیک نیران داوای زه‌وی بکاته‌وه که دووباره ده‌بیت‌وه جینگای ناکۆکی سنوری نیوان هم‌دوو ولات. له‌پراستیدا، نهم په‌فتاران، خۆیان یارمه‌تیده‌رن بۆ دروست بوونی گرۆی له‌نیوان نهم دوو ولاته‌دا. نیران نه‌گهر بیمویت له‌گه‌ل عیراق سه‌رمایه‌گوزاری هاویه‌شی هه‌بیت، ده‌بیت به‌گشتی له‌گه‌ل یه‌کتری ناکۆکیان نه‌بیت. بۆ نهم مه‌به‌سته پتووسته سه‌ره‌تا رینکاری لیکۆلینه‌وه‌ی دیاریکراو بکرت. ده‌بیت رینگا بدۆزرتیه‌وه که‌عیراق سوود له‌که‌نده‌ای فارسی وه‌ربگرت. هه‌لوم‌ه‌رج و رینگای سوود وه‌رگرتن له‌به‌نده‌ره‌کانی نیران له‌به‌رام‌به‌ر پیدانی کرێ بخریت خزمه‌نی عیراقه‌وه رینکه‌وتنه‌نامه‌یه‌کی هاوشیوه‌ی سوود وه‌رگرتن له‌ناوی هیرمندی نه‌فغانستان بکرت. له‌م بواره‌شدا ده‌بیت رینکه‌وتنه‌یه‌کی بگه‌یه‌ته‌به‌ر که عیراق سوود له‌ناوچه‌کانی ژێرده‌سه‌لاتی نیران وه‌ربگرت و هک ترانزیت. موله‌تی به‌نده‌ری چابهار بۆ سودلیوه‌رگرتن له‌لایه‌ن نه‌فغانستانه‌وه تاقیکراوه‌ته‌وه. ماوه‌ی (۱۰ تا ۱۵) ساله نه‌م‌کاره نه‌نجام‌دراوه و نه‌فغانستان سوودی له‌ناوچه‌ی ژێر قه‌له‌مه‌وه‌ی نیران وه‌رگرتوه. نیران ده‌توانیت له‌رینگای رینکه‌وتنه‌یه‌که به‌نده‌ره‌کانی خۆی له‌به‌ر‌وه‌ندی عیراق بکاته‌وه. زۆریه‌ی ولاتانی دنیا له‌م بواره‌دا کار ده‌کن. ده‌بیت رینگای هه‌نا‌سه‌دان بۆ

عیراق دروست بکریت تاوه کو رینگا بگریت له دروست بوونی گرزی و نالۆزی. عیراق نهوتی هیه و پیتیستی به دامه زراوهی نهوتیه، پیتیستی به بواریکه که بازوگانی دهه کی خوی له سر رینگبات.

نه گمر سمرنج بدهین له دوای کوتایی جهنگی عیراق نیرانه وه هتا نه مرۆ نیران نه میتوانیه سوودی تهواو له شه توله مرهوب و هرگریت و له راستیدا پیتیستی زۆری بهم ریره وه ناویه نییه چونکه بهندهری زۆری هیه و له هه موو بارودۆخیکدا ناتوانیت سوود له مریره وه و هرگریت. باشترین رینگا نهویه که هه موو تواناکان شه توله مرهوب بخرته بهرده ست عیراقه وه. له نیتستاشدا که نابووری به ره و جیهانیبون و سرمایه گوزاری به ره و جیهانیبون دهوات، نیران چۆن دهیتت به جیتته ناو نابووری جیهانه وه و په یوه ندی جیهانی دروستبکات بۆیه دهیتت له مریره و هه ول و کۆشش بدات. نیتیه دهیتت پشت به خوزستان بههستین و له بارودۆخی نه و بۆ که مکرده وهی گرزی و نالۆزیه کان له ناوچه که سوود و هرگرین.

نه گمر بهانه ویت پروه هاویه شه کان به هیزکمین، دهیتت بزانی که هه چالاکیه که به مریدیازی نه م سنوره نه بجام دراوه کاریگری له مر جیویوله تیکی نیران به جیده هیتیت. بۆ دیاریکردنی سیاسه تی ناوخۆ و دهه وه، نیران دهیتت مۆدیل سازی بکات. هه رسن و لاۆتی نیران، عیراق و تورکیا دهیتت بزنان که هه رسیکیان کیشه ی سنوریان هیه. له نیران و عیراق و تورکیا ناوچه کوردیه کان په یوه ندی جوگرافی به هیزیان هیه. به های ستراتیجی تورکیا به کسانه به به های ستراتیجی عیراق و نیران به هه مان جوړ که پتیوانی جیۆ ستراتیجی جیهانی به های رۆژه لاتی ناوه راست به نه ندازه ی ناسیا و نه وروپامان له قه له مدا. چونکه (۵۰٪) ی خاکی کوردستان و (۵۰٪) ی دانیشتوانی کوردستان له تورکیا نیشته جین، به پیتی نه و سر مۆمیریانه ی کراوه بۆ دانیشتوانه کورده که ی ده گاته (۲۱ تا ۲۴) ملیۆن که س. وه (۳۰٪) پرومیری کوردستان که مۆتۆته نیرانه وه و (۱۵٪) که مۆتۆته عیراق و نه ویتیشی که مۆتۆته ناو سوریا و هه ندیک و لاۆتی دراوستیه.

راسته جیهان پیتیانه ته سه ده ی (۲۱)، سیاسه تمه داری له حاله تی گۆراندایه به ره و نابووری مه داری. نابووری مه داری به ره و ته وه ره ی نه ته وه گهرایی و میلیله تگهرایی هه نگاو ده نیت نه مه واقعیه تیکه نینکاری ناکریت. نه وه ی له ده وه ری نیتیه پروده دات به ره و نه و ناراستیه ده جۆلیت. نه گمر نیتیه نه م ناسۆیش له بهر چا و بگرین، ده لێن له به مرۆه وه ندی رهوشی بیر کردنه وه ی ستراتیجی جیهاندا نییه که نه م س و لاۆته کورده کانیا ن سه ره خۆ بییت، به به لگهی سیاسی هه موو مه سه له سیاسیه کان تیکه ده نالیت نه م هاوسه نگی هیزه له رۆژه لاتی ناوه راست به مجۆره شیوه ی گرتوه. هه رگۆرانه کاریه که له سنوره کان هاوسه نگیه که تیکه ده دات*. گمر سمرنج له هاوسه نگی دنیا بدهیه، به ستراره به هاوسه نگی رۆژه لاتی

* نه و بۆچونه ی که ده لێن له به مرۆه وه ندی رهوشی بیر کردنه وه ی ستراتیجی جیهاندا نییه که نه م س و لاۆته کورده کانیا ن سه ره خۆ بییت بۆچونیکی تا سر نیتقان هه له و له خسته به ره بۆ کورده کان به لām به داخه ره سیاسیه کورده کانیش زۆر چار نه م قه وانیه لێنده دن به مه به ستی که و جگر دنی نه ته وه ی

ناوهراستمود، هاروسهنگی رۆژهه‌لاتی ناوهراست بهم شپوه سنورانهوه پميوسته. نه‌گمر نهم سنورانه بگۆریت گۆرانی ده‌سه‌لات له‌ناوهند رووددات. يه‌کيک له‌گرنگترین بێرکردنه‌وه‌ی ستراتیجی نیستا نه‌وه‌یه هه‌لهاتن له‌ناوهند پهره‌نه‌سینیت. ناوهند ده‌بیت ده‌سه‌لاتی خۆی له‌نیوان ناوچه و ههریسه‌کاندا دابه‌ش بکات، به‌لام نه‌ک له‌ناوسنوره شکاره‌کاندا، به‌لکو له‌ناو سنوری جیگیرکراوی پششوی وه‌ک (کۆسۆفۆ له‌یۆگۆسلافیا). يه‌کیتی سیاسی ناییت تیکبدریت. به‌سهرنجدان له‌شوینی وه‌ک چیسچان و کوبیک، پینج هیزه گه‌ره‌که‌ی جیهان رینکموتن که له‌سه‌ده‌ی (۲۱) سنوره سیاسیه‌کان نه‌گۆرن*. له‌گه‌ل نه‌وه‌ی یابان لایه‌نگری گۆرانی سنوره سیاسیه‌کان بوو. به‌لام رینکموته که هاورا له‌گه‌ل هیزه‌کانیتردا داوای نه‌گۆرینی سنوری سیاسی بکات.

هه‌لکه‌وته‌ی عیراق له‌ پینگی ستراتیجی ناوچه‌که‌دا له‌داوای جه‌نگی سارد:

به‌لگه ستراتیجیه‌کانی کۆتایی جه‌نگی سارد:

له‌گه‌ل نه‌وه‌ی ناکوکی بۆچونه‌کانی ههردوو زه‌هیزه جیهانیه‌که گه‌یشته چله‌پۆیه که له‌ههر ساتیکدا نه‌گمري پتیکدادانی سهربازی هه‌بوو، له‌ناکاوه ههردوو زه‌هیزه‌که مه‌سه‌له‌ی هێرشکردنیان وازلینیتنا و ده‌ستیان بۆ ناشته‌واپی ستراتیجی برد. بۆ روونکردنه‌وه‌ی نهم رووداوه میژویه که کاریگمري زۆر سهرسوپه‌نمري له‌سیسته‌می سیاسی نێوده‌وله‌تی له‌سهر ناستی ناوخۆیی و ههریمی و جیهانی به‌جیه‌هشت که ده‌بیت نه‌مه به‌ دیدیکی ستراتیجی لیکبریته‌وه.

یه‌کيک له‌به‌لگه سهره‌کیه‌کانی کۆتایی جه‌نگی سارد و ده‌سپێکردنی ناشتی سارد به‌ بنه‌ست گه‌یشتنی ستراتیجی سهربازی دوو زه‌هیزه‌که بوو، چونکه پینش کۆتاییهاتنی جه‌نگی سارد، (۲۲) و‌لاتی نه‌ندامی په‌یانی (ناتو و وارشو) نزیکه‌ی (۶۰۰) ملیارد دۆلار تیچونی سهربازیان هه‌بوو. نهم تیچونه زۆره که ههر خوله‌کيک ملیۆنێک دۆلاری به‌فیرۆده‌دا، جیهانی به‌ره‌و هه‌لدێر و نابووتی ده‌برد و چالاکیه زانکۆیی، نابووری، کۆمه‌لایه‌تی و که‌لتوریه‌کانی به‌ئاراستی سهربازی ده‌برد تا نه‌و شویته‌ی که (۲۰٪) ده‌راسته‌ی سروشتی و وزه‌ی جیهان بۆ چالاکی سهربازی خمرجه‌کرا، نزیکه‌ی (۴۰٪) که‌سه پشپۆره‌کانی جیهان ده‌چونه بواری سهربازیه‌وه یان به‌ ناماچی سهربازی بیریان ده‌کردوه. نه‌غماپی نهم ره‌وته نه‌وه بوو

خوێن، و‌هم‌ن وه‌ک کوردێک تازام به‌ج به‌لگه‌یه‌کی سیاسی ده‌یه‌لێن که هه‌م‌رو مه‌سه‌له‌کان تیکه‌چیت بۆچی له‌داوای سالانی نه‌وه‌یه‌ی سه‌دی رابردووه‌ ده‌یان سنور تیکچوه و ده‌یان ده‌وله‌ت دروست بووه نوناوچانه‌ش به‌ره‌و نارامی زیاتر رۆیشتوه وه‌ک و‌لاتانی سهر به‌ یه‌کیتی سۆفیت و یۆگۆسلافیا و چیکۆسلافیا ... هتد، هه‌روه‌ک نسماعیل بێشکه‌می ده‌لیت بۆچی ناییت سنوری تورکیا و نیراز و عیراق و سوریا تیکچیت به‌لام خا‌ک و مرۆفی کورد پارچه پارچه‌یت. و‌ما‌زام بۆچی نهم هاروسه‌نگیه تیکه‌چیت له‌کاتی‌که‌دا له‌سایه‌ی نهم هاروسه‌نگیه‌دا هه‌ج وه‌ختیک نهم ناوچه‌یه نارام نه‌بووه - وه‌رگرت.

(*) (جیاپورنه‌وه‌ی باشوری سۆدان دروستبوونی ده‌وله‌تیکی نوێ، یه‌که‌مین گۆڤه‌ له‌سنوری سیاسی جیهان به‌پینچه‌وله‌ی نه‌و له‌سه‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌یه. وه‌رگرت.

که جیهان له بمردهم مهترسیه کدایه که بهرو جهنگی بېسنور ده‌پوات، براوه‌ی سرکی نه‌وانه‌بوون که به‌شاریان نه‌کرد، نه‌مه بۆ دوو زله‌یزه که جینگای قبول نه‌بوو. به‌گوزارشتیکې ساده‌تر، پېشکه‌وتنی خیرای ته‌کنه‌لوجیا په‌یدابوونی چه‌کی کیشوهرې و سیسته‌می کۆنترۆلی نه‌ودیو ناسۆ و مانگه‌ده‌سکرده‌کانی زانیاری هه‌ردوو زله‌یزه که گه‌یشتن به‌بېست. له‌لایه‌ک به‌رزبوونه‌وی تیچونی سهربازی نه‌ک تمنیا بۆ خودی نه‌و ولاتانه و بېتکهاته‌ی ناوخۆییان کاریگه‌ری هه‌بوو، به‌لکو کاریگه‌ریه‌که‌ی له‌سهر پروه جیاوازه‌کانی ژيانی مروڤی ولاته هاپه‌یانه‌کانیشیان ده‌بینرا.

نهم ناراسته‌گیریه له‌چالاکیه پېشه‌سازی و کشتوکالیه‌کان به‌رو سهربازی بۆ یه‌کیتی سۆڤیتی پېشو به‌جۆرتیک بوو که کاریگه‌ری زۆر خراپی له‌سهر گه‌شه‌ی نابووری نهم ولاته به‌تایبته پمیه‌ست به‌ناستی ژيانی خه‌لکی و خۆشگوزهرانی کۆمه‌لایه‌تی به‌جیه‌نشت. یه‌کیتی سۆڤیت نه‌یتوانی وه‌ک ولاتانی رۆژناوا به‌کرانه‌وی جیوپۆله‌تیکې خۆی رینگا له‌ده‌رکه‌وتنی کاره‌ساته ناخۆشه‌کان بگرت که له‌ئه‌غای نهمه‌دا گۆران له‌بېتکهاته‌ی سیسته‌می سیاسی نێوده‌وله‌تی دروستبوو، له‌سهروشیانه‌وه جیۆستراتیجی و جیوپۆله‌تیکې. بۆیه به‌داروخانی ده‌سه‌لاتی جیۆستراتیجی ده‌ستپیکرد و دیواری به‌رلین پوخوا. نهم مه‌سه‌له‌یه بووه سهره‌تای قۆناغیکی نوێ له‌جیوپۆله‌تیک که ولاتانی زۆری گرتوه و ده‌گرته‌وه.

کۆتایی جهنگی سارد و هه‌لومه‌رجی جیوپۆله‌تیکې تازه له‌ناوچه‌که :

کۆتایی جهنگی سارد هاوتابوو به‌ دوو رودای گرنه‌ک که له‌گه‌ل یه‌کتر په‌یه‌ه‌ندیان هه‌بوو. نهم دوو رووداوه هه‌ریه‌که‌یان کاریگه‌ری قوڵی له‌سهر ناوچه‌کانی ده‌رووبه‌ری نێزان هه‌بوو، یه‌که‌م: س‌پینه‌وی یه‌کیتی سۆڤیت وه‌ک یه‌کتیک له‌دوو زله‌یزه گه‌وره‌که‌ی جیهان له‌سهر گۆره‌پانی سیاسه‌تی نێوده‌وله‌تی و له‌وانه‌ش رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست که به‌خیزایی روویدا، که هه‌ندیک له‌حکومه‌ته‌کانی بۆ دیاربیکردنی نهم رووداوه رووبه‌رووی کێشه بوونه‌وه. دووهم: هێرشێ رۆژمی به‌عس بۆ سهر خاکی کویت یه‌کتیکه له‌وانه، په‌یامه‌کانی نهم سنور شکاندنه نه‌ک ته‌نیا جه‌ختکردنه‌وه‌بوو له‌سهر کۆتایی قۆناغی دوو جه‌مسهری جیهان و ده‌سپیکردنی قۆناغیکی نوێ له‌په‌یه‌ه‌ندیه نێوده‌وله‌تیه‌کان، به‌لکو نه‌مه‌ریکای وه‌ک تاکه زله‌یزێ گۆره‌پانی جیهانی ده‌رخت، بۆ سۆراخکردنی سیاسه‌تی خۆی له‌رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست که له‌لایه‌ک دا‌بنکردنی به‌رژه‌ه‌ندیه نه‌وتیه‌کانی خۆیی و ولاتانی هاوپه‌یمانی و له‌لایه‌کیتره‌وه به‌توانیت سهربه‌خۆ و نازادانه کاری زیاتر له‌گۆره‌پانی سیاسی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست ته‌نجام بدات، ده‌ره‌ق به‌م سیاسه‌ته بوو که دانوسانی عه‌ره‌ب نیسرایل جارێکتر ژایه‌وه پێگه‌ی بۆ نه‌مه‌ریکا فراهه‌م کرد که به‌توانیت سیاسه‌ته‌کانی خۆی له‌ناوچه‌که بپاریزیت. به‌م‌جۆره نه‌مه‌ریکا وه‌ک سهرده‌می جه‌نگی سارد نه‌یده‌ویست درێژه به‌ هاوکاریه ستراتیجیه پرتیچونه‌کانی بۆ نیسرایل بدات. چونکه له‌لایه‌ک پکه‌به‌ری ته‌قلیدی ستراتیجی نهم ولاته که یه‌کیتی سۆڤیت بوو نه‌ما‌بوو، له‌لایه‌کیتره‌وه فشاره نابووری به‌رده‌وامه‌کان له‌لایه‌ن رای گشتی نه‌مه‌ریکاوه

قبول نەدەكرا، سەرەپای نەو پۆلى چالاكتى نەمەرىكا لەگۆرەپانى پۆژەهەلاتى ناوہەپاست ناچارىكر
هاوسەنگىەك دروست بكات لەپەيوەندى نەمەرىكا لەگەل ولاتانى عەرەبى و نىسرائىلدا.

سپنەوہى عىراق وەك ھەرەشەى سەربازى ناوچەكە كە ناشى و نارامى دووبارە بە درىزايى زياتر
لەدەپەيەك خستە مەترسەوہ، ناسۆيى ھارىكارى ھەريەمى لەھەوزى كەندارى فارسى بۆ دروستكردى
پىكھاتەيەكى ناسايشى رونتكرە بەراورد بەراپردوو. نىسرائىل لەوانەيە بەھۆى ترس و نىگەرانى
لەدەستدانى پارىزگارى ھەمەلايەنەى نەمەرىكا، ھەنگاوينى بۆ بەردەوامىدانى پەيوەندىە لىلەكانى نىوان
نەمەرىكا و نىزان تا لەرىگاي ناساندنى كۆمارى نىسلامى نىزان وەك دۆژمنى ھاوہەش، گرنگى پەيوەندى
ستراتيجى خۆى لەگەل نەمەرىكا ناراستە بكات.

پروخاندنى يەكيتى سۆفیت و سەريەخۆيى ولاتانى ناسپاي ناوہەپاست و قەقازيش بووہ ھۆى
گۆرانكارى گرنگ لەجيۆپۆلەتيكى ناوچەكە لەگۆشە نىگاي نىزانوہ، نەمانى ھەرەشەى دراوستيەكى زھييز
كە نارەزووى فراوانخوایى بەرەو ناوہگەرمەكان ھەبوو، ھەروہا كرانەوہى رىنگاي ھاتوچۆى تازە
لەناوچەكانى سنورى باكورى نىزان بەرەو نەوروپا و پۆژەهەلاتى دور و دروستبوونى توانا ھاوکارىە
نابوورى، بازرگاني و كەلتوريەكان لەگەل ولاتە تازە سەريەخۆكاني باكور لەباشيەكاني ھەلومەرجى تازەى
جيۆپۆلەتيك دەژمىردىت.

دواى كۆتايىھاتنى جەنگى سارد، عىراق لەقەلەرەوہى جيۆستراتيجى دەسەلات بەرەو دەرەوہ
ھەنگاوينى، بەبىن نەوہى سەرنج بەدات لەواقەى بارودۆخەكە چەند ھەنگاوتىكى نا كە لەئەنجامدا گورزى
گەرە بەر ولاتەكەى كەوت. يەكێك لەو بەلگانەى كە بووہ ھۆى تىكشكانى سەركى عىراق لەھيرشكردى
بۆ سەركوتيت نەوہبوو كە ھەنگاوەكاني لەدواى جەنگى ساردوہ بەناماڭەكاني پۆژناوا بەتايبەتیش ولاتە
يەكگرتووەكاني نەمەرىكا لەناوچەى كەنداو نەبوونى يەكيتى ناوچەيى بوو، لەھەمانكاتدا ئەم ھيرشە
ھاودەنگ نەبوو لەگەل ناماڭە ستراتيجيەكاني پۆژناوادا، سەدام حسين لەئەنجامى تىكشكانى لەجەنگدا
دەخریتە لاوہ بەلام كارىگەرى نەگەتيفيتر نەوہبوو كە بنەماى جودايى جيۆپۆلەتيكى عىراقى فەراھەمكرد.
دواى ئەم پرودادوہ ھەولتى زۆر خراپەكار لەلايەن رابەرانى عىراقوہ تا وا پشانبدريت عىراق وانەى
لەراپردوو وەرگرتووە و سەبارەت بە رىكخست و ھاوناھەنگى رەفتارى جيۆپۆلەتيكى خۆى، بەلام بەھۆى
نەبوونى مەتانەى رابەرانى عىراق لەسەر ناستى نۆدەولەتتى و ناوچەيى ھەولەكانيان تا نەمپۆ (سالى
٢٠٠٢ - وەرگيتر) بيبەرھەم بووہ.

ھەرچەندە عىراق بەدواى گەرانەوہدا بوو پۆناو كۆمەلنى نۆدەولەتتى، بەلام تا نەوجيەيە كە ھيشنا
دەستى لەو ناماڭەى كە بيبستە ھيژىكى ھەريەمى ھەلنەگرتووە، ئەم ھەلە بۆ ئەم ولاتە نەرەخساوہ. چونكە
ناماڭى عىراق لەگەل يەكێك لەتايبەتەنديە بنەرەتيەكاني ناماڭە ستراتيجيەكاني نەمەرىكاي دواى

جەنگى سارد بۆ بەرگرتن لەهەولتى بەدەستەتەننى دەسلەتتىكى ھەرىمى ناكۆك و ناتەبايە. ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا لەسەردەمى جەنگى سارددا نەك تەنيا لەگەڵ ھىزە ناوچەيەكان لەناستی جیۆستراتیجى دەريایی ناكۆك نەبوو، بەلكو بەشێوی جیاوازي گرنكى دەدا بەھىزکردنى نەم جىزە دەسلەتاتە تا بتوانن لەقەيرانە پىشەيەكان لەبەرامبەر جۆلەى زھىزى پکەبەرى خۆى ڕووبەروو ببنەو، کە بۆغوونە دەتوانن ناماژە بۆ نتران سەردەمى ڕژىمى شا بکەين. بەلام دواى جەنگى سارد، ئەمەريکا نەك تەنيا لەناوچەى ڕۆژەھەلاتى ناوھەست بەلكو لەھىچ جىيەكى دونيا پازىنيە بەدروستکردنى ھىزىكى ھەرىمى کە لەگەڵ بەرژەوھەندى ژیانیەكانى ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريکا ناتەبايەت.

بەرگریکردنى عىراق لەبەرامبەر تىمى پشکىنى رىکخراوى نەتووە يەكگرتووەكانى پەيوەست بەدامالىنى چەك لەم ولاتە لەبەروارى کىمىيى، بايۆلۆجى، موشەك و نەتۆمى بەھۆى بىتەمانى و پىنەدانى ھەل بەم ولاتە زىادىکرد و تا نەو کاتەى كۆسەپەكان لانەبریت جوداى جیۆپۆلەتيك عىراق بەتايبەت نەوێ پەيوەندى بە كوردەكانى باكوورى نەم ولاتەو (ھەرىمى كوردستان) ھەيە بەردەوامى دەيیت.

سىكۆچكەى ستراتیجى عىراق:

بە سەیرکردن لەجوگرافى ھەمەلایەنەى ولاتەكان دەگەینە نەو ئەنجامەى كە سىاسەتە ئەمنیەكان زیاتر لەھەمرويان نوێنەرایەتى ھاوسەنگى نێوان سێ دیاردەى گرنكى دەكەن كە بۆ نەم چەمكە زاراوەى سىكۆچكەى ستراتیجى بەكاردەھىتریت، كە كۆلەكە سێ كۆچكەى ستراتیجىەكەى بریتىيە لە: (بەرژەوھەندىەكان، تواناكان و پەیماننامەكان)

سىكۆچكەى ستراتیجى بەدوو شێو دەتوانریت سوودى لێوەرگىریت. یا بەشێوھەك لەناو ولاتىكدا یان بە شێوێ پەيوەندىەكانى نێوان ولاتان، كە نەم پەيوەنە لەوانەيە ھەرىمى بىت يان نێوھەولمەتى. ھەندىك پىياناويە بە پىكەتەننى سىكۆچكەى ستراتیجى بەشێوێ ھەرىمى یان نێوھەولمەتى دەتوانریت زۆر لەبەرکردنەو ستراتیجىەكان كە لەوانەيە بەشێوێ پاستەوخۆ گرتى ھەيیت، لەرێگای سىكۆچكەى ستراتیجى پىادەبكریت. بۆ غوونە پەيوەندى ستراتیجى نێوان یابان و چىن و ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريکا لەلایەك و چىن و ڕوسىا و یابان لەلایەكىتر لەوانەيە زۆر لەگرتە ستراتیجىەكان چارەسەر بكات.

عىراقیش بە سەرنجدان لەپىنگە ستراتیجىەكەى لەناوچەكەدا سەردەمەندە لەم تايبەتەندى، بەتايبەت نەگەر سەرنج لەو گۆرپانكارىانەى دواى بەدەين لەپتوھى ناوچە ستراتیجىەكانەو شێوھەكگرتووە و بارودۆخەكە لەگەڵ ھەلومەرجى پىش جەنگى سارد جیاوازيە. تاپش كۆتایى ھاتنى جەنگى سارد بنەماى ناوچە ستراتیجىەكان زیاتر لایەنى جیۆستراتیجى ھەبوو، لەكاتىكدا نەمىز بەتەواوى جیۆپۆلەتيكى و لایەنى نابووریەكەى گرنكى زۆرتەر. بەم شێوھە لەناپەندەدا بەھای ناوچە ستراتیجىەكان بەپىتى بەرھەمى نەتووە دەپۆرتیت، لەگەڵ پشكى تەرخانكراوى بودجەى سەربازى لەتێكراى دەرەستى نەتووە، پەيوەندى

راسته و خۆی همیه. واته ههتا بهرهمیه نهتهوه بهرزیت بههای ستراتیجی زۆرتر دهیت، لهبهرئموه بهپیتی جیگیرکردنی نهم پیتوهه بههای ستراتیجی پۆژههلاتی ناوهراست لهوانه نێتران و عێراق بهرزدهیتتهوه، لهراستیدا نهم دوو ولاته دهتوانن پهههندی جیاوازی سیکوچکهی ستراتیجی بههیز و کارا بهدهستبنن بۆ ههلسهنگاندنی توانا ستراتیجیهکانی عێراق لهپههندی جیهانیدا، باشره کۆلهکه سی کوچکهی ستراتیجی بهوردی باس بکهین.

(أ) بهرزوههندیهکان :

بهشیکى بهرچاوی لهههلسهنگاندنی ستراتیجی نوێ لهم بهارهدايه، که مللهتیک به بهردهوامی سوودههرگرتن لهدهرامهته بهردهستهکانی که بۆ نابووریهکهی زهروور و پیتوسته دلتیایی دهسازینیت، لهم بارهیهوه بهرزوههندی ههر مللهتیک لهپیتوهی ستراتیجیدا به دوو شیوه دهتوانن باسی بکهین، یهکتیکان بهپیتوهی جیهانی وهك سهرچاوی وزه بهتایبته نهوت و گاز که پینگیهکی گرنگیان همیه نهوت بهشیوهی نابووری بهپیتی چالاکی نابووری دانیشنوان و بازار.

نهگهر بهرزوههندیهکان بهپیتی دیدگای سهرچاوهکانی وزه بجهینه بهرباس و لیکۆلینهوه به سهرنجدان لهسی قوناغی قهیرانی ووزه لهسالهکانی (۷۰، ۷۳، ۷۹) عێراق به هۆی مهبهستبوونی لهجیوستراتیجیدا هیچ جۆره کیشهیهك لهپرووی بهرهمههتنان، دابهشکردن و بهکارههتانی ووزهوه پرووپرووی نهم ولاته نهبروهوه.

بهگوزارشتیکى سادهتر نهوتی عێراق که بهرهو بازارهکانی پۆژشاوا دهپۆشت بهشیک لهدهرامهتهکانی به چاودێری پرووسیا بۆ بهواری سهربازی خهرجدهکرا و لهم بهارهدا پرووسهکان جینگای تایبتهی خزیان ههبوو. پرووسهکان سهرهراي چالاکیان لهبهشه سهربازیهکاندا، لهپۆژهی ناوهدانیهکانیشدا پۆلیان ههبوو. لهبهرئموه عێراق پۆژانه بریکى بهرچاوی لهنهوتی بهرهمهدهیتنا و دهینارده دهروه، لهپینگای نهو داهاتهی دهستیدهکهوت تهکنهلوجیا نهتومی بهیارمهتی نهلمانیا و بهریتانیا و بهتایبته فرهنسا گهشهپیدا و لهبهرزکردنهوی ناستی توانا سهربازیهکانیدا بهکاریهیتنا. نهم ولاته تا ناستیک هاوسهنگی پراگرت بۆ نهوهی بهرزوههندیهکانی بهیاریزیت. نهوت لهپیشهوهی نهم بیرکردنهوه ستراتیجیهانه بوو، به پیتی بهلگهکانی سهروه بۆ پهیداکردنی بازار پرووپرووی کیشهیهکی تایبته نهدهبروهوه.

شیویهکیتری بهرزوههندیهکان، دانیشنوانی عێراق دهتوانن بازار لهزۆر بهواری جیاواز بۆ ولاتانی جۆراوجۆر فراههم بکهن. دانیشنوانه زۆرهکهی عێراق هاوکات لهگهڵ دهرامهته زۆرهکهی که لهبهشی نهوتهوه دهستیدهکهوت، نهم توانایه بۆ ولاته جیاوازهکانی عهرهب و ولاتانیتر بهتایبتهی بهریتانیا و فرهنسا که نهم ولاته بهبازاری خزیان بزائن تا بهرهمه پیشهسازیهکانی خزیانی بۆ بنێرن. ههتا پرووشاش دهیهویت لهم بازاره بیهبش نهیت لهپیتی پاراستنی پهیهههندی سهربازیهکانی خۆی لهگهڵ عێراق و فروشتنی

چەك و كەلۆپەلى سەربازىمۇ ۋە ھەندىك بەشى بازارى عىراق كە زۆرۈر لايىھى بىناسازى و كۆنترۆلى ئاۋ و بەندى و كەنالى لىدانە پىشكى ھەيىت.

لەمۇ باسانمىز كە دەيىت بۆ مەسەلى بەرژەۋەندىيەكان زىياد بىكرىت. مەسەلى خۆراك و ھاوردەنيەكانىيەتى، كە بەسەرغىدان لەژمارەى دانىشتوانى عىراق لەمەسەلە ستراتىجىيەكاندا شىۋىنى تايىيەتى ھەيە، تا ئەۋ ناستەى نەمىرۆ جىھان گەنم بە شەكىكى ستراتىجىيە ناۋدەبات و بەھۆى تواناى جوگرافى بەرھەمەيتان و بەكارھىتەنيەمۇ.

بەشۋىيەكى گىشتى لەگەل نەۋەى دەزانين نامانجە سەربازىيەكانى عىراق لەگەل رابىردودا گۆراۋە و دەگۆردىت بەلام بە بىن پىشتىۋانى رۇوسىا نايىت، كە سەردەمانىك لەچارچىۋەى جىۋىستراتىجىيە نەمۇدەبوو. بۆيە نەم ۋلاتە بۆ پاراستىنى بەرژەۋەندىيەكانى ناچارە پەيۋەندى ئابۋورى خۆى لەگەل ھەمۇ ۋلاتان ھەتا نەۋانەى كە سەردەمانىك دوزمىنى پەلى يەكىيۋون، پەرهەپىيدات.

(ب) پەيماننامەكان :

لەجىھاننىكى نايىدالىدا دەسەلاتەكان دەتوانن ھەمۇ بەرژەۋەندىيە ژيانىيەكانى خۆيان بەبىن فراۋانكردنى زىياد لەپىيۋىست لەھەمۇ بارودۇختىكدا تۋانكانى خۆيان پىيارىتېن، لەراستىدا ھەمۇ ۋلاتان لەرۋىي كىردارىيە سەنۇردارن. بە دىژاۋىي مېژۋو، دەۋلەتى زۆر بەم خواستە گەيشتون، كە نەتۋانن ئاسايشى خۆيان بە يارمەتى ھاۋپەيەنيەكانيان دايىنەكەن. لەگەل پىشكەۋەتنى پەيۋەندىيەكان، نەمىرۆ نىتر ھىچ ۋلاتىك بەتەنيا ناتۋاننىت دىژە بە ژيانىيە سىياسى، ئابۋورى و سەربازى خۆى بدات، بەلگو بەرقەمرارى پەيۋەندىيەكان و پەيماننامەكان دەتوانن ۋلاتەكان بەرەۋ نارامى و ئاسايش و پەرهەپىيدان ئاراستە بىكەن.

ھەستىكردنى نەم خواست كە ھاۋپەيەنيەكان كىيىن باشە و سەنورى دەسەلاتى نەم يەكىتيە تا كۆيىيىت، مەسەلىيەكى زۆر گىرنگە، نەمە سەلىتەراۋە، كە نەگەر ۋلاتان بە سەرغىدان لەبەنەماى جىۋىۋەلتىكى خۆيان لەرۋىي پتەۋكردنى بەلىنەكان و پەيمانەكان لەگەل دراۋسىيەكانى لەنايندەيەكى دور و تىزىك نەگەر بىيەۋىت زۆر لەكىشەكانى چارەسەر دەكات و دلىيا دەيىت لەكاتى دەركەۋەتنى ھەرهەشە و مەترس لەسەر گۆرەپانى سىياسى، ئابۋورى و سەربازى بە تەنيا نىيە. بەلام نەگەر پىچەۋانەى بەرقەراركردنى نەم بەلەن و پەيمانەنى كاريكرد، ئەۋا لەۋانەيە ئانارامى و ئاچىگىرى زۆر دروستىيىت.

ۋلاتى عىراق دۋەم ۋلاتە لەناۋچەى باشورى رۆژئاسا ئاسيا لەتۋانا گۇجناۋە جوگرافىيەكانى سۈۋدەمەندە و لەناۋ ۋلاتە غەربىيەكانى كەندىا پىنگىيەكى تايىيەتى ھەيە. لەبەر نەم ھۆيە بە ھەستىكردن بە جىۋىۋەلتىكى خۆى دىيەۋىت سەركىردايەتى ۋلاتانى ناۋچەكە بىكات. كەۋاتە بەھۆى ھەبۋونى نەم تۋانايەمۇ پەيماننامەكان نەم تىۋەرى دەكات و لەبەرامبەرىشدا پەيماننامەكە بۆ نەم دەگەرپتەۋە. بەگوزارشتىكىتەر ھەم خۆى دەخاتە ژىر بارى پەيمانەكەۋە كە بەۋ ھەلۋەمرجە جىۋىۋەلتىكىيە سەركىيەتى ۋلاتانى غەربىي

ناوچه که بکات و له‌لایه‌کیتروهه نمو پینگه جوگرافی‌ه‌ی همیه‌تی بته‌ویت یان نه‌ته‌ویت نمو‌باره بۆ نمو دروست ده‌کات. نه‌گمر نمو په‌ماننامه‌یه به‌شیه‌یه‌کی گونجا به‌پیتی سۆ پته‌وه‌ری ناوخۆیی، ناوچه‌یی و جیهانی بخریته ژیر باس و لیکۆلینه‌وه‌وه، ده‌رده‌که‌ویت که عیراق ناتوانیت و نایم‌ویت به‌جیا له‌ستراتیجیه‌کان بژی، بۆیه له‌گه‌ل نمو سنوره‌که‌مه‌ی له‌سمر که‌نداوی فارسی همیه‌تی به‌شیکه له‌ولاتانی سه‌وزی که‌نداوی فارسی و ده‌بیت تواناکانی بۆ فه‌راهم بک‌ریت تا بتوانیت نمو‌تی خۆی له‌ویته بنی‌ریته ده‌روه. له‌پراستیدا نه‌مه به‌لینه‌یکه که دراوسێکانی له‌به‌رامبه‌ر عیراق هه‌یانه و نه‌گمر نمو به‌لینه له‌پینگای دراوسێکانیه‌وه جینگای سه‌رنج بیت، عیراق خۆی به به‌لینه‌ده‌ر ده‌زانت له‌به‌رامبه‌ر نامانجه ستراتیجیه‌کانی ناوچه‌که که نامانج لیتی ناسایشی ناوچه‌که‌یه و دروست‌کردنی که‌شیکێ نارام بۆ په‌ره‌پێدان و روونه‌دانی پینگادانی سه‌ربازییه. له‌به‌رنه‌وه به‌لینه‌کانی عیراق له‌ناوچه‌که له‌به‌رامبه‌ردایه، بۆیه ناییت چاره‌روانبک‌ریت که عیراق له‌پرووی نامانجی ستراتیجی ناوچه‌که هاوکاریت به‌لام له‌به‌رامبه‌ردا توانای هه‌ناسه‌دان و گواسته‌نه‌وه و هاوچۆکردنی ده‌ریایی له‌که‌ناوی فارسی نه‌بیت و خۆی له ته‌نگانه‌دا ببینیت. نه‌گمر نمو بیر‌کردنه‌وه‌یه بۆ ولاتانی ناوچه‌که هه‌ستی پێبک‌ریت زۆر له‌کیشه‌کانی په‌یوه‌ست به نامانجی سه‌ربازی عیراق چاره‌سه‌ر ده‌بیت، له‌پراستیدا نمو په‌مانانه له‌ه‌وارچیه‌ی هه‌رمێ و له‌ناوچه‌کانی په‌ماننامه‌کانی‌تردایه.

په‌مانه‌کانی عیراق که په‌یوه‌سته به نێوده‌وله‌تیه‌وه ریشه‌ی له‌وزه‌دایه، به‌لام به‌گشتی ره‌وتی ناشتی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست هه‌نگاوه‌کانی به‌کیتی سۆفیت له‌پراستیدا به‌لینه‌کانی عیراقی له‌سمر ناشتی جیهان که‌مه‌کرده‌وه، له‌به‌رنه‌وه بوو توانای زۆری له‌به‌رده‌مدا بوو که توانای خۆی به پێچه‌وانه‌ی رابردووه‌وه که زیاتر سه‌ربازی بوو به ناراستی نامانجی ستراتیجی سیاسی و نابووری جینگیربکات.

نه‌گمر سه‌رنج له‌وکیشه‌نه‌ بده‌ین، له‌ه‌واری ستراتیجی سیاسیدا وابه‌رچاو ده‌که‌ویت که عیراق ناماده‌یی هاوئاوه‌نگی پته‌وستی هه‌یه و خۆی ملکه‌ج (ملزم) ده‌بینیت که به‌ناراستی ناشتی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست هه‌نگاو بنیت و له‌گه‌ل دراوسێکانی له‌وانه تورکیا، ئێران، کویت، عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی هه‌تا نه‌گمر بۆ ماوه‌یه‌کی کورتیش بیت نا‌کۆکیه‌کان چاره‌سه‌ر بکات. له‌هه‌مانکاتدا چاره‌سه‌ری کیشه‌ی شیعیه و کورده‌کان که په‌یوه‌سته به دراوسێکانی له‌باکور و رۆژه‌لات بکات، له‌به‌رامبه‌ر هێرشێ تورکیا بۆ باکووری عیراق (هه‌رمێ کوردستان) په‌رچه‌کرداریک پێشاندات، واپێشاندات که کیشه‌ی تورکیا له‌گه‌ل کورده‌کانی خۆی هه‌سپێده‌کات و هاو‌راپه‌یه. هه‌موو نمو بیر‌کردنه‌وانه له‌م باره‌یه‌وه نه‌ویه که بتوانیت ستراتیجی نابووری خۆی رنج‌بک‌خات و زه‌مینه بۆ دووباره ناردنه‌ده‌وه‌ی نمو‌تی خۆی ناماده‌بکات.

(ج) تواناکان :

بۆ زانینی تواناکان فاکتەرە جۆراوجۆرە پێویستەکان دەبێت لەپاڵ یەکتەر دانرێن تا ڕێژەی کارایی و توانای ولاتێک دیاری بکەیت. ئەو فاکتەرە بریتین لە شوێنی جوگرافی، بوون و شێوی دراوسێیی، باری نابووری، دانیشتوان و لەهەمووی گرتگەر دیدی نەتەوایی و پێکھاتەی سیاسی/کۆمەڵایەتی دانیشتوانە. هەرچەندە لەمەس و لێکۆڵینەوەی فاکتەری وەک دیدی نەتەوایی کە تایبەتە بە فکری و زەهینە و پێکھاتەی دانیشتوان کە پێکھاتەییەکی ناچونیه کە، دەخوازین نەم فاکتەرە پلەیی کارایی کە مەترییەت وەک لەفاکتەرەکانیتر.

تێڕوانین لەوێ کە نابووری جوگرافی عێراق لەپێشدا مۆدێلیکی دیاری هەبوو، نەگەر بتوانت بە پەرەپێدانی کشتوکالی، چوینەتی بە جۆریک لە گەڵ یەکتەر تێکەڵ بکات کە حالتی قورخکاری پیاڕیزیت و ئەوەش پەرەپێدات، شوێنی تایبەت دەتوانت پەیدا بکات کە راستەوخۆ کاریگەری لەسەر جیۆپۆلەتیک بەجێ دەهێڵێت.

لەلایەکیترەوە، حزبی بەعس لە گەڵ ئەوێ رابردوویەکی خراپی هەبە، توانای پێکھێنانی زنجیرە پلەداری (سەلسەلە مراتب) هەبوو، نەم پێکھاتەیی زنجیرە پلەداریە لایەنیکەم لەسالی (١٩٧٦) تواناو کارایی خۆی سەلماندووە، کە موکۆریەکانی لەپێکھاتەیی دانیشتوانەو سەرچاوە دەگرت. بەلام زەمینیە لەباری پێکھاتەیی حکومەت بە سەرغەدان لەوگۆرانکاریانە شێوە دەگرت دەتوانت لەلای نامانجی سیاسی، نابووری، کۆمەڵایەتی، فەرھەنگی پالنرییت. هەندیک لە تواناکان چ لەکاتی جەنگ و چ لەکاتی نەشتیدا دەرکەوتوو کە هەندیک نەرمی تێدایە بۆ ئۆنە دەتوانن ناماژە بۆ بنیاتنانەوێ دوا دوو جەنگی گەورە بکەیت کە لەبەرزای پێکھاتەیی تواناکانەو سەرچاوە دەگرت. بە شێوەیەکی گشتی سەرەرای هەموو ئەو لاوازیانە کە تانیستا لەبەسەکانی پێشەو ناماژە بۆکرا، پێکھاتەیی عێراق پێچەوانەیی ئەوێ هەستی پێندەکریت زۆر تێکەشکاوە نەرمیەکی زۆری تێدایە کە لەبەرزای تواناکانەو سەرچاوە دەگرت.

ناوچەیی کەنداوی فارسی و شوێنی ستراتیجی عێراق :

ناوچەیی باکووری ڕۆژئاوای ئۆقیانوسی ھندی کە کەنداوی فارسیش دەگرتەو، ولاتانی کەناری ئەو کەنداو و ڕینگا دەریایەکانی، بە یەکتە لەناوچە زۆر گرنگەکانی جیھان دەژمێردرێت. گرنگی ئەم ناوچەیی زیاتر دەگەرێتەو بۆ بوونی سەرچاوە دەوڵەتەکانی ئەوێ کەنداو بەجۆریک کە زیاتر لە (٣٦٥) ملیارد بەرمیل ئەوێ لەم ناوچەیدا هەبە، کە ئەمەش نزیکەی (٦٦٪) دەرامەتی ئەوێ جیھان پێکدەهێنێت. هەروەها کەنداو خاوەنی (٧٦) تریلیۆن مەتر سێجا گازی سروشتیە کە لە (٣٠٪) یەدەگی گازی جیھان پێکدەهێنێت، ئەمەش گرنگی تایبەتی خۆی هەبە.

ناوچه‌ی کەنداو بەهۆی بوونی نەمباری گەورە‌ی نەوتەوه، گەرنگترین پێنگە‌ی لەستراتیجی جیهانی بەدەست هێناوه، رۆژانە نزیکە‌ی (١٥ تا ١٦) ملیۆن بەرمل نەوت لەولاتانی عەرەستانی سعودی، عێراق، ئێران، قەتەر، نیماراتی عەرەبی و کویت لەرێگای گەروی هورمزەوه رەوانە‌ی دەرەوه دەکەیت. نەم بڕە نەوتە نزیکە‌ی (٥٠٪) بەکارهێنانی ولاتانی جیهان جگە لەولاتانی بلوکی رۆژھەلات پێکدەهێنێت. بەروبوومی نەوتی ناردەنی کەنداوی فارسی، بۆ ئابووری ولاتانی رۆژئاوا گەرنگی زۆری هەیە، لەبەرئەوه نەم مەسەلە‌یە گەرنگترین فاکتەر لەھاوکیشتە سیاسەکانی ولاتانی رۆژئاوا لەکەنداو پێکدەهێنێت.

دەرامەتی بەدەستھاتوو نەوت، سەرخە جیهانی سەرمايەداری و پیشەسازی بۆ نەم ناوچە‌ی راکێشاوه و کۆمپانیا بەرھەمھێن و بازرگانێ نێودەولەتێەکان بۆ فراوانکردنی نفوزی خۆیان و پیشەپکێ لەناوچە‌کەدا تێدەکوژن. فرۆشتنی بەرھەمی پیشەسازی و بەکاربەری، پاشەکوت لەبانکەکانی ئەوروپا و ئەمەریکا، فرۆشتنی چەک و پڕچەککردنی سەربازی ناوچە‌کە و بوونی سەدان ھزار ھێزی کاری پەسپۆری دەرەکی کە بەهۆی دۆلاری نەوتەوه نەخامدەدریت گەرنگی ناوچە‌کە‌ی زیاد کردووه.

ناوچە‌ی کەنداو ھەروەک ھەموو ناوچە‌کانی جیهان، کەوتۆتە ژێر کاریگەری بەھێزی گۆرانکاریە نێودەولەتێەکانی سەرھەتای سالانی نەودەکانەوه. گەرنگترین رووداو بریتی بوو لەھێرش عێراق بۆ سەر کویت و شکستی عێراق لەو جەنگەدا کە بە (جەنگی دووھەمی کەنداو) ناودەبرێت.

جەنگی دووھەمی کەنداو و مەسەلە‌ی ئاسایش لەناوچە‌کەدا:

لەگەڵ جەنگی دووھەمی کەنداو و خۆبەدەستەودانی عێراق، ھەولێ زۆر بۆ دروستکردن و رێکخستنی ئاسایشی نوێ لەناوچە‌ی کەنداو درا. ھەریەکە لەلایەنە بەشەر ھاتوو و خاوەن نفوزەکان ھەولیاندا نەم رەوتە بە ئاراستە‌یەکدا بمرن لەمسۆگەرکردنی بەرژەوندیەکانیان بێت، لەناوچە‌کەدا و پێکھاتە‌ی رێکخستەنە نوێەکە بەجۆرێک بێت کە خۆی رۆڵی لەباری تێدا ببینێت.

ھێزە رۆژئاواییەکان و لەسەروشیانەوه ولاتە یەکگرتووکانی ئەمەریکا کە لەنازادکردنی کویت و ھەروەھا پاراستنی ولاتانی ئەندامی ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو بەتایبەت عەرەستانی سعودی لەبەرامبەر ھەرشەکانی عێراق رۆڵیان ھەبوو، پێویستی مانەویان لەناوچە‌کە وەک ھێزێک، زەمینە‌ی خۆشکرد بۆ مانەوی ھێزەکانیان لەناوچە‌کە ئەمکارەش لەلایەن ولاتانی ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو پشتگیری لێکرا. کۆماری ئیسلامی ئێران کە لەکاتی جەنگی ھاوپیەمانان دژی عێراق بێلایەنی ھەلبژارد، دوا‌ی جەنگ بۆ نەودە‌ی بتوانی رۆڵی ئاسایی خۆی وەک ھێزێکی ناوچە‌یی ببینێت بە نیازی باشکردنی پەییوەندیەکان بۆ لەگەڵ ولاتانی ناوچە‌کەدا. ئێران ویستی رێکخستنی ئەگەڵ ولاتانی ناوچە‌کە دامەزرێنێت و ئارازیبو لەبوونی ولاتانی دەرەکی و بە تێکدەری رێکخستەنەکی ناودەبردن. ولاتانی

نه غځومنی هاریکاری که نډاو له بمردهم دوو هه لېږاردنډا بوون په کم به شداری پیگردنی هیزه دهره کیه کان له پیکه خستنی ناسایشی ناوچه که نهو پرتیان به هیزگردنی هاریکاری ناوچه پی به دورر له نامادمی راسته وڅزی هیزه دهره کیه کان، چونکه همریه که لم دوو هه لېږاردنه نیلزامتیکي بڼ دهلته تانی نه نډامی نه غځومنی هاریکاری که نډاو دروست ده کرد، که زور خوشیان پینه دهات، به شداری پیگردنی ولاتانی دهره کی همرچنده بڼ نهوان جیگای دنیایی بمرژه ونډیه کانیان بوو، به لام نارده زایمتی نیران و نهو گروپانه ی لیکه وتوه که دژې بوونی بیتگانه بوون لم ولاتانه و ناوچه که دا. لم پرووه همرچنده نهو ولاتانه نارده زوی بوونی هیزه رڼژناوایه کان بوون له ناوچه که، به لام نهو راستیه شیان ده زانی که همرچونیک بیت له پال دراوسیتی به هیزه کیان بنواوی نیران ده ژین و ده بیت پروی سمره څزی خویان بڼ هاوالاتیه کانیان پپاریزن. له لایه کیتروه به هیزگردنی هاریکاری ناوچه پی دورر له دهستی هیزې دهره کی به سمرنجان له پیگه ی لاوازیان له پال هیزې گهره ی ناوچه که دلخواو کیتی بڼ دروست کردون که له وانه یه بکه ونه ژیر فشار و همره شه ی هیزه گهره کانی ناوچه که وه. چونکه ولاتانی ناوچه که هیشتا ناتوان بڼ ماوه ی دورودریژ ناسایشی ناوچه که پپاریزن.

تېروانی نی جیاواز بڼ ناسایشی که نډاو و نه بوونی متمانه ی جه ماعی:

په کیک له گرنگترین هوډه کانی به دهست نه هینانی رینگا چاره ی گونجاو بڼ قمرانه کانی ناوچه ی که نډاو، نه بوونی به ک پتناسه ی گشتی له بمرژه ونډیه کان و وابسته میان له بمرامبر ناوچه که دا بووه. ناماخی ناسایشی که نډاو له لای ولاتانی ناوچه که زور جیاوازه. نه گمر ناسایش به ناماخی گشتی به سمر ولاتانی حموزی که نډاو دا به پینن بهو راستیه ناخو شه ده گمین که زاراوه ی (ناسایشی که نډاو) لمروی وتنوه هاو به شه، به لام لهواتا و گوزار شدا بته وواوی جیاواز و ناکوکه، که هه می شه ولاتانی ناوچه ی که نډاو له ناو نه م جیاوازیه دا ده ژین. تېروانی نی ولاتانی ناوچه که به باره ت به مه سه له گرنگه کان خواستی ناوچه پی زور جیاوازیان هیه. نه م جیاوازیه لهواتا و گوزار شدا تنیا ولاتانی ناوچه که ناگریته وه، به لکو هه مرو ولاته به هیزه کان ده گریته وه که له ناسایشه دا بمرژه ونډیان هیه.

به سمرنجان له وهی که به گمرانه وه بڼ ناسایشی ناوچه کانتر، پيشاندهات که نه نډیشه ی به مړه ی ناسایشی ناوچه پی هاو شپوه به لام بڼچونه جیاوازه کان له باره ی تابه تمندی ناسایشی که نډاو ی فارسی بڼته هو ی پلانریژو فزومی ناسایشی جیاواز به شپوه ی جیاچیا، که هه نډیکجار دژ به به کن و له کو تاپدا هه نډاو ی تاکلایه نه ی ولاته کانی ناوچه که ی لیکه وتوته وه به ناراسته ی کاردانه وه ی بمرگری رڼیشته وه، که نه م هه نډاو ی تاکلایه نانه بڼته هو ی نه هیشتنی نارامی ولاتانی دراوسی. نیستا که ناسایشی که نډاو له کاردا یه به پینی تېروانی نیکی تجریدکراو شپاوی سمرکو تن نییه، به لکو هه نډاو ی دهسته جه معی ولاتانی ناوچه که دهواتیت تنیا فزومی ناسایشی لوجیکی بڼ به دهسته هینانی ناسایشی واقعی ناوچه که بیت.

بەبوونی ڤووی هاوبەشی بەهێزکراو بۆ هاریکاری ناوچەیی، لەدەستدانی متمانەی بەرامبەر و هەنگاوی کاریگەر بەناراستەیی دروستکردنی کەمی لەبار بۆ متمانەی جەماعی، ناوچەکەیی ڤووبەرڤووی ئالۆزی زۆرتر کردۆتەوه، کە پێویستە پێش هەرجۆره هاوکێشەیهکی هاریکاری دەستەجەمعی، هەنگاو بەرهو ئەوه‌بنێن، هەنگاوه‌کانی متمانەسازی، لەکەشیکدا کە جیاوازی بیرکردن‌وه کۆسپی سەرەکی لەبەردەم هاریکاری و چۆنیە‌ک‌خوازی دروست کردوه، دە‌توانرێت وەک یە‌ک‌ەم هەنگاو بۆ سەرکەوتن بە قۆناغی دواتر ب‌خ‌رتە‌ ب‌واری کاره‌وه. ولاتانی ناوچە‌کە‌ بۆ بە‌ده‌سته‌یتانی فۆرمی‌کی ب‌ه‌ره‌تی جێ‌گای متمانەی ناوچە‌یی نایێت بۆیان، مە‌گەر لە‌په‌یوه‌ندی دۆستانه و هاریکاری لە‌ب‌رامبەر یە‌ک‌تردا لە‌گە‌ڵ یە‌ک‌تردا توندوتۆ‌لیان ب‌کات.

بێ‌گومان سیاسە‌تی بە‌د‌گومانی و نە‌بوونی متمانە لە‌ناوچە‌کە‌ گە‌یشتۆتە ناستیک کە هیچ یە‌ک‌ێک لە‌ولاتانی ناوچە‌کە‌ ناماده نە‌بوون ئە‌گەر پ‌رۆ‌ژه‌یه‌ک لە‌لایە‌ن ولاتی‌کی ناوچە‌کە‌وه ب‌خ‌رتە‌ ڤوو ئە‌وانی‌تر قبولی ب‌کە‌ن و هە‌موو تواناکانی‌شیان دە‌خە‌نه‌کار بۆ ئە‌وه‌ی ئە‌و پ‌رۆ‌ژه‌یه‌ی خراوه‌ت‌ڤوو سەر‌نه‌گرێت .

تانیستا ولاتانی ناوچە‌کە‌ پارە‌یه‌کی بێ‌ه‌وه‌یان خە‌رج‌کردوه بۆ دورخستنه‌وه‌ی ئە‌و کە‌شە‌ی لە‌نه‌ج‌امی بێ‌متمانە‌ی و بە‌د‌گومانی‌ه‌وه ناوچە‌کە‌ی سەر‌قال کردوه.

بۆ ناسین و زانیاری لە‌سەر مانا جیاوازه‌کانی زاراوه‌ی ناسایشی کە‌نداو، تێ‌روانینه‌کانی هە‌ریه‌کە‌ لە‌ولاته یە‌ک‌گرتوه‌کانی ئە‌مه‌ریکا، ولاتانی ئە‌نجومە‌نی هاریکاری کە‌نداو، ئێ‌ران و عێ‌راق و ڤۆ‌لی هە‌ریه‌کە‌یان هە‌ڵ‌ده‌سه‌نگێ‌نین.

ناسایشی کە‌نداو لە‌دید‌ی ولاته یە‌ک‌گرتوه‌کانی ئە‌مه‌ریکاوه:

دوای تێ‌په‌ربوونی چە‌ندین سال بە‌سەر جە‌نگی دووه‌می کە‌نداو و دەر‌په‌راندنی عێ‌راق لە‌کوێت، گۆ‌ڤ‌رانکاری لە‌ناوچە‌ی کە‌نداو بە‌رچاو دە‌کە‌وێت. هە‌رچە‌نده ئە‌م گۆ‌ڤ‌رانکاریه کە‌م‌تر‌بوو لە‌وه‌ی کە‌ لایه‌نگران و دۆ‌ه‌کانی جە‌نگ پێ‌ش‌بینیان دە‌کرد. بە‌پێ‌ی هە‌ل‌سه‌نگاندنی‌کی دە‌ساله دەر‌کە‌وتوه کە‌ لە‌جە‌نگدا پ‌شت‌گێ‌ری لە‌ڤۆ‌لی ولاته یە‌ک‌گرتوه‌کانی ئە‌مه‌ریکا ک‌راوه لە‌بەر‌گرێ‌کردن لە‌ولاته عەرە‌بیە‌کانی کە‌نداو و دید‌گا جیاوازه‌کانی پ‌ه‌یوه‌ندی و هە‌روه‌ها لێ‌ک‌دانه‌وه‌ی ناوچە‌یشی گۆ‌ڤ‌یوه. ئە‌م گۆ‌ڤ‌رانکاریانه هیچ یە‌ک‌ێک لە‌پێ‌ش‌بینیه‌کان پ‌شت‌گێ‌ری لە‌وه ناکە‌ن کە‌ ڤۆ‌ژ‌ئاوا و ئە‌مه‌ریکا بە‌ناوی پارێ‌زگاری ناشتی سەر‌نگونی ڤۆ‌ژ‌مه‌ محاف‌کاره‌کانی‌تر ب‌کات، لە‌کاتی‌ک‌دا سە‌دام حسین هێ‌شتا لە‌ده‌سه‌لات‌دایه هە‌رچە‌نده گە‌مارۆ‌ش دراوه. (تا نوسینی ئە‌م ب‌اسه جە‌نگی نازادی عێ‌راق و ڤ‌وخانی سە‌دام حسین دە‌ست‌پێ‌نه‌کردوه - وه‌ر‌گێ‌ر)

لە‌دید‌ی ئە‌مه‌ریکا و ڤۆ‌ژ‌ئاواوه جە‌نگی کوێت، جە‌نگی بە‌ر‌گرێ‌کردن و د‌لتیایی دە‌ست‌کە‌وتنی نە‌وت بووه. سەر‌چاوه‌کانی ووزه هێ‌شتا وەک بە‌ر‌ژه‌وه‌ندی س‌تراتی‌جی و ژ‌بانی بۆ جیهانی ولاتانی پێ‌شم‌سازی ماوه‌ت‌وه و لە‌ماوه‌ی دە‌سالی ر‌اب‌ردوودا (واته دە‌سالی پ‌یش ۲۰۰۲) هیچ شتی‌کی‌تر نە‌یتوانیوه گ‌رنگی

تهواری نهوتی کمنداو بۆ ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا و پوژناوا و یابان بخته مهترسیه وه. دواى نهمانی عیراق له بازاری نهوتی جیهانیدا گرنگی نهوتی ولاتانی نهندامی نهغومهنی هاریکاری کمنداوی له جاران زیاتر بووه، ههرچهنده نه مباری گهروه و فراوان له کۆماره کانی ناسیای ناوهراست و قهوقاز دۆزراوه تهوه، بهلام له نایندهیهکی نزیکدا نهوتی نهه ناوچانه ناتوانیت به بری زۆر بیتتهناو بازاری جیهانه وه. بۆیه نهه واقعیهته ناتوانین نادیده بگرین که بوونی یه دهگی دلنیایی و نه مباری گهروه نهوت وگازی کمنداو و توانای زیادکردنی بهرهممی ناوچه که، نهه تایبه تهندییه هییه که له کاتی ههر پروداوتیکدا (وهک نهوهی داگیرکردنی کویت) به خیرایی دهتوانن بهرهم زیاد بکهن و قهیرانه که چاره سهر بکهن.

رویه کیتیری ناسایشی کمنداو لاوازی ولاتانی نهندامی نهغومهنی هاریکاری کمنداوه. له گهله نهوهی که پیش داگیرکردنی کویت نهه ولاتانه پارهیهکی زۆریان بۆ کرینی چهکی پیشکهوتوو خهرجکردوو، بهلام هیچ یهک لهه شش ولاتهی نهغومهنی هاریکاری جگه له سهلته نهی عومان هیزی وشکانی نهوتوی نییه که بتوانیت عیراق دوو له بکات لهوهی که هیزه کهی سهرکهوتوو دهیت یان نا.

به درزیایی جهنگ، سهرکرده کانی ولاته عهرهیه کانی کمنداو له گهله دانپیانان به بیتناگیان، له دامه زانندی هیزیکی سهربازی بهرگری، به لێنیاندا که ههنگاوی پتویست بۆ قهره بوو کردنه وهی نهه بام بدهن. بهلام و اچاوه روان ده کریت نهه قسانه له لایهن بالی نهیاره وه بوویت که نا رازیبووه له بوونی هیزه کانی نه ممریکا له ولاتانی ناوچه که و ناوی کمنداو، ههرچهنده ولاتانی نهندامی نهغومهنی هاریکاری کمنداو بهر پارهیهکی زۆریان بۆ کرینی چهکی پیشکهوتوو ناسمانی، ده ریایی و زه مینی خهرجکردوو، بهلام جگه له ههنگاه که مه کانی کویت، کۆشی زۆر بۆ دامه زانندی هیزیکی بهتوانا نهراوه. هۆکاری سهره کی نهه ده گهریتمه وه بۆ نهه بیر کردنه وهیهی که دامه زانندی سوپای به هیز و جیگیر نه گهری دروستبوونی کوده تای زۆری لێده کریت.

له دیدی نه ممریکاه، بۆ بهرگریکردن لهه ناوچانه هه میسه گرفت هییه. میرنشیه نه به چوکه کانی کمنداو وهک کویت، بههرین، قهتمر و نیهاره تی یه کگرتوو که خاوه نی قولایی ستراتیجی نین ههروهک نهوهی که له کویت روویدا نهه ولاتانه ده توانیت له ماوهی چهند کاتژمیریکدا داگیر بکرین. عهرهستانی سهودیش که خاوه نی قولایی ستراتیجیه بهلام سهرچاوهی گرنگه کانی نهوتی نهه ولاته نزیک به که ناره کانی کمنداوه، که هه میسه ده که ویت بهر هیزشی ناسمانی و ده ریاییه وه. سوپایه کی به هیز ده توانیت هیزشی درژمن دواخت بهلام ینگرتن له داگیرکردنی بیره نهوته کان وهک کاریکی نهستم سهرده کریت.

به پیتی نهه به لگانهی سهره وه و به تاییهت به به هانهی ناماخی سیاسی له به یه وهند به سوپای ریکخراوی ولاتانی نهندامی نهغومهنی هاریکاری کمنداو زیاتر بهشتیان به هیزی ناسمانی و ده ریایی خۆیان

بهستوه، نامانجيان نهوويه كه جهنگ بۆ نهو لايه پاكيتشن، بهلام نهم ولاتانه پيش نهوې هر ههنگاوېك بنين پشت به ولاته يه كگرتووه كاني نه ميريكا دهبستن.

بووني هيزه نه ميريكيه كان له كنداو پيش كوتايي دهيهي (۱۹۸۰) زور كم بوو. نهم ولاته لمالي (۱۹۴۹) دا تنيا هيزيكي بجوكي روزه لاتي ناوهراسي كه بريتي بوو له چهند كشتيهك له بحرېن جينگر اېسوو. شورشي نيسلامي نيران و هيزشي يه كيتي سزفيتي پيشوو بۆ سر نهفغانستان كه همدووكيان لمالي (۱۹۷۹) پروياندا، بووه هزي دروستبووني فرماندهي ناوهندى نه ميريكا، بهلام بنكهى نهم فرماندهيه له فلوريدا بوو. له شهش ولاتي نه ندامى نه غومنهى هاريكاري كنداو تنيا عومان نامادهي پيشاندا بهبستنى ريكه ورتن بۆ ريكخست و راهيناني هاوبهش له گمل هيزه كاني نه ميريكا دا. همرچهنده پهيوهندي و ريكخستنى فراوان له عمره بستانى سعودى له ريكاي هاوكاري فراوانى نتيوان نه ميريكا و عمره بستانى سعودى بووه هزي دامه زاندى هيزيكي ناسماني شانسينى سعودى، بهلام به شيوه ي فرمى هيچ ريكه و تنيك له نتيوان نهم دوو لايه نهدا واژونه كرا.

جينگر بووني بهر فراوانى نه ميريكيه كان له ماوه ي نزيه راسيوني كمرده لولولى بيا باندا. وهك خالي گرنگ بۆ ناماده بووني نه ميريكيه كان ده ژميردرت. كاتيك جهنگ كوتاييهات به شتيكي كمره ي هيزه وشكانيه كان ناوچه كميان جيهيتشت، ولاتاني نه ندامى نه غومنهى هاريكاري كنداو ريكه و تننامه ي تازه يان له گمل نه ميريكا واژو كرد به مبهستى دهسكوتنى پيگي سربازي ههنگاوياندا، ههمو نهو ولاتانه جگه له عمره بستانى سعودى ريكه ورتنى هاريكاري بهرگريان له گمل نه ميريكا دا واژو كرد.

له كاتي جهنگه وه تا نه مړو، نه ميريكا بووني دهريايي ههسپيكر او بهر دهوامى له كنداو و له نزيك نهم ناوچه يه پاراستوه كه نهم هيزه دهرياييه فرۆكه جهنگي پيشكهوتوشى تيدايه. شكستى عيراق به هزي هيزشي هه مه لايه نهوه بۆ سر باره كاكانى له ناو خزي عيراقدا، له لايمن نهم هيزانه وه پياده دهكران. هيزي ناسماني نه ميريكا له بنكه ي ناسماني ناو عمره بستانى سعودى و كويت چاودتري بهر دهوامى ناوچه ي دژه فريني باشووري عيراق دهكات.

همرچهنده ژماره ي كسانى دهريايي و زه مينى نه ميريكا له ناوچه كه بۆ فير كردن و راهيناني هيزه ناو خزيه كان و ههنگاوي لوجستى له شويى پتويستدا زور نيهه، بهلام نه غامدانى راهيناني (تمينات) هاوبهش له گمل هيزه كاني ولاتاني نه ندامى نه غومنهى هاريكاري كنداو لهو نامانجانيه كه يه كه كاني هيزي دهريايي نه ميريكا به شيوه ي خولى بهر دهوام و دووباره مانور له ناوچه كه نه غامى ده دات.

هەرێمێ هێ ناسایشی عێراق له دیدی نه مەریکاوه:

هەرچەندە گوزارشتی نه مەریکا بۆ هەرێم له سەر کەنداو هەمیشە یه کسان نییه له گەڵ گوزارشتی هەموو ولاتانی نه ندامی نه غومەنی هاریکاری کەنداو. بەلام بمرۆنی دیاره که ولاتانی نه ندامی نه غومەنی هاریکاری کەنداو به تايه تیش کویت و عەرەستانی سعودی بۆ بهرگریکردن له بهرامبەر هەر هەرێم و هێرشێک به تايه ت نه گەر له عێراقوه بیت هاوکاری نزیکي یه کترن.

هەرێمێ راسته قینهی له لای عێراقوه به نه نذاهی پتیوست ناشکرایه. داگیرکردنی کویت له لایه ن سه دام حسینوه که وه ک ههولێ ولاتیکی عەرەبی بۆ یه کگرتن له گەڵ ولاتیکیتری عەرەبی پیشاندرا، نه ونده ناچاوه و وانکراو بوو که ولاته عەرەبییه کانی ناوچه که بیران بۆ کاریت ده وێشت. به تايه ت مانتۆری هەرێم نامیزی سالی (١٩٩٤) ی هێزه کانی عێراق نه م گومانهی زیاد کرد. هەرچەند سوبای عێراق له ماوهی نۆیه ماسیۆنی گهردهلوولی بیابان گورزی قورسی بهرکه وتبوو و مەعنەوییهی هێزه کانی عێراق بۆ نۆیه ماسیۆنیتر له بارودۆخێکی نه ویستراودا بوو. سەرپرای نه وه به وێ نیگه رانی سهره لدانی کوده تاوه زۆر له نه فسرانی سوپا پاکسازی کرابوو و هێزی ناسمانی عێراقیش زۆر لاوژ بوو، به شێک له فرۆکه کانی له کاتی جهنگدا ره وانهی نێران کرابوو و به شێکیشی به وێ نه بوونی پارچه ی یه ده گ له کار که وتبوون. سه پاندنی ناوچه ی دژه فرین له باکور و باشووری عێراق له رووی پراکتیکیه وه نه م هێزه ی قفل کردبوو. له بهر نه وه نه مەریکا به شێهیه کی بهرچاوه هەرێمێ ناسایشی عێراقی بۆ سەر ولاتانی نه ندامی نه غومەنی هاریکاری کەنداو که مکردبووه.

له گەڵ نه وهی نه گه ری به کارهێنانی توانای سهربازی له لایه ن عێراقوه زۆر دووره، به لام له رووی کرداریه وه ولاتانی ناوچه که و به تايه ت دراوسێ عەرەبییه کانی نه م ولاته نیگه رانی خۆیان هیه. نه م نیگه رانیانه زۆرتر له ولایه نه وهیه که له ناستی نێوده ولتهی و ناوچه یی په یوه ست به هه لگرتنی گه مارۆی نابووری بۆ چوونی جیاوازه هیه، که فشاری زۆری ولاتانی دژ به گه مارۆ ده توانیت به هه لگرتنی گه مارۆ نه م نیگه رانیانه بۆ هەرێمێ دووباره ی عێراق بۆ نه م ولاتانه دروستبکاته وه.

هەرێمێ ناسایشی نێران له دیدی نه مەریکاوه:

له دیدی نه مەریکاوه، نێران دواي کۆتايهياتنی جهنگ له گەڵ عێراق بهر ده وامه له سەر به هێزکردنی هێزه سهربازییه کانی خۆی و چه کی جۆراوجۆری له ولاتانی وه ک رۆسیا، کۆریای باکور و چین ده سکه وتوو و ناپازییه له بوونی هێزه کانی نه مەریکا له کەنداو، هەرچەند نێران نینکاری ده کات به لام نه مەریکا له ویاوه ره دایه نه م ولاته به شێهیه نه ییتی له گه ران و دروستکردنی چه کی نه تۆمیدایه.

نەمەریکیەکان لەویاوەردان، لەنێستادا نەگەری ھێرش نێران بۆ سەر ولاتانی دراوسێ دوورە. بەھۆی ئەوەی ھەروەک عێراق لەگۆشەگیری نێودەولەتیدا و ھێزی سەربازی نێرانیشت لەپەڕی توانای لۆجستی سەربازیو ھاوێنی کەلەپەلی کۆنی ئەمەریکا و ئەوروپایە لەم ڕوودەوێ کێشەیی ھەیە. لەسەرەتای دەیی (١٩٩٠)دا بەکۆتایی ژێردەریایی و ژمارەیک فۆتۆ لەوانە (میک ٢٩) لەپەڕی، نەم ھەنگاوە وەک بەشێک لەھەولێ نێران بۆ ھەلکشانێ تواناكانی و کۆنترۆڵکردنی کەنداو سەیردەکرا، بەلام داوایی ئەمەریکا سەبارەت بەم بەدیدیکی تازە سەیریکرد، بەوجۆرە ئەمەریکا ھەمیشە سەبارەت بە ھەرەشەیی نێران و کۆتایی چەک بەتایبەت تەیاربوون بەچەکی ئەتۆمی و موشەکی کیشوەرێ مەترسەکانی بەلاودەکردەو.

ئەمەریکا لەویاوەردایە نێران ھێزێکی لەکەناری گەرووی ھورمز جێگیر کردووە و جارجارێک موشەکی زەمین بەزەمین و زەمین بەئاسمان بە درێزایی گەرووی ھورمز و دورگەکان لەوانە دورگەیی نەبو موسا لەحالتی ئامادەباشیدا دادەنێت، کە لەپاستیدا بەھەرەشەیی بۆسەر ئاسایشی کەنداو دادەنا، بەلام جێگیرکردنی موشەکی زەمین بەئاسمان لەبەرامبەر داوای نێماریاتی عەرەبی یە کەگرتووە سەبارەت سێ دورگەیی (تنبی گەرە و تنبی بچوک و نەبومسا) وەک چالاکی بەرگری ھەلیدەسەنگێت.

لەبەرنەوێ ولاتە یە کەگرتووەکانی ئەمەریکا یە کێک لەبەلگەکانی بوونی خۆی لەکەنداو بۆ نەھێشتنی ھەرەشەکانی نێران دەگێژیتەو، بوونی ئەمەریکا وای کردووە نێران لەھەر جۆرە ھەنگاویکی لەوجۆرە رابگرێت.

ئاسایشی کەنداو لەدیدی عێراقەو:

لەدیدی عێراقەو ئاسایش لەچوارچێوەی ڕژیمی فەرمانرەوا کە بۆی دارشتووە پێناسەیی دەکات. عێراق ھێرش بۆ سەر نێران و کۆت بەدژ و پێچەوانەیی ئاسایشی کەنداو نازانیت و بەلکو وەک ئاسایشی عێراق و ناوچە کە سەیری دەکات. نەم ولاتە لەویاوەردایە کە بەھۆی کەمی کەناراوەکانی لەکەنداو و بوونی کێشەیی جیۆپۆلیتیکی ھیچ ڕێگاچارەییکی نییە جگە لەکردنەوێ بواری ژيانەوێ عێراق و نەم ھەنگاوەش بەبەشێک لەپاراستنی ئاسایشی کەنداو سەیردەکات. ھەرچەندە سەبارەت بە ھێرش بۆسەر نێران بانگەشەیی دەسلەتدارانی عێراق ئەو ھەوڵە سەرھەرای ئاسایشی عێراق ئاسایشی ولاتانی عەرەبیش لەبەرچاو گیراوە. لەم ھەوڵەدا سەدام حسین لەوتاریکیدا ووتی عێراق بەردی بناغەیی ئاسایش و ئۆقرە و ئارامی ناوچە کە بوو و دەبێت. عێراق پێش ھەر ولاتێکیتر لەناوچە کە بۆ پاراستنی ئاسایش و ئارامی ناوچە کە کاریکردووە. سەدام حسین لەویاوەردایە کە لەجەنگی عێراق نێراندا، ولاتانی عەرەبی کەنداو سوودمەندبوون بەبێ ئەو بەھای گیانی ئەو بیاریزن. سەدام حسین لەوتاریکیدا لە (مارسی ١٩٩١) ووتی لەپەڕوداری ئابی سالی (١٩٩٠) کاتێک عێراق ھێرشیکردە سەر کۆتێت لەبەرنەوێتدا ھەنگاوبور بۆ

بەرگریکردن لە دەسکەوت و بەهاکانی خۆی. ئەو لەوتاریکیتردا لە (١٢ ئاب ١٩٩٢) وەختێک بۆ چارەسەری کێشەکانی ناوچەکە و تەنە چارەسەری ئەمەیی وەک یەک کێشە نەک دوان، داواوە کرد چارەسەری کێشەیی فەلەستین لەسەرەوی کارەکان بێت. ئەو لەقسەکانیدا جاریکیتر وەبەر بەرامبەری هێنایەوه که ئەم مەسەلەیی، وەک کێشەییەکی سەرکی ماوەتەرە و ئەمەینیتەوه و سەرچاوەی سەرەکی ئەم نانارامی و ناجێگیرییە لاوازی ناسایش و نارامی ناوچەکەییە. سەدام حسین دواتر رایگەیاند : نێمە شوێنی خۆمان وەک کلیلی پاراستنی ناسایش و نارامی ناوچەکە درێژە پێدەدەین، که مان و بنەمای نینسانی لەناوچەکە داویندەکات. بەبێ بوونی عێراقێکی بەهێز و مۆدێرن، نانارامی سەرتاسەری ناوچەکە داگیردەکات و بێسەرۆکەیی بەلادەبێتەوه. کەسانێک که لەخەوی غەفلەتدان و لەبارەیی هەلەسەنگاندنی هەلەمان سەبارەت بە شوێن و پۆلی عێراق باجی گەرە دەدەن.

بە شێوەیەکی گشتی عێراق نەرازیە لەجێگیر کردنی هێزەکانی ئەمەریکا لەکەنداو بەبیانوی پاراستنی ناسایشی وڵاتانی ئەندامی ئەنجومەنی هاریکاری کەنداو و لەبەر ئەوە هەمیشە پەخنی ناراستەیی وڵاتانی عەرەبی ناوچەکە دەکات. لەم بارەییەوه سەدام حسین پەخنی توندی لەدەسەلاتدارانی کوێت گرت و ناگادریکردنەوه لەپێکەوه بەستنی چارەنوسی تاییەتی خۆیان بە بەرژەوهەندی بێگانەوه، پوونیدەکاتەوه که (هەموو ئەو کەسانەیی بۆ نایندە دەروان و نەرەزوی نارامی و ناسایش دەکەن، دەبێت بزانن بەکوشتنی دەستەجەمعی مەنڵانی عێراق و مردنی ژمارەییەکی زۆری ئەو کانیان بە درێژی تەمەن و کەمی کەرەسی خۆراک و تەندروستی، بانگکردنی هێزەکانی بێگانه و جێگیرکردنیان لەسەر زەوی کوێت، که ئەم زەویە بۆتە پێگەییەک بۆ هێرشکردن لەئێرەدودا و نێستاش بەردەوام، پووبەرۆبوونەوه بەم دوژمنایەتیە لەسەر ئەم ناستە بەرێلۆه ناشتی و نارامی و ناسایش دروستناکات و هیچ وەختێک بەنەبجایی ناشتیەک که لەبیری هەرکەسێکدا هەمی ناگەین.

ناسایشی کەنداو لەدیدیی ئێرانەوه:

لەدەوای سەرکەوتنی شۆڕشی نیسلامی ئێران، ناوچەیی کەنداو و ئۆقیانوسی هندی، بووه جێگای بەلابوونەوهی هێزی دەریایی زەهێزەکان و بەتاییەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا. لەم ماوەیەدا پۆلی سەرەکی ئێران وەک وڵاتێک که پۆلیکی گەرمی لەپاراستنی نارامی و ناسایش لەناوچەکەدا هەمی لەبەرچاو نەگیراوه، بە دروستکردنی هاریکاری هەریمی وڵاتانی حەوزی کەنداو لەگەڵ وڵاتانی دەرەوی ناوچەکە و هەولێان بۆ سنوودارکردنی هەرچی زیاتری پۆلی ئێران و ساردی پەییوەندیەکانی لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکە کاردەکەرت. ئەمە لەکاتیکیدا بە کە ئێران وەک بە هێزترین وڵاتی کەنداو دەبێت لەچوارچێوەی ناسایشی ناوچەکە پۆلی سەرەکی ببینیت. هەتا وڵاتانی ناوچەکە و دەرەوی ناوچەکە چەندینجار سەرخانیان لەپێژەیی دانیشتوان و پێگەیی ستراتیجی و توانای ئابووری بەهێزی ئێراندا داوه و دانیان بەر پاستیەدا ناوه.

تېروانینی نیران سەبارەت بە ناسایشی کەنداو بەشیوەی گشتی، لە دەسەڵاتداریتی وڵاتانی ناوچە کە لەسەر کەنداو بەمبە دەستتێوەردانی هێزی بیگانه دروست دەبێت. نیران دەستتێوەردانی رۆژناوا بەسەرەکیترین هەرهەشە بۆ سەر کەنداو دادەنێت. لە دیدی نیرانەوه، تەنیا شێوازیکی بنەرەتی و دنیایی بەخش کە لەسەر بنەمای لێک تێگەیشتنی هاریهش و هاوکاری هەموو وڵاتانی ناوچە کەنداو دامەزرابێت دەتوانێت مسۆگەری داڕێژکردنی ناسایش بێت لە ناوچە کە و نەم شێوازی هاریکاریهش لە چوارچێوەی نابووڕیهکی هاوبه یوهستدا دەبێت و بە باشترین پاراستنی ناسایشی هاریهشی وڵاتانی ناوچە کە دادەنێت. بەبۆچوونی نیران هەرچۆره رێکخست و تەرتیببەتێک لە کەنداو دا کە بە کێک یان چەند وڵاتیکی ناوچە کە نەگرتەوه و بگرێتە لایه، نەک تەنیا ناتەواوه، بە لکە وڵاتی کە نارخراو خۆی وەک سەرچاوهی نانارمی دەردە کەوێت.

ناسایشی کەنداو لە دیدی نیرانەوه بە رێژبۆدانانی سەریهخۆیی سنووری وڵاتانی ناوچە کە دیاریه کړیت و گەورەترین کۆسپی بمرده می لە ناوچە کە هەستی فراوانخوای هەندیک لە وڵاتانی ناوچە کە یه. نیران لە گەڵ هیچ یه کێک لە وڵاتە دراوسێکانی داوای زهوی ناکات و هەولدهات هێزی بیگانه دەستەخەنه کاروباری ناوچە کە وه. هەرچەندە نەم بۆچوونه لە لایەن رۆژناواوه جێگای قبول نییه.

ناسایشی کەنداو لە دیدی ئە نچومەنی هاریکاری کەنداووه:

رێکخراوی ئە نچومەنی هاریکاری کەنداو کە لە سەرەتای جەنگی عێراق نیراندا، بە مەبەستی پاراستنی ناسایشی وڵاتانی ناوچە کە پێکھێترا، ناکارایی و بیتوانایی خۆی لە کاتی هێرش عێراق بۆ سەر کویت پێشاندا، لەم رۆوهوه برو کە لە داوی شکستی عێراقوه، پرۆژە ناسایشی بۆ پێکھێنانی یه کێتیهکی سەربازی لە نێوان شەش وڵاتی کەناری باشووری کەندای فارسی و میسر و سوریا خرایه پرو و لە داوی نەمەش قسە لەسەر پرۆژە یتر کە لەسەر بنەمای هاریهش و هاوکاری ناراستهوخۆی وڵاتانی ئە مەریکا و بەریتانیا و فەرەنسا کرا. لەم قۆناغەدا پێشڕێکی وڵاتانی ناویراو بۆ فرۆشتنی چەک بە وڵاتانی کەنداو دەستبێتکرد و لە مەباریهوه رێکەوتنی دوولایه نیی نیران کړیت و بەریتانیا و فەرەنسا و دواتر لە نێوان قەتەر و بەحرین و بەریتانیا واژۆکرا. نەم رێکەوتنانه لە دیدی نەم وڵاتانەوه بەهۆی نەم نیگەرانیانە ی خوارەوه واژۆکرا:

- ١) هەستکردن بە نانارامی و ناسایش لە داوی هێرش عێراق بۆ سەر کویت.
 - ٢) لاوازی پێکھاتە ی سیاسی ناوخۆیی و نیگەرانی لە سەر هەلدانی شۆرش دژی رۆژمە کانیان.
 - ٣) هەستکردن بە نیگەرانی لە نیران لە رۆوی فراوانبوونی خواستی هێزه نوسولیه کانهوه.
- رێژە ی نیگەرانیه کانی وڵاتانی کەنداو لە سەر هەرەشە ی ناسایشیان جیاوازه. زاواوه ی ناسایش لە دیدی کویتەوه واتا پاراستن و مانەوه ی دەسەڵاتە بەهەر رێگایه ک و پەنابردن بۆ هەمکارێک بێت. کویت

هه موو تواناكانى ده خاتنه كار تا ناسايشى خۆى له چوارچێوه يه كى تاييهت كه خۆى پێناسه ي كردوه دابينبكات.

له ناو هه موو وڵاتانى نه ندامى نه غوممى هاريكاري كه نداو كوتيت له هه موويان زهره مره ندره و زياتر له هه موويان بۆ پاراستنى ناسايشى خۆى پيشت به رۆژئاوا ده بستميت. عيراق به فهرمى داواى خۆى له سهر كوتيت نه كيشاوه ته وه و نهو سنوره تازه يه كه له لايهن كۆميسسيۆنيكى دياريكردنى سنورى عيراق - كوتيت له لايهن رينكخراوى نه ته وه يه كگرتوه كانه وه دياريكراوه قبول نه كردوه. كاتيك نه م كۆميسسيۆنه نه نجامى كاره كانى خۆى له (مايسى ١٩٩٢) پيشكه شكرد هه تا هيتزه نۆپۆزيسيۆنه كانى عيراقيش خوشحال نه بوون پيى و داوايان له رينكخراوى نه ته وه يه كگرتوه كان بۆ دياريكردنى سنوركرد، دانوسان له گه ل حكومه تى خه لكى عيراق له به غدا بكن. له و جياگايه ي كه زهره رى سروشتى له ناچه ي كه نداو زۆره، بۆيه كوتيت به وه ي شوينى جوگرافى و جيوپۆله تيكى له بارودۆخيكى مه ترسي دارايه. نهو وڵاته كه كهوتۆته نيوان عيراق و عهره بستانى سعوديمه و روبره كه ي (١٧٠٠ كم^٢) كه (١١٣) ميلى ده ريايى كه نارى هميه، هه مره مشميه كه نه گه ر له لايهن عيراقه وه بگرتمه رى، كوتيت له ناوخۆ بۆ لاي عهره بستانى سعودى و له ده ره وه بۆ وڵاته يه كگرتوه كانى نه مريكا پالپتوه ده نيت. له به رنه وه له ره هه ندى فراوانتردا ناسايش بۆ كوتيت واته گه رانه وه ي بوون و دريژه دان به ژيانى نه م وڵاته له رپى پميوه ستيون به پاريزگارى نه مريكاوه، نه م خاله واده كات كه ديدگاي ناسايشى عهره بستانى سعودى و كوتيت به يه كه وه پميوه ستيون.

له ره هه نديكى ته سكتردا، ناسايش له ديدى كوتيت وه په نابردنه بۆ هه ركارتيك بۆ پاراستن و به رده وامى ناسايش وڵات و خانه واده ي ئال صباح. بۆ جيبه جيكردنى نه م ناهاجه، له رپنگاي ده رامت و تواناي دارايى و پميوه ندى سياسى به تاييهت كه له ده ره وه ي ناچه كه هه ميه تى هه ولده دات به مرگري له ناسايش خۆى له چوارچێوه ي نهو پيئاسه يه ي كه بۆ ناسايش كه نداو هه ميه تى بكات.

عهره بستانى سعوديش هه مان ديدى ناسايشى كوتيتى هميه له گه ل نهو جياوازيه ي كه نه م وڵاته هه ميه تى له خاوندارى نه مبارى گه وره ي نه وت و فراوانى روبره كه ده گاته (٢٤٠٠٠ كم^٢) كه نارتك به دريژايى (٣٠٠٠) ميلى ده ريايى و پيگه ي ستراتيجه ي له بار، نه م وڵاته به پايه يان ستونه گرنگه كانى به رژه وه ندى نه مريكا ده ژمي دريت له ناچه كه دا. بۆيه نه م وڵاته له گه ل هه بوونى ده رامتى باش و پميوه ندى سياسى تاييهت له گه ل وڵاتانى رۆژئاوا له روى نارامى و پاراستنى ناسايشى خۆيه وه سوودمه نده.

مه سه له ناوخۆییه کان و نهو هه ره شه نه منیا نه ی لیوهی سه رچاوه ده گریت :

کیشه ناوخۆییه کان هه نیک له ولاتانی که نداو نیگه رانی ناسایشی بۆ نه ران دروست کردوه. دواى سه ره گه رتنی هاویه یانان به سه ره عیراقدا، ناکۆکیه ناوخۆییه کان له عه ره به ستانی سه عودى په ره ی سه ند و سه ره رای پلانه کانیا ن که به شیه ی نا شکر هه نگاوی پراکتیکیان بۆ جیه جێک ره دینا. نا ره زایه کان زیاتر په میوه ندی هه بوو به وا به سه ته یی عه ره به ستانی سه عودیه ره له گه ل هتزه بیگانه کان به تاییه ت ولاته یه گه رتوه کانێ نه مه ریکا و نامازه بۆ به ره برسانی سیسته می به رپه و به ردنی عه ره به ستانی سه عودى ده گه رت. له (تشرینی دووه می ۱۹۹۵) له رپاز ته قینه وه نه بجا مه را و پاشان بنکه ی هتزه کانێ نه مه ریکا له زه ره ان که وه ته به ره هتیش که ژما ره یه ک کوژراو و به رینه داری لیکه وه ته وه. به هۆی هه ستیاری و نا ره زایى زۆر له به را مه بر بوونی هتزه کانێ نه مه ریکا له م ولاته، هاوکاری نیوان نه م دوو ولاته به یی را گه یانن و گشتانن نه بجا مه ده ریت. هه تا دواى ته قینه وه که ی زه ره ان هه ولنداره که هتزه کانێ نه مه ریکا که مه تر له به رچاوی خه لکیه ن و بنکه کانیا ن بۆ ناوچه دو رده سه ته کان بگوێزه ریتمه وه. له هه مانکاته دا ده سه لاتداران له عه ره به ستانی سه عودى بۆ که مه کرد نه وه ی به ره له ستکاران و گروپی نۆیۆزیسیۆن بلاویان کرد وه که خه لکانی له ده ره وه ی خانه واده ی ده سه لات له کاروباری سیاسى و به ریاردان دا به زرتین و له م به واره دا له نه نجوومه نی راویژکاری خه لکانی ده ره وه ی خانه واده ی ده سه لاتیا ن دا مه زران. هه رچه نه ده نا ره زایه ته کان له به ر نهو هزیانه ی پتشمه به نا شکر هه مستیپ ده گه رت، به لām نه مه نیشانه ی نه وه نییه که له عه ره به ستانی سه عودى گۆره انکاری ختیرا و شۆرش پو وده دات. به هۆی هه لومه رجی جسمی و نه خو شى شا فه د، کاروباری ولات له (ناداری ۱۹۹۶) سپێردرا به شازاده عبده لله، گروپه نیسلامیه کان به هۆی نا راسته و سه رنجی زۆرتری نهو (شاعبه لله) بۆ دا به نه ریت و سونه ته کان، نا ره زایه تی خو یا ن که مه کرد وه.

سه ره رای عه ره به ستانی سه عودى، بۆ مه بگوزاری و نا ره زایه تی زۆر و فراوان له به هه رتین له لایه ن شیعه کانه وه (که زۆریه ی دانیه شترانی نهو ولاته پتکه ده هتین) سه ربه لدا که نیگه رانی له سه ر ناستی ولاتانی عه افزکار له ناوچه که دروست کرد. هه رچه نه ده نه م نا ره زایه ته له لایه ن حکومه ته وه سه رکوت کرا، به لām چونکه بیما فی زۆرینه ی خه لکی و به تاییه ت له ده سه لاتی جیه جێک ره دن و سیاسدا به بابیه تی سه ره کی نا ره زایه ته که ده ژمه ریت، بۆیه زمینه ی دروست بوونی گه رتی له نا بنده دا هه ر به رپه ویه.

گرنگی رۆژه لاتى ناوهراست له ماوهى جەنگى سارد و رۆلى له ديارىکردنى ستراتيژى

جيهانيدا :

له زۆر كۆنوه تا نه مړۆ، هيزه جيهانيه كان هوليانداه دهسلاتيان بهر ناوچهى رۆژه لاتى ناوهراستدا هبیت، چونكه دهسلات بهر نه ناوچهيه وهك نيمتيازيكى ستراتيژى بۆيان ده ژميردريت، له بهرتهوه به هۆى ململانى نه هيزانهوه لايهنى نفوزى هه لايهك هه چى زياتريت، نه ناوچهيه ماوهى ناجيگيرى و ناچارامى زياترى بينيوه. رۆژه لاتى ناوهراست هه ميشه بازارى سهرهكى چهكى سهربازى جيهان بووه و نه م مسهلهيه سهرهراى نهوهى كاريگهري له سهر پهبه نهى عهره ب و نيسرائيل به جيهيشتووه، له سهريشيان كاريگهري بووه. له راستيدا ناكۆكى عهره ب و نيسرائيل فراوانتر بووه له سهرينكى ههرينى و زهليزه كان ههره كه يان پاريزگارى له لايه نينكى به سهرهاتوو ده كه ن.

له سايهى جەنگى سارد و به پاريزگارى ولاته يه كگرتووه كانى نه ميريكا، نيسرائيل توانى بازبدا ت به سهر جيه جيهيكردى ريكه و تننامه كانى ريكه خراوى نه تهوه يه كگرتووه كان كه خواستى كۆمه لهى گه لانه و له لايه كيريشهوه تا نهو جينگايهى كه مۆسكۆ به پاريزهري جيهانى عهره بى ده ژميردريت، واشنگتون ناپازيبوو له ههر جۆره ريكه و تن و ليك تيكه يشتنى كه ببيت هۆى زياد كردنى نفوزى يه كيتى سؤفيت له ناوچه كه دا. هه رچه نه ده گه ل كۆتاييهاتنى جەنگى سارد و چونه ده ره وهى يه كيتى سؤفيت له گۆرهبانى سهره كى ململانى نيوه و له تى به تاييه ت له رۆژه لاتى ناوهراستدا، وابهرچاو ده كه وى ت كه نه ميريكا مه به ستيه تى كيشى عهره ب و نيسرائيل به ره و چاره سهر به ريت.

له ماوهى په نجا سالى رابردودا گرنگى رۆژه لاتى ناوهراست له ناستى ستراتيژى جيهانيدا جياواز بووه. يه كيتى سؤفيت به مه به ستى نفوزى خۆى هوليانداه بنكه و باره گاي گرنگ له ناوچه كه به ده ست به نيت، به جۆر يك كه بتوانيت به رۆه وه نديه كانى خۆى وهك زهليزيك مسۆگهري بكات. بۆ نه ميريكا ش به ده ست هينانى دوو نامانجى سهره كى گرنگ بوود. يه كيتيان دا بين كردنى نه وتى پتيوست بۆ پيشه سازيه كانى نه ميريكا و رۆژشوا و ريكه رتن له زهليزي بهرام بهر له ده ستكه وتنى نه م ده رامه ته و دووه ميان به ريكه ركدن له ولاتى نيسرائيل وهك نيشتمانى جوله كه كان.

نه م دوو نامانجى ولاته يه كگرتووه كانى نه ميريكا له ناو خزيدا دژ به به كيون و هه ميشه به ربرسانى حكومه ت نه ميريكا روي به روى نه م كيشيه بوونه ته وه. رۆژه لاتى ناوهراست بۆ نه ميريكا مايهى سهره يه بووه و ههره كه له سهرۆك كۆماره كانى نه ميريكا سوود به رگرتن له ره وشى تاييه ت هوليانداه سياستى كى هاوړيك بگه رنه بهر، چونكه نه ميريكه كان هه م پتيوستيان به نه وتى عهره ب و هه م پتيوستيان به يارمه تى جوله كه به هيزه كانى ناو نه ميريكا يه له هه لپاردندا هيه. به هه ندنه گرتنى هه ر يه كيتيان ده تانيت كيشه ميان له سهر ناستى جيهان بۆ دروست بكات. هه رچه نه ده لادان به لاي نيسرائيلدا

هميشه زۆرتر بووه. له خواره وه لىكۆلینه وهى زياتر له سر گرنكى رۆژه لاتی ناوهراست نهو سياسه تانهى گيراو ته بهر به تايبهت له لاین نه مەريکا وه ده خهينه پروو:

گرنكى رۆژه لاتی ناوهراست به لای زلهيزمگانه وه له دواى جهنگى دوومى جيهانيه وه:

نه مەريکا بۆ به دهسته پيتاني نامانجه سياسيه کانی خزی له ناچه که و سود وه گرتن له تواناکان، به نای بۆ ستراتيگی جياواز بر دوه. هه ليار دنی ستراتيگیك يان کۆمه له ستراتيگیك په يوه سه به بارودوخ و کهشی ناچه که وه. ستراتيگی هه ليار درواو به سرغدان له پتيستی مانه وهى سياستى نه مەريکا له ناچه که له گه ل و لاتی وابسته به وه وه و رو به رو بوونه وه له گه ل شۆشى نیسلامى و بلا بوونه وهى نفوزى يه کيتى سؤفیت له ناچه که، ریک خراو و جيبه چيکراوه. گرنگيدان و جه ختر دهنه وه له سر يه کيک يان چمند ستراتيگیکی هه ليار درواویش په يوه سه به بارودوخى ناچه که و جيهانه وه و کاتيک ستراتيگی سربازى له وانير به باشت ده زانريت. به دريژايى جهنگى سارد نيگه رانيه سه ره کيه کانی ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا له ناچه که، وه هه شوتنيکیتر جله وگرتنى يه کيتى سؤفیت بووه، له راستيدا شاره زوو نه بوونی يه کيتى سؤفیت له کشانه وهى هيزه کانی له نيران له سالى (١٩٤٦) يه کيک له بيان وه کانی ده سپيکردنى جهنگى سارد بوو. تاپيش سالى (١٩٧١) ناچه ی کهنداو وه ک جیگای تيروانينى پلاندانه رانی ستراتيگی ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا له په لى دوومدا بوو دواى نه روپاي رۆژه لات. به لگه ی سه ره کى نه وه يه که به کهم: ناچه که له گه ل نه وهى دراوسينه له گه ل يه کيتى سؤفیت به لام وانابنريت هتلى پيشه وهى رو به رو بوونه وهى کۆمونيست بيت، چونکه نفوزى نه م نايه لۆجيه ته به پتيجه وان وهى به شه کانی نه روپا و رۆژه لاتی ناسيا له رۆژه لاتی ناوهراست وه گرتن و قبولکردنى له لاین خه لکه وه که م تر بوو. دووم ناماده یی به رفراوانى به ريتانيا له ناچه که بوونی ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکاي سنوردار کردبوو، وه پتيستی ناماده یی ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا که م کردبووه، به ريتانيا و ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا خاوه نى ژماره يه ک له به رۆه ندى هاويه ش بوون. له هه مويان گرنگتر رو به رو بوونه وهى يه کيتى سؤفیت و بهر گرتن له رۆته کانی ناچه که بۆ به دهسته پيتاني سامانى نه ته وه ييان (واته خۆمالی کردنى نه موت - وه رگير). به مجۆره و به شي وهى گشتى تاکاتيک که نه م بارودوخه دريژه ی هه بيت جیگای ره زامه ندى ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا بووه.

هه ولئى سه ره کى، نفوزى ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا له عمره بستانى سه ودی بوو. له سه ره تاي ده سپيکردنى جهنگى دوومى جيهانى ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا له ژير فشاردا به ريتانيای واليکورد بيره نه وته کانی کویت، به حرين، عيراق و عمره بستانى سه ودی بسپيرت به نه مەريکا. به دريژايى جهنگ نه مەريکا سه ودی له پتيگه ی جهنگى خزی وه گرتر بۆ دارشتنى ناماده یی ستراتيگی ماوه دريژ له عمره بستانى سه ودیه. پيشه وهى بهرچاوى تر که ولاته يه کگرتوه کانی نه مەريکا له سه ورى به ريتانيا

دوهمه له کاتیکدا که هیزی نه تومی، نازادی حکومت ته هاو په یانه کاغان یان شو حکومتانه ی که مانه و هیان بز ناسایشی نه ممریکا زور پتویست و ستراتیجیه، ده که ونه بمر هر په شه، نیمه وه که سمنگری که پو لاین له بمرامبریان هنگاو ده نین.

سییمه له کاتیکدا نه گمر هیش بگریته سمر نه مان به هر شپوهیه که نیمه به پیتی شو په یانه ی بریار لیدراو یار ممتی نابووری و چه کیان پیشکش ده کمین، به لام نیمه له نه ته ویه که راسته وخو له بمر دم هر په شه دان ده مانه ویت سمر به خو پی به ده ستبیتن هیزی مرزی بز به رگری کردن له خو ی بگریته نه ستو.

له دواړو ریکه و تنی به ریتانیا بز کشانه و ی و بلا و بونه و ی تیره راسیونی که شتیگلی ده ریایی سؤقتی له توتیانوسی هندی و که نداوی فارسی وه مودتلیک بز جیبه جیکردنی تیوری نیکسون دهر که وت، بز جیبه جیکردنی نه تم تیوره نیران و عمرهستانی سعودی وه دوو پایه ی سمره کی له بمر چا و گیران. نیکسون سیاسه تی خو له که نداو، له ژیرناوی (سیاسه تی دوو ستون Tow Pillars Policy) خسته بواری کاره وه.

جنگی عمره ب نیسرائیل له سالی (۱۹۷۳) دؤختی بز دوو باره تیروانینه و ی له ستراتیجی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا هینایه کایه وه. ده ولته عمره بیه نه وت به ره مه پینه کان وه نار ه زایی داگیر کاری نیسرائیل، به ره مه می نه وتیان که مکړده وه و نرخه که شیان به رز کړده وه له دؤی شو به رگری په هایه ی هؤلندا و ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا له نیسرائیل که مارو په کی ته وایان له سردانان. نارپکوپتیکی نابووری که له نه غامی قمیرانی نه وتوه دروست بوو هر شه بوو بز سمر ناسایشی ولاته په کگرتوه کانی نه ممریکا و پوژناوا دوو له چه مکی سؤقتی و سمر بازی و هر وه ها نا کارایی سیاسه تی ستراتیجی پوژناوای پیشاندا له بمرامبر نه م هر شه اندا.

له نه غامدا داړپوژنه رانی سیاسه تی نه ممریکا به ناچار ی په یوه ندی راسته وخو له نیوان مسؤگمر کردنی نه وتی که نداو و چاره سمری کیشه ی عمره ب و نیسرائیلیان خسته به ریاس و لیکو لیننه وه. هر چه نده نه بوونی ها و نا هه نگی له نار عمره به کاند بووه هؤی نه و ی نه م کاره زور به جدی ورنه گیریت، به لام واقعی بوونی له لاین حکومتی کارتر و ریگانه وه پشتگیری لیکرا. له دواړو نه موره هه نگاهه کانی عمره بستانی سعودی بز سوود و هر گرتن له سیاسه تی نه وت به مبه سستی فشاری سیاسی لایه نگری پوژمی شای نیران له بمر ز کړده و ی نه رخ نه وت به ناشکرا نا کارایی تیوری نیکسونی پیشاندا، چونکه هر دوو پایه ی سمره کی نه تم تیوره خو یان ده یان توانی ناسایش نه ممریکا بجه نه بمر هر په شه. سوود و هر گرتن له که مارو ی نه وت به مبه سستی سیاسی زهنگتیکی مه تر سیداری بز نه ممریکا لیدا، چونکه جیهانی پیشم سازی له که مارو په کی جدی تر دا به جیهنشت، زور نریکه مه ترسی ده ستیو هردانی سمر بازی روویدات. له که ل نه و ی (شلزنیگر) وه زیری به رگری نه ممریکا رایگه یاند جوړه ده ستیو هردانیکی سمر بازی له وانه په روویدات، به لام زانیار په هه والگری و لیکو لیننه و کانی کونگریسی نه ممریکا گمیشته شو نه غامه ی که ولاته په کگرتوه کانی

نه مەریکا توانای سەربازی بۆ کۆنترۆلکردن و بەرپەرەبردنی کاریگەری لەناوچە نەوتییەکاندا نییە، چونکە زیانەکانی لەئەنجامی نۆبەراسیۆن دژی ولاتانی بەرەمەهینی نەوت وەک شێوەی بەرگریکردن، پەرتیشانی زیاتر بۆ پاراستنی نەمباری نەوت بەبەرئورد بەگەمارۆی نەوت لەلایەن عەرەبەکانەوە دروست دەکات. لەدوای ئەمجۆرە دەستیوەردانە پڕەمروەهۆریایە ناسواری درێژخایانی بەدوادا هات، لەپراستیدا هەتا ناماژەکان بۆ نەوێیە کە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەوانەبوو پەنا بۆ نەم کارە بەریت، پەییوەندیەکانی ئەمەریکا و ناوچەکە یە برده داوود.

لەجیاتنی کەمکردنەوی نەو مەترسیانە لەقەمیرانی نەوتەو دروست دەبیت، لەپرتگای پێدانی دادپەرورەنەوی نرخی نەوت و بەجدیتەرگرتنی کێشەوی عەرەب و ئیسرائیل، ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەموو هەولەکانی خستەکار بۆ پتەرگرتن لەنفووزی یەکییتی سۆفیت و پەنابردن بۆ تیزۆری نیکسون درێژەوی پەیداکرد. قەمیران لەناوچەوی هەستیار پتویستی بەدروستکردنی هێزی دەستیوەردان (مداخلە) وەک تەنیا پتگا بۆ پارێزگاریکردن لەبەرژووەندیەکانی ئەمەریکا و لەگەڵ ئەوێ هەموو شک و گومانەکان لەم بوارەدا خرایەکار، پەرەپێدانی باروودۆخی سەربازی بۆ دەستیوەردانی خیرا لەهەلومەرجی قەمیراندان لەکەندوای فارسی لە دەستوری کاردا جینگیرکرا.

لەهەلومەرجی گشتی ناشتی نیوان زهێزەکان، خولیاوی کەم بۆ دروستکردنی گۆزانی گەورەوی سەربازی دروستبوو. بەلەم پرووداوی سالی (١٩٧٩) گۆزانی بنەرەتی لەسیاسەتی حکومەتی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دروستکرد. سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی ئێران و پاشان هێرشێ یەکییتی سۆفیت بۆ سەر ئەفغانستان بوو هێزی نەوێ کارتر سەرۆک کۆماری ئەمەریکا بەتیزۆرکی فەرمی، بریاری ولاتی خۆی لەپەییوەندی بەپاراستنی بەرژووەندی ولاتەکەوی لەکەنداو ناشکراکات. کارتر پرایگەیاندا:

(هەر هەولێک لەلایەن هێزێکی دەرەکی بۆ کۆنترۆلکردنی کەنداو، هەروەک هەرەشە بۆ سەر بەرژووەندیە ستراتیجیەکانی ئەمەریکا سەیر دەکرت و بەهەر پتگایەکی بێت پروبەرۆوی دەییەنەو لەوانەش بەکارهێنانی هێزی سەربازی). پراگەیانندی کارتر لە(نازاری ١٩٧٨) لەکاتی پتکەهێنانی (هێزی کاردانەوێ خیرا) بریاری لێدرا تاوولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بسازینیت بۆ چارەسەری قەمیرانەکان و پێشاندانی کاردانەوێ خیرای سەربازی.

پەیداوونوی هێزی کاردانەوێ خیرا:

رێشەکانی بڵاوبوونەوێ خیرای تواناکانی سەربازی لەهەلومەرجی دوایدا دەتوانین لەتێروانینی نوێی سالی (١٩٧٧) لەپەییوەندی بەهاوسەنگی ستراتیجی یەکییتی سۆفیت و ئەمەریکاوە بپینن، کە زەمینیە یاداشتیی بۆ سەرلەنوێ تێروانینی سەرۆکایەتی کۆمار (PRM-١٠) فەرەهەم کرد. نەم یاداشتە دواتر بەشێوەی دەستوریکاری سەرۆکایەتی کۆمار (PD-١٨) وەک سیاسەتی فەرەمی پششتگیری لێکرا.

نەم دەستوریکاری سەرۆکایەتیه فەرمان دەدات کە یەکەمی بچوکی پیادهی سەربازی پێکبهێنرێت لەهێزی رَاهینراو (تدربیکراو) بە جوولەی ستراتیجی سەربەخۆ لەبارەگاکانی ئۆقیانوسەکان و بەبێ سنوردارکردنی ویستی لۆجستی و کەشتیگەلی دەریایی و هێزی تاکتیکی کە لەڕۆژهەڵاتی ناوەراست و کەنداوی فارسی و کۆریا و یان ھەر شوێنیکێتر بەکاربهێنرێت پێکبهێنرێت.

لەسەرەتای (نازاری ١٩٧٨) کارتر رایگەیاندا (وەزارەتی سەرگری لەژێر فەرماندەیی مندا لەحالەتی پێشکەوتنەدا و ھەک هێزی کاردانەوێ خیرای ناسمانی و زەمینێ و دەریایی بۆ پارێزگاریکردن لەبەرۆھەندیەکانی نێمە لەسەرتاسەری جیھاندا دەمیتێتەو). چوار مانگ دواتر بۆلاوکراوەکان بەرۆھەندی گوزارشتی بەشتیکی دەستوریکاری نھیتی سەرۆکایەتی کۆماری ناسکراکرا، کە نەم هێزی کارادانەوێ خیرای پێکھاتووە (١٠٠,٠٠٠) سەرباز کە خاوەنی دوو گروپی گواستنەو و گوزارەوێ ناسمانی و تیمی زەمین/دەریایی لەژێر پارێزگاری دوو تا چوار کەشتی فڕۆکە ھەلگر و زیاتر لەسێ گروپی هێزی ناسمانی کە توانای (٢٠٠) فڕۆکە سەربازیان ھەیە.

هێزی ھاوبەشی کاردانەوێ خیرا سەرئەنجام لە (١ نازاری ١٩٨٠) بەرۆھەندی بەپرەسیاریتی تەواو بۆ پلانسانان و پەرۆردە ھاوبەش و رَاهینان و خۆنامادەکردن بۆ بۆلایونەو لەبەرەکان و بەکارھێنانی هێزی تاییبەت بۆ رۆبەرۆبونەوێ ئەگەری ھەر مەترسیەک بۆ سەر بەرۆھەندی ژبانی نەمەریکا، کە بەفەرەمی کاری خۆی ئەنجام بەدات، ھەرچەندە کارکردنی جیھانی هێزی کاردانەوێ خیرای دواتر سنوردارکرا لەڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا، بەلام بەپرەسیاریتی ئۆبەرەسیۆنی سەربازی ولاتە یەکگرتووەکانی نەمەریکا لەم ناوچە یە لەئەستۆی فەرماندەیی ئەموریا و فەرماندەیی باسفییدا مایەو.

بشتیوانی لۆجستی ھەک بەشتیک لەچەمکی هێزی کاردانەوێ خیرابوو، کە دەزگای سەرۆکایەتی کارتر بە مەبەستی دانوسان و لایەنی رێکەوتن لەگەڵ ولاتانی باشووری پۆژناوای ناسیا بۆ سوودەگرتن لەبەنکە و بارەگاکانی لەناوچە کەدا داوایان لێکردن. دانوسانەکان بە ئەندازە فراوان بەھۆی ئارەزوونەبوونی ولاتانی ناوچە کە بۆ رۆبەرۆبونەوێ ناسکرا خۆیان لەچەمکی هێزی کاردانەوێ خیرا بیناگاکرد و تەنیا سێ رێکەوتننامە لەگەڵ عومان، کینیا و سۆمال بۆ بەکارھێنانی بەنکە و بارەگاکیان لەکاتی پێستدا واژۆکرا. بەبۆرە ولاتە یەکگرتووەکانی نەمەریکا بری (١,٤) ملیارد دۆلاری لەماوەی سالانی (١٩٨٠) بۆ باشکردنی دامەزرادەکانی ھەوزی ولاتانی ناسیای باشووری پۆژناو و رێگاکانی بێکەو بەستیان خەرجکرد و پۆرۆ دامەزرادەکانی لەژێر چاودێری نەمەریکا و عەرەستانی سعودی کە بەخەرجی پارە ی عەرەستانی سعودی ئەنجامدرا و بەسوودی نەمەریکا بوو.

له مانگی (نازاری ۱۹۸۰) بنکەى فرماندهی هیزی کاردانه‌وی خیرا له‌ژیر فرماندهی ناماده‌باشی نه‌مهریکا دامه‌زرا و له‌(کانونی دووه‌می ۱۹۸۳) هیزی کاردانه‌وی خیرا له‌فرماندهی ناماده‌باشی جیاکرایه‌وه و گۆڤا بۆ فرماندهی ناوه‌ندی نه‌مهریکا.

نۆپه‌راسیۆنی سه‌ربازی فرماندهی ناوه‌ندی:

له‌(کانونی یه‌که‌می ۱۹۸۶) نه‌فسه‌ری بالای فرماندهی ناوه‌ندی سه‌باره‌ت به‌ میژووی هه‌نگاه‌کانی فرماندهی ناوه‌ندی له‌به‌رامبه‌ر قه‌یرانه‌کان ناماژه‌ی بۆ پینچ باب‌ه‌ت کردوه:

- (۱) ناردنی ستراتیجی ناواکس بۆ میسر له‌سالی (۱۹۸۳) بۆ ڕیگرتن له‌کوده‌تا دژی سۆدان که له‌لایه‌ن لیبیاوه‌ پشتیوانی لیده‌کرا.
- (۲) کاردانه‌وه‌ی ناواکس بۆ ولامدانه‌وه‌ی بۆردومانه‌کانی وێستگه‌ی رادیۆی سۆدان له‌مانگی (نازاری ۱۹۸۴).

(۳) هه‌لگرته‌وه‌ی مین له‌ده‌ریای سورد له‌سالی (۱۹۸۴).

(۴) گهرانی (سه‌رنه‌که‌وتوو) به‌شوین ژێرده‌ریای نیسرانیلی داکار که له‌سالی (۱۹۸۶) وه‌ تا نه‌مڕۆ نادیاره‌.

(۵) پارێزگاریکردن له‌که‌شتیه‌ بازارگانه‌کانی ولاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ناوی که‌نداوا.

هه‌ر چه‌نده‌ له‌عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودیش له‌(۱۹۸۰) ناواکس هه‌بوو، به‌لام به‌هۆی که‌می هیزی پاهیتراوه‌وه و پشتگیرینه‌کردنی کۆنگرێسی نه‌مه‌ریکا سویدیان لیتورنه‌گیرا، به‌لام له‌ژیر چاودێری فرماندهی ناوه‌ندیدا بوون. هه‌روه‌ها کویت و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌ودی سه‌باره‌ت به‌ پاهیتانی هاویه‌شی هیزی زه‌مینی گفتوگۆیان نه‌نجامدا.

هه‌روه‌ها هه‌موو هیزه‌ چه‌کداره‌کان، ده‌سه‌لاتی فرماندهی ناوه‌ندی له‌یوهرپووبونه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ ستراتیجیه‌کان به‌شێوه‌ی نۆره‌ له‌مانۆپی سه‌ربازیدا ده‌خرینه‌ نه‌زمونه‌وه‌. شه‌م مانۆرانه‌ له‌نه‌خشه‌کێشی و مه‌یدانسازی کۆمپیوتهریه‌وه‌ ده‌ستپێده‌کات و به‌ نۆپه‌راسیۆنێک که‌ هه‌زاران سه‌رباز له‌خۆده‌گریت کۆتاییه‌دیت. گه‌وره‌ترین نه‌و چالاکیانه‌ مانۆپی نه‌ستیره‌ی دره‌وشاویه‌. یه‌که‌مین مانۆپ له‌میسر له‌(تشرینی دووه‌م ۱۹۸۰) جیه‌جیکرا که‌ (۱۴۰۰) سه‌رباز به‌شداری تێداکرد. مانۆپی نه‌ستیره‌ی دره‌وشاوه‌ له‌(۱۹۸۷)، (۲۷۷۰۰) سه‌ربازی نه‌مه‌ریکای و (۱۵۳۷۵) سه‌رباز له‌ ولاتی میوان به‌شداریبوون و بریتیبوو له‌ مانۆپی هیزی چه‌کداری زه‌مینی دوو ولات.

یه‌که‌مین کاری فرماندهی ناوه‌ندی پارێزگاریکردن بوو له‌که‌شتیه‌کی نه‌وتبه‌ری کویتی که‌ نالای نه‌مه‌ریکای هه‌لکردبوو. له‌دوای نه‌وه‌وه‌ کریست نه‌فسه‌ری بالای فرماندهی ناوه‌ندی، له‌گوزارشتیکی خۆیدا له‌سالی (۱۹۸۸) راپیگه‌یاند که‌:

(سالی ۱۹۸۷ سالی کامبلوونی فرماندهی ناوهندیه، نیمه هیزه کانی خومان بلاوکردوتموه. نیمه مانور نه بجم ددهین. نیمه کارمانکرد، نیمه جهنگاین، له ماوویه کی کورتی (۱۲) مانگیدا تیوریگمان گزوی بۆ راستی، فرماندهی ناوهندی به شیوهی پیشهنگی هیزه چه کداره کانی ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا دهرکوت و له ناسیای باشوری رۆژناوا له ژیر یه ک فرماندهیدا بوو).

ستراتیجی ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا له جهنگی عیراق ئیراندا:

نه ممریکا هاوکات له گه له شه کردنی فرماندهی ناوهندی همر له سهره تاوه ههستیکرد بۆ پارێزگاری له بهرزه وهندیه کانی له ناوچه که ده بیته په یوهندی نزیکتر له گه ولاتانی دۆست به پیتی هاریکاری بهر فراوانی سربازی جینگیر بکات (له وانه راهیتان، دروستکردنی دامهزراوه کان، فروشتنی چهک و ... هتد). دوا هیژی یه کیتی سۆفیت بۆ سر نه فغانستان له گه گومان و ناباوهری په ها لای حکومته کانی ناوچه که، هه موو جهختی نه ممریکا له سهر مه ترسی یه کیتی سۆفیت بوو له ناوچه که دا، به لاه نا تارامیه ناوخته کانی ولاته نهوت بهر هه مهیتنه کان و نا کوکی ناوچه می به تاییهت جهنگی عیراق ئیران به پیتی نهو لیکۆلینه وانه ی کراوه، نه گهری وهستاندن ناردنه دهره وهی نهوتی زۆر زیادی کردوه.

نیگهرانی نه ممریکا له م باره یه وه که یه کیتی سۆفیت مه بهستی بوو له هه لومهرجی نهو کاته ی جهنگدا، سوود وهر گرت بۆ فراوان کردنی نفوزی خۆی له چاربینکه وتینکدا که له نه یلولی (۱۹۸۰) نه نیوان وهزیری دهره وهی نه ممریکا و گرومیکوی وهزیری دهره وهی یه کیتی سۆفیت به ستر، نه م بریاره که هه مردوو ولاته له بهر امهر جهنگی عیراق ئیران بیتلایه بن تارامیه کی په یدا کرد. له راگهیاندنی هاو به شدا نه م راستیه په نگیدا یه وه که نه یه کیتی سۆفیت و نه ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا صافی نهو ه یان نییه یار مه تی پیشکش به هه یج لایه نیککی شهر کر بکه، له راستیشدا ناره زووده کهن له م هه نگاوه خۆیان پیرازن.

روودانی جهنگ بهو جۆره له وانه بوو بیته هۆی تیکدان له دایین کردنی نهوت و بیانگیریتیه وه بۆ فشاره نابوو ریه کانی سالانی (۱۹۷۰) و نیگهرانی جدی بۆ رۆژناوا دروستکات. له م پروه وه له ماویه سئ هه فته دوا سهره لدانی جهنگ نزیکه (۶۰) کهشتی جهنگی رۆژناوا که گروپی کهشتیگه لی ناسمانی نه ممریکا تیندا بوو نیردران بۆ ناوچه که. له راستیدا له گه نهو وهی بهنده ری نهوتی عیراق له فاو و که مارۆدانی کهشتی دهریایی بۆ قه دهغه کردن و نه گه یشتنی عیراق به ناوه کانی کهنداو له لایه ن ئیرانه وه، دایین کردنی نهوتی به شیوهی گشتی خسته ژیر کاریگهریه وه و زۆربه ی کهشتیه هاتووه کان گهرا نه وه.

نیگهرانی جدی که له سالی (۱۹۸۲) دووباره دهرکوت وه کاتیک بوو که ئیران دوا ده پهراندنی عیراق له خاکی خۆی و پیشه رو یکردنی بۆ ناو خاکی عیراق ده ستیپن کرد. نه م نیگهرانیه که ئیران ده توانیت عیراق بشکینیت، نه مه یه که م هه نگا بوو بۆ ئیران که بتوانیت شۆرش ئیسلامی بنیریتیه دهره وه و هه مردوو زه لیتزه کی هاندا که یارمه تیه کانیان بۆ عیراق زیاد بکه.

له گەل نیگەرانیه کانی نه مەریکا بۆ که مکردنه وهی نفوزی یه کیتی سۆفیت له کهندا و ناسایشی بیره نهوته کان، ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا هه ولیده دا ده ولته کانی کهندا به پاراستنی دیپلوماسی و دابنکردنی چهک دلتیا بکاته وه. باشتترین یارمهتیه که له ماوهی ههفتهی یه کهمی دواى هه لگیسانی جهنگ نه نجامدرا وه لامدانه وه بوو له سمر داوایه کی عمرهستانی سعودی بۆ پارێزگاریکردنی سهربازه نه مەریکیه کان. چوار فروندی ناواکس هاوړا به راداری زه مینی و هۆیه کانی پمیه ندیکرن و (٤٠٠) کهمی نه مەریکی بۆ بهرپوه بردنی راسته وخۆ رهوانه کران. نه م برپاره خیرایه سه بارهت به پیشنیازی فروشتنی (٥) فروه ندی ناواکس به عمرهستانی سعودی به تیهه ربوونی رینگای پیچویه نای کۆنگرێسدا روهه ربوووه و سهر نه نجام به شپوهیه کی لێراو برپاری له سمر درا.

هاوکاری ناواکس لهو نیگەرانیه وه سمرچاوه یگرت، که نه گهر ده ولته به چوکه کانی کهندا و توشی جهنگ بن، له وانه بوو دابنکردنی نهوت دوچارى تیکچوون بیتته وه. به لام نه م مه سه لهیه به گشتی له مەرچاوه نه گهرا و یارمهتی کویت و عمرهستانی سعودی بۆ عێراق بیلایه نی نه وان لکه دار ده کات. له گه ل نه وهی یه کێک له مەرجه کانی پارێزگاری ناواکس نه وه بوو که ده ولته عمره بیه کانی کهندا و ناییت رینگا به دن عێراق سوود له بنکه تاسمانیه کانی نه وان و در بگرت. لایه نی که م هه ندیک له وزانیاریه به مرخانه ی له لایه ن ناواکسه وه کۆکرا بووه به تیهه رین به سمر خاکی عێراقدا و به ره زامه ندی نه مەریکا دروست بووه، نه م مه سه لهیه له مانگی مایسی ١٩٨٤ له لایه ن سه دام حسین وه به شتر است کرایه وه.

جهنگی که شتیه نه و ته به رمان و ستراتیجی ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا:

مه ترسی بۆ هاو تووچۆی که شتیه کان له کهندا و دووباره له کۆتایی سالی (١٩٨٣) به وه جینگای سمرخی نیوده ولته تی، به بیانوی نه وهی که نێران هه ره شه یکرد نه گهر عێراق فرۆکه نوێیه فه ره نسیه کان به ناوی (سوپر ئاتندارد Super Etendard) به کار به ییت بۆ لێدانی که شتی و دامه زراوه نه وتیه کانی نێران، نه وا رێده گریت له ناردنه ده ره وهی نهوت له رینگای کهندا. نه م هه ره شه یه له لایه ن پۆژناوا وه زۆر به جدی وه ره گهرا چونکه نێران ته وا وابهسته بوو به ناردنه ده ره وهی نهوت له رینگای گهروی هورمز و ناوچه که وه که نه گهر نه و ده رگایه ی داخست خو شى ناتوانیت سوودی لێ وه رگرت.

هه ره شه کان، باسی و خواستی ئالۆزی به دواى خۆیدا هیتا، سه بارهت به مینرێز کردنی گهروی هورمز یان داخستنی له رینگا نه قوم کردنی که شتیه وه.

پاش قوناغیت له پاشه کشی له به ره کانی جهنگی عێراق نێران، له سالی (١٩٨٤) نێران سمرکه وتنی یه که به دوایه کی به ده سه تیتا و عێراق له حاله تی هه لچو نی ته وا و دابوو و چاوه روانی هه لیکبوو بۆ گۆزانی بارودۆخه که.

عیراق لەژێر باری قورسی جەنگی زەمینی دوو نامانجی لە دەستپێکردنی قۆناغی یەکەمی جەنگی نەتەرەکان ھەبوو، بۆ زەرەردان لە نابووری نێزان و نومی دەواریوو کە پەیوەندی نێو دەوڵەتی بۆ کۆتاییەتێنان بە جەگ راکێشیت. بۆ یەکەم عیراق لە جیاتی ئەوەی بترسیت ھانیدەدا بۆ نامانجگرتن لە نەتەرەکان لە کەنداو و سەرئەنجام لە (شوباتی ۱۹۸۴) دەستپێکرد.

نێزان ھەر لە سەردەتای جەنگەو، توانای گەشتنی عیراقی بە کەنداو پێچراند، بە لām عیراق توانای نەبوو لەبارەی ناردنە دەرەوەی نەوت ھەمانکار بکات. دواي تێپەرپوونی دوو مانگ پانزە نەوتبەری نێزان کەوتەبەر ھێرش عیراق، نێزان دەستی بە تۆلە کردنەو کرد لە کەشتیەکانی عەرەستانی سعودی و کویت، لە سەر ئەو بنەمایەکی کە یارمەتی ئەوان بۆ عیراق نیشانەکی نەمانی بیتلایەنیانە.

لە گەڵ ئەوەی دەستپێشکەری عیراق بۆ ھێرشکردنە سەر نەوتبەرەکان، پرۆتستۆی نێو دەوڵەتی لێکەوتەو لە ئەنجامی ئەو ھەڕەشانە نێزان، وڵاتە یە کە گرتووەکانی ئەمەریکا راپیگەیاندا کە بریاریداو ھەروێ ھورمز بە کراوێی بێتێتەو و بۆ جەختکردنەو لە پەیمانەکی، کەشتیگەلی دەریایی خۆی دووبارە پەوانە نۆقیانوسی ھندی کردەو. لە ھەمانکاتدا کۆشکی سپی راپیگەیاندا بۆ پارێزگاریکردن لە ناردنە دەرەوەی نەوت، ھێزی چە کدار ھەتا ئە گەر پیتوست بە ھێزی زەمینیش بکات دە نیریت بۆ ناوچە کە. لە (کانونی دوو ھەمی ۱۹۸۴) کەشتیە جەنگیەکانی ئەمەریکا لە کەنداو لە دواي گوزارشتی ھێرش خۆکوژی لە لایەن نێزانیەکانەو کەوتنە ھالەتی ئامادەباشی تەواو ھە. سنوری ناسایشی بە پروبەری (۵) میل لە دەوری کەشتیە ئەمەریکیەکان راپیگەیاندا. پلانی کتویری بۆ پوچە لکردنەو مین و دەستە چە کدار بۆ پارێزگاری کەشتیەکان پەوانە بەندەرە بیتلایەنەکانرا، کە بەریتانیا پەوانەندی دەریی بۆ بەشداریکردن لەم رێکخستەدا.

وڵاتە یە کە گرتووەکانی ئەمەریکا ئەم ھەلە قۆستەو بۆ فشار خستە سەر دەوڵەتە عەرەبیەکانی کەنداو و ھاوکاری سەربازی زۆرتر لە گەلیان، بە لām پروبەرووی بەرگری ئەوان بوو ھە. لە کۆبوونەوێکی وڵاتانی ئەندامی ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو، ھەزیری بەرگری کویت، لە گەڵ ناخۆشەالی بۆ ھێرشکردنە سەر نەوتبەرەکان جەختیکردەو ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو لە بەرامبەر ھەر دەستتێو ھەدانیکی دەرهکی بەرگری دە کات لە ھەر ناستیکدا بیت، لەو ھەلە بۆ تۆلە کردنەو لە نێزان، ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو کۆبوونەوێکی ناسایشی سەبارەت بە ھەلە لومەر جە تەرخانکرد. لە کۆبوونەوێکی ھەندیک ناپەزایەتیان لە دەستتێو ھەدانی راستەو خۆی ئەمەریکا پێشاندا و لە جیاتی ئەو داوای چارەسەریان لە رێگای ئەنجومەنی ناسایشی سەر بە رێکخراوی نەتەو یە کە گرتووەکان کرد. ھەلەت پڕوپاگەندە ھەبوو و پێشنیاز کرابوو بۆ یارمەتی لەژێر چەتری ناسانیدا.

دهبیتوه. قوناغی یه که می جهنگی نهوتبهره کان کاریگهری نهوتوی نهبوو، چونکه همرچهنده کاریگهری لهسر نابووری نیران ههبوو، بهلام عیراق چ لهزه مینهی که مکردنهووی ناردنه دهرهوهی نهوتی نیران و چ لهزه مینهی لهگهیشتن به نامانجه که ی بۆ بهنیتودهولتی کردنی جهنگ بیتوانابوو.

قوناغی دووه می جهنگی نهوتبهره کان لهسالی (۱۹۸۶) دهسپینکرد واته نهو کاتهی که عیراق دوباره کهوته ژیر فشاری زوری جهنگی زه مینی بهدوای داگیرکردنی نیمچه دوروگی فاو له لایهن نیرانهوه. بۆ بهرپرچدانهوهی هیرشی چاوه روانکراوی نیران بۆ سمر بهسر لهسهرتهای سالی (۱۹۸۷) عیراق بهشیهیهکی بهرچاو هیرشهکانی بۆ سمر بنکه نابووریهکانی نیران لهوانهش نهوتبهرهکان زیادکرد. نیران بههیرشی موشهکی بۆ سمر عیراق ولامیدایهوه به فشارهیتان بۆ گۆرانکاری لهنژیتک و بهزیادکردنی ههرهشی تازهتر بۆ سمر ولاتانی نهندامی نهخومهنی هاریکاری کهنداو بههۆی پارێزگاری کردنیان لهعیراق بۆ سمر کهشیه نهوتبهرهکانیان.

ههرههک چۆن جاریه که له جهنگی نهوتبهره کان دهسپیشخهری له لایهن عیراقهوه بوو، رهخنهکانی نیران لهسر ناستی نیتودهولتی جارتیکتر دوباره بووهوه. جیاوازی سهرهکی نهم دوو قوناغه نهوهبوو که نیران لهریگای داگیرکردنی نیمچه دوروگی فاوهوه بالادهستی خۆی له جهنگی زه مینی پیشاندا. له نهخامدا عیراق بهشیهی بهرچاو فشاری زیاتری له کهنداو بهکاردههیتا.

پهرسه نندنی دوژمنایهتی نیوان نیران و نههمهریکا:

پهرسه نندنی دوژمنایهتی نیوان نیران و ولاته یه کگرتوههکانی نههمهریکا له نهخامی سیاسهتی پشبینیکراوی پارێزگاری له کهشیهکان بوو. نیران له نهخامی هیرشهکانی عیراق بۆ سمر نهوتبهرهکان توانا نهوتیهکانی له کهنداو دا بهزی و کاریگهری زیانی نابووری و دهرونی ههنگاوهکانی جهنگی لهسر نیران زیادیکرد. نیران ههولیدا بریاره دانراوهکانی نههمهریکا بۆ رزگار بوون لهم بارودوخه بشکینیت. بۆ نمونه دهتوانین نامازه بۆ مین ریژی لهناوچهکانی کهنداری فارسی و هیرش بۆ سمر شاری کویت که پارێزگاریکردن لهم شاره له نهستوی کویتدا بوو، هیرش بۆ سمر هه نندیک کهشتی بازرگانی کویت و عمرهستانی سعودی که له لایهن کهشتیهگهلی نههمهریکا و یه کیتی سۆفیت پارێزگاریان لیدهکرا بکهین. ولاته یه کگرتوههکانی نههمهریکا بۆ ته مینکردنی نیران کاردانهوهی له بهرامبهردا پیشاندا، بهجۆرێک بارودوخ هاتبووهپیشی که نهگهری له دست دهرچونی کاروبار و کۆنترۆل نهکردنی زۆر نزیکبوو.

گرنگترین رووداوێک که رویدا شمری کهشتیهگهلی دهریایی بوو له (نیسانی ۱۹۸۸) دا، کهشتیهگهلی نههمهریکا بهشیکێ زۆری کهشتیهگهلی نیرانی لهناو برد و له لایهن کهشتی جهنگی (فینسیس Vincenns) هوه فرۆکهیهکی نهفهری نیران خرا به خوارهوه. ههرچهنده نههمهریکهکان رایانگهیاند له لیکۆلینهوهکاندا دهرکهوتوه که بهههله نهم کاره کراوه و فرۆکه نهفهره بهرکهیمان به فرۆکهی جهنگی

زانیهوه. به لām چینگای سمرسامبوونه که هه له یه کی وا له هه لوومهرجی گرژی و نالۆزی ناوچه که دا له لایه نه پارێزهره نهوتبهره کانهوه رووبدات.

نه مانه و هه موو پێکدادانه کانیتری نێوان ولاته یه کگرتهوه کانی نه مەریکا و نێران بووه هۆی تیکچوونی له پراده به ده ری بارودۆخه که له کهنداودا، نه مش بووه هۆی نه وهی مەترسی له ناکاو بۆ نه مەریکا و هاوپه یانه کانی دروست بکات. بۆ نمونه نێران له بهرامبەر هێرشێ مانگی نیسانی نه مەریکا، هێرشێ کرده سر سه کۆی نه وتی نیماره تی عمره بی که له ژێر چاودێری نه مەریکا و نهوتبهری به ریتانیدا بوو.

له وه هه لوومهرجی سهر وه دا نێران له بارودۆخیکی زۆر دژواردا بوو. له نه هجامی گۆشه گیرکردنی نێوده ولتهی، فشاری کهم له سر ولاته یه کگرتهوه کانی نه مەریکا بۆ سنوردارکردنی چالاکیه کانی، هه تا له هه لوومهرجی ده رکردنی بریاری (۵۹۸) دا فشاری زۆر خرایه سر نێران. عێراق ده یوانی کۆنترۆلی ته وای خۆی له جهنگی نهوتبهره کان به ده ست بێنیت، چونکه نێران له وه زیاتر توانای رێگرتنی له هێرشێ عێراق یان هاوپه یانه کانی نه بوو، وه پارێزگاریکردنی نێوده ولتهی گیانی تازه ی به خشی به چالاکیه کانی عێراق له جهنگی زه مینیدا و نێرانی توشی پاشه کشی یه که به دوایه کرد.

نێران له سالی (۱۹۸۷) به دواوه خه ریک بوو رێکمه تی سه باره ت به دانوسان له سر بریاری (۵۹۸). له دوا ی لاوازیوونی معنه ویه تی نێران و ههروه ها تیکشکاندنی له مهیدانی جهنگ و کهوتنه خواره وه ی فرۆکه ی مه ده نی له قه وزی سالی (۱۹۸۸) بریاری (۵۹۸) ی قبول کرد.

داگیرکردنی کویت له لایه ن عێراقه وه:

جهنگی عێراق نێران که له رۆژی (۱۸ ته موزی ۱۹۸۸) کۆتایی بیهات،* له وکاته دا هه یچ کس نهیده توانی پێشبینی بکات که نه م میژوه سه ره تای سه ره له دانی قه یرنکی تازه یه له کهنداودا، له جهنگی عێراق نێراندا، به غدا توانی شو رتیه یی خۆی له کهنداو به ده ستبێنیت یان به هۆی گه مارۆدانی له ناو وشکانیدا، فراوانی به ده ستبێنیت و به نامانجه ناشکراکی خۆی بگات. پاسته وخۆ له دوا ی کۆتاییه اتنی جهنگ له گه ل نێراندا روه بریوی ته نگۆی دارایی بووه وه، به هۆی کێشه ی دارایی و فاکتهری تره وه (که له درێژه ی باسه که دا روه نیده کهینه وه)، عێراق بۆ گه یشته به نامانج و چاره سه ری هه موو کێشه کانی به ری له داگیرکردنی کویت ده کرده وه.

له بهر نه وه هه ژه چه که داره کانی عێراق له (رۆژی پێنج شه مه ی ۲ نابی ۱۹۹۰) سنوری کویتیان به زاند و نه م ولاته یان له ماوه ی چه نه کاتژمێرێکدا داگیرکرد. حکومه تی عێراق دوا ی داگیرکردنی کویت

* (جهنگی عێراق نێران له (۱۹۸۸/۸/۸) کۆتاییهات. نه که له به رواره ی سه ره وه دا ، به لām پێموایه نوسه ر بۆیه نه و پۆزه ی نوسیه وه چونکه له و پۆزه دا نێران پلانمه ندی له سر بریاری (۵۹۸) دا که سه ره تابه و بۆه ستانی جهنگی عێراق نێران . وه رگه ێر.

حکومەتیکی بەناوی حکومەتی نازاد لەم ولاتەدا پێکھێنا، بەلام دواى چەند رۆژێک نەو حکومەتەى هەلەوشاندەو و لە (٨ نابی ١٩٩٠) کویتى بەفەرى لکاند بە عێراقەو وەک پارێزگای نۆز دەبەم رايگەياند. هێرشى قورس و بروسگە ناسای هێزەکانى سوپای عێراق بۆ سەر خاکی کویت لەدووی نابدا یەک رۆژ دواى نەو بوو کە دانیشتى هاوبەشى دەستەى نوێنەرایەتى عێراق و کویت لەجەدە سەبارەت بە تۆمەتبارکردنى کویت لەلایەن عێراقەو یێنەنجام کۆتایى هاتبوو. عێراقیەکان کویتیان بەو تۆمەتبار دەکرد کە نەوت بەهەرزان دەنێرتێتە دەردەو و بیری نایاسایى لەحەوزى پمیلە لێداو بۆ دزینی نەوتى عێراق.

سەدام حەین لەداواکاریەکانى بۆ چارەسەرى کێشەکانى نێوان هەردوو ولات پەناى بۆ سێ شت برد: ١- چارەسەرکردنى ناکۆکیە سنوریەکان لەگەڵ کویت بەتایبەت لەدەورووبەرى حەوزى بێرە نەوتى رمیلە کە بۆتە جێگای ناکۆکی هەردوولا.

٢- رێگەدان بەبەکارهێنان یان بەکرتدانی هەردوو دورگەى (وهریە و بۆیان) لەلایەن عێراقەو وەک رێگای کراو بۆ ناوناوی کەنداو.

٣- چارەسەرى کێشە ناشکرا و کەلەكەبووەکانى سەر عێراق کە بەهۆى جەنگى لەگەڵ نێران سەریهەلدا بوو. بەواتا چاوپۆشین لەگێڕانەوێ قەرەکان و پێدانی (١٠) ملیارد دۆلاریتیش وەک یارمەتى بۆ ئابوورى عێراق.

بە برۆای چاودێران، عێراقیەکان لەهێرشیان بۆ سەر کویت چەند ناماخیکی سەرەکیان هەبوو. لەوانە چارەسەرى کێشەى سنورى دێرین لەگەڵ کویت لەرێگای زۆرداریەو، بەرزکردنەوێ نرخی نەوت، کارکردن بۆ دەسەلاتداری بەسەر جیهانى عەرەبیدا، رزگاربوون لەوقەرزە زۆرى کویت (کە لەلایەن دەسەلاتدارانى کویتەو پێشکەش بەرژێمى بەعسى کرابوو). بەلام زۆر لەلیکۆلەرەوانى سیاسى رۆژەهەلاتى ناوهراسەت لەوباوەرەدان کە عێراق دواى (٨) سال جەنگ و زەرەر و زیانى زۆرى ئابوورى بەهێچ جۆرێک نیدەتوانى لەرێگای نەو کەمەنەوتەى دەینێرتێتە دەروە لەوباوەرەدۆخە سەختە رزگارى بیت و ئابووریە شێواوێکەى رێکبخاتەو. پەسپۆرتیکى نەمەریکا شارەزا لەبواری ئابوورى ووتبووى عێراق لەرێگای ناردنە دەروەى نەوت دواى هەشت سال جەنگ هەتا ناتوانیت بەشى پێویستیهکانى خۆى بکات. بە بۆچوونى بەرپرسانى بەعسى عێراق، داگیرکردنى کویت و زەوتکردنى نەوتى نەو ولاتە لەژێر پەردەى عێراقى بوونى نەو ولاتە چارەسەرى سەرەکی نەم کێشەبەیه.

لەبەرئەو سەدام حەین لەماوى چەند کاتژمێرێکدا خەونەکەى هێنايه دى و دەستگیرت بەسەر نزیکەى (٢٠٪) یەدەگى نەوتى جیهاندا و لەسالتیکدا دەیتوانى (١٢) ملیارد دۆلار بۆ خەزینەکەى زیاد بکات. وە لەوماوێ کورتەدا توانى (٢٠٠کم) لەکەنارەکانى کەنداو بەدەست بهێنیت.

بەرواڵەت سیاسەتی عێراق لەکۆت ئەوندە بۆ دەسلەتدارانی عێراق گەڕاوە بوو کە نەوان لەناکاو لەهەموو خواستەکانیان کە (٨) ساڵ لەپێناویدا جەنگین لەگەڵ کۆماری نێسلامی نێراندا، سەدان هەزار سەربازیان لەدەستداو زیانی دارایی و ئابووری گەورەیان پێکەوت چاوداخن و هەولێدن هەموو ناکۆکیەکانیان لەگەڵ نێران کۆتایی پێبەن، بەمۆرە پۆتیمیک کە بەوەرگرتنی گەورەترین یارمەتی دارایی و چەک و راگەیانندن لەئەمەریکا و ئەوروپای پۆژناوا (لەوانە فۆزکە جەنگی دوورە و سەدەها موشەکی فەرەنسی و کارگەیی دروستکردنی چەکی کیمیایی بگەر تادەگات بە کارخانەیی پێتانندنی یۆرانیۆم و تەکنەلۆجیای نامادەکردن و ئاراستەکردنی هێزی بزوێنەری موشەکەکانی ئەوروپی و روسی) کەوتبوو گیان شۆرشی نێسلامی نێران بەهەمان شێوە و دلقراوانیەوه کەوتە جەنگەوه لەگەڵ ئەربابانی پێشوی خۆی. هەروەها ولاتی عەرەبی کەنداو بەتایبەت خانەوادەی ئال صباح کە لەماوەی چەند کاتژمێرێکدا رووخابوون گەورەترین یارمەتیدەری پۆتیمی عێراق بوون لەماوەی جەنگی عێراق نێراندا پارتێگاریان لەسنووبەزاندنەکانی عێراق دەکرد. ئەمجارە کەوتە گیانی نەوان و فراوانخوای و سنووبەزێتی لەناوچەکەدا.

لێرهەدا پۆتیمە ناماژە بۆ ئەو فاکتەرە جوړاووژرانه بکەین کە کاریگەریان لەسەر سیاسەتی دەرەکی عێراق سەبارەت بە داگیرکردنی کۆت هەیه. هەرچەندە پلەیی کاریگەری هەموو فاکتەرەکان لەسەر سیاسەتی دەرەکی حکومەت عێراق پەییوەست بەداگیرکردنی کۆتیمەوه وەک بەک نەبوو، بەلکو هەندێک فاکتەر پۆلی سەرەکی بێنیوه و هەندیکێریان پۆلی کەمتری بێنیوه و پلەیی کاریگەریەکیان دەگۆرێت.

هەرچۆنێک بێت گەڕنگترین فاکتەرێک کە کاریگەری لەسەر داڕشت و جێبەجێکردنی سیاسەتی دەرەکی عێراق لەبەاری داگیرکردنی کۆت هەبوو بڕیتیمەل: شۆتیی جوگرافی، سەرچاوەی سروشتی، پۆلی رابەری، توانای سەربازی، گەرتی دارایی و سیستەمی نێودەوڵەتی.

عێراق بۆ گەشتن بە دەریا لەپووی شۆتیی جوگرافیەوه بارودۆخێکی گونجاری نییه. خاوەنی سێ بەندەرە بە ناوێکە (بەسەر، ئوم قەسر و فار) لەسەر کەنداو، کە شەم سێ بەندەرە هەرسێکیان لەپووی بەکارهێنانەوه لەلایەن عێراقەوه سنوودار، لەکاتی سوود لێوەرگرتنیاندا عێراق توشی گرفت دەکات، هەروەها عێراق بەهۆی کەمی رووبەری کەنارەکانیەوه پێگەیهکی باشی نییه بۆ دامەزراندنی بەندەری تازه، درێژی کەنارەکانی ئەم ولاتە لەسەر کەنداوی فارسی نزیکەی (٥٥٥ کم) دەبێت. لەناو (٨) ولاتی سەر کەنداو کەمترین سنووری ناوی هەیه.

لەبەرئەوه بەداگیرکردنی کۆت یان لایەنی کەم داگیرکردنی دورگەیی (دەرە و بۆیان) وەک ناوچەکی گەڕنگی ستراتیجی، درێژی کەنارەکانی عێراق زیادەکات و لەمکاتەدا عێراق دەتوانێت بێتە خاوەنی بەندەری هەمەجۆر لەناوی قولدا لەناو کەنداو. بەلادەستی بەسەر دورگەکانی ئابروا یان هەموو خاکی

کویتدا نمو توانایه به عیراق د به خشیت که هیزی ده ریایی به توانا له که نداودا د ابهرزینیت و رۆلی گرنګر له ناوچه که دا بیینیت.

هه لته لمسالی (۱۹۸۴) د وای نه وهی که هیزه کانی نیران چونه ناو خاکی عیراقه وه، فشاری حکومت عیراق له سمر کویت بۆ پیدانی نه و دوو دورگیه و مۆلته دانی چیگیر کردنی هیزی سهریازی نه م ولاته له سمر دورگی بۆ بیان زیادی کرد، که کویت ناچار بوو له و بارود و خه دا رازی بییت به چیگیر کردنی هیزی عیراق له سمر دورگی بۆ بیان و هیزه کانی عیراق له سمر نه م دورگیه وه هیرشیان کرده سمر هیزه کانی نیران له نیمچه دورگی فاو.

سهره رای نمو بایعتهانی سهره وه سنوره جوگرافیه کانی عیراق و کویت له دیاری کردنی سیاسه تی دهره کی عیراقدا رۆلی گرنګ ده بینن، نه م سنورانه به شیه وهی به رده وام هۆکاری دروستیوونی گرژی و نالۆزیه له پمیه ونده کانی نیتوان نه م دوو ولاته دا، سنوره کانی نیتوان عیراق و کویت پیش نه وهی زاده ی به رهمی واقعی ناو خۆی نه و دوو ولاته بیت، ره نگدانه وهی به روه ونده ی ده ولته تی به ریتانیا بووه، به جۆریک له دیاری کردنی سنوری نیتوان نه م دوو ولاته، تاییه تمندی جوگرافی و سروشتی و فره هنگی له به رچاو نه گیراوه، عیراق چه ندینجار هه ولیداو به پنه نابردن بۆ زه بروزه نگ نه م سنوره ده سکرده له ناو به ریت، له م بواره دا ده توانین نامازه بۆ سنور به زانده کانی عیراق بۆ سهر کویت له (نازاری ۱۹۷۳، نه یلول ۱۹۷۶ و سهره تای سالی ۱۹۷۷) بکه مین. داگیر کردنی کویت له (۲ ی نابی ۱۹۹۰) له م بواره وه سهرچاوه یگرت. تاریخ عزیز وه زیری دهره وهی عیراق له رونه کرده وه به کدا سه بارت به داگیر کردنی کویت له (۲ ناب ۱۹۹۰) دهر بخست که: (عیراق مافی نه وهی همیه هیرش بکاته سهر کویت، چونکه کویت تاسالی ۱۹۱۳ به شیک بووه له عیراق و نه مه نینگلیزه کان بوون که نه م خاکه یان له عیراق دابری و رۆتیمیکی ساخته ی به دهستی شیخه لیکه وته کان لیره دامه زراند).

گرنګترین فاکتوریک که کاریگهری تاراده یه که جینگیری له سیاسه تی دهره وهی عیراق سه بارت به کویت همیه، بوونی دهرامه تی سروشتیه، یه که م ناردنه دهره وهی نه وت و دووهم بوونی یه ده گیی گموره و ده وله مهنده ی نه وت له کویتدا.

سه بارت به ناردنه دهره وهی نه وت رابه رانی عیراق و اراده گمیه من که ریتگابه کی دلنیا بیان نییه بۆ ناردنه دهره وهی نه وتی خۆیان. له بهر نه وه کویتیان خستوته ژیر فشاری خۆیان وه که به شیک له خاکی خۆی بخاته خزمه تیان بۆ دامه زراندنی ترمینالیک بیان به نده ریکی نه وتی، که له دانوسانه کانی (جدد) دا له (ته موزی ۱۹۹۰) جاریکیتر نه م داوا ایمان دووباره کرده وه، به لام چونکه کویت دژی نه م داوا به بوو بۆیه کاریانکرد بۆ داگیر کردنی هه موو خاکی کویت و لکاندن ی به عیراقه وه.

بوونی یه ده گیتی زوری نوت له کویت و زوری بهره می نوت و دهرامتی کویت، نه مانه وایان له سرکرده کانی عیراق کرد چاوپرته نهم ولاته. داگیرکردنی کویت له لایمن عیراقه وه به ناکوکی همدوو ولات له سر مه سه له نوت دروستبوو، عیراق له ته موزی ۱۹۹۰ رایگیمانده که حموزی نهوتی ږمیله که تۆته ناو خاکی کویت وه و له بهرته دا سر به عیراقه و کویتی تاوانبارکرد به دزینی نهوتی نهم ناوچه مه و داوای (۲،۴) ملیارد دۆلار وه پیتژاردن کرد. همدوه ها عیراق کویتی تاوانبارکرد له ږتگی زیاده کردنی بهره می نهوته و نرخی نهوتی دابه زانده وه له بازاردا نزیکه ی (۱۴) ملیارد دۆلار زهره ی له م ولاته داوه. نهم ږه پاره به یه کسان بوو به وپاره به یه که کویت له جهنگی عیراق نیران پیشکشی عیراقی کردبوو. عیراق ده یو یست له م ږتگی به وه کویت ناچار بکات چار له و قمره ی به عیراقی دابوو پتشت و بیره نهوتی ږومیله ش بیه خشت به عیراق.

به شپوه ی گشتی کویت خاوه نی (۱۰٪) ی یه ده گی دلتیایی نهوتی جیهانه. له بهرته وه به داگیرکردنی، عیراق ده بیتته خاوه نی (۲۰٪) یه ده گی جیهان. بهره می نهوتی کویت له سالی (۱۹۸۹) زیاتربوو له (۱،۶) ملیون بهرمیل له ږتکیدا، له گه له بهره می نهوتی عیراقدا ده گاته (۴،۵) ملیون بهرمیل له ږتکیدا، نه مه واده کات دهرامتی عیراق به شپوه به کی بهرچار زیاده بکات و وا له عیراق ده کات له کاروباری نیوده وه له تیدا ږۆلی گرنگ بگیت.

سه بارت بهر ابریش، یه کیک له ناره زوه کۆنه کانی سه دام حسین سرکرده ای تیکردنی جیهانی عره بی بوو، سه دام حسین وایه ست ده کرد که عیراق ته نیا ولاته که خاوه نی هیزی سربازیه بتوانیت نیرانیل بگیت و بیتته بالاده ستی سیاسی و سربازی له ناوچه که دا، نه گهر عیراق له داگیرکردنی کورتدا سرکه و توویت ده بیتته سرکرده به کی بیتهرامبر له جیهانی عره پیدا.

فاکتوریکتر که ږۆلی گرنگی بینیه له دارشتن و جتیه جیکردنی سیاسه تی دهره کی عیراقدا، توانای سربازی عیراق بووه، عیراق له جهنگ دزی نیران به یارمه تی ولاتانی ږۆژناوا و ږۆژه لات و ږۆژمه ده وه له مهنده کانی باشوری که نداو گۆزا بۆ هیتیکسی سره کی له ناوچه که دا، جبخانه ی خوی به شپوه به کی بیتته پهره پیتدا و هیتیکسی سربازی گه وړه ی دامه زراند به جۆرتیک که {عیراق له سالی (۱۹۸۳-۱۹۸۵) به به های زیاتر له (۸۴) ملیارد دۆلار چهک و که لږه لی سربازی کړیوو که (۴۲) ملیاردی له به کیتی سوخت و (۱۶،۵) ملیارد له فهره نسا کړی بوو}، {عیراق له سالی (۱۹۸۴) چواره ملیارد دۆلاری بۆ کړنی چهک ترخان کردبوو که ده کاته نیوه ی داهاتی نه ته وه ی نه و ولاته و له ماوه ی چنده سالی داهاتودا بووه گه وړه ترین هاوردی چهک له جیهاندا له و ماوه به دا نزیکه ی له (۱۰٪) فروشی چه کی جیهانی بۆخوی برده بوو}، {بۆیه له کۆتایی جهنگدا خاوه نی یه ک ملیون سرباز و زیاتر له (۵۰۰) ږۆکه ی جهنگی، (۵۵۰۰) تانک، (۳۵۰۰) تۆپ، (۱۶۰) هلیکوپتر و سه ده ها موشه کی مامناوه ند و کورتمه ودا بوو،

سهره‌پای نهوه سه‌دام به‌یارمه‌تی دهره‌کی جبه‌خانه‌ی گهره‌ی چه‌کی کۆکوژی کیمیایی و موشه‌کی بالستی دروستکرد، به‌پیتی گوزارشتیکی که‌ناله راگه‌یاندنه‌کانی رۆژناوا، چه‌کی بایۆلۆجی نهم ولاته به‌نده‌نازه‌ی چه‌کی نه‌تۆمی پتیشکه‌وتوو بووه، له‌رووی چۆنایه‌تیه‌وه نهم سوبایه له‌ماوه‌ی (۸) سالی جه‌نگی له‌گه‌ل نێران تاقیکردنه‌وه‌ی زۆر فیتربووه و نه‌زموونی کردوو، به‌ده‌سته‌یتانی توانای سهربازی له‌وناسته‌دا وای له‌سهرکرده‌کانی عێراق کرد که بروابیتن به‌وه‌ی که ده‌توانن کویت داگیر بکه‌ن، هه‌لومه‌رجی خۆیان چ له‌رووی سهربازی و چ له‌رووی نابووری له‌ناوچه‌ی که‌نداو به‌سهر نه‌وانیترا ده‌سه‌پیتن} .

فاکته‌ری گرنگ و نه‌سایت له‌گرتنه‌به‌ر و ناراسته‌کردنی سیاسه‌تی دهرکی عێراق و داگیرکردنی کویتدا که کاریگه‌ری هه‌بوو، بارودۆخی نابووری عێراق بوو له‌دوای کۆتایی هاتنی جه‌نگ، به‌په‌چه‌وانه‌ی نێرانه‌وه که له‌هه‌موو جوژه یارمه‌تیه‌کی دهره‌کی بیه‌ش بوو، داواکاریه‌کانی عێراق له‌لایه‌ن دۆستان و هاره‌به‌یانه‌کانیه‌وه دا‌بهنده‌کرا، بووه هۆی نه‌وه‌ی که له‌دوای کۆتاییهاتنی جه‌نگی عێراق نێران (بارودۆخی دارایی عێراق کارساتبار بوو، چونکه له‌سهره‌تای جه‌نگ له‌گه‌ل نێران، عێراق خاوه‌نی (۳۰) ملیارد دۆلار پاشه‌کوت بوو، به‌لام دوا‌ی (۸) سال به (۱۰۰) ملیارد دۆلار قهرزوه له‌جه‌نگ هاته‌ده‌ره‌وه} بۆیه پتویستی زۆری به‌پاره‌بوو. سهرکرده‌کانی عێراق بۆ دا‌بنکردنی پتویستیه‌کانیان په‌نایان بۆ دوو رینگاچاره‌ ده‌برت. یه‌که‌م نه‌وه‌ی که ولاته عهره‌به‌ نه‌وتیه‌کانی که‌نداو ناچارکه‌ن که چار له‌به‌شیکی زۆری نه‌و قهرزانه‌ی په‌یوه‌سته به‌جه‌نگی عێراق نێرانه‌وه بپۆشن، دووه‌م نه‌وه‌ی که نۆپینک رازیبکه‌ن که نرخ‌ی هه‌ر به‌رمیله نه‌وتیک بۆ (۲۲) دۆلار به‌رزبکاته‌وه تا عێراق بتوانیت سهرمایه‌ی پتویست بۆ بنیاتنانه‌وه‌ی ولات و قهره‌بووی نه‌و گورزه نابووری به‌کاته‌وه که به‌هۆی جه‌نگه‌وه به‌ری که‌وتبوو.

قایله‌نبوونی عهره‌بستانی سه‌ودی و کویت و نیماراتی عهره‌بی که سی دۆست و هاره‌به‌یانی عێراق بوون له‌کاتی جه‌نگدا، به‌پتیشیاژه‌که‌ی عێراق، تهره‌بی نهم ولاته‌ی زیادکرد، بۆیه هه‌رسێ ولاتی ناوبراو که خاوه‌نی دانیشته‌وانی که‌م و ده‌رامه‌تی زۆری نه‌وتن به‌ ولاتی ده‌وله‌مه‌ندی که‌نداو ده‌ژمێردرێن و له‌ژێر فشاری سیاسیدا ناماده‌ی هاوکاری و پتیشیاره‌کانی عێراق نه‌بوون. لێره‌وه هه‌سته‌ده‌کریته که بۆچی سه‌دام حسین له‌وتاریکیدا به‌ بۆنه‌ی (۲۲) سال رۆژی هاتنه‌ سهر حکمی حیزبی به‌عس له‌عێراق هێرش کرده‌ سه‌ریان و ووتی (له‌کاتی‌که‌دا عێراق به‌ هه‌موو توانایه‌وه به‌رگری له‌وسێ ولاته کردوه و یه‌کێک له‌هۆیه‌کانی جه‌نگ له‌گه‌ل نێران بۆ به‌رگریکردن بووه له‌وان، به‌لام نهم ولاتانه له‌جیاتی سوپاس له‌پشته‌وه خه‌غه‌ر له‌عێراق ده‌ده‌ن) به‌بۆچوونی سهرکرده‌کانی عێراق ته‌ماعی نیسته‌عماری نه‌مه‌ریکا له‌وه‌دایه که ده‌ست به‌گریته به‌سهر نه‌وتی هه‌رزانی که‌نداو و عێراق به‌لاوازی به‌هێلته‌وه، به‌مجۆره هێرش عێراق بۆ سهر کویت له‌دیدي سهرکرده‌کانی عێراقه‌وه به‌ ته‌واوی هه‌ستی پتیده‌کرا و ده‌یتوانی کیشه‌ داراییه‌کانی عێراق چاره‌سهر بکات.

فاکته رێکێتر که ههم کاریگهری له سهر سیاسهتی ده ره کی عێراق هه بوو، سیسته می نیۆ ده وله تی بوو. له راستیدا پارێزگاریکردن له لایهن زله زه کانه وه له سیسته می دوو جه مسهریدا له سهدام حسین له کاتی هێرشکردنی بۆ سهر ئێران، نهو بۆچوونه ی له لای نهو دروستکرد که داگیرکردنی کویت کیشهیه کی نهو تۆی بۆ دروستناکات. له کاتی کیدا سیسته می نیۆ ده وله تی له سهره تای دهیه ی هه شتاکان، که عێراق هێرشیکرده سهر ئێران تهواو جیاواز بوو له سیسته می نیۆ ده وله تی سهره تای نهو ته کان، چونکه سیسته می نیۆ ده وله تی له م سهر ده مه دا له شتیه ی دوو جه مسهریه وه بۆ چهند جه مسهری گۆرا بوو. له سیسته می نیۆ ده وله تی فعلیدا (سیاسه تی روه به روه بوونه وه) گۆرا بوو بۆ (سیاسه تی هاوکاری و لێکرتینگه یشتن). له به رنه وه هێزی مانه وه کانی عێراق سنووردار بوو بوو. بۆ نهو نه یه کیتی سۆفیت که یه کێک بوو له هاویه یانه کلاسیکه کانی عێراق دا بینه کهری سهره کی چهک و پێوستی سهر بازی عێراق بوو، له سهره تای داگیرکردنی کویت سیاسه تی خۆی به و چه ره دانا که گۆرانکاریه کانی قه بران ههر چۆنێک بێت، بۆ هاوکاریه تازه کانی نه م ولاته له گه ل پۆژناوا مه ترسی دروست نا کات. به گوزارشتی کێتر سیاسه تی لێکنزیك بوونه وه ی له گه ل پۆژناوا ی لایه سه نده تر بوو وهک له په یوه نده یه کانی له گه ل عێراقدا. فهره نسا ش که یه کێکێتر بوو له پارێزهرانی عێراق له جه نگ دژی ئێراندا و به دووه مین دا بینه کهری که لویه لی جه نگ ی بۆ نهو ولاته ده ژمه ندریت، سیاسه تی خۆی هاوانه هه نگ کرد له گه ل نه مه ریکا له به رامبه ر داگیرکردنی کویتدا. به شتیه یه کی گشتی هه موو زله زه کان داگیرکردنی کویتیان له لایهن عێراقه وه و لکانی به خۆیه وه پڕۆتستۆ کرد و داوا ی کسانه وه ی هێزه کانی عێراقیان کرد له ناو خاکی کویت و گیرانه وه ی نازادی سهر به خۆیان بۆ نهو ولاته ده کرد، تا نه و کاته هیه چ رێکه و تێنیک ی له سیسته می نیۆ ده وله تیدا بوونی نه بوو.

هه وله سیاسیه کانی نه مه ریکا دژی عێراق:

ماوه ی نێوان جه نگ ی یه که می که نداو (جه نگ ی عێراق ئێران) و سهره تای جه نگ ی دووه می که نداوی (هێرش ی عێراق بۆ سهر کویت) و ده ستپێکردنی گهر ده لوولی بیابان، له لایهن نه مه ریکا وه ده توانین به قۆناغی هه ولی سیاس ی نه مه ریکا له ناو چه که دژ به عێراق بژمه ن، قۆناغێک هاته پێش که به دگومانی ههر دوو لا نه مه ریکا و عێراق گه شته لووتکه.

رووداویکی گرن گ که له م قۆناغه ئالۆز و نادیاره دا روویدا نه وه بوو که رێک دوو کاتژمه ن پێش چاوپێکه و تنی سعدون حمادی جێگهری سه رۆک وه زیرانی عێراق له گه ل جورج شولتز وه زیری ده ره وه ی نه مه ریکا له (8 ئه یله یل 1988) وه زیری ده ره وه ی نه مه ریکا به فهرمی له قسه کانی عێراقی تاوانبار کرد به به کارهێنانی چه کی کیمیا یی دژی کورده کانی ولاته که ی خۆی، له مانگی ناب ی هه مان سالدا و نه مکاره بوو جێگای په خنه. نه م قسه یه کاتی ک کرا که هاوکاتبوو له گه ل نهو قسه و باسانه ی که عێراق له کۆتایی

جەنگ لە گەڵ نێراندا، لە هەڵەبجەش چەکی کیمیایی بە کار هێناوه. هەلبژاردنی ئەوکاتە بۆ هێنانەوهی نمو
تاوانە بە لای عێراقووە زۆر سەیر و سەرهەبوو.

(بۆ نەم هەنگاوێی ئەمەریکا دەتوانین دوو بەلگە بۆ هێنە روو: یەکەم جورج شولتزیش وەک هینری
کیسنجر بەناشکرا و نەهتینی هەول و خۆشەویستی بۆ ئیسرائیل هەبوو. دووهم ئەوێی کە زۆر لەوڵاتی
ناوچە کە بەتایبەت ئیسرائیلی دۆست و هاوڕێیانی ئەمەریکا، نینگەران بوو لەهێزێ سەربازی عێراق کە
خاوەنی یەک ملیۆن سەرباز و چەکی کیمیایی و موشەکی دورمەودابوو کە بەبۆچوونی ئەوان ئاسایشی
ناوچە کە لەمەترسیدایە.

لەوێ ستراتیجیەو گەرنترین ئەنجامێک کە سەلمێنرابوو ئەو بوو کە ئیسرائیل خۆی بۆ ڕینگرتن
لەهێزێکی لەناکاو عێراق نامادە کردبوو. لەم ڕووەو سالینجەر نەم بابەتێ بەباشی شیکردۆتووە (عێراق
لەکاتی جەنگ لە گەڵ نێراندا دانیابوو لەوێ کە لەپاریزگاری و یارمەتی فراوانی ئابووری/سەربازی پۆژناوا
سودمەند دەبێت و ئەمەریکا لەو بابووە دابوو کە عێراقێکی بەهێز فاکتەری جێگیری و ئارامیە
لەناوچە کەدا) هەلێ نەم بۆچون و لێکدانەوێە دواوێ دەرهکوت و ئیسرائیل تێگەشت کە دوژمنی دێرینی
کە عێراقە پەڕیوەندی دۆستانێ لە گەڵ هاوڕێیانی پۆژناواییەکانی بەتایبەت ئەمەریکا بەستووە و لەهەموو
جۆرە پشتیوانیەکی دارایی/سەربازی ئەوان سودمەندە. بۆیە لەوانە ئیسرائیل هۆشیاری داوێت
بە ئەمەریکا کە عێراقێکی خاوەن چەک نەک فاکتەری جێگیری و ئارانی نییە، بەلکو بەپێچەوانەو ئارامی
و ئاسایشی ناوچە کە دەخاتە مەترسیەو. ئەو بوو ئەمەریکا پازیبوو کە سەنگەری خۆی بگۆڕێت و عێراق
بکاتە نامانج.

کەمتر لە (٢٤) کاتۆمێر دواوێ وتارە کە جۆرج بوش لەهێرش بۆ سەر عێراق، ئەنجوومەنی پێرانی
ئەمەریکا پێشویستی توندی دژ بەعێراق گرتەبەر. هەلبەت پێشینیارە دەرکراوە کە ئەنجوومەنی پێرانی
ئەمەریکا لەلایەنگیری دوژمنانێ ئەنجوومەنەو بۆ عێراق سەرچاوەی گەرت، هەرگیز بەشیوەی یاسا
دەرنەچوو تەنیا بەساردی پەڕیوەندیەکانی هەردوو وڵات ئەنجامدا.

لە (١١ ئەیلوولی) هەمان سالدا، (١٥٠ هەزار) کەسی عێراق لەبەردەم بالتۆیزی ئەمەریکا دا
خۆپیشاندا نایان کرد لە دواوێ ئەمە حکومەت عێراق دیپلۆماسیەکی ئەمەریکا وەک کەسێکی ئەخواستراو
لەعێراق دەرکرد. وڵاتە یە کە گرتووەکانی ئەمەریکا لەبەرامبەر ئەمەدا، دیپلۆماسیەکی عێراقی
لە ئەمەریکا دەرکرد. پەڕیوەندی و دۆستایەتی نێوان ئەمە دوو وڵاتە ووردەووردا ساردی تێکەوت و گومان
دروستبوو، هەرچەندە جۆرج بوش بەرێگرت لەتوندیەو سێناتۆرەکانی ئەمەریکا سەبارەت بەحکومەت
سەدام حەسین و ئەمە بارەو راستکردەو.

لهوکاته بهدواوه ورده ورده له کوز و کوزبونوه فرمی و نافرمیه کانی بهغدايه نهو پروياگه ندانه
 بلاوېزه که هملتيکی جيهانی به سرکردایه تی نه مریکا و هاوده ستی نیسرائیل هیه بۆ سرنگونکردنی
 رژیمی بغدا، نه مهش بووه هزی سره له دانی دژایه تی رۆژناوا له عیراقد. به یوچوونی سه دام حسین
 رووداوه کانی دواپی سملینه ری نهو راستیه بوون. له ونیشانانیه که سه دام بۆ سرنگونکردنی خزی دهیی نی،
 راگیاننده کانی په یوه ست به مافه کانی مروؤ بوو که به بمرده وامی دژی عیراق بلاوده کرایوه.

حکومت نه مریکا له خرابی په یوه نډیه کانی همدوو ولات ناگادار بوو (جۆن کلی) یاریده ده ری
 وهزاره تی دهر وهی به سرزو کایه تی دستمه که له (۱۹۹۰/۲/۱۲) په وانه ی بهغدا کرد، تا په یوه نډی به بریرسانی
 نه مریکا به رهو باشبوون به ریت و (جۆن کلی) عیراقی وهک فاکتیه ری چاکسازی له ناوچه که وه سفکرد. به لام
 هیشتا چه ند رۆژیک به سر نه م دانیه شته دا تینه په بریوو که رادیوی دنگی نه مریکا له به شیک
 له بهرنامه کانی خزیدا به زمانی عمره بی وهک (بیرو یوچوونی حکومت نه مریکا) بلاو یکرده وه، حکومتی
 عیراقی وهک تاوانکارترین رژیمی دنیا وه سفکرد و داوای له خه لکی عیراق کرد دژی رژیمی خوتن پژی
 بهغدا راپهرن. شتیه ناوه رۆکی نه م بهرنامه یه به جۆریک توندوتیژیوو که بالوتی نه مریکا له بهغدا
 ناچار بوو داوا له به بریرسانی سر وی خزی بکات به فرمی داوای لیبورودن له حکومت عیراق بکه ن.
 بهوته ی هار سه ری بالوتی نه مریکا له عیراق که دوا ی ناشکرا بوو، سه دام حسین دوا ی نهو رووداوه هیچ
 دودلیه کی نه ما که نه مریکا له هملی لبردنی رژیمه که یدا یه، به عۆره که شه وه ای سیاسی له عیراق
 له کۆتایی (شباتی ۱۹۹۰) به ته وای گۆزا و بلاو کراوه کانی عیراق هه میشه ناگاداری دده که
 نیستعمار گرایانی رۆژناوا و له سروشیانه وه نه مریکا له هملی گۆزینی رژیمی عیراق و زهره ر گیانندن
 به م ولاته دایه.

په یامی ناروونی په یوه نډیه کانی نه مریکا و عیراق له دهرکردنی دیلزماته کانی عیراق و
 نه مریکا بوو له لایم په کتروه، بووه هزی نه وهی که ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا هه م به به به ستی
 لبردنی نهو نااارامیانه ی سریه له داوه و هه م بۆ لیکۆلینه وهی زیاتر ده ستیه کی له (نیسانی ۱۹۹۰) که
 له پینج سیناتور پیکهاتبوو به سرزو کایه تی (بوب دول) په وانه ی بهغدا کرد. سه دام حسین له سکالا و
 شکاته کانی خزی بهر ده وام بوو دژی نه مریکا و بهریتانیا بۆ پاریز گاریکردن له نیسرائیل که به به ستیانه
 رژیمه که ی بروختن، حکومتی نه مریکا له وه لامدا بۆ ده خستی نیه ت پاکی خزی، خودی سروک کۆمار
 ناماده ی سه فهره یان له ریگی ته له فون بیسه لمینیت که نه مریکا ده یه ویت پاریز گاری له مانه وهی
 په یوه نډیه کانه له گمل عیراقد بکات.

نیشانه کان له لایم واشنگتونه وه دژ و پیچه وانه دهرده که وت و سه دام حسین نه یه ده زانی پشت
 به ووتنه کانی (دول و کلی) به ستیت یان برپا به هه نگاهه دوژمنکارانه کانی نه مریکا بکات. له

(٢٧ تەموزی) هەمان سالدا کاتێک واشنگتۆن سنورداری بانکی و بازرگانی تازەى سەبارەت بەعێراق لەبەرچاوەگرت، نەنجومەنى پیرانى ئەمەریکا بە (٨٠) دەنگ و نەنجومەنى نوێنەران بە (٢٣٤) دەنگ پرۆژەى پێشنیاز کراوى گەمارۆى نابووورى سەر عێراقیان پەسەند کرد^٤. بەعجۆرە بەسەرئێخان لەکشوهموای سیاسى نارۆشن کە دەستى کێشابوو بەسەر پەيوەندىەکانى هەردوو ولاتدا. هەردوو ولات بۆ ڕووبەرۆبوونەوه و جەنگى واقعی نامادە و لەکاردا بوون.

بەم شێوەیە لە (٢٥ تەموزى ١٩٩٠) لەدیدارى (ناپرێل گلاسپى) بەلۆیزی ئەمەریکا لەگەڵ سەدام حسین، ئەو دەرێشت کە هەولەکانى سەدام لەهەواری بنیاتنانەوه دا ستایش دەکات و پێتییستیهکانى ئەو بەپارە هەست پێتدەکات. بەلۆیزی ئەمەریکا لەناو ئەوهى کە ڕایدەگەیاندا ئەمەریکا نایەوت نرخی ئەوت زۆر بەرزیتتەوه لەگەڵ سەدام هاوخەمە. دەیکوت زۆر لە ئەمەریکیەکانى ناوچە ئەوتیهکانى حەزدەکەن نرخی ئەوت بۆ زیاتر لە (٢٥) دۆلار بەرزیتتەوه. وەپاشان دەرێشت سەبارەت بە ناکۆکیەکانى عەرەبەکان، وەك گفتوگۆى سنورى نیو لەگەڵ کویت مەسەلەیه کە نیتە وەك ئەمەریکا هیچ تێبینیه کمان لەسەرى نییه.

هەروەها دەربرینهکانى (مارگریت تاتوایل) و تەبیژی وەزارەتى دەرەوهى ئەمەریکا لەوه لایى پرسیاریک پەيوەست بەجنگگیرکردنى دوو لیوا لەهیزی زریۆشى عێراق لەسەر سنورى کویت ووتى: ئەمەریکا لەگەڵ کویت پەیمانى بەرگری نییه، نیتە هیچ پەیمانیکى بەرگری و ناسایشیمان لەگەڵ ئەوان نییه. لەپراستیدا ئەعجۆرە قسانە لەکەسانى پایەبلندى ئەمەریکاوه نیشانهى هەلکردنى گلۆبى سەوزەبوو بۆ عێراق بۆ داگیرکردنى کویت، کە بوو هۆى ئەوهى سەدام حسین لەنارەزوو بەرژوهندى ئەمەریکا لەناوچە کە لێکدانەوهى هەلەى بۆ بکات.

سەرەپای ئەو بابەتانهى سەرەوه هەندیک بابەتى تێرۆستى، پرۆژەدانانى جاسوسى و لەسێدارەدانى (بەزاد بازووت)، رۆژنامه نووسى گوڤارى ئۆبیرشەر کە بەهواى لێکۆلینهوه لەتەقینهوهك لەناوچەیه کى سەربازى بەغداوه بوو، هەروەها ڕاگرتنى چل ئەمبارى ئەلکتریکى لەفرۆکەخانەى لەندەن کە نامادە کرابوو بۆ گواستەوه بەرەو بەغدا کە بۆ هەلدانى چەکی ئەتۆمى بەکاردههێنرا و ترس لەهێرشى ئیسرائیل بۆ سەر دامەزراره سەربازى و ستراتیجیهکانى عێراق، هەموو ئەمانە رێگای خۆشکرد بۆ زیادبوونی بەدگومانى و دلەراوێ و ترسى لەلای سەدام حسین، بەم شێوەیە ئەو پێتییستى بە قەیرانیکیتر بوو بۆ بالابوونی خۆى و رۆژنەمە کى کە لەهێرشکردن بۆ سەر کویت ڕەنگیداوه.

جەنگى دوومى كەنداۋ (جەنگى نەوت):

ھىرشى عىراق بۆ سەر كۆيت لە (۱۹۹۰/۸/۲) و پاشان لكاندى نەم ولاتە بەخاكي عىراقمەو بە شىۋەيەكى گشتى كارىگەرى قولى لەسەر بارودۆخى ستراتىجى ئۇقيانوسى ھىندى و بەتايىبەت كەنداۋى فارسى بەجىيەشت. نەم ھەنگاۋە دوژمنكارانەيە زۆر لەخەلكانى دىنيا و بەتايىبەت سەركرەدەكانى ولاتان و چاودىترانى سىياسى سەرسام كرد و بۆ زۆر لەتويژەر و چاودىترى سىياسى و سەربازى چاۋەرۋان نەكراۋ بوو.

نەم ھىرشە كە بوو ھۆى پوخانى رۆژنى نال صباح و داگىركردنى سەربازى نەم ولاتە، شەپۆلىك لەپروتستۆ كردنى جىھانى بەدواۋەبوو. نەنجومەنى ھارىكارى كەنداۋ، كۆمكارى عەرەبى، رىتكخراۋى كۆنفرانسى نىسلاى و ھەرۋەھا نەنجومەنى ناسايشى رىتكخراۋى نەتەۋە يەكگرتۋەكان لەناۋ نەم رىتكخراۋە ھەرىتى و جىھانىانەبوون كە ھىرشى عىراق بۆ سەر كۆيتيان پرتستۆكرد.

نەم ھەنگاۋەى عىراق رۆبەرۋى پەرچەكردارى توندى چاۋەرۋانەكراۋى نەمەرىكا بوو ھە و نەم ولاتە تىۋرەكانى خۆى قۇناغ بەقۇناغ توندتر دەكرد. ۋ جۆرج بوش لە (۱۹۹۰/۸/۸) بەفەرمى پايگەياندا كە ھىزە سەربازىيەكانى نەمەرىكا بەمەبەستى بەرگىركردن لەعەرەبستانى سەۋدى بۆ ناۋچەكە رەۋانە دەكرىت. نەم بۆچون و خواستەكانى نەمەرىكاي بەمچۆرە خستەروو: يەكەم، چۈنەدەرەۋى بىقەمىدوشەرتى ھىزەكانى عىراق لەكۆيت. دوۋەم، گەرۋانەۋى ھۆمەتى رەۋاى (شرعى) كۆيت. سىيەم، پابەندىبۈنى ولاتە يەكگرتۋەكانى نەمەرىكا ھەرۋەك لەپاردوۋدا لەسەردەمى سەركايتى رۆزفەلت تا رىگان بەپارىزگارىكردن لەئارامى و ناسايش لەناۋچەى كەنداۋدا. چوارەم، سەدام حەسەن خۆى پەيمانىدات بەپاراستنى گىيان و ژيانى ھاۋلاتيانى نەمەرىكاي نىشتەجىي ناۋچەكە.

جىمىس بىكەرى ۋەزىرى دەرەۋى نەۋكاتەى نەمەرىكا لەلەى خۆيەۋە لەنەنجومەنى نۆئىنەران بەسەرغەدان لەسپاسەتى ھىرشەرى ھۆمەتى بوش وتى: وابەستەى جىھان بەسەرچاۋەى وزەى كەنداۋ و پىۋىستى پاراستنى بەدەستەتەننى نەم سەرچاۋەيە ۋاقىيەتتىكى ژيانىيە (حىياتىيە) كە سەدام حەسەن دەيتوانى بەبىرنى نەمە سىستەمى نابوورى جىھان رۆبەرۋى مەترسى بىكاتەۋە.

لەبەرنەۋە نەمەرىكا ھەلى كەۋتەدەست بۆ جىنگىركردنى ھىزەكانى لەناۋچەكە بەخەرجى ھۆمەتى كۆيت و ولاتانىترى عەرەبى بەمەبەستى بەرگرتن لەھىزەكانى عىراق بۆ ھاتنەناۋەۋى بۆ ناخاكي عەرەبستانى سەۋدى بەخىزاي ھەنگاۋىنا بۆ ناردنى ھىزەكانى خۆى و ھاۋپەيانەكانى بۆ ناۋچەكە.

ھەرچۆنىك بىت داگىركردنى كۆيت لەلەين عىراقمەۋە جارىكتىر ھەلى خستەبەردەستى نەمەرىكا تا بەشىۋەيەكى بەرفراوان و پەرچەك كە لەمىژۋى رابردۋى كەنداۋدا ۋىنەى نەبوۋە، دەستبىختە ناۋكارۋىيە ناۋچەكەۋە.

كاردانه‌وه‌ی نه‌مه‌ریكا له‌به‌رامبه‌ر ده‌ستدریژی عێراق بۆ سه‌ر كوێت:

قه‌یرانی كه‌نداو كه‌ به‌ده‌ستدریژی هێزه‌كانی سوپای عێراق بۆ سه‌ر خاکی كوێت و داگیرکردنی نه‌م نه‌میرنشین به‌چوکه ده‌ستی پێک‌کرد، به‌وه هه‌ژێ كاردانه‌وه‌ی جدی نه‌مه‌ریكا له‌به‌رامبه‌ر نه‌م هه‌یشه سه‌ربازیه‌دا. تیۆرزانانی عێراق له‌و باوه‌ڕه‌دا بوون كه‌ له‌دی‌ی پایه‌دارانی رۆژنا‌واوه ته‌نیا نه‌وتی كوێتیان به‌لاوه به‌نرخه نه‌ك خانه‌واده‌ی نال ص‌باح. له‌به‌رنه‌وه به‌بۆ‌چوونی به‌ع‌دا، نه‌وروپا و نه‌مه‌ریكا دوا‌ی داگیرکردنی كوێت له‌لایه‌ن سوپای به‌ع‌سه‌وه ده‌توانن به‌بێ كێشه نه‌وتی خۆیان له‌ناوچه‌كه به‌ده‌سته‌بھێتن، به‌لام هه‌له‌ی لێك‌دانه‌وه‌ی عێراقیه‌كان له‌وه‌دا‌بوو كه‌ نه‌گه‌ر نه‌وتی ناوچه‌كه بۆ نه‌مه‌ریكا و نه‌وروپا گرنگه، نه‌م نه‌وته به‌بێ متمانه‌كردن به‌رژێمه عه‌ربه‌یه خاوه‌ن نه‌وته‌كان ناگاته ده‌ستی نه‌وروپا و نه‌مه‌ریك.

جگه له‌و‌گریمانه‌یه‌ی كه‌ شێوه‌ی ده‌ره‌وه‌ی كێشه‌كه‌یه، پالنه‌ری به‌هه‌ژتریش هه‌یه، كه‌ نه‌مه‌ریكا و هاو‌په‌یانه‌كانی ده‌یانویست له‌به‌رامبه‌ر داگیرکردنی كوێت هه‌ول‌بدریت بۆ سه‌رپه‌نه‌وه‌ی توانا‌كانی سوپای عێراق، نه‌م سوپایه‌ی ده‌یتوانی هه‌ره‌شه‌ی جدی ی‌ت بۆ سه‌ر نیس‌رائیل و ولاتانی ناوچه‌كه. دوو سال پێش قه‌یرانی كه‌نداو به‌ره‌رسانی پایه به‌رزێ نه‌مه‌ریكا له‌دانیشتنی‌كی تایبه‌ت له‌نه‌جمه‌نی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یه‌ی نه‌مه‌ریكا‌دا جه‌ختیان‌كرده‌وه له‌سه‌ر پتویستی كه‌م‌ك‌رده‌وه‌ی توانای هه‌ژێ نه‌و ده‌وله‌تانه له‌ناوچه جیا‌وازه‌كانی جیهان‌دا كه‌ به‌هه‌ره‌شه بۆ سه‌ر به‌رژه‌وه‌نده‌یه‌كانی نه‌مه‌ریكا ده‌ژمێردریت.

ف‌دیک چینی وه‌زیری به‌رگری نه‌مه‌ریكا له‌مانگی (شباتی ۱۹۹۰) واته پینج مانگ پێش داگیرکردنی كوێت له‌لایه‌ن عێراقه‌وه به‌لگه‌یه‌کی نه‌یتنی واژۆ‌کرد كه‌تی‌دا به‌ریاری به‌رگری بۆ قوناغی (۱۹۹۲-۱۹۹۷) دیاری‌ک‌رد بوو. له‌م به‌لگه‌نامه‌یه‌دا داوا له‌هه‌یشه چه‌ك‌داره‌كانی نه‌مه‌ریكا ده‌كات كه‌ مه‌تر جه‌خت له‌مه‌ترسی یه‌ك‌یتی سۆفیت بکه‌نه‌وه و خۆیان بۆ نه‌گه‌ری جه‌نگه‌كانی هه‌یشه ناوچه‌یه‌یه‌كانی جیهانی سی‌یه‌م ناماده‌بکه‌ن.

له‌به‌رنه‌وه به‌باشی ناشکرا‌بوو كه‌ نه‌مه‌ریكا له‌توانا و په‌ره‌سه‌ندنی جبه‌خانه‌ی عێراق نیگه‌رانه. نه‌م په‌ره‌سه‌ندنه سه‌ربازیه له‌پال نه‌و هه‌ره‌شانه‌ی كه‌ سه‌دام حسین سه‌روك كۆماری عێراق له‌نیس‌رائیلی ده‌کرد، به‌بۆ‌چوونی پس‌پۆزان و سی‌اسه‌قه‌دارانی نه‌مه‌ریكا به‌مه‌ترسیه‌کی گه‌وره و جدی وه‌رده‌گیریت. مه‌ترسیه‌كه كه‌ نه‌مه‌رۆ یان سه‌بی ده‌ی‌ت له‌ناو‌بهریت تا له‌لایه‌ك پێگه‌ی سه‌ره‌کی خۆیان له‌ناوچه‌كه كه‌ نیس‌رائیله له‌ناسایش‌دا‌ی‌ت و له‌لایه‌ك‌یه‌وه به‌رده‌وامی نه‌وتی كه‌نداو سه‌رچاوه‌ی وزه و سوتنه‌م‌نی پێشه‌سازیه‌كانی نه‌مه‌ریكا، نه‌وروپا و یابان دا‌ی‌بنده‌كات دو‌چار ی مه‌ترسی نه‌ی‌ته‌وه.

سه‌باره‌ت به‌م ناما‌غه‌یه‌ بوو كه‌ ف‌عه‌رمانده‌ی ف‌عه‌رمانده‌یه‌ی گشتی هه‌یشه چه‌ك‌داره‌كانی نه‌مه‌ریكا پلانی سه‌ره‌کی بۆ لا‌به‌ردنی پتویستی‌یه‌كانی نه‌وتی به‌شێوه‌ی ده‌ستی‌وه‌ردانی سه‌ربازی له‌ناوچه‌ی كه‌نداو كه‌ له‌پێش‌دا ناماده‌یک‌رد‌بوو خه‌ست‌بویه‌ بواری جێبه‌جێ‌ك‌رده‌وه. له‌سالی (۱۹۸۷-۱۹۸۸) نه‌مباری ناوه‌ندی زۆر گه‌وره

بۆ گلدانه‌وه‌ی نه‌وت له‌لایهن نه‌مه‌ریکاوه له‌به‌حرین دامه‌زرا و به‌مشیویه بارودۆخی نه‌مباره‌کانی هێزه سه‌ربازیه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که گه‌یشه (٢,٤) ملیۆن به‌رمیل نه‌وت له‌گه‌ڵ (١,٥) ملیۆن به‌رمیل سوتهمه‌نی فرۆکه که بۆ نێره گوێژابۆوه زیادی کرد. ماوه‌یه‌کی که‌م دوا‌ی نه‌وه کۆنگرێسی نه‌مه‌ریکا ده‌نگیدا له‌سه‌ر پرۆژه‌ی دابینه‌کردنی بودجه‌یه‌کی گه‌وره بۆ نه‌وتی خا‌و و نه‌وت و رۆژ که به‌و‌پێیه توانای زه‌خیره‌سازی نه‌وت له‌نه‌مباره‌کانی به‌حرین بۆ (١٠) ملیۆن به‌رمیل نه‌وت زیادیکرد. ئهم داهێنه‌یه فرمانده‌ی فرمانده‌یی گشتی هێزه چه‌کداره‌کانی نه‌مه‌ریکا، دوا‌ی سا‌لی (١٩٨٧) له‌ولاتانیتری عه‌ره‌یی که‌ندا‌و به‌رده‌وامی هه‌بوو، به‌جۆرێک که رێژه‌ی خه‌زنکردنی نه‌وتی نه‌مه‌ریکا به‌قه‌باره‌یه‌کی به‌رچا‌و زیادیکرد. فرمانده‌ی ناوه‌ندی فرمانده‌یه‌ش له‌بواری چاکسازی و بیناکردنی لوله‌ی نه‌وتی و لابردنی گیروگرفته‌کانی به‌رده‌م دابه‌شکردنی نه‌وت هه‌نگاوی کارای نا‌ود.

به‌عجۆره به‌ته‌وا‌وی ئاشکرا‌یه که فرمانده‌ی فرمانده‌یی گشتی هێزه چه‌کداره‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌هه‌مان شوێنی روبرووبوونه‌وه له‌گه‌ڵ هه‌رجۆره هه‌ره‌شه‌یه‌ک له‌م ناوچه‌یه به‌نا‌مانجی سه‌ره‌کی و به‌سه‌ره‌تی ده‌ژمی‌ردیت و نا‌ماده‌ی هێزی خێرای خۆی و نا‌ردنی سێ هه‌زار جه‌نگا‌وه‌ر بۆ ناوچه‌که‌یه، له‌به‌ر نه‌وه یه‌که‌سه‌ر دوا‌ی داگیرکردنی کو‌ی‌ت له‌لایهن عێراقه‌وه، و‌لاته یه‌که‌گرتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌سه‌ر به‌نه‌مای نه‌خشه‌یه‌ک که پێشتر نا‌ماده‌ی کردبوو کاردا‌نه‌وه‌ی پێشاند‌ا و ئاشکرا‌بوو نه‌مه‌ریکا پێشنه‌وه‌ی په‌نا بۆ هێزێکی سه‌رباز‌ی فره‌نه‌ته‌وه‌یی به‌ریت، پشتی به‌توانای سه‌رباز‌ی - هونه‌ری خۆی به‌تایبه‌ت له‌بواری زه‌خیره‌سازی نه‌وتی - ووزه له‌ناوچه‌که و کارایی سیسته‌می دابه‌شکردنی خێرای سوتهمه‌نی له‌ولاتانی که‌نا‌ری که‌ندا‌و به‌ تایبه‌ت عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عو‌دی به‌ستوه. به‌د‌رێژایی ماوه‌ی جه‌نگی که‌ندا‌ویش ئهم نا‌ماده‌کار‌یه په‌یوه‌سته‌بووه به‌فرمانده‌ی فرمانده‌یی گشتی هێزه چه‌کداره‌کانی نه‌مه‌ریکاوه و خێرای له‌بواری نا‌ماده‌کار‌ی په‌یدا‌کردنی که‌ره‌سه‌ی سوتهمه‌نی و زه‌خیره‌سازی به‌رده‌وام بووه، به‌جۆرێک که به‌د‌رێژایی جه‌نگ قابلیه‌تی به (٩٠٠) هه‌زار به‌رمیل له‌رۆژێکدا خه‌ملێت‌راوه که وه‌لام‌ده‌ره‌وه‌ی هه‌موو پت‌رسته‌یه‌کانی سوتهمه‌نی نا‌مێره جه‌نگیه‌کانی نه‌مه‌ریکا بووه له‌ناوچه‌که‌دا به‌گشتی بۆ بواری هه‌وا‌یی و زه‌مینی.

له‌دوا‌ی داگیرکاریه‌که‌ی کو‌ی‌ت له‌لایهن عێراقه‌وه، نه‌خۆمه‌نی ئاسایشی رێک‌خه‌را‌ی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان توندترین کاردا‌نه‌وه‌ی له‌به‌رامه‌به‌ر ئهم داگیرکاریه‌ی عێراق پێشاند‌ا، به‌جۆرێک که ئهم کاره له‌می‌ژو‌وی رێک‌خه‌را‌ی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان بی‌تێنه بووه. نه‌خۆمه‌نی ئاسایش چه‌ند کاتژمی‌رتیک دوا‌ی داگیرکردنی کو‌ی‌ت دانیشه‌تیکی نه‌خامدا و به‌ده‌رکردنی بریارنامه‌ی ژماره (٦٦٠) دو‌ژمن‌کاریه‌که‌ی عێراقی پرۆتستۆکرد و دا‌وا‌ی کشانه‌وه‌ی بیه‌قه‌یدوشه‌رتی هێزه‌کانی عێراقی له‌خا‌کی کو‌ی‌ت کرد. هه‌روه‌ها نه‌خۆمه‌نی ئاسایش به‌ده‌نگدان له‌سه‌ر بریاری ژماره (٦٦١) عێراقی خسته ژێر گه‌مارۆی ئابووری و

چه‌کوه. به‌پنی نهم دوو بریارنامیه و بریارنامه‌کانی دواپی رینگا ددهات که له‌رینگای به‌کاره‌یتانی هیزه‌وه بتوانیت هیزه‌کانی عیراق له‌کویت دهریکریت. له‌بهرنهمه له‌دواپی چهند مانگیک له‌داگیرکردنی کویت (۱۲) بریارنامه له‌دژی عیراق دهرچوو، که دواهمینیان پیش هه‌لگیرسانی جهنگ دهرچوو که بریتیبوو له‌بریری (۶۷۸) ی نه‌غومهنی ناسایش بوو له‌(۱۹/۱۱/۱۹۹۰) که دوا ماوه‌ی بو عیراق دانا له‌(۱۹۹۱/۱/۱۵) خاکی کویت به‌جیبه‌یت و بریری (۶۶۰) جیبه‌جیبه‌کات. له‌دواپی نهم بریاره ده‌یان که‌شتی جهنگی و فیکه‌ه‌لگری نه‌مه‌ریکا، به‌ریتانیا، فره‌نسی و ولاتانیتری نه‌وروپی به‌مه‌بستی فشار خستنه‌سر عیراق هاتنه ناو ناوی که‌نداوه‌وه.

خالی جینگای سرنج لیژده نه‌ویه‌ک که یه‌کیتی سؤفیت به‌به‌لی دهنگی بو بریاره‌که‌دا (له‌بری وه‌گرتنی ۴ ملیارد دۆلار له‌عه‌ره‌به‌ستانی سعودی و به‌لینی پندانی ۳ ملیارد دۆلار یتر له‌لایه‌ن ولاتانی عهره‌بی که‌نداوه‌وه).

یه‌که‌مین کاردانه‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر داگیرکاریه سمربازیه‌کی عیراق داواپی پیکه‌یتانی دانیشتنیکی خیرای نه‌غومهنی ناسایشی ریکخراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان کرد بو سمرگرتن له‌م دوژمنکاریه. هه‌لته نهم هه‌نگاوه‌ی نه‌مه‌ریکا به‌هیچ جزیریک نه‌یده‌توانی به‌به‌ستیت له‌بهرده‌م نه‌و داگیرکاریه‌دا. دووه‌مین هه‌نگاوه‌ی نه‌مه‌ریکا به‌لۆکه‌کردنی پاره و داراییه‌کانی عیراق و کویت بوو له‌نه‌مه‌ریکا، که به‌لگه‌نامه‌کانی تاییه‌ت به‌وکاره شو له‌لایه‌ن راویژکارانی یاسایی کۆشکی سپی و وه‌زاره‌تی ده‌روه و وه‌زاره‌تی داراییه‌وه ناماده‌کرا و کاتۆمیر پینج که هیشتا رۆژیک به‌سمر دوژمنکاریه‌که‌دا تینه‌په‌ریبوو جۆرج بوش واژۆی له‌سمرکرد. هه‌نگاوه‌ی له‌مۆزه له‌ولاتانی نه‌وروپا و یابانیش نرا تا ریکگرت له‌وه‌ی نه‌و حکومه‌ته ده‌سکرده‌ی که‌عیراق له‌کویت دایه‌زاندوه سوود له‌ویاره زۆره‌ی کویت وه‌ریگرت که به‌سه‌د ملیارد دۆلار داده‌نرا.

له‌رۆژی یه‌که‌می داگیرکاریه‌که‌دا بوش له‌وتاریکدا رایگه‌یاند که (رینگام به‌دن که بلیم نه‌مه‌ریکا نهم داگیرکردنه به‌توندی پرۆتستۆ ده‌کات و داواپی کشانه‌وه‌ی بیقه‌یدوشمرتی عیراق ده‌کات. له‌دنای نه‌مۆدا نیت جینگای نه‌مۆزه کاره توندوتیژی و درندانه‌یه نه‌ماوه).

ته‌نیا به‌تیه‌ریبونی پینج رۆژ به‌سمر داگیرکردنی کویتدا، بوش له‌وتاریکدا بو خه‌لکی نه‌مه‌ریکا له‌پشناوی ناراسته‌کردنی ستراتیجی ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا چوار به‌نه‌مای دیاریکرد:

- ۱- کشانه‌وه‌ی بیقه‌یدوشمرتی عیراق له‌کویت.
- ۲- گه‌رانه‌وه‌ی حکومه‌تی ره‌وا (شرعی) کویت.
- ۳- پابه‌ندوبون به‌ناسایش و نارامی له‌که‌نداو به‌تاییه‌ت له‌بواپی هاتوچۆی نه‌وتدا.
- ۴- پاراستنی لایه‌نگرانی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که.

وه گريت. له بهر نه وه له (۱۹۹۰/۸/۵) وه زيرى بهرگرى خوى بهر وه عمره بستانى سعودى پوهانه كړد. بهر بندگان له مائوره سمر بازيه كانى عتراق له سمر سنورى عمره بستانى سعودى و ناديارى له نيته تى كار ه كانى، سعوديه كانى به جورتك ترساند كه دواى وتوويزيكي دورودريژ سر كه وت به سمر دوو دليه كميدا و پژوى ه وتى ناب مهليك فهد به ممرجه كانى نه ممرىكا به ناردين هيزه كانى بؤ عمره بستانى سعودى رازى بوو له گهل گرتنه ستوى هه موو خمرجه كانى نه م هيزه له لايهن عمره بستانى سعوديه وه و يه كه مين هه وال دربار هى نه م باسه كه دوايى به (نؤپراسيؤنى قه لغانى بيابان) ناويد هر كړد له هه مان پژودا بلاويؤ وه و پژوى (۸ى ناب) جؤرج بوش به فمرمى نه م نؤپراسيؤنه ي پاگميانلو جه ختى كړد وه كه نه م هيزه له سمر داواى عمره بستانى سعودى بؤ پاراستنى نه م ولاته له هيرش و ده ستريؤيه كانى عتراق ده نيرديت و ناماغي ته نيا بهر گر كړدن ده بيت، بوش هره وه بؤ يه كه م جار به شيؤيه كى قه تعمى وتى كه كؤمه لگاي نيؤدوله تى داگر كړدى كويت له لايهن عتراقه موه قبول ناكهن و عتراق ده بيت به بى ممرج هيزه كانى خوى له م ولاته بهر ته دهر وه.

له پژوى ۲۵ نابدا بريارى ژماره (۶۶۵) نه نچومنه ناسايشى رتيك خراوى نه ته وه يه كگرتو ه كان دهرچو كه به پتي نه م برياره بؤ نازاد كړدى كويت په نابريته بهر به كار هيتانى هيز. له دواى نه مو وه نه م مريكا به بى نه وه ي كار فمرمانى (متموريه ت) له لايهن نه نچومنه ناسايشوه پيئديت هه لسا بهر تي كختن و سازدانى هيزى نيؤدوله تى بؤ دهر پيراندى عتراق له كويت.

تا نه و ميؤوه ژماره ي سمر بازانى نه م مريكا له عمره بستانى سعودى له (۷۰) هزار سمر باز تيئپرى و بهر ده وامبوو له پوهانه كړدى سمر بازي زياتر. ناماغي يه كه مى نه م مريكيه كان جتيگر كړدى (۲۰۰ تا ۲۵۰) هزار سمر باز بوو له كه ننداو و له م بواره دا هه وله دييلؤماسى و كه مارؤى نابورى و كه مارؤى دهر يايى عتراق بؤ ناچار كړدى سه دام حسين بؤ كشانه وه له كويت پيش په نابردن بؤ ليدانى سمر بازي بهر ده وام بوو.

له ناوه راستى تشرينى يه كه م نه م مريكا به گوروتينيكي زؤرتروه بهر وه كه ننداو هات، تازه مينه ي بؤ رتيكا چاره ي سمر بازي هيزى هيرش بهر برخيتيت. به مجوره ژماره ي سمر بازانى نه م مريكا له عمره بستانى سعودى گيشته (۲۵۰) هزار كمس به لام جنرال شوارسكؤف فمرمانده ي هيزه كانى نه م مريكا له كه ننداو نه م هيزه ي به كه م ده زانى بؤ ده سپي كړدى نؤپراسيؤنى جهنگ دؤ به عتراق، چونكه زانيارى گيشته بوو به ناوه ندى فمرمانده ي نه م مريكا له ناوچه كه كه عتراق (۴۵۰) هزار سمر بازي له كويت جتيگر كړد بوو. به بهر زبونونه وه ي نرخى نه وت له سمره تاي تشرينى يه كه مى ۱۹۹۰، (۴۰) دؤلار بؤ بهر ميليك، سمرؤك كؤمارى نه م مريكا ناچار بوو له ژيتر كاريگمى نه مه دا بهر له نابورى نيؤدوله تى بكاته وه. بؤ

سیاسه‌مداران و خاوندان به‌رژده‌ندی ناروختی و نیگمرانی نوئی نه‌میریکا و پژمه‌کانی که‌نداو پی‌تویست بوو په‌نا بۆ هیزی ژۆره‌ملی له‌ناوچه‌که‌ بمرن.

به‌هۆی که‌می کاریگه‌ری گه‌مارۆی نابووری پژخراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان له‌سمر عیراق بۆ ناچارکردنی نه‌و ولاته به‌کشانه‌وه له‌خاکی کویت، سمرۆک کۆماری نه‌میریکا بریاریدا به‌ناماده‌کردنی زه‌مینیه‌ک بۆ هه‌لبژاردنی پژگاچاره‌ی سمربازی.

له‌به‌یاننامه‌ی (۱۹۹۰/۱۱/۸) بوش له‌فهره‌مه‌کردنی زه‌مینیه‌ی هه‌لبژاردنی پژگاچاره‌ی هیزی سمربازی، کاردانه‌وه‌ی خیرای کۆمه‌لگای نیوده‌ولته‌ی و کۆنگرته‌ی ولاته یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌میریکا لیکه‌وته‌وه. حکومت نه‌میریکا سه‌ره‌تا به‌ چالاکی له‌پژخراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان و دانوسان له‌گه‌ل یه‌کیتی سۆفیت بۆ ده‌نگدان له‌سمر بریاری (۶۷۸) به‌نیوده‌وله‌تیکردنی مه‌سه‌له‌که‌ گرنگیدا. نه‌م بریاره له‌(۱۹۹۰/۱۱/۲۹) ده‌نگی له‌سمر دردا و داوای له‌عیراق کرد تا (۱۹۹۱/۱/۱۵) بریاری (۶۶۰) ی پژخراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان و بریاره‌کانی دواتریش جێبه‌جێ بکات، له‌هه‌مانکاتدا پژگادرا به‌ژماره‌یه‌ک له‌ولاتان تانه‌و به‌رواره به‌لام نه‌ک به‌زۆر، بۆ جێبه‌جێکردنی بریاری (۶۶۰) پژخراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان سوود له‌هه‌موو هۆکارێک و هه‌رگرن بۆ لیدانی عیراق له‌کاتی پی‌تویستدا.

به‌دریژایی نه‌و ساوه دیاریکراوه، وه‌زیرانی ده‌ره‌وه‌ی عیراق و نه‌میریکا له‌جنتیف دانیشتیان هه‌بوو، که‌ هیچ سازشێکی نه‌کرد، نه‌مه‌ یاره‌ته‌ی حکومت بوشیدا بۆ سه‌رکه‌وتن به‌سمر عیراقدا په‌نابه‌رتته به‌ر کاری سمربازی.

له‌مانگی تشرینی دوومه‌ هاوکات له‌گه‌ل ناردنی هیزی زیاتر له‌لایه‌ن نه‌میریکاوه بۆ ناوچه‌که، ولاتانیتریش ناماده‌ی به‌شداریکردن بوون له‌هیزی فره‌نه‌ته‌وه بۆ ده‌ره‌په‌راندنی عیراق له‌کۆیت و ژماره‌ی سمربازیان له‌ناوچه‌که‌ زیاد کرد.

له‌میژووی بریاره‌که‌ی پژخراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان واته (۲۹ تشرینی دوومه‌)، بیست و حموت ولات، له‌وانه دوازدیه‌یان ولاتی عه‌ره‌بی بوون ناماده‌یی خۆیان بۆ هاریکاری نه‌میریکا له‌تێپه‌راسیژنی سمربازی دژی عیراق پیشاندا. له‌و میژووه‌دا ژماره‌ی سمربازانی نه‌میریکا له‌که‌نداو له‌ (۳۷۰) هه‌زار سمربازی تێپه‌ری کردبوو. ژماره‌ی تانکه نه‌میریکیه‌کان له‌ناوچه‌که (۴۹۰۰) دانه و ژماره‌ی فڕۆکه جه‌نگیه‌کان و بۆمبه‌په‌ڕه‌کان له‌بنکه‌کانی عه‌ره‌بستانی سه‌ودی گه‌یشته (۱۱۰۰) دانه، واته دوونه‌وه‌ندی هه‌موو فڕۆکه‌کانی عیراق. جگه له‌هیزی نه‌میریکا، (۴۰) هه‌زار سمربازی عه‌ره‌بستانی سه‌ودی و (۱۳۰) فڕۆکه و (۲۰۰) تانکی له‌به‌رده‌ستدا بوو. میسر (۳۵) هه‌زار سمرباز و (۶۰۰) تانک و (۲۰) فڕۆکه، به‌ریتانیا (۲۵) هه‌زار سمرباز و (۱۶۸) تانک و (۵۵) فڕۆکه، سووریا (۲۰) هه‌زار سمرباز و (۳۰۰) تانک و فره‌نسا (۱۲) هه‌زار سمرباز و (۲۰۰) تانک و (۷۵) فڕۆکه به‌شداریان کرد و له‌کۆیتی سازاد به‌ (۷)

ههزار سهرباز و (٦٠) تانك و (٢٠) فڕۆكه و باقى ولاتانى نهندامى نهنجومهنى هاريكاري كهنداو هه موويان به (٨) ههزار سهرباز و (٢٤) تانك و (٨٠) فڕۆكه بهشداری نۆيمراسيۆنهكيان كرد.

تێكراي ژماره سهربازاني نه مەريکا و هاويه يانه کانی له کهنداو له (٦٠٠) ههزار سهرباز تێپهريکرد که زياتر بوو له ژماره هيزه کانی عێراق له کويت، ژماره فڕۆكه جهنگيه کان و بۆمباريۆنه کانی نه مەريکا و هاويه يانه کانی له ناوچه که زياتر له (٢٠٠٠) دانهبوو، واته نزیکه چوار نهوهنده فڕۆکه کانی عێراق دهبوو. نزیکه سهد کهشتی جهنگه که شهبان کهشتی فڕۆکه هه لگربوو له ناوه کانی کهنداوی فارسی و دهريای عومان جیگیر کرابوون، که عێراق له بهرامبەر نه مهدا خاوهنی هيزی دهريایی نهبوو. سهره پای نهوه سه کۆی هه لدانى موشه کى (کروز و تۆماهۆکى) نه مەريکى له بنکه سهربازيه کان جیگیر کرابوو که له کاتی هيرشدا دهيتوانى ناماڤه ديارى کراوه کان له ناو عێراق به باشی بپيکيت. سهره پای نهوه نه مەريکيه کان ژماره يه کى زۆر له موشکى دژه موشهک (پاتريۆت) له ناوچانه جیگیر کردبوو که نه گهرى هه لدانى موشه کى عێراقى لیده کرا بۆى که توانى پيژى (٨٠٪) ی موشه که کانی عێراق پيش گهيشتن به ناماڤه کانی له ناسمان به تهقيينهوه.

له (١٢/١/١٩٩١) نهنجومهنى پیرانى نه مەريکا به زۆرينه يه کى کهم مۆله تى به سهرۆک کۆماردا تا له گه ل عێراق بکهوێته جهنگه وه و دواى چوار رۆژ هيرشى هاويه يانان بۆ سهر عێراق دهستپيک کرد. نه خه شى جهنگى نه مەريکا له کهنداو له سهره تادا بۆردومانى چرپه و بهرده وامى ناماڤه سهربازى و پيشه سازى و رینگا کان و هۆيه کانی پهيوه نديکردنى عێراق بوو به دريژاى چوار تاشه ش هه فته ي يه که مى جهنگ.

نۆيمراسيۆنى ناسمانى دژى عێراق له کاتژميرى (٢:٣٠) ی به يانى رۆژى (١٧ کانونى دووه) دهستپيک کرد بۆ ماوه ي (٤٠) رۆژ و تا (٧ شبات) بهرده وام بوو. له ماوه ي نهم چل رۆژه دا زياتر له (٨٠) ههزار چالاکی ناسمانى نه نجامدرا که رۆژانه دوو تا سێ ههزار چالاکی ناسمانى بيان کارفرمانى جهنگى و هيرشى موشه کى نه نجامده درا بۆ ليدانى شاره کان و دامه زراوه پيشه سازى و سهربازيه کان و دامره زگاى کاره با و بنکه ته له فوناته و گهيانندن و جاده و پرده کانی عێراق. هيزه ناسمانيه کانی عێراق يه کيتک له ناماڤه کانی هاويه يانان بوو له يه که مين رۆژه کانی نۆيمراسيۆنه کان هه موو فڕۆکه خانه کانی عێراق بۆ رينگرتن له فرينى فڕۆکه ي عێراقى ويران کران. زياتر له (٢٠٠) فڕۆکه ي عێراق له سهر زهوى بيان له کاتی هه ستانيدا تیکشکيتران و (١٤٧) فڕۆکه ي سهربازى و مه دهنى به مه به ستى رزگار بوونيان به سه لامه تى به بريارى سه دام حسين روويانکرده نيران.

سهر نه نجام دواى پينج هه فته له بۆردومانى چرپه، بوش فرمانى هيرشى زه مينى بۆ سهر عێراق ده رکرد، له م ماوه يه دا سه دام حسين بۆ تۆله کردنه وه له و گورزه جه رگه ي بهر عێراق که وتبوو، ده ستی کرد

به هيرشی موشه کی بۆ سەر شارەکانی عەرەبستانی سعودی و ئیسرائیل، بەلام بەهۆی جیگیرکردنی موشه کی دژه موشهک (پاتریۆت)ی ئەمەریکی لەم دوو ولاتە، زۆربەى هێرشە موشه کیەکانی عێراق پرچەلکرانەوه. لێردا تامانجی عێراق لەهێرشى موشه کی بۆ سەر ئیسرائیل زیاتر بۆ ڕاکێشانی هەست و سۆزى ولاتانی مسلمانى جیهان بوو بۆ پارێزگاریکردن لەعێراق و درز خستنه‌واو بەره‌ی هاوێه‌مانانەوه. بەبێدەنگ بوونی ئیسرائیل و وەلامنەدانەوه‌ی سەربازی - که ئەمەریکا داوای لێکرد بوو - نامانجەکی سەدام حسین بوو بەبەلقی سەرناو.

لەبەرەبیانی ڕۆژی (٢٤ شەبات ١٩٩١) هێزی زەمینى ئەمەریکا لەناوچەى کەنداو که لەنێو ملیۆن سەرباز تێدەپەڕی بى‌یارمەتى هێزی زەمینى بەریتانیا و فەرەنسا و عەرەبستانی سعودی و ولاتانیترى بەشدار هێرشێکی گەورەیان بۆ ناو‌خاکی کۆیت دەستپێکرد بەمەبەستى دەریەراندى هێزه سەربازیه‌کانی عێراق لەوناوچەیه بۆ ماو‌دی چوار ڕۆژ درێژه‌ی کێشا.

بارى دەرونى تێکشكاوى عێراق لەبەرەکانى پێشمودی شەڕ، بەهۆی دا‌برانیان و پچرانی پەيوەندیان لەگەڵ ناو‌ه‌وى عێراق و بریتى و تونیه‌تى بەهەزار هەزار خۆیان دەدا بەدەست هێزی هاو‌په‌مانانەوه. سەدام حسین فەرمانى ک‌شانەوه‌ی هێزه‌کانى لەناو کۆیت دەرکرد، بەلام پێش دەرچوونی لەکۆیت بریارى نا‌گ‌ری‌م‌ردانى لەبەرە نو‌ته‌کانى کۆیتى دەرکرد، که زۆرت‌رین بیره‌کانى ئەم ولاتەى سوتاند و برێکی زۆر لەنەوتى ئەم ولاتەى ڕژانده ناو‌شاوى کەنداوه‌وه و بووه‌هۆی گەورەترین کارەساتى ژینگەى لەناوچەکه و جیهاندا.

لەکۆتایى سێیه‌مین ڕۆژی جەنگى زەمنى نزیکەى هەموو خاکی کۆیت و بەشێکی گەورەى باشورى عێراق که‌وته ژێر دەستى هاو‌په‌مانەکانەوه لەهێزه‌کانى عێراق دەیان هەزار کۆژاو و زیاتر شەست هەزار سەربازیان لى بە‌دی‌ل‌گ‌یرا.

ئەم جەنگە خوێناوى و نابەر‌ابەر‌یه، هەوالنێرانی ڕۆژ‌نا‌وا بە‌گە‌ورە‌ترین جەنگى کلاسیکی زەمینى لە‌سالانى دواى جەنگى دووه‌مى جیهانى ناوى دە‌بە‌ن، سەر‌ئە‌نجام لە‌ڕۆژی چوارشە‌مه (٢٧/٢/١٩٩١) بە‌رازی‌بوونی هەموو مەرجە‌کانى ئەمەریکا و هەموو پ‌ریاره‌کانى ئەنجۆمەنى ناسایش (لە‌ناو‌ی‌اندا ک‌شانەوه‌ی بێ‌مەرج لە‌کۆیت و بژاردن و قەرەبوو‌کردنە‌وه‌ی زەرەرە‌کانى جەنگ و مانەوه‌ی سزای شابورى لە‌سەر عێراق) شەڕ کۆتایى هات و عێراق خۆیدا بە‌دە‌ست‌ه‌وه. بوش عە‌س‌رى ڕۆژی (چوارشە‌مه‌ی ٢٧ ی شەبات) پ‌ری‌اریدا که جەنگ لە‌نێو‌شە‌وه‌ی چوارشە‌مه بە‌کاتى واشینگ‌تۆن بە‌رام‌بەر (٨ ی بە‌ی‌انى پێنج شە‌مه بە‌کاتى بە‌غدا) بوەستیت. بە‌م‌جۆره جەنگى زە‌مینى تە‌نیا سەد کاتژمێرى خایاند.

هیزه‌کانی ئەمەریکا لەکەناری باشوری فورات بەدوری (٢٥٠کم) لەشاری بەغدا وەستان و جنرال شوارسکۆف لەچاوپێکەوتنێکدا لەدوای کۆتایی جەنگ ووتی ئەگەر بوش بریارێی وەستانی نۆیەراسیۆنی سەربازی دەرەنەکردایە هیزه‌کانی ئەمەریکا دوورژێتر دەگەشتنە بەغدا.

جینگای باسە کە لەم جەنگەدا بێکەمی دیگەرگاریا لەنۆقیانوسی هند بۆ نەنجامدانی نۆیەراسیۆن و کارناسانی ئەمەریکا پۆلی گەورەیی بینی.

﴿زیانە مادیه‌کانی ئەم جەنگە تائێستا ناتوانین بێخەملێنین، بەلام وەك تێبینی دەکەیت زیاتر لە (٦٠) ملیۆن کیلوگرام بۆمب و مادەیی تەقینەووە بەسەر عێراقدا لەماوەی چل رۆژی جەنگ و وێرانبوونی بەشی زۆری بێکە پیشەسازی و سەربازی و پالاوگەکان و فڕۆکەخانەکان و پرده‌کانی ئەم وڵاتە و زیانەکانی لەم جەنگەدا بە سەدەها ملیارد دۆلار دادەنرێت. (هەندێک لەبەسپۆران پێشەوی زیانەکان بە ٢٠٠ ملیارد دۆلار دەخەملێنین).

ژمارەیی هیزه‌کانی ئەمەریکا لەقۆناغەکانی کۆتایی جەنگی کەنداو گەشتە (٥٣٩) هەزار کەس، کە بە گەورەترین لەشکرکێشی ئەمەریکا دەژمێرێت لەدوای جەنگی ئێتێنامووە.

هەموو تێچوونی جەنگ لەسەر ئەمەریکا و هاوێپەمانەکان، بەپێی هەڵسەنگاندنێکی وەزارەتی بەرگری ئەمەریکا کە لەژمارەیه‌کی گۆشاری تایم کە (١١ی مارس ١٩٩١) بڵاوکراوەتەو بە (٤٧،٥) ملیارد دۆلار خەملێنراوە. گۆشاری تایم لەهەمان ژمارددا نوسیبووەتی، شەش وڵات ئەلمانیا، یابان، عەرەبستانی سعودی، کویت، نێمارەتی عەرەبی و کۆریای باشوور پازێ بوون بە پێدانی (٥٣،٥) ملیارد دۆلار خەرجی جەنگ وەك پێشبینی سەرەتایی خەرجیه‌کانی ئەم جەنگە.

جەنگی کەنداو کە بەلۆجیکێ هەردوو لایەنی بەشەرھاتوو پالێمری نابوو و سیاسی هەبوو و بە(جەنگی نەوت) دەناسرێت.

برپاری ناگرێستی ئەمەریکا لە(٢٧شوبات)دا گفتوگۆی زۆری هێنایە ئاراوە. بەلام لەوکاتەدا راکەمیندرا کە پێشتر لەنامانجە راکەمینراوەکەیی بوش لە(نابی ١٩٩٠) کاتی ناگرێستی کرداریە (عملی). کویت ئازاد بوو و هاوسەنگی عێراق بۆ جێبەجێکردنی چالاکی هێرش بردن لەدوایدا بەشیوێه‌یه‌کی خراب کەمیکردوو. گورزێک کە بەرتوانای جەنگی و سەربازی عێراق کەوتوووە بوو شیوێه‌یه‌ نەبوو کە پێشبینی دەکرا، بەمۆرە گورزێکی قورس بوو. راستە لەجەنگی زەمینیدا زیانەکانی ئەمەریکا کەمتر بوو لەوێ کە چاوەروان دەکرا، نرخی بەردەوامی جەنگ بەنومێدی روخانی سەدام حسین ناپۆشن بوو.

جگەلە ئەمەریکا کەس مۆلەتی نۆیەراسیۆنی سەربازی لەناو عێراق نەبوو، لەکاتی بەردەوامی جەنگ دەخراپە ژێر پرسیارەووە. ئەگەر واشنگتۆن پوختی سەدامی لەناو نامانجە سەرەکی و

دیاره‌کانی جه‌نگی دابنایه نه‌گهر هه‌بوو هاوکاری یه‌کیتی سوؤفیت و عمره‌به‌کان و هه‌تا فمه‌نساخی لهده‌ست بدایا.

له‌به‌لگه و هوکاریتر که وایکرد جوژج بوش سه‌رۆک کۆماری ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا والیبکات له‌کاتی نۆمه‌راسیۆن جه‌نگی که‌نداو خۆی بیاریزیت له‌پیش‌ده‌ی به‌ره و به‌غدا و نه‌م بریاره‌ش بووه هۆی مانه‌وه‌ی سه‌دام حسین، نه‌بوونی نه‌لتهرناتیفیککی گوغبار بوو له‌جینگای دیکتاتۆری به‌غدا، که بووه‌هۆی رزگاربوونی گیانی سه‌دام حسین، چونکه به‌ته‌واوی ناشکراوو که سه‌رنگونی رۆژمی به‌عسی عیراق کاریگه‌ری راسته‌وخۆی له‌سه‌ر ده‌رکه‌وتنی حکومه‌تی خودمختاری کورده‌کانی عیراق له‌باکوور و شیعەکان له‌باشووری نه‌م ولاته ده‌بیئت. روودانی نه‌م گۆرانکاریه و دوو نه‌غامی له‌راده‌به‌ده‌ر گرنگ له‌سه‌ر ناستی نارچه‌که ده‌گرتیه‌خۆ که هاوسه‌نگی هیزه‌کان ده‌گۆزیت و له‌نه‌غامدا ده‌بیته‌هۆی نه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌مه‌ریکا و هاویه‌مانه‌کان له‌ناوچه‌که بچاته مه‌ترسیه‌وه.

یه‌که‌مین نه‌غامی نه‌مه دابه‌شبوونی عیراق و به‌هیزبوونی نێران بوو، که وه‌ک ته‌نیا هیزێ بالاده‌ست نکۆلی لینه‌کراو له‌ناوچه‌که ده‌میتیه‌وه. دووه‌م دروستبوون و جینگیربوونی حکومه‌تیککی نیسلامی و نه‌یاری نه‌مه‌ریکا له‌سه‌ر زه‌وی عیراق که ده‌یتوانی به‌ته‌واوی کارگه‌ری نایدیۆلۆجی له‌سه‌ر مێرئینه‌ نه‌وتیی و ده‌وله‌مه‌ندکانی که‌ناری باشوری که‌نداو هه‌بیئت.

(سه‌ره‌رای نه‌و بابه‌تانه‌ی سه‌ره‌وه، مانه‌وه‌ی سه‌دام له‌سه‌ر ده‌سه‌لات نه‌گه‌ری زۆرتره له‌رووی دامالینی چه‌کی عیراق سه‌پاندنی بریاری چه‌ک دامالین، به‌تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌چه‌که کۆکوژه‌کان که له‌کاتی جینگیربوونی حکومه‌تیککی به‌ده‌سه‌لات له‌م ولاته نه‌غامدانی نه‌م کاره ناسان نه‌ده‌بوو).

ناماخی دورتری نه‌مه‌ریکا له‌لانه‌بردنی سه‌دام و مانه‌وه‌ی توانا ترسینه‌ره‌که‌ی له‌به‌رامبه‌ر ولاتانی عمره‌بی که‌نداو‌بوو، تا به‌و رینگایه هه‌م چه‌ک و جبه‌خانه‌کانی خۆی به‌و ولاتانه به‌رۆشیت و هه‌م مانه‌وه جینگیرکردنی هیزه‌کانی له‌ناوچه‌که مسۆگهر بکات.

(هه‌له‌ نییه گهر بلێن نه‌خشه‌ی بالاده‌ستی به‌سه‌ر که‌نداو ده‌گه‌ریتمه‌وه بۆ فکری هینری کیسنجر، نه‌م پلانه له‌ژێر چاودێری شه‌و له‌سالی (١٩٧٥) ناماده‌کراوه و دواتر له‌ژێر ناوێشانی (زالبوون به‌سه‌ر نه‌وتدا) له‌هارییرس مه‌گه‌زین (Harpers Magazine) بلاوکرایه‌وه.

نه نجامه ستراتیجیه کانی هیرشی نه ممریکا و هاوپه یمانان بۆ سه ر عیراق :

پیش دۆمکنکاری عیراق بۆ سه ر کویت ۛ رۆسرت ناینمن له وتاریکدا له ژیر ناویشانی (ته کنه لۆجیا و توانای چاودیری: سنوره نوێیه کانی سیاست) له ژمارهی (به هاری ۱۹۹۰) نۆزگانی نه غۆمه نی په یوه ندییه کانی ده ره وه ی نه ممریکا، هۆشدار ی ده دات که (له کاتی به شداری نه کردنی حکومت له هاندانی پیشه سازی نه ممریکا به گرنگیدانی زیاتر له بواری لیکۆلینه وه و په ره پیتدان، سه رمایه گوزاری ماوه درێژ و زیاده کردنی کارایی سیسته می په ره ده دی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا، نه م ولاته له ململاتی له گه ل هاوپه یانه سیاسیه کانی سه رده می جهنگی سارد دوا ده کویت ته گه ر نه م ململاتییه له گه ل یه کیتی سۆفیت کورته یه نیابیت، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ده که ویت ته به رده م هه لپژاردنی (ایختیارات) دژواره وه).

له به رنه وه له کاتیکدا ناردنه ی به ره مه ناسه ربازیه کانی نه ممریکا به هه مان خیرایی یابان و نه ورپا و ولاتانی تازه پیشه سازی گه شه نه کات، له کاتیکدا بارودۆخی تازه ی نیوده ولته ی پیوستی بۆ به ره مه یه تانی که له وه لی جهنگی که مبه و ته وه، له کاتیکدا نه ورپا له ناینده دا بازارێکی گه ره ی خسته ته خزمه تی پیشه سازییه کانی خۆیه وه و له ته کنه لۆجیای پیشه که وتوو و به ره مه یه پیشه سازییه کانیتر له و کیشه ره دا، نه م کاره ناسۆی گه شه ی ناردنه ی به ره مه ناسه ربازیه کانی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا تاریکتر ده کات. سه رنه غام له کاتیکدا که گه شه ی توانای دارایی و پیشه سازی ژاپۆن له به رده وامیدایه، له م بارودۆخدا ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ده بیت داواکاری ده ره کی له سه ر به رووبومه نابوورییه کانی خۆی زیاده بکات و داواکاری ناوخۆ له سه ر به رووبومی هاوردنه ی ده ره کی که مبه کاته وه تا لاسه نگی بودجه ی خۆی هاوسه نگ و به رزیکاته وه، به توانیت سه رمایه گوزاری زیاده بکاته وه و توانای ڤکه به رایه تی هه بیت، به گوزارشتیکتر چۆن ده توانیت نه م نه غامه به ده ست به ییت:

کۆتایی جهنگی سارد، نابووری ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا له خالی هیز و پیشه که وتنه وه به به راورد به نابووری ولاتانی نه ورپا و یابان داده به زیت و وابه سته ی نه ورپا و یابان به هیزی سه ربازی ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا وه که مده کاته وه و له نه غامدا هه ل بۆ نه م ولاتانه زیاده کات که نه و ده راهه ته زیاده یی له بواری سه ربازی خه رجیان کردوه بۆ باشکردنی ته کنه لۆجیا و توانای ململاتییه نابووری به کاربه یتن و له پیشه ڤکیتی بۆ ده سه کوته ی ته کنه لۆجیای بالاتر، ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ناچاره ده راهه تی زیاتر له پیشه سازی به تایه ت ته کنه لۆجیای پیشه که وتوو خه رج بکات و هه ره ها ژینگه ی ناسامی نیوده ولته ی و خواست له سه ر به رووبوم و خزمه تگوزاری سه ربازی که مده کاته وه و له سه ر به رووبومی ناسه ربازی زیاده کات، به لām گۆرانکاری نابووری نه ممریکا لده یی ڤا به ردودا له بواری ناسه ربازیدا له به رامه ر نه ورپا و یابان پتگه یه کی لاوازی هه بووه.

له نه بځامی هم مو نه وې که تر دې دې ده که ویت که ولاته په کږتووه کانی نه مریکا بږ ږگړا کړدنی نابوری خوی و پارټیگاری کړدنی ږولی سمر کړدایه تی جیهان له دنیای دواي جهنگی سارد، په کم ده بیت کونترولی نهو کالایانه به ده سته به بگړیت که کاریگری له سمر خواستی نږدې ده ولته تی و خواستی نږوخی ولاته په کږتووه کانی نه مریکا هیه، نهو کالایه ش نه وته. دوهم نه مریکا لایه نگرې نانارامی که شوه وای نږدې ده ولته تی و دروست کړدنی قمرانه، شینوازی گه شې نابوری هتواشه بږیه له ږتگی میکانیزمی نابوری ده ناتوانیت به ده و امیت، به جهنگ و دې کړدنی بازاري ه ږیمې له ږکه به رایه تی دروست کړدنی به ږیونز می له ږخی وزه و له پتناوی دروست کړدنی خواست بږ به هم و خزمه تگوزاریه کانی ه ولده دات بهو ناماڅه بگات تا کومپانیا و دامه زراوه کانی بنږیتته بازاريه کانی جیهانه وه و دهستی به سمر د بگړیت.

به هه لگړساندنې جهنگی که نداو تا ناستیکې زږر به ناماڅه کانی خوی له ناوچه که گیشته، به هه لگړساندنې نه م جهنگه نه مریکا به ناماڅی زږر له پیه ونه به به ږه ونډیه کانی خوی گیشته که له خواره وه ناماڅه بږ ه ږندیکان ده که ږن.

له ناو ناماڅه کانی نه مریکا وه ستراتیجیک له سیاسه تی دې ده وې خویدا، کونترولی ورده وړدې ناوډې ژبانی نابوری جیهانی کړد، که به بالادهستی و کونترولی دې ده رامتې داینگړدنی وږه و ولاتانی پشکه و توی جیهان ده توانیت کاربکات، باشرین ږتگاچاره بږ جیه جیکړدنی نه م سیاسه ته کونترولی ناوچه و ده وله مند به نه وتی که نداوه، که له ږتگی د وژمنکاری عیراق به کویت و جهنگی که نداو نه مریکا به ناماڅه و خواسته کانی گیشته.

بږ ولاته په کږتووه کانی نه مریکا فاکتېری سهره کی له قمرانی که نداو پاراستنی بیتونه و په کیتیه کی سمر بازی نافرمی له گه ل زږبه ی حکومته عمر دیه کاندابو، له سهره تای قوناغی قمرانه که، نه مریکا سمر که وتو بوو تا نیگمرانی عمر به کان سه به رت به نیسرا نیل جیابکاته وه له پریاری کړدنه و هیان له بهرامبر عیراقدا، نه مریکا بږ به دپیتانی سیاسه تی خوی له که نداو هه تا ناماده بوو زه ده وې ولاته به ږه ونډیخوازه کان له قمرانی نهو ناوچه به بږمیریت. (به خشینې ۷) ملیارد ډلار به میسر و (۷،۳) ملیارد ډلار به ترکیا له نیلوی (۱۹۹۰) و همره ها پیدانی یارمه تی تاییت به نمرده ن و میسر و تورکیا له چوارچتیه دا بوو).

بږ په که مینجار دواي جهنگی دووه می جیهانی نه مریکا له قمرانی کی گه وړه ی نږدې ده ولته تی وه ک زه ږتکی جیهانی هاته مه دانه وه و حکومتی سؤفیت جگه له شونکه تنی هیچی نه کړد و ولاته گه وړه پیشه سازه کانی نه وروپا و یابان له بهرامبر سیاسه تیک که نه مریکا دایر شتو جیه جیتان ده کړد ناږه زایه تیان دې نه پری، به لکو به به شداری راسته وڅو له جهنگی که نداو و به پیدانی به شینکی گړنگی

تیچوونی جهنگ توانیان سوود له ده رامه ته کان و بازاری نهم ناوچه میه وهریگرن. (نهلمانیازیبسو به پیدانی زیاتر له ۶,۵) میلیارد دۆلار خهرجی جهنگ و ریتزه ی به شداری یابان زیاتر له (۱۰) میلیارد دۆلار واته نزیکه ی پیتجیه کی هه موو خهرجی جهنگه که).

له راستیدا نه مەریکا به م سیاسیته و پیدانی خهرجی جهنگ له م ولاتانه ته نیا خهرجیه که قبول نه کرا، به لکو به به کارهیتانی چه که نه مبارکراوه کانی جاریکیت کارگه کانی چه که دروستکردنی خسته وه کار و له پرووی داراییه وه سرمایه ی نوستوو له نه مباره کانی نهم ولاته دا به شیه به کی چالاک له بازاری نه و ولاته که و ته وه گهر.

ههروه ها کویت، که خهرجی نۆژه نکرده وه ی به نزیکه ی (۱۰۰) میلیارد دۆلار ده خه ملینریت بازاریکی پرده رامه ته بۆ کالای نه مەریکی کرده وه. هه لبه ت ولاتانیترش که به شداریان کرد له جهنگی که ندادا، به تابه ت به ریتانیا و نهلمانیازیبان له م کاره سوودمەند بوون. عیراق ویرانکرا هه م بۆ نۆژه نکرده وه ی خۆی ناچاربوو په نابۆ ولاتانی پیشه سازی رۆژناوا و یابان به ریت و به شیه کی گرنگی ده رامه تی نه وتی خۆی بخته گیرفانی کۆمپانیاکانی رۆژناواوه.

له هه مانکاتدا له کاتی قهرانی (۱۹۹۰-۱۹۹۱) ی کویت، هاوسهنگی هیز له که نداد و تیکچوو و ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا به ناماده یی سهر بازی به هیزه وه، ده ستله ناو ده ستی ولاتانی نه نامی نه غومەنی هاریکاری که نداد، به شیه ی ده سه لاتی بالتر له ناوچه که ده رکوت. نیران له پایه ی دووه مدا بوو و عیراقیش به شیه ی گشتی له کار که وتبوو. نۆیه راسیۆنی سهر بازی له لایه ن ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا له کاتی قهرانی کویتدا، هه م له دیدی فراوانی و هه م له دیدی خیرایی گواسته وه ی سهر باز و نامیری جهنگی بیۆتسه بوو، نهم گۆرانکاریه ستراتیجیه، ناماده یی به رده وامی سهر بازی ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا له که نداد سه لماند، نهم به رده وامی ناماده یی سهر بازی، بووه هۆی گۆرانکاری به نه ما ستراتیجیه کانی له ناوچه که دا، نه ک ته نیا گه وره ترین هیزه سهر بازی به کانی که نداد (نیران و عیراق به جهنگی که نداد قهرانی کویته وه) گورزیباغواربوو، که توانای دارایی له که نداد وهرگرت و ده وله مەندانی ناوچه که (عهرهستانی سعودی و کویت و نیمارات) بۆ یه که مینجار چونه ریزی ولاته قهرزاره کانه وه.

سهر پرای نه وانه ی پیتسه وه نه مەریکا له کۆتایی نهم جهنگدا به نامانجی سهره کی و ستراتیجیه ر گه یشت له ناوچه ی که نداد که له خواره وه نامازه بۆ هه ندیکیان ده که مین:

(۱) ناماده یی کارا و راسته وخۆی سهر بازی له ناوچه که:

داگیرکردنی کویت له (۲/۸/۱۹۹۰)، هه لیککی باشی بۆ جینه جینکردنی ستراتیجیه تی نه مەریکا ره خساند، به ناماده بوون و جیگیربوونی له ناوچه ی که نداد تابوتانیت کیشه ستراتیجیه کانی دوا ی قۆناغی جهنگی سارد چاره سهریکات.

رؤیتیک که نه ممریکا وهک پارټیزه‌ری عمره‌بستانی سعودی و بهرگریکمر له‌کویت له‌برامبه‌ر مه‌ترسی هیرشی عیراق له‌جنگی که‌نداو بی‌نی و ناماده‌بوونی زیاتر له‌نیو ملیون سربازی نه‌ممریکی له‌سرخاکی عمره‌بستانی سعودی له‌کاتی جه‌نگدا، نفوزی نه‌ممریکای له‌م ولاته و ولاتانیتری ناوچه‌که زیاده‌کرد. یه‌کیتک له‌هویه‌کانی مانه‌وه‌ی رژی‌می سه‌دام حسین دوا کۆتایی هاتنی جه‌نگ، نه‌م بی‌انووه‌بوو بۆ درټزه‌دان به‌مانه‌وه‌ی هیزه سربازیه‌کانی له‌ناوچه‌که‌دا. له‌به‌رنه‌ره بوونی سربازی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌ممریکا له‌م پرووه‌ه پیتیست بوو به‌بیانوری نه‌وه‌ی که ولاتانی که‌ناری باشوری که‌نداو توانای بهرگریکردن له‌خۆیان نییه له‌برامبه‌ر هیزه گه‌وره‌کانی ناوچه‌ی که‌نداو که پاشکۆی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی نه‌ممریکا نین.

هه‌ر له‌م تیروانینه‌وه‌یه که (جنرال کۆلن پاوه‌ل فرمانده‌ی فرمانده‌یی هاویه‌شی نه‌ممریکا و جیمس بیکر وه‌زیری کاروباری ده‌ره‌وه نه‌و راگه‌یانده‌نیاندا که هیزه سربازیه‌کانی نه‌ممریکا تادوا‌ی چاره‌سه‌ری قه‌یرانی که‌نداو له‌ناوچه‌که ده‌مینه‌وه).

دوا‌ی جه‌نگ نه‌ممریکه‌کان به‌دانوسان له‌گه‌ل ولاتانی باشوری که‌نداو بۆ به‌ستنی رټکه‌وتنی به‌رگری و جیگیرکردنی بنکه‌ی سربازی هه‌میشه‌یی له‌م ناوچه‌یه خه‌ریک بوون. تا بتوانن له‌رټیگای دامه‌زاندنی بنکه‌ی ده‌ریایی و ناسمانی له‌ولاتانیتری که‌ناری باشوری که‌نداو ناماده‌یی هه‌میشه‌یی خۆیان له‌م ناوچه‌یه به‌ده‌ست به‌یتن.

له‌به‌رنه‌وه ((هیشتا ده‌نگدانه‌وه‌ی جه‌نگی دووه‌می که‌نداو له‌پرووی ده‌ستپه‌ردانی سربازی و ناسایشی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌ممریکا له‌که‌نداوای فارسی و ده‌ریای عه‌ره‌بی به‌رچاو ده‌که‌ویت. ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌ممریکا سه‌رکه‌وتوو‌بوو تادوا‌ی کۆتایی جه‌نگی دووه‌می که‌نداو رټکه‌وتنی ناسایشی به‌رفراوان و گه‌رنگ واژۆبکات و هیزه‌کانی خۆی له‌ناوچه‌که جیگیر بکات، که ژماره‌یان ده‌گاته (٢٥) هه‌زار سرباز. نه‌م ژماره‌یه نزیکه‌ی دوا‌زه نه‌وه‌نده‌ی هیزه‌کانی نه‌ممریکابه له‌ناوچه‌که پشیش سالی (١٩٩٠). سه‌ره‌پای بلا‌وبوونه‌وه‌ی هیزه سربازیه‌کانی نه‌ممریکا له‌ناوچه‌که، به‌رنامه‌ریزی پیتیست بۆ راهیتان، رټکه‌خستن، په‌ره‌پیدانی هیزه سربازیه‌کانی ولاتانی عه‌ره‌بی ناوچه‌که له‌پرووی چه‌ندی و چۆنیه‌وه له‌لایه‌ن راوټۆکارانی ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌ممریکاره له‌ولاتانی ناوچه‌که نه‌خامدرا، له‌م به‌اره‌دا قه‌باره‌ی و ژماره‌ی هیزه سربازیه‌کانی ولاتانی ناوچه‌که له‌سه‌ر ناستی ناوچه‌که زیاده‌یکرد)).

به‌پیتی گوزارشتیکی بنکه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی ستراتیجی له‌له‌ندنه‌ن به‌ناوی (هاوسه‌نگی سربازی) ده‌لټت نه‌م (٢٥) هه‌زار که‌سه‌ی سه‌ر به‌هیزی سربازی نه‌ممریکا له‌ناوچه‌که‌ن به‌عجۆره دابه‌شبوون له‌کویت (١٢٠٠) که‌س سه‌ره‌به‌هیزی پیاده، (١٠٠٠) که‌س هیزی ده‌ریایی و (٢٥) که‌س هیزی ناسمانی، له‌عه‌ره‌بستانی سعودی (١٤٠٠) که‌س هیزی پیاده و (١٨٢٠) که‌س هیزی ناسمانی و له‌قه‌تمر (١٣) که‌س هیزی پیاده و (٢) که‌س هیزی ناسمانی و نه‌وانیتریان له‌سه‌ر که‌شتیه جه‌نگیه‌کانی ناوچه‌که جیگیرکراون.

له كوتايدا ره خه ندى جيوړوله تيكي مانه وه له ناوچه كه زور لمره فراوانتره ته نيا له ناوچه ي كهن داويټ، بهر و اتايمى كه نه ميريكا به ده سكه و تنى هه ليك بژنه وهى دانوسانه كانى عه رب و نيسرائيل بخاته ژيتر چاوډيرى خويه وه.

(۲) كۆنترۆلى ده راسمى نوتى ولاتانى كهن داو:

نه گهر بزانين كه كهن داو نيروى سوتهمه نى به كار هيتراوى نه وروپاي رۆژناوا و زياتر له (۷۰٪) سوتهمه نى يابان دابيندكات و نزيكه ي (۶۵٪) يه ده گى نوتى جهان كه وتوته (۷) ولاتى كهن داو وه، كه به شى زورى نارده نى نوتى نه وان به كهن داوى فارسيدا تيدده پيريت، كهن داو ته نيا ناوچه به كه لمرورى زورى تواناي بهرهم و لمرورى پيويستيه وه وهك دواهمين سرچاوه ي ووزه ده رده كه وټ لهر رووه و گرنگى ستراتيحي خوى هيه، له بهر نه وه بهر ده وامي مانه وهى هيزه كانى نه ميريكا له كهن داو به بۆچوونى سرمايه دارى نه ميريكا ده توانيت بۆ ماوه يه كى دورودريژ نامانجه بالاكانى نابوروى نه و ولاته له پيه و ندى له گهل نه وروپا و يابان دابيندكات، له بهر نه وه هه و لدان بۆ كۆنترۆل كردنى سرچاوه ي دابينكردنى وزه ي جه مسهره پيشه سازيه كانى وهك يابان و يه كيتى نه وروپا كه بهر كه بهر سمركى نه ميريكا ده ژميردريڻ، له نامانجه دورمه رداكانى نه ميريكا به بۆ داگير كردنى بنكه ي نوتى كهن داو.

واته ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكا ده يه وهيت (به لوعه ي نوت) ي له بهر ده ستدايت تا هيتى دروستكردنى جوته له نابوروى جهان و تواناي كۆنترۆلى ره وشى گه شه ي بهر بهر كانى نابوروى خوى به ده ست بهيت. به هه مان هۆ نه و ولاته پيشه سازيانه له دابينكردنى ووزه ي پيويست زيات له جار ان پيويستيان به هاوكارى نه ميريكا دهيت، راستى نه م خواسته جنرال (فون لوهازن) له وتاريكدا به ناو نيشانى (جهنگى كهن داو: جهنگى كه له دژى نه وروپا) به مجۆره ده بخاته ورو (نه نجامى جهنگى كهن داو، كورت هيتانتيكى گه وريه له سياسته ي نه ميريكا و ناكامى و شكستبو بۆ نه وروپا، نه مه تاوان و به هاهه كه كه نه وروپيه كان قبوليده كن، چونكه ده سه لاتيان كرده قوربانى خه رجى. نه م جهنگه، نه وروپاي خسته په راويژه وه و هه موو بريا ره كان به ي جياوازي نه ميريكا ده ريده كات).

هه ره ها جهنگى كهن داو بووه هۆى نه وهى كه نفوزى نه ميريكا له عه ره بستانى سعودى، كويت و نيماراتى عه ره بى، كه زياتر له (۳/۲) نوتى نه م ناوچه به ده نيز نه ده رده و نه م سى ولاته ده توان رۆلى كار يگه ر بيسن له بريا ره كانى نۆپيكت و ديار يكردنى نرخى نوت له بازار په كانى جيهان دان به واتا به كيتر ده توانين بلين ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكا (له ريڠاى نه م سى ولاته وه) له ناو نۆپيكتا بوونى هيه.

به سمرغيدان له وابه ستمى زورى نه ميريكا به نه نوتى كهن داو وه و كه مېو نه وه ي يه ده گى نوتى نه م ولاته له ناينه دا، گرنگى بالا ده سى ولاته يه كگرتوه كانى نه ميريكا له م ناوچه به بهاشى ده رده خات به جۆريكت كه (ويليام فبيستر سه رۆكى ريكت خراوى CIA) له بهر ده م كۆميتيه ي خزمه تگوزارى سه ريارى

نەغمەنى پىرانى ئەمەرىكا، لە (۱۹۹۰/۱/۲۳) دەرىجىست كە ھاور دەى نەوتى ئەمەرىكا لە كەندار بەشئەىەكى سەىر لە (۱۰٪) بۆ (۲۵٪) لە ماوەى پىنج سالى نایندەدا زىادەدەكات).

(۳) لاواز كەردنى عىراق :

لە گەل كۆتايەھاتنى جەنگى عىراق ئىران، بوون و گەشى ماتۆرى جەنگى سەدام لە ناوچە كە نىتر بۆ رۆژئاوا ناسايى نەبوو، مەترسى گەورەى بۆ ولاتانى ناوچە كە و ئىسرائىل دروستدە كرد. لەم رۆوودە دەبوو لەىك رۆوداوى حساببۆ كراو و ئالۆزدا نەم ماتۆرى جەنگە بەتوندى سەركوت بكريت. نەمكارە بەجۆرىك بكريت كە بىتتە جىگای رازىكەردنى ھەندىك لە ولاتانى ناوچە كە و بەپاراستنى جىھان سەىرىكريت.

لەبەرنەوہ نامانجى ھاوبەشى ئەمەرىكا و ئىسرائىل تىكشكاندننى ماتۆرى جەنگى عىراق و سەپنەوہى نەم ولاتە ەك ھىزىكى ھەرىمى بوو، تانىسرائىل ەك ھىزى سەربازى سەركەى ناوچە كە بىتتە و لەكاتى نەغمەدانى ھەم دانوسانىكدا لەبارەى نایندەى ناوچە كە لەپىگەىەكى بەرزترداىت.

بەشىك لەستراتىجى ئەمەرىكا لە ناوچە كە پەىوہستەبەوہى كە ھىزى سەربازى و تەكنەلۆجى ولاتانى ناوچە كە لەوہىزاترىت كە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا بەگۇنجاوى نازانىت، لەكاتىكدا نەگەر نەمە رۆوبەدات، ئەمەرىكا ھەولەدەدات (ھاوسەنگى وىستراو) بەرقەرارىكات، كە نەم بارودۆخە لەعىراق بەرچاوكەوت و بە تىكشكانى عىراق لەجەنگى دووہەى كەندار توانى ھىزى سەربازى عىراق ەك ھىزىكى بەرجەستە و ھىرشبەر لە ناوچە كە بتوئىتتەوہ و بەشىكى سەركەى كە ماوەتەوہ لەژىر كۆنترۆل و پكىفى نۆدەولەتیدا بەئىتتەوہ.

تىكشكاندننى ماتۆرى جەنگى عىراق ئاگادار كەردنەوہبوو بۆ نەوہى كە ھىچ ھىزىكى سەربازى ھەتا بەپىشكەوتوترىن كەلەبەلى رۆوسى لەبەرامبەر ھىزى وىزانكەرى رۆژئاوا بەتايەت ئەمەرىكا ناتوانىت خۆى رابگرت، نەم ھەنگاوە نەك تەنیا گورزىكى كوشندەبوو بۆ عىراق، بەلكو دەتوانىن بلىن گورزىكى كارىگەربوو بۆ زۆربەى ولاتانى ناوچە كە.

سەرەپاى نەوہ ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەرىكا دواى جەنگى كەندار بەھەموو ھىزىوہ ھەولەدەدات رىگابگريت لەخۆپرچەك كەردنەوہى عىراق تا بەرگريت لەنۆژەنكەردنەوہى جەبەخانەكان و بەھىزكەردنى ھىزە سەربازىەكەى.

(۴) فرۆشتنى چەك لە ناوچە كە:

جەنگى كەندار بۆ ئەمەرىكا لەكات و شۆتىنى خۆىدابوو، يەكەم بەو ھۆىەى كە مىليارەھا دۆلار كە لەدەبەى پىشووفا بۆ بوارى چەك خەرجكاربوو، دەبوايە توانا و كارىگەرىەكەى پىشانىدريت، ھەروہا پىش جەنگى كەندار كەرگەكانى بەرھەمھىنانى چەك لەئەمەرىكا و ئەوروپا بەھۆى رۆخانى بۆكى كۆمۆنىستى و نەمانى مەترسى يەكىتى سۆفىت كەوتبوونە قەيرانەوہ لەوہەدواوہ خواستى تازە لەسەر چەك بۆ

جیگرتنه‌وه‌ی نامیزی جهنگی کاول بوو، جولای له‌ناپووری نه‌مهریکادا دروستکرد که به‌توندی پیوستیان پییوو.

له‌دوای جهنگی که‌نداو، بریکی زور له‌چک و پیوستیه‌کان که له‌م جهنگه‌دا به‌کاره‌ئیران، نه‌ک ته‌نیا ده‌بوو جینگای نه‌و چه‌که به‌کاره‌اتوانه بگره‌وه، به‌لکو ناردنی چه‌ک بۆ ولاتانی پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست که چه‌کی زیاتریان داواکردبوو، کارگه‌کانی چه‌ک له‌پۆژناوا به‌تایبته‌ نه‌مهریکا گیانی تازه‌یان به‌بهردا هاته‌وه. ((نه‌مهریکا رازیوو به‌به‌های زیاتر له (۱۸) ملیارد دۆلار فرۆکه و تانک و که‌لویه‌لی جهنگی بۆ ولاتانی هاویه‌یانی خۆی له‌پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست دوای جهنگ بنیتریت که به‌شی زۆری بۆ عهره‌بستانی سعودی نێردرا)).

((سه‌رکه‌وتنی ته‌کنه‌لۆجیا نه‌مهریکا له‌نۆیه‌راسیۆن گهرده‌لولی بیاباندا، بووه‌هۆی زۆری داواکاری ولاتانی هاویه‌یانی نه‌م ولاته له‌سه‌ر چه‌ک و رازیوونی کۆمپانیا نه‌مهریکه‌کان له‌داینه‌کردنی. له‌جیاتی نه‌وه‌ی نه‌مهریکا به‌سوودوهرگرتن له‌پینگه‌ی خۆی بۆ پارێزگاریکردنی نیوده‌وله‌تی بۆ که‌مکردنه‌وه‌ی فرۆشتنی چه‌ک به‌جه‌هانی سییه‌م، حکومه‌ته‌که‌ی بوش پڕۆژه‌یه‌کی په‌سهندکرد که بانکی هاورده و ناردنی نه‌مهریکا مۆله‌ت بدات به‌پێدانی نزیکه‌ی (۲۳) ملیارد دۆلار قهرز به‌هاویه‌یانه‌کانی نه‌مهریکا بۆ داینه‌کردن و کرپنی چه‌کی پیشکه‌وتوو و ناسراوی نه‌مهریکا)).

له‌به‌ر نه‌وه یه‌کیته‌ له‌ناماڤه سه‌ره‌که‌یه‌کانی نه‌مهریکا، له‌دروستکردنی قه‌یران له‌م ناوچه‌یه سه‌ره‌خوارکردنی ده‌راسته‌تی نه‌وتی عهره‌بستانی سعودی و ولاتانیتری که‌نداو بوو (به‌گرانبوونی نه‌وت بۆ ماوه‌ی چهند مانگ و گواسته‌وه‌ی سه‌رمایه له‌ولاتانیتری جیهان بۆ ناوچه‌ی که‌نداو)، تاب‌توانیته‌ تیچوونی په‌یوه‌ست به‌ناسانکاری سه‌ربازی و ناسه‌ربازی نه‌مهریکایی بدات.

به‌مۆره‌ فرۆشتنی هه‌رچی زیاتری چه‌ک و نیازمه‌ندکردنی ناوچه‌که به‌ته‌کنه‌لۆجیا و سه‌رمایه و پسپۆری پۆژناوا له‌ناماڤه‌کانی تری نه‌م قه‌یرانه‌یه.

(۵) له‌ناماڤه‌کانیتری جهنگی که‌نداو نه‌وه‌یه که نه‌مهریکا له‌گۆره‌پانی نه‌م جهنگه‌دا توانی چه‌که تازه‌کانی خۆی تاقیبه‌کاته‌وه و توانا و کاریگه‌ری هه‌ریه‌که‌پانی هه‌له‌نگاند، وه‌ک موشه‌کی تازه‌ی سه‌ته‌لایتی و جیگرتنه‌وه‌یان له‌شوینی کۆنه‌کان، موشه‌کی پاتریۆت یافڕۆکه‌ی استلیت و بی ۲ و چه‌که‌کانیتر.

هه‌روه‌ها ((له‌گوزارشتیکی نه‌ئینی رێکخراوی ناوکی به‌ریتا‌نیادا پشتگیری کراوه که نزیکه‌ی (۴۰۰) ته‌ن یۆرانیۆمی پییتنراو به‌سه‌ر خه‌لکدا باریوه، به‌قه‌سه‌ی هه‌ندیک له‌پسپۆزانی نه‌وروپایی ده‌گێره‌وه که عێراق گونجاوترین شوین بووه که نه‌نجامی به‌کاره‌ینانی یۆرانیۆمی لیوه‌رگه‌یریت، مه‌یدانیکی گونجاوه بۆ وێرانکردنی پاشاوه‌ی نه‌تومی به‌ره‌مه‌هاتوو)).

ستراتیجی سیاسه‌تی جله‌وگیری دوولایه‌نه :

تاده‌ستپنکی جه‌نگی کویت، سیاسه‌تی نه‌مهریکا له‌سهر بنه‌مای تیوری (هاوسه‌نگی هیز) ریک‌خوابوو، پیش شۆرش نیسلاسی نیران پاراستنی هاوسه‌نگی له‌نیوان نیران، عمره‌بستانی سعودی و عیراق دروستکرا‌بوو. دوا‌ی شۆرش لاوازکردن و به‌ربه‌ست دانان له‌به‌رده‌م نفوزی نیران له‌پرتگای گۆشه‌گیرکردنی نیران و به‌هیزکردنی عمره‌بستانی سعودی و عیراق و سه‌پاندنی جه‌نگ به‌سهریدا سه‌ربه‌لدا، به‌لام نه‌و ستراتیجه‌ی سه‌روه نه‌و نه‌غیامه‌ی لیکه‌وته‌وه که ناوچه‌که‌ی توشی قه‌یرانکرد له‌نه‌غیامی ناهاوسه‌نگیه‌وه دروستیوو. درۆمنکاری عیراق بۆ سه‌ر کویت له‌نه‌غیامی هه‌ولدان بۆ هاوسه‌نگ کردنی هیز له‌گه‌ل نیران له‌لایه‌ن عیراقه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوه. بۆیه دوا‌ی جه‌نگی که‌نداو (سیاسه‌تی جله‌وگیری دوولایه‌نه) به‌واتا به‌ربه‌ست دانان له‌به‌رده‌م نفوزی نیران و عیراق جینگای سیاسه‌تی هاوسه‌نگی گرتوه‌و.

له‌گه‌ل هاتنه‌سه‌رکاری حکومه‌ته‌که‌ی کلنتۆن، دوا‌ی چه‌ند مانگیگ لیکۆلینه‌وه وتۆینه‌وه له‌باره‌ی دیاریکردنی هیله‌ گشته‌کان و نه‌سلی ستراتیجی سیاسی نه‌مهریکا کرا، سه‌رنه‌غام ستراتیجیک به‌ناوی (جله‌وگیری دوولایه‌نه) که له‌لایه‌ن (مارتین نیندیک) نه‌ندامی با‌لای حکومه‌ته‌که‌ی کلنتۆن و یاریده‌ده‌ر له‌کاروباری پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست دیاریکرا و راگه‌یه‌ندرا، نه‌م ستراتیجه‌ چوارچینه‌ی سیاسه‌ته‌کانی نه‌مهریکای له‌ناوچه‌که به‌شیه‌ی گشتی و نیران و عیراق به‌شیه‌ی تایبه‌تی دیارو ناشکرکرد.

((له‌م ستراتیجه‌دا ولاتانی ناوچه‌که‌ی بۆ دوو ده‌سته‌ی وه‌ک (توندره‌وی شاینی و ناسیۆنالیزم) که چه‌کی کۆمه‌لکوژ و موشه‌کی بالستیان هه‌یه و (نیه‌رائیل و دراوستیکانی) دابه‌شکرده‌وه.

هه‌روه‌ها نه‌مهریکا وه‌ک (تا‌که هیزی با‌لاده‌ست له‌ناوچه‌که) و‌ا‌چاوه‌روان ده‌کریت که به‌توانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر پرتجه‌کی رووداوه‌کانی نا‌چه‌که جیه‌یتیت)).

مارتین نیندیک سه‌باره‌ت به‌م ستراتیجه‌ ده‌لیت:

((نه‌مهریکا له‌مه‌ودوا په‌یوه‌ندی به‌به‌رده‌وامی گه‌مه‌ی پاراستنی هاوسه‌نگی نیوان نیران و عیراقه‌وه نییه، چونکه هیزی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا و ولاته‌دۆست و هاوپه‌یمانه‌کانی له‌ناوچه‌که وه‌ک میسر، نیه‌رائیل، عمره‌بستانی سعودی، تورکیا و ولاتانی نه‌ندامی نه‌غیومه‌نی هاریکاری که‌نداو توانای نه‌وه‌یان هه‌یه که رووبه‌رووبونه‌وه دژی هه‌ردوو پرتیمی به‌غدا و تاران بگره‌ نه‌ستۆی خۆیان. نیت پتویست نا‌کات به‌یه‌کێک له‌م دوو پرتیمه‌ له‌به‌رامبه‌ر نه‌ویت په‌یوه‌ست بێن)).

((دواتر نیندیک سه‌باره‌ت به‌چه‌مکی هاتوو و دانراو له‌م ستراتیجه‌دا ده‌لیت (نیمه ستراتیجی خۆمان له‌ناوچه‌که به‌چه‌مکی وابه‌سته‌یی له‌به‌رامبه‌ر دوو به‌شی پۆژه‌ه‌لات و پۆژناوای ناوچه‌که ده‌ستپیده‌که‌ین، له‌م رووه‌هه‌ جله‌وه‌ی نه‌و هه‌ره‌شانه‌ ده‌گیرین که له‌نیران و عیراقه‌وه سه‌رچاوه‌ده‌گرن له‌پۆژه‌ه‌لاتی ناوچه‌که، که کاریگه‌ری له‌سه‌ر توانا‌کانی نیمه‌ بۆ ناشتی عه‌ره‌ب و نیه‌رائیل له‌پۆژناوای

ناوچه که به جیددهیلئت).

یه کینک له چه مکه گرنه گه کانی نه و ستراتیجه ی به جله وگیری دولایمه ناوده بریت، هه ولدانه بۆ کۆتایه نسان به ناکۆکیه کانی عمره ب و نیسرائیل وهك پیشه کی و به نامانجی په ره پیدان و جینگیر کردنی (نیسرائیلی نابوری گموره) له ناوچه که دا، بۆیه جله وگرتن و کۆنترۆلی نیران و عیراق له پیشینه ی کاره کانه. هه ره ها نیندیمیک له درێژهی رۆنکردنه وه کانیدا سه بارهت به مملاتی ستراتیجه کانی نه ممریکا له ناوچه که ده لیت:

۱- به نه نجامه گیانندی خیرای دانوسانه کانی عمره ب و نیسرائیل له دژایه تیه کانی به رده م کابینه ی کلنتۆنه.

۲- میراتگری هاسه نگی هیز له ناوچه که و ناستی توانای سه ربازی دژ به به ره ژوه وندیه کانی نه ممریکا له ناوچه که زۆر که مبهۆته وه. پاراستنی نه م بارودۆخه له بهرامبهر هه ولی به رده وامی نیران و عیراق بۆ بنیاتنانی نه مباری چه کی سه ربازی، به تاییهت له به ره ی موشه کی بالستی و نه تۆمی له مملاتی کانی کابینه ی کلنتۆنه.

۳- رۆژه لاتی ناوه راست ناتوانریت پاکبکریته وه به له ناو بردنی گروپیککی توندپه وی سه ربه گۆیه ن، چونکه گروپیکتر جینگای ده گریته وه، نیته نابیت مه سه له به کی ئالۆز که سه چاره یه کی نه ته وه یی و ناوچه یی هه به ساده و به رگیرن، نیته نابیت هه موو چاکسازی به کی نانی وهك بزوتنه وه یه کی توندپه و ره ته بکه ینه وه. یارمه تی به خه لک و حکومه ته کانی رۆژه لاتی ناوه راست له بهرامبهر نه و هه ره شانه ی له کاتی ده ره که وتنیدا له مملاتی گرنه گه کانی کابینه ی تازه ی نه ممریکایه.

دواتر نیندیک نه و یارمه تیه نه ی که بریتیه له (به دوا داچوونی چالاکانه ی دانوسانه کانی ناشتی عمره ب و نیسرائیل)، (جله وگیری توندپه وری، دۆزینه وه ی رینگاچاره بۆ پیشکه وتنی دیوکراسی و بازاری نازادی نابوری) ناماژه ی بۆ کردوه.

نیندیک سه بارهت به پیتیستی جله وگیری نیران و عیراق ده لیت: سیاسه تی کابینه ی کلنتۆن له جله وگیری دولایه نه ی نیران و عیراق له وه له سه نگاندنه وه سه رچاره ی گرتوه که رۆژه کانی نیران و عیراق هه ردوکیان دۆژمنی به ره ژوه وندیه کانی نه ممریکان له ناوچه که دا).

هه ره ها نه و پیتیویه که ((جله وگیری دولایه نه به مانای جله وگیری دوونه وهنده نییه، نیته له بهرامبهر عیراق و نیران یهك سیاسهت پیاده ناکه ین. چونکه هه ره که له م دوو حکومه ته به ره ژوه وندیه کانی نیته به جۆریکی تاییهت ده خه نه مه ترسیه وه. بۆیه بۆ رۆبه ر وپه ویه یان بابته تی تاییهت و سیاسه تی تاییه تمان دارشته وه.

له عیراق له گه ل حکومه تیک رۆبه ر وپه وین که هه م تاوانی جهنگ و هه م تاوانی دژی مرۆفایه تی

نه‌نځامداوه، حکومتیک که هیرشی کردۆته سهر کویت و چه‌کی کیمیايي به‌کاره‌یتاوه له‌دۆی میلله‌ته‌که‌ی خو‌ی و هم‌روه‌ها سیاسه‌تی سوماک که تا ئیستا له‌هۆرو زه‌نگاوه‌کانی باشووری عێراق به‌مه‌به‌ستی سه‌رکو‌تکردنی دانیشه‌توانی نهم ناوچه‌یه به‌رده‌وامه، بۆیه گۆڤاوه بۆ رۆژنیمیکي جنایه‌تکار له‌سه‌ر ناستی نینوده‌وله‌تی.

له‌نێران، له‌گه‌ڵ حکومه‌تیک ڤووبه‌ڤووبین که هه‌تا له‌قۆناغی دواي خومه‌ینیش به‌رده‌وامه له‌سه‌ر ڤه‌فتاری نایاسایی. به‌م هۆیه‌وه نيمه له‌گه‌ڵ حکومه‌تی نیسلامی نه‌یارین، نامانه‌ویتی بیروخه‌تین، له‌راستیدا هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه گومان که ناماده‌ی دانوسانی فرمی و معته‌به‌رین له‌گه‌ڵ حکومه‌تی نێراندا، هه‌ل‌به‌ت کاتیک نهم دانوسانه دروست ده‌ییت، هه‌مان ڤه‌هه‌ند و لایه‌نه تایه‌یه‌کانی له‌ڤه‌فتاری نێران که بۆته‌هۆی رووژاندنی نهم هه‌موو نیگه‌رانیه .

نهم به‌رده‌وام ده‌ییت و ده‌لیت که جله‌وگه‌ری عێراق له‌گه‌ڵ نێران جیاوازه، سه‌باره‌ت به‌عه‌یراق ڤیکه‌خراوی نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان دواي جه‌نگی که‌نداو هه‌لومه‌رجیکي زۆر سه‌ختی بۆ داناه و ڤه‌یاره‌کان و گه‌مارۆی نابووری به‌سه‌ردا سه‌په‌نراوه تا عێراق نه‌توانیت هه‌ره‌شه بیت بۆسه‌ر دراوسه‌یکانی یاخود ناشتی جیهان، سه‌ره‌ڤای نه‌وه‌ش ڤه‌نگانه‌دین دوژمنکاری بۆسه‌ر هاو‌لاتیه‌کانی خو‌شی بکات. نهم گه‌مارۆ نابوو‌یه کاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر سه‌دام حسین و سیاسه‌ته‌کانی به‌جیه‌تیشه‌وه)).

(نینه‌دیک هم‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌جله‌وگه‌ری نێران ده‌لیت: کاتیک نيمه نامانج و توانا‌کانی نێران هه‌لده‌سه‌نگه‌تین، ناو‌یتته‌ی مه‌ترسه‌یدار بۆ به‌رژه‌وه‌نده‌یکانی ڤۆژناوا ده‌بینن). نهم دواتر نیگه‌رانی ناشارامی له‌ڤه‌فتاره‌کانی نێران سه‌باره‌ت به‌ پینج باب‌ه‌ت باس ده‌کات: (پارێزگاریکردن له‌ته‌یروزی نینوده‌وله‌تی، دژایه‌تی دانوسانه‌کانی ناشتی عه‌ره‌ب و نیه‌رانیل، هه‌ولدان بۆ ده‌سه‌کوتنی چه‌کی کۆکوژ، پارێزگاریکردن له‌بزو‌تنه‌وه نیسلامی‌ه‌کان له‌ناوچه‌که و پینشیلکردنی مافی مرۆڤ له‌ناو نێراندا).

نینه‌دیک سه‌باره‌ت به‌په‌یوستی ڤووبه‌ڤووبه‌وه‌ی نێران ده‌لیت: په‌یوستی هه‌نگاوی به‌په‌له‌ دژ به‌هه‌ره‌شه‌کانی نێران له‌و‌راسته‌یه‌وه سه‌رچاوه‌ده‌گرت که نیه‌تی هه‌ره‌شه‌کردنی نێران له‌نیه‌تادا زیاتره له‌توانا‌کانی نه‌وه، به‌ل‌ام نهم بارودۆخه درێژه‌ی ناییت، نه‌گه‌ر نيمه له‌هه‌وله‌کان بۆ راستکردنه‌وه‌ی ڤه‌فتاره‌کانی نێران سه‌رکو‌وتو نه‌بین، پینج سالی‌تر نێران توانا‌کانی بۆ هه‌ره‌شه‌کردن له‌نیه‌رانیل و جیهانی عه‌ره‌ب و به‌رژه‌وه‌نده‌یکانی ڤۆژناوا له‌ڤۆژه‌له‌لاتی ناوه‌راست زیاتر ده‌ییت).

نهم نه‌نځامانه‌ی له‌ستراتیجی جله‌وگه‌ری دولا‌یه‌نه‌ی نه‌مه‌ریکا سه‌باره‌ت به‌نێران ده‌توانین بلین که:

١- جله‌وگه‌ری نێران پشت به‌م گه‌رمانه‌یه ده‌به‌ستیت که به‌لاوا‌کردنی بنه‌مای نابووری/سه‌ربازی نێران، ده‌توانریت ڤۆیه‌ی کاریگه‌ری نهم ول‌اته له‌سه‌ر گۆڤانه‌کاریه‌کانی ناوچه‌که به‌تایه‌یه‌تی له‌سه‌ر ناشتی عه‌ره‌ب و نیه‌رانیل که‌مه‌کرتیه‌وه و هم‌روه‌ها ڤه‌فتاری نێرانیش له‌هه‌موو بواره‌کاندا بگۆڤه‌دریت.

۲- سیاستی جلهوگیری لهره هندی نابوریدا بریتیه لهرنگرتن لهبرقمارابوونی همرجوره پمیهندیه کی نابوری که بییتسه هوی بههیزبوون و گه شه کردنی نابوری نیران و لهره هندی سمریازیدا ریگرتنه له دستکهورتنی نیران له همرجوره چه کیکی ناسایی یان نا ناسایی.

۳- لاوازی بنه مای نابوری نیران و نهو زیانانه ی له م مهسه لهیه ده کموتیموه، گرتنگرتن مهسه لهیه که نه ممریکا و نیسرائیل بۆ سه پاندنی سیاستی خویان به دوایدا دهوژن. (گه مارۆی نابوری نیران) و چاوه روانی پمیدابوونی بیسره و بهی سیاسی/نابوری و قمیرانی ناسایی به پیتی هه مان بیر کردنه و به.

۴- به لگه و نیشانه کان گه واهی نهو مهسه لهیه که ستراتیجی نه ممریکا وهک دایینکمری بهرژه وندیه کانی نه ممریکا و نیسرائیل، ستراتیجی پایه داره که به شتیوهی له سرخۆ و دورمه ودا جیبه جی ده کرتیت.

۵- رومروبوونه وای سمریازی له م ستراتیجیه دا همرچه نه ده به ممری له لایهن نه ممریکا وه له ناو دهق و نوسراوه بلاو کراوه کانی سیاستی جلهوگیری وه ده رنراوه، به لām توانای سمریازی نه ممریکا و باری سمریازی ته نیا ده رختنی نه ممریکایه بۆ کۆنترۆل کردنی بارودۆخی ناوچه که. له برمه وده همرجوره شکستیک له پتیجه کی ناشتی عمره ب و نیسرائیل و یان گۆرانکاری له ناوه وای عیراق ده توانیت نه ممریکا له بارودۆخی پیتیست، به سوده و رگرتن له هیزی سمریازی رزگارکات.

۶- جه ختکردنه وه له سر گۆرانی رهفتاری نیران به پیتی نهو مهسه لهیه، که هه موو نومیده کان بۆ هینانه دی نه م مهسه به پیتی گۆرانکاری ناوه وای بارودۆخه که له قمیرانی نابوریموه سره له ده دات. به کسāl دوی راگه یاندنی ستراتیجی ناویراوه به جلهوگیری دوولایهنه و بلاو بوونه وای نه ده بیاتی پمیه وندیار به م باسوه، همرچه نه ده به شیک لهره هنده کانی ناشکرا بووه، به لām له زور بواردا هیتشتا نارۆشنی تیدایه. له م ماوه یه دا همدیک گوزارشتی وهک (ههره شه ی نیران له سر بهرژه وندیه کانی نه ممریکا) و (پیتیستی گۆرانی رهفتاری نیران) زور به کاره یتراره و نه م مهسه لهیه تا نه ندازه یه ک ماهیه ت و ناماهی کۆتایی نه م ستراتیجیه ده رده خات.

(نه نتۆنی لیک)یش یه کیکه له نه خشه دارپۆهرانی سیاستی ده ره وای کلنتۆن که وهک راوینۆکاری ناسایی نه ته و بهی سمرۆک کۆمار کارده کات، دیدگا کانی واشنگتۆن سه به رت به هه ردو و لاتنی نیران و عیراق رابیده گه یه نیت که ((ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا ده بیت نه ک ته نیا ناماده یی سمریازی و ته کته له زجیای نه م دوو ولاته سنورداریکات، به لکو ده بیت سیاست و بارودۆختیک بییتسه پتشموه که نه م دوو ولاته گۆشه گیریکات و هه نگاوه کانیان له به یه نبریت و لهرنگای فشاری ته سه جه معیه وه (نیوده و له مته ی) نه مانه بخاته ژیر کۆنترۆله وه و گه مارۆیان بدات.

به بۆچونی لیک، کاره کانی نه م سیاسته سه به رت به نیران و عیراق به هوی هه لو ممرجی له بار که

دوای جەنگی کەنداو لەڕۆژەهلەتای ناوەراست ھاتۆتە ئاراوە، کارکردن زۆر ئاسانە، مەبەستی نەو لەھەلومەرجی لەبار، کۆتاییھاتنی جەنگی سارد و بەرقراری ھاوسەنگی سەربازی لەنێوان ئێران و عێراقدا دوای ھەردوو جەنگی کەنداو، دوای نەو ڕووداوانە بەتایبەت (نۆیمەراسیۆن گەردەلولی بیابان) ولاتانی ئەندامی ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو ڕازیبوون بەبوونی ھێزی سەربازی ئەمەریکا لەناوچەکەدا، ھەروەھا ئەنتۆنی لیک لەم بارەییوە بەرونی جەختدەکاتەو و دەلێت:

پیشوازی بەرچاو لەپتەوکردن و جێگیرکردنی پەییوەندی و ڕێکەوتننامەی تایبەت لەنێوان واشنگتۆن و ھاوبەیانەکانی وەک میسر، ئیسرائیل، تورکیا و عەرەستانی سعودی بۆ گۆشەگیرکردنی زیاتری ئێران و عێراق نەبجامدراو.

ھەروەھا نەو لەڕۆژەهلەتای ناوەراست وەک (غەنەیی سەرمەشق بۆ تێڕوانینەکانی ئەمەریکا سەبارەت بەجیھانی دوای جەنگی سارد) ناماژەیی بۆدەکات.

ستراتیجی جەلەوگیری دوولایەنەیی کلنتۆن چەند ئەمانجێک بەدوای خۆیدا دەھێنێت کە بریتییە لە:

- ۱- پارێزگاری لەبەرژووەندی نەتەوەیی ئەمەریکا لەناوچەیی کەنداو.
- ۲- پشتیوانی لەحکومەتە میانەڕووە عەرەبیەکانی ناوچەکە.
- ۳- ڕێگرتن لەدروستبوونی ھێزێکی بان ھەریعی.
- ۴- جێگیرکردنی یەکییتی ئاسایشی بەبەشداری و چالاککردنی ولاتانی ناوچەکە لەناوجەرگی (ئەنجومەنی ھاریکاری کەنداو).

۵- ھێنانەناوھەیی ولاتانی ناوچەکە بۆ بەشداریکردن لەئاسایشی کەنداو، واتە ھەمان خالی (۶+۲).

۶- بەشداریییکردنی ھێزەگەورەکان لەدایینکردنی ئاسایشی ناوچەکە لەوانە بەریتانیا و فەرەنسا.

۷- ڕەخساندنی زەمینەییکی لەبار بۆ ئاردنەدەرەوێ نەوت بەنرخێکی گونجبار.

لەراستیدا، ئەسلی گرنگی و بنەمای تیزی (جەلەوگیری دوولایەنە) بەپێچەوانەی تیۆرەکانی پیشووی ئەمەریکا تایبەت بەناوچەکە، ئەوێیە کە تیۆری تازە لەسەر بنەمای ڕووبەرۆبوونەو بەھەر جۆرە مەترسێک کە لەناوچەکە دروستییت و ھەرەشەیی لیبکات ڕێکخراو. ئەوی شایانی بایە لەم بوارەدا ئەوێیە کە بەپێی ھەمان تیۆرەکانی ڕابردوو، یەکییتی سۆفیتی پیشو وەک ھەرەشەیی سەرەکی پیشاندراو و کە دەبێت ڕووبەرۆوی ببەو، لەکاتیئێکدا نەو ڕووداوانەیی کە ناوچەکەیی بزواندووە، کاریگەری گرنگی لەسەر نرخی نەوت بەجێتێشتوو، وەک جەنگی عەرەب و ئیسرائیل لەسالی (۱۹۷۳)، شۆرشێ نیسلامی ئێران لەسالی (۱۹۷۹) یان جەنگی ھەشت سالی عێراق ئێران لەسالی (۱۹۸۰ — ۱۹۸۸) و ھەروەھا داگیرکردنی کویت لەلایەن عێراقەو لەسالی (۱۹۹۰) ھیچ یەکیک لەمانە لەمۆسکۆوە سەریھەلەندەدا.

گەرچی ستراتیجی ناوئراو بەجەلەوگیری ناوەرۆک و ھێلی کاری ئەمەریکا لەرووبەرۆبوونەو

بهرامبهر بنیران دیاری ده کات، به لّام میکانیزمی جنبه جیتکردنی نادیاره و جیبه جیتاکریت، به واتایه کیت نه ممریکا به پیتی نهم ستراتیجه نومیده واره له پرتگای راکیشانی یابان و نهوروپاوه گۆشه گیرکردنی نیتوده ولته نیران زیاتر بکات و له م رتگایه وه رفتار هکانی نیران بخته ژیر چاودیریه وه، دوی تیتیه ربوونی دوو سال بهسر راگه یاندنی سیاستی ناویراوه به جله وگیری هاوکاری بازرگانی نیران و نه ممریکا به مرده وامی هه بوو. چونکه نیران ولاتیک بوو که خواوهی (۶۰) ملیۆن دانیشتیوانی به کاربهره که ته نیا له سالی (۱۹۹۴) به بهای نریکهی (۱۲،۵) ملیارد دۆلار هاوردهی له ولاتانی نهوروپا هیناوه به بازار پرتکی باش داده نریت. له بهرته وه فشاری نه ممریکا لهسر نهوروپا و یابان به پیتی پاریزگاری و پشتیوانی له نه ممریکا به به لگهی به مرده وامی بازرگانی نه ممریکا له گه ل نیران بینه بجام بووه.

داماتو سیناتۆری کۆماری نه ممریکا له (۱۵ مارس ۱۹۹۵) به بارت به ناکامیه هکانی نه ممریکا ده لیت: ((سیاستی نه ممریکا تانه مرۆ نه بۆته هۆی گۆرینی ره فشاری نیران و بادانه وهی نهم ولاته به ناراستی میانر وهی، نهم بارودۆخه له وانیه به هۆی ره فشاری حکومتی نه ممریکا وه له بهرامبهر نیران بیت. چونکه کرینی نهوتی نیران له لایهن کۆمپانیاکانی نه ممریکا وه، هۆکاری به مرده وامی سیاسته دوو مئکارانه هکانی نیران بووه).

به پیتی نهو زانیاری و لیکۆلینه وانهی سیناتۆر نه لفس دامتو که جارتیکتر له سالی (۱۹۹۳) پلانی گه مارۆی نیرانی خستبووه دوو دوباره هه وله هکانی خۆی خسته کار و له کۆتاییدا کلنتون له ژیر فشاری کۆنگرێسدا له (۱۵ نازار ۱۹۹۵) بریاری پیاده کردنی گه مارۆی نابووری بهسر نیراندا ده کرد.

به لّام نه وهی له (جله وگیری دولایه نه) دا جیگای سه رنجه، ناوۆشنی یان پوچی نامانجه هکانی نه ممریکایه له بهرامبهر نیران و عیراقد، به واتایه کیت، سیاستی تازهی نه ممریکا سه بارت به نیران و عیراق دوجاری جۆریک لهسر گمردانی و بیتاوه رۆکی بووه، له راستیدا نهم سیاسته به و جۆرهی که دیاره به پیتی بنه مای پروخانی نابووری/کۆمه لایهتی نیران و عیراق داوێژاوه، بهو مانایهی که نهم دوو ولاته له ژیر فشاری گه مارۆی نابووری به تیلد ریته وه. بۆیه ده وله همردانی واشنگتۆن پیتا بناشه له کاتی وهستانی بهرنامهی جله وگیری دوولایهن یان گه مارۆی نابووری بیدهنگی هه لپۆرین و خۆیان له پیمانه هکانی نهم تیزۆره تازهیه پاکبکه نه وه.

له کۆتایی نهم باسه دا جیگای ناماژهیه که سیاستی جله وگیری به نزیهی خۆی دوو قۆناغی بریوه. قۆناغی یه که م قۆناغیک پالنه ریه که بۆ گۆشه گیرکردنی نیران و عیراق ده رکوتوو. له م قۆناغه دا جله وگیری دولایه نه پالپۆه نه ربووه که دهیتوانی بیته کۆسپ بۆ نه بجامدانی ههنگاوه هکانی نهم ولاتانه، به لّام نهیتوانی نهوان ناچار بکات به نه بجامدانی ههنگاری تایبته. بۆیه له قۆناغی دووه مدا، سیاستی هیرشبردن گیرایه بهر و پرۆژهی گه مارۆی (داماتو) به باشتیرین نیشانهی نهم سیاسته داده نریت.

به‌شی سینه‌م

لیکۆلینه‌وه له‌بێگه‌ی نێران و عێراق له‌ستراتیجی نه‌مه‌ریکا

سیاسه‌تی جله‌وگه‌ری دوولایه‌نه‌ی وڵاته‌ یه‌كگرتوه‌كانی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر نێران و

عێراقدا:

به‌سهرنجدان له‌گه‌رنگی ستراتیجی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست و رۆژ و گه‌رنگی ژیا‌نی (حیا‌تی) ناوچه‌ی که‌نداو بۆ رۆژنا‌وا به‌گه‌شتی و وڵاته‌ یه‌كگرتوه‌كانی نه‌مه‌ریکا به‌تایبه‌تی له‌په‌ڕوی دا‌بینکردنی سوتنه‌مه‌نی و ووزه و بازا‌ری گه‌رنگ بۆ چه‌ك و كا‌لا پێشه‌سازیه‌كان، به‌ئاگابوون له‌دیدي‌ چاودێرا‌نی سیاسي‌ جیهان و ده‌وله‌مه‌ردان و زانا‌یا‌نی نه‌مه‌ریکا بۆ دیاری‌کردنی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی نێران تاییه‌قه‌ندی خۆی هه‌یه. شێوه‌ی تیروا‌نینه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌نێران و عێراق زۆر ئالۆزه و له‌هه‌مان‌كاتدا تێك‌سالا‌وه، وڵاته‌ یه‌كگرتوه‌كانی نه‌مه‌ریکا به‌سهرنجدان له‌بارودۆخی ناوچه‌که و گه‌رنگی عێراق و نێران وه‌ك دوو وڵاته‌ی نا‌پا‌زی و نه‌یار له‌بوونی نه‌مه‌ریکا له‌که‌نداو، سه‌ره‌پای جیا‌وا‌زی له‌پێکهاته‌ی حکومه‌تی نه‌م دوو وڵاته‌، بۆ رێگه‌رتن له‌ها‌وپه‌یمانیه‌تی نه‌م دوو وڵاته‌ له‌گه‌ڵ به‌سوونی ئا‌کۆکی له‌گه‌ڵ حکومه‌ته‌که‌ی سه‌دام په‌ریار له‌گۆڕینه‌ی حکومه‌ته‌که‌، نا‌چاره‌ بۆ رێگه‌رتن له‌بالاده‌ستی نێران و بلا‌وبوونه‌وه‌ی نفو‌زی له‌ناوچه‌که و به‌سه‌ر وڵاته‌نی ناوچه‌که‌دا، عێراق و نێران له‌به‌رامبه‌ر یه‌ك‌تردا راب‌گریت، له‌م باره‌یه‌وه بۆ ئا‌گابوون له‌م حا‌له‌ته‌، ده‌قی سمپوزیومی* که‌ له‌ (٢٢ شوباتی ١٩٩٤) له‌نه‌خومه‌نی سیاسه‌تی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست له‌ (وا‌شنه‌گتۆن دی.سی) ساز‌دا له‌به‌ره‌چاوده‌گیریت.

سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر نێران و عێراق که‌ناوی (جله‌وگه‌ری دوولایه‌نه‌ی) لێنرا‌وه، له‌دانیه‌شتیه‌کی به‌یا‌نیانی نه‌م سمپوزیومه‌ خرایه‌ به‌ریاس و لیکۆلینه‌وه، ماهیه‌تی نه‌م سیاسه‌ته و ئاما‌جیه‌کانی وڵاته‌ یه‌كگرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌عێراق و نێران مشتوما‌لکرا، هه‌له‌سه‌نگاندنی به‌کارهێنانی ستراتیجیه‌کان یا‌ن راب‌ه‌رایه‌تیه‌کردن بۆ گه‌یهشتن به‌و ئاما‌جانه‌ له‌مه‌سه‌له‌کانیه‌ر بوو که‌ به‌سووه‌ جیه‌گای با‌س و لیکۆلینه‌وه، له‌م باره‌یه‌وه ده‌یه‌یت نه‌م په‌رسیارا‌نه‌ی خوا‌ره‌وه‌ به‌خه‌ینه‌په‌روو: ئایا نه‌م ئاما‌نج و ستراتیجیانه جیه‌گای قبۆله‌؟ ئایا به‌سوود و به‌ره‌مه‌دار ده‌یه‌یت؟ ئایا رێگا‌یه‌تیه‌ش هه‌یه؟

تیۆری مارتین نیندیک، یاریده‌ده‌ری تاییه‌تی سه‌رۆکی نه‌خومه‌نی سیاسه‌تی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست ده‌ریده‌خات که: ستراتیجی حکومه‌تی کلتنۆن له‌باره‌ی نێران و عێراق بابه‌تیه‌که ئا‌کۆکی هه‌تاره‌ته‌ ئارا‌وه.

* (سمپوزیوم نه‌خومه‌نیه‌که که‌ تێدا گه‌مه‌لێک له‌ خه‌لکی سه‌باره‌ت به‌یه‌ك بابته‌ی تاییه‌ت له‌سه‌ و با‌س ده‌که‌ن - وه‌رگێت.

حکومەتی کلنتۆن، سەبارەت بە پرومپروویونەوی عێراق و ئێران، مەسەلەی ھارسەنگی ھێز لەکەنداو پشتگوێ ناخات، نەمە خۆی بەرھەمی لیکۆلینەو و شیکاری ھارسەنگی ھێزە کە گەیشتۆتە نەم نەنجامی کە ئێران و عێراق ھەردووکیان لەرووی سیاسەتی حکومەتیەو سیاسەتیک دەگرنەبەر کە دژ بەبەرژووەندیەکانی ئەمەریکایە، نەم بارودۆخە کێشەییەکی تاببەت بەسیاسەت دیتنیتە ئاراوە کە جینگای تێروانینە، لەرابردوودا و لەبارودۆختکدا کە ھارسەنگی ھێز لەوسەردەمدا لەکەنداو حکمی دەکرد، لەو ناوچەییە کە لەرووی بەرژووەندی ئەمەریکاوە ژیانی بوو، نەم دوو ھێزە گەورەییە ناوچەکە ھەلەدەستان بەجیبەجیکردنی رۆلی خۆیان لەناوچەکە و ژمارەیک ولاتی بچوکتیش ھەبوون کە لەگەڵ نەم دوو ھێزەدا بەراورد نەدەکران، نەمانە بۆ بەرژووەندیەکانی ئەمەریکا بەگرنەگ سەیردەکران، واتە ولاتانی نیمچەدورگی عەرەبی، حکومەتی نەم کاتەمی ئەمەریکا ھەولیدەدا بۆ پارێزگاریکردن لەبەکێک لەم دوو ھێزە ناوچەییە بە مەبەستی پاراستن و پاسەوانیکردنی بەرژووەندیەکانی، بۆ نەم مەبەستە سەرھەتا حکومەتی ئێرانی سەردەمی شا و پاش پوخاندنی شا پارێزگاری لەسەدام حسین لەعێراق دەکرد.

دەتوانین بڵێین کە سیاسەتەکان لەرابردوودا بەرھەم و پەیمامیکی زۆر باشی نەبوو، ھەروەھا دەتوانین بڵێن بەھۆی رووداویکەو کە روودەدات، وەک شۆرشیک، جەنگی عێراق ئێران و دواتر داگیرکردنی کویت و جەنگ کەنداو روودەدات، سیاسەتەکانی رابردوو کارساتی لێدەکەوتتەو، بەھۆی ئەو، ھیشتا نامانجی سەرەکی ئەمەریکا ھەمان ھارسەنگی ھێزە لە ناوچەکەدا بە شێوەیک کە ھەم بەرژووەندی خۆیی و ھەم بەرژووەندی دۆستەکانی چ لەکەنداو و چ لەرۆژھەلاتی ناوھێرست بیاریزیت، باوەردەکریت کە پێگەی ناوچەکە بە جۆریکە کە ولاتە بەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەتوانن بە ابێ پشتبەستن بە عێراق و ئێران بەنامانجە گرنەکانی خۆی بگات.

نەو سیفەتە باشانە کە رینگا بەئەمەریکا دەدات، نەم سیاسەتە بگریتەبەر بەکورتنی بریتییەلە: یەکەم: کۆتاییھاتنی جەنگی سارد و ھەلۆھشانەوێ زھیزیککی وەک یەکیستی سوڤیت کە بوو ھۆی لەناوچوونی یەکیک لەچاودێرە گرنەکانی ستراتیی ئەمەریکا بەتایبەت لەکەنداو، نیتەر ناتوانیت ئەمەریکا نیگەرانی بکات، ھەنگاوەکانی ئەمەریکا نابیت بۆ رووژاندنی مەبەست و سیاسەتی دوژمنانەیی رووسیا بیت، یان بیتتەھۆی چالاک کردنی رووسیا لەپارێزگاریکردن لەدوژمنانی ئەمەریکا لەناوچەکەدا، بەواتایەکیتر نەم فاکتەر زۆر گرنە بەناسانی لەمەیدانی حساب بۆکراوی ئەمەریکا دا نەماو، نەمانی زھیزیک کە پارێزگاری لەدوژمنەکانی ئەمەریکا دەکرد لەناوچەکە، ھارسەنگی ھێزی لەبەرژووەندی ئەمەریکا گۆری.

دووم: له ماوهی دهی رابردوودا له نه غامی جهنگی عیراق نیران و دوا به دواي نو جهنگی کهنداو، جۆرتک له هاوسه نگی هیژ دروستیو که له ووی توانای سربازیه وه به بر اورد بر ابرودو گرنگی که متربوو، نو دروستیونی هاوسه نگی هیژ له نیران هم دوو ولاته دا ناسانتر سازان.

سییه: له نه غامی هیژ عیراق بۆ سر کویت، ولاتانی نه ندای نه غومه نی هاریکاری کهنداو، واتا دۆستانی نه مریکا، به پیچه وانه ی رابردو وه سبارت به گرتی په یانی ناسایشی له گه له نه مریکا ناره زوی زیاتریان پیشاندا، نه مه خوی توانای هیژ غای نه مریکای له ناوچه که و همروه ها روبرو بوو نو وهی هم ره شه کانی سر بر ژه وه ندیه کانی نه مریکا و نه وانه لیره دا هم ره شه ده که ن ناسانتر ده سازیتیت.

سره نه غام، هۆینه وهی کۆمه لیکتر له ستاتیجی نه مریکا، که له به هیژ کردنی هم ریچکه مه کاریگری نه رتی واقعی همیه، لیره دا مه به ست له هه مان هاوسه نگی هیژ له ناوچه که دا، که تیدا په که م نه مریکا ده توانیت له پاریز گاریکردن و دۆستایه تی هیژه گرنگه کانی ناوچه که (میسر، نیرانیل و عمره بستانی سعودی) دلنیا ترییت و دووم ده توانیت به مسوودوهر گرتن له ژینگه و هه لومهرجی قوناغی دواي جهنگی سارد و په یامه کانی جهنگی کهنداو به ریچکه ی بهر قمراری ناشتی نیوان نیرانیل و دراوسی عمره به کانی بگات، نه مه له جیه جیکردنی سیاسه تی جله وگری دوولایه نه له برامبر عیراق و نیرانیش گونجاوه.

همرکاتیک نه مریکا له جیکړکردنی ناشتی کۆمه لگا که له گرنگترین بهر وپیشچوونی حکومه ته که ی کلنتون بوو، سرکه وتبوو، هم ده توانین کوتایی به ناکوکی عمره ب و نیرانیل بیتیت و هم په یوه ندی ناشته وایی سوريا و نیرانیل بهر قمراریکات.

همرکاتیک نه مریکا بتوانیت ناسایش به شتویه ک له باشووری لوبان بهر قمرار بکات، که نیمکانی پاشه کشینی نیرانیل و واژوکردنی په یانی ناشتی نیوان نیرانیل و لوبان فرامهم ده کات و همرکاتیک له نه غامی هم هه نگاوانه نیمکانی چالاکی حزب الله له باشووری لوبان نه میتیت و چالاکیه کانی هم حیزه له هه موو لوبان سنوردار و که متریت، ده توانیت گورزیکي کاریگر له ناواته کانی نیران که فراواغوازی نفوزیه تی بۆ ناوچه رگی رژه ه لاتی ناوهر است به شینرت.

به پتی نه وهی که و ترا، ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا همرکاتیک له مره خساندن زه مینه ی ریکه وتنی ناشتی نیرانیل سرکه وتو بوو، توانای سوودوهر گرتنی سه دام له مه سه له ی فله ستین بۆ به دیه تانی مه به سه کانی له جیهانی عمره بی نامیتیت.

له نه غامی هم گورپانکاریه ستاتیجیه، به هه مان شتیه که له پشدا و ترا، نیر پیوست ناکات بۆ پاریز گاریکردن له هاوسه نگی هیژ له کهنداو و ناوچه که و بۆ پاسه وانیکردنی دۆسته کانی و پاراستنی

بەرژوهه‌ندیه‌کانی خۆیی و نه‌وانیش و هه‌روه‌ها جێگیرکردنی ناشتی له‌ناوچه‌ی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست په‌نا بۆ ئێران و عێراق بێریت. هۆی نه‌مانه‌ش هه‌مان تێگه‌شت و پێکه‌وتنی هاوبه‌شه له‌نێوان نه‌مه‌ریکا و دۆسته‌کانیدا سه‌باره‌ت به‌ماهیته‌تی مه‌ترسیه‌کان که هه‌مرویان ڕووبه‌رووی ده‌بنه‌وه و هه‌روه‌ها له‌م به‌واوه‌دا باشت‌ترین ڕه‌وش دروست بووه‌.

هه‌لبه‌ت، مه‌به‌ست نه‌وه‌نیه‌یه که ووزه‌ی گۆڕان یان پێویستی چا‌کسازی سیاسی له‌کاتی ڕووداوه‌کان و گۆڕانه‌کان نادیده‌ بگه‌ڕیت یان فهرامۆش بک‌ری‌ت، تا کاتێک که نه‌م گۆڕانه‌ ڕووبه‌نداییت، دل‌نایان له‌وه‌ی که ده‌توانی ڕه‌وش و ڕێکاری نی‌ستا به‌رده‌وام ده‌بیت و پاسه‌وانی و به‌ به‌ره‌و پێش‌بردنی به‌رژوه‌ه‌ندی و نامانجه‌کانی خۆیه‌وه‌ خه‌ریک بیت.

ج‌له‌و‌گه‌ری دوولایه‌نه به‌واتای ج‌له‌و‌گه‌ری دوونه‌ه‌نده نییه، نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامه‌به‌ر عێراق و ئێران یه‌ک سیاسه‌ت په‌ی‌ڕه‌وی نا‌کات، چونکه هه‌ریه‌که له‌م دوو حکومه‌ته به‌جۆرتکی جیاواز به‌رژوه‌ه‌ندی‌ه‌کانی نه‌و ده‌خه‌نه مه‌ترسیه‌وه، بۆیه بۆ ڕووبه‌رووبه‌نه‌ویان سیاسه‌تی تابه‌ت دا‌ڕێژاوه‌.

له‌عێراق حکومه‌تێک له‌سه‌ر کاره که هه‌م تا‌وانی ج‌ه‌نگی نه‌خامداوه و هه‌م تا‌وانی دژی مرۆ‌قابه‌تی، حکومه‌تێک که هێرش‌یکردۆته‌ سه‌ر کو‌یت و چه‌کی کیمیا‌یی به‌کارهێناوه دژی دانیش‌توانه‌که‌ی خۆی بۆ سه‌رکو‌تکردن‌یان سیاسه‌تی سوتماکی په‌ی‌ڕه‌وی پیاده‌کردووه که تانی‌ستا له‌ناوچه‌ی هۆ‌ڕ و زۆنگاوه‌کانی باشووری عێراق به‌رده‌وامه، بۆیه ڕژیم‌ێکی جینایه‌تکاری نی‌وده‌وله‌تی.

له‌ئێران، حکومه‌تێک له‌سه‌رکاره که هه‌تا له‌قوناغی دوا‌ی خومه‌نیش به‌رده‌وامه له‌سه‌ر ڕه‌فتاری نایاسایی، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا نه‌مه‌ریکیه‌کان له‌گه‌ڵ حکومه‌تی نی‌سلا‌می نه‌یارنییه، نایه‌وتت به‌په‌ی‌ڕه‌وتت، له‌پاشیدا هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ گوتراوه که و‌لاته‌ یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا ناماده‌ی دانوسانی فهرمی و مع‌ته‌به‌ره له‌گه‌ڵ حکومه‌تی ئێراندا، هه‌لبه‌ت کاتێک نه‌م دانوسانه دروست ده‌بیت، که هه‌مان ڕه‌هه‌ند و لایه‌نی تابه‌ته‌تی له‌ره‌فتاری ئێران که بۆته هۆی وروژاندنی نه‌م هه‌موو نی‌گه‌رانیانه، ده‌رکه‌وت .

ج‌له‌و‌گه‌ری عێراق له‌گه‌ڵ ئێران جیا‌وازه، سه‌باره‌ت به‌عێراق ڕێک‌خراوی نه‌تمه‌وه یه‌ک‌گرتوه‌کان دوا‌ی ج‌ه‌نگی که‌نداوه‌ له‌لومه‌رجێکی زۆر سه‌ختی بۆ داناوه و به‌په‌ی‌ڕه‌کان و گه‌مارۆ‌ی نابووری به‌سه‌ردا سه‌پێناوه تا له‌مه‌ به‌دوا عێراق نه‌توانیت هه‌ر‌په‌شه بیت بۆ سه‌ر دراوسێ‌کانی یاخود ناشتی جیهانی بخاته مه‌ترسیه‌وه، سه‌ره‌رای نه‌وه‌ش ڕێگانا‌ده‌ن دو‌ژمن‌کاری بۆ سه‌ر ها‌ول‌اتی‌ه‌کانی خۆشی بکات، نه‌و گه‌مارۆ نابووریه، نه‌م‌پۆش کاری‌گه‌ری زۆری له‌سه‌ر سه‌دام حه‌سین و سیاسه‌ته‌کانی به‌جێ‌هێشتوه‌)).

بارودۆخی باکو‌ری عێراق (هه‌رمی کوردستان) که نه‌مه‌ریکا و ها‌وبه‌پا‌نه‌کانی و تو‌رکیا هه‌ولی دامه‌زراندنی ناوچه‌ی نامن و دژه‌فرینیا‌نداوه، به‌جۆرتکه که کورده‌کان توانای چالاکی زیاتریان هه‌یه، نه‌وان له‌و نازادی و پارێزگاریه سودمه‌ندبوون که له‌میژو‌ری ها‌وچه‌رخدا بیتوته‌یه.

باشووری عێراق له بارودۆخێکی دژوارتردايه، نه مەريکا نه ئيتوانيووه ههنگاو بنیت که دهستی سەدام بيهستیت له نازاردانی شيعه کان.

لێره دا که نهجم و کاریگهریه کانی گه مارۆی نابووری ههستیي دهکريت، حکومهتی سه داميش ههستاه به قبولکردنی بریاره کانی رێکخراوی نه تهوه یه کگرتوه کان، له گه له نه وهی حکومهتی عێراق هاریکاری کۆمیتهی ناسایشی رێکخراوی نه تهوه کان له بواری چه کی کۆکۆ و ههروه ها چاودێری ماوه درێژی کردووه، به لام ده زانی که نه م و لات به نهی نهی له هه ولدايه چه کی کیمیا یی و سوتمه نی موشه کی پهیدا بکات، له نێستادا نه مەريکا له بارودۆخێکدايه که تێدا به مرده وامی پيشتلکردنی بریاره کانی رێکخراوی نه تهوه کان، واته بریاری (٦٨٧) هه لمه رجی ناگرهست و بریاری (٦٨٨) که داوا ی کۆتایه پێشان به سهرکوتی خه لکی عێراق ده کات، به جۆرێک رازیبوو و رعایه تی هه ندیک به ند له وانه چه کی کۆکۆز به یه که وه تیکه ل کردووه.

نامانجی نه مەريکا له لایه که وه هاوکاری توندوتۆژ و نزیک به دامه زراوه ی رێکخراوی نه تهوه کان و رێکخراوی نێوده وله تی مافه کانی مرۆشه، له لایه که تیره وه فشاره پێنان بۆ نه و حکومه ته تا به ته واوی بریاره کانی رێکخراوی نه تهوه کان قبول بکات. له م به واره دا، کاریگه ری گه مارۆی نابووری له سهر خه لکی عێراق به باشی ناگادارن به لام به هه مان شێوه که پيشتر ووترا، نه مەريکا چالاکانه سهرگه رمی نه جماعه دانی چالاکی مرۆڤه زستانه یه له عێراق و ناچه ی دژه فریسی پاراستوه تابتوانیت له به رامه بر هه نگاهه سهرکوتکه رانه کانی حکومه تی عێراق بیه مه یه دانه وه، پارێزگاری پێوست بۆ خه لکه که ی به ده ست به ییت. سه ره پای نه وه، بریاره کانی (٦٠٧ و ٧١٢) نه غومه نی ناسایشی رێکخراوی نه ته وه کان سەدام والیده کات کارابیت بۆ که مکرده نه وه ی نیشو نازاری خه لکی عێراق، به سوود وه رگرتن له م بریارانه، عێراق ده توانیت به مه به ستی دا یینکردنی به رژه وه نه دی پێوست بۆ کرینی که ره سه ی خۆراکی و که ره سه یتری پێوست بۆ خه لکی هه نگاو بنیت، سه ره تا سەدام حسین بۆ دانوسان له سهر نه م بریارانه نا رازی بوو، بۆیه ده بیت بۆ هه مو لایه ک ناشکرا بیت که حکومه تی سەدام به رپرسه له هه مو و ده ره سه ری هه کان که به سهر خه لکی عێراقدا هاتوه نه ک کۆمه لگای نێوده وله تی.

سه ره پای نه وه سوربوونی ئیعه (مه به ست نه مەريکا یه - وه رگپ) له دا بنکردنی ئاینده یه کی باشتر بۆ عێراق له به رژه وه نه دی ئیعه دا یه، هه ولتی ئیعه بۆ دروستکردنی حکومه ت دیموکراتی له م به واره وه سه رچاوه ده گرت، له به رنه وه له م به ری هه وه نه مەريکا پارێزگاری له کۆنگره ی نیشتمانی عێراق و نامانجه کانی نه م کۆنگریه ده کات، که نه م کۆنگریه پێکهاتوه له تیکه له یه ک له گروپی دینی و نادینی و گروپه نه ته وه یه کانی عێراق، تا له ئاینده دا جۆرێک له حوکمی کۆمه لێ له جیاتی رژی می نی ستا له عێراق بیتته سه رکار.

لهیشتا و ترا که شوئنهوار و په‌یامه‌کانی گه‌مارۆی نابوری هه‌ستیییکراوه، پینگه‌ی جه‌ماوه‌ری سه‌دام رۆژبه‌رۆژ له‌که‌مبونه‌وه‌دایه و قه‌ویاس له‌سه‌ر هه‌ولێ کۆده‌تا له‌زیاد بووندايه. ده‌سته‌به‌ئێزانی (غبه) عێراق رۆژبه‌رۆژ نا‌ئارام‌تر و بێ‌قه‌رار‌تر ده‌بن، بۆیه له‌و‌روی سیاسه‌تی گه‌شیه‌وه، نه‌مه‌رۆ نه‌ک ته‌نیا ده‌توانی‌ت راپه‌گه‌یه‌نیت که حکومه‌تی سه‌دام حسین بۆ وڵاته دراوسێکانی عێراق هه‌ره‌شه دروست ناکات و نه‌مه‌ریکا نامێر و نامرایی پێویستی بۆ جله‌موگرته‌ی له‌به‌رده‌ستایه، سه‌ره‌رای نه‌وه ده‌توانی‌ن ب‌لێن که فشاره‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌سه‌ری به‌تێه‌ری‌بوونی کات شوئنهوار و نه‌ه‌جایی زیاتر به‌جێده‌هێلێت.

به‌لام نێزان شه‌ری هه‌م به‌جوك و هه‌م گه‌وره‌یه بۆ سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا، به‌جوكه له‌و‌وه‌ی که نێزان نه‌مه‌رۆ نه‌وه ته‌رسیه‌یی نییه که عێراق پێنج سال پێش نیستا بۆ به‌ره‌وه‌ندی نه‌مه‌ریکا هه‌یه‌وو، بۆیه وڵاته په‌که‌رتوه‌ه‌کانی نه‌مه‌ریکا هه‌موو هه‌وله‌کانی ده‌خاته‌کار تا نێزان دوا‌ی پێنج سالی‌تر نه‌گۆرێت بۆ عێراقی پێش پێنج سال، کێشه‌ی نه‌مه‌ریکا له‌گه‌ڵ نێزان له‌پێنج به‌ره‌دایه (وه‌ک نه‌مه‌ریکا راپه‌ده‌گه‌یه‌نیت) نه‌وه پێنج خاله‌ش بریتیه له:

- په‌که‌م: هه‌ڵدان بۆ ده‌سکه‌وته‌ی چه‌کی نه‌تۆمی و جۆره‌کانی‌تری چه‌کی کۆکۆژ.
- دووه‌م: هه‌ڵدان بۆ ده‌سکه‌وته‌ی ده‌سه‌لاتی هێرشه‌به‌ر له‌به‌واری چه‌کی ئاسایدا به‌ مه‌به‌ستی هه‌ره‌شه له‌دراوسێکانی.

- سێهه‌م: پارێزگاری‌کردن له‌تێرۆریزم له‌سه‌رانسه‌ری جیهاندا.
- چواره‌م: هه‌ڵدان به‌ ئاراسته‌ی نا‌کۆکی په‌وتی ناشتی عه‌ره‌ب و ئیسرائیل، چ له‌ پینگای گوتاری توند و روژینه‌ر و چ له‌ پینگای کاری توندوتیژی‌یه‌وه.
- پێنجه‌م: هه‌ڵدان به‌ ئاراسته‌ی سو‌دوه‌رگرتن له‌پینگه‌ی دژواری خۆی که هه‌ندیک له‌دۆستانێ نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که به‌هۆی نه‌ه‌وه گه‌رفه‌تار بوون.

نه‌وه‌ی واده‌کات که سیاسه‌ت و ره‌فاری حکومه‌تی تاران له‌م به‌ره‌دا به‌گۆرێت، به‌ره‌قاره‌ری په‌یه‌وه‌ندی ئاسایی که جینگای قه‌ولی‌بێت، به‌لام نێزان وڵاتیکه شۆرشگه‌یه‌ری (توندپه‌وه) که رابه‌ره‌کانی تا نیستا به‌هۆی نه‌وه‌ی که نه‌مه‌ریکا له‌سه‌رده‌می پێش‌وه‌دا له‌گه‌ڵ شا په‌یه‌وه‌ندی توندوتۆلی هه‌به‌وه، ر‌ق و کینه‌یان دژ به‌م وڵاته هه‌یه. په‌یامه نا‌گه‌رینه‌کانی رابه‌رانی نه‌م وڵاته به‌ناشکرا دژ و دۆه‌منانه‌یه له‌گه‌ڵ به‌ره‌وه‌ه‌ندی‌ه‌کانی نه‌مه‌ریکا‌دا.

گه‌توگۆ و مە‌ملەتەکانی نه‌مه‌ریکا و نێزان نابێت به‌پێکه‌دانی شارستانیه‌کان به‌و‌مێزین، وڵاته په‌که‌رتوه‌ه‌کانی نه‌مه‌ریکا هه‌یج کاتیک دۆه‌منانه‌تی و نا‌کۆکی له‌گه‌ڵ په‌ه‌ندی ئیسلامی کۆماری ئیسلامی نێزاندا نییه. به‌پێی روتبه‌یه‌کی کله‌تۆن (نێمه به‌توندی رێژ له‌نابین و فه‌ره‌ه‌نگی ئیسلامی ده‌گرین، ته‌نیا

له گهل توندېره وه کانی نموان، چ بهنلای نایینی و چ به بمرگی نانایینی بیت ناکوک و دژین، لمر استیدا نینه له گهل سیاسه تی تاییه تی حکومتی نیران ناکوکین).

به هه مان شیوه وتراوه، روو بېروو بونه وه له گهل مسئله ی چه کی کز کوژی نیران به بمرورد ناسانه، چونکه له م بواره دا وه عیراق پیشکه وتوو نییه، به لام کاری جله وگرتن له نیران دژوار تره، چونکه به سوو دهر وگرتن له هه مان ړنگا که سباره ت به عیراق به کاره یتر اوه، ناتوانین زه مینه ی گوزان و گوزانکاری له رفتاری نیراندا فرامهم بکمین. سباره ت به نیران نه بریاری ړنکه خراوی نه توه کان هیه و نه که مارو ږه که که بتوانیت بخریته قوناغی جیبه جیکړ دنه وه، به گوزار شتیکیتر ولاته یه ککرتوه کانی نه ممریکا سباره ت به نیران هیشتا نه میتوانیوه بگاته ړنکه وتنیکی گشتی نیوده وله تی پیتیست.

به لام لایه نی باشی مسئله که بریته له نیداره کړنی نابووری نیران و ناله باری بارودوخه که له بازار ی نموت که هلو مخرجیکی نابووری نه گونجاوی خستوته بمرده م حکومتی نیرانم وه، نهم بارودوخه بۆته هوی نه وهی که هاو په یمانی نه ممریکا بلین بۆچی نه ممریکا ده لیت تاکاتیک که نیران به همرپه شه بۆسر بمرزه ونډیه کانی رژوناوا بمرده وامیت ناییت نیوانی نهم ولاته و رژوناوا پمپوهندی ناسایی بیت، به تاییه ت پمپوهندی ناسایی بازار گانی بمرقراریت، نیران ماو په کی زوره پنگه ی خوی وه لایمیتیکی باشی بازار گانی له ده ستداوه، هه مان خال بۆته هوی نه وهی که هاو په یمانه کانی نه ممریکا لمر باشبوونی پمپوهندی خویان له گهل نیران، چاوپوژن.

بۆ بمرگرتن له هه وله کانی نیران سباره ت به بالاده ستی له کمنداو، له گهل ده وله تانی دۆست هاوکاری نزیکمان ده ستیکرد تانه م ولاته نه توانیت که لویه لی پیتیست بۆ بمرنامه ی نه تومی و کیمیا په کی به ده ستبهنیت، به تاییه ت لمر جاود تیریکردنی گواستنوه ی موشه ک و سیسته مه کانی موشه کی بۆ دهر وه، هه لبت نامانجی شاردن وه و به نه یینی هیشتنه وهی نهم کالایانه پمپوهندی به کاروباری سمر بازیه وه نییه. هه ندیک ده لپن نه ممریکا له گهل نیران ها توچوی بازار گانی هیه، بۆیه هه ولی نهم بۆ سنوردار کړدنی بازار گانی هاو په یمانه کانی له گهل نیران تمنا خه لمتانن و ریا کړدنه، نیمه دژی بازار گانی له گهل نیراندا نیین، هیچ جوره که مارو ژی نابوری نیوده وله تی (وه که نه وهی بمر عیراق سه پیتراوه) سباره ت به نیران بوونی نییه، نه ممریکا به گواستنوه ی ته کته لوجیا به سوودی دوولایه نه بۆ نیران رازی نییه، چونکه به م شیوه په ړنگای بمره مه یتنانی چه کی کز کوژ به ده ست دیتیت، به هیچ جوریکی رازی نیین لمر خاتری رفتهاری ناشایسته ی نیران به پیدانی قمرزی تازه بمر ولاته پادشتی بکمین. باسین که نه ممریکا به هاو په یمانه کانی داوه له کز تاییدا کاره که به م شیوه په کز تاییدیت که باشتیرین ړنگا بۆ روو بېروو بونه وهی نیران کامیه، نموان له وبار وېره دان ده بیت بۆ نیران هاندهری ته واره هیت، نموان ده لپن له قوناغی همستاری دانوسان نه وهی که هاندهری باشه بیته دی و رفتهاری نیرانیش ده گوزیت.

نهوان سهارهت بهر فتاری گرفتارنامیزی نیران لهو پینج خالهی که باسکرا له گهل نه ممریکا هاوران، به لام بیرده کمنهوه که بارودوخه بهر چاوده کی نهوان نه غجایی باشتی لیبکمویتسه وه. نه ممریکا لهو باوره دایه به پیتی پیتشه کان سودوهرگرتن له پالنمر یان هاندهره باشه کان وه پالنمری بازارگانی یان پیتدانی یارمه تی له به دیه پیتانی گوزانکاری راسته قینه به ناراسته ی رفتاری نیران، کاریگمری نه بووه.

به خنه گرانی سیاسه تی جله وگیری دوولایه نهی نه ممریکا گمیشته نهو نه غجایه ی هرچند فشاری زیاتر بهریتسه نیران و عیراق فاکتوری نریک بوونه وهی نه م دووانه له یه کتر زیاتر ده بیت، نهو نه گمره دروست ده بیت که سهارهت به بهر هه لتیکردن و دژایه تیکردنی نه ممریکا ده ستبخنه ناوده ستی به کتره وه، واده پینریت که نیشانه کانی نهو قسانه ی سمره وه نهویه که همر دوو ولات له گمراندان به شیرین جۆریک له بهر وه ونده ی هاویه شدان، به لام جاریکتر به بیر ی ده پیتنه وه که لیکنولینه وه کان نهوه پیشانده وهن که نه مانه زیاتر له وهی که به مشیتانی گوره، (واته نه ممریکا)، بیتمانه بن، متمانه ی خویان به یه کتر له ده ستداوه، نهوان رۆژ به رۆژ په ی بهو راستیه ده بن که دوژمنه کیان لهو بهری شمولعمره به، هیچ به کیکیان ناروهو ناکه هویه کانی به هیزبوون یان هه لاتن له سنوردارکردنیک که نه ممریکا به سمر همر دوو کیانیدا سه پانده، له بهرته وه واده پینریت که نه م دوو ولاته توانای هاوکاریان له گهل به کتر دا نییه.

ده ستیه کتر له به خنه گران ووتویانه به بهر ده وامی گه مارۆی نابوری له سمر عیراق، نهو نه گمره دروست ده بیت که نیران بتوانیت سود له لاوازی نه م ده ولته وه بهر گرت، له م باره یه وه ده بیت بوتریت که به لگهی نهو قسانه نیگمرانی زیاد له حده ی دروستکردوه، له راستیدا وهک درارسیکانیتری عیراق و همره وه نه ممریکا، نیرایش بهروالته له همولدایه ریتگریته له دابه شبوونی عیراق تازه مینه بو هه لوه شانددنی ولاته که ی خوشی نه هیتیت.

نه م رۆ ولاته یه کگرتوه کانی نه ممریکا گمیشته نهو ده نه غجایه ی که سیاسه ته کانی به نه ندازه یه واقعیینانه بووه و کاریگمری خوی به دیه پیتاوه، له م ماوه یه دا حکومت ته کانی نیران و عیراق لاواز تریبوون و له گۆره پانی نیتوده ولته ی گۆشه گیر تریبوون.

نهوان به نارامی، به لام به شیوه ی لیبراو یه قین نه م خاله ده بینن که نه گمر سوورین له مانه وهی به شیک له نادروستی میژوو بن، بز نهوان گران ته واو ده بیت.

هه لته نه م هیرش نییه که ته نیا نه ممریکا بریاری نه غجامدانی دابیت، به لکو هه ولتیکه واقعیه و به هه ستیاری بهر پرسیاریتی به مبه مستی به هیزکردنی کۆمه لگای نیتوده ولته ی پابه ند به دیوکراسی، بازاری سازاد و رۆژه لاتنی ناوه راستی نارام و جیگیر له هه مانکاتدا په یوه ندیدار به پاراستنی بهر وه ونده ی ژبانیه کانی نه ممریکا له که ندادا.

بۆجىنىڭ سەبارەت بەجلىمىگىرى دوولايەنە لەلايەن تىۋىرى گراھام فولەر، لىنكۆلەرى گەررەي دامەزراۋە راند (Rand Corporation) پىشاندىراۋە كە لەخوارە دەپخەينەرۇو:

يەكەم، ۋادەبىنرەت كە نەمەرىكىەكان لەدەرختىنى سىياسەتى خۇياندا سەبارەت بەمەترسى و ھەرەشەكانى نىئران بەجۆرىك دارىشتوۋەكە زىادەزۆيى (مبالغە) تىدادهكەن. دوۋەم، پىتويستە ۋلاتە يەكگرتوۋەكانى نەمەرىكا لەسىياسەتى خۇيدا لەبەرامبەر نىئران دىقەت و وردەكارى بەكاربىنەت، چونكە لەگەل يەكەمىن كۆمارى نىسلامى لەرۆژەھەلاتى ناۋەراست بەرەۋرۇو بۆتەۋە، نەم كۆمارە تەنیا كۆمارىكى نىسلامى نەبوۋە، ۋاتە لەرۋىرۋو بوۋنەۋە لەگەل نەم ۋلاتە ۋەھا پىشەنەيكە لەگەل خۇي بەجىدەھىلەت كە لەدوايدا بەشىۋە بەركەموتىنى نىئە لەگەل كۆمارە نىسلامىەكانىتر، بىيەۋىت يان نەيەۋىت باش يان خراب كارىگەرى دەبىت.

ۋلاتە يەكگرتوۋەكانى نەمەرىكا دەبىت بەناراستەى دروستكردنى رىتكەمىرىكى باشتر لەناۋچەي كەنداۋ ھەنگاۋبىنەت، ناماۋە بەدۆستان و ھاسەنگى ھىز و پاراستىنى پىنگەى ستراتىجى زۆر مەتقى بىكات، بەلام لەقۇناغى دۋاى جەنگى سارد دەبىت رەۋشى نۆي بىتەناراۋە تا لەناۋچەي كەنداۋ ۋوردەۋردە بارۇدۆخىك بىتەپىتشمۇ كە خۇي كىشە نەمىنەكانى چارەسەر بىكات، ھەلبەت بەسۋودەرگرتن لەيارمەتى دەرەكى، بەلام نەك بەشىۋەيكە كە ھەتا ھەتايە ۋابەستەى نەمەرىكا بىت.

لەم چۈرچىۋەدا چارەيكە جگە لەمە نابىنرەت، كە ۋوتمان سىياسەتى جەلموگىرى دوولايەنە بەھىچ جۆرىك بىرۋ نەندىشەى بەسۋود و كارىگەر نىيە، ھەلبەت ناشكرايە كە ھەردو ۋلات جىنگاى تىرۋانين بەشىۋەى جدى، نەم دۆايەتەش لەسىياسەتى نەمەرىكاۋە ھەلقۇلاۋە، لەم بارەيەۋە ھىچ درودلەك نىيە، بەلام خالىك كە پىتويستە بوۋرەت نەۋەيە كە زاراۋەى جەلموگىرى دوولايەنە زۆر نارۆشن و ۋرۋىنەربوۋە، لەبەرنەۋە دەبىت لەبەرامبەرىدا نارازىين و سوۋدوەرگرتن لىتى ھەم سوۋدبەخش نىيە، چونكە كاتىك مەسەلەى جەلموگىرى دوو ۋلات خرايەرۋو، لەبەرامبەر عىراق دەبىت بابەتى ھىرشەبەرى ۋەرگىرن، بەلام لەبەرامبەر نىئران نەخىر، بۆيە ۋاباشترە سوۋد لەجەلموگىرى يەكلايەنە ۋەرگىرت، بەلام نەگەر نەتەۋىت ۋلاتىتر بگىرەتەۋە، بۆچى سورىا ناخەيتە ناۋ مەيدانەكەۋە، سورىايەك كە رەفتارى زۆر ھىرشەبانەترە، بۆچى لىبىيا راناكىشەيت تا بەم شىۋەيتە بىتوانىت لەسىياسەتى جەلموگىرى دوولايەنە سوۋدوەرگىرت، ھىچ گومانىي تىدانىيە كە لەكات و شۋىنى جىاۋازدا گرۋپىترىش دەتۋانرەت بخرىتە ناۋ تەۋەرى شەپەۋە (عورى الش).

لەنئۋان عىراق و نىئراندا چەندىن جىاۋازى سەرەكى ھەيە كە لەدىدى نىئەۋە بەۋردى دەرەكەۋىت بۆچى نابىت ھەردوۋىكان لەيەك گرۋپ يان بۆلىك دابىنەن:

۱) لەعىراق يەك كەس حەك دەكات، بەلام لەنئىران حەكەتەيك بە ناۋەندى جىاۋاز و چەند رەھەندىك چاۋدىرى دەسەلات دەكات.

۲) له عیراق حکمی دیکتاتوری و تولیدی دده لانداری، به لآم لعیتران کومه لگایه کی تاراده یه کراوه و له حالتی گشه و گوزاندایه.

۳) عیراق سیستمی چاودیری ته وای بلو کراوه کان په پیره وای ده کات، له عیراق هیچ هوالیک بزو جیهانی دهره و په وانه ناکریت، به لآم بلو کراوه کانی نیران تاراده یه کازادترن، له وانه به باشریت بوتريت که نازادی به بهرورت به جیهانی عمره بی زیاترد.

۴) عیراق خاوه نی نه غومنه نیکی ده سکه لای حکومت، له کاتیکدا نه غومنه نی نیران له پرووی قسمو باسوه گفتوگوی باش ددکریت که قسمو باسی په خنه نامیزیش ده گریته وه.

۵) له کومه لگای عیراقیدا هیچ گوزانیک پرونادات چونکه هم موو شته کان په پیره سته به سدهام حسین وه، له وانه به له کاتی نه مانی سدهام نه گری گشه و گوزان له کومه لگا دروست بیت، به لآم تاکاتیک شو ده سده لانداری بیت، به هیچ جوریک نه م نه گره پرونادات، سبارت به نیران ده بیت بووتريت که کومه لگای نیران به شتویه کی دیارتر له حالتی گشه و گوزاندایه.

۶) له عیراق قهرانی شوناس به شتویه کی جدی هییه، که دهرکه و تیه کی زور قوله، له کاتیکدا نیران خاوه نی شوناسی میژوویه.

۷) عیراق خاوه نی چندین په گزی نارازین، که همیشه له بهر ده هلو شانندن و دابه شکردنی نه م ولاته دان، به لآم کومه لگای نیران چندین نه ژادی رازین که فهره منگی پاری پایه یه کیتی نیوانیانه. نایا نه م په کیتی سرچاوه کی شتویه؟ به شتویه حقیقی نا، به لآم کیشمه یه له نیران هییه که به ته وای له گمل کیشمی عیراق جیوازه.

۸) عیراق به شتیکه له رژیمه کانی جیهانی عمره بی، له بهر نه وه زور نالوزه و به شتویه گشتی بهرکه وتنی له گمل نه م مسه له یه کیش دروسته کات، به لآم نیران ولایتی تاک و سر به خویه که په هندی کاری به هیچ ولایتیکه وابهسته نییه.

۹) عیراق خاوه نی ولایتی نه ته وه بی، چه پی نانایینه، به لآم نیران ولایتی نیسلامیه.

۱۰) عیراق له ماوه یازده سالی رابردودا دوجار له گمل دراوستیکانیدا شیری کردوه، به لآم نیران توشی جهنگی نیوده ولعتی نه بوته وه. هرچنده له رابردودا له ناوچه ی که ندو توشی پرو به پرو بونه وه. له کواتیدا حکومت له نیران ده توانريت بگوزيت به لآم له عیراق هتا سدهام له سر ده سده لانداری بیت گومانی تیدانییه هیچ گوزانیک پرونادات، هله بت لیکچونیش له نیران نه م دو حکومتدا هییه، گرنگترینان همستی دوزمنایه له گمل روظناوا، له م باره یه هیچ گومانی تیدانییه که نیران نه مریکا به دوزمنی سرسختی خوی ده زانیت له ناوچه که، سره پای نه وه مسه له ی خو پرچه ک کردنی نیران و

عیراق به هه مان شتیه کاری بۆ ده کریت، به شتیه ی لیراوانه نیران به جدی به دوا ی به ده ستهینانی چه کی نه تومی به رینگایه دا له هیچ هه ولتیک درختی ناکات، نیمه ده بیت به توندی چاودیری نه م کارانه بکمین. به بۆ چوونی نیمه ده بیت له ماهی ده بهی داهاتو، نهو سمرده مهی دوا ی جهنگی سارد، رودیه روو یونمه له گه ل هاههنگی هیز بهینه لاهه، له جیاتی نهوه پیکهاته ی جوړتیک کومه له ی ناوچه یی نه جام بدرت که تیدا باسی ناسایشی به گرنگیدان به نه ندامانی ناوچه که بکریته. نیران سمرده مانیکه ناماده به بکهویت باس و خوا سه وه هه تا ده رگای نه م باسه کراو بیت له کاتیکدا عیراق نه م کاره ی نه کردوه، به بۆ چوونی نیمه عیراقیش دوا ی روخانی روژیم و نه مانی حکومه تی به معس بۆ په یوه ست بوون به م با سه وه دوو دل نابیت.

هیچ که سیک هه تا ده وله تانی ناوچه که، نایانه ویت چه کی نه تومی بلا ویتتوهه، هه لبه ت هه ر ولتیک ده به ویت توانای ناوکی خۆی له به رده سته بیت، به لām هیچ یه کیک لهو ده وله تانه ی ناوچه که نایانه ویت نهو هیزه له به رده سته نهوانیتر دبیت، به لām سه باره ت به وه ی که باسی چه کی ناسایی دیته پی شه وه له کاتیکدا که نیرانی شانه شانی دۆستانی نیتسای نه مهریکا، هه قه نه ده گو تریت که (باشتره چه کدار بیت، چونکه لاوازیت له کاتی ده رکه وتنی کیشه کان له ناوچه که ناتوانیت به مرگری له خۆی بکات)، نیمه خۆمان زیاتر له توانای نهوان خه ریک کردوه، به لām نهو ولات له دۆستانی نیمه نییه دوژمنی دۆسته کافانه، بۆیه واهه سته کریت هه ر ههنگاو تیک به رهو خۆ پر چه ک کردن نه جام بدرت، له دیدی نه مهریکا وه ههنگاو تیک دوژمنانه، بۆیه ده بیت به وردی دیاری بکه مین که چ رینگایه ک گو نجا وه له گه ل ولاتیکسی گه وره ی وه ک نیران بگریته به م، نه مهریکا ده بیت نه م راستیه له به مر چا و بگریته که نیران بۆ ماهیه کی دورود ریژ که وتوت به م هیرشی عیراق و جهنگیکسی خوتناوی له نتوانیاندا رویدا وه.

سه باره ت به پاریزگاری کردنی نیران له نیسلام، ده بیت بزانیین که بیگومان نیران له هه ولدایه له گه ل هه ر ریکخوا و حیزیکسی هاویری خۆی له روژه لاتی ناوه راست په یوه ندی به مستیت، چاوه روا ن ده کریت نه مکاره بۆ هه ر حکومه تیک ناسایی بیت که به ویت له گه ل نهوانیتر له دانساندا بیت و نفوزی خۆی فراوان بکات، به لām نیمه به توندی له وبا وه داین په یوه ندی نیران له گه ل هه ر بزوتنه وه یه کی نیسلامی ناتوانیت په یامیکسی گرنگی هه بیت، میسر له گه ل بزوتنه وه نیسلامیه کان ده ستمیه خه یه، به لām به پروای نیمه نه گه م سه یین حکومه ت نیران بروخت نه کیشه کانی حسنی مبارک ده گو ریت و نه کیشه کانی جهزانی تهوا و ده بیت، هه لبه ت گو تلیوون له درو شم و قسه کانی نیران نیگه رانیه کان زیاده کات، به لām لهو خراپه ت نهویه که میسر و جهزانی یا پاکستان لهو با وه ده ابن که نهوه فکری نیران کیشه ی بۆ نهوان دروست کردوه نه ک کیشه ناوخۆیه کانیان، نه مهش گه وره ترین مه ترسیه.

ئىران بەشىۋەيەكى لىبراۋانە لەھەمولى ۋەستاندىنى رەۋتى ناشتە ۋ دەيەۋىت پىرۋەسى ناشتى ھەرس بىتتە، ھەرچەندە ۋاشىنگتون ۋاھەستىناكات نەم ھەولەى كارىگىرىت بەلام نەمەرىكا نىگىرەنە لەپالېشتى ۋ يارمەتيدانى گىرۋەكانى ۋەك ھەماس لەلايەن ئىرانەۋە، چۈنكە پەيامەكانى نەۋان دەۋران كارىگەرى نەرتىيان ھەيىت، تواناكانى ئىستاي ئىران لەم پروۋە دەيىتەھۋى دروستكردنى كىشە.

سىياسەتى نەمەرىكا دەيىت چۈن بىت؟ بۇ نەم مەبەستە قە لەبارەى رىكارى تەمىكردن دەكرىت پىش رىكارى ۋەلامدانەۋە، رەۋشى نەمەرىكا چ تەمىكردىك بىت باشە ۋ چى بىت باشىيە، لەكۆتايدا بارودۋەكە نەۋەيە كە ئىران زۆر گۆزان نەكات، ئىران ھەمىشە پارىزگارى لەھالەتى نەزىمەتدان كىرەۋە، تا ماۋەيەكى درىز بىنگانەتربو ۋە تولەستىنبو لەبرامبەر ھىزى دەرەكى، ديارنە كە نەمەرىكا دەۋانەت گۆزانكارى لەم رۆجەتەدا دروستەكات يان ناۋچەكە، بەلام گومانىتەدا نىيە كە سىياسەتى جەمگىرى درولايەنە بەشىۋەيەك كە لەبرامبەر ئىران پەيرەۋى دەكرىت نەم نەغامە پىۋىستەى ھەبوۋە ۋەك نەۋەى كەسەك بىتەۋانەت ەكەكەى سەلمىتتە ۋ خۆشھالى بىكات، نەگەر ئىران لايەنى ميانرەۋى زىاتەر پەيرەۋى بىكات دەيىتە جىنگاى خۆشھالى، بەلام خۆشېنى بوۋى نىيە.

لەھەمانىكاتدا باشتە ناماۋە بۇ ھەندىك لەبابەتى لاۋەكىش بىكەن لەگىرنگىرىنى نەم مەسلانە بابەتى رۆمانى (ناياتى شەيتانى - سەلمان روشدىيە)، دەيىت بەراشكارى بلىن نەم بابەتە لەلايەك، بەتۈندى پەيۋەستە بەنازادى رادەربىرەنەۋە كە رۆژناۋا بەقولى باۋەرى پىيەمىيە ۋ پىشتىگىرى لىدەكات، پىۋىستە دەۋلەتە نىسلامىيەكان يان گىرۋە نىسلامىيەكان نەمە تەھمەل بىكەن، ھەتا بۆچۈنى تۈندى نەزھەر لەمىسر لەتقىرەكانىيان بۇ نىسلام بەناراستەى تۈندىرەۋى ھەنگاۋ دەنەت، ھەرچەندە لايەنىتەشى ھەيە، بەلام باسى سەرەكى نەۋەيە كە تەقىرى تۈند ۋ رادىكال لەجاران زىاتەر ۋ دەرەۋتۈۋەتەر، نەمەش نىيەى زۆر نىگەرەن كىرەۋە ۋ مەسلەى سەلمان روشدىش لەۋەۋە سەرچاۋەدەگىرەت.

بەلام لەكۆتايدا نەگەر پىرسىاركرە كە نايا دىدەنىكردنى كلنتون ۋ سەلمان روشدى كارىكى باش ۋ كارىگىرەۋە، دەيىت بلىن بەلى، چۈنكە ئىرانەكانى تۈرەكردۋە ۋ پەيامىكى تايەتى پىنگەيانندون، بەلام دەيىت نەۋەش لەمەرچاۋىگرىن كە دىيەھا مەسولمانىتەر لەجىيەھان ھەيە نەم پەيامە دەيگىرەتەۋە، لەكاتىكدا نىيە مەبەستەمان نىيەنەكردنى نەۋان نەبوۋە ۋ نىيە، بۆيە مەسلەكە زۆر ھەستىارە، بەلام بىرەكەمەۋە كە پىش ھەرشىك دەيىت بىر لەۋخالە بىكەنەۋە كە سىياسەتى ئىستاي نىيە زەمىنەخۆشكردنە بەناراستەى بەركەۋتنى نىيە لەگەل كۆمارە نىسلامىيەكان لەنايندەدا لەرۆژھەلاتى ناۋەرەست.

پىشېنى ناكىرەت كە سىياسەتى نەمەرىكا خۆبەخۇ دياركرەۋىتە، نەۋان لەزۆر پروۋە ھاۋشىۋەى سىياسەتى نەمەرىكا لەبرامبەر چىن كاردەكەن، زۆريان دەپرسن نەمەرىكا بۆچى خۇى لەگەل چىن دانۋسان ناكات، بەلام دەيىت نەۋە بىرەيىنەنەۋە كە چىن پەيۋەستە بەكىشەى تەتەۋە ۋ ناردنى چەك بۇ ۋلاتانى

مەترسیداری ناوچەگە و فرۆشتنی تەکنەلۆجیای ناوکی بەولتانیتر و پێشیلکردنی مافی مرۆڤ و زۆرشتیتر، بەلەم نەمەریکا ھەر خوازیاری دانوسانە لەگەڵ چین، لەوانەیە نەم خواستە لەسیاسەتی بازرگانێ نەمەریکاوە سەرچاوەی گرتییت.

لەکۆتاییدا وادەبنییت کە چارەسەری مەسەلەی ئێران دژوارە، بەلەم واھەستدەکرییت باشترە ھەردوولا خۆتساردین و دەست ھەلگرن لەھەندیک بابەتی ناھەستیار و لەسیاسەتەکانیاندا گۆرانکاری بکەن تا بەلکو ئێران خێراتر لەنیستا گۆران و پەرەپێدان ئەنجامبدات، بەگشتی پێمانیە سیاسەتی نیستای ئێران لایەنی پڕویەر و پڕویونەو و دوژمنکارانەیی ھەیییت، بەلەم بێردەکە مەموە لەجیاتی نەوێ کاریگەری پێوسی ھەیییت، زیاتر بالی تونرەو لەئێران دەجولێت ئەوانە دەھینییتە نەو پڕواییە کە ھەرگیز ناتوانییت لەگەڵ نەمەریکا دا پەییوھندی دروست بکەن و باشترە ھیچ کاتییک نەو پەییوھندیە دروست نەیییت.

بابەتیتر لەم بارەییوھە تیۆرەکی ئەتتونی کوردزمنە، پڕۆفیسۆری لەبوری توژیینەوێ ناسایی نەتەوێی لەزانکۆی جۆرج تاون وابەستە بە بنیادی ویدرۆ ویلسن (woodrow wilson) بوو، گرنگترین بۆچون و قسەکانی نەو لەم باسەیی خوارەوھەدایە:

لەکاتی توژیینەوێ تایبەت بەسیاسەتی ھەرتمی و دەستکردن بەسیاسەتی لەبەینێردن و فرامۆشکردنی مەسەلەکانیتر کە دەیییت لەقۆناغی جیئەجیکردنی سیاسەتدا لەبەرچاویگریی کاریکی زۆر سادەییە، نەم کارە بەتایبەت کاتییک کە باسی ھاوسەنگی ھێز یان جەلوگری دەکرییت بەتەواوی مصادیقیە پەیدادەکات، پێریستە چەند ساتیک بەم بابەتە تایبەتھەندی بەدین کە لە زۆرلاو دەیییتەھۆی بەھێزکردن و پتەوکردنی سیاسەتی جەلوگری: جەلوگری سەربازی یان پاراستنی ھاوسەنگی سەربازی لەراستیدا مەبەست لەوھنییە کە مانەوییت گەشەیی نابووری دورمەودای ئێران و عێراق سنورداریکەین، بۆیە بەشی زۆری ھەلەسەنگاندنی بەکارخاوە لەدەسلاتی سیاسی ئەوان بەخواستەو گرتاوە کە نایا دەتوانن لەپرووی سەربازیوھە دەستوھەندە کەنداوی و ناوچەکانیتر یان نا.

بەلەم لەئەنجامی نەھکارەدا سەرھتا دەبییت ببینین کە لەریگای جەلوگری سەربازی دەتوانن بە چ نامانییک بگەین و چ کاریک ئەنجام بەدین، ھەروھە دەبییت ئەوھەزانین کە ئەوکارە تەنیا تابعی ئەوھنییە کە ئێران و عێراق چ کاریک دەتوانن ئەنجام بەدن، بەلکو وابەستەیی ئەوھنییە کە نەتەوھەکانی ناوچەکە دەتوانن چ کاریک ئەنجام بەدن، لەلایەکیترەوھە کارەکە پەییوھستە بەتوانای نەمەریکاوە لەسنورداریکردن و جەلوکردنی توانای سەربازی عێراق و ئێرانەو، جەلوگری بابەتییک نییە کە تایبەت بەسەربازی بییت کە لەوانیە یەک دوو سالیتر لەبەینجییت یان نەجییت، لە ھەردوو ولات نەگەری شۆرش و گۆرانکاری سیاسی ھمیە لەدەییە داھاتودا بەشیوێ زۆر بەھێز و توندوتیژ بەردەوامی دەیییت، بەھیچ جۆریک ناتوانین پێشبینی بکەین کە نایا رژیی نادوژمن، دیوکرات، میانرەو دەسلات دەگرتەدەست یان نا، نیئە ناچارین لەگەڵ نەم دوودلی

کهوتوبه ناونو و راستیه تالوهه، که ههنگای پتوبسته بۆ کۆنترۆلکردنی تهکنه لوجیاش سنورداره، ههلبهت نهم ههنگاوانه دهتوانیت نهگهری بهدهستهتانی سوتهمهنی ناوکی لهبهینهبریت، بهلام ناتوان بهپهنابردن بۆ نهوهی قهدهغهکردنی گواستنوهی بهرنامه و نهخشهی پهیوهست بهچهکی نهتۆمی عیراق یان ههر ولاتیکیتر، عیراق خاوهنی دوو پرۆزهی خستهکاری چهکی نهتۆمی بوو بهپیتی خستنهبروی ریکخراوی نهتهوهکان دهردهکهوت، ولاتانی وهک پاکستان لهماوهی پینج سالی رابردو پيشانیداوه که به بهرهمهتانی پلانی چهکی و دلبایی لهمهوه پتوبستی بۆ تاقیکردنهوهی نهتۆمی، ئیران و عیراقیش نهم تهکنه لوجیایه بهباشی دهناسن، ههلبهت توانای کۆنترۆلکردنی چهکی بایه لوجی بوونی نییه، چونکه نهم بهشه یهکتیک لهوانهی که سیاسهتی کۆنترۆلی چهک ناتوانیت رووبهرووی بیتتهوه، بهناشکرا دهلبێن نییه نازانین چۆن لهگهڵ مهسهلهی کۆنترۆلی چهک رووبهرووی ببینهوه.

نهو دهستیه لهتاکتیکی کۆنترۆلی چهکهکان که سهبارهت بهم نارچهیه بهکاردههتیریت، بهسرنجدان لهوهی که ههردوو ولاتی ئیران و عیراق پهیمانی بلاونهبوونهوهی چهکی نهتۆمیان واژۆکردوه، لهراستیدا کاریگهریهکی سنورداره، لهراستیدا ریکهوتننامهی چهکی کیمیایی هیچ کاتیک بۆ پشکنین و لیکۆلینهوه لهولایتیک که چهکداره بهچهند سهد چهکتیک لهوجۆره ریکنهخراوو، نامانجی نهملی نهوان نیاری هیزی زهمینی لهپیکدادانی لهجنگی کیمیاییدا فراوان بووه، ریکهوتننامهی چهکی بایه لوجیش خاوهنی هیچ جۆره گرتیهکی جێبهجێکردن نهبووه و نییه و کۆنترۆلکردنی لهمباریهوه بوونی نییه، خهلکی بهخۆشیینی زۆر لهتیروانینهکانی ناژانسی نێودهولتهی ووزهی نهتۆمی نهروانیت بهلام پتموايه ههمو نهمانه خاوهنی یهک رووی هاوبهشن: واته هیچ کاتیک رابردو شتیوهی حسابی پهیوهست بهم پشکنینه زانیاریمان نهبوو جیابازی نیتوان پشکنینی سههرکهوتوو پشکنینی ناسههرکهوتوو نازانن - مهسهلهیهک که بیری لێدهکهمهوه نهویه که حکومهتی نههمریکا لهرووبهرووی نهوهی لهگهڵ مهسهلهی کۆریای باکوریش دوجاری نهمه بۆتهوه، حهقیقهت نهویه که ههموو دهزانن کێشهی زۆرجدی لهم نارچهیه بوونی ههیه، سیستهمی کۆنترۆلی تهکنه لوجیای موشهکی تانیتسانهیتوانیوه کسیتیک که لایهنگری بلاوبونهوهی چهکی موشهکیه رینگا لهههکاره بگرت، سههرپای نهوه سهبارهت بهنهگهری دهستکهوتنی موشهکی کرۆز ههمووها لهدهستدانی ههرجۆره مهرج دلبایی جێبهجێکردنی.

نهوهی وترا راستیه که بهتوت یان نا تاماوهیهکی دورودرێو یهخی نههمریکا دهگرت، سیاسهتی جلهوگیری ناتوانیت بهرهبهت لهبهردهم ولاتان دانیت بۆ دهسکهوتنی چهکی کۆکۆز، چونکه بۆ کاریگهرکردنی نهمه بوونی نههمریکا و سودوورگرتن لههیزی نههمریکا پتوبسته، تهیار و پرچهککردنی ولاتانی هموزی کهندار بۆ جلهکردنی سهربازی عیراق یان ئیران گونجاو نییه، دیارنیه که لهکاتی گۆڕانی حکومهتی نهم

ولاتانه له ههولتي خويان بۆ دهسكهوتني تواناي ناوکی دهستبرداردهبن يان نا، سهارهت بهچهکی ناسايی نه ميريكا پرويهرهوه له گهل نه مجوره مهسلانه.

نيران - ليره دا پيويسته بوتريت كه لهزه مينه ي گوزرانكاري نيران و گوزرانهوه ي چه مكه كاني لهر ناستي فهرمي نهركي زور كاريگهر نه نجام نه دراوه، يه كيك لهر كرده كاني پيشووي (CIA) رايگهيانندوه كه تيجوني سالانه ي گواستهوه ي چه كه كان بۆ نيران ده كاته (۲) مليار دۆلار، مهسله نهويه كه خه ملاندني نيستا له جياتي (۲) مليار دۆلار دابهزيوه بۆ ناستي (۶۰۰ تا ۸۰۰) مليون دۆلار، نه ميريكا له گهل ولاتيكد سهداكاره كه نزيكه ي (۴۰ تا ۶۰٪) ي چه كه كاني خوي لهر سالي (۱۹۸۸) له دهستانوه، له كاتيكدا له سالي (۱۹۷۹) به دواوه هيچ كرين و فروشيكي سهربازي گرنگي نه بووه، جگه له موشه كانه ي كه له كاتي جهنگدا دهست نيران كه وتوه، ههتا موشه كيكي رۆژناوايش نه چوته ناو جبه خانه كاني سهربازي نيرانهوه كه شياوي سوليهوهرگرتن بيت، له گهل ههولنه كاني نيران بۆ كريني چهك له بازاړي رهش به لام نهيتوانيووه له ناوچه كانيتري جيهان سهركه وتووييت و بيتهش بوو له چه كي رۆژناوا، بهتايهت له ستانداري هيزي چه كداري نه ميريكا.

سهارهت به تجهيزات قسه ي زور كراوه، به لام خراپ نييه گهر دلنيابن به پي ناهار و ژماره، نيران كه ميك زياتر له (۱۰۰۰) تانكي هيه كه كه مته له ژماره ي نهو تانكانه ي كه له سالي (۱۹۷۹) هه بيووه، واته كه له سهرده مي شادا له سويادا هه بوو، نه م ولاته نزيكه ي (۲۵۰ تا ۲۸۰) فروكه ي سهربازي هيه، كه نيويهان بۆ چالاكي به كارديت، ههلبهت نيران له ههولدايه كه تجهيزات ي پويست بۆ هيزي ناساني خوي له پرووسيا داينبيكات ههرچه نه ده له سهرده مي شادا پهيوهستبوو به رۆژناواوه، نه م بارودوخه نه گهر ي دهسكهوتني پارچه ي په دهگ دژواره كات، له سهرده مي شادا هيزي ناساني نيران كه نزيكه ي دوو نهوهنده ي هيزي ناساني نيستا بووه (۴۱۸) فروكه ي جهنگي هه بووه.

نايا مه بهست نهويه كه تهيار كردني نيران به چه كي ناسايي به مه ترسي يان ههر شه ناژميترديت؟ نه خيتر چونكه له زور بواردا زور باش كاريكردوه، له به كار هيتاني مين و ژيتر دهر يايي، جينگي كردني موشه ك له گهرور هورمز، جينگي كردني سيسته مي وه لامدانهوه و تجهيزي هيزي دهر يايي به جوريك كاريكردوه كه به تهاوي دياره مه بهستيه تي ولاتاني هموزي كه نداو برسييت. نيران په رينهوه ي نهوتبهر ي لهر تيگاي كه نداوه دژوار كردوه و له ماوه يه كي دورتر دا ده توانيت وهك هيزيكي په رچدانوه له بهرامهر نازادي كاري هيزي دهر يايي نه ميريكا له ناوچه كه بيته مهيدانهوه، وهك نهوه ي هيزي دهر يايي رۆژناوا له كه نداو بووني نه بيت، هيزي دهر يايي نيران هه قهمن بالادهست ده بيت به سهر كه نداوه دا، نيران له كاتي كريني فروكه ي جهنگي ميك-۲۹ و سوخو-۲۴ دايه، نار دني فروكه كان عيزاق بۆ نهو ولاته له كاتي نه نجامداند له پرووي جهنگيهوه زور كاريگهر و وردبووه، نيران سهرقالي دامه زران دني توري بهرگري ناسانيه، وهك نهوه ي پرووسيا

دو ساله همولدهات موشه کی (سام-۱۰) به ولاته بفرۆشیت، نه مەریکا ههنگاوینا به لām نهیتوانی نه م هوله له بهینه بهریت، نیران به شتویه لیتراوانه و یه قین به نه مای سەربازی خۆی لەرۆوی ژماره ی تانکه وه دوو بهرام بهر کردوه، له نیتستادا سەرقالی دابینه کردنی کشتی بازرگانی به تاییه تی گواستنه وه و بار کردنی خێرای کالاکان، که به هۆی دوری له که نه داوه ده توانیت کاریگه ری له سەر که لویه لی هیزی ده ریایی نه مەریکا هه بیت، نه م ولاته له حاله تی گۆراندایه بۆ مه ترسی سەربازی که تیندا گه رره ترین هیزی نانا سایی جیهان واته سوبای پاسدارانی شۆرش کاریگرتوته ده ست، سەرپای نه و راستیه که جه نجالی و زیاده ریژی سەبارت بهرام بهر دوری چه کداری له ناوچه که دا، پتیوستی پهیدا بوونی تفسیر و تیروانی زۆرتره سەبارت به نیران که نه سلن واقعیه تی شاروه نییه، به لām ده بیت بزانی که له بهر ده م مه ترسی و مه سه له ی جیدایز.

عیراق — سەبارت به عیراقیش ده بیت به دیقه ت و زۆرورد کاریگه ی، سیاسه تی جله وگه ری سەربازی سەبارت به م ولاته زۆر سەرکه وتوو بووه، نه گه رجی عیراق به شتیکی بهرچاو له توانای خۆی بنیاتناوه ته وه، به لām نهیتوانیه سوود له پشه سازی سەربازی خۆی وه بگرت که له ماوه ی جهنگی عیراق نیراندا دایه زرانده بو، چونکه نه سلن پشتی به هاورده ی سەربازی به ستروه (وه که دامه زراوه ی تعمیر و رانه ندازی و سەرجه م دامه زراوه پتیوستیه کانی چالاکی پاسه وانی چه کداری له ته که نه لۆجیای بالآتر که له بهر ده ستیدایه)، سەرپای نه وه هیزی تیوهراسیونی عیراق هیشا (۲۹۰۰) تانک و (۳۷۵) فرۆکه ی جهنگی له بهر ده ستدایه، جله وکردنی ته واته تی عیراق له ریگی هیزی نه مەریکا وه ده بیت، هه لبه ت تصور نا کریت که نه مه رۆ که سیک ده باره ی بنیاتنا نه وه ی توانا سەربازیه کانی کویت قسه بکات، بپه سرده ده بیت بووتریت به ناراسته ی روه بوو بوونه وه ی کویت به کیشه ی نه ژادی و هیزی سەربازی که به بهر اوورد به هیزی سەربازی پتشی هیشی عیراق زۆر گونجاو بووه.

عه ره به ستانی سعودی — هیزی ناسمانی عه ره به ستانی سعودی له زه مینه ی جهنگی بهر گریدا نزیکه ی (۵ تا ۸) سال درۆیه ده کیشیت تا وه کو به توانیت وه عیراق که لویه لی پتیوست بۆ بهر ده وامی چالاکی سوپای خۆی به ده سه ته بیت، هیزی ته یارکراو ته نیا وه هیزی بهر گری و درنده ی هاوشیه ی نه وه که له نه ستانه کانی رۆژه لات جیگه ره ده خواست. تاکاتیک که هاوسهنگی هیز له ژیر کاریگه ری ڤکه بهرامیه تی نیران و عیراق له گه ل یه کتر بوونی نییه، سیاسه تی جله وگه ری و بهر بهر چه ندانه وه و هاوسهنگی هیز ته نیا به ناماده یی و به کاره ی نانی هیزه کانی نه مەریکا له ناوچه که، شیاوی کاریگرتنه که ده بیت بۆ ماوه یه کی درۆ بهر ده وامی هه بیت.

دیدگایتر سەبارت به جله وگه ری دوولایه نه ی نیران و عیراق به پیتی تیویری (قب مار) له زانکۆی بهر گری ته وه یی ولاته یه کگرتوه کانی نه مەریکا رابیده گه یه نیت:

جەنگى كەنداق ھاسەنگى ھىزى تارادەيەك بەرقەرار كەرد، بەلەم لەبەرز كەردنەو، زۆرى گرۇپەكان كە فاكشەرى دەر كەوتنى ئەو بوو، بى تۈانا ماو تەو، لەنەنجامدا لە ماو، سالاڭى داويدا بەرپو، بەردى ناكۆكيەكان و گفتوگۆ باشتەين كارە كە ئەمەريكا دەر تۈانەت چاوەروانى نەنجامى لىبىكات، بەلەم مەبەست ئەو نەبەيە كە كى لە حكومەتەكانى نارچە كە بىەوئەت بەشپو، ھۆكارى چارەسەرى گفتوگۆكان دەر كەوئەت، ئەمەريكا لەبەر مەبەرى وەستاو و دۆبەت، بەشپو، لىپراو تانەو شۆتەنى كە نەمكەنە دەبەت يارمەتى كە مەكەردنەو، گرۇپەكان بەدات.

لەگەل ئەو، زاراو، (جەلموگىرى دوولەيمەن) لەوانەيە زاراو، يەكى گۇنچا، نەبەت، بەلەم بەپو، بەرپو، دۆلەت، كەردن و ناكۆكى دروستبوو، لەتەركارىگەرى سەسەتى سەسەم دروستبوو، لەلەيە كەو، ھەموو شەتەك سەلەتەراو، ديارە، ھەولەكانى راپەردو، لەرووى پاراستن يان سوودە، كەرتن لە ھەسەنگى ھىز لە نەتوان نەيران و عىراق ناكەم و نەزۆك بوو، چۈنكە نەبۆتە كۆسەپە لەبەردەم سەر ھەلەدانى شۆرەش، نەلەت نەگەر وادەنەن ئەمە قايىلى قەو، ئەم ھەولە نەبەرەستبوو، لەبەردەم جەنگى ھەشت سەلەي عىراق و نەيران و نە سەركەوتو، بوو لەكۆتايى پەتەنەنى، بەشپو، گەشتى نەتوانەو، بەرگەرت لە ھىزى سەدام بۆ سە كۆت، نەتە دەبەت ئەو پەرسەيەر نەمەنەو، كە نايە ئەمەريكا دەر تۈانەت نەجۆرە ھەسەنگە پەتەنەدى، سەر ھەي ئەو مەزەندە ناكەرت كە تازە مانەك كە حكومەتى نەتە سەركەر، ئەمەريكا نامادە يەت بۆ تەمەكەردنى عىراق بەناراستەي نەيران، دۆلەتى ناكەرت كە بۆ تەمەكەردنى نەيران، تەكەتەك سەدام لەسەر دەسەلات يەت بەنەندازەي عىراق لەنەنگى نەبەت، بەگوزار شەتەكەرت لەنەندەدا شەيوى پەشەبەنەكەردنە كە ئەمەريكا يەمەت يان نەمەت مەجبۇرە بەپەنەبەردن بۆ بوو، سەربازەكانى خۆي لە كەنداق نەم ھەسەنگى ھىزە دروست كەردو، بەلەم پەتەرى فراوانى نامادەي بەرچا و مەسەلەيەكە شەيوى باس و لىكۆلەنەو، ھەچ گۇمانى تەدەنەيە كە سەسەتى دوو ستونى كۆن ھەلەشاو تەو.

لەمەمانكەتەدا كە بۆ كەشەي ھەسەنگى ھىز رەنگەچەرەي تەبەتەي نەبە، بەلەم وادەبەنەرت كە سەسەتى جەلموگىرى دوولەيمەن نەگەرانى دروست كەردو، يەكەم ئەو، كە ولاتە يەك كەرتو، ئەمەريكا لەناوچەي كەنداق ناچار بوو، بەلاوازەتەين رەگەزى ھىزى سەلەيمەن وادە عەمەبەستانى سەو، و نەنەمەنى ھەيەكەرى كەنداق پەشت بەمەتەت، ئەم بارودەخە لەنەستەدا جەنگەي نەگەرانە و قەلناكەرت، ھەتە لەناو نەنەمەنى ھەيەكەرى كەنداق دەبەت زەياتر سوود لەبوونى ئەمەريكا وەرگەرت.

شیکارو لیکۆلینهومی نمو بیرو بۆچونانهی خراوتیه دوو:

سهبارته بهلیتکۆلینهوه لهویدیگایانهی که خراوتهروو، دکتۆر توماس ماتیر لیتکۆلهری سیاسی نهنجومهنی سیاسهتی رۆژهلاتی ناوهراست دهلیت:

وابهرچار دهکهویت که حکومهتی ئەمهریکا لهپراستیدا داواکاری گۆپانی فراوانه لهحکومهتی عێراقدا، لهکاتیکدا سنوردارکردنی سهربازی وهک لهبریار (٦٨٧) نهنجومهنی ناسایشدا هاتوه لهماوهی (٦ تا ١٢) مانگ بهراشکاوێ راگهیمنراوه که بوونی ئەمهریکا لهکهندهای فارسی بهتوانای خۆی داواکراوه، نایا لهمیانیهی ههنگرتنی گهمارۆی نهوتی مکی ناییت؟ سهبارته بهکاریگهری گهمارۆ لهسهر خهلکی عێراق ههلبهت بهشیهی بهرفراوان بهاس نهکراوه، ههرچهنده سهدام لههنگهر و تواناکانی که ههیهتی وهک بهپارهکسانی (٧٠٦) و (٧١٢) بهۆ کهمکردنهوهی دهردهسههریهکانی خهلکی سویدی لیوهرنهگیروه، بهلام بهبوونی نهوه نهگهر بهتوان لهسایهی نمو بهپارانه بهرنامهی سهربازی نمو سنوردار بکات و بوونی ئەمهریکا بهجۆرتیک چهپاوه که عهرهبستانی سعودی و کویت ههست بهناسایش بکهن، نایا نهگهری یان توانای لابرانی گهمارۆی لهههمانکاتدا بهدهیتهانی ناماچه نهساسیهکانی نێمییه، واتا جلهوگهری سهربازی و قهدهغهکرنی نمو لهههرهشه دراوسێکانی بوونی نییه؟

سیاسهتی ئەمهریکا بۆ بهرپهرچدانهموهی ئێران و عێراق*:

سهبارته به سیاسهتی ئەمهریکا لهبارهی ئێران و عێراقوه توێژینهوهی زۆر لهسهر کراوه، ولاته یهکگرتوهکانی ئەمهریکا، ئێران و عێراق وهک کۆسپ لهبهردهم خواستهکانی خۆیدا دهبینیت، لهبهرنهوه ئێران دواي شۆڕشی ئیسلامی و سههرکهوتوانه دهچوو لهجهنگی ئێران عێراق، بهلام عێراق لهوجهنگه و جهنگی دووهمی کهنداو لهههردوکیان بهشکستی هاتۆتهدهرهوه بۆ بهردهوامی ناماچه ستراتیجیهکهی خۆی لهناوچهکه کۆسپی گهرهی لهبهردهمدایه، ئەمهریکا لههاوپهیمانی نێوان ولاتانی ناوچهکه ههواسانه و نارهزوو بۆ هاوکاری لهناوچهکهدا نییه، چونکه ههرجۆره هاوکاریهک لهئێران ولاتانی ناوچهکه بهوونی ولاته یهکگرتوهکانی ئەمهریکا لاواز دهکات، نهگهرچی لهئایندهدا ولاته یهکگرتوهکانی ئەمهریکا وهلامی بۆ بوونی خۆی لهناوچهکه نهیۆ هاوڵاتیانی خۆی و نهیۆ خهلکی ناوچهکه پێنیه، ههرچهنده لهئێستادا بهیهی تێپهینی ستراتیجی و بهرژهوهندی نهتهوهیی خۆی ههولدهدات لهناوچهکهدا بهوینی ههیهت و ولاتانی ناوچهکشی ناچارکردوه نههه قبۆلبکهن، بهردهوامی سیاسهتهکانی ئەمهریکا لهزهمینیهی بهیاردان بهوهی که ههردوو ولاتی خستۆته ناو لیستی پشتگیریکردن لهتێرۆر و نهیاری ناشتی رۆژهلاتی ناوهراست، نههه وایکردوه که بهردهوامی گهمارۆی نابووری نهتهوه یهکگرتوهکانی سهر عێراق و گهمارۆی سهر ئێران درێژه پێبدات، بۆ ناگاداردبوون لهبۆچونی سیاسهتهداران و دهولهتسهردانی ئەمهریکا دهربارهی عێراق و

* (نهه بههتبهشیکه له وتاری پلۆو جیگهری وهزیری دهرهوهی ئەمهریکایه.

نیتران و ناشنابوون له دیدی فەرمی سیاسی و زانستی دەربارە ی عێراق و نیتران دەرپاڤینه دەقی قسەکی (پلەترو) یاریده دەری وه زیری دەرپاڤی نه مەریکا له سالێ (١٩٩٦) که لێره دا گرنه گرتین بۆ چوونه کانی ده خه یه پروو:

نزیکه ی (٣/٢) یه ده گی نه وتی دلنیا یی له جیهاندا ده که ویتته نه م ناوچه یه وه و توانای گه یشتنی جیهان به م سەرچاوه یه له پێگای وشکانی و دەرپاڤیه وه له لایه ن هه ردوو ولاتی نیتران و عێراق که وتۆته به ره هه ره شه، نه م دوو حکومه ته ییگومان دوژمنی دراوستیکانیان له که نندا و نیسرائیل و ولاتانی هاو په یانی ولاته یه که گرتوه کانی نه مەریکا، سەرپا ی نه وه ش نه م دوو ولاته له ولاته مه ترسیداره کانی که هه ولده ن بۆ ده سته که وتنی چه کی نه تۆمی.

نمو نه ی هێر شه کانی عێراق بۆ جیهان ناشکرایه، به لām نه مەریکا رو به پروی پفا ره کانی نه م دوا یه ی بو وه، نیتران ده ستیان کرد وه به بلا و کرد نه وه ی هێره سەربازیه کانیان له چه نندین دور گی بچو کی که نندا له نزیك گه روی هورمز که (٩٠٪) ی نه وتی نارده نی که ننداو لێره وه تێده په ریت، نیتران چه نندین هه زار سەربازی نیترانی بۆ نه م دور گانه ره وانه کرد وه، سەرپا ی کړینی تۆپ و مو شه کی دژه که شتی و چه کی کیمیا یی و ژێره دەرپا یی به توانا بۆ مین چاندن و به له می ته یار کرا و به مو شه کی دژه که شتی.

نیتران له هه ولدا یه بۆ ده سته که وتنی ته که نه لۆجیا ی چه کی نه تۆمی و په شتیوانی له ته ژو ریزم و دژی نیسرائیل و ولاتانی تره نیار به ره وتی ناشتی رۆژه لاتی ناو هرا ست و پێگه ی هه ره شه نا میزه له که نندا و سەرچاوه ی نا نا رامیه له ناو چه که دا، به سەر نه جدان له وه ی که نیتران و عێراق دوو هێزی گه وه ی سەربازی رۆژه لاتی ناو هرا ست، ده توانن له پێگای شه ره وه نه م ناوچه یه رو به پروی مه ترسی گه وه به که نه وه، له به ره نه وه نه مه رۆ ده مانه ویت سه باره ت به شتیه ی رو به پروی بوونه وه له سه ره نه م مه ترسیه قسه بکه یین.

گروپی سیاسه تی نه مەریکا که به سیاسه تی (جله وگیری دولایه نه) ناو ده بریت، دوو نا را سته له ولایه نه که به دوا ی رو به پروی بوونه و هین هه م له گه ل عێراق و هه م له گه ل نیتران و له هه ولدا یین بۆ نوێ کرد نه وه و گۆڕینی ره فتاری دوژمنکارانه ی نه م دوو حکومه ته، گرنه گی که زۆری هه یه خالیک لێره دا روو نیکی نه وه: ولاته یه که گرتوه کانی نه مەریکا دژی نیسلام و خه لکی نه م دوو ولاته نییه، نه وه ی نێمه دژایه تی ده که یین ره فتاری حکومه ته کانی نیتران و عێراقه، به تاییه ت نه مانه هه ره شن بۆ سه ر دراوستیکانیان و نار د نه دەرپا یی نه وتیش ده خنه مه ترسیه وه، تا کاتیک گۆزان له ره فتاری نیتران و عێراق روونه دات نه م سیاسه تی به ره په رچدان هه یه له که نندا و درێژه ی ده بیت.

به هه ر حال مه به ستی نێمه له با سی نه مه رۆ گف تو گۆ سه باره ت به م سیاسه ته نییه، به لکو شتیه ی به ره ده وامی و مانه وه ی نه م سیاسه ته یه، زۆرێک له خه لکی هیتشا له فراوانی جێبه جێ کردنی نه م سیاسه ته که له مسالانی دوا ی ده ستی پێ کرد وه ییتا گان.

له‌تشرینی یه‌که‌می رابردوو، من سه‌فهرم کرد بۆ که‌نداو، کاتیک ئیمه‌ له‌گه‌ل عێراق دو‌چار ی کیشه‌ بووین و نه‌وان هێزیان بۆ سه‌ر سنوری کویت ناردبوو، جارێکیتر له‌نازاردا چوومه‌وه‌ بۆ شه‌و ناوجیه‌ له‌گه‌ل پیچ ولاتی (عه‌ره‌ستانی سه‌عودی، کویت، نیماراتی عه‌ره‌بی، به‌حرین و قه‌ته‌ر) چاوپێکه‌وتنم له‌گه‌ل سه‌رکرده‌کانیان کرد، نه‌مانه‌ هه‌موو به‌جدیه‌وه‌ ده‌یان‌پوانیه‌ هه‌ره‌شه‌کانی نێران و عێراق، هه‌موویان پێشوازیان له‌بوونی نه‌مه‌ریکا ده‌کرد، هه‌موویان به‌گشتی پێکه‌وتوون له‌سه‌ر رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی شه‌و هه‌ره‌شانه‌، هه‌موویان ئاره‌زوویانه‌ له‌جێبه‌جێکردنی نه‌م نه‌خشیه‌دا هاوکاریمان بکه‌ن، نه‌مه‌ شتیکه‌ که‌ ده‌مه‌وت نه‌مه‌رۆ له‌مباریه‌وه‌ رو‌نکردنه‌وه‌ بده‌م.

ستراتیجی ناوبراو پێکهاتوه‌ له‌ سێ به‌ش:

* به‌شی یه‌که‌م به‌هێزکردنی ژێرخانی به‌رگری هه‌ریه‌ک له‌ولاتی که‌نداو، له‌م بواره‌دا پێشکه‌وتنی زۆر له‌دوای کۆتایی جه‌نگی که‌نداو هاتۆته‌دی، نه‌مه‌ له‌کاتیکدا بوو که‌ بازار له‌پاشه‌کشێ و به‌ره‌مه‌ی نه‌وت له‌که‌میدا بوو، تانیستا ولاتی که‌نداو له‌هه‌ولێ جیدان بۆ به‌هێزکردنی ژێرخانی به‌رگریان، ئیمه‌ نیستا له‌بۆاری ژێرخانی به‌رگریدا یارمه‌تی هه‌ریه‌ک له‌م ولاتانه‌ ده‌ده‌ین، مه‌به‌ست له‌هاوکاریه‌ بریتیه‌له‌ کرپنی چه‌ک، پلان و ته‌دریجی سه‌ربازی و مانۆری هاوبه‌ش.

به‌ئێنی نه‌مه‌ریکا بۆ یارمه‌تی به‌دۆسته‌کانی له‌ناوچه‌که‌، تانیستا وه‌ک خۆی ماوه‌ته‌وه‌ تانه‌وانه‌ بتوانن مه‌به‌ستی به‌رگری خۆیان له‌پێگای به‌ده‌سته‌ینانی سیسته‌می چه‌کدارکردنی گونجاوه‌وه‌ پێکه‌بخه‌یت، نه‌م چه‌کانه‌ نه‌ک ته‌نیا یارمه‌تی نه‌وان ده‌دات که‌ رووبه‌رووی دوژمنه‌کانیان ببنه‌وه‌، به‌لکو توانیویه‌ هێزی چه‌کدار بۆ هاوکاری و چالاکی له‌پالیدا باشبکێت، ته‌نیا یارمه‌تیه‌کان له‌پێگای چه‌که‌کانه‌وه‌ نابێت به‌لکو راهێنانی سه‌ربازی باشبکێت و نه‌و چه‌کانه‌ هاوچووت بیت له‌گه‌ل پێکهاته‌ی هێزی سه‌ربازی، بۆه‌وونه‌ هێزی ئاسمانی کویت له‌نیستادا پێیستی به‌فرۆکه‌ی تازه‌نیه‌، به‌لکو پێیستی به‌راهێنانی فرۆکه‌وانه‌کانه‌، له‌به‌رته‌وه‌ نامانجی نه‌سلی هاوکاری به‌رگری ئیمه‌ له‌گه‌ل کویت لایه‌نی راهێنانی سه‌ربازی و به‌کاهێنانی چه‌که‌.

* به‌شی دووه‌م: له‌ستراتیجی ئیمه‌دا یه‌هنگاو بنێن بۆ به‌هێزکردنی توانای ولاتی که‌نداو بۆ به‌رگریکردن له‌خۆیان له‌پێگای نه‌خومه‌نی هاریکاری ولاتی که‌نداوه‌وه‌، له‌ماوه‌ی چه‌ند سالی رابردوو‌دا هه‌نگاوی گه‌وره‌ له‌م بواره‌دا نه‌راوه‌، به‌لام ده‌بێت دان به‌وه‌دا بنێن که‌ خۆشبینی له‌م بواره‌دا دژواره‌، نه‌خومه‌نی هاریکاری ولاتی که‌نداو وه‌ک په‌یمانی ناتۆ نییه‌ و هه‌رگیز ناگات به‌ناتۆ.

به‌هێزی هه‌لومه‌رجی تایبه‌تی جوگرافیه‌وه‌ نه‌م ولاتانه‌ پێکنه‌که‌ون له‌سه‌ر شه‌وه‌ی نێران و عێراق کامیان زیاتر جێگای هه‌ره‌شه‌ن بۆ سه‌ریان، سه‌یر نییه‌ که‌ ولاتی باکووری که‌نداو عێراق به‌هه‌ره‌شه‌ و ولاتی باشوری که‌ندا و نێران به‌هه‌ره‌شه‌ ده‌زانن.

پکه بمرایه تی همریمی له میوان ولاتانی نهدامی نه غومنه نی هاریکاری کهداو سهبارت به ناکوکی سنوری هه ندیکجار له میوه ی پیکدادانی سمریازی ده که وتوه، وه له کاتی پیدانی خمرچی و تیچونی پیویست بۆ ههنگاونانی ناسایشی گشتی دووباره پکه بمرایه تی ده که ویته نیوانیان به پیتی بری خمرجه که بۆ ههریه که له ولاتهکان.

بهلام له گهله هه موو نهو دژواریاندا ده بیته ولاتانی کهداو بۆ پارێزگاریکردن له هاویه یانیتیه کیان زه مینه ی نه منی بره خستین، چونکه نه مه خوی یارمه تیه بۆ بهر بهرچدانوه ی سیاسه تهکانی عێراق و نێزان.

* بهشی سییم: که گرنگترین بهشی ستراتیجی چالاکی نیمهیه، پاراستی توانای بهرگری ولاته به کگرتوه کانی نه مریکیایه له ناوچه کهدا، له م بهاره دا ههنگاوه کان چوار قوئاغی سه ره کی ده گریتوه وه که له خواره وه باسی ده که مین:

- به که م پارێزگاریکردن له مانوه ی هیزه کانی جیگیر له ناوچه که، نه گهر به گریتنه وه بۆ پینچ سال پینش نیستا، کاتیک هیچ هیزیکێ جیگیرمان لهو ناوچه نه بووه، مه بهستم له سه رده می کارتمه، کاتیک که پرۆژه ی هیزی کاردانوه ی خیرامان خستهروو، هیچ هیزیکێ به رده ست لهو ناوچه یه بۆ رووبه روو بوونه وه به نیازی پارێزگاری له ناسایش نه بوو.

نه مرۆ نیمه هیزیکێ شیوامان لهو ناوچه یه هیه، زۆر لهو هیزانه وه که به شیک له هاویه یانیتی نیوده ولته ی کارده کهن، نه مانه ریکه وتنه نامه ی ریکه خراوی نه توه به کگرتوه کان جیبه جیده کهن (له وانه پاراستنی ناوچه ی دژه فرین له باکور و باشوری عێراق و سه پاندنی گه مارۆی نابووری به سه ر عێراقدا).

بهلام چالاکی له ناو هاویه یانیه کی سنوودار و کاتیدا به تیچونیتکی که متر ده کریت، به لکو نه م نه گهره زیاد ده کات و به میوه ی قهیرانیکیتر په یوهندی بکهن به نیمه وه، به میوه ی گشتی له نیستادا نه م هاویه یانیتیه خاوه نی (۲۰۰) فرۆکه ی جهنگی باره لگره له گۆرپانی جهنگدا، نه م فرۆکانه که زیاتر نه مریکین له بنکه ی ناسمانی ولاتانی ناوچه که جیگیرن.

نیمه ناماده یی ده ریایی به هیزمان له کهنداوی فارسی هیه، له وانه بنکه ی فرمانده یی له به حرین، بۆغوه نه کاتیک له مانگی نازار لهوی بووم که شتیگه لیک که پیکهاتبوو له (۲۰) کهشتی جهنگی، دوو کهشتیگه لی موشه ک هاویژ و چه ندین به له م و ژیرناوی له ناوچه که جیگیر کراوه، تیکرا (۱۰۰) موشه کی تۆماهۆک له سه ر نه م کهشتیانه جیگیر کراون، نیستا هیزیکێ ده ریایی بهرچاومان له ناوچه کهدا هیه.

هەرچه‌نده نهم هیزانه به‌گشتی له بهرام‌بهر عیراق جینگیرکراون، به‌لام بۆ به‌یرمیرچدانه‌وه‌ی نه‌گمیری همر هیزشیک له‌لایهن نیرانه‌وه ناماده‌یه، نهم هیزانه له مه‌به‌سته‌کانی (نیران و عیراق) ناگادارن، به‌ پیچه‌وانه‌ی نه‌وه‌ی که له‌سهرده‌می هیزشی عیراق بۆ سهر کویت له‌ سالی (۱۹۹۰) نه‌مه‌مان نه‌بوو.

- دووه‌هه‌لبه‌ت نهمه‌ تهنیا نامانه‌ویت هیزه‌کان به‌ گموره‌می له‌ ناوچه‌که به‌هیلینه‌وه، به‌لکو ده‌مانه‌ویت بتوانین نهم هیزانه به‌خیزایی له‌ شویتنی کتوپردا به‌کاربینن، هه‌لبه‌ته‌ ریزه‌ی سهرکه‌وتنی نهمه‌ له‌م بواره‌دا به‌پیتی کردار و که‌لویه‌لی سهریازیوه‌ به‌نده و جینگیرکردنی نهم هیزه له‌ که‌نداو خۆی دووه‌مین بابته‌ی ستراتیجی چالاک‌ی نهمه‌ پتکه‌ده‌هینیت.

نه‌م‌پۆ له‌ کویت که‌لویه‌لی سهریازی ته‌واو بۆ سویابه‌کی ته‌واو ته‌یار به‌ تانک و زریۆشمان هه‌یه، کاتیک له‌ نازاردا له‌ که‌نداو بووم ریکه‌وتننامه‌یه‌کم له‌گه‌ل قه‌تەر واژۆکرد، بۆ پیدانی که‌لویه‌لی سهریازی بۆ دووه‌مین سویای چه‌کدار، نهمه‌ نیستا له‌ گفتوگۆداین له‌گه‌ل چه‌ندین ولایتیر له‌ناوچه‌که تا سییه‌مین سویای چه‌کدار ناماده و ته‌یار بکه‌ین، بوونی نه‌و که‌لویه‌له‌ قورسانه له‌ ناوچه‌که بۆ بوون و ناماده‌می نهمه‌ له‌ ناوچه‌که پۆلی گرنگی هه‌یه، نه‌مه‌ گوزارشت له‌ واقعی ناتۆ و هیزه‌کانی پامکوس (یه‌که سهریازیه‌کانی جینگیر له‌ نه‌وروپا) ده‌کات، به‌واتابه‌کیتر بوونی که‌لویه‌لی قورس له‌ شویتنی جینگیری هیزه‌کان به‌ سوودت‌ره له‌وه‌ی له‌کاتی کتوپر بۆی ره‌وانه‌بکریت، سهره‌پای نه‌و که‌لویه‌لانه دوو ولاتی که‌نداو که‌ بریتین له‌ عمره‌بستانی سعودی و عومان که‌خاوه‌نی که‌لویه‌لی هیزی زه‌مینی و ده‌ریایی و ژیرده‌ریاین له‌ نوکیانوسی هندی وه‌ک پیتیستی بۆ پشتیوانی فۆکه‌کان له‌بهرده‌ستماندان.

- سییه‌م بابته‌ توانایی ههریمی نهمه‌یه له‌سهر ریکه‌وتننامه‌ی په‌یوه‌ست به‌ صاف به‌ده‌سته‌هیتان، نهمه‌ له‌م جۆره ریکه‌وتنانه هاوکاریان له‌گه‌ل همر شه‌ش ولاتانی نه‌ندامی نه‌غومه‌نی هاریکاری که‌نداو هه‌یه، نه‌وانه بۆ راپه‌راندنی ستراتیجی نهمه‌ گرنگن، بۆ نه‌وونه له‌ کویت ده‌توانین مانه‌ویری سهریازی نه‌نجام به‌دین تا به‌هۆی که‌لویه‌لی جینگیر له‌ ناوچه‌که کارنه‌نجام به‌دین. دوا‌ی قه‌یرانی تشرینی یه‌که‌می راپه‌ردوو، نهمه‌ هیزه‌کانی خۆمان له‌ (قه‌لای ستیوارت Fort Stewart) ی جۆرجیاوه به‌ فۆکه‌ گواسته‌وه بۆ کویت تا په‌یوه‌ندی بکه‌ن به‌و که‌لویه‌لانه‌ی له‌ کویت دامانناوه، بۆ نه‌وه‌ی له‌ مانه‌ویری سهریازی به‌شداری بکه‌ن، نهم ناماده‌کاریه سهریازیه تا ناوچه‌ی سنور ده‌جولیت، کاتیک که‌ روداوێکی کتوپر دیته‌ پتسه‌وه نهمه‌ ده‌توانین به‌خیزایی له‌ عمره‌بستانی سعودی بۆ هاته‌نه‌ناوه‌ی هیزی ناسمانی باشت مۆلت وه‌ربگرین.

ههره‌وا له‌ تشرینی دووه‌می راپه‌ردوا له‌نه‌نجامی هه‌مان نه‌و ریکه‌وتننامه‌یه‌ توانیمان هیزه‌ ناسمانیه‌کاغان له‌ماوه‌ی چه‌ند رۆژیکدا سێ نه‌وه‌نده زیاد بکه‌ین، له‌نگه‌رگرتنی که‌شتیه‌کان له‌لایهن هاوکاراغان له‌ که‌نداو ریکه‌بیترا، نهم ریکه‌وتننامه‌ پیتیسته‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ناوچه‌که پرده‌کاته‌وه، شتیک که‌ نامانه‌ویت ولاتانی که‌نداویش نایانه‌ویت، ریکه‌وتنه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ صافی به‌ده‌سته‌هیتانی

بۆئىمە زۆر دەكات بەبى زۆربوونى تېچوون و بەبى شوئىنموارى نەگەتيفى سىياسى لەنەنجامى بوونى بارەگا سەربازىيە كانغان لە ناوچە كەدا.

- چوارەم و دواين بابەت لە بەردەستابوونى نەخشەى چالاكى بۆ بەكارگرتنى ھەموو نەم ھىزانەىيە، نىمە نەوانە بۆ كارى جەنگى بەكار دەھىتىن و نەوانە لە پراھىتنانى سەربازىدا سوديان لىئودە گرین، ھەروەھا نەوانە دەگۆرین و تا لە گەل بارودۆخى گۆراوى ناوچە كە بسازن، بۆ نمونە تەنیا يەك پۆژ بەسەر گەيشتنى ھىزە كانغان بە سنورى عىراق تىپەرىبوو، كە ھىزە كانى عىراق گەرابوونەو سەربازگانان.

سەرەپاى ئەو ھەى يەكەكان لە ھالەتى نامادە باشيدان، نەمەرىكا لە تشرىنى يەكەمدا نامادەبوو تا (۱۵۰ ھەزار) سەربازى ژن و پياو لە ناوچە كە جىگىر بكات، فراوانى و خىرايى كاردانەو ھەمان جىنگاى سەرنج بوو، بەتايىبەتى ئەگەر نەمە بە سەردەمى (۱۹۹۰) بەراورد بكمين، جياوازى نىوان سالى (۱۹۹۰) لە گەل سالى (۱۹۹۴) لەروى ئەم تدارەك و نامادە كارىمەو بوو كە سالتى پىشوو نەنجام درا بوو، ھەندىكيان راستەوخۆ دەستپىكرد و بەرى بە پىشەر ھەى عىراق گرت، ماو ھەىكى زۆر بۆ دانوسان لە ھەموو بارودۆخىكى چالاكى لە كەنداو بەسەرچوو و نىمە ھىچ ستراتيگىكان سەبارەت بەرىكەوتن لە گەل ھاو ھەىمانە كانغان نەبوو.

نىستا دەبىت شوئىنى نەمەرىكا لە سالى (۱۹۹۰) و نەمپۆدا بەراورد بكمين، ھەروەك ئەو ھەى لە تشرىنى يەكەم رابەردوو سەلمىترا، نەنجامى ئەم جياوازىيە لە دوو شوئىندا بوو كە لە سالى (۱۹۹۰) ناچاربوونى بۆ دەپەراندنى عىراق شەر بكمين، بەلام لە سالى (۱۹۹۴) كە تواناكانى نىمەيان لە ناوچە كە بىنى ناچار پاشەكشيان كرد بىنەو ھەى تەقەبىرەت يان كەستىك بكوژرەت.

بەكوژتى، جەنگى كەنداو لە سالى (۱۹۹۰) نمونەىكى باشى لە تواناى سەربازى نەمەرىكا پىشاندا، سالى (۱۹۹۴) نمونەىكى باشى ئەم ولاتەى بۆ بەرپەرچدانەو پىشاندا.

نەگەر پروانپىنە نايندەىيەكى دور، پىشكەوتنى نەمەرىكا لە تواناى ناردنى خىراى ھىز بۆ كەنداو بەرچاوتر دەبىت، دەبىت بزانين لە سالى (۱۹۸۰) جىمى كارتر ھىزى بەرپەرچدانەو ھەى خىراى بۆ ناردنى لەناكاو لە كەنداو دروست كرد.

شوئىنى ستراتيگى نەمەرىكا لە ناوچەى كەنداو لە نىستادا :

يەكەك لە گرن گرتن ستراتيگىيە پراگمەتراو ھەى ولاتە يەكگرتو ھەى نەمەرىكا لە ناوچە كەدا برىتەلە بوون و نامادەى بەردەوامى ھىزە سەربازىيە كانى لە ناوچە كەدا، نەمپۆ گواستەنەو سەربازى و بوونى راستەوخۆ نەمەرىكا لە كەنداو ھەرچۆنەك بىت ماناى ئەو ھەى كە تواناى سەربازى خۆى بۆ پشٹیوانى لە سەسەتە كانى خۆى و داين كەردنى بەرژەو ھەى نەوتىە كانى لە گەل بەرژەو ھەى ھاو ھەىمانە كانى دژ بەگۆرپان و گۆرانكارىە كانە، كە لەوانەىيە لە كەنداو دور لە ئىرادەى ئەوان رەبەدات.

(پلټو)، یاریده‌دهری وه‌زیری دهره‌کی نه‌مهریکا له وتاریکدا سهاره‌ت ستراتیجی ناویراو لهو باوره‌دایه که نهم ستراتیجیه له سټ به‌ش پټکهاتوه:

- به‌شی یه‌کم به‌هیزکردنی ژیرخانی به‌رگری همریک له ولاتانی عمره‌بی که‌نداو و هارپه‌یانی نه‌مهریکا به یارمه‌تیدانی دۆسته‌کانی له ناوچه‌که، همروه‌ها تیده‌کۆشیت تا نه‌وان بتوانن پټیوستیه سربازیه‌کانی خۆیان له ړنگای به‌ده‌ست هیننای سیسته‌می چه‌کدارکردنوه پریکه‌نوه.

- به‌شی دووهم ستراتیجی ټیمه همنگانانه به‌رهو به‌هیزکردنی توانای ولاتانی که‌نداو بڼو به‌رگریکردن له‌خۆیان له‌ړنگای نه‌نجومنی هاریکاری که‌نداووه، له‌گډل هم‌وو نمو دژوارپانه ده‌بیت ولاتانی که‌نداو بڼو پاریزگاریکردن له‌هاوپه‌پایه‌ته‌کیان له‌بواری مه‌سله نه‌منیه‌کاندا هانیان بده‌بن، چونکه نه‌مه بڼو به‌په‌رچدانوه‌ی عیراق و نیران یارمه‌تییان ده‌دات.

- به‌شی سییم: له‌زور لاره به‌گرنګترین به‌شی ستراتیجی چالاکي ټیمه داده‌نریت، که بریتیه‌له پاریزگاری کردن له‌توانای به‌رگری ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که‌دا.

همروه‌ها (لی هامیلتون) نوټسری دیموکرات له‌نجومنی نوټسمرانی نه‌مهریکا له‌وتاریکیدای له‌سالی (۱۹۹۸) سهاره‌ت به‌بوونی نه‌مهریکا له‌که‌نداو پټواپه که (ناماده‌بی و به‌رده‌وامی و به‌هیزی سوپای نه‌مهریکا له‌ناوچه‌ی که‌نداو ده‌بیت به‌شټکی سره‌کی سیاسه‌تی ټیمه بیت، ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا و هم‌وو ولاته پټشکه‌وتوه‌کانی جیهانی پیشه‌سازی به‌رژه‌وندیه زیننده‌کانیان له‌به‌رده‌وام رژیشتنی نموت له‌که‌نداو دا ده‌بیننه‌وه، له‌همان کاتدا هشت ولاتی ناوچه‌که له‌وانه‌ش نیران له‌م بواره‌دا خاوه‌نی به‌رژه‌وندی ژبانین، بوونی سوپای ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا له‌که‌نداو یارمه‌تیده‌ره بڼو نارامی له‌ناوچه‌که و هاوسه‌نگی سربازي و پاراستنی ناشتی.

نامانجی بوونی سوپای ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا له‌که‌نداو، دژي نیران نییه، له‌پراستیدا نه‌مهریکا به‌رژه‌وندی به‌هیزی له‌ده‌ستتیه‌وردانی نیران له‌مه‌سله ناسایشه‌کاندا هیه، هه‌لبه‌ت چالاکي نمو به‌رامبه‌ر به‌ټیمه و دراوسټیکانی له‌که‌نداو له‌وه‌وه‌هاتوه که دانه‌خژداگرتن و ناشتی نامیز بیت).

له‌بابه‌تیري ستراتیجی نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که ده‌توانین بلیټین (نه‌وه‌ی بڼو ولاته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌مهریکا دیاریکراوه، پاراستنی به‌رژه‌وندی نهم ولاته به‌که‌مترین تیچوونی نابووری و هرژی، پیاوونی ده‌ولته‌تی نه‌مهریکا پټیان وایه که پاراستنی به‌رژه‌وندیه‌کانی نه‌مهریکا له‌سیاسه‌تی پاراستنی بارودوخه‌که‌یه و له‌م لایه‌نموه نه‌مهریکا له‌ستراتیج و ړیکاره‌کانی بڼو نهم کارانه‌یه: به‌رگرتن له‌پیدا‌بوونی هیزی سرکه‌وتوو له‌ړنگای پاراستی هاوسه‌نگی هیزه‌کان له‌نیزان هیزه سره‌کیه‌کاندا که بریتین له‌نیران، عیراق و عمره‌ستانی سعودی، زیادبوونی توانا سربازیه‌کانی نیران زهروره‌تی نهم سیاسه‌ته‌ی پیشاندا،

نەمەریکا لە دەستگیرکردنی راستەوخۆی سەربازی لە عێراق خۆی پاراست بە لای ئەمانەوهی عێراقێکی لاواز
یان دەوڵەتێکی لاواز بە تەواوی خاوەن کەیمووە پشتگیری دەکات.

لێرهەدا واباشە لە زەمینەی سیاسەتی نەمەریکا لە کەنداو ناماژە بۆ قسەی چەندین کاربەدەستی
حکومەتی کلێنتۆن بکەین:

(دوید ولج) یاریسەدەهەری وەزارەتی دەرەوهی نەمەریکا بۆ کاروباری پۆژەلانی نزیک، نامانج و
سیاسەتی نەمەریکا لە کەنداو لە حکومەتی دووهمی کلنتۆن بەمۆرە باس دەکات:

- بەرگرانی لەمەللاتی ناوچەیی و جەلەگرانی نێران و عێراق.
- بەرقرارکردنی پەڕووەندی توندوتۆڵ و سودمەندی دوو لایەنە لە گەڵ ھاوێیانە کافان لە ناوچە کەدا.
- پڕووەڕوونەوهی تێرۆزیزم و دژایەتی بۆ ھاوێیانەوهی چەکی کۆکۆژ.
- دڵنیابوون لەبەردەوامی ھاوچۆی نازادانە نەوت لە کەنداو دا .

بۆ گەشتن بۆ نامانجانە ناماژە بۆ چەند بابەتێک دەکەین:

یە کەم: ئە نەجامی ھەکارێک پێرسە بۆ داڕێژکردنی نەوێت کەرێتی نێستای عێراق (واتە پڕۆژە
بەعس) جارێکیتر ناسایشی ناوچە کە نەخاتە مەترسێوە.

دووەم: والێکردنی حکومەتی نێران بۆ گۆڕینی سیاسەتەکانی، چونکە ئەم سیاسەتە نێستای نەک
ھەر نێمە (واتە نەمەریکا) بە لکو کۆمەڵی نێوە و لێتیش قبوڵیناکات.

سێھەم: دۆزینەوهی پێگایەک بۆ پشتیوانی لە دۆستە کافان لەسەرانی ناوچە کەدا، کە نابووی،
دێوکرایی، تێرۆزیزم و مادە سەکرەکان، ھەمویان ئەو ووتانەن کە ئەم بوارە دیانگرتەوه.

یەکیکیتر لەستراتیجی راگەڕاندنی نەمەریکا لە ناوچە کە بریتییە لە کۆنترۆڵ و جەلەگرانی نێران و
عێراق کە لەسالی (١٩٩٣) بەناوی (جەلەوگری دۆلایەنە) راگەڕاندرا، ئەم سیاسەتە شتێوە جیاوازی
لەبەرامبەر ئەم دوو وڵاتە بەکارھێناوە، (دوید ولج) سەبارەت بە عێراق دەلێت:

(سیاسەتی نێمە لەبەرامبەر پڕۆژە سەدام حەسین زۆر واقعە بۆ کۆنترۆڵ و جەلەگرانی لەبەرامبەر
بەڕووەندیە زیندە کافان لە ناوچە کەنداو، دۆستە کافان پشت بە مللەت و ھاوسەنگانیان دەبەست، نێمە
لە گەڵ مللەتی عێراق کێشەمان نییە لە جەنگدا نین و نامانەوێت بە تەواوی لاوازی بکەین، بە لای ئەو
و تەمەش پاستینیە کە دەلێت سەدام نێر مەترسی نییە بۆ سەر ناوچە کە.

نێمە بۆ پارێزگاری لەسەختترین پڕۆژە نێوە و لێتەکان، سزای مێژوویی لە دژی عێراق و پارە
زۆرمان تەرخان کردووە، لە کاتی نەبوونی گۆرانکاری بەرچاو لەبارودۆخی عێراقدا، نەمەریکا ھەروەھا
دەپوێت پێش لە مەترسی پڕۆژە عێراق بگرێت، ھەروەھا کۆمەڵگای نێوە و لێتە سەبارەت بە سزاکانی
پێکھراوی نەتەرە یە کەرتووەکان یەکپارچە و یە کەرتو و ماونەتەو.

سەبارەت بەجەلەوگرتنى ئىتراننىش پىيوايە كە پالئەرى سىياسى ئىتمە لەبەرامبەر ئىتران دۆزمن بەرژىمى نىسلامى نىيە، بەلگە دژ بەسىاسەتى دەرەكى ئەم ولاتىيە كە يارمەتى تىرۆرىزم دەدات و ھەولەدەدات بۆ بەدەستەيتنانى چەكى كۆكۆ و نەيارە لەگەل ئاشتى رۆژھەلاتى ناوەرپاست و تىدەكۆشيت بۆ روخاندنى حەكومەتەكانى دراوسى و پىشپىلكردى مافەكانى مەرۆ بەپى پىئورى نىئودەولەتى، ئامانچ لەسىاسەتى نىتمە گۆزىنى رەشارى ئەم ولاتىيە لەمىنى فشارى ئابورى و سىياسىيەو و لەھەمانكاتدا سنورداركردى تواناكانى ئىتران لەدروستكردى كىشە تا گۆزىنى سىاسەتەكانى.

ئەم پىيوايە شىئە ھەلەسوكەوت لەگەل ئىتران دژوارترە ەك لەعىراق، چەونكە كۆدەنگى نىئودەولەتى سەبارەت بەچۆنىەتى كەمكردەنەوئە دەرەسەرىەكانى ئىتران بوونى نىيە، سىستەمىكى سزادانى رىكخراوى نەتەوەكان ەك ئەمەوى عىراق دژ بەئىتران بوونى نىيە، ە لەگەل ھاوپايمانەكانمان لەنەوروپا ئاكۆكىن سەبارەت بەئىتران.

ئەم ھەروەھا سەبارەت بەسىاسەتى ئەمەرىكا لەبەرامبەر گەتگۆز لەگەل حەكومەتى ئىتران، پىيوايە كە نىتمە دژى گەتگۆز لەگەل ئىتراندان، بەلام تەنيا كاتىك ئەم كارە ئەنجام دەدەين كە گەتگۆزكە سەبارەت بەمبارىك بىت كە نىتمە لەگەل ئىتراندا لەكىشەداين، لەوانە پارىزگاركرىد لەتيرۆرىزم و ھەولەدان بۆ بەدەستەيتنانى چەكى كۆكۆ و لاوازكردى رەوتى ئاشتى، ە چاوەروان دەكەين كە ئىترانىش بىت بەدەنگ ئەم بابەتەو.

(رىچارد مورفى) سەبارەت بەستراتىجى ئەمەرىكا لەناوچەكە پەيوەندىدار بەھەردوو ولاتى ئىتران و عىراق پىيوايە كە (ئىتران ھەرگىز گرنكى خۆى ەك كاراكترى گرنگ لەناوچەى كەنداو واتە ئەم بەشى رۆژھەلاتى ناوەرپاست كە بۆتە ھۆى سەرقالى ستراتىجى نىئودەولەتى سەبارەت بەناسايشى سەرچاوەى وزەى جىھان، بەپى چاودىترانى سىياسى واشنگتۆن لەدەست نەداو. نىتمە سالانىكە كەباس دەربارەى ئەنجامى ھەرچۆرە ھەلەك بۆ بنىاتنانەوئە پەيوەندى ئەمەرىكا/ئىتران بەناراستەى پانەكرىد لەمبارەكانى ئەمەرىكا سەبارەت بەعىراق پەيوەندى خواردوو كە ھاوپەيمنتى بەسەركايتى ئەمەرىكا لەسالى (۱۹۹۱) عىراقىان لەكۆيت كرده دەرەو، ئەم پەيوەندىيە ھەزىكە بۆ بەھىزكردى ئەم بىرۆكەيەى كە ئىتران و عىراق ھەردوو بەھەمەشەى سەربازى بۆ سەر بەرژەوئەندىەكانى ئەمەرىكا لەناوچەى كەنداو دژمىتردىن.

ئەم بەردەوام دەبىت و دەلەت: نەمىز واشنگتۆن ھىزىكى باشتى لەكەنداو ەمىە، بۆ مەبەستى پاراستنى ئاسايشى كەنداو، لەبەنرەتدا تىدەكۆشيت بۆ ھاوسەنگىكردى لاوازى لەمىتران عىراق و ئىتراندا، نەگەر ەمىە لەسالانى نائىندەدا بەردەوامى بەمانەوئە ھىزىكى سەربازى بەرچاوە لەكەنداو بەدات، بەلگەى سەرەكى ئەمە گرنكى كەنداو ەك گرنگترىن داينىكرى وزەى جىھان (نەمىز نەوت و سەبى نەوت و

گاز) نه مەریکا نامادەیی کەنارخستنی نییه و پشت بەهیچ یەکیك لە ولاتانی ناوچه کەش نابەستیت سەبارەت بەبەریاری پەڕهست بەبەرهم و نرخدانانی نەوتی رۆژھەڵاتی ناوہ راستە.

لێرەدا پێتۆستە سەبارەت بەجلەوگیری دوولایەنە نێزان و عێراق پونکردنەوہ بەدین، نەم سیاسەتە سەبارەت بە نێزان کارانییە، هەرچەندە سەبارەت بەعێراق لەژێر چاودێری رێکخراوەی نەتەوہکان بەھۆی گەمارۆکانی سەر عێراقەوہ نەگەری سەرکەوتنی زیاترە، بەلام سەبارەت بەنێزان نەو کۆدەنگیە بوونی نییە واچاوەروان ناکرێت نە مەریکا بتوانیت ھاوہەمانیەکی لەوچۆرە پێکھێنیت، ھەولەکانی نە مەریکا بۆ گۆشەگیرکردن و جلەکردنی نێزان نەک تەنیا سەرکەوتوو نەبوو، بەلکو نەبجامی پێچەوانە ی لێکەوتۆتەوہ، نە مەریکا نەیتوانیوہ کە ھاوہەمانە نەوروپیەکان و دۆستە عەرەبیەکانی لەکەنداو رازیبیکات بەھاوکاری نەکردنی نێزان، بەجۆرێک گرنگترین ولاتی کەنداو کە عەرەستانی سعودییە پەڕەندی نزیکی لەگەڵ نێزان ھەیە، لەرێستیدا نەم سیاسەتە نێزان گۆشەگیرناکات، بەلکو ولاتە یەکگرتووەکانی نە مەریکا خۆی بێبەش و گۆشەگیرکردووە لەبەرژوہەندی سەرماہەگوزاری لەنێزاندا.

لەکۆتای نەم بەسەدا بەشێوی گشتی دەتوانرێت بووتریت لەنێستادا بنەمای ستراتیجی نە مەریکا بە سەرۆکایەتی (مارتین ئیندیک) خراوەتەرۆو کە بریتییە لە:

- ١) پەرخاندنی زەمینە لەبار بۆ ناردنەدەرەوہی نەوت بەمرخی گونجاو.
- ٢) بەرگرتن لەدەرکەوتنی ھێزی ھەریمی و نیووەولەتی کە بەرەبەست یت لەبەردەم بەرژوہەندیەکانی نە مەریکا دا.
- ٣) ھاوکاری ولاتانی عەرەبی میانرەوہی ناوچە کە بەمەبەستی بەرزکردنەوہی توانای سەربازی و بەرگریان.

ھەرەوہا پێتۆستە نەوہش پونبکەینەوہ کە دەپێکردنی کاری ولاتە یەکگرتووەکانی نە مەریکا بۆ گەشتن بەستراتیجیەکانی خۆی لەکەنداو بەدوو شێوہبووہ شەڕ و دژە شەڕ کە تاسالی (١٩٩٥) لایەنی دژەشەڕی ھەبووہ و لەوکاتە ی کۆنگرەسی نە مەریکا بریاریدا لەسەر یاسای (دی ناماتو) ھالەتی شەڕی وەرگرت، بەلام نێستا شێوہی کاری ولاتە یەکگرتووەکان لەم ناوچە لەشەرەوہ گۆراوہ بۆ دژەشەڕ.

(أ) ستراتیجی سیاسی نە مەریکا لە ھەوزی کەنداو:

پلان و جێبەجێکردنی ستراتیجیکی سەربازی گونجاوی لەکەنداو بەبەن پلان و جێبەجێکردنێکی سیاسی تەواو یتەمانا و ناعقلانییە، ستراتیجی سیاسیش بەنۆبەتی خۆی داوینکاری و نامادە کاریەکی تەواوہی ستراتیجی سەربازیە لەناوچە ی کەنداو، لەلایەکیترەوہ دەیت سەرنجمان بۆ نەو خالە راکێشین کە ھەلۆشاندن و دیاریکردنی ستراتیجیە جیاوازەکانی ولاتێک کە بەکپارچە لەپرۆی سەربازی و سیاسی و نابووریە، کاریکی پرکێشە و نەکردنەنییە، چونکە ھەر ستراتیجیک جیاواز لەشێوہ و نامانجی راکەمەنراو

دهرکەوت، خاوەنی نامانج و نەبامیتریی، پلان و جێبەجێکردنی ستراتیجی لەمەلومەرج و هەلکەوتە کات و شوێنەوه سەرچاوەدەگرت.

نامانجی نەمەریکا لەتیکەڵ کردنی ستراتیجی سەربازی و سیاسی لەکەنداو، گەشتە بەنامانجەکانی خۆی و پاراستنی دەسلاتی سیاسی و کۆنترۆڵکردنی کاروباری ناوچەکیە، پاراستنی سەرۆکی سیاسی نەمەریکا لەناوچەکی گۆراو بۆ پاراستنی سەرۆکی سیاسی لەدنای رۆژناو و مانەوی پێگە سەرکردایەتی دنای رۆژناو لەدەستی نەمەریکا، چونکە چارەنووسی ئەوان گرتارو بەکەنداو و کەسێک کە کۆنترۆڵی کەنداو لەبەردەستدایە، دەتوانێت کۆنترۆڵی جیهانی رۆژناو بکات، لەبەرئەوه دەرکەوتووه کە نەمەریکا بەهۆی بالادەستی بەسەر کەنداو و ناوچە نەوتیەکاندا دەتوانێت خۆی وەک زەلیتریک جیهانی بناسێت.

دوای جەنگی دووهمی جیهانی سەرنج و پەڕیوەندیەکانی نەمەریکا سەبارەت بەناوچەکی کەنداو و عەرەستانی سعودی زیادیکردووه، لەدوای ئەو مێژوووه پەڕیوەندی ئەم وڵاتە لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکی چەند ڕەهەندیکی هەبووه، بەلام دەتوانین بڵێن پەڕیوەندیەکان لەسەرئەوه سەرەکی کۆتەتەوه: نەوت، ناکۆکی عەرەب و ئیسرائیل، و پێشگرتن لەنفوز و فراوانخوازی یەکیتی سۆفیت.

لەدیدی نەمەریکاوه دوای دەرچوونی بەریتانیا لەناوچەکی کاراکتەری سەرەکی ناشتی و نارامی و لەناوچەکی کەنداو وڵاتانی ئێران و عەرەستانی سعودی، بەپێی بۆچونی چاودێرانی سیاسی و سەربازی نەمەریکا بوونی ئێران و عەرەستانی سعودی بەهێز دەتوانێت بەرەست بێت لەبەردەم هەرچۆرە هەرەشەیهکی دەرەکیدا، بەپێی ئەم سیاسەتەبوو لێشاوتێک لەناردنە دەرەوهی چەک بۆ ئەم دوو وڵاتە دەستپێککرد.

(نەلیکسندر هیگ وەزیری کاروباری دەرەوهی نەمەریکا لەوتەیهکیدا لەبەردەم کۆمیتە پەڕیوەندی سیناتی نەمەریکا لە (١٧ئەیلولی ١٩٨١) دەرغیست کە ستراتیجی وڵاتە یەکگرتووهکانی نەمەریکا لەرۆژەلاتی ناوهراس دەبێت لەسەر بنەمای پاراستنی بەرژوهندی ژبانی ئێمە بێت لەناوچەکیەکی ناجیگیردا، کە ئەک تەمنا دەرغیستی ناکۆکی عەرەب و ئیسرائیل بێت، بەلکو گەشە بەردەوامی بەناراستە سۆفیت و جەخانە مەترسیدارەکی، لەدیدی هیگەوه ناسایشی ناوچەکی دەتوانێت لەپێگای سیستەمیکی سەرکەوتوو لەپێکەوتن و هاوڕەبایی ناسایشی لەنێوان وڵاتە یەکگرتووهکانی نەمەریکا و وڵاتە سەرەکیەکانی ناوچەکی (میسر، ئیسرائیل، عەرەستانی سعودی) بەدییەت. ئەوا (چەتریک پێکەوتنی ستراتیجی) کە دارپێزابێت لەسەر پەڕیوەندی نزیک لەنێوان ناوچەکی رۆژەلاتی ناوهراست، کەنداوی فارسی و ناوچەکانی نزیک، هەرەها ناجیگیری لەناوچەکیەکی حەمەن کاریگەری لەسەر هەموو ناوچەکی دەبێت.

هېگ دوو ههفته دواتر له دانیشتنیکیردا پښتگړی له کومیتې پمپوهندی دهره وی سینات بؤ رازامندی له سر فروشتنی فرۆکې ناواکس به عمره بستانی سعودی که دواتر له بره وهندی نه مریکا و پمپوهندیه کانی بسو له ناوچه که دا کرد، نهو (هېگ) چوار بڼه مای پمپوهست به ستراتیجی ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا له ناوچه ی که ندای به مجوره داده پریژیت:

۱- زیاد کردنی پېنګه و ناماده یی سربازی نه مریکا له ناوچه که و ده ورور به یی.

۲- به هیز کردنی توانا سربازیه کانی دوسته کاغان.

۳- پته وکردنی متحانه به نه مریکا وهک هاوکار که پښتی پیبیه ستریت.

۴- به دوا د اچوونی ناشتیه کی هه میشه یی له ناوچه که دا.

نه مریکا له به دوا د اچوونی ستراتیجی ناوبراو تانیستا ریکه و تنی سربازی، شابوری، هونری، فمره نگی و باز رگانی زوری له گمل ولاتانی ناوچه که کردوه.

به سمرغبدان له شورش نیسلا می لمریزان، هیرشی سربازی بؤسر نه فغانستان و هره شه له ولاتانی هموزی کنداو و جهنګی عیراق نیران که نه گمر هه بوو ولاتانی عمره یی که ندایوش بگریته وه، همدیک له ستراتیجیسته کان پییانوابو که نه مریکا ده بیت بهرامبر نه م مهسه لانه بوه ستیت و دژی هر رژیتمیک بیت له ناوچه که دا که دژ به توانای نهو رفتار بکات، له بهرنه وه ده بیت همستی زیاتری ناسایشی پیبدا، نهک نهو ههسته کم بکاته وه، له دیدی نهو وه ده بیت نه مریکا سی بڼه مای رینمایي بؤ وه لأم و کار دانه وی گونجاو له بهرامبر ستراتیجی یه کیتی سؤفیت و هره شه کان که له هیرشی ناوچه ییه وه سرجاوه ده گریته هه بیت:

(۱) به سمرغبدان له سنورداریتی توانای سیاسی، نه مریکا بوونی سربازی خزی له ناوچه وه و ده ورور به یی ناوچه که پمپوه پیبدا و تواناکانی خزی بؤ به هیز کردنی خزی له ناوچه که زیاد بکات.

(۲) به کارهینانی توانای ولاتانی ناوچه که بؤ بهر گرتن و پرمپروبوونه وی هره شه ناوخیه کان.

(۳) هاوکاری و به شداریکردن له گمل ولاتانی ناوچه که بؤ بهر پته و بردن و بهر و پیشر دنی بهرنامه ی پمپو پیدان و که مکر دنه وه و نه هشتنی کیشه ناوچه ییه کان، به تاپیه تی کیشه ی عمره ب و نیسرائیل.

نه م هره شهانه پیویستی فراوانی به به شداری نه منی له سرانسمری ناوچه ی رژه ه لاتی ناوهر است له نیسرائیل و میسروه تا ولاتانی کنداو هیه، به مجوره نه مریکا به په نابردن بؤ نه م بیانوه دهیتوانی بوونی خزی له ناوچه ی هه ستیار و ستراتیجی جهان زیاد بکات، له راستیدا نه مریکا دووباره به دوا ی دامه زانندی ریکه خراوی بهر گری رژه ه لاتی ناوهر استبوو، له ژیر ناو و کاری جیوازدا، که ناماغی نه مه ریکرتنبوه له نه گمری نفوز و هیرشی یه کیتی سؤفیت، ههنگاری ناژاوه خوازانیه هه ندیک له رژیته کانی ناوچه که و به هیز کردنی توانای بهر گری ولاته دوسته کانی. رژنالد ریگان به مه بهستی بهر پته و ویکردن و

پشتیوانی له‌م سیاسه‌ته، به‌هیزکردنی (پشتینه‌ی نه‌منی) و چه‌کدارکردنی ولاتانی ناوچه‌که و به‌مرزکردنه‌وه‌ی توانای جه‌نگیان له‌ریځگای پیکه‌تینان و دروستکردنی (هیزی کاردانه‌وه‌ی خیرا) و سره‌نهم‌نجام به‌کردار و به‌شداریکردنی ولاتانی پیشه‌سازی بلوکی رږژناوا له‌کیشه‌کانی ناوچه‌که‌دا توانی به‌نامانجه‌کانی خوی بگات و ستراتیجی سیاسی نه‌مهریکا له‌که‌نداو چالاکانه به‌نهم‌نجام بگه‌یه‌نیت.

سهره‌رای نه‌وه نه‌مهریکا به‌پاریزگاری کردن له‌نهم‌نهمه‌نی هاریکاری که‌نداو و په‌میره‌ویکردن له‌(سیستمی ناسایشی ده‌سته‌جمعی) له‌راستیدا له‌باردی نامانجه‌کانی خوی‌مه له‌ناوچه‌که کاریکرد، پیکه‌تینانی^۱ نهم نه‌نهمه‌نه توانی دږسته‌کانی نه‌مهریکا له‌باشوری که‌نداو بږ پاراستنی به‌رږژه‌وه‌ندیه‌کانی خوی هه‌موویانی کۆکرده‌وه و هاوپه‌میانیه‌تیه‌کی دروستکرد.

له‌نیت‌ستادا عمره‌بستانی سعودی شوینی ناوات و نومیدی واشنگتونه و به‌یه‌کیتک له‌ولاته گرنه‌که‌کانی که‌نداو‌داده‌نیت، به‌سمرغبدان له‌وه که عمره‌بستانی سعودی گرنه‌گترین نارده‌نی نه‌وته له‌جه‌هاند، له‌بهرنه‌وه واشنگتون همولده‌دات که نهم ولاته له‌ریځگای رایه‌ل‌ه‌ی نابووری و سمریازی‌مه به‌دپلزماسیه‌تی خوی‌مه به‌ستیت بیکاته پاشکوی خوی، به‌کورتی عمره‌بستانی سعودی له‌بوری نه‌وت و کیشه‌کانی رږژه‌ولاتی ناوه‌راست نه‌خشی هم‌ستیار و گرنه‌که له‌ستراتیجی نه‌مهریکا‌دا ده‌بینیت.

لوتکه‌ی ستراتیجی سیاسی نه‌مهریکا له‌ده‌یه‌ی هه‌شتاکاندا توانی له‌ده‌ستیت‌هردانی نه‌مهریکا له‌جه‌نگی عیراق نیراندا له‌ماوه‌ی سالانی (۱۹۸۷-۱۹۸۸) شم‌ری نه‌وت‌بهره‌کان ده‌رک‌موت که نهم ولاته توانی به‌ناردنی زیاتر له‌(۷۰) که‌شتی جه‌نگی بږ ناوچه‌که (که په‌یوه‌ستبو به‌نه‌مهریکا و هاوپه‌میان‌ه‌کانی) بږ پاریزگاریکردن له‌عیراق بنیریت، له‌ووری کرداری‌مه له‌پال عیراقدا دږ به‌نیران له‌که‌نداو که نه‌وکاته ریځگربو له‌بهرده‌م سمرکه‌موتنی نیران و شکستی عیراقدا که به‌رږژه‌وه‌ندیه‌کانی نه‌مهریکا و ولاتانی که‌نداو خستبووه مه‌ترسیه‌وه، به‌به‌کاره‌یتانی فشاری سیاسی و نابووری و سمریازی دږ به‌نیران بووه‌هوی نه‌وه‌ی که نهم ولاته له‌سالانی (۱۹۸۸) ریکه‌وتن‌نامه‌ی (۵۹۸) نه‌نهمه‌نی ناسایشی نه‌توه یه‌که‌گرتوه‌کان قبولبکات و له‌نهم‌نهمادا ناگره‌بستی کاتی له‌بهره‌کانی جه‌نگ راگه‌یه‌ندرا و جه‌نگ کۆتاییه‌ات و رږژه‌ی گرځی له‌ناوچه‌که که‌م بووه‌وه.

له‌ده‌یه‌ی نه‌وه‌ده‌کانیشدا ستراتیجی سیاسی نه‌مهریکا له‌که‌نداو به‌هیزشی عیراق بږ سمر کویت که‌یشته لوتکه، نه‌مهریکا به‌هوی داگیرکردنی کویت له‌لایهن عیراق‌ه‌وه به‌رږژه‌وه‌ندیه‌کانی خوی له‌بهرده‌م مه‌ترسیدا بینیه‌وه و هیزه‌کانی عیراقی به‌مه‌ترسی جدی ده‌زانی له‌سمر ولاتانی ناوچه‌که و نیسرانیل، نه‌مهریکا به‌ناماده‌یی هیزی زوری خوی له‌ناوچه‌که عیراقی ناچار به‌پاشه‌کشی کرد، له‌کویت گورزی گه‌وره‌ی سره‌واند له‌هیزه‌کانی عیراق سهره‌رای نه‌وه به‌پریاره‌کانی نه‌نهمه‌نی ناسایش نهم ولاته که‌وت‌ه‌ریز

گه مارۆی نابوریوه و بۆ رزگار بوون لهم گه مارۆیه ده بێت له ژێر چاودێری رێکخرای نتهوه کان هه موو چه که کۆمه لکوژیه کهی له ناو بمریت .

له گه ل هاتنه سهر کاری حکومه ته کهی کلنتۆن ستراتیجی سیاسی نهم ولاته له حه وزی کهنداو به پیتی (جله وگرتنی دوولایه نه) کهوته کار، به لکو له پێگای کۆنترۆل و جله وگرتنی ههردوو ولاتی عێراق و نێران به توانیت توانا و هیزی نهم دوو ولاته کهم بکاتهوه و هه ره شه کانی ههردوو ولاتی ناوبراو سه باره ت به بهرژه وندیه کانی نه مه ریکا له ناوچه که بێکار یگه ر بکات، تانیشتاش نهم سیاسه ته له ناوچه که بهر ده وامه، به لām نهم سیاسه ته سه باره ت به نێزان کاریگه ری زۆری نه بووه و ولاته یه که گرتوه کانی نه مه ریکا له خولێکی سیاسیدا به دوای نه وه دا ده گه رپیت که له گه ل نێزان به یوهندی سیاسی بهر قه رار بکات.

به گشتی گرن گترین چالاکی و ههنگاوه کانی نه مه ریکا بۆ جێبه جێکردنی ستراتیجی سیاسی خۆی له ناوچه که له ده یی هه شتاکاندا بریتیبوو له:

(أ) به دهسته وه گرتنی بهر بر سیاری تتی ناسایشی ناوچه ی کهنداو و مسوگه ر کردنی رێگای که شتی نه وتی و کالاکان، بهر وا پێهێشانی ده سه لاتدارانی ناوچه که که ته نیا نه مه ریکا به هێزه ده ریایه کانی ده توانیت ناسایش له ناوچه ی کهنداو و گهرو ی هورمز پیا ریزیت.

جیمس بیکر وه زیری کاروباری ده ره و ی نه مه ریکا، له نامه یه کدا بۆ سه رانی عه ره ب له به غدا، جه ختی له سه ر نهم پێنج به نه مایه ی خواره وه کردووه:

- ۱- پابه ند بوون نه مه ریکا به نازادی که شتیوانی له کهنداو.
- ۲- پابه ند بوونی نه مه ریکا به تێپه ر بوونی نازادانه ی نه وت له کهنداو.
- ۳- مانه وه ی که شتیگه لی نه مه ریکا له ناوچه که به مه به ستی جێبه جێکردنی نه و خالانه ی سه ره وه.
- ۴- هه ره شه نه کردن له ولاتانی ناوچه که به هۆی بوونی هیزی سه ربازی نه مه ریکا وه.
- ۵- دروستکردنی نیگه رانی بۆ نه مه ریکا له کاتی وه رگرتنی هه ر پیا ریتک له لایه ن سه رانی عه ره به وه که تاییه ت بێت به که مکه رده وه ی هێزه کانی نه مه ریکا له ناوچه که.

(ب) رێگرتن له هه ره ش و فراواغوازی به کیتی سو فیت له ناوچه که دا.

(ج) به هێزکردنی نه غجومه نی هاریکاری کهنداو له بهرام بهر نێزان و عێراق، هه ره ها به هێزکردن و پاراستنی نه غجومه نی ناوبراو و عێراق له بهرام بهر نێراندا.

فراوانکردنی چالاکیه فه ره هه نگیه کان له بهرام بهر فکری شو رشی نی سه لامی له ولاتانی ده رو و به ری نێران و جیهانی نی سه لامی، له پێگای ده وتی عه ره به ستانی سه و دیه وه به هۆی به لاکردنه وه ی فکری وه ها بیه وه.

(ه) له‌نەستۆگرتن و بەریوەبردنی ھەنگاوە نۆڤدەهۆلەتییەکان لەڕووداوەکانی کەنداودا، نەم ڕەوشە ڕۆژی نەمەریکای لەناوچە کە زیادکرد، ھەم لەڕوداوی جەنگی نەوتبەرەکان لەسالی (١٩٨٧) و ھەم لەقەیرانی ھێرشی عێراق بۆ سەر کویت لەسالی (١٩٩٠) دەرکەوت و لە فکری ولاتانی باشووری کەنداو و ولاتە ھاوێیانەکانی لەڕۆژئاوا وەک تەرەوی نەهێشتنی مەترسیەکان ناسرا.

(و) لەنەستۆگرتنی بەریوەبردن و پێنمایێکردنی چالاکیەکان و ھەولێ تایبەت بەناشتی عەرەب ئیسرائیل کە بوو ھۆی ئەوێ یە کەم نفوزی ئەمەریکا لەولاتانی عەرەبی و ئیسرائیل زۆرتربیت، و دووھ ناماخی ستراتیجی نەمەریکا لەڕۆژھەڵاتی ناوھراست - واتە پاراستنی ناسایش و مانموی ئیسرائیل -.

(ز) فراوانبوونی پەیوەندی لەگەڵ یەکییتی سوڤیت و پڕوایێتەنانی ئەو ولاتە کە خۆی پیاویزیت لەوێ کە سوودمەند دەبیت لەقەیرانەکانی ئەو ناوچە.

(ح) ھەولدان بۆ بەرقەراری و پەرەپێدانی پەیوەندی سیاسی لەگەڵ ئێراندا، وەک ھێزێکی ناوچەیی دژ بەئەمەریکا لەباکووری کەنداوی، بەمەبەستی کەمکردنەوی دوژمنەکانی و زیادکردنی نفوزی سیاسی خۆی لەناوچە کەدا.

(خ) ھەولدان بەناراستەیی ناتارام پێشاندانی ناوچە کە و پێویستی بۆ بەھێزکردنی ھێزی بەرگری ئەم ولاتانە لەبەرامبەر ھەر شەکاندا، لەسایە ئەم ستراتیجیەدا ئەمەریکا سالانە رێژەیەکی زۆر چەک ڕەوانەیی ئەم ولاتانە دەکات، کە ئەمکارە ھەولێکە بۆ گەڕاندنەوی ئەو دۆلارانە کە لەپێگای کڕینی نەوتەو ڕۆژیشووە بۆ کەنداو.

(ب) ستراتیجی سەربازی ئەمەریکا لە ھەوێ کەنداو:

ستراتیجی سەربازی ڕۆژئاوا لەکەنداو ھەرچەندە بەشێوەی ڕێژیمی ئەواو کەر و پشتیوانیکەر لەستراتیجی سیاسی و ئابووری بەکار دەھێنرێت، بەلام لەماھێتدا لەتیزری سیستەمیکی سەربەخۆ پێکدێت.

زالبوونی ڕۆژئاوا بەسەر ناوچە جیوستراتیجیەکانی کەنداو بەپێی بنەمای ڕۆژی مێژوویی ڕۆژئاوا لەم ناوچەمەو ە بنیاتنراو، ڕۆژئاوا چەندین سەدەییە لەپێگای بالادەستی سەربازیەو ە فرمانرەوایی ئەم ناوچە دەکات، بەبێئەوێ ھێزە ناڕۆژئاواییەکان بواریان بۆ ڕەخساییت لەم ناوچە دەسەلاتیان ھەبێت، لەسەرەتای سەدە شازدەھەم ھێزە ئەوروپییەکان بەپاڵێشت بەھێزی سەربازی پەلاماری کەنداویاندا و ھەرگیز شوێنە جیوستراتیجیەکانی ئەم ناوچە بۆ ھێزە ناڕۆژئاواییەکان نەگەڕایەو، لەسەرەتای سەدەییستەمەو ە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ھاتە پال ھێزە ڕۆژئاواییەکان لەڕۆژھەڵاتی ناوھراست و ڕۆژھەڵاتی ئەمەیدانی ڕۆژھەڵاتی ناوھراست دەرکەوتو و نفوزی پەیدا کرد.

كەنداو لەپرووی جیۆستراتیجیەوه بۆ پۆژناوا گرنگییەکی گەورەیی هەیە، كە ترمۆمان و نیکسۆن و کارتر لەتیزۆرەکانی خۆیاندا گرنگی تایبەتییان بەم ناوچەیەداوه.

ستراتیجی نەمەریکا لەسەردەمی سەرۆك ترمۆمان لەسەر بنەمای سنوردارکردنی یەكییتی سۆفیت لەجیهاندا بووه و كە بەدرێژایی كات گۆراوه بۆ ستراتیجی جیاواز، لەگەڵ بەدەستپێنانی چەكی نەتۆمی لەلایەن یەكییتی سۆفیتەوه، نەمەریكا سیاسەتی بەریەرچدانەوهی گرتەبەر، تیزۆری نیکسۆن لەكۆتایی دەییە شەستەكاندا لەكەنداو بەجێبەجێکردنی سیاسەتی دوو ستونی لەكەنداو پیاوێكرا، وڵاتە یەكگرتووەكانی نەمەریكا لەسەرەتای دەییە حەفتاكاندا بەترساندنی هاوێپەمانە پۆژناواییەكانی لەمەترسی فراوان بوونی نفوزی كۆمۆنیست، بەبیانوی كەمبونەوهی هێز بەرەبەرە لەكەنداو دەسەلاتی سەربازی پەیداكرد.

هاتنەدەرەوهی نێزان لەپەیمانی سنتۆ، بەهاوێپەك دواي سەركەوتنی شۆرشێ نیسلاهی، نەگەری دووبارە نەبوونەوهی لەلایەن نەمەریكاوه، نەم وڵاتە پڕبەرووی كێشەییەكی جدی كردهوه، تاپیش نەم مێژووه نەم ناوچەیی بەبەرەستییكی بەرگریكەری پتەو كە پێكهااتووه لەنێزان و توركیا و پاكستان و تاراویەكیش نەفغانستان دەرەدراوه، بەلام نێزان نەمەرو وەك ناوچەیی لەمێمەر وایە لەبەردەم نفوزی سۆفیت و بەبەرەستییكی ستراتیجی بۆ ناوچەكە دەژمێردریت، نەمەرو لەدییدی نەمەریكاوه نێزان خۆی مەترسیە لەسەر ناوچەكە، بەواتایەكێتر لەدییدی پۆژناوایە هاوسەنگی ستراتیجی بەشیوەی هەسپێكراو و ناشكرا بەسوودی یەكییتی سۆفیت كەوتۆتەوه و بەردەوامی نەم دۆخە عاقیبەتی دورمەودا لەسەر ناوچەكە بەجێدەهێشت.

لەبەرئەوه نەمەریكا سورە لەسەر ئەوهی كە كۆنترۆلی راستەوخۆ كەنداو لەپێگای زیادکردنی هێزی سەربازیەوه دەیت لەناوچەكەدا، تیزۆری كارتەر كە لە(كانونی دووهەمی ١٩٨٠) پراگمەنرا، لەپراستیدا ستراتیجی تازەیی نەمەریكایە كە كەنداو دەرگرتەوه، سەرۆك كۆماري نەمەریكا هەڕەشەيكرد كە سوود لەهەموو هۆكارەكانی وەك هێزی سەربازی بۆ پێگرتن لەهەولێ وڵاتانی دەرکی بۆ كۆنترۆلکردنی حەوزی كەنداو وەرەگرت، نمو مەترسیانەیی پڕوبەرپرووی هاتوچۆی نەوت لەپۆژەهلاتی ناوهراستەوه بەرەو پۆژناوا دەبووهوه لەلایەن یەكییتی سۆفیتەوییە، لەوكاتە بەدواوه ستراتیجی سەربازی گرنگی تایبەتی هەبوو و لەپاڵ ستراتیجی سیاسیدا، بووه جێگای سەرنجی جدی.

هكۆمەتی كارتەر سیاسەتی سەربازی نەم وڵاتەیی لەناوچەیی كەنداو لەسەر نەم سێ بنەمایەیی خوارەوه داڕشتووه:

١- بەهێزکردنی هێزی دەریایی نەمەریكا لەئۆقیانوسی هندی، بەتایبەت لەدەرەوازی كەنداو.

۲- پیکهتانی هیزی کاردانه‌وهی خیرا و هه‌ولدان بۆ گواستنه‌وهی سهرباز و که‌لویه‌لی سهربازی بۆ ناوچه‌که.

۳- دروستکردنی پیکه‌ی تازه‌ی سهربازی له‌که‌نداو وه‌ک سه‌نگهری هیزه‌کانی کاردانه‌وهی خیرا. له‌دوای گه‌بشتنی پۆنالد ریگان به‌ده‌سه‌لات قه‌یرانی په‌یوه‌ندیه‌کانی نیوان نه‌مه‌ریکا و یه‌کیتی سۆفیت به‌هیزتربوو، حکومه‌ت نه‌مه‌ریکا له‌سهرده‌می کارته‌ردا به‌هۆی ده‌رکه‌وتنی شۆرش له‌نیزان و مه‌مه‌له‌ی بارمه‌ته‌کان له‌مه‌یدانی ناوخۆیی و نیوده‌وله‌تیدا وه‌ک حکومه‌تیکي لاواز ناسیترا، ریگانش به‌سووده‌رگرتن له‌ئاوابوونی نه‌مه‌ریکا و بزواندنی هه‌ستی نیشتمان و بالاده‌ستی خه‌لکی نه‌و و لاتنه‌هاته‌سهرکار، ریگان و لایه‌نگرانی بزوتنه‌وه‌یه‌کیان ده‌ستپیکرد که دواتر به‌(شۆرشی ریگان) ناویانگی ده‌رکرد، نه‌و له‌وتاره‌کانی سهرده‌می هه‌لپژاردنی خۆیدا به‌وردی رایگه‌یاندوه که سهرده‌می لاوازی قه‌لغان بووه و کاتیک له‌هه‌لپژاردن سهرکوت ده‌یووت به‌رنامه‌ی سیاسی و ئابووری جیبه‌جی بکات، که بۆته‌هۆی سهربریزی و شانازی دووباره‌ی نه‌مه‌ریکا له‌گۆزه‌پانی جیهاندا، به‌مۆره‌ ریگان توانی میلیتاریزمی نه‌مه‌ریکا سه‌رله‌نوێ بۆنیتته‌وه و به‌هیزی بکات، که له‌سهرده‌می کارته‌ردا دووچارى لاوازی ببوو، ریگان بۆ گه‌بشتن به‌ناماغبی ناوبراو سیاسه‌تیکي توندی دژ به‌یه‌کیتی سۆفیت گرتمه‌بر تا به‌سووده‌رگرتن له‌داستانی کۆنی (هه‌ره‌شه‌ی سۆفیت) پیشه‌سازی سهربازی و جبه‌خانه‌ی نه‌مه‌ریکا په‌ره‌پێدات. له‌نه‌جمادای ریگان به‌گرتنه‌به‌ری سیاسه‌تی توند دژ به‌یه‌کیتی سۆفیت که بیوتنه‌بوو، گه‌وره‌ترین چڕبوونه‌وه‌ی سهربازی سهرده‌می ناشتی بۆ نه‌مه‌ریکا به‌ده‌سته‌پێنا.

په‌خه‌کانی ریگان له‌لاوازی حکومه‌تی کارته‌ر و پرۆیاگه‌نده‌ی سیستماتیک، جیبه‌جیکردنی قۆناغی یه‌که‌می پرۆه‌ی ریگان واته‌ شکلدان به‌ فکری گشتی کاریپیکرا، قۆناغیکتر له‌جیبه‌جیکردنی پلانی ریگان، جولانی به‌رنامه‌پێژی به‌ناراسته‌ی تاقیکردنه‌وه‌ی به‌رنامه‌ی ئاماده‌کراو، شه‌م قۆناغه‌ به‌هیزشی نه‌مه‌ریکا بۆسه‌ر گرانا‌دا له‌سالی (۱۹۸۳) ده‌ستپیکرد، که ناینده‌ی ئاماده‌ی دووباره‌ی نه‌مه‌ریکا بۆ سووده‌رگرتن له‌هیز و ده‌سه‌لاتی سهربازی خۆی له‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌مه‌ریکا، هیزش و له‌شکرکێشیه‌کانی دواتری نه‌مه‌ریکا له‌وانه‌ پروداوی لیبیا، لوبنان، که‌نداو و هیتیش له‌هه‌مان بۆچوونه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ده‌گرت. له‌به‌رئه‌وه‌ حکومه‌ت ریگان له‌هه‌نگاوی یه‌که‌مدا جه‌ختی له‌سه‌ر بالاده‌ستی سهربازی کردوه، واته‌ زیادکردنی هیزی سهربازی و لاتنه‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا، گۆزانی ستراتیجی نه‌مه‌ریکا و سووده‌رگرتن له‌هیز بۆ پارێزگاری له‌دیلماسیه‌ت.

(حکومه‌تی ریگان هیز و ده‌سه‌لاتی سهربازی و به‌رگری خۆی زیاده‌کات له‌دوای نه‌وه‌ی که له‌سهرده‌می حکومه‌تی کارته‌ردا لاواز ببوو، تیچونی به‌رگری له‌ماوه‌ی شه‌ش ساڵدا زیادیکرد و تیچوونی سهربازی له‌ماوه‌ی ساڵانی (۱۹۸۰ - ۱۹۸۶) زیاد له‌دوو نه‌وه‌نده‌ بووه، گه‌وره‌ترین زیادبوونی هیزی

سەربازى سۈيى نەمەرىكا لەمەردەمى ناشتى لەمەردەمى دەسلەتتى رېگان نەنجامدراو، نەمكارە بەتازەكردنەو و نويسازى چەكى ستراتىجى لەوانە بۆمبھارۋىزى (ب-۱)، موشەكى (MX)، موشەكى كرۇز، بۆمبھارۋىزى ستىلت، ترايدنت ۲، موشەكى دى ۵، ئاسانكارى فەرماندەمى و كۆنترۇل، پەرەپىتدانى ھىزى دەريايى و جىگىرکردنى ھىز لەنۇقيانوسى ھندى و دواتر لەكەندار، بەرھەمھىتئانى خىترى تانك و فۇزەكى تەكتىكى، لەكۇتايدا پرۇزەى فراوانى چەند مىليارد دۇلارى (دەستپىشخەرى بەرگى ستراتىجى) يان (جەنگى نەستىرەكان) كە لەراستيدا وەك گىرنگىرەن بەرنامەى سەربازى نەمەرىكا بەسودوۋەرگىرەن لەتەكەنلۇجىاي پىشكەوتورى سەربازى بوو، ھەمووى لەمەردەمى ھۆكۈمەتى رېگاندا بەچەنلىن قۇنغا جىيەجىكرەو.

لەبەرنەو بەپىتھەرى جىھانى رېگان بۆ روبروۋبونەو سۇففىت لەسالى (۱۹۸۳) (دەستپىشخەرى بەرگى ستراتىجى) وەك ستراتىجى نەمەرىكا لەمەردەمى جەنگى ساردا راگىياند، نامانجى رېگان لەم كارە پىرادان بوو لە (بەرمەچدانەو) بەشىوۋە يەك لايەنە و بەپىيە ولاتە يەكگرتوۋەكانى نەمەرىكا دەستى گەشت بەستراتىجىكى بالاتر.

(جىنگى سەرنجە كە بودجەى سەربازى نەمەرىكا لەبىرى (۱۲۶) مىليارد دۇلار لەسالى (۱۹۸۰) بۆ (۱۷۰) مىليارد دۇلار لەسالى (۱۹۸۱) بەرز بۆتەو و لەسالى (۱۹۸۲) گەشتە سنورى (۲۰۰) مىليارد دۇلار و لەسالى (۱۹۸۳) دا گەشتتۆتە (۲۹۰) مىليارد دۇلار، دەتوانىن بلىن لەسالى (۱۹۸۴) سىن نەۋەندەى سالى دواىى بودجەى ھۆكۈمەتەكەى كارتەر بوو لەسالى (۱۹۷۶) دا، نەم ژمارەيە لەسالى (۱۹۸۹) گەشتتۆتە (۳۰۳) مىليارد دۇلار، نەم زىاد بوۋەش تا ئىستا لەبودجەى سەربازى نەمەرىكا دا بەردەۋامە.

روداۋى وەك تەقىنەۋەى كەشتى ئاسمانى چالنجەر، ئاكۆكە بەگەشەى فەكرى گشتى نەمەرىكا لەگەل بەھىزبۇۋى مىلىتارىزم لەم ولاتەدا، بەلگەى ئابورى وەك كورتھىتئانى بودجە و رودانى قەيرانى ئابورى لەكۇتايى دەسلەتتى رېگان بوو ھۆى نەۋەى كە ھۆكۈمەتى رېگان دەۋلەتى نەمەرىكا لەسەستەى خۆى لەسەرنەماى مىلىتارىزم دووبارە تىروانىن بىكاتەو، لەبەرنەو پلە سەربازگەراى نەمەرىكا تا نەندازەيەك كەمبەۋە بوجەى سەربازى نەو ولاتە لەسالى (۱۹۸۸) بە رېزەى (۱۰٪) كەمىكرد، لەلايەكىتەو رېگان ئاچاربوو بەدانوسان لەگەل كۆزباجۆف سەزۆكى يەكىتتى سۇففىت سەبارەت بەكەمكردنەۋەى تەرسانەى نەتۇمى ھەردو ولات، كە نەمە بوو ھۆى بەھىزكردنى دانوسانەكان بۆ كەمكردنەۋەى چەكى ستراتىجى كە بۆ بەدھياتنى نەم نەنجامانە دانرا.

لېرەدا گرنگە ئامازە بەوخالە بىكەين كە (ستراتىجى سەربازى نەمەرىكا لەناسايى باشورى رۇژناۋا لەشىۋەى ھىرشى سۇففىت بۆ سەرنىران بۆ گەشتن بە ئاۋەكانى كەندار لەدەيەى ھەشتاكاندا كە بە

(ستراتیجی شاخه‌کافی زاگروژس) ناوده‌بریت، به‌پیتی نهم ستراتیجیه تیپی حموئی (ناوی/وشکانی) تفگذاری ده‌ریایی لمریگای فرۆکه‌وه فمرماندهی ناسمانی سمریازه بۆ ناسیای باشوری رۆژناوا گوێزیتسه‌وه، نه‌مانه به‌فرۆکه له‌بهنده‌ری نادوژمن له‌نزیک قه‌یرانه‌کان دابه‌زێنران یان لمریگای چالاکی ناوی/وشکانی به‌شیه‌ی زۆره‌ملی دیته به‌نده‌ر یان فرۆکه‌خانه‌ی ناوبراوه‌وه ده‌یخاته ژێردهستی خۆیه‌وه.

سه‌باره‌ت به‌چالاکی نه‌مهریکا له‌حه‌وزی که‌نداو ده‌توانین ب‌پیتن که له‌ماوه‌ی ده‌یه‌ی هه‌فتاکاندا به‌پشتبه‌ستی به‌ ستراتیجی سیاسی و له‌ده‌یه‌ی هه‌شتاکاندا به‌پشتبه‌ستی به‌ ستراتیجی سمربازی ناماده‌یی راسته‌وخۆی سمربازی له‌ناوچه‌که‌دا هه‌بووه.

نه‌مهریکا به‌مه‌به‌ستی پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندی و ده‌ستگه‌یه‌شتنی خۆیان و هاره‌یه‌مانه‌کانی به‌نعمتی ناوچه‌که و روبرو‌بوونه‌وه‌ی هه‌ر شه‌ ناوخۆیی و ده‌ره‌کیه‌کان، ستراتیجی خۆی هه‌رچی زیاتر بۆ ناماده‌یی سمربازی هانده‌دات، به‌سوودوهرگرتن له‌بنکه‌ی ده‌ریایی و ناسمانی و وشکانی ولاتانی دراوسی کارده‌کات، ستراتیجی نه‌مهریکا له‌گه‌ڵ ر‌ه‌وتی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو هاو‌جووت و هاونا‌هه‌نگی ته‌واوی هه‌یه، له‌برووی کرداریسه‌وه بۆ جیه‌یه‌جێکردنی نهم به‌رنامه‌یه، نه‌مهریکا و باقی نه‌ندامانی ناتۆ له‌برووی پێشکه‌شکردنی ناسانکاری و شتیره‌وه یارمه‌تیا‌ن ده‌دات، په‌یه‌وه‌ندی نزیک‌ی ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا له‌گه‌ڵ ولاتانی ناوچه‌که رۆلی یه‌که‌لاکه‌روه له‌به‌ره‌وه‌پێشبردنی له‌ستراتیجی سمربازی یان سیاسی له‌که‌نداوی و ناسیای باشوری رۆژناوا ده‌بینیت، یارمه‌تی ناسایشی لایه‌نیکه‌م به‌یه‌که‌که‌ له‌پروژه‌ ناسراوه قه‌بولکراوه‌کانی به‌رنامه‌ی یارمه‌تی ده‌ره‌کی نه‌مهریکا ده‌ژمێردریت، نهم یارمه‌تیا‌نه به‌رنامه‌ی فرۆشتنی ده‌ره‌کی سمربازیه، که‌ توانا و ئیمکاناتی خۆجیتی تازه له‌ناوچه‌که به‌تایه‌ت ولاتانی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو په‌ره‌پێدات، که‌ نهمه له‌راستیدا به‌به‌شیک له‌ناما‌نجی ستراتیجی سمربازی نه‌مهریکا له‌ناوچه‌که ده‌ژمێردریت.

نهم ستراتیجیه سمربازیه‌ی که‌ ریگان گرتبویه‌بهر له‌سه‌رده‌می سه‌رو‌کایه‌تی جو‌رج بوشیش به‌رده‌وامی هه‌بوو، سه‌رو‌ک کۆماری نه‌مهریکا له‌چاوپێکه‌وتنیکیدا رایگه‌یاند که (حه‌کومه‌ته‌که‌ی منیش به‌هه‌مان شتیه کارکردنی هه‌موو سه‌رو‌که‌کانی نه‌مهریکا، له‌سه‌رو‌ک روزفلت تا سه‌رو‌ک ریگان ناسایش و نارامی که‌نداو نه‌گرتیه نه‌ستۆی خۆی).

قه‌یرانی هێرش عێراق بۆ سه‌ر کویت له‌سا‌لی (١٩٩٠) هه‌لیک بوو که نه‌مهریکا به‌راگه‌یانندی مانۆر له‌ناوچه‌ی که‌نداو ستراتیجی سمربازی خۆی نه‌زمن بکات و هه‌لیسه‌نگینیت، نه‌مهریکا له‌نێستادا ده‌رحق به‌ستراتیجی سمربازی خۆی نهم چالاکیانه‌ی خوا‌روه‌وه نه‌جام ده‌دات:

١) دابینه‌کردنی یارمه‌تی نه‌منی بۆ ولاتانی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌نداو و هه‌موو ولاته‌ هاره‌یه‌مانه‌کانی وه‌ک پاکستان و تو‌رکیا وه‌ک ته‌واوکه‌ری ستراتیجی سمربازی نه‌مهریکا.

۲) ږنگړتن له به هېڅ بیونی سره یازی نیران و عیراق وک هېڅ ټکی ناوچه یی که ناکوکن له گه ل سیاسته کانی نه مریکا دا.

۳) به هېڅ کړدنی سره یازی عمره بستانی سعودی که به مته ی ریگان وک ته نیا ستونی لایه نگرۍ نه مریکا و کلیلی سه قامگیری ناوچه که بۆ ده ستیوه ردانی نه مریکا له که ندو ماوه تود، نه مریکا به م پتیه سرنجی تاییه تی به که لویه لی سره یازی عمره بستانی سعودی و هولي بۆ مۆدیر نکر دنی هیه.

بهو شپوه یی که ناماژه ی بۆکرا په کتیک له ناماخبه ستراتیجیه سره یازی به کانی نه مریکا له حه وزی که ندو پروپروپوونه وهیه له گه ل کۆماری نیسلامی نیران و عیراق، - هه لبت دژ به عیراق دوی هېڅی بۆ سر ولاتی کویت و ټنکشکانی به هوی هېڅی فره نه تود به سر کړدایه تی نه مریکا - به مجوره نه مریکا به دروست کړدن و به هېڅ کړدنی دوو نه لقی نه منی له به رامبر نه م دوو ولاته هه نگای ناو، نه لقی په که م هه موو ولاتانی حموزی که ندو ده گرتیه و نه لقی دووم فراوانته له نه لقی په که م که ولاتانی ده ریای سور و باکوری نه فمریقا، رۆژه لاتی نه فمریقا، نیسرائیل و په که ی سره یازی ده ریایی ناو ده ریای عومان و نۆقیانوسی هند و دورگه ی دیگوزگاریاش ده گرتیه و.

له کۆتایی نه م باسه دا ناچارین ناماژه بۆ ستراتیجی نوی سره یازی نه مریکا له که ندو وک نه وه ی له گوزاری بۆلدا هاتوه بکه یین:

(بنه مای ستراتیجی تازه ی سره یازی نه مریکا تاییه ته به چونه تی به پرچدان وه ی ستراتیجی، ناماده یی پتیه وخت، ولامدان وه ی قمران و توانای ږنکڅستنه وه ی دووباره ی نه و هیزانه ی که که مپوونه تود و پتیه تانه وه یان. ناماخبی سره کی هیز ی چه کداری ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا و بنه مای ستراتیجی سره یازی نه مریکا بیگوزان مایه وه و هه مان به پرچدان وه ی ستراتیجی بو، به گوزار شتیکی باشر پتیه گرتن له داگیرکاری و له شپوه ی شکستی به پرچدان وه ی، به رگری کړدن له به روه ونډیه کانی ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا له به رامبر هر جوره دوژمنیکی به هیزدا، ستراتیجی نوی سره یازی ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا له سر نه م بنه مایه جتیه یوه که سر کړدایه تی دامه زاندنی ناشتی و ناسایشی جیهان ده که وخته سرشانی نه مریکا و به له لگی گوزانکار په کانی نه م دواپه له به رهندي رۆژه لات و رۆژنارادا و هه لوه شانده وه ی کۆمونیستی مه ترسی جده نگیکی جیهانی که مپوونه به جورتیک نه م جاره مه ترسی هریمی دوی جنگی سارد هه ر شپه بوون بۆ سر به روه ونډیه کانی ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا.

چه مکی ناماده یی پتیه وخت له ستراتیجی نوی سره یازی نه م ولاته ده نه وه په که به ر خور و خۆسازدان له ناوچه دور ده ته کان پتیه تی به ناماده یی چالاکي ولاته په کگرتوه کانی نه مریکا په له ناوچه ی ناوبراو و نه م ناماده یی له ناوچه ی قمرانای فاکتري زیندوه له پته وکړدنی په یوه ندي له نیتوان

هاوې پانان و نوښته کانی نه ودا، که په پانان کانی ولاته په کگرتووه کانی نه مریکا له هه ننگاوی پښوخت پشپړوانی ده کات. ناماده یی سره وه ده توانیت بهر بهرچی سنور بهر زانن، پاریزگاری له هاوسه نگی هریمی، ریگرتن له پشپړکی خپریچه ککړدن، نه هیشتنی که مکړدنه وهی هیزی ناوچه یی که ده بیته هوی دروستکردن و سره له دانی شمې و پښکدادان. ولاته په کگرتووه کانی نه مریکا به جیگړکردنی هیز و کله یی له لی سربازی له ناوچه قهراناویه کان، کیشه کانی خوی له ریگای ناردنی هیز و کله یی له موه بۆ ناوچه یی قهران کیشه کانی سرخاکی خوی که ده کاته وه.

وله لاندانه وهی قهران نه تم توانایه بهر مریکا ده دات که به شپوهی کاریگر پرویه پرووی دوژمنیک که چه کداره به موه کی کرۆز، بهرگری ناسمانی پیشکه وتو، چه کی نه تومی، موه کی بالستی و هه تا سوپای گوره ی هه بیت بیته وه، توانای کاردانه وه له بهر امیر قهرانه هریمی کان، په کیکه له نیازه سره کیه کانی ستراتیجی نه مریکا، قهرانه کان هه مه جوړ و هه مه چشنن و نه گمر هیه به خپرای زوړ پروبدات، کاردانه وهی نه مریکا له بهر امیر قهرانی ناوبراو یان به شپوهیه ک هیرشیک هه لبراره یان به شپوهی ناردنی هیز بۆ ناوچه که بۆ تیکشکاندن هیزی سنوریمزین له ناوچه که، وه که نه وهی له قهرانی که نداودا بینیمان.

لهم بواره دا باشتره که نامازه بۆ ووته کانی پلتر و یاریده دهری وه زیری دهره وهی کلینتون بکمین که ده لیت:

﴿نه گمر بۆ ناینده یه کی دوور بروانین پیشکه وتنی نه مریکا له توانای ره وانه کردنی هیز بۆ که نداو بهرچاوتربوه، له سالی (۱۹۸۰) کارتره هیزی کاردانه وهی خپرای بۆ ناردنی به پله بۆ که نداو دروست کرد، راویژکاری سربازی من، جنرال پالکر که داوا یلیکراوه په یوه نندی به هیزی کاردانه وهی خپراوه بکات، به منی ووت نه گمر له سالی (۱۹۸۰) بیانویستایه به خپرای هیز بنیترن بۆ که نداو سئ مانگ دریوهی ده کیشا تا هیزیکې بهر بهرچده وهی گوره له گۆره پانه که ناماده بکات، له نابی (۱۹۹۰) بۆ نیمه سئ هه فته ی خایاند و له تشرینی په که می (۱۹۹۴) نه م کاره مان له ماوه ی سئ پوژدا نه بامدا، نه مری (۵۰) سال تیده بهریت بهر بهر په یوه نندی فراکلین روزفیلت له کونگره ی یالتا له گمل مه لیک عبدالعزیز دامعزرتیمری ولاتی عمره بستانی سعودی، روزفیلت په که مین سمرۆک کوماری نه مریکا بوو دهریمست که نه م ولاته بهرزه وه نندی ژبانی هیه له ناوچه که دا.

نه مری نیمه ستراتیجیکې خوگونیمان بۆ پاراستنی بهرزه وه نندیه کافان هیه، نه م ستراتیجه ساده نییه، بیشت بهر تیکخشنتیک وه ک ریخراوی ناتو نابه ستیت، گؤراوه بۆ ناماده یی بهر ده وام و په یوه نندی دوو لایه نه یی سربه خو و ناماده یی هه میشه یی بۆ چالاکی.

بڼه‌مای ستراتیجی ولاته یه کگرتووه‌کانی نه‌ممریکا بۆ ستراتیجی نوؤ سمریازی خؤی کمره‌سی وه‌ک ناماده‌یی، ناسایشی ده‌سته‌جه‌معی، کؤنترؤلی چه‌ک، بالاده‌ستی لمبؤشایی ناسمان، ده‌ریا، هه‌وادا، چسترچالاکي ستراتیجی، پیشاندانی هیز، بالاده‌ستی ته‌کنه‌لؤجیا و یه‌که‌ی هیزه‌کانی پتویسته .

له‌کۆتایدا له‌توانای رێکخستنه‌وه‌ی هیزه‌کان که‌مکراوه‌ته‌وه، ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌ممریکا به‌سه‌ر‌نجدان له‌مه‌سه‌له و کێشه‌ مادیه‌کان و گۆرانکاری به‌رده‌وامی جیهان، هیزه‌کانی خؤی له‌سه‌ر ناستی پارێزگاری له‌به‌ر‌وه‌ه‌ندیه‌کانی و به‌ر‌په‌ر‌ده‌ی به‌ر‌پرسیاریتی پتویسته له‌سه‌ر ناستی جیهان به‌شپه‌وه‌ی گشتی که‌مه‌ده‌کاته‌وه و که‌مبوونه‌وه‌شی به‌شپه‌وه‌ی رێکخراوه‌یی نه‌نجامده‌دریت تاب‌توانیت ناماده‌یی خؤی بۆ روویه‌روویه‌وه‌ی مملاتی نوێیه‌کان به‌پارێزیت.

به‌په‌روای چاودێرانی سیاسی ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌ممریکا، حکومه‌ته‌ میان‌په‌وه‌ عهره‌به‌کانی وه‌ک عهره‌بستانی سعودی توانای دا‌بین‌کردنی ناسایشی خؤی نییه و له‌کاتی که‌وتنه‌ به‌ره‌یش و داگیرکاری ده‌بیت نه‌ممریکا ده‌خاله‌ت بکات، نهم چاودێرانه‌ پێیان وایه که ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌ممریکا به‌ته‌م‌یا ناتوان له‌چالاکي به‌ر‌په‌ر‌چدان‌مه‌وه یان له‌نه‌نجامی نۆیه‌راسیۆن سمریازی به‌شپه‌وه‌ی شکست کارانه‌وه بکات، نۆیه‌راسیۆن‌یکي هاوبه‌شی سمریازی نه‌ممریکی و نه‌و‌روپي کار‌یکي پتویسته و نه‌مه له‌کاتی‌که‌دا‌یه که نه‌و‌روپا ئاره‌زوی جۆر‌یک له‌م نۆیه‌راسیۆنه‌ی نییه، به‌جۆر‌یک که به‌دری‌ت‌وایی قه‌یرانی که‌مداو، نه‌و‌روپه‌کان جگه له‌به‌ریتانیا دوو‌دل بوون له‌وه‌ی په‌یوه‌ندی بکه‌ن به‌ها‌په‌یه‌یانی‌ته‌که‌وه و نهم مه‌سه‌له‌یه‌ لای ولات‌یکي وه‌ک فهره‌نسا تا دواسات په‌یوه‌ندی پتوه‌نه‌کرد، له‌کاتی جه‌نگی که‌مداو دوو‌ه‌م پشت‌گیر‌یکردن له‌نۆیه‌راسیۆنی قه‌لغانی بیابان تاناستی ده‌ر‌په‌ر‌اندنی عێراق له‌کۆیت کرابوو، وه‌هیچ هیز‌یکي عهره‌بی نه‌چووه‌ ناوخاکی عێراق‌ه‌وه و ته‌م‌یا هیزه‌کانی نه‌ممریکا و به‌ریتانیا و فهره‌نسا له‌ناوخاکی عێراقدا شه‌ریان‌کرد و هه‌ستیاری عهره‌به‌کان بۆ داگیر‌کردنی به‌غدا زۆرسو، به‌جۆر‌یک نه‌گه‌ر پێش‌په‌وه‌ی هیزی ها‌په‌یه‌مانان به‌رده‌وام بوایه درز ده‌که‌وته نێوان هیزی ها‌په‌یه‌مانانه‌وه ته‌م‌یا هیز‌یک که له‌مه‌یدانی جه‌نگدا ده‌مایه‌وه نه‌ممریکا و به‌ریتانیا بوو، هه‌تا له‌وانه‌بوو فهره‌نسا بکشایه‌وه، جه‌نگی که‌مداو له‌لای به‌ر‌پرسیانی سمریازی ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌ممریکا به‌نجۆره نه‌نجامیدا به‌ده‌سته‌وه که نهم ولاته بۆ یه‌که‌بجار له‌په‌روی ستراتیجیه‌وه نه‌ونده عاقل بوو که هه‌م له‌جه‌نگ و هه‌م له‌ناشتی سه‌رکه‌وتوبوو، به‌لام هه‌رچۆن‌یک بیت کۆسپ نه‌بوو له‌به‌رده‌م چاودێرانی سیاسی نه‌و ولاته‌دا که هۆش‌داری بدن له‌ده‌ره‌که‌وتنی کارسات له‌که‌مداو و رۆژه‌لاتی ناوه‌راستدا.

نه‌و به‌بانه‌ی سه‌ره‌وه پلاندانه‌رانی سیاسه‌تی سمریازی ولاته یه‌کگرتووه‌کانی نه‌ممریکا بۆ نه‌وه راکێشا که ها‌په‌یه‌یانی‌تی له‌گه‌ل ولاتانی نه‌ندامی نه‌نجومه‌نی هاریکاری که‌مداو نه‌خشه‌ی سمریازی بۆ پاراستنی ناسایشی نهم ناوچه‌یه و به‌ر‌په‌ر‌چدان‌مه‌وه له‌به‌رامبه‌ر دوژمنی سه‌ره‌کی ریزه‌بند بکات.

بەرپرچدانمە، نامانجى ستراتىجى سەردەمى ناستى ولاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمەرىكا دەپنەت، كە لەسى ڤەگەزى سەركى پىكھاتوۋە.

(۱) پاراستنى تواناى ئەمەرىكا لەدروستكردنى ھاۋپەيمانىتى لەبەرامبەر ئەگەرى ئەو ھەرەشانەى بەرژەۋەندى ئەمەرىكا و دۆستەكانى دەخاتە مەترىيەۋە.

(۲) ھاندانى ھاۋكارى بەرگى ھەرىمى لەنىۋان ئەمەرىكا و دۆستەكانى لەولاتانى ناۋچەكە.

(۳) پاراستنى تواناى گەيشتنى سەربازى و سىياسى ئەمەرىكا بەدۆستە گەنگەكانى لەناۋچەكەدا.

لەم نەزىكانەدا تەرازوۋى بودجەى بەرگى ئەمەرىكا بۆ سالى (۲۰۰۰) لەلەين ئەنجومەنى نوئەمرانى ئەم ولاتە دەنگى لەسەردا، كە (۲۸۸) مىليارد دۆلار بوو، كە لەسەردەمى جەنگى ساردەۋە يەكەمەن جارە كە بودجەى بەرگى ئەمەرىكا زىادەدەكات، كە بەلگە بۆ ئەمە لەلەين كلىنتۆنەۋە دەگىرپتەۋە بۆ نوئەسازى لەچەكى ئەمەرىكا، زىادەبۇنى تواناى سەربازى، نوئەراسىۋن لەدەرەۋەى سەنور و زۆرى جىگىرەبۇنى ھىزەكانى ئەمەرىكا لەدەرەۋەى ولات.

سىياسەتى ئەمەرىكا لەبەرامبەر پۇخواندننى سەدام:

سوۋدەۋەرگەن لەبەرھەلستكارانى ناۋخۆى رېژىمى عىراق بۆ پۇخواندننى سەدام يەكەكە لەپىشتەرىن پلانەكانى سىياسەتى دەرەۋەى واشىنگتۇن.

كۆنگرىسى ئەمەرىكا لەمانگى (تشرىنى يەكەمى ۱۹۹۸) بە خىرايى پىرۆۋەى سازادكرنى عىراقى قەۋل كە، كە بەو پىيە بىرپاردە بەپىدەنى يارمەتى سەربازى (۹۷) مىليۇن دۆلار بۆ گروپە بەرھەلستكارە دىۋوكراتىيەكانى عىراق، ناۋەندى سەۋكايەتى كۆمار لەم بىۋارەدا خۇشحال نەبوو، بەلام كلىنتۇن ئەم رېڭايەى كۆرپەمە بەرپىڭاي جەنگ، دواى دەرەكەۋەتنى ناكۆكىتر لەگەل عىراق سەبارەت بەپىشكىنى چەكەكان لەلەين رېڭخراۋى نەتەرە يەكگرتوۋەكان لەمانگى (تشرىنى دوۋەمى ۱۹۹۸) سەۋك كۆمار بەدەرخستنى پىرۆۋەى نوئى ھكۆمەت لەسەر بىنەماى (بەكارخستنى ھىزى كۆۋاڭخاۋ لەعىراق) تواناى خۆى بۆ ھەۋل لەبارەى (بەرقەرارى ھكۆمەتى نوئ لەبەغدا كە نوئەمرى خەلكى بىت و لەجىياتى سەركوتكرەدىان رېژىيان لېڭگىرەت).

ئەندىشەى سەركەى پىشتىۋانى ئەم پىرۆۋەىيە، سادەيە، واتە ئەمەرىكا دەپنەت بەرپىگىرەت لەبەردەۋامبۇۋنى ھكۆمەتى سەدام حەين، يارمەتى نەبارەكانى رېژىمى عىراق بەدات بۆ بەدەستەۋەرگەنى دەسەلات، ۋەلفو ۋەتەز يارىدەدەرى ۋەزىرى بەرگى پىشۋو لەپىرۆۋەنامەى نىۋرەپىيلىك ئەۋا دەنوسىت (سەرنگۈنكرەنى سەدام تەنەيا ئەنجامە كەدەتۋانەت بەرژەۋەندىيەكانى ئەمەرىكا لەكەندەۋا بەنارامى و ناسايشى دايىنبەكات، چۈنكە لەلەين ھكۆمەتە زۆردارە ھاۋچەرخەكانەۋە ئەم بابەتە تا ئەندازەيەك لەدەستى تاكادايە، رېژىمى عىراق تەنەيا بەدەستى سەدام حەينەۋەيە... زۆرەى زۆرى عىراقىيەكان لەيەنگرى

سەرنگونکردنی نهون، به لām نه گهر نهم خواسته بهناشکرا پيشانبدن پرويه پروي مردن دهينهوه، نيتمه دهبيت يارمهتي نه مانه بدهين)، له گهل نهوهشدا پيشبيني دهکريت جیگرتنهوهی سهدام به تيجونتيکی کهم نه نجام ده دريت و ههتا زور له بهرگريکه رانی نهم پروژه به ده به سملينن که به به ناردنی هيزی زه ميني نه ميريکا ده توانن نهم کاره نه نجام بدات، والفو ويتز له بهر ده م کونگريس شا به تيدا که نه گهر حکومه تي کلنتون ته نيا (هيزی پتويست بۆ نهم نامانجه ريتکخات) جيهان له مانه وهی سهدام پرزگار ده کات.

کيشه ليره دابه که نه مه واقعي نييه، ههتا نه گهر پروژه ی پاشه کشي پتويست بيت، ههر سياستک بۆ جيهه جيگرتنی نه مه ده بيت س نهم موهون که به شيوه ی جدی خراوه ته بهرباس و ليکولينهوه پشتگروي بهريت، ههر سياستک ده بيت له پروي سهربازی عملي بيت، ده بيت جینگای په زامه ندي هاوپه يانه کانی نه ميريکا بيت، چونکه هاوکاري نه وان بۆ جيهه جيگرتنی پتويسته و له ديدی خه لکی نه ميريکاوه داواکراو بيت، به ههر شيوه يه ک بيت هه ولى نه ميريکا بۆ گۆرپنی سياست له جله و گريه وه بۆ پاشه کشيگرتن له عيراق هه لميه کی مه تر سیداره که ده توانيت به سادهيی ببيت هه زاران بابهي مه تر سیداری نه خوازراو، بۆ گه شت به م به به سه نه م س روهشي خواره وه له بهر چاوده گرین:

به کهم / په وشي هيزی ناسمانی:

بۆ جيهه جيگرتنی نهم په وشه به پتجه وانه ی ليکدانه وه کان، به رهه لستکاره کانی عيراق که ناگدار ده کرينمه هيج پروژه به کی پاشه کشي ساد و به کگرتويان پينييه، ههر له سه ره تاوه س پروژه ی دژه به به ک پيشنياز ده کن:

۱- به کاره يانی هيزی ناسمانی بۆ لابردي سهدام.

۲- يارمه تيدانی لاي نه به رهه لستکاره کان بۆ داگيرکردنی ناچه فراوانه کانی عيراق.

۳- پارتيگاريکردن له جهنگی پارتي زانی دوژمنانی سهدام.

له پروژه ی به کهمدا واته ريتکاری هيزی ناسمانی، نه ميريکا به هاوکاري به رهه لستکاران، نويه راسيوني سهربازی دياريکراو له دژی رژيمي عيراق نه نجامی ده دات، ليره دا کيشه نه وه به که هه موو بارگرانيه که له سه ر شانی نه ميريکايه و نه ميريکا به به دنيایي له سه ره کو تن ده بيت تيجونتيکی زور بجاته نه ستوی خوی.

ريتکاری هيزی ناسمانی پتويست ده کات که نه ميريکا به رهه لستکارانی رژيمي عيراق له م بواره دا به کار به يتي و ايان به يتي و يارمه تيان بدات له پروي که له په له وه بۆ ده يان هه زار سهرباز بۆ جهنگی ناساي سئوردار، ههر کاتيک نهم سوپايه ناماده ی شه ر بوو، نه ميريکا بۆ تیکشکاندنی هيزه کان و پتويستيه کانيان و فرمانده يی و کونترۆلکردنيان شوتنه کانی پشتی به ره کانی شه ري عيراق و هيزه کانی سهدام به هيزی ناسمانی بۆردوومان بکات، هيزه به رهه لستکاره کانيش له دوای هيرشی توندي ناسمانی به ره و

پیش برۆن و هیژەکانی سەدام ناچار بکەن لەمەیدانی جەنگ کۆبەنەو و لەم ڕووەو هیژەکانی سەدام دەبنە نامانجی باشتەر و تیکشکاندنیان لەلایەن هیژە ناسمانیەکانەو.

نەم پرۆژەیه دوو باشی هەیه یەکەم: نەم پرۆژەیه بەدروستی پێمان دەلێت کە تیکشکانی هیژەکانی سەدام دژوارە و بەبەرەلستکارانی ڕژیمی عێراق بەبێ پشتیوانی سەربازی ئەمەریکا ناتوانن هەنگار بنێن. دووەم: نەم پرۆژەیه لەوانیە قبۆلنەکرێت لەلایەن هاوێپەمانەکانی ئەمەریکاوە، چونکە ئەوانە کاتێک پێشنیازیان کرد کە سیاسەتی ڕوخاندنی سەدام بەشیوەیه کە سەرکەوتن مسۆگەر بێت پشتیوانی لێدەکەن، هەرەها هەندێک لەوانە بەلابردن و ڕوخانی سەدام داخ دەردەبرن چونکە لەو باوەڕەدان کە ئارامی و جێگیری لەناوچەکەدا نامێنێت و سنوورەکان دەگۆردرێن.

سەپای عێراق نیست لە (٤٠٠) هەزار هیژی کادر، کە نزیکەی (١٠٠) هەزاری سەر بەهیژی گاردی کۆماری و گاردی تایبەتی سەرۆک کۆمارە: سەدام هەرەها خاوەنی (٢) هەزار تانک و (٢) هەزار تۆپە، هیژی نیار کە بەچەکی سووک چەکدار کراوە لەبەرامبەر نەم هیژە بەتایبەت گاردی کۆماری ناتوانێت بێهەنگێت.

هیژی ناسمانی هەرگیز ناتوانێت ڕژیمیکی وا ناچار بەخۆبەدەستەوێدان بکات، نەو بەلگەیه نەسەلمێنراوە و بێهەقلانەیه کە هیژی ناسمانی ئەمەریکا بەتەنیا بێتوانێت هیژەکانی زەمینیی عێراق تیکشکێنێت و هەل بۆ سەپای نۆپۆزیسیۆن ڕەخێنێت، تا بەبێ هیچ بەرەستێک بەرەو بەغدا پێشروی بکات.

زیاتر لەهەوش، نەم پرۆژەیه کە باسکرا پێویست دەکات کە بەرەلستکارەکان، شارەکانی عێراق لەژێردەستی هیژەکانی سەدام دەرپێشن، هیژی بەرەلستکار دەبێت بەتەنیا لەم جەنگە فراوانەدا بێهەنگێن، چونکە ئەمەریکا بەنەستەم دەتوانێت بەفرۆکە و موشەکەکانی یەکە زەمینییەکانی عێراق کە لەدارستانە چەرەکانی شارەکاندا خۆیان شارەدۆتەو وێران بکات و یاساکی ئەمەریکا لەپێناوی سنووردارکردنی زبانی مەدەنی بۆردومانی شارەکانی قەدەغە کردوود.

لەکۆتاییدا، ڕێکاری هیژی ناسمانی لەوانەیه سەدام هانێدات کە چەکی کیمیایی و باوەلۆجی لەدژی ئەمەریکا و هاوێپەمانەکانی لەرۆژەلانی ناوێراست بەکاربێنێت.

لەسەر ئەمەشەو، پلانی جەنگی پێشگیری دژی عێراق بەبەکارهێنانی هیژی بەرەلستکار لەجیاتی هیژی ئەمەریکا، خەرجی و مەترسیەکانی نەم پلانی، ئەوان بۆ هەولێ زۆر مەترسیدار و بەدناو دەگۆرێت، هەتا ئەگەر بەمەبەستی ڕێگایەک بێت بۆ ڕوخاندنی تەواوەتی بۆخێتەرۆو، نەو ئەگەرە هەیه کە هیژە بەرەلستکاران بەتەواوی تیکشکێنێت، ئەوکاتە سەرئێشە بۆ حکومەتی ئەمەریکا دروست دەبێت ڕێگای هەلەهاتنی سەدام نامێنێت، یان ئەوێ کە هیژی ناسمانی تانەمۆ بێبەرەم بۆو، یان هیژەکانی

نەمەریکا بنیزیٲ بۆ داگیرکردنی بەغدا، لەبەرئەوێ هەول بۆ پاشەکشێ کردن لەرێگای هێزی ئاسمانیەوێ زۆر مەترسیدارە لەوانیە لەجیاتی ئازادی بەغدا واشنگتۆن توشی ئەنگانە بکات.

دووهم/ رەوشی ئاوجەیی ئامین:

دووەمین هەلیژاردە (خيارات) پاشەکشێ پێکردنی بەو جۆرەییە کە نەمەریکا یارمەتی بە گروپی بەرھەڵسێکار بەناوی (کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق) بەدات، تا ئاوجەیی فراوان لەعێراق داگیربکات و پارێزگاری لێبکات و بە سوودوەرگرتن لەم ئاوجانە حکومەتی سەدام هەڵشەکیٲنیت، بەلام ئەم پرۆژەییە لەرووی سەربازیەوێ پێکەنیناویە و بەبێگومان ئەم پرۆژەییە یان بەدەستتێوەردانی راستەوخۆی نەمەریکا یان بەکوشتارو خوێنڕێژییەکی زۆر کۆتایی دیت.

رێکاری ئاوجەیی ئامین پێویست دەکات کە نەمەریکا کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق وەک حکومەتی دانپێانرا و یاسایی عێراق راگەییٲنیت، پارە بلۆککراوەکانی عێراق بھاتە بەردەستی و لەبەکارھێنانی (سەربازگیری)، راھێنان، کەلێپەلی هێزی پیاوێ سوک بۆ (١٠٠٠٠ تا ٢٠٠٠٠) کەس دابین بکات، کە زۆریە ئەمانە پیاوانی سەربازی پێشوو عێراقن لەباکووری وڵات و هەموو ئاوجەیی رۆژئاوا و رۆوباری فورات و باشووری هێلی پانی (٣٢) کە بەشیوێ گشتی بە (عێراقی ئازاد) راگەییٲنراوە بکەوێتە بەرھێرش و داگیربکریٲ، نەمەریکا گەمارۆی ئابوری لەسەر ئەم ئاوجانە هەلگریٲ و بۆ بەرگریکردن لەم ئاوجانە لەدژی هێرشێ رۆژیی سەدام هێزی ئاسمانی بەکاربھێنریٲ. کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق دەیسەلمینیت کە بەدابیٲکردنی پەناگایەکی بۆ هەلھاتووێ کان و کەمکردنەوێ رۆوبەری زەوی ژێر کۆنترۆلی تادۆلی نیوان دوو رۆوبار، بەغداد، هەندیک لەئاوجەکانی باکووری رۆژئاوا، ئەم ستراتیجە رۆژیی عێراق والێدەکات لەبەرامبەر ئۆپەراسیۆنی سەربازی کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق زەرەرەمەند بیٲ.

کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق پێشنیازیکردووە کە چالاکیەکان کەم خەرجی بیٲ، یەکی یان دوو سال بەدریژی بەردەوام بیٲ، پێویستی بەدەستتێوەردانی سەربازی راستەوخۆ و سنووداری نەمەریکا هەییە تا زەرەری گەورە بەرنەمەریکیەکان نەکەوێت، بەعجۆرە سەرۆکی کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق احمد چەلەبی لەبەھاری راپردودا لەئەنجومەنی پێران دەرېخت کە (بەنکەیی پارێزگاری لێکراو لەبەرامبەر ئانکەکانی سەدام بگریٲە بەردەست کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق، بۆ دابیٲکردنی خۆراک و شریٲنی نیشتهجییبون و کۆنترۆلی دانیشتوانە ئازادە کە پشتیوانی کاتی لەنێمە دەوێت، نێمە عێراقی ئازاد و خالی لەچەکی کۆکوژ و داوای بازاری ئازاد دەکەین لەگەڵ ئێوێدا، گرنگ ئەوێ کە کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق بۆ ئەم ئازادیە دەسپێشخەری دەکات). وەک ئەوێ پرۆژە کە ئەنجامیٲکی گەورە بە خەرجیەکی کەم پێشاندەدات، بۆیە بوونەتە دوستی کۆنگرە و رەخنەگری کلٲتۆن، ئەم پرۆژەییە دەتوانیٲ بیٲتە جیگای رەزامەندی خەلکی نەمەریکا، بەلام کێشە ئەوێیە کە پرۆژەیی کۆنگرەیی نیشتمانی عێراق نەمەندە ناتەواو و ناواقیە کە

دهتوانیت به شتوی به لگه نه ویست دووباره راکیشیتته وه ناو رووداوه کانی که نداه وه. بهرپرسی نه ممریکا سمره نجام ده بیت راسته وخۆ بینه ناو میدانه وه یان کوشاری ناژاوه گپری لیده که ویتته وه.

سمره رای ناکۆکی ناوخۆی بهرهلستکاران، هاویه یانانی نه ممریکا له ناچه که له م پرۆژه به بیزاریوون، کویت، عمرهستانی سعودی، نهردهن و تورکیا به ته واری دژی ههوله کانی پاشه کشیتیکردن و به کارهیتانی راسته وخۆی هیزی سمریازی بوون، چونکه له وه نیگمران بوون که نه م ههنگاوه بینه نجام بیت و بکهونه بهرتوریهی سه دام.

مهسه له یه کتر نهویه که نه م پرۆژه به لرووی سمریازی وه عملی نییه به لām به هه موو مانایه که مهترسیداره، ههتا نه گمر بتوانریت باوه ریکریت هیزی کورده کان، له باکوری عیراق (ههریمی کوردستان) بچاته ژیر دهستی خۆیه وه، ریکاری کۆنگره ی نیشتمانی عیراق بۆ کۆنترۆلکردنی نزیکه ی (۱۰۰۰ کم) بهرله کانی ناوه دی باشوور و رۆژناوا پتویستی به (۱۰ تا ۲۰) ههزار هیزی چه کدار هیه، نه م ژماره هیزی سه بارهت به ناچه ی ناوبراو نامعقول ده بینریت (به پنی پتوهریکی تیۆری سوپای نه ممریکا بۆ بهرگریکردن له (۱۵ تا ۳۵) کم له هیللی پششه وه پتویست به له شکرکی ۲۰ ههزار کسه ی هیه). نه گمر وادابننن هه موو نه م له شکر له چالاکیدا میننه وه، له بهرامهر پاسهوانی کۆماری (۷۰) ههزار کسه پاسهوانی تایبهت (۲۵) ههزار کسه رووبهرووبینه وه، نه مان ده بیت به بن که له یه لی زرینی بهرپۆیه یه که بۆ پینچ ناچه که بیاریزن. سمره رای نه وه ستراتیجی بهرگری له ناچه کانی نامینی ناوخۆی عیراق داهیتان به سه دام ده سپیریت، چونکه هه ر کاتیک هیزی بهرهلستکار بگاته رووباری فوړات و هیللی پانی (۳۲)، سه دام دهتوانیت کات و شوتنی شمې دواتر هه لپۆیریت.

نه ممریکا له راستیدا بۆ هیشته وه ی فرۆکه ی جهنگی ته واره له که نداه به مه بهستی کاردانه وه خیرا له بهرامهر هیرشی رژی می عیراق بۆ سهر یه که کانی بهرهلستکاران له ناوخۆی عیراق تا روخاندنی سه دام (ههتا نه گمر چه ندین مانگ و سال درپۆه بکیشیت) فرۆکه ی گورزو هشین له هه ر هه لومهرجیکی ناوه وه وایدا به نه ندازه ی پتویست له بهر ده ستدا نییه، باشوری عیراق بۆ جۆرێک له هه لگی رساندنن شۆرش که کۆنگره ی نیشتمانی عیراق پشینیازی کردوه زۆر نه گونجابه، زهوی بیابانی کراوه له باشوور بۆ نۆیه راسیۆن زرنیۆشی له بهره، و ناچه کانی باشوری رۆژناوای رووباری فوړات که دانیشته وانه زۆر که م و په رشوویلاوه، بهرهلستکاران ده بیت هیزی تازه له به سه ره که دووه مین شاری گه وری عیراقه که بیگومان سه دام به توندی بهرگری لیده کات راکیشیت، رژی می عیراق نه مری له شکرکی (۳۰) ههزار کسه له ده وروبه ری نه م شاره جیگیر کردوه سی له شکریت له ناینده دا بۆ نه م سوپایه زیاده کات. گریمان نه گمر سه دام بتوانیت (۱۰ تا ۱۵) ههزار کسه له وه فادارانی خۆی بۆ بهرگریکردن له به سه ره چه کدار بکات وه پشتیوانی ناسمانی نه ممریکا یارمه تی سنوردار له نۆیه راسیۆنی شاره کان بکات، به سه ره ده بیتته کۆسپیتکی چاره سه رنه کراوه،

سویای بچوکی کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق ناتوانیت پارێزراو بئینیتسه‌وه، به‌بێ داگیرکردنی شار بئێگومان رووبه‌رووی تێکشکان ده‌بێتسه‌وه.

کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق واهه‌ست ده‌کات که به‌تیبه‌ پیاده سوکه‌کانی خۆی ده‌توانیت به‌ناسانی له‌شکری زۆری قورسی عێراق بشکینیت، بئێگومان هێزی پیاده‌ی سووکی زۆر کارامه‌ که بۆ سالانێکی دورودریژێ له‌ته‌دربیدا بێت وه‌ک چه‌کدارانی ده‌ریایی نه‌مه‌ریکا و په‌ره‌شووته‌وانی نیسرائیل یه‌که زریۆشه‌کان له‌زه‌ویه‌کی کراوه‌دا ده‌شکینن، به‌لام نهم کاره‌ حاله‌تێکی تاییه‌ت بووه، یه‌که پیاده‌کان به‌شیوه‌ی گشتی بۆ وه‌ستان له‌به‌رامبه‌ر هێرشێ تانکه‌ زۆره‌کان پێریستیان به‌نامێری دژه‌ تانک و تۆخانه و زریۆش و هه‌روه‌ها هێزی ناسانی هه‌یه، له‌زۆریه‌ی شه‌ره‌کاندا له‌ناوچه‌ی کراوه‌ له‌کاتی جه‌نگی دووه‌می جیهانییدا و دوا‌ی نه‌وه‌ش، یه‌که پیاده‌ سوکه‌کان به‌ناسانی له‌لایه‌ن هێزی زریۆشی ناسایه‌وه تێکشکێنران. رابردووی سه‌ربازی به‌ره‌هه‌لستکارانی رژیمی عێراق (تا نه‌مه‌رۆ) نهم راسیه‌ ده‌سه‌لێتن، له‌به‌سه‌ره‌ و که‌مکه‌ له‌سالی (١٩٩١) و جارێکیتر له‌هه‌ولێر له‌ (٣١ ی ئابی ١٩٩٦) یه‌که‌کانی گاردی کۆماری سویای عێراق به‌ناسانی هێزی پیاده‌ی کورد و شیعه‌ و کۆنگره‌ی نیشتمانیان سه‌رکوت کرد، له‌کاتی‌که‌دا که‌ ته‌نیا سه‌رکه‌وتنی هێزه‌ به‌ره‌هه‌لستکاره‌کان، په‌لاماری هێزی گه‌وره‌ی کورده‌کان بۆ سه‌ر دوو تیبی له‌شکری (٣٨) ی پیاده‌ی عێراق له‌دوره‌ی شاری هه‌ولێر له‌سالی (١٩٩٥) له‌به‌رامبه‌ر لاوازه‌ترین یه‌که‌ی سویای عێراق رویدا، له‌کاتی‌که‌دا که‌ نه‌و یه‌کانه‌ توانای معنه‌وی خۆیان له‌ده‌ستدا‌بوو و وه‌ له‌ناکاو په‌لاماردان و به‌بێ پشتیوانی تۆخانه و زریۆشه‌کان ما‌بوونه‌وه.

به‌لام کۆنگره‌ی نیشتمانی عێراق نازایانه‌ رایده‌گه‌یاند که ده‌توانیت له‌سه‌رکه‌وتنه‌کانی ولاتی چاد له‌ساله‌کانی (١٩٨٦-١٩٨٨) ده‌رس وه‌رگرت، که نهم ولاته‌ به‌پیتی بنه‌مای جه‌نگی مانۆری به‌یارمه‌تی هێزی پیاده‌ی سوکی زۆر بزۆک هێزی زریۆشی لیبیا تێکشکینیت، سه‌رکه‌وتنی هێزه‌کانی چاد نه‌وه‌ پێشانده‌دات که‌ بۆچی به‌ره‌هه‌لستکارانی رژیمی عێراق هه‌رگیز نه‌یاتوانیوه‌ نه‌وه‌ دووباره‌ بکه‌نه‌وه‌:

١- چاد له‌ریژه‌ی هێزی پێریست سوودمه‌نده‌.

٢- چاد له‌سه‌ربازانی کۆنی راهێنراو له‌سه‌ر شه‌ر پێکهاتبوو که سالانێک له‌پال یه‌که‌تردا ده‌جه‌نگین و زۆر به‌یه‌که‌وه‌ گو‌نجا‌بوون.

٣- سه‌رکه‌رده‌ی سه‌ربازی چاد بالا‌بووه‌.

٤- هێزه‌کانی چاد له‌جه‌نگی مانۆری ناسایی بوون، وه‌ نه‌وانه‌ به‌سوود وه‌رگرتن له‌عه‌اره‌بانه‌ی جه‌نگی و نو‌تو‌مبیلی سه‌ربازی ده‌سه‌رکه‌دی فه‌ره‌نسا و نه‌مه‌ریکا که له‌نیوه‌ی ده‌یه‌ی (١٩٨٠) ناماده‌که‌را‌بوو به‌ته‌کتیه‌که‌کانی جه‌نگاوه‌ری هۆزه‌کان که پشت به‌جوله‌ی خێرا ده‌به‌ستیت، نهم تاکتیکانه‌ لێکه‌چو‌نێکی ته‌وا‌وی له‌گه‌ل جه‌نگی مانۆری مۆدرێندا هه‌یه.

۵- سویای لیبیا له سالې (۱۹۸۶) په کټک له نالایه قترین سویاکانی جیهانیوو.

هرچنده سویای عیراق زوړباش نییه، به لآم پشمیتر و بهنرمونتر و راهیتراوتره. سمرکه وتنی چاد لسمر بنه مای ناوټه کړدنی نم پټنج فاکتوره بووه، که کونگره ی نیشتمانی عیراق له هیچ په کټک لهو فاکتوره نه سووډمهند نییه.

له راستیدا، کونگره ی نیشتمانی عیراق ړټکڅستنی سمریازی نییه، نه گمر کونگره همره وک رابردوو کاربکات، له وانیه نعمتوانیت هیزی کارامه بۆ میدانی شمېر بنزیت، هه تا نه گمر سالانیک خمیریکی ناماده کړدن و راهیتانیان بیت، کونگره له ړټنگای راکټشانی هه لټاوتوانی سویای عیراق که باشتیرن سمریازن، نه مانه وورده وورده کۆده بنمونه و دواتر له گمل نارازایانی سیاسی، نه ندامانی هوزده کان، روضنیان، دوژمنانیتری سهدام په کده گرن. هرچنده کونگره له سالې (۱۹۹۲-۱۹۹۶) له ناو کورده ستان کارده کات، به هوی نا کزکی له گمل هارپه یمانه کورده کانهوه، همرگیز زیاتر له چنده سده جهنگاوه ړټکی له بمرده ستدا نه بووه، که زیاتر له دوو یان سی سال خزمه تیان نه کړدووه، سمره رای شوه سمرۆکی کونگره ی نیشتمانی عیراق له فرماندهی کړدنی شمړټک، پیشاندانی فرماندهی کارامه، یان زیادبوونی کونترۆلی فرماندهی خوی هیچ داهیتانیکي پیشان نه داوه. هیزه کانی کونگره همره ها دهیت بۆ له باربردنی هیزی ناگریاری به غذا له جهنگی مانتوریدا پیشه روی بکات، به لآم کونگره مه بهستیه تی سمریازه هه لټاوتوه کانی سویای عیراق له پریزی خوی ړټکڅات، که بۆ نهو شمېر چاوه نوانکراوه کارامه نین، نه ستمه شم هه لټاوتوه بیتاگایانه دهستیان بگات به توانامه ندی تاییه تی جهنگی مانتوری که تانه مړۆ له مه بیتشهش بوون. له هه مووی خراپتر نهوه په که زوړیه نه مانه کسانه هه لپهرستی جاسوسی سهدام بن، دزه بکمه ناو ریزه کانی بمره لستکارانهوه، هه مان جوړ هه والتیران له رابردودا همر جوړه هه ولټکی بمره لستکاران بۆ لیکۆلینهوه له م بابهت بی نا کامبووه، بیتگومان پشتبست به جهنگاوه رانی کونگره ی نیشتمانی عیراق له میدانی شمېر، سمرچاوه ی ته وای هه لکانه.

سپیم/ رهوشی نه فغانستان:

سپیه مین هه لټارده ی پاشه کشیتیکړدن، ړیکاری نه فغانستانه که دهیت نه ممریکا له ړټنگای بمره لستکارانی عیراقموه به هه لگړساندن شورش وک مجاهده کانی نه فغان، کونتراکانی نیکاراگوا، یان ویت کونگو هانیان بدات، گرفت له وه دایه که په کټک له فاکتوره سمره کی سمرکه وتنی جهنگی پارتیزانی بوونی ولاتی دۆست و دراوسپیه که بنکه ی نامن بۆ شورشگیره کان دایینبکات، له پریزی ولاتانی دراوسپیه عیراق نه و لآته نییه.

له ړټیکاری نه فغانستاندا، نه ممریکا دهیت یارمه تی بمره لستکاران له دروست کړدنی بنکه ی ناسایش له پال گۆره پانی چالاکي و دواتر به کارهیتان، پمروده و کله یه لی جهنگی بۆ هه لگړساندن شپړ

دژی رژیعی عیراق بدات، جهنگی پارتیزانی ستراتیجیکی لاوازه که تهنیا بمرهه‌لستکاران لیکۆلینهوهی تدریجی توانای دوژمن لههه‌مان کاتدا بمرهه‌لستکاران هیزی نارام و یه‌که‌هنگ تواناکانی خزی سمرده‌خات. بمرهه‌لستکارانی رژیعی عیراق بمرکه‌وتن لهریکاری کلاسیکی و سق قوناغه، واته سمره‌تا چالاکای پالتمر، گه‌مشتن بمرهه‌لستکاران به جۆرتیک له‌بنه‌ست، دواتر هه‌نگاوانان بۆ چالاکای هیتشبه‌ری ده‌ییت شهری بچوک بمریابکه‌مین و له‌جه‌نگی ناسایی له‌گه‌ل سوپای عیراق سادهم نه‌گه‌ری سمرکه‌وتنمان نییه خۆمان بیاریزین، دواى سالانتیک له‌هه‌ول له‌م بواره‌دا، شۆرش‌گیزان رژیعی سهدام سمرنگون ده‌که‌ن و کۆنترۆلی ولات ده‌گرن به‌ده‌سته‌وه.

نهم پرۆژه‌یه که ته‌نها وه‌فاداری و یارمه‌تی بمرژه‌وندی ده‌ره‌کی له‌ناستی مامناوه‌ندی ده‌خوازیت و مه‌ترسی و زهره‌ری گه‌وره بۆ نه‌مه‌ریکا دروستاکات، بمرهه‌لستکاران به‌دنیا‌یه‌وه ده‌بنه‌ جیگای ره‌زامه‌ندی نه‌مه‌ریکا، چونکه ده‌توانن نمۆنه‌ی ده‌یه (۱۹۹۰)ی تیۆری ریگان بمرهه‌لستکاران کۆنگره‌ی نیشتمانی عیراق پیشانبه‌دات، سمره‌رای نه‌وه نه‌وانی‌تریش پیشانیانداوه که نهم ستراتیجه به‌بوونی هه‌لومهرجی زۆر له‌بار ده‌توانیت سمرکه‌وتوو بیت، به‌شی زۆری خاکی عیراق ته‌ختانیه و چری دانیش‌توان تییدا که‌مه، نه‌مه‌ش یارمه‌تی پارتیزانه عیراقیه‌کان نادات خۆیان له‌چاوی هیتزه‌کانی ده‌وله‌ت به‌شارنه‌وه.

به‌لام کیشه‌ی سمره‌کی نه‌وه‌یه که پرۆژه‌ی نه‌فغانی بۆ هاویه‌یانی نه‌مه‌ریکا له‌ناچه‌که جیگای قبول نییه، له‌لایه‌کی‌تروه هاوکاری نه‌مان بۆ پیش‌خستنی پرۆژه‌که پتویسته، شۆرش‌یکێ پارتیزانی سمرکه‌وتوو پتویستی به‌ناوچه‌ی نامن له‌بشتی هیتی میدانی شهره‌وه هه‌یه تا شۆرش‌گیزان به‌توانن له‌وئ هیزی تازه به‌روهرده‌که‌ن، پتویستیه‌کانی خۆیان ناماده‌ بکه‌ن، برینه‌اره‌کان تیماربه‌که‌ن، که‌لوپه‌لی جه‌نگی و پتویستیه‌کان خه‌زن به‌که‌ن، بۆ چالاکای تازه خۆیان ناماده‌ بکه‌ن و له‌کاتی هیتشی ده‌وله‌تدا پاشه‌کشێ به‌که‌ن و خۆیان ریکه‌خه‌نه‌وه.

به‌لام هه‌چ یه‌کتیک له‌مولاتانی هاوسنوری عیراق له‌نیستادا میوانداری بمرهه‌لستکارانی عیراق ناکه‌ن، نهم ولاتانه هه‌چ یه‌کتیکان ناماده‌ نیین له‌بارودۆخی جه‌نگ‌یکێ ناشکرادا بن له‌گه‌ل عیراقدا.

لی‌ره‌دا ده‌توانین زیاتر نهم هه‌نگاوه به‌خیرایی به‌عینه به‌رباس و لیکۆلینه‌وه، به‌ریرسانی عهره‌بستانی سعودی چه‌ندینجار ووتیانه نامده‌ی جه‌نگ له‌گه‌ل عیراق بۆ ماوه‌ی نادیار نیین، سمره‌رای رقیلبوونه‌وه سعودیه‌کان ووتیانه ناوچه‌ی سنوری عیراق و عهره‌بستانی سعودی ناوچه‌یه‌کی بیابانی و که‌م دانیش‌توانه بۆ هه‌لگیرساندن شۆرش نه‌گرنجاوه، کویت هه‌رحه‌نده حه‌ز به‌ رووخانی سهدام ده‌کات، نیگه‌رانی جه‌نگی ماوه‌دریژه له‌سهر سنوره‌کانی له‌گه‌ل عیراق و هه‌روه‌ها سنوره‌کانی نه‌میش بیابانی و که‌م دانیش‌توانه. نه‌ردن که پیشتر پشتگیری له‌وه‌نگاوانه کردبوو که بۆ رووخانی سهدام نرابوو، به‌لام چه‌ندینجار نا‌ره‌زایی ده‌رپرپوو له‌هه‌لبۆاردنی خاکه‌کی بۆ هیتشی راسته‌وخۆ بۆ سهر عیراق، سنوری نه‌میش

وهك كويت و عمرهستاني سعودي بياياني و كه م دانيشتهونه، سورياش يه كيتك لمه ندامه دوو له كاني هاوپه ياني دژ به سهدام بسو، هيچ وه ختيك هه تا له كاتي جهنگي كه نداويشدا ناماده ي به شداري له نؤيراسيؤني سهربازي راسته وخؤ دؤي عيراق نه بېو، جگه له وهش سنوره كاني نهم ولاتش ناوچه ي بيايانيه. لم بواره دا تمنا دو نه گمري ماوه تموه كه بريته له توركيا و نيران، به دلتيايي وه توركيا له وروي جوگرافيه وه له بارتيره ناوچه ي سنوري نيوان توركيا و عيراق شاخاوي و دارستانيه و پردانيشتهونه به لام به داخه وه توركيا همرجوره شؤرش و راپه رينيتك دؤي سهدام له توركيا و باكوري عيراق و ده ورو بيري ناوچه كورد يه كان روويدات خؤي به تمواوي ليدا ده برېت، نه نكمه نيگمرانه له وه ي كه پشتيواني له مجوره ههنگاوانه به شيوي گشتي بيته هؤي هاتنه دي ناواته سياسي كاني كورده كان و شؤرشگيره كورده كاني ولاته كي خؤي بو وروؤين، به هؤي په يمانه يه كبه دوايه كه كاني بهربرساني نه ميريكاوه، توركيا نه خوازيت كه سهدام له سر ده سلا ت بيته تموه و هه تا لايه نكمري له ههنگاوه كاني نه ده كه بؤ كؤنرؤل كورده وه ي كوردستاني عيراق. نيران له ماوه ي چار ده يدا دوا پتيگي پاراستني پارتيزانه كوردو شيه كان بوه، سنوري نيران له گه ل عيراق شاخاوي، گردؤلكه، دارستان و زؤنگاوي زؤر هيه، له سر سنوره كان كؤمه لگاي جياجيا ده زين، به لام چونكه نه ميريكا و نيران به ميره ندي نزيكيان نييه وايكردوه يارمه تيدان و پشتگيري له هه لگيرساندي شؤرش دؤي سهدام له لايه ن نيرانه وه كاريكي ناسان نييه.

كيته يه كيتري به ميره ست به رتيكاري نه فغاني له چوارچيوي كاتيكي دورودريؤدا بؤ كاريگمركردن له واقعه وهه سرچاوه ده گريت، يه كه م نهويه كه جهنگي پارتيزاني دورودريؤي ناراسته كراو له ديره وه ي ولاتي عيراق، سرنه نجام، تاينديه كي رووني فكري گشتي به جيهان نادات.

له كؤتايدا هه تا نه گم رتيكاري نه فغاني سر كه وتوو بيت، له وانه يه كؤمه ليتك له كيشي چاره سر نه كراو له گه ل خؤي بيتيت، رووخاني سهدام به ماناي هاتنه سهركاري حكومه تيك كه پارتيزگاري له بهرؤه وهنديه كاني نه ميريكا بكات له به غدا نييه. ناانارامي له عيراق ده توانيت سرنه نجام به كوده تاي سهربازي يان ناسيشي/هه والگري بگات، به لام نه مكاره به كؤنگره ي نيشتماني عيراق و گروه ي لايه نكمري رؤؤناوا بؤ گه يشت به ده سلا ت نه نجام نادرېت، له وانه يه عيراق توشي جهنگي ناوختي بيت، يان له نه نجامي شؤرش به شيوي نه فغانستان بارودؤخي بيته ميره بر وهك نه وه ي له نه فغانستان روويدا دروست بيت.

هه لېؤارده ي به رده م نه ميريكا:

چونكه نه ميريكا هه تا نيستا تواناي بهرېوه بردني پړؤؤي روخاندني سهدام يان دووباره قبول كرده وه ي له كؤمه لگاي نيؤده وه ليدا نييه، ته نيا يهك هه لېؤاردن له سياسي تيدا درده كه ميت كه زؤر خؤشه ويست نييه نه ويش (كؤنرؤل و جله وگيري). ره خنه گران له حكومه ته كي كلنتؤن لم بواره دا له سر هه قن كه سيسته مي جله وگيري نيستا له حاله تي هه لوه شاننده وه دايه، ليتكؤلينه وه ي گه مارؤي شابوري

پێکخراوی نەتەوە یە کە گرتووە کان و کۆتایی خولی گۆشەگیرکردنی عێراق، هەلی بۆ سەدام خۆشکرد کە دووبارە دەسلەڵاتی خۆی لەناو ولاتدا بنیاتبنیتەو. سەرپێچی سەدام لەھاوکاریکردنی چاودیرانی چەکەکانی سەر بەنونسکام توانی پارێزگاری لەهەندێک لەبەرنامەی چەکە کۆکۆژەکانی بکات، نەگەر گۆشەگیرکردنی سەدام کە مەبێتەو، ھێزە سەربازییەکانی بەھێز دەکاتەو. شەڕی واقعی و بەھێزی ناسراوی نەمەریکا لەعێراق نەوێە کە نایا سیاسەتی جەلەوگیری سەدام بۆ دۆزینەوێە ھەڵبژاردنێکی باشتر کە بوونی دەرەکی نەبێت، یا نەوێە کە شێوەکانی جەلەوگیری بەھێز بکەیت.

نەم کارە دەتوانیت بە دوو رەوش نەخام بدریت، کە ھەریەکەیان بەھای قورسی خۆی ھەیە. یەکەمیان ریکاری پاراستنی جەلەوگیری عێراق بەھەمان نەو شێوەیە کە ھەیە، ھاوکات لەگەڵ چەندین جۆر لە گەمارۆی ئابوری، چاودێری و ھەنگاونان بۆ گۆشەگیرکردنی دیپلۆماسی، نەمەریکا بۆ نەم مەبەستە دەبێت ھاوێھەمانی دژی سەدام جاریکیت رێکبخات و ھاوکاری دووبارە و پێوستی کۆمەڵگای نێودەولەتی فراوانکات، کە ناریشە و گرفتێ وەک چین، فەرەنسا و رۆسیا لەرێگای پێدانی نێمتیازات لەبوارەکانی سیاسەتی دەرەکی وەک فراوانکردنی ناتۆ، کۆسۆفۆ، نێران، یارمەتی ئابووری، قەرزەکانی رێکخراوی نەتەوەکان و بۆخۆی راکێشیت. نەمەریکا ھەروەھا دەبێت بۆ رۆبەررووبونەو بەھەنگاوەکانی سەدام سرود لەھەمیشە بیان کاری توندوتیژ وەرگری و ھەرچۆرە ھەنگاویکی سەربازی پێوست بۆ ناچارکردنی نەوێت تاپەنا بۆ ناشتی و سازش بەریت. کورتە نەمە نەوێە کە دەبێت حکومەتی ولاتە یە کە گرتووەکانی نەمەریکا بابەتی عێراق لەپێشەوێە سیاسەتی دەرەکی خۆی دانیت تا نایندە پێشبینکراو لەبەرچاوی بیت و سەرمایە دیپلۆماسی سەرەکی بۆ سنوردارکردنی سەدام بھاتەکار.

ریکاری دووھەم، گۆڕانی بابەتی جەلەوگیری سنوردارە، لەم سیناریۆیەدا نەمەریکا بە ھەلۆھەلۆھەندەوێ گەمارۆی ئابوری لەسەر عێراق و ھەلۆھەلۆھەندەوێ ناوچەیی دژە فەرین و قەدەغەکردنی بنیاتنانەوێ چەکی کۆکۆژ و دەسکەوتنی چەکی ئاسایی نوێی وەک تانک، تۆپ، فڕۆکەیی ھێلکۆبەتری ھێرشبەر لەسەر ناستیکی فراوان بۆ عێراق قبوڵ بکات.

بە کورتی نەمەریکا دەبێت لەچەندین فاکتەری نەگونجاو رۆژی جەلەوکاری نێستا رێگای پێدانی سنوردا لەبەکارھێنانی چالاکی ئاسمانی لەدژی سەدام بۆ وەستاندنی بەرنامەی چەکە کۆکۆژەکانی بیان پێشگیری لەبنیاتنانەوێ چەکی ئاسایی مەترسیداری سەربازی چاوی پێشیت.

ھەرچۆنێک بیت ھەریەک لەم دوو رێکارە کە ھەلۆبۆردارە، بۆ پارێزگاری کردن لەبەرھەستکارانی عێراق دەتوانیت و دەبێت یەکیەک لەبەشەکانی سیاسەتی نەمەریکا لەم بوارەدا بیت، بەلام تەنیا ھەمراکێک نەم پارێزگاری کردنە بە ئاشکرا دەرھەق بەجەلەوگیری بوو وە جێگرەوێ نەو بوو، پێدانی یارمەتی سەربازی، سیاسی و دارایی سنوردار بەبەرھەستکارانی عێراق، ئەوانی ئامادەکرد بۆ سەرھاندنی گورز

له‌م‌یک‌م‌ری پ‌ژمی ع‌یراق و نه‌مه‌ری‌کاش له‌سیاسه‌تی پاشه‌کش‌یی‌ن‌کردن که پ‌یشتر باس‌کرا د‌ن‌یا ده‌ب‌یت، نه‌م‌ج‌ۆره ر‌یکاره له‌م‌رووی ی‌اسی، دی‌پ‌ل‌ۆم‌اسی و سه‌ربازیه‌وه ش‌یاوی ج‌یه‌ج‌یه‌ن‌کردنه و ئاما‌نج‌ه ج‌ۆربه‌ج‌ۆره‌کانی نه‌مه‌ریکا د‌ن‌یت‌ه‌دی.

له‌مان‌گه‌کانی د‌وایدا یه‌ک‌یتی ن‌یشت‌مانی ک‌وردستان و پارتی د‌یموکراتی ک‌وردستان به‌د‌ژواری ناش‌تیان له‌ن‌یوان خ‌ۆیاندا به‌د‌یه‌ینا و به‌م‌ج‌ۆره هه‌ریه‌که‌م‌یان له‌هه‌ری‌می ک‌وردستان ده‌یویست پار‌یز‌گاری له‌سن‌وری ده‌سه‌لاتی خ‌ۆی ب‌کات و له‌ج‌یاتی ک‌وشتنی یه‌ک‌تر ه‌یزه‌کان‌یان له‌به‌رام‌بهر سه‌دام ک‌ۆیکه‌مه‌وه، سه‌ره‌پ‌ای خ‌یانه‌ته‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ش‌ۆرشی ک‌وردی، ک‌ورده‌کان دووباره‌ پ‌ازین به‌هاوک‌اری‌کردنی نه‌مه‌ریکا.

نه‌مه‌ریکا ده‌ب‌یت یارمه‌تی گ‌روپه‌ ش‌یعه‌کانی باش‌وریش ب‌کات، واش‌نگ‌ت‌ۆن تانیستا به‌خ‌ۆپ‌اراسته‌وه له‌په‌یوه‌ندی راسته‌وخ‌ۆ له‌گ‌ه‌ل ش‌یعه‌کان و هه‌تا له‌گ‌ه‌ل چ‌الاک‌ترین گ‌روپه‌کان‌یان له‌وانه نه‌نج‌ومه‌نی به‌ل‌ای ش‌ۆرشی ن‌یسلامی به‌بیان‌و‌ری ب‌ونیاد‌گ‌رابی و په‌یوه‌ندی توند‌وت‌ۆلی له‌گ‌ه‌ل ن‌یراندا، نه‌مه‌ریکا ده‌ب‌یت ب‌ی‌ دوود‌لی له‌بارود‌خ‌ی گ‌ون‌ج‌اودا گ‌روپه‌ میان‌ه‌وه‌کانی ش‌یعه‌کان به‌ه‌یز ب‌کات و چه‌ک و پاره ب‌خاته خ‌زمه‌تیانه‌وه، نه‌مه‌ریکا هه‌تا ده‌ب‌یت پ‌یشت‌یوانی له‌نه‌نج‌ومه‌نی به‌ل‌ای ش‌ۆرشی ن‌یسلامی به‌به‌ل‌گه‌ی میان‌ه‌وه‌کردنی دید‌گا‌کان‌یان و زیاد‌کردنی د‌و‌ژمنانی سه‌دام ب‌خاته به‌رباس و ل‌یک‌ن‌ۆل‌ینه‌وه.

نه‌مه‌ریکا ده‌ب‌یت ب‌ۆ به‌ه‌یز‌کردنی به‌ره‌ه‌ل‌ست‌کارانی ناوخ‌ۆ پایه‌گا‌کانی فراوان ب‌کات، ل‌یره‌دا پ‌اگ‌م‌یان‌د‌نی ک‌ۆنگ‌ره‌ی ن‌یشت‌مانی ع‌یراق گ‌ون‌ج‌اوه: ته‌ن‌یا ر‌یک‌خ‌راوت‌کی گه‌وره و سه‌ره‌کی به‌تایبه‌ت له‌ش‌یوه‌ی ناردنی یارمه‌تی ج‌یاوازه‌کانی نه‌مه‌ریکا ب‌ۆ ک‌وردو ش‌یعه‌کان ب‌ۆ دروست‌کردنی یه‌ک‌یتی له‌ن‌یوان بزوتنه‌وه به‌رش‌ویلاوه‌کانی د‌ژ به‌سه‌دام، نه‌گ‌هر ر‌یک‌خ‌راوی گه‌وره و سه‌ره‌کی هه‌ل‌ب‌واردی واش‌نگ‌ت‌ۆن هه‌مان ک‌ۆنگ‌ره‌ی ن‌یشت‌مانی ع‌یراق ب‌یت، ده‌ب‌یت ه‌یز و توانای پ‌ی‌ب‌یر‌یت تا بتوان‌یت ده‌سه‌لاتی خ‌ۆی له‌ع‌یراق زیاد‌ب‌کات و سه‌ربازی زیاتر له‌ژ‌یر ئال‌ای خ‌ۆی ک‌ۆیکاته‌وه .

نهم پ‌لانه به‌د‌ن‌یاییه‌وه سه‌دام به‌ره‌و سه‌رن‌گ‌ون‌کردن نابات، به‌ل‌ام سه‌دام له‌به‌رام‌بهر نه‌یاره‌کانی هاوسه‌نگی له‌ده‌سته‌ده‌دا و کاره‌کانی سن‌وردا ده‌کات، نهم پ‌لانه له‌وانه‌یه ناره‌زایه‌تی ده‌سته‌ب‌ۆزانی ع‌یراق ب‌روو‌ژ‌ین‌ت و هه‌تا نه‌گه‌ری سه‌رن‌گ‌ون‌کردنی سه‌دام د‌ورده‌خاته‌وه، ناکامی سه‌دام له‌سه‌ر‌ک‌وت‌کردنی به‌ره‌ه‌ل‌ست‌کاران له‌سه‌ره‌تای سالی (١٩٩٠) بووه ه‌ۆی نه‌نج‌امدانی چه‌ندین ک‌وده‌تای سه‌رنه‌که‌وتوو و پ‌ینگه‌ی ه‌یزه‌کانی نه‌وی کرده‌وه.

پ‌شت‌یوانی له‌به‌ره‌ه‌ل‌ست‌کاران ده‌ب‌یت‌ه‌ۆی که‌م‌کرد‌نه‌وی په‌نج و به‌خش‌یشه‌کانی ک‌ورد و ش‌یعه‌کانی ع‌یراق، واش‌نگ‌ت‌ۆن تانیستا چه‌ندین‌جار ک‌ورده‌کانی ب‌ۆ ش‌ۆرش هاند‌اوه به‌ل‌ام له‌د‌وایدا به‌به‌غ‌دای سپارد‌وون، واش‌نگ‌ت‌ۆن له‌سالی (١٩٧٥) نه‌وانی فر‌ۆشت، له‌سالی (١٩٨٧-١٩٨٨) که پ‌ر‌ۆسه‌ی به‌د‌ناوی نه‌م‌فال پ‌وویدا نه‌مه‌ریکا ب‌نده‌نج‌وو تاسه‌دام ک‌ورده‌کان ک‌ۆمه‌ل‌ک‌ۆ ب‌کات، د‌وای پ‌ر‌ۆسه‌ی گه‌رده‌لوولی بیابان

له‌سالی (١٩٩١) جارێکێر نه‌مه‌ریکا کورده‌کانی به‌ته‌نیا به‌جێهێشت له‌بهرده‌م سوپای عێراقدا، دواى هێرشى سه‌دام بۆ سه‌ر هه‌رمێمى کوردستان له‌ (٣١ ئابى ١٩٩٦) نه‌مه‌ریکا بێده‌نگ بوو وه‌ته‌نیا چه‌ند هه‌لوێستێکى جزئى پێشاندا، شيعه‌کانیش له‌خه‌باتياندا هه‌میشه‌ رووبه‌رووى ره‌نج و عه‌زاب بونه‌ته‌وه‌، سه‌دام زۆنگاوه‌کانى باشورى عێراقى وشککرد و نه‌وانى زۆر درنده‌نه‌ سه‌رکوێکرد، نه‌گه‌ر نه‌مه‌ریکا یارمه‌تى هێزه‌ نه‌یاره‌کان بکات، به‌بێ نه‌وى نه‌وان بۆ ناماڤه‌کانى خۆى بېزوێنێت ده‌بێت په‌مانه‌کانى خۆى بۆ نه‌وان به‌دییێنێت و نامراره‌ پێوێسته‌کان بۆ به‌هێزکردنى به‌رگرى بڤاته‌ به‌رده‌ستیان.

هه‌ندێک له‌هاوێه‌یه‌مانانى نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامبه‌ر هه‌ر هه‌نگاوێکى جدى بۆ یارمه‌تیدانى به‌رهه‌لستکارانى عێراق دژایه‌تى ده‌که‌ن، به‌لام ده‌توانێت به‌سه‌ر نه‌م کێشه‌یه‌دا سه‌رکه‌وێت، نێگه‌رانه‌کانى توڕکيا نه‌وه‌یه‌ که‌ یارمه‌تیدان و پارێزگاریکردن له‌کورده‌کانى عێراق درێژه‌ بکێشێت بۆ پارێزگاریکردن له‌شۆڕشگێڕانى کوردی توڕکياش وه‌ک پارتى کرێکارانى کوردستان، واشنگتۆن بۆ دنیایدان به‌نه‌نقه‌ره‌ ده‌بێت زه‌مینه‌ به‌خسێنێت تا نه‌م ولاته‌ پۆلى گرنگ بۆ جێبه‌جێکردنى نه‌م سیاسه‌ته‌ بېنێت و فشار بڤاته‌ سه‌ر حیزبه‌ کوردیه‌کانى عێراق تا زیاتر جه‌خت له‌سه‌ر خوده‌ختارى بکه‌نه‌وه‌ نه‌ک سه‌ربه‌خۆی، نه‌مه‌ریکا ده‌بێت بېرى توڕکياى بڤاته‌وه‌ که‌ پارتى دیموکراتى کوردستان له‌پراستیدا چه‌ندینجار بۆ سه‌رکوێکردنى پارتى کرێکارانى کوردستان یارمه‌تى توڕکياى داوه‌ و له‌ ئابنده‌شدا به‌رده‌وام ده‌بێت، نه‌گه‌ر توڕکه‌کان بازده‌ن به‌سه‌ر هاوکارىدا نه‌وا حکومه‌تى توڕکيا بۆ هاته‌نه‌ناوه‌یه‌یان بۆ گۆره‌پانه‌که‌ نېمى‌يازاتى تریان له‌ سواری سیاسه‌تى ده‌رکیدا بدات.

مېرئیشه‌کانى که‌نداویش دووچارى دوودلى بوون، به‌لام نه‌وانه‌ سه‌باره‌ت به‌ سیاسه‌ته‌کانىترى نه‌مه‌ریکا ره‌شبینترن، به‌دیارخستنى نه‌م راستیه‌ که‌ واشنگتۆن خوازیارى نه‌وه‌نیه‌یه‌ که‌ جێگه‌ره‌وى سه‌دام رۆژمێکى کوردی یان شيعى بێت، چونکه‌ هېچ به‌کێک له‌ دووانه‌ پێگا به‌کى گونجاو نییه‌ بۆ حکومه‌تى عێراق، ولاتى که‌نداو نه‌گه‌ر دنیایا بکرتنه‌وه‌ له‌وه‌ی که‌ پارێزگاریکردن له‌به‌رهه‌لستکارانى عێراق له‌جوارچێوه‌ی به‌شێک له‌سیاسه‌تى جله‌وگێریه‌، که‌ له‌لایه‌ن هه‌موویانه‌وه‌ قبوله‌ به‌رووداویکى مه‌ترسیدار ناژمێردرێت و زیاتر هه‌ست به‌ناسایش و نارامى ده‌که‌ن.

نه‌م سیاسه‌ته‌ ده‌بێت له‌نه‌مه‌ریکاش قبولکرت، چونکه‌ نه‌گه‌رچى ده‌ستتێوه‌ردانى نه‌مه‌ریکا سنوودار ده‌کات، به‌لام کاریگه‌رى له‌سه‌ر به‌ره‌وپێشبردنى به‌رژه‌وه‌نده‌یه‌کانى نه‌مه‌ریکا هیه‌، به‌پێچه‌وانه‌ى خه‌یال فراوانسانى په‌یوه‌ست به‌پاشه‌کشپێتکردن سودوهرگرتن له‌به‌رهه‌لستکاران به‌مه‌به‌ستى به‌شێک له‌سیاسه‌تى زیندوکردنه‌وى جله‌وگێرى پێوستى به‌بېرى زۆر له‌پاره‌ یان هێزى سه‌ربازیه‌تر نییه‌، له‌پراستیدا گه‌وره‌ترین مه‌ترسێ که‌ مه‌بوونه‌وى پاراستنى ناوخۆی و دنیاییه‌ له‌سه‌ره‌لنه‌دانى جه‌نگى فراوان، به‌هێزکردنى سیاسه‌تى جله‌وگێرى به‌پێدانی یارمه‌تى به‌رهه‌لستکارانى عێراق بۆ به‌رده‌وامى جێبه‌جێکردنى

رۆل له گۆڤه پانی کارو ماندوو کردنی رۆژمه که ی سه دام، زۆر تیروانین له جیهاندا ناوڕوژنیت، سیاسهتی سنورداری جلوه کردن به شیره ی نیلزامی نه مهربکا به خواسته کانی ناگهیه نیت، به لکو له دابینکردنی خواسته کانی نه مهربکا دا به سوود دهییت.

ههتا به پیتی گریمانه ی خوشبینه کان له کۆی (۲۳) فرقه ی عیراق ته نیا (۱۲) فرقه یان که (۶) فرقه یان هیزی وشکانی و (۶) فرقه یان گاردی کۆمارین ده جنگن و ههر فرقه یه که ده توانریت به (۵۰۰) بۆردومانی فرۆکه تیکشکینریت، ته نیا بۆ سهرکوت کردنی نهم فرقه انه (۶۰۰۰) نۆیرهاسیۆنی ناسمانی پیتوسته، کهم و زۆر نهم ژماره یه له کاتی هیرشکردن بۆ سهر دامه زراوه سهر بازی و پشتیوانیه لۆجستیه کان و بنکه ی فهرمانده یی و کۆنترۆلی تاکتیکی پیتوستی به (۱۲۰۰۰) نۆیرهاسیۆنی ناسمانی هیه، نه مهش تۆزیک زیاتره له نیوه ی شو نۆیرهاسیۆنه ناسمانیه یه (۲۲۰۰۰) که له کاتی گهرده لولوی بیاباندا دژی هیزه کانی سه دام به کارهیترا.

به لām نۆیرهاسیۆن ناسمانی بۆ پشتیوانی له هیرشی زه مینی به ره له لستکارانی رۆژمی بۆ به دیهیتانی ناماخیکتیر، له نۆیرهاسیۆن گهرده لولوی بیابان نه وله ویمهتی بالای نه بوو، نه مهربکا دهیت ناوه ناو هیرش بۆ سهر سویای قورسی عیراق له بهرامبهر یه که سوکه کانی به ره له لستکاران بکات، بۆ روبرو و یوونه وهی ته نیا یه کیک له وه هیرشانه که دوو فرقه ی قورسی عیراق له خه فجی له کانونی یه که می سالی (۱۹۹۰) ریکه خرابوو (۱۰۰۰) نۆیرهاسیۆن ناسمانی نه بنجامدرا، به لām هیزه کانی عیراق به سه لامهتی ده رجوون و دوا ی پاشه کشن جاریکیت له جهنگی زه مینی به شداریان کرد، ههتا نه گهر به چاوی ئومیده واری بیروانین بۆ به هیزکردنی چالاکیه کانی نه مهربکا و روخاندنی ووره ی عیراقیه کان ژماره ی فرینه کان له نهیتستادا بۆ نیوه که مکینه وه، به لām ههم پیتوستی روبرو و یوونه وهی چه ندین هیرشی عیراق و پاراستنی هۆشیاری و ناماده یی بۆ روبرو و یوونه وه هیرشی دواتر، که له وانیه یه ژماره ی ههموو هیرشه ناسمانیه کان بگاته ناستی هیرشی ناسمانی نۆیرهاسیۆنی گهرده لولوی بیابان.

نۆیرهاسیۆن ناسمانی ههموه ها دهییت کار و فهرمانه کانیتری وهک هیرش و پشتیوانی وهک فرۆکه ی جهنگی، تیکشکاندنی دژ ناسمانیه کانی دوژمن، تیکشکاندنی موشه کی سکۆد له ناسماندا، سوته مهنی وه گرگرتنی ناسمانی، گواسته وه و گه یانندن بگرته وه. له نۆیرهاسیۆن گهرده لولوی بیاباندا (۲۲۰۰۰) نۆیرهاسیۆنی ناسمانی دژی هیزی زه مینی تاکتیکی عیراق نه بنجامدرا که ته نیا به شیکه لهو (۱۱۱۰۰۰) نۆیرهاسیۆنه ناسمانیه که نه بنجامدراوه، له نۆیرهاسیۆنی دواتر دا نهم ریزیه که متر دهیته وه چونکه نه مهربکا نیتر نابیت هه مان ژماره ی ناماخیه کانی پیتشو بۆردومان بکات، به لām نهم ریزیه زۆر که متر نابیته وه، چونکه نهم نۆیرهاسیۆنه ناسمانیه ماوه ی زۆر تر ده خایه نیت، هیزه کانی نه مهربکا بۆ تیکشکاندنی چه ند یه که ی عیراقی چه ند هه فته یه که پیتوهی خه ربک دهییت، له چاوه روانی چونه ناوه وهی هیزه

بهره‌لستکاران بونا و گۆره‌پانی جهنگ تا بۆ روبروبروونه‌وی هیره‌شکان کاربکات، دواتر ژماره‌ی یه‌که زه‌مینیه‌کانیتری عیراق تیکشکینیت و به‌مشیره‌یه‌ بمرده‌وام بیت.

خیریایی نه‌م جهنگه‌ ناسمانیه‌ لاوازی و بینه‌زومنی یه‌که بهره‌لستکاره‌کان دیاریده‌کات، چونکه ناماغی یه‌که شهرکمره‌کان ده‌بیت به‌دریژایی چمن‌دین مانگ سهرکوت و پارچه‌پارچه‌کریت به‌م شیره‌یه ژماره‌ی هه‌موو نۆپهراسیونی ناسمانی بۆ نه‌م جهنگه‌ ناسمانیه‌ ده‌گاته (۸۰ تا ۱۰۰) هزار.^۱

سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا له‌به‌رامهر عیراقدا:^۲

سهرۆک کۆماری وڵاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا له‌ (۱۵ تشرینی دووه‌می ۱۹۹۸) پێوه‌ری تاییه‌تی راگه‌یانده‌ که‌ به‌پیتی نه‌وه‌، عیراق ده‌بیت به‌پیتی ریکه‌وتننامه‌ی ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه‌کان کاربکات نه‌گه‌رنا نه‌و روبروبرو‌ی هه‌له‌کانی پێشوو ده‌بیت‌وه‌، هه‌مان هه‌ره‌شه‌کانی دوا‌ی هه‌ر قه‌یرانی که‌ له‌کاردایه‌، نه‌بجاره‌ بۆ حکومه‌تی نه‌مه‌ریکا جیه‌جیه‌کردنی کارتیکی عملی و ناسان نییه‌. نه‌گه‌ر سه‌دام حسین تاکتیکه‌کانی پێشووی خۆی له‌سه‌ر بنه‌مای نار‌ه‌زایه‌تی سه‌بارته‌ به‌خواسته‌کانی گروپی پێشکین نه‌نجامه‌ت، نه‌گه‌ری ریکه‌وتنی بۆچوونه‌کان له‌سه‌ر ناستی نێوده‌ولته‌تی له‌به‌رژه‌وه‌ندی هه‌نگای قه‌ره‌بوکردنه‌وه‌ هه‌تا له‌سه‌ر ناستی حکومی که‌مه‌رنگتر ده‌بیت.

به‌دوور ده‌بینریت که‌ وڵاته‌ یه‌که‌گرتوه‌کانی نه‌مه‌ریکا بتوانیت کۆده‌نگی نێوده‌ولته‌تی وه‌ک نه‌وه‌ی له‌کاتی هیرش و ده‌ره‌پاندنی له‌کویت هه‌بوو به‌ده‌ستی بێنیت، نه‌مه‌ تیروانینیکی مه‌ترسیده‌ره‌، پێشتر ریکه‌وتن له‌سه‌ر بۆچوونه‌کان نه‌نجامی هه‌لومه‌رجه‌که‌بوو، سه‌دام حسین به‌شیره‌ی گشتی له‌هه‌نگاوه‌کانی پشکینیی ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه‌کان ریکه‌ری کرد‌بوو، هه‌روه‌ها هه‌له‌بژاردنی چاوه‌ڕوانه‌ه‌کراوی حکومه‌ت نه‌مه‌ریکا و ریکه‌وتنی دانوسانی (wye)، قه‌یرانی دارایی جیهان به‌تایه‌ت له‌روسیا و سه‌رگه‌رمی فره‌نسا به‌مه‌سه‌له‌کانی نه‌وروپا له‌مه‌سه‌له‌ گه‌رنه‌که‌کان بوو، کاربگه‌ری نه‌و قه‌یرانه‌ عیراقی توشی نه‌م کۆسپ و شکسته‌نی خواره‌وه‌کرد:

+ له‌هه‌ر قه‌یرانی که‌دا، سیاسه‌تی نه‌مه‌ریکا بۆ ریکه‌وتنی بۆچوونی ریکه‌خراوی نه‌ته‌وه‌کان روبروبرو‌ی تیکشکان ده‌بیت، کلینتۆن له‌به‌یاننامه‌ی (۱۵ تشرینی دووه‌می ۱۹۹۸)دا، ده‌جار له‌کۆمه‌لگای نێوده‌ولته‌تی داواکردوه‌ به‌لام یه‌که‌جار له‌سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یه‌کانی نه‌مه‌ریکا قسه‌ی کرد‌وو.

^۱ (کوت‌یه‌ک له‌ رویتاری (The Rollback) له‌ نوسینی دانیال بایهن (توێژه‌ری سیاسی ده‌سه‌زراوه‌ی راقده‌)، کنت پالاک (پروگرامی به‌ناویانگی کاروباری لیکۆلینه‌وه‌ی زانکۆیی به‌رگری نه‌ته‌وه‌یی)، گیون روژ (یاریده‌ده‌ری توێژینه‌وه‌ی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی نه‌ندله‌ی سه‌خری نه‌نجومه‌نی په‌یوه‌ندیه‌کانی ده‌ره‌وه‌) که‌ له‌ گۆناری (Foreign Affairs) له‌ کانونی دووه‌م و شباتی سالی (۱۹۹۹) لاپه‌ره‌ (۱۱۱) بلارگه‌رمه‌وه‌

^۲ (نوسینی هه‌ری کیمسینجر وه‌رگه‌روه‌ له‌ گۆناری (Washington Post, ۲۹ Nov ۱۹۹۸) وه‌رگه‌رانی، مرزیه‌ ساقیان بولتی، ده‌فته‌ری زانیاری سیاسی و نێوده‌ولته‌تی، سالی دوا‌زه‌یه‌م، ژماره‌ ۱۲۱ سالی ۱۹۹۸.

+ همر قهيرانتيك پاراستي نيمه لهنتوان ولاتاني كمنداو و رږژناوا پرووشاندووه، نه مانه نايانه ویت باوه رکه که بز ماوهی دورودریژ له ناوچه که بین.

+ همر ههنگاوکی سهربازی بیسوودیوون و نه خلاقیهتی هیزه سربازیه کانی نه مهربکا لاواز دهکات.

+ له همر قهیرانتيکدا، نه ته وه کان نارازین له ههنگاونانی سهربازی، (سکرتیری رتيکخراوی نه ته وه کان) کوتایهاتنی گه ماروی نابوری بز هاندانی سهدام حسین بمستوه بهرینگه دان به پشکینه وه، باسی سهدام له سر بنه مای نه وهی که گه مارو مهسه لمیه کی سره کیه، بزیه جیگای بهرگری لینکرده.

+ مادلن نولرات، سیاستی نيمه ی باسکردوه و نه وهی بز پاريزگاری له سهدام (له جیگای خوی In his box) زانیووه، به لام نهو نامانجه نهسته مه به دست بیت، نونکسوم (گروپی پشکینه یی سر بهرتيکخراوی نه ته وه کان) نامرازتيکی لاوازه، دواي چندين سال بمسر تيپمیرینی ته مهنی نه م گروپه دا، هيشتا نازانيت که نایا سهدام خاوهنی چه کی کوزکوه یان نا؟

به لام نه گهر نونکسوم بیه ویت به شپوهی پترست کاربکات، بابهتی گه ماروی نابوری دهیت بهرته بهرباس و لیکوژينه وه و سیستمی پشکین بگوریت بز چاودیری، هتا سیستمی پشکین باشر کاربکات سنورداری بز عیراق خیراتر دهیت و سهدام حسین جاريکیر ناتوانیت خوی پرچهک بکاته وه.

حکومت قبولناکات، نونکسوم مهسه لهی سره کی نییه، به لکو حکومتی سهدام بابهتی نه سلیه، کلنژون پلانیکی بز روخاندنی سهدام نه خستوتروو، رواله تن نهو په نا بز رتيگاچاره ی سهربازی نابات، ناراستمیه که نهو بز بیهوده یی ههنگای سهربازی دهیخاتروو نه ویه که نه گهر نيمه ههنگای سهربازی بنیین، تواناکانی سهدام بز بهرپیتدانی چه که کوزکوه کانی بمستوه، به لام نه مه به مانای کوتایهاتنی کاره کانی نونکسوم دهیت.

نه م بابهته سی گریمانی لینده که ویتته وه:

(۱) سهدام له وانیه تانینده یه کی نزيك له دهسه لاتدا بیتیته وه.

(۲) توانای سهربازی نيمه له پرووی بیبه هاگردنی توانای ستراتیجی رژی می عیراقه وه که متر له پشکینه کان بمسوده.

(۳) رژی می سهدام له بهرامبر ههنگاه ی پیبژاردنی نه مهربکا له مهیدانه که ناچيته ده وه.

حکومت له پلانه سهربازیه کانی خزیدا، رواله تن له گهل سنورداریتی روویمرووه ناره زوی روویمرووونه وهی نییه له مهسه لهی بهر دوا می حکومتی سهدام بز قهیرانی کمنداو بگهرتته وه، بوش لهو رووه وه که هاوپه یانیتی جیهانی بز روویمرووونه وه دژ به سهدام رتيکخست شیاوی ريزگرته، به لام نيمه نه مانتوانی سهدام بروخنین، چونکه له وباوه ردها بووین به نازاد کردنی کوتیت نيمه کاره کانی رتيکخراوی

نەتەوه کانیان راستکردوو و درێژەدان بەجەنگ دەبێتەهۆی بەرکەوتنی زیانی گەورەتر لەولات و سەدام سەرنگون دەبێت.

کاتێک سەدام سەلامەت بۆی دەرچوو، ئەمەریکا پڕۆبەرۆوی سێ هەلیکۆپتەر دەیه:

۱- ناشتەوای لەگەڵ سەدام.

۲- یەشتنەوای سەدام لە (جیگای خۆی).

۳- پڕووخاندنی سەدام لەپێگای سیاسەتییکی نیشتمانی حساب بۆکراوەوه.

کێشەیی سیاسەتی حکومەت ئەمەریکا نەوێهێکە حکومەت یان بالەکانی ناوی، پەڕەوای لەسێ سیاسەت لەیه ککاتدا دەکەن، کلینتۆن لەوتەکانیدا لە (۱۰ تشرینی دووهم) ووتی: (نەگەر نێمە پتوانین پارێزگاری لەنۆکسۆم بکەین و جارتیکێتر نەم چانسە (هەلە) بەسەدام بەدەین تا رێکەوتننامەکانی رێکخراوی نەتەوه کان قبۆلێکات، دەگەینە نەغامێک).

هیچ یەکتێک لەهەوێه یانانی نێمە لەکەندار یان ناوچەکە لەباوەڕەدا نین کە ناسۆی (ناشتەوایی نابرومەندانه) بەبێتی رێکەوتننامەکانی رێکخراوی نەتەوه کان بۆ ساوای چەند مانگیک بەردەوام بیت، هەموویان لەو باوەڕەدان کە عێراق هەڵدەدات بۆ هەلەوێهەکانی گەمارۆی نابوری تا خۆی پڕچەک بکاتەوه و رێکخراوی نەتەوه کان بەدوای بیانویەکیهێه کە گەمارۆی نابوری هەلەوێهەبێت، ولاتی ناوچەکە پشت بەنێمە دەبەستن سەبارەت بەپڕووخاندنی سەدام یان لاوازکردنی تاوێه کۆ جارتیکێتر بەهێزی هەڕەشەکەر نەژمێردیت، هەنگاوه سەربازیهکانی ئەمەریکا لەکەندار ناماویه بۆ پەنانهبردن بۆ زەهروژەنگ، لەوه لամدانەوه بۆ پلانەکانی عێراق بۆ تیرۆکردنی بوش لەسالی (۱۹۹۳) موشەکی کرۆز تەنیا بەر بێنایهێ چۆن لەبەغدا کەوت، لە (۳۱ نایبی ۱۹۹۶) دا کاتێک کە سەدام گورزی سەرەواند لەجولانەوای بەرنگاری کۆردەکان لەهەرمی کوردستان کە لەژێر چاودێری ئەمەریکا دا بوون، حکومەت بەموشەکی کرۆز وێستگەیی پاراداری بەدوری سەدان میل لەباشور بۆردومانکرد، لەم سێ شەڕەدا سەدام لەسالی پارێدوو پاشەکشیی کرد.

+ نەم دوودلیه لەپەڕەوێه نێمە لەگەڵ نێران کە گەورەترین ولاتی ناوچەکەیه کۆسپە لەبەردەم

پڕۆبەرۆویوونەوه دا.

+ لەهەلومەرجی کۆداریدا (فعلی) نێمە توانای پاراستنی نارامی و جێگیری لەکەندار لەبەرامبەر

نێران و عێراقدا نین، نێمە نەدەتوانین لەبەرامبەر ولاتی هێرشکەری نێران بوستین نەگەر نەتوانین لەعێراقێکی شکستخواردوو بێسێنەوه، نێمە ناتوانین میانپەرۆی لەنێران هانبدەین نەگەر سەڕکردەکانی نێران تێروانییان واییت خەباتکردن دژ بە ئەمەریکا ناسان و کاریگەر، سیاسەتی لێپراوانەتر لەبەرامبەر سەدام دوچارێ سنۆرداری بووه، چونکە ئەو باسە هیه کە نێمە دەبێت لەکۆمەڵگای نێو دەولەتی

سمرکردایه‌تی و ڕینگاچاره داوابکەین، دەبێت هه‌نگاوه‌کانی خۆمان په‌یوه‌ست به‌جوله‌ی تایه‌ت به‌عێراق بجه‌په‌یوه‌وه‌ نه‌گه‌ر نه‌توانین له‌په‌هه‌ندی سه‌ربازی شتیك به‌ده‌ست یه‌نین، باشتروایه‌ کارێك نه‌ه‌ج‌ام نه‌ده‌ین، ته‌واوی نه‌م بۆچوانه‌ له‌حکومه‌ته‌وه‌ ده‌رکه‌وتوو.

هه‌رکاتێك که ئێمه له‌کاری هه‌په‌شه‌کردن ڕووبه‌ڕووی شکست ده‌بینه‌وه له‌هه‌نگاوی دوایدا هاوکات به‌هه‌ولێ زۆرتر مه‌جبور به‌کاری هه‌په‌شه‌ی زۆرتر ده‌بینه‌وه، له‌کۆتایی نه‌م نه‌لقه‌ی زه‌نجیره‌یه‌دا، ئێمه بیان ده‌بێت پاشه‌کشێ بکه‌ین یان ڕووبه‌ڕووی هێرش هه‌مه‌لایه‌ن ده‌بینه‌وه، نه‌گه‌ر ڕازیبین که سه‌دام خاوه‌نی شاره‌زایه، له‌به‌رنه‌وه له‌وانه‌یه‌ بی ناگایی و نه‌خوازراو ده‌رکه‌وت.

نه‌م باوه‌ره‌ تاکاتیك نه‌چینه‌ ناو به‌غداوه‌ ناتوانین بیهه‌وێ لاوازکردنی سه‌دام، له‌رووی ستراتیجی و نه‌راوه‌ی سیاسی و توانای سه‌ربازی زه‌هێزیکه‌وه‌ دۆره، نه‌وه که ئێمه ناتوانین ڕه‌بهری له‌توانا‌کانی عێراق بۆ هه‌په‌شه‌کردن له‌دراوسێکانه‌ی هێزه‌ نه‌مه‌ریکایه‌کان ده‌بێته‌هۆی نه‌وه‌ی له‌هه‌موولایه‌که‌وه‌ شکست به‌جۆزین، دۆزمنانی ڕادیکال له‌م بابه‌ته‌ی ئێمه هه‌راساننابن یان باوه‌رناکه‌ن که ده‌توانن سه‌باره‌ت به‌ناما‌هه‌ج‌ه‌کانی خۆیان نه‌وه‌ کۆنترۆڵ بکه‌ن، کاریگه‌ری ده‌بێت له‌سه‌ر هه‌یه‌تی نه‌مه‌ریکا لای دۆسته‌کانمان، که‌سانێك که له‌پا‌لماندا وه‌ستان چاودێری‌کن به‌لگه‌ به‌سنورداری نابین.

ده‌بێت ناگاداریین که چالاکی نه‌یتی ده‌توانیت ئێمه به‌تواناکات تانالۆزیه‌کانی ڕووبه‌ڕووبونه‌وه‌ی سه‌ربازی چاره‌سه‌ربکات، من لایه‌نگه‌ری پارێزگاری له‌بزووتنه‌وه‌ی به‌رهه‌لستکاری عێراق به‌لام به‌چاودێری و پشتبه‌ست به‌ناوخۆ، سێ بابه‌ت له‌به‌رچاو ده‌گه‌رم، نه‌مه ده‌بێت په‌شیمی (حرفه‌یی) جینه‌جێبکریته‌ نه‌که سه‌رمایه‌گوزاری، ده‌بێت به‌رژه‌وه‌ندی ولاتانی دراوسێ به‌تایه‌ت توڕکیا و عه‌ره‌به‌ستانی سه‌عوودی و نه‌مه‌ردن له‌به‌رچاو به‌گه‌ڕین نه‌وانه‌ کاتێك دوا‌جاری کیشه‌ ده‌بنه‌وه‌ په‌تو‌ستیای به‌خواستی نه‌مه‌ریکا له‌پارێزگاری به‌زووتنه‌وه‌ی به‌رهه‌لستکاره‌کان، که به‌شێوه‌ی په‌تو‌ستی هێزه‌کانی نه‌مه‌ریکا ده‌بێت پارێزگاریان لێبکات، یان ئێمه ڕووبه‌ڕووی گه‌رت و نا‌به‌روو‌چوونه‌کانی وه‌ک باکو‌ری عێراق له‌سالی (١٩٧٥) و (٣١ی ئابی ١٩٩٦) ده‌بینه‌وه، کاتێك که پارێزگاریمان له‌زۆربه‌ی که‌سه‌کان کردوو‌ه یان له‌گۆره‌پانه‌که ده‌رچوو‌ه یان گۆشه‌گیربوو، ڕووبه‌ڕووبونه‌وه‌ له‌گه‌ڵ نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ سه‌باره‌ت به‌نه‌فغانه‌ستان قورستره‌، بۆیه نه‌م به‌نهما‌یانه‌ی خوا‌ره‌وه‌ په‌شینیاز ده‌کریت:

١- کیشه‌ی کۆتایی له‌که‌نداو په‌شکنین نییه‌، به‌لکو حکومه‌تی عێراق کیشه‌ی سه‌ره‌کیه‌.

٢- جولا‌ن و هانده‌ری نه‌م دوا‌یه‌ی سه‌دام نه‌که له‌رووی خالی ته‌په‌روانی هێشه‌، به‌لکو به‌ره‌و په‌شبه‌ردنی ستراتیجی خۆی ده‌بێت له‌به‌رچاو به‌گه‌ڕین، کاردا‌نه‌وه‌ی سه‌ربازی ده‌بێت به‌یتیه‌هۆی وێرانکردنی بنکه‌کانی سه‌دام و شونێی شاردا‌نه‌وه‌ی چه‌که‌کۆکۆزه‌کان و پاسه‌وانه‌ تاییه‌یه‌کانی، به‌شێوه‌ی گه‌شتی به‌بۆچونی من (کیسینجه‌ر)، نه‌م کاره‌ به‌په‌شبه‌ست به‌زووتنه‌وه‌ی ڕزگاریخوا له‌ناوخۆ باشت‌ره‌، نه‌گه‌ر به‌ج‌دی

کار بۆ پارټیزگار بیکردن له بزوتنه وهی پژگار یخوازی عیراق بکهین، دهییت نهوانه تیار بکهین و رایانینین و پینکها تهی فرماندهی نهوان پینکهمین و له لایه نه هیزه کانی خۆمانه وه پارټیزگاریان لیکهین.

وهك بهشیک له ههولێ جدی بۆ روخاندنی سه دام، دهییت بارودۆخی عیراق له پیه می کردنی چالاکی سه ربازی له ناو خۆیی هه ردو ناوچه ی دژه فرین یان له بهرام بهر دراوستیکانی نه م ولاته که به ناوچه ی سنوردار کردنی جوولهی هیزه کانی عیراق داده نریت وه کۆتتۆلی ژماره یهك له وریگیایانه بکریت.

خه لکی عیراق دهییت بزانه که دوژمنی سه ره کیان سه دام و ده ستوینه نده که به ته ی، خه لکی عیراق به شیکین له هاو په یانانی نیته نهك نامانجی نیته.

نه گهر ناره زوو ناکه مین نه م پینکخست و به یارانه له بهر چاو بگرین، سیاسه تی نیته رو به رووی شکست دهیته وه و نارامی و جینگیری که ندا و ناوچه که ده که ویتته مه ترسیه وه.

نه م با به تانه ی پینشه وه نه وه ده خوازیت که چاودیرانی نه مه ریکا نه وه ده رخن که نهوانه مسلمانن، گۆرانکاری نه فغانستان و روخاندنی حکومه تی تالیبان و ستراتیجی نو تی بوش سه باره ت به رۆژه لاتی نزیک کی گه ره نه گهر زۆره که ولاته یه کگرتوه کانی نه مه ریکا هه تا به یی ره زامه ندی هه مو هاو په یانه کانی ده ست به چالاکی سه ربازی بکات به لām به شیه ی جیاواز لهوانه ی پینشو، وه نیستا ناتوانین نه مه پینبینی بکه مین به لām جیه جیکردنی کاریکی هه قیه.

ھاۋكارىيەكانى ئىران و عىراق

يەكەنك لەگرنىڭ تەڭرىن دەركەۋتە كارىگەرەكان لەۋەرگرتنى ستراتىجى نەتەۋەيى و نۆۋدەۋلەتەيدا، رۆلى فاكىتىرى جوگرافىيە ۋەلا تىكە لەناۋ كۆى سىستەمى جىھانىدا كە بەجىۋىۋلەتەيك گوزارشت دەكرىت. (جىۋىۋلەتەيك پىكارىتەك بۆ سىياسەتى دەۋەۋى ۋەلا تىك كە بەسەرنىجان لەۋىنگەى سىروشتى و بەرۋونكر دىنەۋە و پىششىنى كىردنى رفتارى سىياسى و توانا سەربازىيەكانەۋە خەرىك دەبىت) و زانستىكە تۆۋىنەۋە لەيەكەى سىياسى لەناۋقالى جىھان و رۆلى فاكىتىرى جوگرافىيە لەچارەنۋوسى سىياسىدا دەخاتە بەرباس ۋەلىكۆلىنەۋە. يەكە سىياسىيەكان لەۋىر كارىگەرى ھەلەكەۋتەى جىۋىۋلەتەيكەيدا، ھەرىكەيان بەجۆرىك لەگەل ۋەلا تىنەت بەتايىت ھىزە جىھانىيەكان ھەلەكەۋت دەكەن. ھەندىك لەۋلاتان بەھۋى گۆشەگىرى شۆتەكانىيەۋە يان ھەلەۋمەرجى جوگرافىيەۋە لەدۆۋمىنكارى دەۋەكى پارىژراۋن، لەبەرامبەردا ۋەلا تىنەت رەك عىراق و ئىران لەۋىر كارىگەرى شۆتەى جىۋىۋلەتەيكەيان ھەمىشە گۆرەپانى ناكۆكى ھىزە جىھانىيەكان بوون و رۆلى تايىبەتەيان لەستراتىجى سەربازى/سىياسى لەنەستۆدا بوۋە. ھەمان مەسەلە بۆتەھۋى نەۋەى كە لەراۋدودا ۋەلاتانى بەھىز بەشۆۋەيەك دەستۋەرىدەن لەكارۋارى نەم ۋەلاتانە.

ناگادار بوون لەگرنىڭ مەسەلە جىۋىۋلەتەيكەيان، ھىزە گەرەكانى لەكۆتايى سەدەى نۆۋدەھەمدا ھاندا، بەسۋودەۋەرگرتن لەدەسكەۋتە زانستىيەكان و لەۋاقىيەتى جوگرافىيە جىھان لەبەرۋەۋەندى سىياسەتى خۇيان كەلگى لىۋەردەگرن، نەم مەسەلەيە پىشپىكى فراۋانترى لەنىۋان يەكە سىياسە بەھىزەكانى نەۋ كاتەدا دروستكر، بەجۆرىك كە ھەرىك لەم ۋەلاتانە ھەۋلىيەندەدا دەسەلاتى خۇيان زىاتركەن و سەرزەمىنى زىاتر بىخەنە ژىردەستى خۇيانەۋە، نەم بابەتە تىۋىزەكرا لەلەيەن كەسانى ۋەك رۆدۆلف كىلن، ئەلفرىد تايەر ماھان، ھالقورد ماكندەر، سىپاكىمەن و ھاۋس ھۆفەر كە دواتر بوۋە تىۋىر جىۋىۋلەتەيكى ناسراۋ.

نەۋ فاكىتىرەۋەلى كارىگەرەكان لە پىكەتەۋە جىۋىۋلەتەيكى عىراقدا ھەيە :

فاكىتىرى كارىگەر لەپىكەتەۋە جىۋىۋلەتەيكى ھەروۋلاتىك بۆ دوو بەشى ۋەك فاكىتىرى جىڭگى (نەگۆر) و فاكىتىرى ناچىگىر (گۆراۋ) دابەش دەبىت و سەبارەت بەعىراق فاكىتىرى جىڭگى (تۆرى ناۋەكان) و چەند فاكىتىرى گۆراۋ (نەۋت، كوردەكان و شىيەكان) لەپىشەۋەى فاكىتىرەكانىتەر كارىگەرەكان لەپىكەتەۋە جىۋىۋلەتەيكى نەم ۋەلاتەدا ھەيە.

جيوپۇلەتېكى ئاۋ:

تۆرى ئاۋى ھىرولاتىك پۇلى سىرەكى لەدروستىكرىنى يەككىتى زەۋى يان پارچەپارچە كىردى، تىۋانى نابورى، پەيۋەندىيەكان، گواستەۋە وگەباندن و بەشىۋەي گشتى لەتواناى نەتەۋەيى ھىروەلاتىك دەبىنىت. ئاۋ دەرامەتېكى سىروشتىيە، كە تىۋانى ھىزى نەۋ لەسروشتىدە، بەتېۋانىن لەسورپى ئاۋ لەسروشتىدا نەم مەسەلەيە سەلماندوۋە كە رېژەي ئاۋ لەقۇناغە جىاۋازەكاندا تارادەيەك جىگىرەۋە، بەلام نەۋەي بەلگەنەۋىستە نەۋەيە كە مەۋۇ دەتوانىت نەم سورپى ئاۋە لەسروشتىدا بىگۇرېت. مەۋۇ لەبەركەۋەتن لەگەل ئاۋدا پېتىش ھىرشىتىك پاشىكۆزى ھەلمومىرجى سىروشتىيە و چالاكىيەكانىشى لەژىر كارىگەرى نەم بەركەۋەتەدە، بەلام پېتىشكەۋەتنى تەككەلۇجىا، زۆربوۋنى دانىشتىۋان، ھەمەچەشنى پىۋىستىيەكان، پېتىش ھىرشىتىك كارىگەرى لەسەر نەۋەدە ژىانيە ھەيە و تانەۋ ناستەي كە نەۋەي مەسەلەيە ژىنگەي ئاۋ شىۋە و جىگەي تايىبەتى بەدەستەتتەۋە. نەم مەسەلەيە نايىت بەدوۋر بىگىرېت تاكاتىك كە پىۋىستىيەكانى مەۋۇ و دەرنەخامەكانى سىروشت پەيۋەست بىناۋ تارادەيەك ھاۋناھەنگى ھەبىت، نەم مادەيە مەسەلەيەكى دروست نەكردوۋە، بەلام لەبەرامبەر دەستكەۋەتنى يان دەست نەكەۋەتتىدا، نەم مادە سىروشتىيە لەدىارىكىردى لايەنى باشە يان خراپەي چالاكىيەكانى مەۋۇ پۇل دەبىنىت.

بەپىۋەبەردن و ناراستەي تايىبەتەنى دەرامەتى ئاۋ لەۋانەيە گىرنگىرېن بابەتى ژىنگەيى يىت كە لەباسى سىياسى و تەندىشەي سىراتىجى شۆپن و گىرنگى زۆرى بەدەستەتتەۋە. دەرامەتى ئاۋ بەزۆرى ۋەك كىشەيەكى ناسايشى لەسەر ناستى نەتەۋەيى و نىۋەۋەلەتى سەيىر دەكرىت، لەمۇر لەۋلاتان بەپىۋەبەردى دەرامەتى ئاۋ چاۋدېرى توندى لەلايەن گىرۋە ناۋخۆيەكانەۋە لەسەر، كە ھەيەكەيان خاۋەنى دەرامەت و پەيۋەندى تايىبەتى خۆيەتى. بىزۋاندن و كۆنۇلكرىد و چاۋدېرىكىردى دەرامەتى ئاۋ نىۋەۋەلەتى، ناۋەناۋ دەبىتەۋەي دروستكرىد گىرۋى وئالۇزى لەنىۋان ۋلاتاندا. لەم بۋارەدا غۋونەي زۆر لەۋۇشەلەتى ناۋەراست بەدەيدەكرىت، چۈنكە زۆربوۋنى دانىشتىۋان و پەۋتى گەشەي كشتوكال، دەرامەتى ئاۋ بەتۋەندى دەخاتە ژىر فشارەۋە، لەم ناۋچەيە بى متەمانىي سىياسى لەناستىكدايە كە دەسەلات بۇ خىستەنپروۋى ئاۋ، بەراست يان ھەلە ۋەك لايەنىكى سىراتىجى دەزگەي شەپ يان جەنگى سىياسى كە لەھارسەنگى ھىزى ناۋچەكە كارىگەرى بەرچاۋى ھەيە و بەھەند ۋەردەگىرېت، مەسەلەيە تايىبەتەندى دابەشكرىد داپەرۋەرەنى دەرامەتى ئاۋ ناۋچەكە ۋەك رەگەزىكى گىرنگ لەھەر پەيمانىكى ناستى كە لەنايىندەدا ۋاژۇبكرىت بوۋنى ھەيە.

لەبەيانات و چاۋىتەۋەتنى تارادەيەك توندى سىياسىيەكانى پۇشەلەتى ناۋەراست باس لەۋەدەكەن (چەكى نەۋەت) بايەخى كەمىر بۆتەۋە، بەشىۋەيەك كە تۆرگۆت نۇزال سەۋك كۆمارى پىشۋى تۈركىيا لەسەر ھەقىمەتى جەنگى ئاۋ قەيەكى كىردۈۋە و پەتۋىس غالى ۋەزىرى دەرەۋەي پىشۋوتىرى مىسەر بەتۋەندى

دەریخستبوو کە میسر نامادەبە بۆ مسۆگەرکردنی ناوی ڕووباری نیل بکەیتە جەنگەوه. لەگفتوگۆکانی عەرەب و نیسرائیل گفتوگۆی ناشتی نیسرائیل و ولاتانی لوبنان، سوریا و فەلەستین سیپەمین بەندی نەخشە ڕێگای پەمیوەست بەنرخاندنی ناوێ کە گرنگی تاییەتی خۆی ھەیە.

دیجەل و فورات و مەسەلە جیوپۆلەتیکیەکان:

ڕووبارەکانی دیجەل و فورات وەک شاخوێنبەری ژبانی عێراق لەفاکترمە کاریگەرەکانی پێکھاتەیی جیوپۆلەتیکی نەم ولاتە دەژمێردریت، عێراق سەبارەت بەرێژەیی سودوەرگرتن لەم دوو ڕووبارە و کەشتیوانی و ڕێکخستنی ناسایشی لەگەڵ دراوسێکانی وەک تورکیا، سوریا و نێزان ناکوکی و گرژی ھەیە. زیادبوونی ژمارەی پڕۆژەی بەنداوەکان بۆ چەند مەبەستێکە و ھاوکاتە لەگەڵ ڕکەبەراییەتی و بەدەستھێنانی رابەری سیاسی و ئابووریە لەناوچەکەدا بۆتە ھۆی گرژی ھەمیشەیی لەھەوزی (ناوژێلی) ڕووباری دیجەل و فوراتدا. تێروانیی ھەمەجۆر لەپەیمارە ژینگەیی و خولیا ئابووریەکانی پڕۆژەی باشوری پڕۆژەلاتی ئەنادۆل کاریگەریەکی لەسەر گرژی پەمیوەندیەکانی نێوان تورکیا لەگەڵ عێراق و سوریا ھەیە. ناکوکی دێرینەیی نێوان عێراق و سوریا جارجارە لەژێر کاریگەری بابەتی مافی ولاتانی کەناری ڕووبارەکان سەرھەلەدات. فشاری لەسەر دەرامەتی ناوی نەم ناوچەیی زیادیکردووە بۆیە واچاوەرەوان دەکریت کە دانیشتوان نەم ولاتانە لەسالی (١٩٩٠) کە گەیشتۆتە (٨٨) ملیۆن کەس لەسالی (٢٠٠٠) بەرزبۆتەو بۆ (١١٤) ملیۆن کەس.

لەدەییە حەفتاکان بەدواوە پەمیوەندی نێوان عێراق لەگەڵ سوریا و تورکیادا ناکوکی و گفتوگۆی زۆری لەسەر مافی ولاتان کەنار ڕووبار تیکموتووە، لەگفتوگۆیەکی جێیدا کە لەسالی (١٩٧٥) لەنێوان عێراق و سوریا پەمیداو، بەھۆی کەمبوونەھەیی ناوی فوراتمەو دوا تەواو بوونی بەنداوی (الشويرة) سوریمەو کە بەھۆی ناوێژیوانی عەرەبستانی سعودی و کۆمکاری عەرەبەو شەڕ ڕووينەدا. لەکانونی دووھەمی (١٩٩٠) داخستنی دوا تونیلی لادەری بەنداوی ئەتاتۆرک بۆ ماوہیەکی کاتی ھاتنی ناوی فوراتی بۆ سوریا و عێراق بۆ ماوہی یەک مانگ کەمکردووە و ئالۆزیەکانی نەم دوو ولاتە سەرانسەری ولاتانی عەرەبی وروژاند. لەم ھەلومەرجەدا بەسەرغەدان لەمۆرداری تورکیا سەبارەت بەناوی ڕووباری فورات سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتەیی تورکیا بەھۆرە ڕوونیدەکاتەرە کە (بەبۆچوونی من ھەر شەکان سەبارەت بەجەنگ لەئەنجامی جێبەجێکردنی پڕۆژەی پەرەپێدان لەتورکیا خراوەتەرۆو، جێگای نیگەرانی نییە. نەگەر ھەر شەپەیک ھەبێت نیتە بەرپەرچی دەدەینەو، تورکیا فاکتەری بەرپەرچاندەو لەبەردەستدایە و لەنایندەدا توانای نەم بەرپەرچاندەوھەیی زیاد دەکات). بە ووتە سەرۆک وەزیرانی تورکیا نەگەر نەم ولاتە پێگەیی شوێنکەوتوو و لاوہکی خۆی لەپەمیوەندی بە نەوتەمەو قبول دەکات، بۆیە جێگای سەرغە کە لەھەلکەوتەیی بالائەری خۆی وەک سودوەرگرتن لەسەرچاوەکانی پەمیوەست بەدەرامەتی ناوہ کەلک

وهربگریت. به شتو هی گشتی تورکیا به رنکهوتنی گروپی و سئ لایمه لهبارهی هاوبهشیکردنی ناوی دیله و فورات نیار و ناگۆکه که سهبارت بهبهشیک لیم پروویارانه که لهخاکی نهم ولاتهوه دیت، حاکمیتهی همیه، بهلام لههمانکاتدا دهخوازیت لیمپژوه هاوبهشکان لهگهژ دراوسیتکانی له(خواری پروویار) هاوکاری بکات.

جیوپولهتیکی نهوت:

لهلیکۆلینهوهی گشتیدا هیچ جۆره چالاکیه که بهبێ سهرفکردنی ووزه جینگای قبۆل نییه، بهجۆرتیک که زانایان لهویراوهدان بوونهومره زینهوهکان لهکاتی خمو و پشودانیشادا بهپژیهی پتووست ووزه سهرفدهکن، ههرکاتیک بهشپوازی سنورداتر لهبۆجونی گشتی لهچوارچیهی کۆمهلگای مرۆفایهتی بیرکهنهوه به پوونی دهردهکهویت که بزوتنهری (ماتۆری) نابووری نمو کۆمهلگایه بهبێ سهرفکردنی ووزه نابزویت و پشهی نابووری ههر کۆمهلگایه که بهچهمکی گشتی نهو، که ههموو لایمه مادهیهکانی ژیانی مرۆفکان دهگرتهوه، بهبێ لهبهراوگرتنی رۆلی ووزه تیدا وینهیهکی راستمان ناداتی. بۆیه دۆزینهوهی ووزهی ههلمی ناو بهخالی دهسپیکردنی شۆرشی پیشهسازی دهژمیردیت، که بهنزیه خۆی پیشهسازی بوونی نهوهریا و ولاتانیتر و پتووستی بهووزهی زیاتر و ههرزاتر همیه، لهپاربردودا ناشکراوو که گۆرانکاریهکانی نهم دوایه لیم بهارههه رهوتی ههولهکانی خیراترکردوه.

بهسهرنجدان لهپۆلی سهرهکی و پرگرنگی ووزه، ولاتانی جیهان لهپاربردویهکی دوردا، بهپژیهی توانا و خواستهکانیان، ههولی زۆریانداوه تا ووزهی بهکارهیتراوی خۆیان لهنزیکترین و ئاسانهترین سهرچاوهوه داینبهکات. تاپیش قوناغی شۆرشی پیشهسازی که لهوکاتههه پتووستی بۆ ووزه زیادیکرد و ههتا چهند سهدهیهک دواي نهوه، واته تاپیش دهسپیکردنی سهدهی بیست، رۆلی سهرچاوهی ووزه بۆ ژیانی نابووری کۆمهلگای مرۆفایهتی هاوشپویه لهگهژ رۆلی ناو لهژیاانی رۆژانههه. بهشی زۆری ووزهی جیهان لهسهرچاویهکهوه داینبههه که نهپۆ کهوتۆته ناو کۆمهلگای ههژاری نهفریقا و ناسیاوه. دواي نهوهی خهلوژی بهردین بهکارهیترا لهدههیتراوی نامیری ههلم، واته کۆتایی سهدهی ههژدهههه دهسپیکرد و لهماوهیهکی کهمدا بووه هۆی پیشکهوتنیک سهرخپراکیش لهپیشهسازیدا، له راستیدا دهتوانین بڵین که سهرهتای پیشکهوتنی پیشهسازی له سهدهی بیستدا قهرزازی خهلوژی بهردینه. لهبهرنهوهی بهریتانیا خاوهنی سهرچاوهی دهولهههندی خهلوژ بوو بۆیه وهک پیشهنگی ولاتانی پیشهسازی لهجیهاندا دهركموت. نهم ولاته توانی بهسوردوهرگرتن لهخهلوژی بهردین توانای نابووری و سیاسی خۆی له نهوهریا و جیهان پشپهخت و به پشپهست بهم ووزیه لهجهنگی یهکهمی جیهانیدا رۆلی گرنگی ههیت.

بهکارهیتانی خهلوژی بهردین تا جهنگی یهکهمی جیهانی گهیشه بهرزترین پله، بهلام وردهورده نهوت وهک رکهبهری سهرهکی خهلوژ هاته مهیدانهکهوه. ههرچهنده نهوت وهک مادهیهکی سوتهمهنی

لەسەردەمانی زۆر کۆنەم بەشیوەی سەرەتایی سوودی لێوەرگیراوە لەلایەن مێژۆوە، بەلام گۆرانکاری کاتێک دەستی پێکرد کە (کلل دریک)ی ئەمەریکی لەسالی (١٨٥٩) لەویلابەتی پەنسلفانیا سەرکەوتوو بوو لەداهێنانەکی کە توانی رۆچیتە ناوچینەکانی زەویە، لەوکاتە بەدواوە لەناوچە جیاوازه‌کانی گۆی زەوی نەوت بەشیوەی جیاواز بەرپێگای پیشەسازی دەرھێنرا.

لەسەدی بیستەمدا بەشیوەی گشتی نەوت وەک مادەی سەرەکی ووزە لەپیشەسازی و گۆستنەم و گەیانەن گرنیگەکی زیادیکرد، بەجۆرێک کە ڕکەبەراییەتی بەهێز کەوتە نیوان زەلیزە گەورەکان بۆ بەدەستھێنانی و کۆنترۆڵکردنی ئەم دەرەستە گرنیگە، ئەم هێزانی بۆ بەدەستھێنانی تەماعکارەکانی خۆیان لەدیلولۆماسیەم تا دەگات بەبەکارھێنانی هێزی سەربازی سلیان نەکردووە. لەماوەی زیاتر لەنیو سەدە لەبەکارھێنانی دەرەستە نەوت زانیایانی بوازی ووزە و نابووری توانای تازەیان بنەوت بەخشیووە کە گرنیگەکی بەتێپەربوونی رۆژگار زیادەدەکات، بەجۆرێک کە لەماوەی جەنگی دوویمی جیھانیدا نەوت وەک مادەیکە ستراتیجی ناسینرا. زۆر لەئیکۆلەرەوان پێشکەوتنی نابووری ئەمەریکا لەچەند دەیی رابردوودا دەگێرنەم بۆ دەرەستە نەوت لەم وڵاتەدا. لەدەلی پیشەسازی نەوتی ئەمەریکا مەزترین زەبەلاحی (عماق) نابووری ئەم وڵاتە، واتە کۆمپانیا گەورە پیشەسازیەکان دەرکەوت کە لەراستیدا لەماوەی نیو سەدی رابردوودا زۆر لەسیاسەتە نابووری و سیاسەکانی جیھانی خستۆتە ژێر کاریگەری خۆیەم.

لەبەرنەم ئەگەر لێکۆڵینەم لەمێژووی پیشەسازی نەوتی جیھان و لەسەرویانەم پیشەسازی نەوتی وڵاتانی رۆژھەلاتی ناوەراست و بەتایبەت لەنێوان ھەردوو جەنگی جیھانیدا بکەین، سەرئێ دەدین کە گۆرانکاری زۆر ڕووبداوە، لەنێوان ھەردوو جەنگی جیھانیدا تەنیا وڵاتێک کە بەرھەمھێنان ودا بەشکردن و بەکارھێنانی نەوتی بەرپێوەی زۆر کۆنترۆڵکرد بەریتانیا بوو، کە بەلگەکی ئەمە بوونی سیستەمێک بوو کە لەماوەی سێ سەدەدا بەدەستھێنابوو. لەگەڵ دەسپێکردنی جەنگی دوویمی جیھانی مەشتینی جەنگی ھەردوو لایەنی بەشەر ھاتوو زۆر زیاتر لەمە جەنگی بەکەمی جیھانی پێوستیان بەسووتەمەنی ھەبوو، بەجۆرێک کە بەرھەمی نەوتی رۆژھەلاتی ناوەراست نەیتوانی پێوستیەکانیان داڕێژێکات و ناچاربوون داوای یارمەتی لەئەمەریکا بکەن.

دوای کۆتاییھاتنی جەنگ، ژمارەکی ئەم کۆمپانیایانە کە چالاکی نەوتیان دەکرد زۆر زیادیکرد. دوو جەمسەری بوونی جیھان، ھاتنەدەرەوێ بەریتانیا لەپێزی زەلیزەکان و دەرکەوتنی یەکییتی سۆڤییت و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، پێش ھەرشیتێک کاریگەری لەسەر بازاڕی نەوت و وڵاتە نەوتیەکان بەجێھێشت، بەم مانایە کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەپێست ھەر راپەرپێتێک کە خاوەنی نامانگێک بیت بەمەبەستی پێچانەوێ دەسەلاتی بەریتانیا سوودمەندبێت بەتایبەت دوای ئەو کە نرخ و گرنیگی نەوت لەجەنگی دوویمی جیھانی بەتەواوەتی دەرکەوت. ھەموو گۆرانکاریەکان کە دوای جەنگی

دووه می جیهانی لمرژوهه لاتی ناوه راست پرویدا لمراستیدا لایه نیککی مسه له که هه ولی ولاتان بوو بۆ رزگار بوون له قهیدوبون دیک که هیزه رۆژناوا یسه کان بۆ نه مانیان دروست کردبوو، له لایه کیتروهه خواستی بشتیوانی نێوده وله تیشی هه بوو.

له لایه کیتروهه، پیکهتانی ریکه خراوی ولاته نهوت فروشه کان له نۆیکدا بهشیوه یه که له بهرام بهر کۆبوونهوی ولاته پیشه سازیه رۆژناوا یسه کان له جوار چینهی (ناژانسی نێوده ولتهی ووزه) بازاری جیهانیان خسته ژیر کاریگهریه وه، به کۆتاییهاتنی ململانیکانی قوناغی جهنگی سارد و به سهرغبدان له پیمامه کانی دواي جهنگی کهنداو و دهسکومتی ناسانتری نه مریکا به سهرچاوهی نهوتی عهرهبی بارودۆخی نایندهی نهوت واده بینریت له گهڵ رابردودا جیاوازییت.

گرنگی ژبانی و ستراتیجی رۆژانهی نهوت له سه ره تای دۆزینه وهی و سوود لێوه رگرتنی تاجۆری په یوهندی ناوه کی نیتوان لایه نی نابووری شه ماده یه وه کالایه که له لایه که و نامرازی سیاسی که بۆ به دهسته تیان و به رده وامی سووده رگرتن لیتی به کاره تیراوه، له لایه کیتروهه دروستکردنی له قوناغه جیاوازه کاندای گونجاوه له گهڵ هه لومهرجی نابووری له ولاتانی پیشه سازی و جولهی په یوهندی سیاسی نیتوان جه مسه ره کانی جیهان، که لایه نیک له سه ره لایه نه که متری زیاده کات.

کاره کانی نه م سیاسه ته له ولاتانی تازه پیکه میشتوو به تایبه ت ولاتانی خاوه ن نهوتی رۆژه لاتی ناوه راست له ماوهی دهیه کانی رابردودا زیاتر له ناوچه کانیتر ههستیه تیرا بوو، کۆمپانیا گه ره کانی نهوتی نه مریکا که دهسته کارانی سه ره کی چالاکی دۆزینه وه و سووده رگرتن له نهوت بوون و دواتریش پیشه سازی گه ره ی نهوتی نه مریکیان دامه زراند، سه رکه وتوو بوون له پیکه تانی بالی سیاسی به هیز و خاوه ن نفوز له سیاسه تی گه ره ی حکومه تدا، سیاسه ته کانیان بۆ به دهسته تیان و کۆنترۆلی سه رچاوه کانی نهوتی ولاتانیتر له یه ری ئۆقیانووسه کان خسته کار.

ولاتانی هموزهی کهنداو که خاوه نی زیاتر له (۶۵٪) یه ده گی نهوتی جیهان، زیاتر له ناوچه کانیتر بوونه ته جینگای سه رنجی ولاته پیشه سازیه کان، که بۆ به رده وامیدان به گۆری پیشه سازیه که یان پیتوستان به دۆزینه وهی به رده وام و مسۆگهریان به سه رچاوهی نهوت هه یه. له راستیدا له کاتی ده رکه وتنی قهیرانه سیاسی و سه ربازیه کان له جیهاندا له وانه قهیرانی عیراق له گهڵ کویت، سه رغبدان له م ناوچه یه بهشیوهی جیاواز هه بوو، له وانه ناردهی هیزی سه ربازی و دهستیه وهدانی سیاسی نهیتنی و ناشکرا له کاروباره کانی نه م ولاتانه دا ناسایتر و ههستیه تیراوتر بووه.

باس له بهاره ی ناسایشی دابنه کردنی ووزه له جیهاندا نیگه رانیسه کانی ولاتانی پیشه سازی له دهسته که وتنی به رده وامی نهوت به نه رخی داواکراو، دیارترینیان قهیرانی نهوت له مالتی (۱۹۷۳) ره هه ندی تازه تر و جدیه تی به خۆیه وه بین.

نیستا له گهڼ گۆرانکاری زۆر له لایه نگیری و پینکها ته ی سیستمی نیوده ولتمی له کاتی دروست بووندا یه، نهو نیگه رانیانه یه که له نه نجامی دابنکردنی خواست و خستنه پرووی نهوت پیتیسته بهشیوه ی بنه رته ی چاره سه ربکریته و بنه مای پایه دارتر و به رده و امتر له جیهانی سیاسی و شاپووری بۆ ده یه کانی داهاتوو رینکبخریته.

نهم بابته گرنگیه که ی کاتی که زیاده کات، که ده رکوت له کۆ یه ده گی دلتیایی نهوتی جیهان ریژه ی (۲۱٪) که وتۆ ته نیوه کۆ ی رۆژ ناوا (واته هه ردوو کیشه ری نه مریکا) و (۷۹٪) که وتۆ ته نیوه کۆ ی رۆژه لاتمه وه. ولاتانی نه ندای نیژیک زیاتر له (۷۰٪) و ولاتانی حموزه ی که ندا و نژیکی له (۶۰٪) یه ده گی دلتیایی نهوتی جیهانیان هیه.

پینگی نهوتی عیراق :

یه ده گی دلتیایی نهوتی عیراق ده گاته سه د ملیارد به رمیل، به پیتی چالاکی دۆزینه و یی و به سوود و هرگرتن له نامیزی پیشکه وتوو ی دۆزینه وه نهم ژماره یه له وانیه زیاده کات بۆ (۱۸۰) ملیارد به رمیل، به ته و او کردنی چالاکی دۆزینه وه له (۷۵) ناوچه ی نهوتی که تانیستا له عیراق دۆزرا وه ته وه، ناوچه ی نهوتی که رکوک و رومیله تیکرا (۲۲) ملیارد به رمیل نهوتی یه ده گی تیدایه، یه ده گی دلتیایی مه جنون نژیکی (۲۰) ملیارد به رمیلی تیدایه، له سه ره تای هه لگه رسانی جهنکی عیراق نیران له لایه ن سه دامه وه، قۆناغی لاوازیوونی پیشمازی نهوت له عیراق ده ستیپیکرد، به چرانی چه ندجاری نارده نی نهوت له سالانی جهنگ بووه هۆ ی که مبه و نه وه ی به ره مه ی نهوت له (۳،۸) ملیۆن به رمیل له رۆژیکدا بۆ یه ک ملیۆن له دوا ی نیلولی سالی (۱۹۸۰) وه، نهم که مبه و نه وه یی به ره مه بۆ زیاتر له پینچ سال درێژه ی هه بوو، نهم که مبه و نه وه یه نه ته نیا به هۆ ی له ده ستدانی پشکی عیراق له بازاری نهوت نه بوو، به لکو لاوازی عیراق له به ره مه مه تانی نهوت که به ناشکرا پیته ی دیاربوو، له کاتی جهنکی که ندا ویش خواست له سه ر نهوتی نیژیک که مبه و نه وه، بۆیه که مبه و نه وه ی پشکی نهوتی عیراق له بازا ره کان له به ره وه ونده ی ولاتانی نیژیکبوو.

جهنگی دوومی که ندا و کاریگه ریه که ی له سه ر توانای به ره مه ی نهوتی عیراق :

نه مریکا و هیژه هیرشه به ره مه ی که ندا و دا، دامه زراوه نهوتیه کانی عیراقیان به شیوه ی که حساب بۆکرا و خسته ژیر هیرشه کانیانه وه، زۆریه ی خه ساره ته کان ناراسته ی به نده ره کانی نارده نه وه ده کرا، کیتلگه نهوتیه کان زه ره ری که متریان به رکوت، کیتلگه نهوتیه کانی باشوور زیاتر له باکوور زه ره ریان به رکوت، به لام گۆزی کاریگه ره پیشه سازی نهوتی عیراق له دوا ی دانانی گه مارۆ ی شاپووری رینکخراوی نهتموکان و وه ستاندنی به ره مه ی نهوت وه به به راورد که مبه و نه بوو له گۆزی جهنگ، هه لبه ته به ره رسانی عیراق و هه ندیک له چاودێران له ویا وه ده دان که زۆریه ی چاله کان نۆزه نکرا وه ته وه و له نیستادا توانای

بهره‌مهندانیان زیاتره له‌پیش جهنگ، له‌ماوه‌ی نۆمراسیۆن سەربازی دژی عێراق، پیشەسازی پالۆتینیش به‌تووندی گورزی به‌رکەوت، بەتایبەتی سێ پالۆگە سەرەکیەکی نەم وڵاتە هێرشێ قورسیان کرایەمەر. حکومەتی عێراق پایدەرگەیه‌نیت که نزیکە (۸۰٪) پالۆگەکانی نۆژەن کردۆتەوه.

سیاسەتی جیهانی و بارودۆخی نایندە ی نەوتی عێراق :

بابەتی نایندە ی نەوتی عێراق یه‌کێک له‌مەسەله‌ گرنگەکانی نەم وڵاتیه‌، هەلبەت بۆ پیشەسازی نەوتی دنیا. نایندە ی نەوتی عێراق نیگەرانی زۆر دروستەکات، نەم نیگەرانیە نەوێه که چ وه‌ختیک و چۆن گەمارۆی نابوری لەسەر عێراق هەڵدەگیرێت و نەمەکاره‌ چ کاریگەرێک لەسەر نرخێ نەوت و پیشەسازیەکانی به‌جێدەهێلێت، بۆ بازاری نەوت و وڵاتی بهره‌مه‌ینی نەوتی نۆیتیک، کات و هەلومەرجیک که له‌چارچۆیه‌ی گەمارۆی نابوریه‌ی نەوتی عێراق له‌لایەن ئەمەریکا و پێکخراوی نەتووەکانو هەلوەشیته‌وه‌ زۆر گرنگ و هەستیاره‌، گومانیتیدا نییه‌ که له‌ده‌سپێکردنەوه‌ی ناردنەدەرەوه‌ی نەوتی عێراق بۆ بازارەکانی جیهان کاریگەری نەگەتینی ده‌یت و پێوسته‌ رێژه‌کی گونجاو بیت له‌کاتی هەلوەشانده‌وه‌ی گەمارۆی نابوری و زیادبوونی داواکاری بۆ نەوتی خاوی نۆیتیک، عێراق له‌کاتێکدا نەگەر بیته‌ بازاره‌وه‌ که پێوستی زۆری به‌دراو و پارە هەیه‌ به‌هەر پێوه‌ریک که ده‌توانیت نەوتی خۆی به‌هەر نرخێک که بازار بھوازیت ده‌نێرتیه‌ دەرەوه‌، به‌لام له‌کاتی ناردنەدەرەوه‌ی عێراقدا که‌مکردنەوه‌ی بهره‌مه‌ی نەوتی خاوی نۆیتیک پێوستی به‌سیسته‌می پشکبه‌ندی ناردنە ده‌کات، نەوه‌ی که عێراق چ رێژه‌یه‌ک له‌نەوت و له‌ چ کاتێکدا ده‌توانیت بنێرتیه‌ دەرەوه‌، له‌بنەرەدا پرسیارێکی سیاسی ده‌کریت، پرسیارێک که زیاتر په‌یوسته‌ به‌جوگرافی سیاسی ناوچه‌کە و جیهانه‌وه‌، نەک بارودۆخی پیشەسازی نەتووه‌، له‌راستیدا. نەگەر عێراق خۆی له‌گەڵ بریاره‌کانی پێکخراوی نەتووه‌کان هاونا‌هه‌نگ نه‌کات، هه‌یچ جۆره‌ گۆڕانیک له‌سیاسه‌تی گەمارۆی نابوری نێوده‌وله‌تی روونادات، به‌تایبەت نەوه‌ی که په‌یوسته‌ به‌مافه‌کانی مڕۆشه‌وه‌، سەرپرای نەوه‌ مەسەله‌ی جێبه‌جێکردنی بریاره‌کان له‌لای عێراق ده‌یت به‌دیدێ فراوانتری جوگرافی سیاسی سه‌پریکریت، چونکه‌ نەم مەسەله‌یه‌ له‌ستراتیجی رۆژناوادا له‌ناوچه‌ی که‌نداو جێگای هەلوەشانده‌وه‌ نییه‌. له‌کاتی هەلگرتنی گەمارۆی نابوری به‌ته‌واوه‌تی و ده‌سپێکردنەوه‌ی ناردنەدەرەوه‌ی نەوت له‌لایەن عێراقه‌وه‌، به‌هۆی دارمانی به‌شتیکی زۆری دامەزراره‌ ده‌ریایه‌کانی ناردنەدەرەوه‌ی نەوتی نەم وڵات له‌لایەن نێزانسه‌وه‌ له‌کاتی جه‌نگدا، جگه‌ له‌ (۶۰۰) هەزار به‌رمیل له‌رۆژێکدا، عێراق ته‌مبیا ده‌توانیت بۆ ناردنەدەرەوه‌ی نەوت سوود له‌سێ بۆری نەوتی له‌ریگای تورکیا و عەرەبستانی سعودی و سوریا وه‌ربگریت. عێراق بۆ ناردنەدەرەوه‌ی نەوتی خۆی ده‌توانیت به‌دوا‌ی تێپه‌ربوونی کات و هەلوەشانده‌وه‌ی گەمارۆی نابوری وورده‌ورده‌ بگه‌رپه‌تسه‌وه‌ بۆ ناستی بهره‌م و ناردنە پێشووی خۆی، به‌مه‌رجیک که توانای بهره‌مه‌ی نەوتی به‌هۆی داخستنی بیرەنەوتەکانه‌وه‌ که‌می نه‌کردیت، تا ناستیک عێراق بۆ ده‌سپێکردن

نیمپراتۆری عوسمانی شەپۆلیکی سازادینوازی هێنایە ناراو و بەهەلۆه‌شاندنەوی نەم نیمپراتۆریەتە کۆتاییەت. هەر لەسەرەتاه سنور و مەرزەکانی دەولەتی نەتەویی وەک گەرفتی سەرەکی نێوان تورکەکان، کوردەکان و عەرەبەکان دەرکەوت، لەگەڵ بوونی هەندێک پێکەوتن بەلام هەرگیز نەیتوانی بەشیوەی کۆتایی و بەرەزەمەندی هەردوولا چارەسەر بکەیت.

یەکیەک لەفاکتەرە سەرەکیەکان کە بەرپەستە لەبەردەم هەولێ کۆمەڵگای نێودەولەتی بەخەباتی کوردەکان تێکەڵ بوو، بەتایبەتی قوڵی و ناجێگیری نەم مەسەلەییە، هەرچۆرە پێگاچارەیک بۆ جیاپوونەوی کوردەکان بەتایبەت لەقەڵەمەر و بەرژەوێندی هەردوو ولاتی تورکیا و عێراق کارەساتبار و بەشی زۆری کێلگە نەوتیەکانی عێراق نەوان خاوەن و بۆ تورکیاش دەولەتی کوردی مانای لەدەستدانی ئەواوی سنوری دەسەلاتی تورکیای باشوور، بێگومان کوردەکان بەبەلگە پێشەیی نەتەویی و فەرھەنگی لەگەڵ باقی نەتەوێکانی نێزاندا، بەبەشێکی ھاوڕێکی نێزان دەژمێردرێن و ئەو کێشەییان نییە کە لەگەڵ عەرەب و تورکەکان لە عێراق و تورکیادا ھەیە*.

مەسەلە ی کورد لە عێراق :

مەسەلە ی کورد لەعێراق پەیوەستە بەدروست بوونی نەم ولاتەو. هەر لەسەرەتای دروستبوونی دەولەتی عێراقەو، جەنگی کورد و عەرەب دەستپێکێک، لەماوەی سێ قۆناغدا (١٩٢٥-١٩١٥)، (١٩٢٥-١٩٢٥)، (١٩٧٦-١٩٩١) بەھێزیوو. ھەلبەت تاکاتیەک حکومەتی عێراق پاشایەتی بوو، کوردەکان تا رادەیەک خۆدختار بوون، بەلام لەگەڵ کودەتای سالی (١٩٥٨)ی عبدالکریم قاسم و دروستبوونی رژیمی کۆماری، ھەولێ بەغدا بۆ کۆنترۆڵکردنی شارە کوردیەکان ڕووبەرپوونەوی جێدێتی وەرگرت. کوردەکان بۆ خۆپێکخستنی باشتی خەبات لەگەڵ حکومەتی ناوەندی عێراق، لەسالی (١٩٤٦) و بەدەستھێنانی خۆدختاری، پارتی دیموکراتی کوردستانی بەسەرکۆکایەتی ملا مستەف دامەزراند، سەرئەنجام دواي ماوەیەک لەشەر و پێکدادان لەسەرەتای دھەیی ھەفتاکاندا حکومەتی عێراق شتێرەیک لەخودختاری (نۆتۆنۆمی) بەکوردەکانی نەم ناوچە بەخشی، بەلام دواتر پەیمەندیەکانی نێوانیان گرۆی تێکەوت، دواي دەستپێکردنی جەنگ و فراوانبوونی، لەئەنجامی پێچاندنی یارمەتیەکانی رژیمی نێزان، شۆڕشگیرە کوردەکان لەبەرامبەر حکومەتی ناوەندی شکستیان خوارد و بارزانی لەگەڵ (٢٠٠) ھەزار کەس لەخەلکی کوردستانی عێراق بوونە پناھەندە لەنێزان، دواتر گرۆپ و پارتیتر بۆ خەباتکردن لەم ناوچە دامەزران کە مێژووی ھاوچەرخێ کوردستانی پێکھێنا.

* (پاشە لەگەڵ فارسیەکاندا لەڕۆژی نۆژادەو نارین و لەڕۆژی زمانەرە ھەردوکیان سەر بەزمانی ھەنۆنەوڕۆین، بەلام لەڕۆژی نازادی نەتەوییەو کوردەکانی نێزانیش کێشەکانیان کەمتر نییە لەکێشە ی کوردەکانی تورکیا و سوریا و عراقی سەردەمی سەدام ھێن. وەرگێ.

لیږه کوردستان و مهسه‌لی کورد ده‌توانیت وه فاکتوری هاوبه‌شی به‌هیزی نیوان نیران و عیراق بېته‌هۆی ده‌رکه‌رتنی قهیران و کیشه‌کان له‌نیوان نهم دوو ولاته‌دا، پتیرسته له‌سره‌تدا تایبه‌ت‌ه‌ندی ناوچه‌کانی کوردستانی عیراق و نیران هه‌ریه‌که‌یان به‌شیوه‌ی جیا باس بکه‌مین.

کوردستانی عیراق :

کوردستانی عیراق یان (کوردستانی باشوور) له‌پاستیدا له‌ناو سنوری کورده‌کانی ناوچه‌که‌دا، پیگه‌ی ناوه‌ند و باشووری هه‌یه. نهم به‌شه‌ نه‌لقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان کوردستانی تورکیا یان (کوردستانی باکور) و کوردستانی نیران یان (کوردستانی رۆژه‌لات) و ناوچه‌کوردنشینیه‌کانی سوریا (کوردستانی باشووری بچوک)ه.

کوردستانی عیراق خاکیکی ده‌وله‌مه‌ند و شاخاویه، که به‌شیکی به‌دارستان داپۆشراوه و له‌زنجیره‌ چیاکانی زاگروسی له‌کوردستانی نیرانه‌وه به‌ناراسته‌ی چیاکانی تورکیا کۆتایی دیت. به‌رزترین شاخی هه‌سارۆسته که لوتکه‌که‌ی ده‌گاته (۳۶۰۸م) که‌ده‌روانیت به‌سهر رینگای سه‌ربازی (هاملتون) له‌نزیک سنوری نیران، لیژی شاخه‌کان به‌ ناراسته‌ی باشوور و باشووری رۆژناوايه. ده‌شته به‌پسته‌کانی (هه‌ولیر و همریر و شاره‌زور) که‌وتۆته نهم دامینه‌نه‌وه، زنجیره‌ چیاي نزم و رووتن به‌ناوی (چیاي هه‌مرین) ده‌شته‌کانی کوردستان له‌ده‌شته‌ لیتمیه‌کانی خواروو جیا‌ده‌کاته‌وه و سنوری سروشتی نیوان کورده‌کان و هه‌ریه‌کان پتکه‌هه‌یتیت.

ناوه‌هه‌وای ده‌شته‌کان ناوه‌هه‌وای ده‌ریای ناوه‌پاسته و بارانیشی تاراده‌یه‌که زۆره، به‌لام ناوچه‌ شاخاویه‌کان سارده و به‌فر ده‌یگرته‌مه‌وه، رۆباره‌کانی دیچه و زتی گه‌وره و بچوک و دیاله که کورده‌کان پتیه‌لین (سیروان) لیږه‌ه تیده‌په‌ریت. شاخه‌کان به‌تایبه‌ت له‌باکوری عیراق له‌ناوچه‌ی بادینان به‌داری به‌پروو داپۆشراون. هه‌ندیک له‌ناوچه‌کان خاوه‌نی کاتزای ناسن و کرۆمن که تانیستا به‌شیوه‌ی پتیرست سوودی لیږه‌نه‌گیراوه، سه‌رچاوه‌ی سامانی ناوچه‌که بێگومان نه‌وته که کورد هه‌یج داهایتیکی لیده‌ست نه‌که‌وتوه.

نهم سه‌رژمێریانه‌ی له‌ناوچه‌که کراوه واقعی نین، به‌لام نه‌وه‌ی که ده‌رکه‌توهه دانیشتوانی ناوچه کوردنشینیه‌کانی عیراق که له‌سالی (۱۹۶۵) له‌لایه‌ن به‌رپرسانی به‌غداوه نه‌هجامدراوه نزیکه‌ی (۲۶٪) هه‌مه‌رو دانیشتوانی عیراق پتکه‌هه‌یتیت به‌پیتی نهم سه‌رژمێریه‌ دانیشتوانی هه‌موو عیراق (۸,۲۶۱,۰۰۰) که‌سه و دانیشتوانی ناوچه کوردنشینیه‌کان (۲,۱۴۷,۸۶۰) که‌س بووه، له‌زانباریه ناماریه‌کانی سالی (۱۹۷۵)دا دانیشتوانی عیراق (۱۱,۱۲۴,۰۰۰) که‌س و ناوچه کوردنشینیه‌کان نزیکه‌ی (۳,۱۱۴,۷۲۰) که‌س بووه. که (۲۸٪) دانیشتوانی عیراق بووه.

لهزانیاریه ناماریه‌کانی سالی (۱۹۸۵)دا، دانیشتوانی عێراق گه‌یشتۆته (۱۳) ملیۆن کەس که سەرژمێری ورد لهم سالهدا نه‌نجام نه‌دراوه و له‌سه‌ره‌تای سالی (۱۹۹۵) ناماره نافهرمه‌یه‌کان دانیشتوانی نه‌م ولاته به‌نزیکه‌ی (۱۵ تا ۱۶) ملیۆن کەس راگه‌یانندوه.

ئه‌وه‌ی که ده‌توانین بشتی پێبیه‌ستین نه‌وه‌یه که کورده‌کانی عێراق (۲۸٪) هه‌موو دانیشتوان و خاکه‌کی زیاتر له (۱۷٪)* هه‌موو خاکی عێراق پێکده‌هێنێت، پێژه‌ی له‌دایکبوون و به‌پیتی له‌لای کورده‌کان به‌به‌لگه‌ی جیاواز (دابونه‌ریت و نابوو‌ری گوندی) به‌رزتره له‌باقی خه‌لکه‌کانی عێراق، پێژه‌ی گه‌شه‌ی دانیشتوان لهم ناوچه‌یه‌ زیاتره له (۳٪) یه و له کوردستانی تورکیا (۳،۲۷٪).

ه‌کومه‌ت عێراق له‌سەرژمێریه‌کاندا ته‌نیا پارێزگا کوردیه‌کان باس ده‌کات که پارێزگا‌کانی سلیمانی، هه‌ولێر، ده‌ۆک و کەرکوک ده‌گرێته‌وه. له‌کاتی‌که‌دا سێیه‌کی (۳/۱) دانیشتوانی کورد له‌پارێزگا‌کانی عێراق موسڵ، دیاله، سه‌لاحه‌دین، کو‌ت و به‌غدا نیشته‌جێن.

چ‌ری دانیشتوان له‌ناوچه کوردیه‌کان به‌گشتی زیاتره له‌هه‌موو ناوچه‌کانی عێراق، زانیاریه‌کانی سالی (۱۹۷۵) چ‌ری دانیشتوانی ناوچه کوردیه‌کانی به (۳۹،۴ کەس/ک‌م) وه ناوچه‌کانی عێراق (۲۵،۳ کەس/ک‌م) پێشانه‌ده‌ن**. زیاتر له‌نیوه‌ی دانیشتوانه کوردنشینیه‌کان له‌گونده‌کان ده‌ژین***.

گه‌وره‌ترین شاری کوردستانی عێراق کەرکوک، که‌خاوه‌نی گ‌رنگ‌ترین ناوه‌ندی سه‌وزی نه‌وته له‌عێراقدا، ژماره‌یه‌کی زۆر تورکمان لهم شارهدا ده‌ژی، که ریشه‌یان له‌گه‌ڵ تورکه‌کانی تورکیا یه‌که، هه‌ولێر و سلیمانی به‌ناوه‌ندی فهره‌هنگی نه‌ته‌وه‌ی کوردستان داده‌نێن و زۆریه‌ی دانیشتوانه‌کی له‌کورد پێکهاتوه، هه‌ولێر به‌پایته‌ختی ناوچه خوده‌ختاره‌که داده‌نرێت.

دوای جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی (س‌رنارنۆلد ویلسن)خاوه‌نی پله‌ی سیاسی با‌ل‌ای به‌ریتانی له‌وته‌یه‌کی‌دا نه‌م ناوچه‌یه‌ی راگه‌یانده که (کورده‌کان نه‌دیانه‌مۆیت له‌ژێرده‌سه‌لات و نفو‌زی ه‌کومه‌ت

* (هه‌موو سه‌رچاوه عێراقیه‌کان ڕۆبهری کوردستانی عێراق به (۲۰٪) یان (۲۱٪) ی ڕۆبهری عێراق داده‌ن. وهرگێر.

** (به‌پیتی سه‌رژمێری سالی (۱۹۵۷) چ‌ری دانیشتوانه کوردنشینیه‌کان (۲۰،۷ کەس/ک‌م) له‌کاتی‌که‌دا له عێراق (۱۴ کەس/ک‌م) بوو. وه‌ له‌ سه‌رژمێری سالی (۱۹۸۷) چ‌ری گه‌شتی هه‌ژمی کوردستان دانیشتوانه کوردنشینیه‌کان به‌رز بو‌نه‌وه (۷۴،۸ کەس/ک‌م) له‌کاتی‌که‌دا له عێراقدا بووه به (۲۷،۲ کەس/ک‌م) بوو. وهرگێر.

*** (نه‌م زانیاریه‌ی سه‌ره‌وه ده‌مايه و به‌ی نه‌وه‌ی ناماژه بۆ سال بکات خه‌لوته پوو، وه ناتوانرێت گه‌شتاندنی بۆبک‌رێت به‌سه‌ر هه‌موو سال و هه‌موو سه‌رژمێریه‌کاندا بۆنمونه پێژه‌ی گوندنشین له‌هه‌ژمی کوردستان له‌سالی (۱۹۵۷) نزیکه‌ی له (۷۱٪) دانیشتوان بووه. له سالی (۱۹۶۵) پێژه‌ی گوندنشین هاتۆته‌خواره‌وه بۆ له (۶۳٪) تێک‌پاری دانیشتوان. به‌لام پێژه‌ی گوندنشین له سالی (۱۹۸۷) به‌شێوه‌یه‌کی به‌رچاو و نااماسی که‌میک‌روه بۆ (۲۰٪) که نه‌مه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه بۆ ئه‌و سیاسه‌ته دیندانه و نامۆ‌قانه‌یه‌ی سه‌دام و به‌عس دژ به‌گه‌لی کورد به‌پ‌ده‌یه‌ک که له‌ لای سالی (۱۹۸۸) پ‌ڕۆسه‌ی شه‌ه‌نالی به‌هناو و پ‌ڕوخاندنی هه‌موو گونده‌کانی کوردستانی عێراق پێژه‌ی گوندنشین به‌پ‌ده‌یه‌ک که‌میک‌رد که نێک بوو له سه‌ره‌وه. وه له‌لای ر‌اپه‌ڕینی سالی (۱۹۹۱) و پ‌زگاری‌بوونی به‌شێکی هه‌ژمی کوردستان و شاره‌دان بوونه‌وه‌ی گونده پ‌ڕوخاوه‌کان پێژه‌ی گوندنشینان دو‌باره زیاده‌یک‌رده‌وه به‌لام که‌متر له‌چاران وه به‌پیتی سه‌رژمێری ناره‌سمی سالی (۲۰۰۲) پێژه‌ی گوندنشینان گه‌یشتۆته له (۲۰٪). وه‌رگێر.

تورکیادا بن و نه لهؤئیر فەرمانی حکومت عێراقدا ... لهبیری دامهزراندنی کوردستانی سهریهخۆدان و لهناو کوردهکاندا لایهنگر زۆره ... نزیکهی ههموو کوردهکان سورن لهسهر نهوهی که پهیوهندی خۆیان لهگهڵ تورکهکان بیچرێتن).

بهلام حکومهتی بهریتانیا که بالادهستبوو بهسهر بارودۆخهکهدا. بهمهبهستی دهسکهوتنی نهوتی باشوری کوردستان، گوێشهیدا بهخواست و نارهزوهکانی کوردهکان و بریاری دامهزراندنی حکومهتیکی لهههر سن ویلایمتی بهغدا و بهسره و موسل دا. بهریتانیا به رێکموتن لهگهڵ فەرهنسا ناوی (عێراق)ی لهم ولاته ناو مهلیک فیهسهلی کورێ شریفی مهکهکی وهک پادشای نهم ولاته دهست نیشانکرد.

ویلسن لهبهرامهر کۆمیتهی رۆژههلات لهلندهن نامۆژگاری حکومهتهکهی خزی کرد له(نێسانی ۱۹۱۹) که ((ههموو ناوچهکانی کوردستان که نهپۆ ویلایمتی موسل پێکدههێن و ههمووها ههموو ناوچهکانی باکووری ویلایمتی ناوبراو که بریاره بیهته بهشیک لهولاتی داهاتوی ئهرمهستان، بهتایبته ناوچهی ناوژیلی زێی گهوره بیهته بهشیک لهعێراق ... بهلام مهسهلهی پێدانی دهسهلاتی خودبخاری به کوردهکان باشتره نێمه مهسهلهکه بهدلی خومان چارهسهربکین و مهسهلهی دهولت کوردی بههیچ جۆرێک نهگرینه نهستۆی خۆمان)).

بهلام (پریزدنت ویلسن) سهرۆک کۆماری ولاته یهکگرتوهکانی نههمریکا، جهختی لهسهر دامهزراندنی سن ولاتی ئهرمهستان، کوردستان و عمرهستان کردهوه.

کوردهکان بۆ بهدهستهێنانی نمو خواستی بهریتانیا، جهرال (شریف پاشا) یان بۆ بهدهستهێنانی مافهکانی کورد لهدامهزراندنی ولاتیکی سهریهخۆ بۆ کۆنفرانسی ناشتی دهوانه کرد، بریارنامهکانی نهم پهمانه له(سیفهر) لهبهندهکانی (۶۲، ۶۳، ۶۴) جهختی لهدامهزراندنی کوردستانیکی سهریهخۆ دهکرد ... بهلام له(۲۳ ئاب ۱۹۲۱) راپرسیهکی نیوه فهرمی که لهوسن ویلایمتهدا نهجامدرا و نهپهر فیهسل وهک پاشای عێراق دهست نیشانکرا، ویلایمتی موسل که زۆربهی خهڵکهکهی لهم راپرسیهیدا بهشداریان کرد و به عێراقهوه پهیوهستهران، خواستی کوردهکان لهبهدهستهوهگرتنی حکومهتی کوردی بیههرهم مایهوه. لهسالی (۱۹۲۲) (مستهفا کهمال) که دواتر به(نهتاتورك) ناسرا لهتورکیا بهیارمهتی تورکهکان و کوردهکان حکومهتی گرتهدهست و دواي سهرکهوتنی بهبیری کهمالیزم سهرقالی سهرکوئکردنی کوردهکان بوو، که گوروزیکیتر بوو بهسهر پهیگهری نیوهگیانی کورد لهناوچهکهدا کهوت. سهرکهوتنی سیاسهتی کهمالیستهکان وای لههاوپهیمانهکان کرد لهسالی (۱۹۲۲) پهیمانی لوزان بیهست و کوردهکان وهک کهمینه لهدهولتهکانی تورکیا و عێراق بناسرێنرێت...

بهلام بهناراستهی مسۆگهرکردنی مانمویه عێراق لهپرووی نابووری و بۆ دابینکردنی خواستهکانی بهریتانیا بریاردارا که:

- ١) ولاتی عیراق بۆ ماوهی (٢٥) سال له ژێر سهربرشتی کۆمهلهی گهلاندا بێت.
- ٢) خواستی نهتهوهی کورد له بواره کانی بهریوه بردن و دادوهی و پهروورده و خوێندن له سهر خاکی خۆیان به دهستی خۆیان بێت و به زمانی کوردی له هه موو مهیدانه کانی چالاکی وهک زمانی فهرمی له ناوچه که بهرگهی لیبرکرت و بیته جیگای په زامه ندی.
- له (١٩٢٣) مۆله تیایان به کورده کانی عیراقدا که به زمانی کوردی بخوێنن، به لام ته نیا له ناستی سه رتا ییدا و نه مه ش ته نیا له پارێزگای سلێمانی و به شیک له پارێزگای هه ولێر پهیره ویکرا، بلاو کورده موه ی تایبعت و کتیبی رێنێدرا و وه زی ره کورده کان له ناو هه موو حکومه ته کانی که له م ولاته داده مه زرا ده یان توانی به شداری بکه ن.
- له سالی (١٩٣٠) په یانی تازه ی نێوان بهریتانیا و عیراق، کۆتایی به سهربرشتی (نێنتداب) بریتانیا هینا و سه ره خۆیی رواله تی بۆ نه م ولاته ی به فهرمی ناساند، له م په یانه دا له باره ی کورده کانه وه ه یچ قسه یه ک نه کرا، له نه نجامدا له سلێمانی خه لکی راپه ڕینیان به ڕیا کرد، له (٢٨ ته مو ز ١٩٣٢) بابه ته که گه ڕایه وه بهر ده م کۆمه له ی گهلان... به لام نه نجامه کان به پیتی به خواستی شۆرشگیران نه بوو.
- له (٨ ته مو زی ١٩٣٧) حکومه ته کانی تورکیا و نێران و عیراق په یانی سه عدنابادیان واژو کرد. ماده ی هه وتی نه م به لگه نامه یه بایه خه ده دات به ڤیتکه یستانی و چالاکی کۆمه له کان و ریکه خرا وه کان، بیان گرو په چه کداره کان به مه به ستی به ده یه تانی دامه زرا وه ی جیگه ڕ (له و ولاته نه ی واژویان کردوه) له ناو یه مر ن، به واتایه کی روون و ناشکرا مه به ستیان له بزووتنه وه ی کوردی بوو.
- له سالی (١٩٤٣) مه سته فا بارزانی دوو یاره له بارزان له باکو ری عیراق، راپه ڕین و شۆرشیک ی فراوانی هه لگه ڕساند، سو یای عیراق نه گه مر ی تیکشکانی هه بوو بۆ به نا چاری له ناوچه یه کی فراوانی هه ولێر و بارزان کشایه وه، له سالی (١٩٤٥) هێزی ئاسمانی شانیشینی بهریتانیا ترانی شۆرشگیرانی کورد بۆ نێران هه لپه یت. که له سالی (١٩٤٦) کۆماری دیموکراتی خود عتاری مه باباد له کورده ستانی نێران دامه زرا بوو، یه ک سال دواتر نه م کۆماره به چکۆ له یه شکستی خوارد و له (حوزه ییرانی ١٩٤٧) بارزانی و ژماره یه ک له باشترین نه ندما مانی ده سه ته کی له نێوان هێلی دوژمنانی که له پرووی ژماره و چه که وه له وان باشتر بوون له ناوچه شاخوا یه کانی باکو ری نێران و رۆژه ولاتی تورکیادا خۆیان گه یانده به کیتی سو فیتی، ژماره یان نزیکه ی پینج سه د که س ده بوو که یه کیتی سو فیتی پیتشوو مافی په نا بهری به بارزانی و هاو پێکانیدا بۆ ماوه ی یازده سال له م ولاته مانه وه.
- دوای کۆتایه باتنی جهنگی دووه می جیهانی، به ره له ستکارانی سه ره کی حکومه ت عیراق له سی پارتی چه پدا چالاکیه کانیان چڕ کرد بۆ وه. پارتی کۆمونیستی عیراق (حزبی شیوعی عیراق) که له کورد و

عەرب و كەمىنەكانىتر پىڭكەتايىبوو. پارتى ديموكراتى كوردستانى عىراق: كە ھەمويان كورد بوون، حزبى ديموكراتى نىشتىمانى: ھەموو بەرھەلستكاران خويىندەوارانى چەپگەرا بوون.

پارتى ديموكراتى كوردستانى عىراق: نەم پارتە لەسەر راسپاردەى مستەفا بارزانى و بەپىتى بنەما و پەمپەوى حزبى ديموكراتى كوردستان نىزان دامەزرا و پارتى ناويراو پەمپەوى لەماركسىزم/لېنىنىزم دەكرد و نامانجى نازادى كوردستان و نەتەوى كورد و بەدبەيتنانى ديموكراتى بۆ عىراق بوو.

لە(١٤ تەموزى ١٩٥٨) عبدالكريم قاسم رۆژى پاشايەتى پووچاند و رۆژى كۆمارى راگەيانە. لەم كودەتايەدا كە بەشۆپش ناودەبريت. پارتى ديموكراتى كوردستانى عىراق پشتيوانى لىكرد و دەستورى كاتى عىراق كە لە(٢٧ تەموز) بلاكرايمو نازادى سياسى سەر لەنوێ بەرقەراركرد. سەبارەت بەكوردەكان راگەيانە كە:

((كۆمەلگای عىراقى بيناكراوە بە ھاوکارى نىزان ھەموو نەندامانى و پىز لەمافەكان و نازادەكانيان دەگيريت، عەرب و كورد لەم ولاتەدا ھاوبەش و يەكسان، دەستور مافى نەتەوىى نەوان لەناو عىراقىكى پەكپارچەدا داين دەكات)). (مادەى ٣).

قاسم پارتى ديموكراتى كوردستانى ياساى ناساد و راگەيانە، لەگەرانەوى مستەفا بارزانى لەمەكىتى سۆڤيت نەو ەك قارەمان پيشواى لىكرد و بلاكوردنەوى (١٤) رۆژنامە و كۆڤارى كوردى لەوانە خەبات، ژين، ھەتار، نازادى ... راگەيانە.

بەلەم نەم نازادى بۆ نەتەوى كورد و عەرب زۆر بەردەوام نەبوو، لەسالى (١٩٦٠) چالاكى پارتە كوردىەكان قەدەغەكرا، قاسم خودمختارى كوردەكانى ھەلەوشاندەو و بەرپرسانى بلاكراوە و پىڭخراوە كوردىەكانى خستەژىر چاودىرى و نازارەو.

كوردەكان بەسەرۆكايەتى بارزانى ھەنگاوى تۆلەستىنانەيان دژى قاسم پىڭخست و ژمارەى پيشمەرگەكانى خۆى گەيانە (٢٠٠٠) كەس و زۆربەى ناوچە كوردنشینەكانى باكورى عىراقىيان نازاد كرد و دەزگای بەرپۆرەردن و فەرماندەى تايىمتيان تىنا دامەزرا، عبدالكريم قاسم تواناى خەلكى كورد و راپەڕینەكەى بىبايەخكرد، جەنگ لەگەڵ كوردەكان نەوى لەرووى سەربازى/سياسى زۆر لاوازكرد و لەكۆتايەدا پوچاندنى نەوى لىكەوتەو.

بەلەم ناكۆكى لەرووى بنەما و چۆنىەتى ھەنگاوەكان لەدژى قاسم لەنىزان دوو پارتى بەرھەلستكار (حزبى شىوعى عىراق و پارتى ديموكراتى كوردستانى عىراق) سەربەلدا و لەنەنجامدا لەبەرژەوئەندى حزبى بەعس كەوتەو، لە(٨ شىباتى ١٩٦٣) نەفسەرانى بەعسى، حكومەتى قاسمیان پوچاند و حكومەتێكى دپندەيان بەسەر خەلكى كورد و عەربدا سەپاند كە تا ئىستا بەردەوامە (سالى ٢٠٠٣). دواى پوچاندنى قاسم، عبدالسلام عارف (كە خۆى بەعسى نەبوو) بوو سەرۆك كۆمار و احمد حسن بىكر بەسەرۆك وەزيران،

لهههمان سمردهمدا له(حزیرانی ۱۹۶۳) نژیهراسیوئیتیکی درېدانه دژی کوردستان دهستیپنکړد، کوشتاری بهکۆمهلتی کوردهکان و بمرنامهی بهعمرههیکردنی ناوچه کوردیهکان لهناویندا پارێزگای کمرکوک و دههرکردنی کوردهکان و دورخستنهوهیان لهههنگاه سمرهتاییهکانی حکومهتی عێراق بووه.

لهسالی (۱۹۶۵) عبدالسلام عارف لهههنگامی کهوتنهخواهوهی هلیکۆپتیرهکهی کوژرا و براکهی جنرال عبدالرحمان عارف جیگای نهوی گرتهوه و بمردهوامبوو لهسمر جهنگ لهکوردستاندا، له(۱۷تهموزی ۱۹۶۸) احمد حسن بکر سمرۆک وهزیری سمردهمی عبدالسلام که لهکارخواو بوو لهکودهتاییهکی خویناویدا دهسلاتی گرتهدهست و سهدام حسینی وهک جیگرگی خۆی ههلبژارد.

له(نیسانی ۱۹۶۹) پژیمی تازه چوارهمین جهنگی لهکوردستان دهستیپنکړد، که لهههنگامدا ریکهوتنی (۱۱نازاری ۱۹۷۰)ی لیکهوتنهوه، دانوسانه دورودریژهکهی نیتوان بارزانی و احمد حسن بکر بهپیتی نهم ریکهوتننامهیه ئاوا راگهیانهرا بوو:

(بهفهرمی ناساندنی نهتهوهی کورد، بهفهرمی ناساندنی زمانی کوردی وهک زمانی پهروههده و خویندن، ههلبژاردنی بهربرسانی شارهکان لهلایمن کوردهکانهوه، ههلبژاردنی یهکیک لهجیگرانی سمرۆک کۆمار لهلایمن کوردهکانهوه....).

له(۹شباتی ۱۹۷۳) ناگریارانی ناوچه کوردنشینهکان لهلایمن حکومهتی عێراقهوه دهستیپنکړد که خۆی سمرهتابوو بۆ کۆچ و دههرکردنی کوردهکان لهباکوری عێراق، لهسالی (۱۹۷۴) کرێکاران و تهکنیککارانی کورد لهکۆمپانیای نهوتی کمرکوک دههرکران، بارزانی لهدوو کاری تیۆرستی رزگاری بوو.

لهسالی (۱۹۷۴) کۆمیتهی حزبی شیوعی عێراق کهوته ژیر فشارهکانی حکومهتهوه و پشتی لهپارتی دیموکراتی کوردستان کرد و نهوچهکانهی لهیهکیستی سۆفیتی دهستکهوتبوو دژی کوردهکان بهکارهینا، لهم ههلوهرجهدا بارزانی پهپوهندی دووبارهی لهگهڵ تاران بهست.

لهپرووی نابوویموه کوردستان بووه شوینی وهبهرهتانی حکومهت بهعس و سیاسهتی فەرق و جیاوازی لهههموو عێراقدا لهلایمن بهعسیهکانهوه جیههچیکرا.

توانا پهروههدهیی و تهندروستهیهکان لهناوچه کوردنشینهکان بهراورد نهدهکرا بهناوچهکانیتر، رێژهی قبولکردنی خویندکارانی کورد لهزانکۆ کهمتربوو له(۶٪)، وهگیران لهکۆلیجه سهریازی و شارهداریهکان کهمتربوو له(۲٪) و تمنیا (۳تا۴٪) لهخویندکارانی کورد یارمهتی خهرجی خویندنیان وهردهگرت، له(۵۰۰) دیپلۆماتی پهپوهستی بهوهزارهتی دهروهه تمنیا (۱۰) کهسیان کورد بوون.

سهبارت بهبارودوخی نابوویری فەرق وجیاوازیهکه زۆر نامرۆقانهتر بوو، لهناوچه کوردنشینهکان تمنیا (۷ تا ۱۲٪) ی بودجهی ئاوهدانکردنهوهی عێراق دهیگرتهوه، له(۱۵۰) پرۆژهی ئاوهدانکردنهوهی عێراق تمنیا چوار پرۆژهیان بۆ کوردستان ریکهخرا بوو، پرۆژهی پیشهسازیه پۆلکان تمنیا تایبتهت بوو

بەغیراقی عەرەبی لەکاتیئێکدا خاوی ناسن لەکوردستان دابین دەبوو، پالۆگەیی نەوت بۆ نەوتی کەرکوک، لەناوچە عەرەبیەکان دامەزرێاو، بارودۆخی ڕێگاوبان لەکوردستان زۆر خراپ و نالەبارد.

لەبەاری کشتوکێلیدا بەرهەمی سەرەکی توتنی عێراق لەکوردستان بەرهەم دەهێنرێت بەلام کڕینی قۆرخکراوە بۆ حکومەت، کە نزیکەی (۸۵٪)ی نەم بەرهەمە دەنێردرێت بۆ عەرەستانی سعودی و کویت، لەم بوارەدا قازانج بۆ حکومەتە نەک بۆ کوردەکان.

سەبارەت بەنەوت: بەشی زۆری بەرهەمی نەوتی عێراق دەکەوێتە کەرکوک و خانەقین و عینزاله‌وه، کە هەرسێکیان بەشێکن لەکوردستانی عێراق، نەوتی دەرھێنراوی نەم سێ کێلگەییە بەسێ بۆری لەخاکی سوریاو دەگەیەنرێتە بەندەری باناس و تەرابلسی لوبنانی لەسەر دەریایی ناوەڕاست (نیستا نەم هێلە داخراوە و لەکارکەوتووە). سێ هێلی بۆریتر کێلگەکانی نەوتی رەمێلە و زیبیری نزیك بەسەر دەگەیەنرێتە بەندەری فاو لەسەر کەنداو.

ناوچە کوردنشینەکان زیاتر لە (۸۰٪) بەرهەمی نەوتی پێکدەهێنن، ناردەنیی نەم نەوتە زیاتر لە (۴۰) ملیۆن تەنە لەساتیئێکدا و نزیکەی (۷۶٪) داھاتی دەوڵەت و (۹۰٪) هەموو ناردەنی نەم وڵاتە پێکدەهێنێت. نەوتی کەرکوک بەتەنیا (۷۰٪) بەرهەمی نەوتی عێراق پێکدەهێنێت*.

لەگەڵ ئەوەی کە داھاتی گشتی لەڕێگای نادەندەرەوێ نەوتی کوردستان دەست دەکەوێت بەلام هەموو سودو کەلکەکی بۆ عێراقی عەرەبیە و پەرەپێدانی ئەو ئارچانەییە و بەکارەدەهێنرێت بۆ کڕینی چەک، ئەوەی تا ئەمڕۆ بەر ناوچە کوردنشینەکان کەوتووە تەنیا شەڕی مالتێزانی و ناشارامییە.

لە (۸/نازار/۱۹۷۴) سەدام حەسین بۆ ڕێگرتن لەهەلگیرسانەوێ شۆڕشی کوردەکان، کۆڕەکی بارزانی (نێدریس) بانگێرد و کەوتە گفتوگۆی دورودریژ و نەهتیی و بریاربوو کە نەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی بەعس یاسای تاییبەت بەنۆتۆنۆمی کوردستان بڵاوبکاتەو، لەداویدا (پارتی دیموکراتی کوردستان پەردەیی هەلداوە لەسەر ناوڕۆکی گفتوگۆکان و ڕێکەوتنی خۆی لەگەڵ حکومەتی بەعس ڕاگەیاند هەرچەندە گرتی زۆر لەسەر ڕێگای جێبەجێکردنی بەندەکاندا هەبوو، لەکوردستان پڕیاردرا (۱۱/نازار) سنووری ناوچە کوردنشینەکان لەگەڵ سەرژمێری کە پڕیاربوو بکڕێت ئەنجامبەدریت. ناوچە کە وەک بەشێکی جیاانەبوو لەعێراق دەستیشان کرا. نۆتۆنۆمی ڕاگەیاندا لەچارچێوێ یاسایی و سیاسی و شابووری کۆماری عێراقدا.

بەپێی ئەو ڕێکەوتنە، سەرژمێری گشتی کۆسپی کەوتە بەردەم و هەرئەنجام نەدرا. حکومەتی بەعس لەشەش بەشی ناوچە کەرکوک تەنیا دوو بەشی (کەلار و چەمچەمان) وەک بەشێک لەناوچە نۆتۆنۆمی ناساند، تەنیا پارێزگاگانی هەولێر و دەوک و سلێمانی بەناوچە کوردنشین (لەناو نۆتۆنۆمی

* (نەم ژمارانە تاپادەیک کۆنە. وەرگێت.

کوردستان – وەرگێڕ: دانا، حکومەت لەپێدانی هەرجۆره مافیتکی دادوهری و یاسایی و پۆلیس و سوپا سەریبجی کرد، لەژماره‌ی (٨٠) کەس لەهەنجومه‌نی یاسادانانی ناوچه‌ی کوردستان (تۆتۆنۆمی) (٧٢) کەسیان لەلایه‌ن احمد حسن بک‌ره‌وه‌ داده‌نرا.

كوردەكان بەناوێ نۆتۆتۆمییەو جارتێكێتێ فریبیان خوارد. لەدوای دەرکردنی بەكۆمەڵی كرتكارە كوردەكان لەپێشمەسازی نەوتی كەركوك و پوختاندنی گوندە كوردیەكانی كەركوك و دەرکردنی دانێشتوانەكە، شۆرش و سەرھەلدان ناوچەكەیی گرتەو، پازدە رۆژیان مۆلتەت بەبارزانیدا كە فەرمانی ژمارە (٣٣) نەغومەنی سەرزكایەتی شۆرشیی بەعس قبۆلێكات، نەم داواكارییە لەلایەن كوردەكانەو بەرپەرچدراوەو و رادیۆیی كوردستان رایگەیاندا كە (تا بەدیھێنانی ھەموو مافەكانی خەلكی كوردستان خەبات بەردەوام دەبێت). لەسەر داوای پارتی دیموكراتی كوردستان زیاتر لە (١٠٠٠٠٠) كوردی نێشتان پەرور لەشارد جیاوازیەكانی كوردستانەو پڕویانكردە (ناوچە نازادكارەكانی كوردستان) كە ژمارە دانێشتوانیان دەگەشتە (١,٥) ملیۆن كەس. لە (١١ نازار)دا پێنج وەزیری كورد وازیانھێنا و بەرور بارەگاكانی پارتی لەدۆڵی چۆمان رزێشت و جەنگە لەكوردستان دەستپێكرد.

سیاسەتی بەعەرەبکردن توندتر بوو، توندلوتیژی پۆلیس (مەبەستی نە مە - وەرگێژ) و فشاری سوپا دەیەها هەزار گوندشین و شارنشین ناوارە کرد، پەوتی کۆچکردن زیاتر بەرەو یادینان و دۆلی چۆمان بوو. فەرماندەیی سوپای کوردستان ناچار بوو بە شێك لەم ناوارانە لە پێگای یارمەتی شێروخورشیدی نێزانەوه بگۆڕیتەوه بۆ نێزان نە مە سەرەتای دەستپێکردنی کێشەکان بوو بۆ پەنابەرە کوردەکان لە نێزان، کۆچکردن لە نەنجامی گەمارۆی نابوری کە سەدام خستبویە سەر ئارچه ئازادەکانی کوردستان خێراتر بوو، ناوارەکان لە هیچ جۆرە ناسانکاریەکی تەندروستی و خۆراکی سوردەمەند نەبوون، برینی پێگای دوری شاخاوی لە گەمڵ ناووهوای سارد و بە فراوی و بڵاوبونەوهی نەخۆشی زیاتر لە نێوێ کۆچەرانی لە پەلەپەڵوخت، لە گەمڵ نەوهشدا بۆردومانی حکومەت عێراق بە سەختی بەردەوامی هەبوو، ژمارەی پەنابەرانی لە نێزان لە کۆتایی جەنگدا لە (نازاری ۱۹۷۵) گەشتیووه (۳۰۰) هەزار کەس.

بەغدا زیاتر لەهەشت لەشکری (نزیکی ١٢٠هزار سەرباز) لەسوپای خۆی بەهەموو پێویستی و کەلوپەلیکی زەمینی و ئاسمانیەوه بۆ سەرکۆتکردنی کوردستان نامادە و بەکارهێنا.

له گهڼ نه وهی له م جمنگه دا کورده کان زیانی گیانی و مالی زوریان بهرکوت به لآم هیچ وه ختیک له بهرامبر سویای عیراقدا خویان نه دا به دهستموه، به لآم له دواى پتکومتیکی جیهان (پتکه وتتنامه ی ۱۹۷۵ی جمنانیر) نه وهی له ماوهی جمنگه کانی رابردو و تاناستیک به دهست هاتبو به به کجاری له دهستانداو دهست به تال بوون و جارتیکتر بوونوه به قوریانی سیاسه تی پشتبست به دراوسیتی دهرکی و به نابردن بز هیزی دهرکی.

له(١٩/٤/١٩٧٢) په پانامه د د ستايتي له نيوان عيراق و يه کييتي سؤفيت به ستر، يه کييتي سؤفيت له بهرامبهر به کارهيناني به نډه عيراقيه کان بؤ که شتيگه له کاني، په پاني پيداني چک و پسيوري سربازي بهم ولاته دا، دواي واژوکردني هم برياره يه کييتي سؤفيت خيانه تي له ناماغي کورده کان کرد که پاريزه سؤساليزم بوون، بارزاني دهسته يه کي بؤ گلمبي و شکات بؤ موسکو ره وانه کرد به لام بيته نجام بوو. له کوتايي سالي (١٩٧٢) چه کي پووسي هاته ناو عيراقه وه، له دواي نه وه بارزاني برياري هاربه يانيتي له گهل شاي نيراندا، له بواره دا رؤلي ددزگاي همالگري نه ميريکاي (CIA) و حکومت ته که ي نيكسون گرنگ بوو، شاي نيران داواي له سمرؤک کوماري نه ميريکا کرد که يارمه تي کورده کان بدات تا نيران له دراوسي و دوژمنه که ي تالکات (به هؤي لاداني عيراق به ره يه کييتي سؤفيت)، مسته فا بارزاني و هاورپيکاني به مجوره ناچار بوو پيشنيازه کاني يارمه تي سربازي شا قبول بکن، هرچه نډه بارزاني به هيچ جوړيک متمانه ي به نيران نه بوو، دهوله تي نيران يارمه تيه کاني خؤي بؤ کورده کان ده سپيکرو و نه ميريکا (١٦) مليون دؤلاري خسته خدمت کورده کانه وه، که له بهرامبهر يارمه تيه کاني شا که ميوو، به لام نه مکاره پروژه يه کي نه ميريکا و نيكسون بوو بؤ فشار خسته سمر عيراق نه ک يارمه تيداني کورده کان.

ووته کاني (پايک) له کونگرسي نه ميريکا له(١٩/١/١٩٧٦) دهريده خات که (نه سمرؤکي ولاتيکي دهره وه (واته شا) نه سمرؤک کومار و نه تيوره که ي کيسينجر، هيچ يه کيکيان لايه نگر ي سرکه وتني لايه ني يارمه تيدار او (واته کورده کان) نه بوون، نه مانه ته نيا نوميده وار بوون که شوړشگيران بتوانن دوژمنايه تي له ناستيکدا رابگرن که سمرچاوه و تواناکاني ولاتي دراوسي رابگريت) له يادداشتي (٢٢/٢/١٩٧٤) (CIA) دا له قسه کاني (پايک) دا به مجوره هاتوه: (نيسه له وياوه دايڼ که شاي نيران به هيچ جوړيک لايه نگر ي دامه زراندي حکومت يکي خود مختاري کوردييه، هم نيران و هم ولاته يه کگرتوه کاني نه ميريکا نوميده وارن له م بارودوخه ي که نه گهري چاره سر کردني نيه بيته هؤي دهسته لته گرتني کورده کان له شوين و پيڅه ي نيمچه سمر به خؤي خؤيان، سوود وهر بگرن له لاواز کردني عيراق، نه نيران و نه ولاته يه کگرتوه کاني نه ميريکا هيچ يه کيکيان ناره زووي نه وه ناکه ن که کيشه کان به ره چاره سر بهرن... شاي نيران يارمه تيه کاني بؤ کورده کان وه کارتيک ده بينيت تا له ناکو کي له گهل دراوسي کاني سوودي ليوه بگريت...).

بهم بريار و کارانه کورده کان به يارمه تي نيران که وتنه شمېر و شوړشي خؤيان له ناوچه کورديشه نه کان دريژه پيدا و حکومت عيراقيان رويسپروي کيشه ي جدي کرده وه، حکومت ي عيراق بارودوخه که ي به زهري خؤي و سوودي کورده کان ده بيني داواکاري پميوه ندي به ست بوو له گهل نيراندا که لهو ريگايه وه بتوانيت پاريزگار يکردن و يارمه تي نيران بؤ کورده کان که مېکاته وه و له بواره دا رؤلي ميسر و جمنانير ناييت نايده بگريت. له نه نجامدا له خولي کونفرانسي نوييک له(٦/٣/١٩٧٥) له جه زانير

پێکهوتن له نێوان نێران و عێراق نه بچامدرا و شای نێران بریاریدا که سنوره کانی له گهڵ عێراق له ناوچه کانی کوردستان و دهربهنده شاخاویه کان که شوێنی پهرینهوهی پێشمهرگه کورده کان بسو داخات و پێگرت له هاتنه ناوهوهی کورده کان بۆ ناو ولاته کهی ١٩٣٧ کوردهانی که پێشتر شا به قاره مانی نه تهوهی ناوی ده بردن و دهیووت (برا کورده کافان، نمو ناریه جهنگاوه رانه و نوکی رمی نه تهوهی نارین) ٤.

عێراق رازیو سنوری نزیك عه بادان که دواي پێکهوتن نامه ی (١٩١٣) ی نێوان نێران و عوسمانی به ناوه راستی شه تلعه مره بدا تیده پهری و له سالی (١٩٣٧) به یارمه تی به ریتانیا بووه به شیک له خاکی عێراق، له م پێکهوتنه دا هێلی تالوگ دیاریکرا که ناری راست به نێران و که ناری چه پ به عێراق درا، سه رۆک کۆماری جه زانی (هاواری بۆ مدين) هه تا گروپیک له نه فسرانی خۆی بۆ داخستنی سنوره کانی نێران به پرووی کورده کاندایه وانه ی ناوچه که کرد. (پایک) ده نویست : (CIA ماوه یه ک پێشتر ناگاداربوو که هاویه یانه که مان واته (شای نێران) له کاتی که نه گهر بتوانیت سه باره ت به مملانیکی سئور له گهڵ دوژمنه کهی خۆی واته (عێراق) پێکه ویت، گروپی نه تهوهی ناوبراو واته (کورده کان) واز لیتدیتیت). کیسینجر ده نویست (کورده کان کاسرتیکن یاریان پێده کریت و ژتونیکن* له ناو یاریدا ده گۆر ده ی نه وه).

له کاتی پێکهوتنی بریارنامه ی جه زانی دا، بارزانی له تاران بوو، شا دواي نه وهی گه رایه وه له جه زانی سێ پێگای خسته به مرده می سه رکرده ی کورد بارزانی:

(١) پێش کۆتاییه اتنی شه م مانگه و به سه رچوونی ماوه ی لیبوردنه گشتیه کهی که به غدا ده ریکردبوو خۆبیدا به ده سه وه.

(٢) له نێران بیه ته په نابهر.

(٣) دواي داخست و کۆترو لکردنی سنوره کان له لایه ن نێران و عێراق و جه زانی ده به جۆریک که پێکهوتنه که بریاری لیداوه درێژه به جهنگی پارتیزانی بدات.

بارزان له تاران وه ته له گرافیکی ره مزی (جفره) نارد بۆ کۆمیه تی ناوه ندی پارتیه کهی که بریار به ن، پارتی بریاری درێژه دانی جه نگیداوه به شیوه ی پارتیزانی، به لām له (١٩٧٥/٣/١٨) بارزانی له دانشتنیکی فراوانتردا بریاری خۆی گۆری بریاریدا درێژه به جهنگ نه دات و بۆ ناو خاکی نێران پاشه کشی بکات، چونکه تورکیا له گهڵ عێراق پێکه وتون که عێراق نه وت به هه رزان بدات به تورکیا و له به رامبه ردا تورکیا سنوره کانی خۆی به پرووی کورده کاندایه داخات.

* (پۆلیکه یان لێشیکه که له قوماردا له جیانی پاره داده نریت . وه رگرت).

کۆچکردن بەره و نێزان دەستپێنکرد، نزیکەی (٤٠) هەزار پێشمەرگەیی کورد و زیاتر لە (١٠٠) هەزار کەس لەخەلکی ناسایی کوردستان بەره و نێزان کۆچیان کرد، بەلگە بۆ ئەم بریارەی بارزانی چی بوو؟ وەلامی ئەم پرسیارە لەبەسە کەمی نێمەدا جێگای نییه.

لەسەرەتای مانگی (مابیس ١٩٧٦) لەنێوان یەکە سەربازەکانی سوپای عێراق و پێشمەرگە کوردەکان پێکدادانێک روویدا، بەشی زۆری پێکدادانەکان لەناوچەکانی بادینان، نامیدی، دەوک، زاخۆ روویدا، هێزی ناسمانی عێراق زۆربەی ناوچە کوردنشینەکان کە جێگای کۆبوونەوەی پارتیزانەکان بوو لە (سورداش و ناوچە ڕەواندز و ناوچە شاخواوەکانی دەوروبەری خانەقین و پارێزگای سلێمانی بۆردوومان کرد، لەناوەرێستی حەزیرانی سالی (١٩٧٦) پارتیزانەکان دامەزرێوانی (جەبەور) تەقاندەوه.

پارتیزانەکانی کە لە کوردستان چەکیان هەلگرێبوو بەشیوەی خۆجۆشێکیان و بێ پەڕیوەندی و ڕاویژ لەگەڵ ڕێکخراوە سیاسەکانیتر، هەنگاویان بۆ ئەمکارە هەلگرت، دوو گروپی سیاسی پکەبەر بانگەشەیی ڕابەراییەتی هەڵسانەوهی شۆڕشیان دەکرد و تێکۆشان ئەو بۆشاییە سیاسییە کە لەدوای پاشەکشیی پارتی دیموکرات بەسەرکۆڵاوەتی بارزانی لەناوچە کە دروست ببوو پڕیکەنەوه.

یەکیەک لەو دوو گروپە (یەکیەتی نیشتمانی کوردستان) بوو کە لەدیمشق لەلایەن جەلال تالەبانی و ھاوڕێکانی سەرکردایەتی دەکرا، دووهمیان (قیادەیی موقت) کە هەر پارتی دیموکراتی کوردستان کە لەدوورەوڵات لەلایەن ئەندامانی نوێنەری سەرۆکی پێشوو کە هەندێکیان توانیبوون لەنێزانەوه بەره و نەوروپای ڕۆژئاوا بڕۆن دامەزرێوان. هەردوو گروپ خۆیان بە مارکسیست/لینینیست دەزانی.

یەکیەتی نیشتمانی کوردستان لەگەڵ سەرکردایەتی پێشوو لەناوێندا بارزانی زۆر ناکۆک و دژبەون و ئەویان تاوانبار دەکرد کە سەرکردایەتی شۆڕشی بەشیوەی خێڵەکی کردووه و لەگەڵ نێمپریالیزمدا لەپەڕیوەندییدا بووه و پارتی دیموکراتی کوردستان لەبەرئەوهی پەڕیوەندی لەگەڵ شا و نێمپریالیزم هەبووه بەخیانەتکار تۆمەتباری دەکەن.

بە لەکارخستنی احمد حسن بکر و ھاوئەسەرکاری سەدام حەسین لەسالی (١٩٧٩) هێزە ئەمەنی و پۆلیسیەکان زۆر بە توندی چالاکیان ئەنجام دەدا و مەیدانە کە بۆ خەلکی کورد تەسک بوووه. زۆربەی پێشمەرگەکانی کورد یان پەرته‌وازی وڵاتان بوون یان خۆیان دا بە دەست هێزەکانی دەوڵەتەوه، سیاسەتی بەعەرەبکردن (تعریب) لەناوچە نەوتیەکانی کەرکوک و خانەقین بەتوندی پەڕیوەی دەکرا، هێزی ڕێکخراوی بەعس لەزۆربەی ناوچەکانی کوردستان جێگیرکران و سنوری ناوچەیی نۆتۆنۆمی هەموو ڕۆژێک بچوک دەکرایەوه.

دەرکەوتن و زیادبوونی ناکوکی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکییتی نیشتمانی کوردستان (بازرانی و تالەبانی) بوو. هەوی ئەوێ کە هەرگیز نەم دوو سەرکردەپە نەتوانن ستراتیجیکی راست بگرەن، تێهەلکێش بوونی پیاوانی بەعس لەناو سەراوە کورددا بوو. هەوی زەمێنە خۆشکردن بۆ خیانت لە نێوانیاندا، نامانجی سەربەخۆیی کورد فرامۆش بکەن و سەرکردەکانی حیزبەکان هەریەکەیان لەهەولێ بەهێزکردن و قایمکردنی پێگەی خۆیاندا بوو.

دوای وازهێنانی احمد حسن بکەر لەسەرۆکایەتی کۆماری عێراق لەتەموزی ساڵی (١٩٧٩) سەرنەخام سەدام سەرۆکایەتی کۆماری گرتەدەست، ئەو بەخێرای پاكسازي لەپێکهاتەي حکومەتدا دەستپێکرد، گەڕنگترین ڕوداوێک کە لەم بوارەدا نەخامدرا پاكسازي بوو لەناو نەخەرمەنی سەرکردایەتی شۆرشدا.

(کەنعان مەکییە) ڕۆژنێڕو نوسەری بەناوبانگی عێراق لەمبارەیمو دەلێت ((لەم پاكسازيەدا کۆبوونەوێهە پێکهاترا بەبەشداری فەرماندە سەربازی و سەرکردە حیزبەکان و کەسانێک کە سەرکردەي پایەبلندی حیزبی بەعس بوون، هاتن و دەستیان بەدانپێدانان (اعتراف) کرد، ڕێک وەک ئەو دادگا غاییشیەي ستالین وایە کە لەساڵی (١٩٣٠) کردی، سەدام دانیشتیوو گوێی لەم دانپێدانانە دەگرت و لەهەمانکاتدا کە ئەوانەي دانیان بەکارەکانیاندا، هێزێ ناسایش ئەوانەي ڕادەکێشا و دەبێردن، بەلام نێستا دەزانم کە ئەواری ئەو قسانەي کە ئەوان دەیانووت (واتە دانپێدانانەکان) هەموو دروستکراو بوو)).

سەدام حەسین دوای گەیشتن بەدەسەلات لەسیستەمی سیاسی ولات گۆڕانکاری کرد، دەسەلاتی یاسایی سەرۆک کۆمار و کابینەکەشی زیادکرد، دواتریش ئەو بۆ مسۆگەرکردنی حکمی دەسەلاتی هەنگاوی زۆری نا، نوری زاده دەلێت: ((یەکەمین کارێک کە سەدام کردی ئەوەبوو کە لەپاڵ حزبی بەعسی عێراق میلیشیایەکی چەکداری وابەستە بەحیزبی بەعسی دامەزران و ئەوانە ئەندامێک بوون کە کارمەند بوون، شۆفێری پاس بوون و بەکورتی هەمکارێکیان هەبوو، هەموویان چەکدار و خاوەنی چەکی سوک و فیشەک بوون، بۆ هەریەکەیان شۆتێکی تاییبەت دیاریکراو، لەکاتیکیدا ولات تووشی کودەتا یان شۆرش دەبوو یان هەر ڕوداوێکیتر ئەمانە کاریان ئەوەبوو سەرکوت و کۆنترۆلی بارودۆخەکە بکەن، بەپەناوەردن بۆ نەم هێزە سەدام سەرکەوتوو بوو لەدروستکردنی هێزێکی نیمچە سەربازی لەپاڵ سوپادا، مەسەلەي دوایی ئەوەبوو ئەو ئەندامانەي متمانەیان پێدەکرا ئەندامانی خوارووەبوون لەسوپادا شۆتییان نەبوو، ئەمانە پەلەي سەربازی بەرزبان وەرگرت و فەرماندەیی لەشکرەکانی عێراق بەمانە سپێردرا و هەموو دەسەلاتەکانیان لەعێراق گرتەدەست)).

(نافرەیم کارش) مامۆستا لەزانکۆي لینگەر لەلەندەن ناوادی دەلێت (لەنزیکیترین ئەو کەسانەي کە دەسەلاتی سەدامیان قایمکرد، تکریتیەکان و ئەندامانی خێزانەکەي و بەپەلەي یەکەم هەردوو کۆڕەکەي و

زاواکانی بوون، نه مانه نه نامیک بوون که نهو له هه موو کهس زیاتر متحانه ی پێیان هه بوو، نه نامانی خێل و خزمانی نزیک یاسه وانی سه رو کایه تی و هیزه نه منیه کانیان پێکه دهینا که هه مووی له پێناوی پاراستنی ده سه لاته که ی سه دامدا بوون، دوا ی نه وانه، نهو باز نه یه کی گه وره تری له نه نامانی سه ربازی و ناسه ربازی که سه دام متحانه ی پێیان بوو له ده وری خۆی کۆیکرد نه وه که زۆر به یان به عسی بوون).

لاوازی ژێرخانی دارایی و بهرگری پێشمه رگه کورده کان، خیانه تی و لا ئای ده ره کی، نا کوکی له نیوان کورده کان له سه ر چۆنه تی بهر ده واهی خه بات، لاوازی نابووری خیزانه کان و وێرانی زۆر له نه نجاهی جه نگ و نانارامی و ... هتد، هۆکارێک بوون که یارمه تی سه دامیاندا تابوو ئیت ده سه لات ی دیکتاتۆری خۆی بۆ نزیکه ی دوو ده یه به سه ر نه م خه لکه دا به سه پێنت، تا دوا ی هه لگه رساندن ی جه نگ ی که ندا ر (عیراق و کویت) وایکرد شیه یه کی گشتی تارا ده یه ک نارامیه کی بۆ کورده ستانی عیراق به ده سه ته ینا.

سه رو کتکردن بهر ده وام و ترس و سام هه موو کورده ستانی گرتبو وه، هیرشی عیراق بۆ سه ر کویت له سا لی (١٩٩٠) ده رگایه کی تازه ی به رووی خه بات ی کورده کاند ا کرده وه، هیرشی هاو په یمانان به سه رو کایه تی نه مه ربکا بۆ سه ر عیراق و ده ره پان دنی سوپا ی سه دام له کویت و لاوازی حکومه تی به عس باشت رین هه لی بۆ راپه ربینی کورده کان له باکو ر و شیعه کان له باشو ر نا وه راست ره خساند. کورده کان به یارمه تی ده ره کی و ناوخۆی به خێرای ناوچه کورده نشینه کانیان (راسته وایه بلی ئین به شیک له ناوچه کورده کان - وه رگێر) خود مختاریان را گه یاند و هه ردوو پار تی دیموکرا تی کورده ستان و یه کیتی نیشتمانی کورده ستان ده ستیان بهر ییکه خسته وه ی هیزه کانی خۆیان کرد و بهر ییکه مو تن له گه ل یه کتر دژ به حکومه تی عیراق که مو تنه خه بات وه، خود مختاری را گه یه ندر او به شیک ی ناوچه کورده کانی گرت وه و هاو کاری کورده کان و شیعه کان له عیراق بو وه و ه ی حکومه تی عیراق ی له ناو خۆدا روو به رووی کیشه بیته وه، حکومه تی عیراق به ه ی شکستی گه وره ی خۆی و له ناو چوونی هه موو توانا خۆشگوزه رانی و ژێرخانی و لا ت و له ناو چوونی (٩٠٪) ی سوپا که ی، به شکست و ناشتی رازی بوو، هیزه شکسته خو ارده که ی بۆ نا وه و ی و لا ت کیشه ی وه. تیکشکانی سه دام و راپه ربینی کو رد و شیعه کان له ناو عیراق بارو د خۆکی نا جیگه ر و بیه سه رو بهر ی له و و لا ته دا دروست کرد و سه دام و حیزبی به عسی به خێرای له رو خاندن نزیک کرده وه. له م بارو د خه قهیرا ناو یه دا و لا تانی رۆژ ناوا و له سه ربانه وه و لا ته یه که گرت وه کانی نه مه ربکا به شیه یه کی چاو هروان نه کرا و ستراتیجی خۆیان گۆری و به پێی تیۆری جو رج بوش جه ختیان له سه ر مان وه ی حزبی به عس له عیراق ده کرده وه، سیا له وبا وه ده ابو نه گه ر زیاتر له وه سه دام و سوپا که ی لاوازی ت، نهوا رو خاندنی حیزبی به عس حه قی ده بیت و شیعه کان که زۆرینه ی خه لکی نهو و لا ته پێکه ده یتن به یارمه تی نێران ده سه لات ده گرنه ده ست و کیشه ی گه وره بۆ بهر ژه وه نده کانی نه مه ربکا و پارێز گاری کردنی نهو له نیس را ئیل له ناوچه که دروست ده کهن.

یه کگرتووہ کانی ئەمەریکا لەم ناوچەییە دەستیان بە دروستکردنی فرۆکەخانە کردووە و حکومەتی ئەلمانیا، دروستکردن و نۆژەنکردنەوێ پێگا کانی ئەم ناوچەییە گرتۆتە ئەستۆ. حکومەتی فەرەنسا بە تاییبەت پشتیوانی حزبی سۆسیالستی فەرەنسا، بۆ دروستکردنی ئەوێشخانە و ناردنی پزیشک و دەرمەمان بۆ ئەم ناوچەییە، ئەمانە هەمووی یارمەتی کوردەکانیانداوە بۆ پارێزگاریکردن لەناوچەییە خودمختاریەکیان. ناوچە کوردیەکانی باکووری عێراق (هەریمی کوردستان) ئەمڕۆ پەناگایە بۆ گریلا کوردەکانی ئەوێی حکومەت تورکیا، دەوڵەتی تورکیا بە شێوەی بەمردەوام هەریمی کوردستان بۆردومان دەکات بەبەهانی سەرموکتکردنی گریلا کوردەکان.

کێشەیی تازە کە لەنێستادا سەریبەلداوە ناکۆکی گەمڕەیی نێوان هەردوو پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکییتی نیشتمانی کوردستان کە بۆتەهۆی هەلگیرساندنی جەنگی ناوێویی (براکوژی) خۆیناوی. ئەم دوو پارتە بۆ داگیرکردنی شارەکانی هەریمی کوردستان و کۆنترۆڵکردنی، هەمیشە لەحالیشتی مشتومێدان و هەمڕۆژە بەهێرش کردن بۆ سەر سەنگەرەکانی یەکتەر و پاکسازی گوندەکانی ئەو ناوچەییە لەیەکتەر پووبەرپووی شەر و پێکدادان دەبنەو کە بەلگە و هۆکاری جیاوازی هەیە.

پارت و گروپە سیاسەکانی کوردستانی عێراق و خواستەکانیان لەهەلومەرجی نێستادا:

(١) پارتی دیموکراتی کوردستان:

ئەم پارتە داوای خودمختاری دەکات بۆناوچە کوردیەکانی باکووری عێراق، لەناو ولاتی پەمبەندیدار بەقمیرانی هەریمی کوردستانەو ئەم گروپە زیاتر پەمبەندی لەگەڵ تورکیادا هەیە، لەهاوینی (١٩٩٦) ئەم گروپە لەگەڵ سوپای تورکیادا ئۆپەراسیۆنیکی هاوبەشی لەدژی گریلا کوردەکانی تورکیا و یەکییتی نیشتمانی کوردستان ئەنجامدا. مسعود بارزانی بەگشتی لەشارۆچکەیی سەلاحەدین نیشتهجێیی، بەلام ناوەندی حکومەت و پەرلەمانەکی لەشاری هەولێر.

(٢) یەکییتی نیشتمانی کوردستان:

ئەم گروپە لەژێر سەرموکتایەتی جەلال تالەبانیدا، ئەو لەدەورانی شۆرشێ کوردەکانی عێراق لەدەیی (١٩٧٠) هاوکاری مەلا مستەفای دەکرد، بەلام دوایی بەرخنەگرتن لە بارزانی پێکخراوی یەکییتی نیشتمانی کوردستانی دامەزراند. ئەم گروپە لەناوچەکانی سلێمانی، باشووری هەولێر و خانەقین و شارەکانی کفری و کەلار لەباشووری کوردستان دەسەلات و نفووزی هەیە. ئەم پێکخراوە ئەندامە (سۆشیال ئەنترناشنالی جیهانی)دا، بەمرگەیی لەدیدێ خودمختاری (فیدراتی) لەناوچە کوردیەکانی باکووری عێراق دەکات. ئەم گروپە پەمبەندی نزیکێ لەگەڵ سوریا دا هەیە، جەلال تالەبانی سەرموکتەیی ئەم گروپە لەناوچەیی سەربازی نزیکی سلێمانی (قەلاچولان - وەرگێر) نیشتهجێیی، بەلام بێکەیی حکومەتەکی لەناو شارێ

سلیمانی دایه. یه کیتی نیشتمانی کوردستان له لایهن تورکیاوه بهوه تاوانبار ده کریت که یارمه تی گریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان دهدات.

(۳) حزب اللهی شۆرشگێری کورد*

نهم گروپه بهرامبرهیه تی نهدههم بارزانی چالاکى دهکات. پهیدابوونی نهم گروپه له نهنجامی گهشه ییری نیسلامیهوه بووه لهم یهک دوو دهیهی دوایدا، نهم گروپه له گهڵ نهوهی دژی حکومه تی عێراق له خهبات و چالاکیدا، به لām که متر لهو دوو گروپه ی پێشهوه خهریکن به مه سه له ی خود عتاریه وه، له گهڵ نهوهی نهم و بنجه ی نهمدامان و سه رکردایه تی پارتی دیموکراتی کوردستان و حزب اللهی شۆرشگێری کورد سه ر به عشیروه تی بارزانی، به لām له شه ره کانی رابردوو له هه ریم ی کوردستان له گهڵ پارتی دیموکراتی کوردستان و سو یای تورکیاوه هاتۆته مه میدانی جه نگه وه، ناوچه ی نفوزی نهم گروپه له ناوچه کانی پۆشه لاتی کوردستانی عێراقه که هاوسنوره له گهڵ کۆماری نیسلامی نێران به تابهت له ناوچه کانی حاجی نۆمه ران.

(۴) به ره ی تورکمانی عێراق :

نهم به ره یه خۆی به نوێنه ری (۳۰۰) هه زار تورکمان له هه ریم ی کوردستان ده زانی، ناوچه ی چالاک ی نهم گروپه ده کویته هه ولێر و حاجی نۆمه ران و ناوچه کانی نزیک له سنوری تورکیا، نهم گروپه سووده مه نده له یارمه تی و پشتیوانی جدی تورکیا و حکومه تی تورکیا به پرچه ککردنی هێزه کانی نهم گروپه وه ک هێزی چاودێر بۆ ناگره ست له هه ریم ی کوردستان سوودیان لیۆه ده گرت، سه رکرده ی نهم گروپه (سینان چله بیه).

جیوپۆله تیکی شیعه کان :

شیعه کانی عێراق له ماوه ی سه د سالی رابردوودا، عێراقیان له ویلایه تیکی دواکو تروی نیمپراتۆری عوسمانیه وه گۆری بۆ ولاتیکی ده رکه وتوو. رۆحانیه کانی شیعه له عێراق په یه ونده ی توندوتۆلیان به مه سه له سیاسیه کانی نێرانمه هیه و هه تا پاشاکانی نێرانیش نفوزی معنه وه ی و سیاسی شه وانیان له کاروباری نێراندا به ره سمی ناسیوه. له راستیدا زۆر له رۆحانیه کانی شیعه نێرانین یان به بنه چه نێرانین و خۆینی نێرانی له ناو کۆمه لگای شیعه ی عێراقدا هاتوچۆ ده کات، فره هه نگ ی شیعه یی له هه ر دوو ولات ناتوانریت به ناسانی له یه کتر جیا بکریته وه، به رێکه وت نییه که امام خومه ینی له سالی (۱۹۶۴) له کاتی ناوه ره یی و دورخستنه وه ی له شاری نه جف له عێراق جێگیربوو تا نهو کاته ی که شای نێران سه دامی ناچار کرد رابه ری شۆرش ی نیسلامی نێران (خومه ینی) ناچار بکات عێراق به جێبه ئێت.

* نهم گروپه هه ر له سه ره تاوه سه ر به پارتی دیموکراتی کوردستان بووه و سه رکرده که شی سه ر به بنه مه له ی بارزانییه و له وایشه دا نوویاره چوه و مناو هه مان پارت. له هه ریم ی کوردستان چه ندين پارت و پتکفرلوی به ناویانگتو به نفوزتر هیه و هه به وه به لām نووسه ر ناوازه ی بۆنه کردووه، نه مه ش پێتیاچیت له به ر نه شاره زایی نووسه رییت، به لām له به ر هه ره یه ک بێت په یه ونده ی به نووسه وه یه - وه رگێت.

پینگەي گرنګي شيعه کاني عيراق له ژباني فکري عيراقدا به شپږوي سروشتي نه بوته هوي نه وهی که نه مانه له خهباتي نه ته وهی عيراقدا بو به دهسته تنيانې سر به خويي رولي بهرچاو بيبين. له دواي کوتايي هاتني جهنگي به که می جيهاني، عيراق وهک ولايتکي تازه دروستيو به فمرمی ناسرا.

سرکيشي و ياخيووني فکري کومه لگاي شيعي عيراق له دواي سالي (۱۹۵۸) هوه به تووندي پرو به پروي حکومته کاني ژيړده سه لاتي سني بووه وه، روهانيه کاني شيعه بيده نګي چنده سالي خويان شکاند و به گشتي لمرنگاي نوسينه کاني سيد محمد باقر صدر وه به ديدګا مه زه به به کاني خويان خريکبوون. جهنگي نيران عيراق قوناغيتکي سه ختر له زموني شيعه کاني عيراق بوو، پرياري گرنګ و سره کی نه وه بوو که نه وانه له نيواني وه فاداري دژبه به کی حکومتی عيراقی و عمره بيون له لايه ک و په يوه ندي مه زه بهی و فمره نګي له گه ل نيران له لايه کيتر، دهيت چ کار دانه و به ک پيشان به دن. له پروي ميژويه وه له روه لاتي ناوه راست، په يوه ندي کاني ناين و مه زه به له پيگيه کی هيزی سه پيترای کومه لايه تي/سياسيدا به نه ندازه ي نه ته وهی به هيزه بووه. به لام حکومتی به عسي عيراق چاره وړانی کار دانه وهی شيعه کاني نه کرد. هه ستا به هه لمرنگي ده ستګر کرد و ده رکرد و له سيډاره دانيان، تريان له پياوه ناوداره کاني شيعه هه بوو، له وانه رابري به ناوبانګي شيعه کان، نايمتوالله سيد محمد باقر صدر و خيژانه که ی که له (نيسانی ۱۹۸۰) له سيډاره دا.

کاره توند و داپلوسينه مره کاني هيزه نه منيه کاني عيراق، دوودليه کيان نه هيشتموه، له هر جوړه دوودليه بو لايه نګري له حکومت، به توندي سزيان دده و پرو به پروي ده بوونه وه، ده به ها يان سه ده ها هزار شيعي عيراقی دورخانه وه يان لمولات هه لپاتن که زور به يان نهو عيراقيه بهر چه لک نيژانيان به بوون، له هه مانکاتدا سه رک کوماري عيراق به سوود وه رگرتن له سياستې پاداشتي که م و کوه کی قورس، به باشبووني چونه تي ژباني شيعه کان و پيداني پشکی زورتر له بودجه ي گشتي به شار شيعه نشينه کان له وانه شاره کاني کر به لا و نه جف هه نګاوين.

جهنگي عيراق نيران نيشانده رتيک بوو سه باره ت به خه سلتي شيعه کاني عيراق که زورينه ي سويان پيکده هينا، سه رنه نجام شيعه کان وه فاداري خويان بو رومي عيراق پيشاندا، هر چه نده ده باره ي هه ستا تايه تيه کان نه وان واده رده کهوت که هه ستی ته وار ليکچرويان نه بووييت. هه لبت سزاي کاريتکي خيانه تکارانه له کاتي جهنگدا جيتګايه کی بو دوودلي نه هيشتموه.

له دواي تيکشانې عيراق له جهنگي سالي (۱۹۹۱) تا نيستا (۲۰۰۲) ژماره به ک لمر به يراني پله به کی شيعه که بوونه ته جيتګاي نيګمراني حکومتی عيراق تير زورکراون، نه مجوزه کارانه پيشاني ده دات که مملاني نيوان حکومت و شيعه کان به و زويه کوتايي نايه ت، وچاوه وړان ده کریت به کساني راسته قينه بو شيعه کان ته نيا له ديوکراتيدا به ده ستديت. به لام ديوکراتي راسته قينه، ده سته بري (غبه ي)

سونی پرومپرۆوی ئەو گەرفتە دەکاتەوێ که شیعهکان زۆرینه پێکدههێنن و لەهەلبژاردنێکی نازدادا شیعهکان ئەگەری ئەوەیان هەیە بێنەسەر گۆڕەپانی سیاسی عێراق و دەسەلات بگرنەدەت،* هەلبەت ناساییە مادام دوو کۆمەڵگای مەزھەبی لەعێراق هەیە نازادانە جۆری پێکەوێ ژیان هەلبژێرن و دوور لەبەکارهێنانی دەسەلاتی توندوتیژ، دیوکراتیانە لەمەیدانی سیاسی عێراق پۆلی گەڕنگ ببینن.

دوای ئەوەی حکومەتی سەدام و حیزبی بەعس لەنەنجامی کار و فشارەکانی ئەمەریکا نابوود بوو، ناسەقامگیری لەولایەتەدا زیاتریوو و نفوزی سیاسی شیعهکان خۆبەخۆ زیاددەکات، چالاکیهکانی زۆرینهی شیعه لەعێراق، کاریگەری بێنەندازە لەسەر سیستەمی سیاسی نەم ولایەتە بەجێدەهێشت، لەوانەیە بێتەهۆی ئەوەی پرومپرۆویوئەوێهێکی توندوتیژ لەنێوان شیعه و سونەدا بۆ بەدەستهێنانی دەسەلات ڕووبدات،* که دەسەلاتدارانی بالادەستی حیزبی بەعس ئەوانی سەركۆت کردوود.

لەبەرامبەردا، پۆلی مەزھەبی و ھەوزە شاری پێڕۆزی نەجەف لەوانەیە کەمبێتەوێ و بگۆڕێت. نەجەف کە سەردەمانێک ناوەندی بۆ منافسی پەرۆردەیی جیهانی شیعه بوو، لەنەنجامی جیاپوونەوێ زۆر لەماوەی دوو دەیهەدا تا نەندازەیهک دابەزیو. بەوجۆرە بەناوبانگترین رۆحانیەکانی نێران لەم شارە دورخراونەتەوێ. لەباتی ئەوێ شاری نایینی (قوم) لەم ماوەیەدا پەرەیسەندوو و لەنێستادا لەزۆر لایەنەوێ وەک پکەبەری نەجەف سەیردەکرێت.

کوردستانی ئێران :

بەسەرئێخان لەوێ کە نەتەوێ کورد لەناوچەیهک بەناوی کوردستان بەشیوێ دابەشکراو لەنێوان چوار ولایەتی ئێران، عێراق، تورکیا و سوریا لەنێوان چەند رۆژێکی جیاواز دابەشبوو و یەکیەک لەمەسەلە ھاوبەشەکانی ئێران و عێراق لەرووی رەھەندی فەرھەنگی و سیاسییە کوردەکان پێکێدەهێنن، بۆیە دوای لیکۆلینەوێ لەکوردستانی عێراق، پێیستە کوردستانی ئێرانیش بچێتە ژێرباس و لیکۆلینەوێ، ئەوێ لەم لیکۆلینەوێیەدا وەک کوردستانی ئێران ناوەبرێت مەبەست لەوێشە ناوچە کوردنشینەکانە کە لەسالانی رابردوودا تووشی قەیران بوو و زۆربەیی دانیشتوانەکی کوردزمانان و لەرووی مەزھەبیەوێ

(*) ھەرۆک ئەوێ لەدوای ڕووخانی سەدام تا ئەمڕۆ ھەمیشە زۆرینهی کوردیەکانی پەرلەمانی عێراقیان بەدەست شیعهکانەوێ و حکومەتی عێراقیان بەدەستەوێ نەمەش دەگەڕێتەوێ بۆ ئەوێ کە ھەمیشە کورد دەنگ بەکورد و شیعه دەنگ بەشیعه و سونە دەنگ بەسونە دەدات کە بەلگەیی ئەوێ عێراق لەسەر بەنەم سێ پێکھاتەیی یان دەبێت دابەشێت بۆ سێ دەوڵەت یان لە باشترین حالتدا دابەشێت بۆ سێ فیدرالی سونە و شیعه و کورد، چونکە سیمای سونەبوون و شیعه بوون و کوردبوون و بالادەستە لە سیمای عێراقی بوون - وەرگێژ.

(*) وەک ئەوێ لەدوای ڕووخانی سەداموێ ڕوویدا و تانیشتاش شەری شیعه و سونە لەھەموو ئەوێ شار و ناوچانە بەردەوامە کردوو تاپەنەکی تێداپە بەتایبەتی بەغدا و دیالە و بابل و سامەرا ... ھتە - وەرگێژ.

زۆریەى سونىن. نەم ناوچەىە برىتیه لەهەشت شار و زیاتر لەهەشت بەشى پارىزگاگانى نازەربایجانى رۆژناوا و کوردستان و کرماشان کە دانىشتوانەکەى خۆیەدات لە (۲,۵) ملیۆن کەس*.

نەوشارانە بریتىن لەپیرانشەر، سەردەشت، بانە، سقز، مەهاباد، سنە، مەریوان و پاوه. هەشت بەشەکەش بریتیه لە: سومای برادۆست، سىلوانا، شنۆ، بۆکان، کامێران، دیواندەرە، نەوسود و ساوڵاد. لەسالى (۱۹۹۰) کۆى ژمارەى کوردەکان لەمەر چوار ولاتی نێران، عێراق، تورکیا و سوریا (۱۶,۵) ملیۆن کەس بوو، کە (۹) ملیۆن کەس لەتورکیا و (۴) ملیۆن کەس لە عێراق و (۲,۵) ملیۆن کەس لە نێران و (۸۰۰) ھەزار کەس لەسوریا و کۆمارەکانى سۆفیتی پێشوو دەژین.

دواى پووختاندنى نیمپراتۆرى عوسمانى و لەکۆتایى جەنگى یەکەمى جیهانىدا، مەسەلەى کورد و کوردستان گۆرا بۆ مەسەلەىەکى جیهانى، نەم قەیرانە بەبەلگەى رۆخاندنى نیمپراتۆرى عوسمانى و دابەشبوونى خاکی کوردەکان لەنێوان تورکیای نوێ و دەولەتى پاشایی عێراق و سوریا. ھەرچەندە خاکی کوردەکانى دانىشتووى نێران ھەروەک خۆیان لەژێردەستى نێران مانەو، لەگەڵ دروست بوونى کۆمارى تورکیای نوێ و پادشاشینى عێراق گۆرانکاری بەسەر خاکی کوردستانى نێراندا نەهات، بەوجۆرە کوردەکانى ناو نەم دوو ولاتە بزوتنەمەوى نازادىخوایان بۆ پێکھێنانى دەولەتى سەربەخۆ لەناوچەکە دامەزراند، بەم ھۆیەو تاپیش جەنگى جیهانى دووھەمى بزوتنەمەوى جدی لەناو کوردەکانى نێران بوونى نەبوو، نەگەرچى تاپیش جەنگى جیهانى دووھەم لەگەڵ نەو ھەلومەرجەى لەکوردستان بوونى ھەبوو، بەشێک لەکەسایەتى ناوچەکە بەبەشتیوانى ھێزى دەرەکى بەسودوھەرگرتن لەنەمانى دەسەلاتى ناوھەندى لەناوچەکە شەرو بەرەبەرەکانیان دروست کردبوو کە زۆریەى شەو جۆلانەوانە خۆبەخۆ و بێبەنەمابوو، لەموقتاغەدا لەناوچە جیاوازەکانى ناسیای بچووک و رۆژناوا نەمە روویداوو. لەم بارەىەو دەتوانین ناماژە بۆ شیخ عبداللە و حمزەناغا و سەمیل ناغا شکاک (سەکۆ) بکەین، بەلام دواى دەستپێکردنى جەنگى دووھەمى جیهانى و داگیرکردنى نازەربایجان لەلایەن سوپای یەکیتی سۆفیتەو، سەرھەلدانى سەربەخۆخوایى و خودمختارى لەسالەکانى (۱۹۴۵ و ۱۹۴۶) شکلى وەرگرت.

* (نەمروونکردنەوھەى نووسەر لەسەر کوردەکانى نێران لەمەو ھاتووە کە خەلکى و حکومەتى نێران تەنیا بە پارێزگای سنە دەلێن کوردستان . ھەرچەندە نووسەر زۆرناوچەى کورد نیشان ھەمە ناوى نەمردوو وەک پارێزگای نیلام و ھەموو ناوچەکانى لورستان و بەشێکى ھەمەدان. نووسەر کەوتۆتە ھەلەى گەورە وە لە بارەى ژمارەى دانیشترانى کوردەکانى نێرانمە. لەبەرامبەرەدا د. عبداللە غفەر لە کتێبەکەیدا بە ناویشانى (جورگرافى کوردستان) ژمارەى دانیشترانى ناوچەکانى کوردستانى رۆژھەلات (کوردستانى نێران) بپێتێ خەمڵاندنى سالى (۲۰۰۰) دەگاتە (۱۳ ملیۆن) کەس. وەرگێت.

لهسالی (١٩٤١) بیرى سیاسى خودمختارى وهك يه كه مین ههنگاو بۆ سهر به خۆى كورد هكان، يه كه عجار له كوردستانى عىراق و توركيawe هاته نار نىرانه وه. به تاييهت كه نه مجوره خودمختاريه له به كىتى سؤفیت به ژماره به كى زۆر له كه مینه كان درابوو. به له ناوچوونى ئيمپراتۆرى عوسمانى كورد هكان به هۆى نه وهى كه نيمانده ويست له رىچكهى سهر به خۆى عوازى تورك و عمر به كان دوا به كون، داواى خودمختارى و له كۆتاييدا سهر به خۆيان راگهيانده، به لām نه م خواسته له ده ره وهى سنورى سياسى نىران بوو، بۆ به به پىچه وانهى توركيawe و عىراق كه كورده كانيان وهك كه مینه و بىگانه به فهرهنگى توركيawe و عمر بهى ده زانى، نه وان له نىران به خانه وادهى يهك زمان ده ژمىردان و زمانى كوردى له پال زمانى فارسيدا سهر به بنه مالهى زمانى هندۆ نىرانيه، به م هۆيه وه كه كورده كان له نه ژادى نارى بوون و فهرهنگ و شارستانيه تى نه وان هه مان فهرهنگ و شارستانيه تى نىرانيه.

قۆناعى داواكارى خودمختارى كورده كانى نىران، سهره تا له ژىر كارىگه رى چالاكى سه به خۆى عوازى گروهى ديموكراتى نازره رايحان بوو، له باشوورى نازره رايحانى رۆژناوا به ره و ناوه ندى مه باباد (سابلاغ) شىوه ده گرىت. رىكخست و دامه زاندى رىكخراو له لايه ن رۆژنبرانى كوردى نىران به تاييهت نه ندامان و لايه نگرانى حزبى تودهى نىران و به مسوود وه رگرتن له هه لومهرجى نه وكاته پىكهات و زه مینهى كوچاوى بۆ شۆرى كوردكان و داواكارى خودمختارى نه وان به دييه نا، تا نه و جىگايهى كه له سالى (١٩٤٥) له شارى مه باباد كۆمارى خودمختارى كوردى راگهياندرا و بۆ ماوهى يهك سال به رده وام بوو.

به ده ستيكردى جهنگى دووه مى جيهانى و له سالى (١٩٤١) هيزه كانى سؤفیت (له سهرده مى ستالين) باكو رى رۆژناواى نىران و له ناو يشيانه به مى باكو رى كوردستانى نىران به ناوه ندى مه باباده و داگر كرد و بۆ ماوهى (٥) سال (تا دواى كۆتايى هاتنى جهنگى دووه مى جيهانى) ناوچه كه له ژىر ده ستي نه واندا مايه وه. له م قۆناعه دا دوو رىكخراوى گرنگى سياسى له ناوچه كه به ناوه كانى (كۆمه لهى ژيانمه وى كورد - كۆمه لهى ژك) و (حيزبى ديموكراتى كوردستان) پىكهات و (كۆمارى خودمختارى كوردستان) راگهياندرا.

(كۆمه لهى ژك) وهك يه كه مین دامه زرا وهى سياسى كوردى به شىوهى نه نىنى له شارى مه باباد يه كىك له سياسى ترين شاره كانى كوردستانى نىران دامه زرا و چالاكيه كانى خۆى ده ست پىكرد. هه لومهرجى بوون به نه ندام له م رىكخراوه دا به م پرياران به بوو:

- ١- هيج وه ختيك خيانه ت له كورد نه كات.
- ٢- بۆ خودمختارى كوردستان هه ولبدات.
- ٣- نه به ووتن و نه به نو سراو نه نىنيه كانى رىكخست نه دركى نىت.
- ٤- تا مردن نه ندامى كۆمه له بىت.

۵- همه مو پیاوان و ژنانی کورد به خوشک و برای خۆی بزانیت.

۶- به بێ وەرگرتنی مۆلت، نه بێته نه ندام له هیچ حیزب و دهسته کدا.

دوای داگیرکردنی ناوچه کانی باکوری ئێران له لایه ن یه کیتی سۆفیت و تینکچوونی بارودۆخه ی ناوچه که و به تاییه تی شاری مه هاباد، قازی محمدی کوری قازی علی قازی شاری مه هاباد، وه ک پیاویکی نایینی دلسۆز به خه لکی به شیوه یه کی چالاک هاته مه یدانه که وه و ده ستیکرد به رێکخه ستنه وه ی کاروباری خه لک و هه تا ژماره یه ک له خه لکی له لایه ن پارێزگاری شار و ناماده کردنی خۆراک و کاروباری بۆیوی خه لکیان رێکده خست و بۆ چاره سهری کیشه و دعوای ناسایی خه لکی دادگای پێکه ینا، به جۆرێک که له ماوه یه کی که مدا، قازی محمد وه ک که سایه تیه کی سیاسی/کۆمه لایه تی ناوچه ی باکوری کوردستانی ئێران و پیاوی ژماره یه کی شاری (مه هاباد - سابلایخ) ناسرا.

قازی محمد هه مرچهنده له سه ره تادا زیاتر پیاویکی نایینی/کۆمه لایه تی بوو، هه ولیده دا له پروداده سیاسیه کاندایه بشداری نه کات، به لām به هۆی پروداده تازه کانه وه، شیوه ی سیاسی و کۆمه لایه تی به خۆی ده دا و ناره زووی زۆری به لای (کۆماری نازه ربایمان) دا په یدا کرد.

له ماوه ی بالاده ستی هێزی سۆفیتدا، جه نه راله کانی شه م ولاته، له ناوچه کانی نازه ربایمان و کوردستان هه مووی له ژێر چاودێری سه رۆک کۆماری نازه ربایمانی سۆفیت کاروفه رمانیان ده کرد، خه ریکی پیاده کردنی بیروپایه ک بوون که سه رۆک کۆماری سۆفیت داوای لیده کردن.

نه و ده یو بست و پێیابوو به لکاندنی دانیه ستوانی نازه ربایمان و کوردستانی ئێران به نازه ربایمانی سۆفیته وه و فراوانکردنی خاکی یه کیتی سۆفیت، خۆی ده گمیه نیته نه ندامیه تی کادری سه رکر دایه تی سۆفیت. چونکه به م لکاندنه دانیه ستوانی نازه ربایمانی سۆفیت ده گاته زیاتر له هه شت ملیۆن که س، هه ر کۆمارێک دانیه ستوانه که ی له هه شت ملیۆن که س زیاتر بێت سه رۆک کۆماری شه و کۆماره ده توانیت بپێته نه ندامی کادری سه رکر دایه تی. هه مرچهنده لکاندنی ناوچه کوردیه کانی باکوری ئێران له گه ل سیاسه تی کۆنی روسیای قه یسه ری هاو جووته بۆ گه یشتن به ناوی که نداو (ناوه گمه ره کان).

له هه مان کاتدا، ده ستتیه وردانی یه کیتی سۆفیت و ناماده یی سه ربازی داگیر که ری سۆفیت له ئێران بووه هۆی دامه زراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان و حیزبی دیموکراتی نازه ربایمان، که راسته وخۆ له لایه ن حکومه ت یه کیتی سۆفیته وه پشتیوانیانی لیده کرا.

سه رانی یه کیتی سۆفیت بۆ به دیه ینانی ناره زووه کانیان، له لایه ن نوێنه ره کانیانه وه دوو جار قازی محمیدیان بانگه یشت کرد بۆ نازه ربایمانی سۆفیت، له سه فهری دووه مدا قازی محمد له گه ل سۆفیتدا بوو، که سه رۆکی کۆماری نازه ربایمانی سۆفیت له گه ل قازی محمد گه یشتنه رێکه وتن.

قازی محمد دوای گهراڼه وهی له نازدربایمانی سؤفیت زه مینه ی بۆ دامه زرانندی حیزبی دیموکراتی کوردستان خوشکرد، سهرنه نجام له سالی (۱۹۴۵) حیزبی دیموکراتی کوردستانی نیران به سهرزکایه تی قازی محمد له شاری مه آباد دامه زرا و پهیره و پرزگرمی حیزبی ناویراو بهم جۆره ی خواړه وه راگه یه ندرا:

۱- نه ته وهی کورد له ناو نیراندا بۆ هه لسوړانی کاروباری خو جیتی خو ی سهر به خو و نازاد بیت له ستوری ده ولته تی نیراندا، وه خود مختاری خو ی به ده ست بیتیت.

۲- خو یندن به زمانی کوردی بیت و نهم زمانه به فمرمی بناسریت.

۳- نه بومه نی ولایه تی کوردستان له ته واوی کاره کۆمه لایه تی و حکومه تیه کان چاودیز بیت به سهریاندا.

۴- کار به ده ستانی ده ولت له م ناوچانه ده بیت له خه لکی ناوچه که بن.

۵- هه مو دا هاتی ناوچه که بۆ ناوچه که خه رج بکریت.

۶- حیزبی دیموکراتی کوردستان تیده کۆشیت له گه ل نه ته وه و حیزبه کانی نازدربایمان یه کیتی و برابیه تی پیکه ییتیت.

۷- حیزبی دیموکراتی کوردستان به مسوود و هر گرتن له ده ورامه تی کشتوکالی و بازو رگانی خو ی خه بات ده کات بۆ خوشگوزهرانی خه لکی کوردستان.

قازی محمد دوای دامه زرانندی حیزبی دیموکراتی کوردستان له پرۆژی (۱۹۴۶/۱/۲۲) له مه میدانی چوارچرای شاری مه آباد کۆماری خود مختاری کوردستانی دامه زراندا و رایگه یاندا: خه لکی کورد خه لکیتی ته نیان، خا که که یان داگیرکراو دابه شکراوه، له سهره تایترین مافه کانیان که صافی دیار یکردنی چاره نووسه بیته شن...

له و پرۆزه دا قازی محمد به جلویه رگی جه نه رالی پرووسی سهر بازه کانی پشکنی و ناوی کابینه ی حکومه ته که ی راگه یاندا. هیشتا یه کسان به سهر ته مه نی حیزبی دیموکراتی کوردستان و دامه زرانندی کۆماری مه آباد دا تینه په ریوو که قوام سه لته نه له گه ل حکومه تی سؤفیت ریکه وت له سهر چۆنیه تی کشانه وه ی هیزه کانی سؤفیت. ستالین له باتی نه وه ی بۆ چونه کانی وه زیری به رگری و سه رۆک کۆماری نازدربایمانی سؤفیت له بهر چاویگریت، بۆ چونه کانی وه زیری ده ره وه ی خو ی به گرنګ زانی و کاره کانی به شیوه ی سیاسی ته واو کرد، زه مینه ی چونه ده ره وه ی هیزه کانی سؤفیتی له نیران فه راهم کرد، به چونه ده ره وه ی هیزه کانی سؤفیت له خاکی نیران، سو یای نیران له زستانی سالی (۱۹۴۶) به بی شمېر چوونه ناو شاری مه آباد وه و دوای سۆرۆز قازی محمد و هاوړیکانی خو یاندا به ده سته وه و سه د پرۆز دواتر له کاتیکدا که سو یا له هه مو به شه کانی باکوری کوردستانی نیران جیگه یوون، قازی محمد و سه دری قازی

(برای قازی محمد) و محمد حسین سیف قازی (کۆری مامی قازی محمد) له هه مان مهیدانی چوارچرا له سێداره دران.

دوای له سێداره دانی قازی محمد و دهستگیرکردنی نه نامانی کۆمیتهی ناوهندی حیزبی دیموکرات و روخانی کۆماری مهیاباد، مهسهلهی کوردستان نارام بووهوه.

له سالی (١٩٤٧) تا تشرینی یه کهمی سالی (١٩٧٨) نزیکهی سی سال له کوردستان نارامیهکی نسبی بهرقهرار بوو، وه قهرانی سیاسی نه بوو، تهنیا رژیستی په هلهوی له گهڵ مهسهلهی کورد له دیوی سنوری عێراق پوو بهروو بوو.

هه لیهت له سالی (١٩٤٧) نه نامانی نه غومهنی حیزبی دیموکراتی کوردستانی نێران دووباره به یارمهتی حیزبی توده به سهرو کایهتی عبدالله اسحاقی (احمد توفیق) له دهروهی ولات خۆیان پێکخستهوه، به لām له باری پهرتی خهباتی خۆی و حزبی دیموکرات و حیزبی توده پێک نه کهوتن و ههتج کارێکیان نه بجام نه دا. ههروهها له سالی (١٩٤٧) کۆمیتهیهکی شۆرشگری بهر و تێکی چه کدارانه به ناوی حیزبی دیموکرات په یوهندی خۆی له گهڵ حزبی توده پێران و به نه نامانی خۆیان هه چونه نێران هه و دهستانگرت به سهر باره گایهکی جهندرمهی پێرانشار و چهکیانکردن، دوای تێپهربوونی ههژده مانگ به سهر نهم رووداوه دا له سالی (١٩٤٨) هیزی سهربازی به فرماندهیی سهید نویسی فرمانداری نهو وهخته دهستی به گهههه به دوای نهوانه دا کرد (١٠٤) کهمی له (٢٠٠) کهمی نه نامانی نهو حیزبه دهستگیر کرد، (٢٣) کهمیانی کوشت و (٢٨) کهسیریان خۆیاندا به دهست هیزه سهربازیه کانهوه و کێشکه کۆتایی پێهات.

مهسهلهی کوردستان دوای سههرکهوتنی شۆرشێ نیسلامی:

به سههرکهوتنی شۆرشێ نیسلامی خواستی خودهختاری و ههولێ کوردهکان بۆ وهگرتنی مافی چارهی خۆنوو سین له حکومهتی ناوهندی بههێتر بوو، پارتی سیاسی جۆراوجۆر به تابهتی حیزبی دیموکراتی کوردستان داوای نهم مافی له حکومهتی ناوهندی نێران ده کرد.

له لایهک چونکه کۆماری نیسلامی نه یاری راستهوخۆی بهرزهو ندیه ژیا نهی کانی دهولته زههیه کانی وهک نه مهریکا و ولاتانیتری پۆژناوا بوو، سوودیان لهم ههستی خودهختاری کوردهکان وهردهگرت وهک باریکی گرنگ دژی حکومهتی ناوهندی نێران و کوردستانی نێران بۆ ماوهیهکی دورودرێژ بووه ناوچهیهکی قهراناوی. نهم رووداوه سههه کیانه تێدا رویدا:

١- له لوتکهی خهباتی سیاسی نایینی خهلکی نێران دژ بهرژیمی په هلهوی، واته له کۆتایی سالی (١٩٧٨)، سێ پهرتی سیاسی کوردی له ناوچه کوردنشینه کانی نێران چالاک بوو. یه کهم: پهرتی نوێ کردنهوهی پێکخسته کانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، له (تشرینی یه کهمی ١٩٧٨) دکتۆر عبدالرحمان قاسملو وهک سهکرتهیری گشتی نهم حیزبه له سهر سنوری کوردستانی عێراق، هاته ناو کوردستانی نێران هه و

چالاکى دووباره‌ى حیزبى دیموکراتى به‌دروشه‌کانى خودمختارى بۆ کوردستان و دیموکراتى بۆ نێران ده‌ستپێکرد، چه‌قى چ‌کردنه‌وه‌ى بزوتنه‌وه‌ى سیاسى و سهربازى نهم حیزبه‌ى له‌باکوری کوردستانى نێران به‌تایبه‌ت له‌شاره‌کانى ناوچه‌ى مه‌هاباد بوو.

دووه‌م: په‌وتى رێکخراوه‌ى خوێندکارانى کورد بوو، که‌ له‌په‌روى ناره‌زووى سیاسى و نابۆلۆجیه‌وه‌ ماویزم بوو وه‌ له‌و باوه‌ڕه‌دا بوون که‌ سه‌ره‌تا کوردستان و دواتر نێران له‌رێگای رێکخراوه‌ى خه‌باتى جوتیارى له‌ناو گونده‌کانه‌وه‌ ده‌بنه‌ پێشه‌نگى رزگارى، چه‌قى چ‌کردنه‌وه‌ى نهم فکر و ناره‌زووه‌ له‌ناو شارى سه‌نه‌دا بوو، نهم رێکخراوه‌ى دواى به‌ناوى کۆمه‌له‌ ناوبانگى ده‌رکرد، نه‌ندامانى کۆمه‌له‌ى نێران له‌خوێندکاران و رۆشنیرانى کورد و به‌گشتى له‌نهمه‌وه‌ى خانه‌دان و به‌مه‌اله‌ ده‌ربه‌گه‌کان بوو، که‌ دواى شۆرش به‌ناوى رێکخراوى زه‌حه‌تکێشانی کوردستانى نێران ده‌رکه‌وتن که‌ بیری مارکسى و په‌یوه‌ى ماویان هه‌بوو، نه‌مانه‌ له‌پراستیدا پشتیان له‌چینی خۆیان ک‌ردبوو و لایه‌نگیری کرێکاران و زه‌حه‌تکێشان بوون و زۆربه‌ى نه‌مانه‌ لایه‌نگری بیری نه‌نهر خواجه‌ بوون، رێکخراوى شۆرشگێرى زه‌حه‌تکێشانی نێران (کۆمه‌له‌) له‌سالى (١٩٨١) ناوى خۆى گۆڕى بۆ حیزبى کۆمىستى نێران.

سێهه‌م: په‌وتى گ‌ردیوونه‌وه‌ى لاوانى مسلمانى کورد بوو که‌پراپه‌رایه‌تى نه‌مانه‌ مفتى زاد گ‌رتبویه‌ نه‌ستۆى خۆى، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ى نهم بزوتنه‌وه‌یه‌ جیاوازیو له‌هم‌دوو بزوتنه‌وه‌کى پێشوو، به‌لام له‌مه‌سه‌له‌ى خودمختارى بۆ کورده‌کان له‌گه‌ڵ ه‌م‌دوو بزوتنه‌وه‌کى پێشوو هاویه‌شى بیروپرایان هه‌بوو، چه‌قى چالاکى نهم بزوتنه‌وه‌یه‌ له‌شارى سه‌نه‌ بوو.

٢- گ‌رنه‌گ‌ترین جۆلانه‌وه‌ى گشتى سهربازى له‌هه‌مان پۆژه‌کانى یه‌که‌مى سه‌رکه‌وتنى شۆرشى نێسلاى له‌لایه‌ن ه‌م‌دوو حیزبى دیموکرات و کۆمه‌له‌ له‌ناوچه‌ى کوردنشینه‌کان ده‌ستپێکرد.

حیزبى دیموکرات هێرشى ک‌رده‌ سه‌ر بنکه‌ى تیبى ٣مه‌هاباد و فوجى جه‌ندرمه‌ى و هه‌موو په‌بایه‌کان و چه‌کى ک‌ردن. نهم حیزبه‌ى له‌سه‌ره‌تای به‌هاری سالى (١٩٧٩) رێپێوانێکى سهربازى گه‌م‌ره‌ى له‌شارى هه‌ستیارى (نه‌غه‌ده‌) نه‌نجامدا و زه‌مه‌ینه‌ى بۆ جه‌نگێکى خوێناوى له‌م شاره‌دا فراهه‌م ک‌رد. نزیکه‌ى (٣/٢)ى دانیش‌توانى نهم شاره‌ تورك زمان و مه‌زه‌به‌ى شیعیه‌ بوون، له‌گه‌ڵ کورده‌کان له‌م شاره‌دا ده‌ژیان. نه‌گه‌ر نهم شاره‌ به‌ده‌ستى حیزبى دیموکرات پ‌روخایه‌، نه‌گه‌م‌رى چه‌ک‌کردنى سێ بنکه‌ى سهربازیه‌تر واته‌ پیرانشه‌ر، پسوه‌ و جلدیان هه‌بوو چونکه‌ نهم شاره‌ له‌سه‌ر رێگای نهم سێ بنکه‌یه‌ بوو. له‌کۆتاییدا دواى خوێن‌ڕوانێکى زۆر حیزبى دیموکرات نه‌یتوانى کۆن‌ت‌رۆلى نهم شاره‌ بکات.

له‌هه‌مانکاتدا به‌رپ‌وه‌به‌رى جانلرمه‌ى سه‌نه‌ رووخا و بنکه‌ و باره‌گای له‌شه‌ک‌رى (٢٨) گه‌مارۆ‌درا، به‌لام به‌هۆى به‌رگ‌رى زۆره‌وه‌ نه‌و بنکه‌یه‌ نه‌رووخا.

له گەل دروشه کانی نەوان که خود مختاری بوو هاوړان، حکومتی ناوهندی دهسه لاتی سیاسی و سربازی له کوردستان له ده ستاوه و نه گمر له ناوچه که دهسه لاتی پمیداکات و دهست به ناوه دانی بکات، پنگه ی نښه له ناوچه که لاوازه بیت، ناکوکیمان له گەل حکومتی ناوهندی زۆره و حکومت رازی نییه پتکه و تنی سیاسی بهر قمار بکات، ولاتی عیراق و نیران ناکوکی له میژینیان همیه، به دامه زانندی کۆماری نیسلامی له نیران نهم ناکوکیه قولتر ده بیت و حکومتی عیراق پشتگیری له گروپه کورده بهر هه لستکاره کان ده کات، هه تا له هه لیکتی نزیکدا حکومتی کۆماری نیسلامی دروخیت و کورد و نیران رووبه رووی قهیرانی دهسه لاتی ده بنهوه.

به پیتی نهو بۆچوون و لیکدانهوانه ی سهره وه بوو که دوو گروپی ناویراو هه ر له سهره تای سهرکه و تنی شۆر شه وه: یه که م: تا نهو جیگایه ی توانیان بنکه سهربازیه کانیان چه ک کرد. دووه م: هه ستان بهر پتکه خستنی سیاسی و به تاییه تی سهربازی خۆیان. سییه م: به هیچ جۆریک پتکه یان به بهر قه رار کردنی دهسه لاتی حکومتی ناوهندی نه دا له ناوچه کانیان و له بهر امبه ر نه مه دا چالاکی سهربازی و پتشمه رگایه تیان نه بجم ده دا و ژماره یه ک پاسدار و جیهاد گه ریان کوشت.

۷- بهو جۆره دوو بۆچوون ده رکه وت و هه ریه که یان به خواسته تاییه تیه کانی خۆی له گۆز په پانی سیاسی کوردستان رووبه رووی یه کتر بوونه وه، له لایه ک گروپ و ره وته سیاسیه کان له کوردستان جیگایان بۆ چالاکیه کانی خۆیان ناماده کرد و له گەل هیزی سهربازی به تاییه ت سوپای پاسدارانی شۆرش نیسلامی که وتنه شه ره وه و هه تا له و باره یه مه که له گەل نوێنه رانی حکومتی کاتی نه گه یشتنه شه بجم نیگه ران نه بوون.

حیزی دیموکرات دهستی به کاره کانی خۆی له ناوچه کوردنشینه کان کرد، که به پیتی نهو به هانه و به لگانه ی خواره وه ناوا ناراسته ی ده کرد:

- ۱- خۆی به بهر پرسی مافه کانی خه لکی کوردستان داده نا.
- ۲- خۆی به در یژه پتکه ده ی پتگایه ک داده نا که له ور پتگایه مه خه لکی کوردستان پر زگاری به ده ست دینن، واته خود مختاری، پتگایه ک که قازی عه مد گیانی خۆی له پتتاودا به خشی.
- ۳- حکومتی کۆماری نیسلامی هه ره وک هه موو حکومته کانیتر ده ناساند و له ور په وایه دا بوو که: (نیمه ی کورد خۆمان ده بیت مافی خۆمان به ده ست به یئین و حکومتی نیران وه ک هه موو حکومته کانیتر ماف به نښه نادات).

له لایه کیتره وه، هیزه کانی لایه نگر ی شۆرش نیسلامی ناوچه ی کوردستانیان به مه ترسی ده زانی، به توندی دژی نهو بارود و خه بوون، له بهر امبه ر رووداوی جودایی خوازی به توندی بهر گریان ده کرد.

۸- دهتوانین پرووداوه‌کانی قه‌میرانی کوردستان که دوا‌ی سه‌ره‌کوته‌نی شو‌وشی نی‌سلامی پروودا به‌م‌جوره دابه‌ش بکه‌مین: سالانی (۷۹، ۸۰، ۸۱ تا ۸۵، له‌کو‌تایی ۸۵ هه‌ه تا سالانی دوا‌یی) و له‌خواره‌وه با‌سی هه‌ریه‌که‌میان بکه‌مین:

(أ) پرووداوه‌کانی سالی (۷۹): گرنگ‌ترینی نه‌م پرووداوانه بریتیه له‌پرووخانی بنکه و فه‌وجه‌کانی جه‌ندرمه‌ی مه‌باباد و په‌باه‌یه‌کانی جه‌ندرمه، جه‌نگی نه‌غه‌ده، پتکه‌پتانی سیاسی سه‌ربازی حیزیی دیموکرات و گفتوگۆی سیاسی رابه‌رانی نه‌م گروپه له‌گه‌ل نو‌سنه‌رانی حکومه‌تی کاتی، ناره‌زایی گروپه کوردیه‌کان به‌بوونی سوپای پاسداران له‌ناوشاره‌کانی ناوچه کوردیه‌کان، فه‌رمانی نیمام له‌شکستی گه‌مارۆی شاری پاوه، دواتر داگیرکردنه‌وه‌ی شاره‌کانی وه‌ک بانه، سه‌ده‌شت، سه‌ریوان و ... له‌لایه‌ن هه‌یزه‌کانی سوپا و پاسدارانه‌وه دوا‌ی په‌یامه‌که‌ی نیمام.

(ب) پرووداوه‌کانی سالی (۸۰): له‌مانگی نه‌یلولی نه‌و ساله‌دا نێزان که‌وته به‌ر هه‌یزشی عێراق و جه‌نگ ده‌ستی پتکرد، گروپه‌کان به‌چالاکی سه‌ربازی و پارتیزانی گۆره‌پانه‌که‌میان بۆ هه‌یزه‌کانی لایه‌نگری شو‌رش به‌گشتی ناوچه‌یی و نا‌ناوچه‌یی و سه‌ربازی و ناسه‌ربازی ته‌نگ کرده‌وه و ریتکه‌خراوی کۆمه‌له دامه‌زرا.

(ج) پرووداوه‌کانی سالی (۸۱): حکومه‌ت به‌جیگیرکردنی باره‌گای هاویه‌شی چالاکیه‌کان له‌باشور و باکووری کوردستان، که‌پتکه‌هاتبوو له‌سوپا و پاسدار و جه‌ندرمه هه‌ولیاندا ناسایش له‌ناوچه کوردنشینیه‌کان جیگیربکه‌ن، به‌لام توندوتیژی قه‌میرانه‌کان هه‌ر به‌رده‌وام بوو.

(د) له‌سالی (۸۱ تا ۸۵): له‌ناوچه کوردیه‌کان قه‌رارگای هه‌مه‌هه‌ پتکه‌پتێرا که له‌هه‌یزه‌کانی سوپا و پاسداران و جه‌ندرمه پتکه‌هاتبوو، نه‌م قه‌رارگایه‌ توانی له‌ماوه‌ی سێ سالدا نارامی نسیبی بۆ کوردستان بگه‌یژتموه.

نه‌م قه‌رارگایه له‌وماوه‌یه‌دا هه‌موو شاره‌کان، گونده‌کان، جاده سه‌ره‌کیه‌کان و سه‌نوری کوردستانی نێزان له‌گه‌ل عێراق د‌ل‌ن‌یا‌ب‌ک‌ات‌مه‌وه، دوا‌ی داگیرکردنی باره‌گا‌کانی نه‌و دوو حیزیه (دیموکرات و کۆمه‌له)، نه‌و دوو حیزیه باره‌گا سیاسی و سه‌ربازیه‌کانی خۆیان له‌نێزان ده‌رکرد و گواستیانمه‌وه بۆ کوردستانی عێراق.

(هه‌) به‌دریژایی قه‌میرانه نه‌منیه‌کان له‌کوردستان پتشمه‌رگه‌کانی کۆمه‌له و دیموکرات له‌قوناغی یه‌که‌م هه‌ولیاندا هه‌رش بۆ سه‌ر باره‌گای هه‌یزه‌کانی کۆماری نی‌سلامی شه‌وان بشکێتن (وه‌ک گه‌مارۆدانی باره‌گای جلدیان له‌سالی ۷۹)، له‌قوناغی دووهم کاتێک هه‌یزه‌کانی کۆماری نی‌سلامی بوونی خۆیان له‌کوردستان سه‌لماند و سه‌پاند: په‌نایان بۆ په‌یره‌وه‌یکردن نه‌م تاکتیکه‌نه‌ی خواره‌وه ده‌برد:

۱- که‌مین و دانانی مین له‌سه‌ر رینگای هه‌یزه سه‌ربازیه‌کان له‌سه‌ر جاده‌ی خۆل و بنکه سه‌ربازیه‌کان.

۲- کوشتن و ترساندنی خەلکی ناوچە کە دەرەوێ ناوچە کە کە هاوکاری شۆرشێ نیسلا میان لە کوردستان دەکرد.

۳- هێرشکردن و داگیرکردن و سوتاندنی بێکە دەولهتیه کان.

۴- وەرگرتنی پاره لە خەلکی.

(و) لە کۆتایی سالی (۸۵) و دواتر: لە دوای گرتنەوێ تەواوی ناوچە کان دەرکردنی هێزی پێشمەرگە سەرکەوتنی بەرچاوی هێزەکانی دەولهت لە هەموو بەرەکانی باشور و پۆژناوا بەسەر بەعسی عێراقدا و بۆردومانکردنی بارەگاکانی دیوکرات و کۆمەلە لە ناو خاکی عێراق، توانا کانیان زۆر لاواز بوو، پاشان لە چۆنیەتی ناراستەکردنی چالاکیەکانیان خۆیان ناکۆکی کەوتە نێوان سەرکردهکانی هەردوو حیزبە کەو پێوەندیەکانیان بەبەست گەشت، بەلام لە ژێر فشاری سەدام یارمەتی دارایی نەوان لەلایەن حکومەتی عێراقەو ناکۆکیەکانیان تا کۆتایی جەنگی نێزان و عێراق بێدەنگرا،* بەدریژایی ماوەی نێوان (۱۹۸۵ تا ۱۹۸۹) زۆریە لایەنگرانی ئەو دوو حیزبە وازیان لەو دوو حیزب هێنا و پێشمەرگە کوردەکان لەدریژەکیشانی ماوەی شەڕ و شکستی لەسەر خۆی هێزەکانیان و قبۆلکردنی برباری (۵۹۸) لەلایەن نێزانەو** کەشانیەو هێزەکانی بۆ ناوێوێ ولات، ئەم دوو حیزبە تووشی قەیرانیکی مادی و مەعنەوێ بوون و دەستیان لە خەباتی چەکناری هەلگرت و لەودیوی سنور (واتە هەریکی کوردستان) جێگیربوون. نێستا لەتەواوی ناوچە کوردیەکان ناسایش بەرقەراره، بودجە ی زیاتر بۆ ئەم ناوچانە تەرخانکراوه و پڕۆژە ی گەوره لەپرووی بەرهەمی کشتوکالی و ئاژەلداری و پێشەسازی لەم ناوچانە جێبەجێدەکریت.

نەوێ شایانی باسە لە کۆتایی سالی (۱۹۹۱) حیزبی دیوکرات خاوەنی (۱۵۰۰) کەسە لەهێزی پێشمەرگە و کۆمەلەش خاوەنی (۵۰۰) کەسە کە لە کوردستانی عێراق جێگیرن و هەریە کە لەم دوو حیزبە خاوەنی نیسگەمیەکی پادێژین کە بۆماوە یەک کاتۆمێر لە پۆژنیکا بەرنامەکانی بۆ ناوچە کوردنشینەکان بلاو دەکەنەو (نەمۆ ئەم حیزبانە خاوەنی کەنالی تەلەفیزیۆنی سەتەلاییت - وەرگێڕ). لە دوای هێرشێ عێراق بۆسەر کویت بەرپا بوونی جەنگی کەنداو و راپەرینی کوردەکان لەباکور و شیخەکان لەباشور و دانانی ناوچە ی دژەفرین لەلایەن رێکخراوی نەتەوێ کەنەو و پالێشتی نەکردنی نێزان لەسەدام حسین لەماوە ی جەنگە ی کەنداودا، رێکەوتتیک لەنێزان ئەو دوو حیزبە هەمە لە گەڵ حکومەتی نێزاندا کە هیچ هێرشێک بۆسەر کۆماری نیسلا می نەنجام نەدەن.

(*) لەپاستیدا ئەم دوو هێزە لەناوچە ئازادکەرەکانی کوردستانی عێراق کە لەژێر دەسەلاتی یەکیێ نێبێتانی کوردستاندا جێگیر بوویون وە پۆلی یەکیێ نێبێو لەنێزکەرینەوێ ئەم دوو حیزبە و دەستاندن شەری برلگێ نێبێتانی ئەک سەدام و حکومەتی عێراق - وەرگێڕ.

(**) ئەم بریار لەلایەن نەتەوێ یەکگرتووە کەنەو سەپێنرا بەسەر عێراق و نێزاندا بۆ رلگرتنی شەری مالوێرنکەری نێبێتانی بەلام نێزان لەسەر تادا قبۆلی نەکرد بەلام لە دوای سالیێ کە ژێرفشاری نێزەوێ قبۆلکرد و خومەینی دوای سەر سەختیەکی زۆر و بەکوشتەانی سەدان هەزار لە پۆلی ولتەکی قبۆلکردنی ئەم بریارە ی بە خولێنەوێ جامێک ژمەر چولاند - وەرگێڕ.

كۆدە جيوپۆله تىكىكەكانى (Geopolitical Codes) ئىئران دەريارى عىراق:

كۆدە جيوپۆله تىكىكەكان گريمانى ستراتيجىن كە دولەتەكان لەفۆرمەلەبوونى سياسەتى دەرەكى خۇياندا لەبىرامبىر ولاتانير نامادى دىكەن، نەم كۆدانه پەيوەندى توندوتۆلى لەگەل (بەرنامە هاوشيوەكاندا) ھەمە، نەم كۆدانه چالاكىەكانى نەودىو سنورى دولەتەك بەپىي گرنكى ستراتيجيان و ھەرەشە راستەقىنەكانيان ھەلدەسەنگىتەن، كۆدى جيوپۆله تىكىكە تەنيا بۆحكومەتى ناوەندى نىيە، نەمانە لەدىدگاي تاييەتى و مچردى حكومەتەكانەو دەريارى جىھانىش بەكاردەھىترىت، نەم كۆدانه بەپىي ناساندنى، ويناكردنى زۆر دەمارگىرەنە لەجىھاندا دەرەخات، بەھۆى نەمەوە نىيە دەپىت لەگەل نەوانە سازش بكمين و نەوانە وەك خشتى بىناى عەقلى جيوپۆله تىك جىھان ھەستىيەكەن.

كۆدە جيوپۆله تىكىكەكان لەسەر سى ناست كارى پىدەكرىت (ناوخۆى، ناوچەى و جىھانى)، كۆدەكان لەسەرناستى ناوخۆى دەپىت جىنگاي ھەلسەنگاندنى دولەتە دراوسىكان يىت، حكومەتى ھەموو ولاتان، ھەرچەندە بچوك يىت يان گەرە دەپىت نەم كۆدانهى ھەپىت، كۆدەكان لەسەر ناستى ناوچەى بۆ دولەتەكان جىنگاي گرنكى پىدانه كە لەنارەزوو پىشاندانى دەسلەتەى خۆى بەپى وەستان لەبەردەم دولەتەتەنى دراوستىدا ھەمە، دولەتە زەھىزە ناوچەىەكان و دەسلەتە بەھىزە ناوچەىەكان پىتويستە كۆدىكى وا لەسەر نەخشە پىادە بكمىن سەرنەخام چەند دولەتەتىكى كەم ھەمە كە لەسياستەكانى جىھاندا كۆدى جيوپۆله تىكىكان لەسەر ناستى جىھان بۆخۆيان بەدەستەنەو.

ھەركاتەك ناوچەىەك يان قەلەمرەوئىكى جوگرافىاي بىرتە ژىر باس و لىكۆلىنەوەى جيوپۆله تىكىكەو دەگەنە نەم نەجامەى كە زاراوەى كۆدى جيوپۆله تىكىكە پىبوترىت.

كۆدى جيوپۆله تىكىكە لەپراستىدا باس و نەمكى دولەتەكان لەكاروبارى سياسەتى دەرەكى ديارىدەكات. لەپراستىدا ولاتان بە ھەلبۆاردن و ديارىكردنى كۆدى جيوپۆله تىكىكە باشتر دەتوانن بەمەبەست و نامانجە ستراتيجىەكانى خۆيان بگەن، ديارىكردنى نەم كۆدانه دولەتەكانى نەمبەرى دەريا لەھەلومەرجى گرنكى ستراتيجى بەناراستەى ھەرەشە بەھىزەكان ھەلدەسەنگىتەن، ديارىكردنى نەم كۆدانه تاييەت بە ھىزە گەرەكان نىيە، بەلكو ھەموو ولاتان دەتوانن كەلك لەمە وەربگرن، كۆدە جيوپۆله تىكىكەكان خاوەنى چەمكى تاييەتن چونكە ولاتانى جىھان ھەرىەكميان دەپەوئەت بەناراستەىەك بىروات كە خۆى ھەستى پىدەكات، نەم ھەستەش بەزۆرى دروستكراو و ھەلبۆاردەى بىرى ژمارەىەكى كەمى دانىشتوانى ولاتن و لەولاتانى تازەپىگىشتو ھەندىكجار لەمەك كەسدا كۆدەپىتەو، بەلام كۆدى جيوپۆله تىكىكە نەم ولاتانە بەناراستەىەك رىتويىنى دەرەت كە بتوانىت لەگەل پىنكەتە جيوپۆله تىكىكەكانىتەدا ھاوناھەنگى تەواوى ھەپىت.

سیستمی جیوپۆله‌تیکی به‌هەر سێ پێوه‌ری ناوخۆیی، ناوچەیی و جیهانی دە‌بێتە جیگای باس و لێکۆڵینەوەیە، کۆدی جیوپۆله‌تیکی ناوچەیی رێنمای ولاتان دە‌کات کە وەک هێزی ناوچەیی خۆیان بناسێنن یا نەو ولاتانە‌ی کە بە‌شێوە‌ی بە‌هێز دە‌توانن وەک هێزیکی ناوچەیی دەرکەون، بە‌لام دیاریکردنی کۆدی جیوپۆله‌تیکی جیهانی تایبەتە بە‌هێزە جیهانیەکان و هیچ پتویست ناکات ولاتانیکی کە بە‌هۆکاری جیاوازی جیوپۆله‌تیکی و جیوستراتیجی ناتوانن بە‌شێوە‌ی هێزی جیهانی دەرکەون لە‌نیازی تۆمارکردنی کۆدی جیوپۆله‌تیکی جیهانی‌دا، بە‌لام دیاریکردنی کۆدی ناوخۆیی یان نە‌تە‌وه‌یی بۆ هە‌موو ولاتان پتویستە و رێنمای دە‌ک‌رێت، نە‌مە بە‌و مانایە‌ی نێ‌یە کە ولاتیکی پله (٢ یان ٣) لە‌فراوانکردنی بیرکردنەوە‌ی جیوپۆله‌تیکی‌دا لە‌گە‌ڵ هە‌مووان لە‌دژایە‌تیدا نە‌بێت، چونکە هە‌ندێک کات کۆدە‌کان لە‌گە‌ڵ یە‌ک‌تر هاونا‌هە‌نگیان نێ‌یە، بۆ‌نموونە کۆدی جیوپۆله‌تیکی ناوچەیی و گشتی لە‌مۆژە‌لاتی دە‌ریایی ناو‌ه‌راست لە‌گە‌ڵ یە‌ک‌تر دژ‌یه‌ک‌ن، نی‌وانی تورکیا و یۆنان، نە‌و بە‌هۆی لاوازی جیوستراتیجی تورکیا لە‌کە‌نا‌ره‌کانی دە‌ریای ناو‌ه‌راست و هە‌بوونی توانایە‌کی زۆر بە‌رزى جیوستراتیجی لە‌لایەن یۆنان‌ه‌و، مە‌سە‌له‌ی داگیرکردنی قبرسیش لە‌ناکۆکی کۆدی ناوخۆیی و ناوچە‌یه‌وه سەرچاوه‌ ده‌گرێت، نە‌گەر کۆدە ناوخۆیی و ناوچە‌یه‌کان لە‌گە‌ڵ یە‌ک‌تر ناکۆک‌ن، لە‌وانە‌یه هێزیکی جیهانی لە‌م لاوازی جیوپۆله‌تیکیە سوود‌و‌ه‌ر‌گرێت مە‌گەر لە‌و دژایە‌تیە بە‌رژ‌وه‌ندیە‌کانی بە‌شێ‌وه‌یه‌ک‌ پیا‌ری‌ز‌رێت، بۆ‌یه نە‌م داوا‌کار‌یه بە‌و‌وردی لە‌کارە‌کانی تورکیا‌دا هاونا‌هە‌نگی هە‌یه و لە‌م بار‌یه‌وه پە‌یمانی ناتۆ ناچارە لە‌نی‌وان هە‌ردوولا‌دا هاوسە‌نگی راب‌گرێت، بۆ‌یه ولاتانیکی کە لە‌دیاریکردنی کۆدی جیوپۆله‌تیکی خۆ‌یدا هە‌ست دە‌کات لە‌دژایە‌تیدا‌یه، دە‌بێت بە‌هەر شێ‌وه‌یه‌ک‌ بێت بە‌جێتە ناو پە‌یمان و رێکە‌وتن و یە‌ک‌گرتە‌کان‌ه‌وه بە‌جۆ‌ریک کە قازانج و بە‌رژ‌وه‌ندیە نە‌تە‌وه‌یه‌کانی نە‌خاته مە‌ترسی‌ه‌وه تا لە‌سایە‌ی نە‌و پە‌یمان‌نامە‌یدا رێ‌ی‌گرێت لە‌ولێک‌ه‌وته نە‌خوا‌زارا‌وانە‌ی کە رووبە‌رووی دە‌بێت‌ه‌و، لە‌بە‌رئە‌وه پە‌یمان‌نامە‌کان باش‌ترین دەرکە‌وتە‌ی کۆدە‌کانە بە‌ تایبەت لە‌ پێ‌وه‌ر ناوچە‌یه‌کان‌دا، نە‌گەر نێ‌مه می‌ژ‌وی جە‌نگە‌کان بە‌تایبەت لە‌سە‌ده‌ی بیستە‌مدا کە بە‌سە‌ده‌ی کار‌ماتە‌کان ناو‌دە‌برێت بکۆ‌ڵین‌ه‌وه هە‌ستە‌کە‌مین کە نە‌گەر ولاتانی بە‌شەر‌هات‌وو لە‌جە‌نگ‌دا بە‌تایبەت ولاتانی ب‌ج‌و‌وک کۆدە جیوپۆله‌تیکیە ناوخۆ‌یه‌کانی راست و دروست دیاری‌ک‌ر‌د‌بێت تا ناستیکی زۆر لە‌دەرکە‌وتنی جە‌نگ و پێ‌ک‌دادانە ناوخۆیی و ناوچە‌یه‌کان خۆیان پاراست‌و، بێ‌ هۆ‌نیە کە نە‌م‌رۆ گە‌یش‌ت‌و‌ن‌ه‌ته نە‌و باو‌ه‌ره‌ی کە نە‌گەر جو‌گرافیزانانی سیاسی هە‌ول‌بدەن و لە‌جو‌گرافیا‌ی س‌تراتیجی بکۆ‌ڵن‌ه‌وه بە‌سوود‌و‌ه‌ر‌گرتن لە‌هۆ‌یه‌کانی جە‌نگە‌کان و قە‌یرانە‌کان نە‌م‌و‌ن‌یه‌کی لە‌بار هە‌ل‌دە‌ب‌ژ‌ێ‌رن و تا ناستیکی بە‌رز رێ‌دە‌گ‌رن لە‌هە‌ل‌گ‌یر‌سان‌دنی جە‌نگە‌کان، نە‌زم‌وونی جە‌نگە ناوخۆیی، ناوچە‌یی و جیهانیە‌کان چ لە‌پرا‌برد‌و و نێ‌ستا چ لە‌نایندە‌دا لایە‌نگ‌ری نە‌و دە‌بێت کە فاک‌تە‌ری س‌ره‌کی هە‌ل‌گ‌یر‌سان‌دنی جە‌نگە‌کان بە‌هۆی ناکۆکی کۆدە جیوپۆله‌تیکیە‌کانی دراوسێ‌کان‌ه‌وه روویان‌دا‌وه، نە‌گەر نێ‌مه ب‌ت‌وان‌ین کۆدی ناوخۆیی بە‌سەرکە‌وت‌وانە

لەبەرنەوه بۆ پرووه جیاوازه‌کانی ئەرکانه‌کانی کۆدی جیوپۆله‌تیکی دەبێت زۆر به‌ووردی بابەتەکان شیکه‌ینه‌وه به‌شبه‌ش لیکۆلینه‌وه‌ی لەسەر بکەین و دواتر به‌ناوێتە‌کردنی ئەنجامه‌کان بریارێ گشتی لێبده‌ین.

په‌یوه‌ندی عێراق :

بەسەرئێجدا لەپه‌وه‌تی گۆڕانکاریه‌کان که له‌دوای جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی لەسەر عێراق پڕووبداوه، نه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی‌داره به‌ده‌وله‌تی عێراقه‌وه ده‌توانین ئاماژه بۆ دوو قۆناغی گشتی بکەین، قۆناغی‌کیان له‌جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی تاسالی (١٩٥٨) ده‌گرته‌وه، له‌م قۆناغه‌دا به‌هۆی به‌رقه‌راری پو‌تی پاشایه‌تی فەرمانپه‌رواره‌ په‌یوه‌ندی ب‌نه‌ماله‌یی له‌گه‌ڵ فەرمانپه‌روایانی دراوسێی وه‌ک ئه‌ردهن و عه‌ره‌ستانی سه‌ودی، سه‌رئێجیان زیاتر به‌ئاراسته‌یه‌ بوو که په‌یوه‌ندی ب‌نه‌ماله‌یی وه‌ک ژێرخانی به‌رقه‌راری په‌یوه‌ندی باش و ناشتی‌خوازی له‌نیوان وڵاتانی عه‌ره‌بی ناوچه‌که پو‌تی ده‌بینی، به‌لام به‌هۆی خه‌یرایی گه‌شه‌ی فکری له‌ناوچه‌که بووه‌هۆی گۆڕانکاری له‌هوکمه‌رانیدا، له‌لایه‌کی‌تروه جیهانی دوو جه‌مسهری به‌سه‌روکایه‌تی نه‌مه‌ریکا و یه‌کێتی سو‌فیت هه‌ریه‌که‌یان هه‌ولیده‌دا ده‌ست‌ب‌خاته ناوچه‌کانی نفو‌زی یه‌که‌روه، وڵاتی عێراق یه‌که‌مین وڵات بوو که توانی له‌ناوچه‌ی تێفکریندا هه‌تلی په‌وه‌تی خو‌ی له‌پو‌ژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست پیا‌ده‌بکات و به‌وه‌یه‌وه جێپێشه‌ک بو‌خو‌ی دروستبکات، به‌چه‌ندین هۆکاری جیا‌جیا له‌وانه ناکامی سیاسی پاشا یه‌که‌مین س‌تراتیجی فراوان‌کردنی فکری سو‌سیالیزم به‌سه‌روکایه‌تی یه‌کێتی سو‌فیت له‌عێراق گه‌یشته‌ ئەنجام و به‌کو‌ده‌تای (١٩٥٨) ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی رو‌خه‌ت‌راو و پو‌تی کۆماری جێگای گرت‌ه‌وه، ئەم ئالو‌گۆروو و گۆڕانکاریه وه‌ک بوومه‌له‌رزیه‌کی به‌هێز هه‌موو وڵاتانی ناوچه‌که‌ی له‌رزان‌دا، ده‌توانین ب‌لێن دوای شو‌کی (صه‌مه) جه‌نگی دووه‌می جیهانی، ئەم شو‌که گه‌رن‌گه‌ترین تاییه‌قه‌ندی خو‌ی هه‌بوو، چونکه به‌یه‌که‌جاری په‌یوه‌ندی ده‌وله‌تی له‌هاله‌تی تاک‌ه‌وه را‌کێشا بۆ هاله‌تی کۆ و به‌سه‌ره‌تای گۆڕانکاریه‌کی گه‌وره ده‌ژمێردێت.

له‌وسه‌رده‌مه‌دا پێکهاته‌ی سیاسی/ئابووری و سه‌ربازی عێراق به‌شێوه‌یه‌ک بوو که سه‌ربازه‌کان و ته‌ی کۆتاییان ده‌ووت و ئەم گۆڕان و وه‌رچه‌رخانه ده‌سه‌لاتی ئەوانی زیاد‌کرد، بۆیه گۆڕانکاریه‌کان به‌شێوه‌یه‌ک پێشه‌که‌وت که په‌یوه‌ندی ده‌وله‌ت به‌ئاراسته‌ی به‌هێز‌کردنی ده‌سه‌لاتی سه‌ربازی، زۆرداری، ترس و هه‌ره‌ش و له‌ناویاندا هه‌ره‌ش بۆ سه‌ر دراوسێ‌کان بووه به‌شێک له‌سیاسه‌تی ئەم ده‌وله‌ته، ئەم بیر‌کو‌دنه‌وه سه‌ربازیه‌ لای ده‌سه‌لات‌دارانی عێراق له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتی‌کی نی‌وده‌وله‌تی‌ه‌وه به‌هێز‌ده‌کرا، له‌بەرنه‌وه په‌یوه‌ندی ده‌وله‌ت له‌کۆپه‌لیه‌کی زۆر کورته‌دا به‌شێوه‌ی ناو‌خو‌یی و جیهان لەسەر یه‌که‌تر هاو‌جووت ده‌بوو، به‌جۆرێک که گۆڕانکاریه‌کان شو‌تێکه‌مو‌تووی پێکه‌مه‌ریکی کاتی‌بوون، به‌بێ نه‌وه‌ی که په‌یوه‌ندی وڵات گۆڕانی زۆری به‌سه‌ردا‌ییت، په‌یوه‌ندی‌داری نه‌ته‌وه‌یی لەسەر ب‌نه‌مایی جیهانی ئامانجی س‌تراتیجی وو‌ش‌کانی بو‌خو‌ی

وهرگرت که وهرده وردد کاریگه‌ری لاسر ولاتانیتری ناوچه‌که به‌جینه‌نشت له‌وانه سوریا، نهم دوو ولاته به‌هۆی جیاوازی حیزبیه‌وه له‌یه‌کتر جیا‌بوونه‌وه، نه‌و په‌یوه‌ندیاریه‌ی که به‌دریژایی قه‌یرانه‌کان که عی‌راق رووبه‌رووی بووه‌وه، توانی خۆی بگه‌یه‌نیت به‌ناماځی س‌تراتیجی ووشکانی، له‌کاتی‌کدا خۆ‌گۆځان‌دن و به‌کیارچمیی دانیش‌توانی ولات به‌مه‌به‌ستی گۆ‌زان بۆ ه‌یژنکی یه‌ک‌گرتو وهر‌که‌وت. به‌هه‌مان ناراسته، عی‌راق له‌م به‌واره‌دا جار‌جار فشاره‌کانی ده‌خسته س‌ر دراوس‌یکانی، که ده‌یویست ناماځه س‌تراتیجیه جیهانیه‌کانی ه‌یژنی ووشکانی له‌پ‌نگا به‌رز‌کردنه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و په‌ره‌پ‌شدانی ناماځه نه‌ته‌وه‌یه‌کان س‌رم‌خ‌ب‌دات که له‌م پ‌نگایه‌وه تاراده‌یه‌ک س‌ر‌که‌وتن به‌ده‌ست‌به‌ی‌نیت، نهم بارود‌وخه به‌خ‌تری له‌دروست‌بو‌ندا بوو که به‌رووخان‌دن یه‌ک‌یتی س‌و‌ق‌یتی پ‌شوو، ولاتانی‌ک که شو‌تی تاییه‌یان له‌س‌تراتیجی رۆ‌ژ‌نا‌وا و رۆ‌ژه‌لات‌دا هه‌بوو که‌وتنه ژ‌یر‌کاری‌گه‌ریه‌وه، له‌م به‌اره‌دا عی‌راق پ‌یش سووریا که‌وته ژ‌یر‌کاری‌گه‌ریه‌وه، نه‌و روودا‌وانه‌ی که له‌پ‌ش‌دا‌رویدا به‌یه‌ک‌جاری ناماځه‌کانی که له‌یری فرمان‌ه‌روایانی نهم ولاته و سیسته‌می حکومه‌ته‌که‌ی وک کۆمه‌ل‌نکی حیزبی کاریان‌ده‌کرد و گۆ‌زانیان به‌س‌ردا‌هات چون‌که بیر‌کردنه‌وه‌ی س‌مه‌داتی که بووه‌هۆی په‌یدا‌بوونی حیزبی به‌ع‌س و پ‌ن‌که‌ت‌نانی حکومه‌ت و دیاری‌کردنی په‌یوه‌ندی حکومه‌ت بوو، رووخان و به‌ل‌گه‌ی مانه‌وه‌ی نه‌ما که له‌ژ‌یر کۆمه‌ل‌نک ه‌یژه به‌ر‌گریدا هه‌می‌بو. له‌نه‌جا‌م‌دا به‌هۆی نه‌مانی نه‌و پ‌شتیوانیه‌ی له‌رووی س‌تراتیجیه‌وه هه‌می‌بو، عی‌راق بۆ مانه‌وه‌ی خۆ‌گۆځان‌دن به‌ش‌یه‌یه‌ک که ناته‌بابوو، ناچار‌بوو له‌ولاتانی ناوچه‌که نزیک ی‌تته‌وه و له‌م به‌واره‌دا ده‌یه‌و‌یت له‌به‌ش‌یک له‌وبابه‌تانه‌ی که په‌یوه‌ندیاری س‌مه‌داتی‌یه هه‌لو‌ه‌ش‌یت‌تته‌وه که به‌ش‌یه‌ی نمونه به‌بن ه‌یچ س‌مه‌ر‌ج‌نک له‌گه‌ل دراوس‌ی عه‌ره‌ب و ناعه‌ره‌به‌کاندا روویدا. به‌س‌رم‌خ‌دان له‌گۆ‌زان‌کاریه خ‌یرا نیوده‌وله‌تیه‌کان و روودا‌وه‌کان که له‌م ولاته‌دا روویاندا ده‌ی‌ت چاوه‌روان ب‌کر‌یت عی‌راق له‌په‌یوه‌ندیه‌کانی خۆی ت‌یروانینی تازه‌ی هه‌ی‌ت.

هه‌ره‌شه‌کان؛

یه‌ک‌نک له‌فاکته‌ره گ‌رن‌گه‌کان که به‌ش‌یه‌ی به‌ر‌ف‌راوان کاریگه‌ری لاسر پ‌ن‌که‌اته‌ی سیاسی ولاته‌کان به‌ش‌یه‌ی پ‌استه‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ به‌ج‌یده‌ه‌یل‌یت مه‌سه‌له‌ی هه‌ره‌شه‌یه، هه‌رچه‌نده هه‌ره‌شه‌کان به‌ش‌یه‌ی کلاسیکی خۆی کاریگه‌ری له‌س‌ر‌ژیانی نه‌ته‌وه‌یی ولاته‌کانه که م‌ب‌زه‌وه به‌لام به‌ته‌واوی له‌ناونه‌چ‌روه، گ‌رن‌گ‌ترین ته‌وه‌ری ناماځی س‌تراتیجی س‌مه‌ریازی پ‌شت به‌هه‌ره‌شه‌کانی س‌مه‌زه‌وی ده‌به‌ست‌یت، له‌م به‌واره‌دا هه‌رس‌ن پ‌ت‌وه‌ری ناوخ‌ت‌یی، ناوچه‌یی و جیهانی راسته. له‌را‌بر‌دوویه‌کی تاراده‌یه‌ک دوردا س‌مه‌هل‌دانی هه‌ر قه‌یرانی‌ک له‌ناوچه‌کانی جیهان به‌هه‌ره‌شه‌ی سنوره سیاسی و نیوده‌وله‌تیه‌کان ده‌ست‌پ‌یده‌کرد، نهم مه‌سه‌له‌یه تانی‌ستاش به‌جۆ‌رن‌یک هه‌ر‌ماوه، به‌لام به‌ت‌یروانینی‌ک له‌رو‌تی گۆ‌زان‌کاری جه‌نگه‌کان و گۆ‌زانی‌ک که له‌ناماځه‌کانی د‌یته پ‌شموه، هه‌ره‌شه‌ی سنوره سیاسی‌ه‌کان نه‌م‌رۆ به‌ش‌یکه له‌ناماځی س‌تراتیجی جه‌نگه ی‌سنوره‌کان، له‌تاییه‌قه‌ندیه‌کانی نهم جه‌نگانه نه‌وه‌یه‌که سنوره‌کان گۆ‌زانیان به‌س‌مه‌رداد‌یت، ج‌نگای

فاکتهره ناوخۆیه هه‌ڕه‌شه نامیزه‌کان:

فاکتهری ناوخۆیش بۆ دوو بهشی سه‌ره‌کی دابه‌ش ده‌کرت که بریتیه له‌فاکتهری مرۆیی و سروشتی، بۆیه لیکۆلینه‌وه له‌یه‌کبه‌یه‌کی سه‌رچاوه‌کانی هه‌ره‌شه ده‌توانیت یارمه‌تی ولات له‌وه‌رگرنتی رێکاری گونجاو که پێسته بۆ کۆدی جیوپۆله‌تیکی بدات، له‌به‌رنه‌وه نه‌گه‌ر ولاتێک نه‌توانیت سه‌رچاوه‌کانی هه‌ره‌شه به‌باشی بناسیت و هه‌لیسه‌نگینیت، ناتوانیت به‌شیه‌یه‌کی ژیرانه ڕووبه‌ڕووی بیتمه‌وه.

عێراق له‌رووی پێکهاته‌ی مرۆیه‌وه هه‌مه‌چه‌شنه و نه‌م پێکهاته‌یه‌ش هه‌لومه‌رجێکی ناله‌باری سروشتی و ناسازگاری پێهه‌خشیوه، به‌لام نه‌گه‌ر چاویک بگێرین به‌مێژووی دروستبوونی ولاتی عێراقدا بۆمان ده‌رده‌که‌وت که نه‌م فاکتهری مرۆیه به‌تایبه‌ت نه‌ژادی کوورد نه‌ک ته‌نیا بۆ عێراق وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی هه‌ره‌شه ڕۆژی کاریگه‌ر ده‌بینیت، به‌لکو ولاتانی ئێران و تورکیا و سوریا س‌ه‌باره‌ت به‌م هه‌ره‌شه‌یه له‌ناامیدا نین، که له‌ماوه‌ی جیا‌جیای مێژوویدا نه‌م فاکتهره ڕۆژی له‌م‌ریان هه‌بووه.

ب‌ه‌مه‌رج‌دان له‌پێگه و شوێنی عێراق، نه‌م پێکهاته مرۆیه هه‌ندیک‌جار به‌شێک بووه له‌ناما‌نجی س‌تراتیجی جیهانی، به‌هه‌مان هۆ نیستا چاره‌سه‌ری کێشه‌ی کوورد له‌عێراق چووته ده‌ره‌وه‌ی سنووری نه‌م ولاته و له‌سه‌ر ناستی جیهان قه‌سو باسی لێوه‌ده‌کرت، بۆ ولاتانی‌تری ناوچه‌ک واته‌ تورکیا نه‌م سه‌رچاوه‌ی هه‌ره‌شه‌یه ته‌نیا لایه‌نی ناوخۆیی هه‌یه و له‌هاریکاری و یارمه‌تی نی‌وه‌ده‌وته‌ی به‌دوره، نه‌مه له‌کاتی‌که‌دا‌یه که ڕێژه‌ی هه‌ره‌شه له‌سه‌ر تورکیا هه‌م له‌رووی قه‌باره‌وه زیاتره و هه‌م له‌رووی ڕووبه‌ڕووی خا‌که‌وه زیاتره، به‌هه‌مان شێوه ئێرانیش هه‌روه‌ک تورکیا به‌په‌له‌یه‌کی که‌مه‌تر نه‌م هه‌ره‌شه‌یه‌ی له‌سه‌ره، له‌به‌رنه‌وه ده‌بینیت عێراق له‌م باره‌یه‌وه هه‌ره‌شه‌ی زیاتری له‌سه‌ره، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی هه‌ولده‌دات نه‌م کێشه‌یه به‌شیه‌ی نیشتمان‌ی به‌بێ ناما‌ژه‌کردن بۆ نه‌ژاد له‌ولاتدا چاره‌سه‌ربکات، حکومه‌تی عێراق پێوا‌یه نه‌م هه‌ره‌شانه دروست‌کرا‌وی ده‌ستی بێگانه‌یه و می‌للته‌ی عێراق به‌پێکهاته‌و و تایبه‌تمه‌نی جیا‌وا‌زه‌ی دانیش‌توانه‌وه له‌ژێر یه‌کده‌سه‌لاتدان و هه‌موویان خوا‌زیاری به‌ده‌یه‌تانی ناما‌نجه نیشتمانیه‌کان و پاراستنی ژیا‌ن و به‌رژه‌وه‌ندی نیشتمانین، هه‌رچه‌نده تانیستا بۆ به‌ده‌یه‌تانی نه‌م ناما‌نجه سه‌رکه‌وتوو نه‌بووه به‌لام حکومه‌ت نایه‌وه‌یت خۆی فاکته‌ریته بۆ به‌هێزکردنی نه‌م سه‌رچاوه‌ی هه‌ره‌شه‌یه.

فاکته‌ری دووه‌می سه‌رچاوه‌ی هه‌ره‌شه‌ی سه‌ر عێراق ناوه‌نده‌کانی کۆبو‌ونه‌وه‌ی مرۆیه له‌باشو‌ری عێراقدا، که له‌رووی بیر‌کردنه‌وه و نه‌ندیشه‌وه له‌ناوچه‌کانی ناوه‌راستی ولات جیا‌وازن و له‌گه‌ڵ ده‌رکه‌وتنی شۆ‌ڕشی نی‌سه‌می له‌ئێران جێگای تایبه‌تیان په‌یدا‌کرد، شوێنی جو‌گرافیای نه‌مان (واته‌ شیع‌ه‌کانی عێراق - وه‌رگێ‌ر) به‌شیه‌یه‌که جیا‌وا‌زه له‌سه‌رچاوه‌ی هه‌ره‌شه له‌با‌کو‌ر که رێکاری سیاسی نابو‌وری هه‌یه، هه‌روه‌ها رێکاری سه‌ربازی کاریگه‌ری له‌رێکاری سیاسی و نابو‌وری زیاتره، به‌جۆ‌ریک که نه‌مه خالی لاوا‌زه بۆ نه‌م

سرچاوهی هه‌ره‌شمیه، به‌هۆی بێتوانایی له‌رووبه‌رووبوونه‌وه‌دا ده‌پێورت مه‌گهر له‌رێنگای کۆمه‌لگای نێوده‌وله‌تیه‌وه‌ پارێزگاری لێ‌بک‌ریت، هه‌له‌یه‌ ده‌وله‌تی عێراق ده‌توانیت له‌م باره‌یه‌وه‌ رێک‌کاری سیاسیی و نابووری بۆ چاره‌سهری کاتی مه‌سه‌له‌که‌ وه‌ک چالاکی دوا‌خستنی سودی لێ‌وه‌رب‌گ‌ریت و نه‌مه‌ش به‌دراوسێ رۆژه‌لاتیه‌که‌یه‌وه‌ (نێران) په‌یوه‌سته، هه‌تا نه‌ندازه‌ی په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ دراوسێ‌که‌ی فراوانبێت رۆلی هه‌ره‌شی باشور که‌م ده‌بێت، له‌وانه‌شه‌ رۆژێک بێت به‌تماوی ئهم هه‌ره‌شمیه‌ به‌ر‌ه‌یتسه‌وه‌، ئهم بیرکردنه‌وه‌یه‌ له‌م سرچاوه‌ی هه‌ره‌شمیه‌ له‌گه‌ڵ نامانجی ستراتیجی جیهانی‌شدا هاونا‌هه‌نگی هه‌یه‌.

له‌ناوفاکته‌ره‌ ناوخۆیه‌کاندا فاکته‌ری سروشتیش وه‌ک سرچاوه‌یه‌کی هه‌ره‌شه‌ ده‌ژمێردریت که‌ له‌ناوئهم فاکته‌ره‌ سروشتیه‌انه‌دا ده‌رامه‌تی ژێرزه‌وی به‌تایبه‌ت نه‌وت شونیتیکی تایبه‌تی هه‌یه‌ و تانه‌م‌پ‌رۆش به‌رده‌وامه‌، نه‌گهر ئهم و‌لاته‌ نه‌توانیت تێبینه‌ جیوپۆله‌تیکیه‌کانی نه‌وت چاودێریی‌کات، به‌دلتیایه‌وه‌ وه‌ک سرچاوه‌یه‌کی هه‌ره‌شه‌ کارده‌کات.

فاکته‌ره‌ ده‌رک‌یه‌ هه‌ره‌شه‌ نامێزما‌کان:

دیاریکردنی کۆدی جیوپۆله‌تیکی له‌به‌رامبه‌ر قه‌له‌مه‌ری‌وه‌ی جوگرافییای جیاوازه‌، هه‌روه‌ک ئه‌وه‌ی ناماژه‌ی بۆکرا پێوسته‌ کۆدی جیوپۆله‌تیکی ناوخۆیی و ناوچه‌یی و جیهانی له‌په‌یوه‌ندیه‌کی گونجاوداین، مه‌سه‌له‌کانی ده‌ره‌وی سنوری و‌لاتی عێراق ده‌ک‌ریت لایه‌نیکی ناوخۆیی و لایه‌نیکی نێوده‌وله‌تیان هه‌بێت، هه‌ردووکیان بۆ عێراق په‌یامی جۆراوجۆریان هه‌یه‌ و له‌پارێردوودا له‌ناوچه‌ی جیا‌جیا به‌شیه‌وی به‌شبه‌ش کاریانکردووه‌، عێراق له‌کۆتایی سنوری باشوری رۆژه‌لات له‌قورنمه‌ تا فاو به‌ درێژی نزیکه‌ی (۳۰۰) کم، که‌ شه‌تولعه‌ره‌ب به‌شیک له‌سنوری هاوبه‌شی نێوان عێراق و نێران بێتکه‌ده‌هێنیت، پێ‌په‌وی ئهم رووباره‌ له‌هر لایه‌ک توانای که‌شتیوانی هه‌یه‌، به‌لام ئهم یه‌که‌یه‌ له‌شونتی نه‌مانی رووباری (خین) تێکه‌ده‌چیت، له‌نه‌خامدا ده‌ست‌گرتن به‌سهر حاکمیه‌تی شه‌تولعه‌ره‌بدا به‌شیکه‌ له‌نامانجی ستراتیجی سه‌ربازی ئهم و‌لاته‌ و ده‌یه‌ته‌ جینگای جه‌خت‌کردنه‌وه‌ له‌سهری، به‌م هۆیه‌وه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نێوان هه‌ردوو و‌لاتی عێراق و نێران ئالۆزبێت به‌دواداچون بۆ ئهم کۆده‌ جیوپۆله‌تیکیه‌ هه‌له‌ده‌ستن به‌هه‌نگاوی به‌ر‌گ‌رتن.

هه‌روه‌ها نامانجی نێوده‌وله‌تی ئه‌مه‌ له‌قوناغه‌ جیا‌جیاکاندا جیاوازه‌ بووه‌، له‌سالی (۱۹۵۸ تا ۱۹۸۹) تێکشکانی نیسرائیل له‌نامانجه‌کانی بووه‌ ئه‌وه‌ی بۆ خۆی وه‌ک هه‌ره‌شمیه‌کی جیهانی سه‌یری کردووه‌ و هه‌ولیداوه‌ سه‌باره‌ت به‌م ستراتیجه‌ له‌تماوی توانا ناوچه‌یی و نێوده‌وله‌تییه‌کانی خۆی سو‌ود‌ه‌ر‌گ‌ریت، به‌لام له‌دوای سالی (۱۹۸۹) نامانجێکی گ‌رن‌گ‌تر جینگای ئهم نامانجه‌ی پێش‌وه‌ی گ‌رت‌وه‌ له‌به‌رنه‌وه‌ کۆدی جیوپۆله‌تیکی نێوده‌وله‌تی ئه‌و له‌گه‌ڵ پێ‌وه‌ری جیهانی رووبه‌رووبووه‌وه‌، له‌جه‌نگی دووه‌می که‌نداودا ئهم هه‌ره‌شه‌ نێوده‌وله‌تییه‌ له‌نزیکه‌وه‌ هه‌ستیه‌ت‌ک‌را و تانه‌م‌پ‌رۆش به‌رده‌وامه‌.

بیت له بمرامبر همره شه کاند، چونکه له گهل مۆدیلی جیهانی هاونا ههنگی نییه، نه گهر عیراق نه توانیت لهم کاته ههستیاره دا له کۆتایی سه دهی بیستم خۆگۆنجانندن له نیتوان ناما بجه ناوخۆیی و ناوچهیی و جیهانیه کانی خۆیدا بهر قهرار بکات، نابیت چاره روان بکرت که زه مینهی جیوپۆله تیکی لهم بواره دا توشی هیرش نه بیته وه.

ناراسته یهك سه باره ت به جۆره ی رۆبه رۆبوونه وهی هه ره شه کان :

به تیروانین له ره وتی گۆرانکاریه کانی جیهان و شینه کانی رۆبه رۆبوونه وهی قهیرانه کان تیبینی ده کرت که گۆران و گۆرانکاریه کی بنهره تی سه باره ت به لابر دنی قهیرانه کان و هه ره شه کان و کیشه کان تیری به مجۆره هاوتۆه ناراه، تاپیش روخانی یه کیتی سۆفیت رۆبه رۆبوونه وهی هه ره شه کان له ههر ناستیکدا بویت هاو رابوه له گهل لیکدانه وه و لیکۆلینه وهی هه مه لایه ندایه، بۆیه بچو کرتین گویتینه دان بۆته مایه ی دروستبوونی کیشه یه که قهره برونه کرا وه ته وه، به لام نه و گۆرانکاریه ی که له جیهاندا دوا ی روخانی یه کیتی سۆفیت له حاله تی دروستبووندا یه نه وهی سه لماند که ده بیت بۆ رۆبه رۆبوونه وهی ههر هه ره شه یه ک ناراسته ی هاونا ههنگی به ره وتی گۆرانکاریه کان له دنیا دا بگرین، جهنگی دووه می که ندا و پێشنه وهی له رۆوی کرداریه وه ده ستبیکات، له ریگی گه رانه وهی نێوده وله تی و لایه نه په یوه ندیاره کان به شیه یه ک خرایه روو که نه گهر به رۆبه رۆبوونه وهی به هیز نه بیت ره وتی گۆرانکاری جیوپۆله تیکی جیهان ده خاته مه ترسیه وه که له به ره وه ندی ولاتانی ناوچه که و جیهاندا نییه، به م هیه وه کاتیک زۆری ویست تا نه م بۆچونه توانی له سر ناستی جیاواز شوینی خۆی بکاته وه و تانه و کاته ی زۆریه ی ولاتان به شداریه کن له پلانی چالاکیه که دا و تابه ته واوی به ناما بجه ستراتیجی بهر چه کردار ناشان به ن و هیچ جۆره ههنگاوێک نه نین، سه ره پای نه وه به جۆرێک بهر نامه ریژی کرا که هه ندیک له ولاتانی ناوچه که هیچ بهر چه کرداریکی نه گونجا و ناهاونا ههنگ پێشان نه دن و هه تا هه ندیک له وانه به پیتی نه وهی بۆیان رۆونکرا بۆ وه به شداریان له نۆیه راسیۆنه که دا کرد، له کاتیکدا نه م مه سه له یه له گهل کۆدی ناوخۆیی نه وانه هاونا ههنگ نه بوو، به لام تانه و جینگایه ی که با به تی بیر کرد نه وهی جیهان بوو په یه رویان له ستراتیجیک گه وه ده کرد، بۆیه به بی هیچ گرفتیک نه م یه کیتی و هاویه یانیتیه به نه نجامی خۆی گه یشت.

عیراق به بهر په ویکردن له مۆدیلی جیهانی ده وایه بۆ دیاریکردنی کۆدی جیوپۆله تیکی خۆی ته واری نه و رۆوداو و گۆرانکاریانه ی له بهر چا و بگرتایه، گۆران و گۆرانکاریه که له به شی باشوری رۆژنا وای ناسیا دوا ی روخانی یه کیتی سۆفیت شیه ی گرتوه له هه موو ناوچه کان تیری جیهان زۆتره، له به ره وه شیه گرتنی راستی نه م گۆرانکاریه ده بیت به پیوه ری ناوخۆیی و ناوچهیی هۆشیارانه کار بکرت، چونکه نه مرۆ به مه ی ستراتیجیه کان تاناستیک زۆر له گهل یه کتر نزیک بوونه ته وه جگه له هه ندیک لایه نی بچو که نه بیت نا کۆکی له نیتوانیاندا نه ماوه. ده ره که وتوه که له رۆبه رۆبوونه وهی له گهل گۆرانکاریه کانی ناوچه که پێنج ده سه لات ی فعلی

جیهان لمیهک ناوچه‌دا که رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته زیاتر له‌هموو ناوچه‌کانیتر جینگای تێروانیینه و سه‌بارهت به‌روداو‌ه‌کانی عێراق و مه‌سه‌له‌ی ولاتانی که‌نداو نه‌مه جینگای تێروانیینه، بۆیه پێویسته عێراق یان هه‌ر ولاتیکیتری وه‌ک نه‌و ناگادار به‌رچه‌کردای خۆی بیت.

پێشنیاز و نوێاندنی رێکاره‌کان:

یه‌کێک له‌جیاوازیه‌ دیار و ناشکران، که له‌نیوان زانستی تازه‌ی جیوپۆله‌تیک و هه‌موو زانسته‌ هاوشیوه‌کانیدا هه‌یه نه‌وه‌یه که زانستی مرۆفایه‌تی و کۆمه‌لایه‌تی مه‌سه‌له و کێشه‌کانی که له‌ناوچه‌یه‌ک یان یه‌که‌یه‌کی سیاسی له‌گه‌ڵ نه‌و به‌رکه‌وتنیان هه‌یه، نه‌و کێشه‌یه به‌شێوه‌ی به‌ربلآو و ورد ده‌خه‌رته به‌رباس و لێکۆڵینه‌وه‌، به‌گوزارشتیکی ساده‌تر له‌خسته‌ن‌پرووی کێشه‌کان قه‌رارده‌گیریت و له‌ه‌واری پ‌س‌پ‌ر‌یه‌کانیدا ناره‌زووی به‌ربلآوی ده‌کات و به‌ب‌ی نه‌وه‌ی که بوون یان نه‌بوونی پ‌یک‌دادان و هاو‌به‌ش‌یک‌ردن به‌خه‌رته به‌رباس و لێکۆڵینه‌وه‌، له‌کاتی‌که‌دا که زانستی جیوپۆله‌تیک ده‌ره‌ق به‌کێشه‌کان جینگیره‌گیریت، تێبینی له‌سه‌ر هه‌موو مه‌سه‌له‌کان داده‌نیت، لێکۆڵینه‌وه‌ له‌کار و کاردانه‌وه‌کان ده‌کات و پاشان به‌سه‌رنه‌ج‌دان له‌پ‌ت‌وه‌ره‌کان، چه‌مه‌که‌کان، پ‌یک‌هاته و هاو‌ک‌یشه پ‌یک‌هاته‌وه‌کان ر‌یک‌ار ب‌ۆ چاره‌سه‌ری کێشه‌کان ده‌خاته‌رو، ر‌استه له‌وانه‌یه نه‌م ر‌یکاره کێشه‌که له‌سه‌دا‌سه‌د لانه‌بات، به‌لام تا ناستیکی بالا به‌سووده، ب‌ۆیه نه‌م لێکۆڵینه‌وه‌یه هه‌ولده‌دا له‌م دیاره‌یه سوود‌ه‌به‌ری‌گیریت.

هه‌ر دیاره‌یه‌که له‌جیهاندا له‌ژێر کاریگه‌ری دوو فاکت‌مه‌ردایه که‌یه‌ک‌ت‌کیان ر‌ه‌ه‌ندی کاته و نه‌و‌یت‌ریان ر‌ه‌ه‌ندی شوینه، مه‌به‌ست له‌کات م‌ی‌ژوووه و شو‌ت‌ن‌یش جو‌گراف‌یایه، وه ه‌یچ کاتی‌که نه‌م دوو ر‌ه‌ه‌نده له‌یه‌ک‌تر جیا‌نا‌بنه‌وه، له‌به‌رنه‌وه‌یه که ولاتانی جیهان ناچارن له‌دیاری‌کردنی س‌تراتی‌جی جیوپۆله‌تیکی خ‌ویان نه‌م دوو ر‌ه‌ه‌نده له‌به‌رچاوب‌گ‌رن و له‌بار‌یت‌دا باب‌ه‌ت‌یت‌ری ب‌ۆ زیاده‌ناک‌ریت.

نه‌گه‌ر نه‌م به‌نه‌ما و به‌ر‌که‌رنه‌وه‌یه له‌به‌رچاوب‌گ‌رن هه‌ر ولاتی‌که که به‌سه‌و‌یت به‌ر‌وه‌ه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی له‌چوارچ‌یوه‌ی په‌یوه‌ندیه ن‌ی‌وده‌وله‌تیه‌کان به‌مه‌به‌ستی گه‌یش‌ت به‌لایه‌نی زۆری به‌ر‌وه‌ه‌ندی ژیا‌نی بیاری‌ت‌زیت، ناچاره که لایه‌نی که‌می نه‌م دوو ر‌ه‌ه‌نده (کات و شو‌ت‌ن) له‌به‌رچاوب‌گ‌ریت، ب‌ۆیه له‌خسته‌ن‌پرووی پ‌ێشنیازه‌کان نه‌م به‌نه‌مایه به‌ته‌واوی له‌به‌رچاوو ده‌گیریت، نه‌ر به‌شه‌ی ب‌ۆ زیاده‌گیریت به‌سه‌رنه‌ج‌دان له‌گ‌ۆران‌کاریه‌کان ئاماژه‌ی ب‌ۆده‌ک‌ریت.

هه‌روه‌ک له‌پ‌ێشه‌وه باس‌کرا، عێراق خاوه‌نی دراوس‌تییه که هاو‌به‌شی و ناهاوشه‌ی زۆری له‌گه‌ڵ نه‌و ولاتانه‌دا هه‌یه، یه‌که‌م عێراق که‌وت‌ۆته ناوچه‌یه‌که‌وه که م‌ی‌ژوووه‌که‌ی س‌ابه‌سات له‌جینگ‌یربو‌وندایه و جو‌گراف‌یا‌که‌شی به‌ش‌یوه‌یه‌که که جیوپۆله‌تیکی ناوچه‌یی و ن‌ی‌وده‌وله‌تی کاریگه‌ری له‌سه‌ره، له‌م به‌وا‌ره‌دا فاکت‌مه‌ری تاییه‌ت زۆرب‌وو که له‌ما‌وه‌ی دوو‌ه‌زار س‌الی م‌ی‌ژووی تۆمار‌ک‌راوی نه‌م ناوچه‌یه‌دا کاریگه‌ری له‌سه‌ر ده‌رونی مرۆقه‌کانی به‌ج‌یه‌ت‌ش‌ت‌وو، له‌به‌رنه‌وه هه‌ر ر‌ه‌وت‌یک ب‌ۆ کرانه‌وه‌ی جیوپۆله‌تیکی عێراق

بهرتەر پرو دهبیت همەرو نەم تیببینانە لە بەرچاویگریت، چونکە پەمیو نەدیەکانی نەم فاکتەرە لە ناستیکدا یە
کە نادیدە گرتنی نەمانە هەتا بۆ ماوێهەکی کورتیش نامەکینە، بۆیە بەسەر نەجەدان لەو مەسەلەنە ی لە پێشەوێ
ناماژە ی بۆکرا دهبیت پێشنیازەکانی پەمیو سەست بە ستراتیجی عێراق کە لە گەڵ دراوسێکانی هەبەتی
بهرتەر پرو.

ناسۆی ستراتیجی هاریکاری نێوان عێراق و تورکیا:

بەسەر نەجەدان لە ناو نەدی هاو بێشی هەردوو ولات لەبا کوری عێراق، تۆبۆگرافیای ناوچە کە بە جۆری کە
کە هەر دوو ولات تەواو کەری یە کترن، عێراق لە پروی نابووری یەو دهبیتت بازارێکی باشبیت بۆ تورکیا،
نەمە لە کاتیکدا یە کە بە شێک لە تۆری گواستەوێ و گەیانندی پتووستی عێراق بە ناو خاکی تورکیادا
تێدە پەرت، نەمڕۆ تۆری پەمیو نەدیەکان بە هەر شێوێهە ک بیت بە شاخوێنەری ژبانی ولات دهبیتدرت و
دەتوانیت پروی مەترسی گەوێهێ بکاتەوێ، چونکە جێگرتەوێ نەمە پتووستی بەدوو فاکتەری
گرنگی وە ک سەرمایە و کات هەبە کە لە دا بینکردنی نەم دوو خالە کێشە دروست نەکات، سەرەرای نەوێ
پەمیو نەدی و شکانی لەرێگای هێلی ناسنی لە گەڵ سوریا واتە رێگای (بەغدا- دیمشق) بە جۆری ک دانراوێ کە
راستەو خۆ پەمیو نەدیە کە بەر قەرار نایت بە لکو دا بینکردنی لەرێگای تورکیا و یە، لە جەنگی یە کە می
جیهانیەوێ تانەمڕۆ نەم خالە لاوازە جیو پۆلەتیکە بوونی هەبە.

لەبەر نەوێ نەمڕۆ کە ولاتان لە هەولدان بۆ فراوانکردنی تۆری پەمیو نەدی نەم نەبەکانی خۆیان لە گەڵ
دراوسێکانیان پەمیو نەدی دهبست بەتایبەت لە گەڵ نەم دراوسێیە کە خاوەنی ژێرخانی نابووری باشە، نەم
پەمیو نەدی جیو پۆلەتیکە دهبیتت بۆ هەردوو ولات سودەمنبیت، هەلبەت هەلومەجە کە وادەخوازێت کە
هەردوو ولات بەرۆهەندنی ستراتیجی خۆیان نەکەنە قوربانی بەرۆهەندی ستراتیجی جیهانی کە هیشتا
پایەدار نیە، عێراق دهبیت نەم شێوازی بێرکردنەوێهێ پەرەپێدات بە جۆری ک کە بتوانیت کێشە ی مۆسی و
گەردبوونەوێ دانیشتوانی دهلەتە دراوسێکانی هاو تەبکات، نەگەر عێراق بتوانیت نەم پێشنیازەکانی
خواروێ بە قۆناغی کارکردن بگەیهێنیت، لایەنیکەم لە گەڵ ولاتانی دراوسێی خۆی دهبیتت بە هاوسەنگی
ستراتیجی بگات.

١- مەسەلە ی کورد لە گەڵ تیببینە جیهانیەکان هاو نا هەنگە و بە هێچ جۆری ک لەم دەرپرێنە
مۆرفانەبە کە دوو چاری قەیران بووێ سودو وەر نەگرت، بە لکو دهبیتت خاوەنی رەوت بیت کە لەم رەوتە دا
تیببینی ولاتانی جیهانی کە وروژنەری نەم گزێبە نەتەوێیانە بوون و رەدەوێ لاواز بیت و بتوانیت
لە نەجەمدا لەبەینی بەرت.

٢- سەبارەت بە پەمیو نەدی نابووریەکان، تورکیا ولاتیکە کە نەم تواناییە هەبە کە لە پروی
فراوانکردنی چالاکی کشتوکالی و ناژەلداری یارمەتی بەرچا و بە عێراق پێشکەش بکات، بەتایبەتی کە

همردوو ولات لهوناوچميه كه لهگهڼ يه كترى پميوهستن ژيرخاني پمروپيداني نابوروى نازه لدارى شو باشترين شپوهى بمرهمهپيتان هميه.

۳- لهگهڼ نه وهى بهندهرى نه سكه ندهرونهى توركييا رووبه پرووه لهگهڼ كيشميه كى جيوستراتيجى جيهانى، به لام بؤ عيراق كيشميه كى دروستناكات، نه گمر هه ولېدرېت بؤ گواستنموى لولهى نهوت به مېه بېستى زيادكردنى ناردنه ده وهى بهرهم بېت، چونكه شم شويته كه متر ده كمېته مېدانى همېه شموه به شپوهى جيهانى بمرگرى ليره ده كړيت رووبه پروونايتموه وهك ناوچه لاوازه كانى باشورى پوژناوا ناسيا، له م رووه وه كه توركييا به ناراسته پمروپيدان و بمرزكردنه وه ناستى گوزهران و گهيشتن بېستانداری نهو رووبى پتويستى به هه لسمنگاندنى دهره كى هميه و هيچ يه كيك له ولاتانى دراوسينى نهو هه لومرجهى نيبه كه بتوانيت يارمهتى بمرچاو بهو ولاته لمرووى نابورويىموه بكات، بويه شم پتويستيه نابورويى توركييا ده توانيت هوكارتك بېت بؤ لابرډنى نهو كيشه جيوپوله تيكيه عيراق و پميوه نديه كى گونجاوى ده بېت و نه نجاميكي باش به ده ست بېنيت، خالى پوزه تيف نهويه كه له ابردوويه كى نهك زوردور پيشانمانده دات كه توركييا بمرزوه وندى نه توهيى خوى ناكات بمقوربانى بمرزوه وندى ناوچه كه نه مېش بؤ عيراق لايمنى باشميه و ده بېت له م بواره دا تېبكوشيت.

۴- بېه مای نابوروى عيراق چ به نندازهى كه م له بوارى پيشه سازى و چ به نندازهى زور لمبوارى كشتوكالى وابسته ميه به توركيياوه، چونكه زوريه توره كانى ئارديري كه له ناو عيراق هميه له بمرزاييه كانى باشور و باشورى پوژه لاتی توركيياوه (كوردستانى توركييا) سمرچاوه ده گرت، سمرچاوه كانى شم پروبارانه به هوى فاكتمرى جوگرافى و تزسوزگرافى تاييه تى توركيياوه كه كه وتوته به مرزاييه كانموه له هيچ هه لومرچيكا نهو زهويانهى كه ناويده دات همېه ش ناييت، لايمنى كم دوو پروبار كه وهك برپړه پشنى نابوروى كشتوكالى عيراقه له توركيياوه سمرچاوه ده گرت كه هه لكه مته جوگرافياييه كى عيراق قمرزاري شم دوو پروبارميه، به گوزارشتيكي ساده تر ژيان له ده شته كانى نتيوان دوو پروبار پميوه شته به م دوو پروبارميه، تا شم شويتهى كه توركييا تواناى زورتري هميه بؤ كونترول كردنى ناوه كه همرچوزه سرمايه گوزاريه كه له م باره يموه بؤ خه لكى توركييا جينگاى سه نجانده، بويه نه گمر عيراق بتوانيت به شپوهيه كى دنيايى پتيره وه ناوه كى رېنكېخات، ده توانيت نايندهى ولاته كى مسوگمر بكات، له م باره يموه كيشميه كى هميه كه عيراق ده توانيت بمر اكيشتانى متمانى توركييا به پلهى يه كه م پميوه ندى به كورده كانموه و به پلهى دووم پميوه ندى به ولاتانى ناوچه كموه هميه دنيايى له ناينده دا بؤ خوى فراهم بكات، تواناى سرمايه گوزارى جؤراوجؤر هميه بؤ غومنه لمرووى دنيا كورده وهى توركييا له دروستكردنى به نداوه كان و عيراق له بېشى نهوت و دامه زړاندنى پالاوگه ده توانيت سرمايه گوزارى به شپوهيه كى ناراسته بكات كه شم دووچوزه به شداريكردنه به تهره وهى ئاو پايه داربېت.

۵- نه گمر عیراق بتوانیت بالادهستی بهسر سروشتی نالهباری بانی پوژناوا بهجۆرتیک بکات له گهل تیبینیه ستراتجیه کان ناکۆک نه بیت تۆری ڕینگای ناسنی و ڕینگاویان بهناراستهی پوژناوای بهغدا فراوان و پهره پیدات نه مه یارمهتی گهشه کردن بهولاتانی دراوسێ ده دات و ده توانیت بهی هۆکاری جیوپۆله تیکی خۆی به کراوهیی بهیلتهموه.

ناسۆی ستراتجی هاریکاری نێوان عیراق و سوریا :

ولاتی عیراق له گهل سوریا هاوبهشی نایدۆلۆجی و مرۆیی و زه مینیان همیه، به تایبته تۆیوگرافیای سوریا به شیوهیه که که فاکتیری ههرهشی زۆر لاوازه، له لایه کهوه بهسرغبدان له وهی که دانوسانهکانی ناشتی له گهل نیسرائیل و کشانه وهی هیزهکانی نیسرائیل لهباشوری لوبنان، دهرکردنی عهبدولا نوچ لان سهرکردهی پ.ک.ک. له دۆلی بقاع و دهستگیرکردنی، سوریا نه و لاتهی که پۆلی (هاریتلاندی) بۆ ولاتانی عهرهبی دهیی، چووه دهرده وه که لهرابردودا دهیئرا نهیده توانی لهناینهدها وه که پکه بهری عیراق سهر بکریته، ههره ها نه م ولاته لههه لومه ج و پیکهاتهی سیاسی، نابووری، سهربازی و فهرههنگی عیراق سوودمه ندنیه، بۆیه نه گمر گۆرانکاریه که بهوشیوهیهی ناساوهی بۆکراوه بهردهوامی هه بیت پۆلی جیوپۆله تیکی سوریا گۆرانکاری زۆری بهسهردادیته، نه مه له کاتی که دایه که ولاتانی وه که نێران و عیراق به ته وهی جیوپۆله تیکی ناوچه که و جیهان ده ژمیردرین، هاوبه شییهکانی نێوان نه م دوو ولاته به مجۆره له خواره وه کورت ده کینه وه:

۱- یه کتیک له هاوبه شییهکانی نێوان ههردوو ولاته لایه نی مرۆیه، بهوشیوهیهی که ههردوو ولاته خاوه نی میژویه کی تارادهیه که هاوبه شن و ده توانین له ورژاندنی ههستی خه لکی ههردوو ولاته تیبینی بکهین.

۲- پیکهاتهی سهربازی ههردوو ولاته تارادهیه که هاوشیوه و له ماوهی (۳۰) سالدا شیوهی وه رگرتوه و بابه تیک نییه که له ماوهیه کی زۆر کورتدا شیای گۆران بیت، راسته له گهل ڕوخانی یه کیتی سۆفیت نه م مه سه لهیه بۆشایه کی دروستکردوه به لām لهناینهدها نه گمر زۆره پشتیوانی ڕوویا بۆ ههردوو ولاته چ لهرووی راهیتان و چ لهرووی لۆجسته وه دروستبیت.

۳- له دیدی نایدیۆلۆجیه وه ههرچهنده به هه لوه شانده وهی یه کیتی سۆفیت ههردوو ولاته ناچارده بن لهناینهدها پیاچونه وه به نامانجهکانی حیزبی بهعسدا بکه نه وه به تایبته شه وهی که په یوهندی به نیسلام ویری نیسلام وه همیه.

۴- پیکهاتهی سیاسی/نابووری ههردوو ولاته که تهۆته ژیر کاریگهری ڕووباری فوراتمه وه، نه م ڕووباره په یوهندی نه پچراوی به تورکیا وه همیه، بۆیه سه بارهت به تورکیا ده بیت ههردوو ولاته کاری یه کسان بکه ن و جگه له وه نه گمر به جیا کاریکه ن له بهرژه وهندی هه یچ لایه کیاندا نییه، بۆیه له هه لباردنی کۆدی

جیوپۆله تیکى له فاکتەرى سروشتیدا دەتوانیت زۆرباش لەرووی دابینکردنی ناسایشى هەردوو وڵاتدا بەمەبەستى کە مەکردنەوهى نامانجە جیۆستراتیجیەکانى سەبارەت بەتورکیا سوودوەرگرن.

بۆ بەهێزکردنی ئەم هاوبەشیانە و لاوازکردنی ناکۆکیەکان، فاکتەرى ئابووریى پۆل دەبینیت لەم بارەیهوه دەتوانین ناماژە بۆ لولەى ناردنەدەرەوهى نەوتى عێراق بکەین، داھاتیەک کە سوریا بەھۆى تێپەربوونى بۆرى نەوتى عێراق کە بەخاکەکیداتێدەپەڕیت دەستى دەکەویت بۆ وڵاتیکی وەک سوریا کە کیشەى دەسکەوتنى پارەى گرانبەھای ھەمە زۆر گرنگە بەتایبەت بۆ بەدەستھێنانى ئەم دەرامەتە ھێچ نەمرکومەسەرەفێکی تێناچیت، ئەگەر هەردوو وڵات بەمەبەستى بەهێزکردنی هاوبەشیە جیوپۆله تیکەکانى خۆیان لەوانە زیادکردنی ژمارەى بۆرى نەوتبەر یان باشکردنیان لەرووی چۆنیەتیەوه بارى سیاسى، ئابووری و سەربازى بەروە باشتر دەبات، چونکە ستراتیجى نەوتى وادەکات کەھۆکارى گواستنەوه و گەیاندى نەوت چ لەھۆشکانى و چ لەناوێى لەناسایشى ستراتیجیدا سوودی لێوەرگیریت، ئەم ناسایشە لایەنیکەم نەو زەویانەدەگرێتەوه کە بۆریە نەوتیەکانى پێدادەپروات، بوونى ئەم ناسایشە فاکتەرى دابینکەرى ئارامى و جیگیرى سیاسى/سەربازى وڵاتانە، ھەرۆک نەوهى کە تورکیا ئەم راستیە ستراتیجیە ھەستپێدەکات و لەژێر ھێچ ھەلومەرجێکدا نامادەنبێ دەستبەردارى بێت.

ناسۆى ستراتیجى ھاریکاری نیوان عێراق و عەرەبستانی سعودى :

عێراق لەگەڵ عەرەبستانی سعودى ھاوسنۆرە، کە لەرێبەردوودا بەھۆى بوونى ناوچەى بێلایەن کە لەنێوانیاندا بوو لەوانەبوو لەھەلبژاردنى کۆدى جیوپۆله تیکى ناوچەى بیانوو بۆ دەسەلات بێنیتەوه، بەلام دواى نەوهى کە ئەم ناوچەى لەنێوان هەردوو وڵاتدا داھەشکرا ھێچ کیشەىکى سنورى کە جێگای باسبیت لەنێوانیاندا نەماوه، لەسى سالى رابردوودا بەھۆى دژایەتییەک کە لەنێوان کۆدە جیوپۆله تیکەکانى ئەم دوو وڵاتەدا ھەبوو زھێزەکان لەم ناکۆکی کۆدە جیوپۆله تیکە سوودیان وەرگرتوو و نفوزى خۆیان تاناستیکى بەرز گەیاندوو، بەو واتایەى کە سنورى هەردوو وڵات سنورى ناوچەى نفوزى زھێزەکان بوو، ئەم ناکۆکیە کاتیەک دەرکەوتوو کە یەکیى سۆڤیى پێشوو کۆسپى لەبەردەم نامانجە جیوپۆله تیکەکانى رۆژئاوا لەرۆژھەلاتى ناوەراست دروستدەکرد نامانجیشى نەوہبوو کە ئەم وڵاتە بەرژووەندىەکانى خۆى ھەتا ئەگەر بەنەندازەى رۆژئاواش نەبێت بەلام تاناستیک بەشداری بکات، سەرئەنجام وڵاتە یەکگرتووەکانى ئەمەریکا ناچاربوو بۆ ھاتنەناوہوى یەکیى سۆڤیى لەرووی ئابووریەوه گلۆبى سەوز ھەلکات، بەلام لەھەلبژاردنى نەوهى کە کام وڵات خۆى لەیەکیى سۆڤیى نزیك بکاتەوه، عەرەبستانی سعودى خستەلاوہ بەو ھۆیەى کە شوێنى جیوپۆله تیک عەرەبستانی سعودى بەسەرئێشان لەپێکھاتە جیوپۆله تیکەکەى بەبەرئورد لەگەڵ وڵاتانیترى نەوتى کەندار جیاوازە. لەنەنجامدا کویتى بۆ ئەم مەبەستە ھەلبژارد و لەم پێکھاتەدا رۆسیا توانی بەرژووەندىەک بۆخۆى بەدەست بێنیت، دەرھەق بەمە رۆسیا بۆنەوهى ئەمەکدارى خۆى بسەلمینیت

لهجهنگي يه كه مي كه نداو نيه تپاكي پيشانداو به شداريكرد له پاريزگار يكردي كه شتیه نهو تېره كاني كوتدا، بويه تيبيني ده كريت كه عتراق له پيوست به دراوسى عمره بيه كاني خزي ده بيت زور تيبيني جيوړله تيكي له بمرچاو بگريت، به تاييه ت نهو ي كه جياوازي ديدگاكان نهم ناوچه هستياره كه هاونا ههنگي تيدا تارادهيك كيشه ي هيه، بير كړد نهو ي جيوړله تيكي عتراق و عمره بستاني سعودى هيچ كاتيك به بېلگه ي ميژووي و سياسى نه يتوانيووه به ته واوي هاو جووت بيت و نه گمر يارمه تيداني مروى له نيوانياندا هه بيت نهو هه لومر جيكي تاييه ته، هه رو ك نهو ي له جهنگي يه كه مي كه نداو يارمه تي بمرچاو له لايهن عمره بستاني سعودى و كوتنهو پتشكهش به عتراق كرا نه مه به ومانايه نيه كه نه مانه لهيك پتكهاته ي جيوړله تيكي ناوچه ميدان، بهلكو ناماخي نهوان نهو بهو كه قهيرياني دوايي له خويان دور بځه نهو.

په پوهنديه كاني عتراق و عمره بستاني سعودى ده توانريت له م بوارانه ي خواره ودا تيبيني بكرت:

۱- عتراق و عمره بستاني سعودى له مروى ميژوويوه هاو به شيان نيه هتا نه گمر بانهويت له كاتي لاوازي ده ولتمى عوسمانى له ناوچه كه بكولنهو ته تمني رويه كي هاو بهش له نيوان نهم دوو ولاته دا بووني سنوريكي دورودريزه و بمرچاو كه خويه خو په پوهنديه كاني نيوانيان ناراسته ده كات، نهو يتر بووني زمانى هاو بهش كه نه مانه له نوردو گايه كدا كوده كاتهو، هه لبت نه م خاله ناييت به هه ند ورنه گيريت كه نه م نوردو گايه روو له لاوازيه، چونكه كزيونهويهك نه رزمه ند كه خاوهني نامانج بيت و نه م نامانجهش لايهني هه رشه ي هه بيت، له بنه مادا پتكهتنياني نوردو گاي عمره بي يان كومكاري عمره بي يان پانه عمره بيزم كه يه كه مين ناماخي لابردي مه ترسي بوو له سمر كومه لگاي عمره بي كه به شتويه گشتي نيسرائيل له پيشينه ي مه ترسيه كانه، به لام له گهل به ره پيشه چوني دانوسانه كاني ناشتي و به رهو چاره سر كړدي كيشه ي عمره ب و نيسرائيل چاوه روان ناكريت كه ولاته عمره بيه كان له ژير نه م نالايه بز يه ك نامانج كوينه، هه رچه ند كه هاو بهشي زمان له پتكهاته ي هوز و عميره تدا كاريگري هيه، به لام به هوي نهو ي كه عتراق له مروى پتكهاتنيوه خاوهني خالي لاوازه له گهل پتكهاته ي كومه لايه تي نه م ولاتانه هاونا ههنگ نيه.

۲- تا نهو جيتگايه ي كه هاورده و ناردهني عتراق پشت به كندهار نه به ستيت رولي گرنگي عمره بستاني سعودى دواي توركي اهرده كه ويت، هه رو ك نهو ي له جهنگي يه كه مي كه نداو بز ماو بيه كي زور كورت به ي خرجي تيجوون عتراق ههولي گواسته نهو ي نهوتي عتراقيدا له ريتگاي بهندهري يه نبوع له سمر درياي سوور، نه گمر عتراق بتوانيت له ناينده دا ناردهني نهوت له م بعنده وه كه له مروى نه منيه وه گرنگه به ده ست بيتيت ده توانيت ناوچه ي نفوزي هيزه كان به به ستنهو ي نابووري له مروى سنور ناو ديرو بكات و باري ناسايشي به ده ست به يتيت.

عیراق دهبیت سمرنج له خالی میژوویی له پهبیره نډیه کانی له گڼل عمره بستانی سعودی له کؤدی جیوړله تیکیدا به ناراسته ی جیبه جیکردنی سیاسه تی دهره کی بدات، هرچهنده له ماوه ی نیوان جهنگی یه که می کهنداو و کؤتایی جهنگی دووهم نهم خاله تاریکه کیشی جؤراوجؤری پمیداکردووه به لام نهموی به لگمنه ویسته نهم دوو ولاته ناکؤکن له سمر گه یشتن به نامانجه ستراتیجیه ناوچمی و جیهانیه کان، یه کینکیان ریشه ی پیکهاته ی سیسته می حکومته و نه یتریان نهویه که همریه کیمیان ده که ویتنه ناوچه ی نفوزی ولاتانی زلمیزی دژیه که وه که نهم ولاتانه به به لگمی جوگرافی که زیاتر سروشتی و نابووریه ناتوانیت سیاسه تی جیهانی خؤی به تاییه ت لمرؤژه لاتی ناوهر است به ته واوی ناراسته بکات، بؤغونه ههموو ولاتانی نه ندامی بلؤکی رؤژناوا گه یشتونه ته نهم باوهری که ستراتیجی وهرگیراو سبهاره ت به ولاتانی کهنداو ته واوه به لام له نیوان ولاتانی نه وروپا له لایه ک و نیوانی نه ممریکا و نه وروپیه کان له لایه کیتروه جیاوازی بؤچورن همیه، ههموه ها نهم جیاوازی بؤچوانه له نیوان ولاته یه کگرتووه کانی نه ممریکا و پروسیا سبهاره ت به عیراق و عمره بستانی سعودی هیچ وه ختیک یه ک شیوه نه بووه و تانهو جیگایه به ره ویتش دهرات که زهره ر به نامانجه ستراتیجیه کانیان نه گه یه نیت، نهم نامانجه ستراتیجیه نه دوا ی کؤتایی هاتنی جهنگی سارد بؤ پروسیا نابووری و بؤ نه ممریکا نابووری/سمریازی بووه، بؤیه لیره دا عیراق به تیبینی زؤره وه دهستهویه خه یه و نه گمر نهم تیبینیانه نادیده بگریت ماوه ی نیوان دوو ولات زیاتر ده بیت.

به شیوه ی گشتی لمروی کرداریموه سبهاره ت به ستراتیجی عیراق له بهرامبر عمره بستانی سعودی چهند پتشیازیک ده خه یه نروو:

- ۱- واقعیه تی سنوری کویت تاکؤتایی گؤرانه کانی جهنگی دووهمی کهنداو په مند بکات.
- ۲- بیرکردنهموی لمرابه ریکردنی ولاتانی عمره بی حوزی کهنداو له میشکی خؤی دهرات.
- ۳- له نزیك دراوسی عمره بیه کانی خؤی دهبیت به جؤرتیک کاربکات که پیکهاته ی سیسته می سیاسی ناوچمی دووچاری گؤران و وهرچهرخان نه کات، واقعی تیبینی به جوگرافیه ستراتیجیه که ی کهنداو له بهرچاویگریت.

ناسؤی ستراتیجی هاریکاری نیوان عیراق و نیوان :

ولاتی عیراق له گڼل نیوان نزیکه ی (۱۳۳۶م) سنوری هاویه شی همیه، که تاییه تمندی نهم سنوره به جؤرتیکه که له گڼل ههموو دراوسیکانی جیاوازه، به جؤرتیک که هیچ یه کیک له سنوره کانی نهم ولاته له گڼل دراوسیکانی به نه ندازه ی نهم سنوره دووچاری گؤرانکاری نه هاتووه له نه غامدا کاریگمری له سمر پیکهاته ی سیاسی، نابووری، کؤمه لایه تی و سمریازی ههمردوو ولات زیاتر له ههموو فاکتوره کان به جیته یشتووه. نهم دیارده سروشتیه که خؤی به درؤژی میژوو مه سه له ی مرؤبی به دوا ی خؤیدا هتتاوه و یه کیک له نامرازه کان

بەسەرئىچدان لەمۇ بابەتەى سەرەو دەو پرسیارى سەرەكى خۆى دەسەپنیت:
یەكەم ئەوێهە كە چۆن دەبیت دەو ولات كاریكەن كە داھیتانی كار لەدەستی خۆیاندا بیت.
دووم چۆن دەتوانن دەو ولات بەم عەقلانیەتى سیاسە لەیەكتر نزیکبەئەو و فاكتمەرە گرژبەیتن و
ناكۆكیەكان لەخۆیان دورخەنەو.

نەوێ ديارە فاكتمەرى گرژبەیتن لەنیتوان دەو ولاتدا كاریكە دەبیتەهۆى دروستكردنى
كەشوەهەوایەكى پى لەبیتمانەى و رەشبینى لەبەرامبەر یەكتردا، بۆیە چارەپروانى هاوكارى لەسەر
ناستێكى بەرز و لەماوەیەكى كورتدا كەم وزۆر نامومكینە خۆشخەیاڵیە، لەبەرئەو دەبیت ئەو دەو ولاتە
ئەو هاریكاریانە لەسەرناستى بچوكتەر دەستبەكەن و ووردهوورده لەگەڵ زیادبوونی متمانەسازى مەیدانى
چالاكى خۆیان فراوان بكەن.

تەوهرەى سەرەكى ئەم هاریكاریە بەپەلەى یەكەم سودەرگرتنە لەتوانای بەهێز و بەكردارى نابوورى،
فەرھەنگى، سیاسى و لەكاتى پتیبستیشدا سەریازی دەبیت.

هاریكاریەكانى ئێران و عێراق لەبەوارەكانى :

(١) هاریكاری نابوورى:

لەقۆناغى یەكەمدا هەردوو ولات لەبەارى نابووریدا زۆرتەرىن ئەگەریان لەبەردەمداپایە، ئەمانە
لەپرووى نابوورى یەك بەرھەمەمەو دەچارى جۆرتێك لەوابەستەى (پاشكۆتەى) نھاوسەنگ بوون، بۆ
كەمكردنەوێ ئەم وابەستەى دەتوانن لەئالۆگۆپى بچوكى نابوورى و پلان بۆ دارپێژاوەو دەست پێبكەن و
دواى تێپەڕاندنى ئەم قۆناغە و دروستبوونی متمانە، هەردوو لا هەلسن بەهاریكاری گەورەى نابوورى و
دروستكردنى ناوچەى بەرھەمەتێننى هاوێش یانارچەى بازرگانى ئازادى هاوێش لەنیتوانیاندا، كە
تواناكانى هەردوو ولات لەبەوارانەدا زۆرە.

بارودۆخى جوگرافى عێراق بەجۆرتێكە لەھەمەجۆرى تەواو سوودمەندە وەك ئاو، خاك و ئاووھەواى
لەبار، ھەروەھا دەرامەتى باش و دەستلێنەدراوى ھەمە و لەھەموو ئەمانە گەنگەر دەسكەوتنى سەرچاوەى
روزەوێە كە خۆیەخۆ یارمەتى ئەم ولاتە دەدات داھاتى مسۆگەرى دەسكەوتت. ئێرانیش بەھەمانشێوھە لەم
تایبەتمەندیانە سوودمەندە، بەتایبەت لەبەشەكانى باشوور واتە دەشتە بەپیتەكانى نیتوان دوروپووبار و
خۆزستان كە ئەم فاكتمەرە سروشتیە لەیەكتریان نزیک دەكاتەو، بەشێوھە تەواوكارى كاردەكەن كە ھەموو
توانا سروشتیەكانى لەیەك شوتندا كۆكردۆتەو، بەلام لەوشوێنى كە رفتارەكانى ھەردوو ولات نیازخراپە
نەمیانئەوانیو خالى تێپروانیئەكانیان بەسوودەرگرتن لەم سەرچاوە سروشتیە بەتەواوى لەیەكتر نزیک
بكەنەو.

(۲) هاریکاری له‌بواری ناودا:

همردوو ولات له‌شه‌تولعه‌ره‌ب یان نه‌روه‌ندروود نزیکه‌ی (۸۴کم) سنوری هاویه‌شیان همیه و گه‌لانی نیران و عیراق له‌سهر نه‌م پرووباره ده‌توانن وه‌ک شارپ‌نگه‌ی نابووری ناوچه‌که سوودی لی‌توره‌ب‌گرن، سوودوه‌رگرتن له‌سیسته‌میکی ناودیزی هاویه‌ش له‌ناوچه‌که به‌دری‌زایی (۱۰۰کم) که نیستا نه‌م دوو ولاته به‌هیچ جۆریک سوودی لی‌توره‌ناگرن، نه‌گهرتیکیتر بۆ هاریکاری له‌نیوانیاندا دروستده‌کات، پرووبه‌ری نه‌م زه‌ویه له‌عیراق به‌به‌راورد به‌نیران زیاتره، نه‌گهر همردوو ولات به‌سهرمایه‌ی هاویه‌ش که‌نال و جۆگا بۆ سهر نه‌م زه‌ویه به‌رن باشترین سوودی نابووری به‌ده‌سته‌هینن، نه‌مه له‌کاتی‌کدایه که به‌داخوه تا نه‌م‌رۆ همردوو ولات وه‌ک ده‌رامه‌میکی سهروشتی بۆ بواری سهریازی سویدیان لی‌توره‌رگرتوه، نیران رۆلی گهرنگ له‌پێدانی ناوی هۆی عزی‌دا ده‌بینیت، واته پرووباری که‌رخه به‌و پێره‌وه درێژه و هه‌مه‌جۆره‌ی که له‌روانسر پۆژناووه ده‌ستپێده‌کات، پارێزگای که‌رامشان به‌ناوی قهره‌سو و لوهرستان به‌ناوی سمیره ناوده‌دات و ده‌توانیت خوزستان به‌باشترین شیوه وه‌ک سهرچاوه‌ی ناوی هه‌میشه‌یی سوودی لی‌توره‌ب‌گیریت، به‌سهرنج‌دان له‌وه‌ی که‌به‌شیکی له‌خاکی عیراقدایه همردوو ولات ده‌توانن له‌بارودۆختیکی یه‌کساندا به‌دروستکردنی به‌ندار له‌سهر نه‌م پرووباره هاویه‌شیه‌کی لۆجیکیان هه‌بیت، به‌م هه‌نگاه به‌شیکی گه‌ره‌ی هۆر و زۆنگاو و قامیشه‌لانه‌کان وه‌شکه‌بکرتن به‌که‌مترین تیچوون زه‌وی ناماده‌بکرت بۆ بیستانی دارخورما.

وه له‌تۆری ناویتر که به‌دری‌زایی سنور ده‌توانیت وه‌ک ژیرخانی هاریکاری نابووری سوودی لی‌توره‌ب‌گیریت، هه‌روه‌ک پرووباره‌کانی چنگوله و گه‌نجانه‌م له‌ناوچه‌ی به‌دره و زرباتییه که خاوه‌نی ناوی هه‌میشه‌یه.

(۳) هاریکاری له‌بواری تۆره‌کانی په‌یوه‌ندی زه‌مین:

له‌باره‌کانیتری هاریکاری، تۆره‌کانی په‌یوه‌ندی زه‌مین، همردوو ولات به‌یه‌ک ته‌ندازه لاوازی تۆری په‌یوه‌ندی زه‌مینیان هه‌یه به‌تایبه‌ت هێلی ناسنن له‌ناوچه‌کانی نزیک یه‌کتر، له‌کاتی‌کدا هێلی ناسننی پۆژه‌ه‌لاتی عیراق تارپۆژناوای خسه‌وه‌ی درێژ بۆته‌وه که ده‌توانیت بۆ زه‌ویه‌کانی باکور و ناوه‌ند فراوان بکرت، له‌گه‌ل نه‌وه‌ی که نیرانیش به‌م ناراستیه هێلی ناسننی نییه بۆیه زه‌مینه‌ی له‌بار بۆ هاریکاری هاویه‌ش به‌ده‌ستپێنیت، به‌تایبه‌ت نه‌وه‌ی که تۆری په‌یوه‌ندیه‌کان و له‌ناویاندا هێلی ناسنن وه‌ک شارپ‌نگای ژیان وایه که هه‌تا پرووبه‌ری فراوانتر بگرتته‌وه په‌یامی نابووری و سیاسی زیاتر ده‌گه‌یه‌نیت.

جگه له‌پێگای ناسنن تۆره‌کانیتری گواسته‌نه‌وه‌ی زه‌مینیش لاوازه، گه‌وره‌ترین و کۆنترین ته‌وه‌ری ناوچه‌که نه‌و ته‌وه‌ره‌یه‌یه که خانه‌قین به‌خسروی و هه‌مه‌دانی نیرانه‌وه ده‌به‌ستیت، به‌دری‌زایی (۲۰۰) سالی رابردوو فراوانکردنی نه‌م تۆره لاوازه‌بووه. نه‌مه له‌کاتی‌کدایه نه‌گهر گه‌وره ناوه‌نده نابووریه‌کانی همردوو ولات که ته‌واوکهری یه‌کترن (لازم و ملزوم) به‌یه‌کتری بگه‌یه‌نیت، له‌گۆڕانی رۆی جوگرافی ناوچه‌که که

لیږه تېده پرمخت کارېگري گهړه به جېده هېلت، له ناوچمېه دېمه نه جوگرافيه کان زوړ ساده و په کشتيو و بېزار کمره که لېره دا سروشت ته وېره په لږام ده توانيت و اېکريت مروژ ته وېره ديت.

دامه زړاندن و فراوان کړدنې شاپتگای پميوه ندی له سمر سنوره کان و به ستمو هېان به شاپتگا ناوڅويه کانی همردو و لاتموه ده توانيت کارېگري گهړه ی له سمر کرانه وې ناسوی سياسي و هه ناسه دانی عتراق بۆ سمر که ندا و هېت، همروک چوڼ ولاتانی ناسیای ناوېرات و قه ققاز که له رتگای هتلی ناسن و رتگایوانی نترانموه سوود له هاورده و نارده نی کالاکان و ږده گرن، عتراق به فرامه مکړدنې نم هلو ممرجه تاناسيتک ده توانيت زالبیت به سمر کتشمی جیو ستراتیجی څویدا له ناوچمېه کنداو، به جوړتک که نمو کاره بۆ رابمرانی نم ولاته فرامه م بووه، له راستیدا نم ههنگاوانه له پرووی نامانجی ستراتیجی عتراقموه کارېگري ده بیت و له بهر ژوه و ندی نترانیش ده بیت، سمر پرای نه وانه ی سمر وه، نه گمري هاریکاری له توره کانی گواستنه وې ناویش همیه، توری گواستنه وې ناوی له عتراق زوړ لاوازه، له گهل نه وې هاورده و نارده نی عتراق پشت به ناو نابمستیت به لږام نه مروژ که گواستنه وې و بار کړدن به رتگای ناوی همزړانتره و څوکارنکه که همردو و ولات ده توانن سوود و ږه رېگرن له رتړه وې ناوی ږو باره کان و به نندره کانی نتران و به مای گواستنه وې ناوی پمړه پتېده.

بیکړدنه و له سوود و ږه رگرن له توری گواستنه وې وشکانی و ناوی ده بیت به سمر مایه گوزاری هاو به ش له همردو به ش شتواړه که زیاد بکه ن تا له گوزانکاری جیهانیدا لاوازه نه بن، نم بیر کړدنه وېه ده توانيت زوړ له نارتيکه کانی ناوچه که رتکبخات و زوړ له که موکوپه کانی همردو و ولات چاره سمر بکات.

نیگایه که له تواناکانی خوزستان بۆ هاریکاری له گهل عتراق :

پارتيگای خوزستان به و ږو به ږه فراوان و سنوره هاو به شعی له گهل عتراق و توانا نابوړی به همیه تی ده توانيت له دروست کړدنې پميوه ندی نیتوان عتراق و نتران ږولی گرنګ ببینیت، سه بارت به نامانجی جینګر کړدنې پميوه ندی و نالوگوری نابوړی له گهل عتراق دامه زړاندنې رتگای پميوه ندی کړدن له گرنګترین قوناغه کان ده ژمیردریت، به سمر مخدان له وې که پارتيگای خوزستان رتگای پميوه ندی له گهل عتراقدا نییه بویه پتويسته نم ژتړخانه ناماده بکريت، بۆ نم مېهسته دامه زړاندنې رتگای پميوه ندی کړدنې زه مینې و رتگای ناسنن له خوزستان و به عتراق شانبه شانی سنوری نیتوانیان کاریکی پتويسته.

به به که و به ستنی رتگای ناسننې نتران به رتگای ناسننې به سړاوه :

له قوناغی نیتستی نتراندا له دنیای جواړو جواړدا پميوه ندیه زه مینیه کانی سنوردار بووه که له گوزانکاریه ناوچمېه و جیهانیه کانه و سمر چا و ده گرت، پچراندنې پميوه ندی سياسي و نابوړی له گهل نه افغانستان دوی هاتنه سمر ده سلاتی تالیبان و پاش پارتيگاری کړدنې پاکستان له تالیبان ساردی که و ته نیتوان پميوه ندیه کانی نتران و پاکستان و، که مېوونه وې پميوه ندی نالوگوری نابوړی له گهل کوماره کانی

ناسیای ناوهراس و قهقاز بهۆی چالاکیه فراوانهکانی تورکیا بهپالېشتی نه مهربکا بۆ که مکردنهو دی نفوز و لاوازکردنی دیلۆماسیهی نیران، بابهتی نادۆستانه و لاتانی نه ندامی نهجومهنی هاریکاری کهنداو لهسر بنه مای نمو داواپانهی نیماراتی عمرهیی بۆ دورگهکانی نیران، نه مانه هه موو بۆته هۆی لاوازی پمیهندی نیران له گهڵ ولاتانی دراوسێ و ناوچه کهدا، بۆیه ههر هه ولتیک بۆ ده رچوونی نیران له گۆشه گیری جوگرافی پمیهندیهکانی شتیکی پتویسته، ههرچهنده پمیهندی نیران عیراق و نیران زۆر گونجاییه به لām نابیت نهو به دور بزانیین که بارودۆخه که له بهرژهوهندی پمیهندی نیران ههردوو ولات بگۆریت (دروست وابوو که دواي پوخانی سه دام بارودۆخه که له بهرژهوهندی پمیهندی نیران شکایه وه - وه رگیت) فراوانکردنی تۆره هه مه جۆرهکانی پمیهندیهکان نهو گرژپانه که مده کاته وه.

پمیهندی نیوده ولتهی رینگای ناسینی کۆماری نیسلامی نیران له نیتستادا به گشتی به رینگای ناسینی ناسیای ناوهراس له باکوری رۆژهه لات زۆرتره به لām له باکوری رۆژناوا له گهڵ رینگای ناسینی تورکیا تارادهیه که متهر، رینگای ناسین که سالانه نزیکه (۲,۵) ملیۆن تهن کالای له قهقاز و پروسیاوه که ده کاته نزیکه (۱۰٪) هاوردده ده گوازیتموه، دواي نمو گۆرانکاریانهی به هۆی هه لوه شانده وه یه کیتی سۆفیت دروستبوو به خیرایی که می کرد و تارادهیه که ناچالاک بو، به داخه وه رینگای ناسینی نیران له رۆژناوا و رۆژهه لات له گهڵ سه رنج به ستراتیجیهکانی قۆناغی جهنگی سارد فراوانی به خۆیه وه نه دیوه، دواي شۆرشی نیسلامی نیرانیش به هۆی شه ری ناوخۆی کوردستان و جهنگی عیراق نیران نه م کاره نه بمانه درا، نیتستا وا پتویست ده کات نه م کاره نه بمانم بدریت، له ریتی پمیهندی ناسنه وه له رۆژناوا زۆربهی رینگاکانی قهزوین، هه مه دان، کرماشان پشینیازکراوه، نه م رینگایه زۆر کردای (عملی) ده بیت ههرچهنده پتویستی به کات و تیتچوونی زۆره، له هه لومهرجی نیتستادا رینگای خورمشر و به سه ر پشینیازکراوه که نزیکه (۵۰ کم) رینگای ناسنی له باشوری رۆژناوا نیران له پارێزگای خوزستان ده بیت، که به ناسانی و له ماوه یه کی کورت به تیتچوونیکي که م ده توانریت نه بمانم بدریت.

پمیهندی نیران له گهڵ ولاتانی کهنداو که له دواي شۆرشی نیسلامی نیرانه وه رووه و شالۆزی چوه تاسه رتهای ده سپیکردنی سه رۆکایه تی ناغای خاته می به رده وامی هه بوو، له دواي هاتنه سه ر کاری محمد خاته می به تاییه تی دواي کۆنفرانسی سه رکه وتووی سه رانی رتیکه راوی نیسلامی، پمیهندیهکانی ولاتانی نه ندامی نهجومهنی هاریکاری کهنداو له گهڵ نیران به ره و باشبوون رۆیشت و له م بهاره دا عمره بستانی سه ودی رینگای باشی هه لگرت له پمیهندیهکانی له گهڵ نیراندا که کاریگه ری گه وره ی هه موو له سه ر ولاتانیتری نه ندامی نهجومهنی هاریکاری کهنداو، به لām مه سه له ی سێ دورگه که ی نیمارات داوایده کات و کرپنی چه کوجه خانی زۆر له لایه ن نه م ولاته وه له م سالانه ی داویدا و هه ستان به مانۆری سه ربازی له گهڵ

ولاتی پوژناوا و داواکاریه‌کانی له‌دانشینه‌کانی نه‌نجومنی هاریکاری که‌نداو و ولاتی عمره‌بی ده‌توانین به‌هم‌په‌شه بۆ سر نیران بیژم‌ترین که ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا له‌م‌بواره‌دا پۆلی سه‌ره‌کی ده‌بینیت. واده‌بینیت که عیراق له‌پوژناوای نیرانه‌وه به‌دراوسیه‌تی له‌گه‌ل سواریادا ده‌توانیت قولایی ستراتیجی نیران له‌برام‌بهر مه‌ترسی و هم‌په‌شه‌ی ناسایشی نه‌تموه‌بی له‌پوژناووه به‌هیز بکات، جینگیر کردنی په‌یوه‌ندی نزیک له‌گه‌ل عیراق سه‌ره‌پای دابینکردنی ناسایشی نه‌تموه‌بی له‌سر سنوره‌دریژه‌کانی پوژناوا، ده‌توانیت بیته‌هۆی به‌هیزکردنی بنه‌مای به‌رگری ولات له‌هم‌موو سنوره‌کانی ولاتدا، به‌تابه‌ت فراوانکردنی به‌ناسته‌ی نه‌نجومنی هاریکاری که‌نداو و پاریزگاریکردن له‌عیراق له‌برام‌بهر هم‌په‌شه‌کانی ولاته یه‌ک‌گرتوه‌کانی نه‌مهریکا.

ده‌توانیت سوود له‌پێگای ناسینی خرمشهر - به‌سه‌ره‌وه‌ریگرتیت بۆ گواستنه‌وه‌ی زیاره‌تکارانی ناوچه‌په‌رژه‌کانی شاره‌کانی که‌سه‌لا و نه‌جه‌ف و کازمیه ... و له‌وتشه‌وه به‌سواریا و لوینانه‌وه به‌ستریتموه.

به‌سهرنجدان له‌وه‌ی که عیراق به‌مه‌به‌ستی گه‌شت به‌بهنده‌ره‌کان له‌که‌نداو روپه‌رووی گوشه‌گیری جیوپۆله‌تیکی و کیشه‌ی گه‌وره‌بۆته‌وه و به‌هه‌مانشیه‌وه‌ک وترا به‌هۆی ته‌سکی و نه‌گوڤاوی که‌ناره‌کانی له‌سر که‌نداو نه‌یتوانیوه به‌بهنده‌ری گوڤاوی بۆ بازرگانی دابه‌زیتیت بۆیه هه‌میشه له‌ته‌نگانه‌ی ستراتیجیدایه، له‌بهره‌مان هۆ نیران ده‌توانیت به‌سووده‌رگرتنی زیاتر له‌بهنده‌ری نیمام خومه‌ینی له‌سنوریکی نزیک به‌ عیراق له‌خوزستان له‌که‌ناری که‌نداو بۆ گواستنه‌وه‌ی کالاه‌وه‌که‌کان له‌م‌بهنده‌ره‌وه بۆ عیراق و به‌په‌چه‌وانه‌شه‌وه، سه‌ره‌پای به‌ده‌سته‌یتانی داها‌تی ترانزیت باروده‌ختیکی گوڤا بۆ په‌ره‌پێدانی گه‌شه‌ی نابووری و که‌میونه‌وه‌ی گرژیه‌کان له‌سر سنور ده‌خولقی‌نیت.

(٤) هاریکاری له‌بوارای پاوه‌ماسی و ژینگه‌دا:

١/ پاوه‌ماسی: زیاده‌بوونی ژماره‌ی دانیش‌توانی هه‌ردوو ولاتی عیراق و نیران پتویستی زۆر به‌په‌رتینه و واپتویست ده‌کات که هه‌ردوو ولات هه‌رجی زیاتره سوود له‌سهرچاوه‌ی زۆر و ده‌وله‌مهن‌دی گیانه‌وه‌ری ناوی وه‌رگرن له‌گه‌ل نه‌وه‌ی که شاره‌ ناوخۆیه‌کانی باشوری هه‌ردوو ولات و هه‌روه‌ها که‌نداو به‌هۆی بوونی ناووه‌های گه‌رم و لکاندن به‌نۆقیانوسه‌ی نازادوه ده‌وله‌مهن‌د به‌سهرچاوه‌ی ده‌ریایی، به‌لام نه‌م پیشه‌سازیه له‌به‌رنامه‌ی هه‌ردوو ولاتدا پێشکه‌وتنی به‌رچاوی به‌خۆیه‌وه نه‌بینیوه، سه‌باره‌ت به‌پاوی ماسی له‌ناوه‌ که‌ناره‌کاندا زه‌مینه‌ی هه‌مه‌جۆری بۆ هاریکاری هه‌ردوو ولات هه‌ناوته‌ ناراه‌ که بریتیه‌له : تووژینه‌وه له‌ده‌رامه‌ته‌کان و هه‌له‌نگاندنی، پتگرتن له‌له‌ناوچوونی جۆره‌کانی ماسی به‌هۆی پاوکردنی بی‌سه‌روبه‌ره‌وه، په‌وشی خه‌زنکردن، له‌قوتوان، سه‌رمایه‌گوزاری هاو‌به‌ش له‌بواره‌کانی ماسیگری و پیشه‌سازی، ئالوگۆزکردنی زانیاریه‌کان سه‌باره‌ت به‌لیکۆلینه‌وه و تووژینه‌وه‌کانی په‌یوه‌ست به‌شوینی پاوی

ماسی، پمروده و پیگه‌یاندنی توانای پسپور له‌بواره‌کانی پاری ماسی و دام‌مزانندی د‌ستمیه‌کی هاوبه‌ش بۆ لیکۆلینه‌وه له‌بواری گیانه‌وه‌ری ناویدا.

سمره‌پای نه‌وه به‌سمرنجدان له‌زه‌مینه‌ی له‌باری ناوچه‌که به‌تایبته له‌ناوچه‌ی باریس تا نه‌فتشه‌ر به‌دریژایی سنوری ه‌م‌دوو ولات توانای به‌خێوکردنی ماسی زۆره، لیکۆلینه‌وه‌کان سه‌ماندویانه که به‌ره‌می باشی ده‌بیت، پم‌ره‌پیدان به‌به‌خێوکردنی ماسی له‌م ناوچه‌یه ده‌توانیت دوو که‌لکی ه‌یه‌یت، به‌کێکیان بۆ راکیشانی ه‌یزی کار له‌و ناوچه‌یه و گۆرانکاری له‌ناستی گۆزه‌رانی خه‌لکی ناوچه‌که‌دا و دوو‌م ناوه پم‌رشووبلا‌وه‌کان له‌ناوچه‌که به‌شێوه‌ی پیوست سوودی لێ‌وه‌ده‌گیریت.

ب/ ژینگه: پیسبوونی ژینگه‌ی رووبارو ده‌ریا به‌هۆی په‌گمزی پیسکمری جزوا‌وج‌زده‌وه و کاریگه‌ری له‌سهر پیگه‌ته‌ی سروشتی ناو له‌نه‌نجام‌دا زیان به‌مرۆڤ ده‌گه‌یه‌نیت، نه‌ر ماده پیسکمرانه وه‌ک ماده‌ی ژه‌هراوی وایه که له‌پێگای به‌کاره‌یتانی خۆراکی ناو ده‌ریای پیسبوو و ژه‌هراویه‌ ه‌مه‌ر شه‌ له‌سه‌لامه‌تی مرۆڤ ده‌کات، سمره‌پای پیسبوون له‌نه‌نجامی په‌چاونه‌کردنی هاوسه‌نگی ته‌ندروستی له‌شه‌تولعه‌ره‌ب و که‌م‌داو به‌هۆی رودانی دوو ج‌ه‌نگی وێرانک‌ره‌وه بارود‌خ‌ی ژینگه‌ی ناوچه‌که له‌خراپ‌دایه، شه‌تولعه‌ره‌ب و زه‌ویه‌کانی ده‌رووبه‌ری سنوری نێوان ه‌م‌دوو ولات ه‌یش‌تا به‌هۆی ماده‌ی ه‌مه‌چ‌ش‌ن له‌نامیر و ماده‌ی ته‌قه‌مه‌نیه‌وه ژینگه‌ی دانیش‌توانی ناوچه‌که‌ی خستۆته مه‌ترسیه‌وه، ه‌مه‌ره‌ها له‌ج‌ه‌نگی دوو‌ه‌می که‌م‌داو‌دا ملیۆنه‌ها ته‌ن نه‌وتی خاوی کویت له‌لایه‌ن عێراق‌ه‌وه فرێداریه ناو ناوی که‌م‌داو‌ه‌وه که ه‌ه‌تا نێستا کاریگه‌ریه‌که‌ی له‌سهر ده‌ریا ماوه، بۆیه به‌سمرنجدان له‌وه‌ی که بنیات‌ناوه‌ له‌ناوچه‌که به‌تایبته نه‌وه‌ی که راسته‌وخۆ له‌به‌رده‌ستی نێران و عێراق‌دایه ده‌توانریت نه‌نجام‌به‌دریت، له‌به‌ر‌نه‌وه ه‌م‌دوو ولات ده‌توانن به‌هاریکاری یه‌ک‌تر له‌پێگای به‌رنامه‌ی ماوه‌کووت و مام‌ناوه‌ند و ماوه‌دریژه‌وه هه‌نگای ج‌دی له‌بواری پاک‌سازی له‌ژینگه‌ی ناوی و وش‌کانی بنین.

ه‌مه‌ره‌ها له‌بواری توژینه‌وه و فێر‌کاری تایبته به‌هاریکاری ژینگه‌پارێزی ه‌م‌دوو ولات، ده‌توانریت ته‌م هه‌نگاوه‌ی خواره‌وه به‌نریت:

- ناسینی تایبه‌قه‌ندی هایدرو‌لۆجی که‌م‌داو و ده‌رامه‌ته‌کانی.
- ناسینی سهر‌چاوه‌کانی پیسبوون که له‌وش‌کانی و ناوچه که‌ناره‌کان‌دا ه‌یه.
- زانیاری له‌سهر بلا‌بوونه‌وه‌ی نه‌وت و کاریگه‌ریه‌کانی له‌سهر پیسبوونی ژینگه‌ی ناوی.
- پیک‌خستنی خولی فێر‌کردن له‌لایه‌ن پسپۆرانی ه‌م‌دوو ولات له‌بواره‌کانی تایبته به‌ژینگه‌پارێزی ده‌ریایی.

(5) هاریکاری له‌بوارى نه‌وت و گازدا:

له‌تایبه‌مه‌ندیه‌کانی هه‌ردوو ولات نه‌ویه که خاوه‌نی سه‌رچاوه‌یه‌کی زۆری نه‌وت و گازن و خۆشبه‌ختانه نهم سه‌رچاوانه که‌وتونه‌ته هه‌ردوو به‌ری چیاکانی زاگرو‌سه‌وه، هه‌ردوو ولات ده‌توانن بۆ په‌ره‌پێدان و وه‌به‌ره‌یتانی به‌ری نه‌وت و گاز که که‌وتۆته نزیکى سنو‌ری یه‌کتوه به‌هاویه‌شى ده‌سته‌کارین، نهم جۆره‌ هاویه‌شیکردنه له‌په‌ره‌پێدانی ده‌رامه‌تى سنو‌ره‌کان نی‌م‌تیا‌زاتى هه‌مه‌جۆر بۆ هه‌ردوو ولات به‌ده‌ستدێتیت.

وه‌به‌ره‌یتانی هاویه‌ش له‌نه‌وت و گاز به‌شێوه‌ی گشتی تاناستیکى زۆر ڕێده‌گریت له‌پێش‌برکێتى نێوان هه‌ردوو ولات له‌سه‌ر به‌ده‌سته‌یتانی بازار، پێش‌برکێتى له‌سه‌ر بازا‌رى نه‌وت و گاز له‌نێوان ولاتانی به‌ره‌مه‌یتى نه‌وت زۆر که‌وتوه له‌سه‌ریان، یه‌کێک له‌ناما‌نجه سه‌ره‌کیه‌کانى کۆمپانیا نه‌وتیه‌کان و ولاتانی ڕۆژئاوا له‌برابردودا نه‌وه بووه که ڕێبگرن له‌هاوکارى و هاوخوازى نێوان ولاته نه‌وتیه‌کانى که‌نداو بۆ گه‌یشته‌ بهم ناما‌نجه کۆمپانیا نی‌وده‌وله‌تیه‌کانى نه‌وت به‌به‌کاره‌یتانی ڕێگای سیاسى و نانه‌وه‌ی دژایه‌مى له‌نێوان ولاته‌کاندا له‌گه‌ڵ یه‌کتى.

له‌لایه‌که‌تیره‌وه ڕێکه‌وتن به‌وه‌به‌ره‌یتانی هاویه‌ش له‌یه‌ک کێلگه‌ی نه‌وتدا توانای سه‌رمایه‌گوزارى له‌لایه‌ن دامه‌زراوه نی‌وده‌وله‌تیه‌کان و کۆمپانیا په‌یوه‌ندیده‌اره‌کان به‌نه‌وت و گاز زیاده‌دات، هه‌روه‌ها هاریکاری له‌په‌ره‌پێدانی کێلگه‌ی نه‌وت و گازى هاویه‌شدا به‌ری تێچوون تاناستیکى به‌رچاو که‌مه‌دیه‌یت و ڕێده‌گریت له‌سه‌رمایه‌گوزارى هاو‌شێوه له‌هه‌ردوو دی‌وی سنو‌ر.

یه‌کێک له‌کێشه‌کانى نێران و عێراق ئاردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتى خاوه به‌ی نه‌نجا‌مدانى هه‌یج جۆره‌ پێشه‌سازیه‌ک به‌سه‌میدا، نه‌مه‌ش وایک‌ردوه ستراتیجى نه‌وتى له‌به‌هایه‌کی نزمدا هه‌شتۆته‌وه و هه‌ردوو ولاتى وابه‌سته‌کردوه بۆیه له‌جیاتى ئاردنه‌ده‌ره‌وه‌ی نه‌وتى خاوه ده‌بیت هه‌ول‌بێتن به‌ره‌مه‌ پێشه‌سازیه‌کانى نه‌وت ب‌نێرنه‌ ده‌ره‌وه، بۆ ڕزگار‌بوون له‌کارى‌گه‌مى نهم ستراتیجیه نه‌خوازراوه هه‌ردوو ولات ده‌توانن به‌دامه‌زراندنى پالۆگه‌ی جۆراوجۆرى هاویه‌ش نهم که‌موکۆریه کۆتایی پێبه‌یتن، چونکه ته‌کنه‌لو‌جیای نه‌وتى ده‌توانیت ڕۆژه‌پۆژه به‌شێوه‌ی جیاواز خۆى به‌ره‌وه‌پێش به‌ریت که له‌ساده‌ترین شێوه‌ی به‌کاره‌یتانه له‌بوارى کشتوکالدا وه‌ک (په‌ینى کیمیا‌یى)، نه‌مه له‌کاتێکدا‌یه که هه‌ردوو ولات ماده‌ی به‌هێزکردنى خا‌ک (په‌ین) له‌ده‌ره‌وه ده‌هینن، نه‌گه‌ر له‌هه‌ول‌بێاردنى شو‌ینى دامه‌زراوه‌کاندا به‌جۆرێک کاربک‌ریت که تێبێنیه ستراتیجیه‌کانیش له‌به‌رچاو بگ‌یریت بۆ به‌رگرتن له‌ده‌ره‌که‌وتنى ڕودا‌وى نه‌خوازرا‌وى وه‌ک شه‌ڕ و هێرش‌کردن بۆ سه‌ر دامه‌زراوه‌کانى یه‌کت.

به‌سه‌رنج‌دان له‌وه‌ی که نێران گه‌وره‌ترین به‌ره‌مه‌یتى گه‌زه له‌رۆژه‌لاتى ناوه‌راست و که‌نداو، ڕێژه‌ی به‌کار‌بردنى سوتنه‌مەنى له‌عێراق زۆره، هه‌ردوو ولات سه‌باره‌ت به‌په‌ره‌پێدانی بۆرى گاز چ بۆ

به کارهينانی ناوخز چ بۆ ناردنه دهرهوه بۆ ولاتانیتر له پرتگای غیراقمهوه هاوکاری دروستده کات، ههلبهته نهم مهسه لهیه دهیته له گهڵ پرتگهوتنی ستراتیجی هاوتابکریت تادلنیایی و متمانهی پیتیست دروستیگات، نههکاره سههرای نهوهی بۆ ههردوو ولات سردمهند دهیته ولاتانی به کاربهری گاز ناچارده کات له پاراستنی ناسایشی بۆیه کاندای به شداری بکهن.

سروشیه که بیروبوچونیککی ناوا بۆ ههردوو ولات په ره پیدانی واقعی و ناسایشی متقابل و نارامی سیاسی نه سه پینراو به جۆریک وه ده گرت که له توانای ناوچه که به دیدیت.

(٦) هاریکاری فرههنگی (کلتوری):

گه رههیی کلتوری ناوچهی نیتوان دوو رووبار له سهرده مانی زۆر کۆنمه واته کاتیک که نیرانیه کان له ده ره بهری نیمه پراتۆره کانی بابل و تاشوور ده ژیان، کاریگهریان له سه نیران به جیهیتشوه، دواتر کاتیک که کۆرشى گه ره و جیهینینه کانی له ناوه راستی سه دهی شمه می پیش زایین یه که مین نیمه پراتۆری له جیهاندا دامه زانند، نیمه پراتۆری فراوانی هخامه نشین که سهرده مانیک له یۆنانسه تا هندستانی له ژێرده ستدا بوو نهو ناوچه یهیه نه مرۆ پتیده وتریت عیراق به شیکبو لهو نیمه پراتۆره، هه ره ها نیتوان دوو رووبار به پیتی توانا دامه زراوهیی و فرههنگی به خشیوه به هه خامه نشینه کان .

له راستیدا نیتوان دوو رووبار بهیه کیکه له فاکتیره کانی یه کیتی نیتوان دوو سه ره مین داده نریت، ده شه کانی نیتوان دوو رووبار بهیه کیتی میژوویی و سروشیه وه پۆلی زۆر گرنگی له پروه هاو به شه کانی فرههنگی ههردوو ناوچه که له پاردودا هه بووه له گهڵ هه مو نهو گۆرانکاریانهی به درێژی سهرده مه کان پویانداوه نهم فاکتیری به کیتی به شیهیه ک خۆی له گه لیدا هاوانهنگ کردوه سه ره رای فاکتیری زمانی فارسی که له سه ده می خۆیدا له گهڵ پرتگهکی گۆرانی سیاسی - نایی ته بابووه له گهڵ ده رکه موتنی نایی نیسلام، تاین توانویهتی وه فاکتیریکی زۆر مهعنه وی و ریشهیی له ناستی جیهاندا وه ک لیکچونی فرههنگی هۆکاریک بیت بۆ بهیه که وه به ستنی به شه بچوکه کان.

نهو گۆرانکاریه یی له گهڵ هاتنی نیسلام ده رکه وتوه هه موو ناوچه که که وتۆته ژێرده سه لاتی خه لیه وه وایکردوه پهیره ندی نایی و سیاسی له نیتوان ههردوو لادا زیاد کردوه و له نه نجامدا وه ک سنبلیکی میژوویی - نایی پهیره ندی ههردوو ولات به تاییهت له پروی تاییه ته ندی مرژی و عقیده ییه وه لیکچونیان دروست کردوه .

له نیتوان ولاتانی باشوری پۆژنارا ناسیا نه گهر بانه ویت پتیه ریک بۆ پهیره ندی فرههنگی له نیتوان نیران و ولاتانی ناوچه که دابینن نهوا عیراق له پله یی که مه دایه له پروی تریکیه وه، به جۆریک له پاردودا به شه کانی پۆژنارا نیران به ناوی دالانی عیراق ناوده بران، به کارهينانی نهم وشه دالانه لایه نی فرههنگی و نایدۆلۆجی ههیه، نهم دالانه له مه مه دانه وه ده ستپیده کات تا کازمیه و سامهرا و نه جف که له پرتگای

خانه‌مقین برده‌وامی پمیداده‌کات، نامانج له‌به‌کاره‌یتانی دالانی عیراق بۆ نهم ناوچه‌یه نه‌وه‌بووه که نهم په‌میه‌ندیه جوگرافیه له‌په‌ته‌گه‌یشتنی سیاسی و عقیده‌یی ه‌م‌ردوو ولاتی که‌مده‌کردوه (که له‌س‌م‌رده‌می نیم‌پراتوری عوسمانی ده‌یان‌ویست وه که‌لینیک سوودی لی‌وه‌رگرن). باب‌ه‌تیری بواری ف‌م‌ره‌ه‌نگی بونی ح‌م‌وزه‌ی علمی نه‌جه‌فه که راب‌ردویه‌کی کۆنی ه‌میه و گ‌رنگی تایه‌تی ه‌میه، بلا‌وب‌و‌نه‌وه‌ی نهم ح‌م‌وزه نایدۆلۆجیانه له‌راب‌ردوودا زۆر رۆل‌یان بینیه، تا نه‌و شۆینه‌ی له‌کاتی س‌م‌ره‌ل‌دانی ناکۆکیه‌کاندا م‌م‌رجه‌عی ناینی ح‌م‌وزه‌ی علمی رۆلی گ‌رنگی بینیه‌وه له‌ری‌گ‌رتن له‌س‌اردی په‌میه‌ندیه‌کاندا.

(۷) هاریکاری له‌بواری فیرکاریدا:

ه‌م‌ردوو ولات ده‌توانن ه‌م‌گاوه‌کانیان به‌نا‌را‌سته‌ی پ‌ته‌و‌کردنی ب‌نه‌های م‌رۆ‌یی بیت، فراوان‌کردنی تواناکانی ژیرخان بۆ گ‌ه‌یشتن به‌تایه‌ته‌ندیه که بتوانیت له‌ناستی پ‌ره‌پ‌یدانی نابووری و که‌م‌کردنه‌وه‌ی نه‌خو‌ت‌نده‌واری و نه‌زانیه‌کان بیت، باشت‌رین ه‌ه‌ل‌وم‌م‌رج بۆ هاریکاری ده‌سازینیت، هیچ یه‌کێک له‌ولاتانی که‌ندا وه‌ک نهم دوو ولاته‌ خاوه‌نی م‌رۆ‌شی پسپۆر و شاره‌زانی، به‌شێوه‌ی نم‌و‌ونه‌یی نیران و عیراق نه‌و توانایه‌یان ه‌میه که زانکۆیه‌کی نم‌وت دامه‌زریتن به‌هاوبه‌شی له‌س‌ر سنور تاوه‌کو تواناکانیان زیاده‌ب‌که‌ن، نهم نا‌ر‌چه‌ هاوبه‌شه زه‌مه‌نیه‌که ده‌سازینیت که‌نا‌کۆکی و جیاوازیه‌کان به‌ر‌که‌نا‌ر ب‌کات و له‌ژیر ه‌م‌ بارودۆخ‌یکدا بیت ده‌توانیت درێژه به‌ژیانی ف‌م‌ره‌ه‌نگی خۆی بدات و به‌م شێوه‌یه له‌که‌ش‌وه‌هایه‌کی کلتوری واده‌ده‌توانیت وه‌ک ب‌نه‌مایه‌که بۆ ناشتی رۆلی زۆر ببینیت و ر‌ت‌گا بۆ که‌م‌کردنه‌وه‌ی ناکۆکیه‌کان بر‌ه‌خ‌س‌ینیت، پ‌ن‌که‌اته‌ی زانستی و تو‌ی‌ز‌ینه‌وه‌کان ده‌توانیت تیکه‌ل و ناوتیه ب‌ک‌ر‌یت و له‌را‌ک‌یشانی ه‌ی‌زی ناوخۆیی و ناوچه‌یی و نێوده‌وله‌تیدا رۆل ببینیت، له‌وانه‌یه له‌س‌ره‌تادا ج‌ب‌به‌ج‌ب‌ه‌کردنی نهم پ‌رۆ‌ژه‌یه له‌ناوچه‌ی هاوبه‌ش ج‌ی‌گ‌ای پ‌ر‌سیار بیت، به‌لام له‌دنای نه‌م‌رۆ‌دا نه‌و ناوچه‌یه‌ی ده‌توانیت به‌شێوه‌ی هاوبه‌ش سوودی لی‌وه‌ر‌ب‌گ‌یر‌یت که‌م نییه، قوتابخانه له‌س‌ر سنوری نیران و به‌کیتی سۆفیتی پ‌ش‌شو له‌ناوچه‌ی هاوبه‌ش دروست‌ک‌راوه و توانویه‌تی کۆمه‌که به‌ناشتی و ناسایش ناوچه‌که ب‌کات.

به‌س‌م‌ر‌غ‌ب‌دان له‌وه‌ی که جیهان به‌خ‌یرایی به‌ره‌و نێوده‌وله‌تی بوونی په‌میه‌ندیه‌کان و نابووری و س‌م‌راه‌ه‌گ‌وزاری ه‌م‌گاوه‌نیت، ه‌م‌ردوو ولاتی دراوس‌ش ده‌توانن که‌ل‌ک له‌م ب‌یک‌رده‌وه‌یه له‌س‌ر ناستی ناوخۆیدا وه‌ری‌گ‌رن.

ه‌م‌روه‌ها ه‌م‌ردوو ولات ده‌توانن له‌بواری جیاوازی م‌اوه‌کورت و م‌اوه‌درێژی فیرکردن له‌وانه نالۆگ‌ز‌ی م‌ام‌وستا و خو‌ت‌ند‌کارانی زانکۆکانی خ‌ز‌یان و کردنه‌وه‌ی خ‌و‌لی فیرکاری - ف‌م‌ره‌ه‌نگی بۆ خو‌ت‌ن‌کارانی ناوه‌ندی و زانکۆکان و به‌کردنه‌وه‌ی خ‌و‌لی فیرکردنی زمانه‌کانی ع‌م‌ره‌بی و فارسی هاریکاری به‌ک‌تر‌ب‌که‌ن.

(۸) هاریکاری به ناراسته‌ی پاراستی به‌ها کلتوریه‌کان:

له‌باره‌ی وه‌رگرتنی توانای ستراتیجی هاویه‌ش بۆ ږیگرتن له‌نفوزی کلتوری که همدوو ولات همدوو ولاتانیتری ناوچه که ږوبه‌روی ده‌بنه‌وه، بواری هاریکاری دوولایمه زۆر زۆره، هه‌لبه‌ت له‌م بواره‌دا ږه‌شبینی و نیگه‌رانی بۆ همدوو ولات زۆره، به‌لام و اچاوه‌ږوان ده‌کریت نه‌م ږه‌شبینیه له‌برامبه‌ر نه‌تموه‌کانی ده‌ره‌وه به‌هیزتریت، خالی گرنگ نه‌ویه که بۆ خۆپاراستن له‌نفوزی نه‌خوازراوی فخره‌نگی همدوو ولات پتویسته سوود له‌لایمه نه‌رتینه‌کان وه‌رگرین له‌جیاتی لایمه نه‌رتینه‌کان، به‌لام قه‌ده‌غه‌کردن و سانسۆردانان واده‌کات که فخره‌نگی ده‌ره‌کی سمرخپراکیشتر ده‌ره‌کوت و له‌راستیدا پایه‌ی سه‌ره‌کی فخره‌نگی خۆمان لاواز ده‌کات، ژبانی فخره‌نگی همدو نه‌تموه‌یه‌ک به‌پیتی توانا له‌نفوزی لایمه‌نی نه‌رتنی فخره‌نگی ده‌ره‌کی پیاویزتریت، به‌لام له‌ریتگای قه‌ده‌غه‌کردن و سانسۆردانانه‌وه نایه‌ته‌دی، به‌لکو له‌ریتگای داهیتان و به‌ره‌مه‌نیتان و ئالوگۆږی فخره‌نگیه‌وه به‌ده‌ستدیت.

له‌هه‌ندیک بواردا پارێزگاریکردن له‌فخره‌نگی نه‌تموه ده‌توانریت به‌ته‌نیا له‌لایمه نه‌تموه‌که‌وه بیت، به‌لام له‌زۆر لایمه‌وه به‌هۆی به‌ربلاری سمرچاوه‌کانی فخره‌نگه‌وه له‌سه‌ر ناستی ناوچه‌که و جیهان نه‌مکاره پتویستی به‌هاریکاری یه‌کتر هه‌یه که همدوو ولات به‌هۆی لیکچوونی زۆر و بیشوماری فخره‌نگی پتویستی به‌وه‌رگرتنی بریاری ستراتیجی هاویه‌ش و نزیک هه‌یه.

(۹) هاریکاریه‌کانی سیاسی، ناسایشی و سه‌ربازی :

همدوو ولات له‌بواری هاریکاریه‌کانی سیاسی، ناسایشی و سه‌ربازی و هه‌تا له‌مه‌سه‌له‌کانی وه‌ک هاوسه‌نگی هیز له‌ناوچه‌که‌دا، نیران و عیراق که توانا و پشتبه‌یه‌کتره‌ستنی پتویست بۆ گه‌یشتن به‌هاریکاری ناسایشی - سه‌ربازیان نییه، ده‌توانن له‌هاریکاری بچوکی سه‌ربازیوه ده‌ستپێکه‌ن. پێش همدو جۆره هه‌نگاوێک همدوو لا ده‌بیت به‌جدی هه‌نگاوێن بۆ به‌رکه‌نارکردنی هتلی هیزه‌کانیان له‌برامبه‌ر یه‌کتر، ناساییه دوا‌ی نه‌وه زه‌مینه بۆ هاریکاری هاویه‌شی سیاسی - ناسایشی خوش بکری‌ت.

(۱۰) هاریکاری له‌چاره‌سه‌ری کیشه سنوویه‌کاندا:

پا‌ه‌م‌نبوون به‌به‌رپاره یاسایه‌کانی نیران همدوو ولات مع‌رجی یه‌که‌می همدو جۆره تینگه‌یشتنیکه بۆ چاره‌سه‌ری کیشه‌ی سیاسی - ناسایشی سنوره‌کانی همدوو ولات، وه‌ختیک همدوو ولات ږازین به‌پیتی ږیکه‌وتنی فرمی کاربکه‌ن، له‌هه‌لوم‌ه‌رجیک ناساییدا خۆه‌خۆ متمانه دروسته‌بیت، له‌که‌شه‌وه‌ابه‌یه‌کی وادا که هیچ کاریگه‌ری له‌سه‌ر پنکه‌هاته‌ی سیاسی، ئابووری و سه‌ربازی نییه و چاره‌سه‌رکراوه، شو‌تیک بۆ ده‌ستپه‌ردانی ییگانه نامینیتمه‌وه، له‌ونا‌و‌چانه‌ی که کۆبوونه‌وی دانیش‌توان دروسته‌بووه له‌سه‌ر سنوره‌کان ده‌توانریت سوود له‌ژێرخانی ئابووری دانیش‌توانی سنوره‌کان وه‌رگه‌ری‌ت و سنورنشینانیش پتویستیان

بەمتمانەى زياترە بۆنەمە درۆزە بەژيانى نارامى خۆيان بەدەن، ئەگەر بمانەمۆيت لىتۆلەينەوئەيەك لەناسى بىكارى لەناوچەكانى سەرسنور بکەين دەيىنين ناستى بىكارى ئەم ناوچانە بەبەرارد بەناوچەكانىتر لەهەردوو وڵات زۆرتەر، بۆيە زۆربەى سەرچاوەى كىشەكان و بىكارى لاوازی نابوووبە بۆيە ئەگەر هەردوو وڵات لەكەشوەوايەكى نارام و ناشيدا مەسەلە سنوربەكان يەكلاکەنمەو بەرچاواکردنى مێژووى سنور و پەيوەستى مەژۆبەكان كە زۆر گرنگە دەگەن بەرێكەمۆتن بەجۆرتەك كە ئەم رێكەوتنە بىتوانيت ژینگەيەكى نارام بۆ سەرمایەگوزارى بچوك بەدەستبەيتيت

چارەسەرى مەسەلەى كورد فاكتمەريەكە كە دەتوانيت لەجىگىرى سياسى و ناسايى واقەى هەردوو وڵات شۆيەيەكى هاوبەش وەرەگریت، لەبەرئەوەندى هېچ يەكێك لەودوو وڵاتەدا نيبە لەكاتى قەيرانەكاندا سوود لەدانىشتوانى ئەم ناوچانە وەرەگریت و مێژووش گەواهى ئەو راستى دەدات كە هەركاتێك لايبەتێك وەك هێزى چەكدار يان بەشۆيەيەكیتر سوود لەكوردەكان وەرەگریت دژى ئەوتەر ئەوا لەقوناغىكەتدا هەمان تاكتيك لەلايەن وڵاتەكەيتريشەو بەكاردەهێنەدریت، هەتا دوو كەرتبوونى كوردەكان و نىدارەى كوردى دەييتەهۆى رێگرتن لەبەردەم دروستکردنى سىستەمىكى بەرپۆبەردنى كارمە و شایستەدا.*

(١١) هاریکاری لەبەرامبەر دەستپەرەدانى دەرەكى و پلانى ناسايى كەنداو:

بەدورگرتنى هێزە دەرەكەكان لەكەنداو، لەگەرنگرتن سياسەتەكانى نێرانە، عێراقیش لەسەردەمى روخانى رۆژى پاشايەتەيەو لەم وڵاتەدا بەگشتى دەستپەرەدان لەكاروبارى كەنداو بەبنەماى دژايەتى عەرەبى نابەردوو، ناسۆى سەركەوتنە سەربازىيەكانى نێران لەجەنگى عێراق نێراندا بووئەهۆى ئەمەى كە عێراق سياسەتەكانى خۆى بگۆرێت و پيشوازی لەهێزى دەرەكى بكات، كاتێك كە جەنگى عێراق نێران كۆتايىهات، عێراق راستەموخۆ گەرايەو سەرسەياسەتەكەى پيشوو بەدژايەتیکردنى هێزە بىگانەكان لەكەنداو بەتايبەتى كە هێزەكانى نێران لەكەنداو كەمبۆتەو .

بەسەرخەدان لەوێ كە بەشداریكردنى نێران و عێراق بەتايبەت بۆ ئەهيشتنى هێزى بىگانە، دەتوانن هەنگاوى نەرتنى بنێن بۆ پەيداکردنى متمانە لەنێوانیاندا و لەئەنجامدا بەستنى پەيمانى ناسايى لەگەڵ وڵاتانى كەنداو بۆ پاراستنى ناسايى و نارامى لەناوچەكە، راستى ئەوەيە كە ئەم رێگاچارەيە بێتەدى دەتوانيت لەبەرئەوەندى وڵاتانى كەنداو دايت و رێگەرت لەمفوزى هێزە دەرەكەكان، پێوستە

* (نوسەر مەبەستى لەيارمەتيدانى عێراقە بۆ لايبەنە كوردیەكانى نێران و ئێرانیش بۆ لايبەنە كوردیەكانى عێراق لەماوەى جەنگى عێراق ئێراندا كە بەزەرەرى مەرمۆ وڵات و مەروەها بەزەرەرى كوردیش كەوتەو. وە مەبەست لەسەركەرتبوونى كوردەكانیش، ئەو كاتە كە ئیدارەى كوردى لەهەرتى كوردستان بەهۆى شەپى ناوخۆیە لەنێوان يەكێتى و پارتنى دلبەشبوو دیارە بەبۆچونى نوسەر ئەمە چەند زەرەرى بۆ كوردەكان هەبوو ئەوەندە كێشەى بۆ ناوچەكە دروست كەوتەو. وەرەگرت

ولاتانی ناوچه که دهست هه لگرن له داواکردنی زهوی یه کتر بۆنه وهی متحانه بگه پشته وه و دهست وهرنه دهه له کاروباری ناوخۆی یه کتر بپته دی.

هه لبه ت رۆژناوا له م شپوه ریکه وتنه رازی نابیت له نیوان ولاتانی که نداودا و سهر نه خام کۆسپی بۆ دروستده کات، چونکه دهسه لاتی نه وتی که نداو به ته واوه تی ده که ویتته دهستی ولاتانی ناوچه که وه.

(۱۲) متحانه و هاریکاری یه کتر بۆ بهرگرتن له پرویاگهندهی خراپ:

نه خام نه دانی پرویاگهندهی خراپ مهرجی سه ره کیه بۆ بهر په پیدانی په یوه ندهی کانی نیوان ولاتان، نه م پرویاگهنده خراپانه له وانیه له رینگای چاوینکه وتنی سه رکرده و بهر په سه نه وه بیت یان له رینگای رۆژنامه و بلاوکراوه کان یان کتیه کانه وه به تایهت کتیهی خویندنه وه بیت، له راستیدا هه نگاری یه که م متحانه دروستکردنه بۆ بهر په پیدانی هاریکاری نیوان نه ودوو ولاته و که مکردنه وهی هیرشی راگه یاندن، به گشتی هه هه نگاوێک که بپته وهی که مکردنه وهی نه و گزۆی و نااوامیه ده توانیت وه هه نگاری متحانه سازی ناوبریت، له گرنگترین نه و هه نگاوانه ی که ده توانیت کاریگه ری له سه م په یوه ندهی کانی نیوان نه م دوو ولاته هه بیت بریتیه له:

— هه ولدان بۆ که مکردنه وهی به ده حالیپوون له نیوان هه ردوو حکومه تدا.

— هه ولدان به بهر که نارکردنی هه ره شه سیاسی و سه ربازیه کان.

— هه ولدان بۆ که مکردنه وهی قه میران و ناکوکیه کان.

— هه ولدان بۆ بهر قه رارکردنی په یوه ندهی راسته وخۆ.

هه نگاوه کانی متحانه سازی له باره ی عیراق و نیرانه وه راستی په یاده کات، چونکه له یوه ندهی نیوان نه و ولاتانه به کاره ی نه راوه که له گه ل یه کتر دوژمنن یان ناکوکی گه وه ریه یان هه یه، نه و فاکته رانه ش زۆر لایه نی جیاوازی جوگرافی، سیاسی، نابوووری و قه ره هه نگای ده گرتنه وه، هه لبه ت نه و خالانه ی سه ره وه وه ک رێنمایی گشتی سه مرده کرت و ده بیت هه ردوو ولات هه نگاوی وردتر بنین له بواری متحانه سازی و که مکردنه وهی گرۆیه کاندای.

له رینگای پرویاگهندهی خراپه وه هه ر ولاتیک له بواری جیاچیدا ده توانیت لایه نی متحانه سازی که مکه توه و له کۆتاییدا بیچه رینیت، بۆ نه و نه له م به راوه دا ده توانین له رینگای کتیهی قوتا بجان هه کانه وه کاریگه ری نه گه تیف له سه م ملیۆنه ها که س به جیه یه لیت و وه ک فاکته ری گزۆی هه مه شه می ناماژه ی بۆ به کمین، کتیهی قوتا بجان هه کان له عیراق په ریمتی له م پرویاگهنده خراپانه دۆی نیران له کاتیکدا کتیهی قوتا بجان هه کانی نیران به بهر راورد به عیراق پرویاگهنده ی نه گه تیفی که مته د.

ئەم وىتنامەى لەكتىبى قوتابخانەكانى عىراق سەبارەت بەنێران خراوەتە ڕوو وىنەىيەكە نەژادى نێران وەك كەسانى نەفەرتلىكراو و زەللىل دەناسىنەت كە لەسەردەمى خەلىفەكانى راشدىنەو تا جەنگى عىراق نێران لەدژى نەتەوەى عەرەب و بەكپارچەبى و شارستانىيەتى عەرەبى و نىسلام و زمانى عەرەبى بوو.

بەشىوہەكى گشتى كىتبى قوتابخانەكانى عىراق ئەم خواست و دیدگایانەى خوارەوہ لەمىشكى خۆىندكارانى عىراق بەجىندىلت:

- نێرانىەكان شەرخواز و دەسەلات خوازن.
- نێرانىەكان وەك تابورى پىنچەم كاردەكەن و ئاژاوە و گرژى كۆمەلایەتى لەژىر سەرى نەواندايە.
- نێرانىەكان بەدواى ھەلگىرساندنى جەنگ و داگیركاریدان.
- نێرانىەكان بەدواى تۆلە سەندنەوہى قادسیەى بەكەمن.
- نێرانىەكان دژى عەرەبىيەتى كەنداوى فارسین و دژى نەتەوہى عەرەبن.
- نێرانىەكان نەیارى شارستانىيەتى نىسلامن.
- نێرانىەكان نەیارى یەكىتى خەلكى عىراق و نەتەوہى عەرەب و زمانەكەیانە.
- نێرانىەكان ھاوكارى ولاتە نىستعمارىەكان دەكەن دژى عەرەب.
- ناسیۆنالىزمى نێرانى ناكۆكە لەگەڵ ناسیۆنالىزمى عەرەبى كە ناسیۆنالىستىكى مەزفانەى.
- سیاسەتى نێران درىژكراوہى سیاسەتەكانى مێژووى ئەم ولاتەىە و ھیچ گۆرانیكى بەسەردا نەھاتوہ.

نەوہى شایانى باسە كە دەیان جار لەبەشە جیاواژەكانى كىتبى قوتابخانەكانى عىراقدا ناردەوايەتى بەنێران كراوہ بەلام تەنیا یەكجار بەشىوہەكى تىيەر جەختى لەسەر پەيوەندى دراوسىيەتى كردۆتەوہ.

لیکۆلینه‌وه له‌ره‌گۆریشه‌ی دروستبوونی هه‌یران به‌مه‌به‌ستی گه‌یشتن به‌مۆدێلێکی ستراتیجی

(١) — لیکۆلینه‌وه له‌ره‌گۆریشه‌ی هه‌یرانه‌ سیاسیه‌کان:

زیاتر له‌پینج سهد ساڵه‌ نێران له‌گه‌ڵ دراوسێکه‌ی پۆژناوای خۆی له‌ناکۆکی سه‌ره‌کیدایه له‌ره‌وتی سیاسیدا، له‌سه‌رده‌می نیمپراتۆری عوسمانیدا به‌هۆی نه‌و ناکۆکیه سه‌ره‌کیه‌ی که له‌نێوان نێران و نه‌و ده‌سه‌لاته‌ جوگرافیا به‌ی که‌وتۆته‌ پۆژاوا به‌وه، نه‌م بابه‌ته به‌هۆی جیاوازی له‌بوونی ولاتی نێران له‌گه‌ڵ به‌که‌ سیاسیه‌کانی پۆژناوای خۆی چ ولاتی سه‌ربه‌خۆ بیت یان ولاتی ژێرده‌سته‌ی ده‌سه‌لاتیتر بوو بیت، تانه‌و کاته‌ی نه‌م ناوچه‌یه‌ له‌ژێر ده‌سه‌لاتی نیمپراتۆری عوسمانی بوو به‌هۆی ناجێگیریه‌ی سیاسی هه‌یج کاتی که‌ زه‌مه‌ینه‌ی له‌باری بۆ به‌که‌ی سیاسی و فراوانکردنی په‌یوه‌ندی سیاسی یان هاوئاهاهنگ کردنی ناهاهه‌ج سیاسیه‌کان چ له‌سه‌ر ئاستی ناوخۆ و چ ناوچه‌یی و جیهانی نه‌بوو، جگه‌ له‌وه‌ی که له‌ماوه‌یه‌کی زۆر کورتی راگۆزه‌ردا که‌ پڕا له‌ته‌ن پێگه‌ی سیاسی هه‌ردوو ولات له‌یه‌که‌وه‌ نزی که‌ بوون، زۆربه‌ی کات په‌وتی سیاسی نێوانیان جیاواز و دوژمنانه‌ بووه‌ له‌گه‌ڵ به‌که‌تردا. له‌دوای جهنگی به‌که‌می جیهانی و کۆتاییهاتنی و هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی نیمپراتۆری عوسمانی، ولاتانی که‌ له‌ناوچه‌که‌ دامه‌زران که به‌گه‌شتی خاوه‌نی سنووری که‌ له‌رزۆ که‌ بوون، هه‌ر نه‌مه‌ش وای که‌رد دامه‌زراندنی ولاتی عێراق وه‌ک دراوسێی پۆژناوای نێران دوچار ی کێشه‌ی سیاسی ڕیشه‌یی له‌په‌روه‌ی ناکۆکی سنووری و داواکردنی خا که‌ بێتسه‌وه، نه‌م مه‌سه‌له‌یه به‌شێوه‌ی نه‌یتی هه‌بوو تا شه‌ڕشی (١٩٥٨) له‌عێراق، که‌ عێراق به‌فه‌رمی وه‌ک ته‌واو که‌ری ستراتیجی و شکانی ده‌که‌وت ڕیشه‌ی ناکۆکی سیاسی نێران و عێراق لایه‌نی ئایدیۆلۆجی شێ و هه‌رگه‌ر، له‌وکاته به‌دوا وه‌ ناکۆکی سیاسی نێوان نێران و عێراق قوڵتر بووه‌وه تا نه‌و شوێنه‌ی له‌قوناغی دوو جه‌مه‌سه‌ری جیهاندا، له‌په‌روه‌ی که‌ردا به‌وه‌ ولاتی عێراق وه‌ک به‌شێ که‌ له‌ته‌واو که‌ری هه‌تزی و شکانی و ولاتی نێران وه‌ک به‌شێ که‌ له‌هه‌تزی ده‌ریای ده‌ژمه‌یردان*، له‌ته‌ها مه‌دا له‌په‌روه‌ی که‌ردا به‌وه‌ عێراق و نێران له‌به‌رامه‌به‌ر به‌که‌تر وه‌ستانه‌وه و پێکهاته‌ی جیۆپۆله‌تیکی هه‌ردوو ولاتیش که‌ خاوه‌نی لایه‌نی هاو به‌شی به‌ره‌چار بوون نه‌یتوانی له‌نه‌هه‌شتنی گرۆیه‌کاندا ڕۆڵ بیه‌یت، بۆیه‌ فاکته‌ره جیۆپۆله‌تیکیه‌کانی هه‌ردوو ولات به‌پێی قوناغه‌کان نه‌م بۆشایه‌ سیاسیه‌ی فراوان که‌رد تا نه‌و شوێنه‌ی که‌ هه‌ردوو ولات به‌که‌ریان وه‌ک هه‌ره‌شه‌ی ستراتیجی سه‌ره‌بازی

* هه‌تزی و شکانی به‌ پێی تیۆره‌که‌ی ما که‌ده‌ر دانرا وه‌ که‌ به‌کێتی سولت زياتر په‌په‌وه‌ی له‌ په‌رکه‌تی که‌رنی نه‌م تیۆره ده‌که‌رد و عه‌یرا لیش زياتر سه‌ر به‌م جه‌مه‌سه‌ره‌بوو، هه‌تزی ده‌ریای به‌پێی تیۆره‌که‌ی ما هه‌مان دانرا وه‌ که‌ ولاته‌ به‌که‌رتوه‌وه‌کانی نه‌مه‌ریکا زياتر په‌په‌وه‌ی له‌ په‌رکه‌تی که‌رنی نه‌م تیۆره ده‌که‌رد و نێرانی پێش شه‌ڕشی ئیسلامی سه‌ر به‌م جه‌مه‌سه‌ره‌ بوو. (وه‌رگێت)

سەيىر دەکرد، لەئەنجامدا پىنگەي سىياسى ھەردوو وڵات سەبارەت بەمەسەلە ناوخۆيى و ناوچەيى و جىھانىەکان نەك ھاورا نەبوون بەلكو ناتەبا بوون، لەبەرئەنەوە زمينەي لەبار بۆ ھەردوو وڵات دروست بوو كە بىنە شوتنى نامين و گونجاو بۆ دالەددانى نەياردەكانى يەكتر، بەلام ئەزمونەكانى رابەردوو ئەو راستيەي سەلماندووە كە نەم بەرپەككەوتنى نامانجە سىياسى، سەربازى، فەرھەنگى و نابووريەي نيتوان نەم دوو وڵاتە نەك دەسكەوتنىكى باشى بۆيان نەبوو، بەلكو رىنگاي خۆشكردووە بۆ دەستتۆھردانى زياترى ھىزە جىھانىەكان، بۆيە نەگەر بەوردى و قولى لەتەنگانە ھەمەلایەنەكانى نەم دوو وڵاتە بىروانين لەھەموو جىگايەكدا شوتين پىتي ھىزە دەرەكەكان دەبين، لەئەنجامدا نەك تەنيا گۆزپىنى ديدگا سىياسىەكانى نەم دوو وڵاتە نەياتتوانيوە سوودمەندبن بەلكو نەم دوو وڵاتە دراوسى و خاوەن وزەيە، كە خاوەنى يەكيتى جيوپۆلەتيكن بەتەواوەتى لەيەكتر دوركەوتنەتەو و بۆشايى جيوپۆلەتيكى لەنيتوانيان دروستبوو كە ھىزە بىنگانەكان بۆ گەيشت بەنامانجەكانى خۆيان سوديان لىوەرگرتوو، لەئەنجامدا ھەردوو وڵات تانەمۆز نەياتتوانيوە نامانجە سىياسىەكانى خۆيان لەجىھاندا بپاريزن، بەجۆزىك كە ھەردوو وڵات بەيارمەتى وڵاتانىترى ناوچەكە كە لەرووى گرنگيەو لەپەلەي نەزمەردان نەياتتوانيوە سىستەميكى سىياسى ھەرمى دروستبەكەن، لەكاتىكدا پىنگەتەي ھەردوو وڵاتى عىراق و نىران و كۆمەلەيك لەو وڵاتانى كەنداو دەتوانن شيوەيەكى زىرەكانەي سىستەمى سىياسى ناوچەيى كە لەو سىستەمەدا رۆلى ھىزى دەستتۆھردەي دەرەكى ناوچەيى و جىھانى دەگەيەننتە كەمترین ناست، لەبەرئەنەوەيە كە ھىزە جىھانىەكان لەھەر قۆناغىكدا ييت ھەوليانداو لەيەنيكەم بەرپەككەوتنى نيتوان عىراق و نىران يان رىبگرن لەھەر جۆرە زەمىنەيەك كە بۆ يەكيتىەك لەنيتوانياندا ييتە پىشەو نەم بۆچوونە تانەمۆز بەردەوامە.

بۆئەوێ ئىتەمە بتوانين دەستتۆھردانى ھىزە نۆدەوڵەتيەكان كە بەشيوەي جۆراوجۆر دەرەكەون لەبەينەبين، تا بەھۆيەو بەھىزىكى واقەي نەبينراو بگەين، پتويستمان بەمۆدەلەيك لەستراتىجە كە لەم مۆدەلە ستراتيچە واقەيتەيدا لەسايەي رەوتى بەرژووەندى نەتەوہي ھەردوو وڵات و ناسۆي ئەو لەبالاترين پتوھر بپاريزرەيت، نەم واقەيتە بۆ ھەردوو وڵات زەمىنەي ناكۆكى سىياسى دروست كەردوو ھىچ نىيە جگە لەنامانجى زەھىزەكان، نەم بابەتە بۆ سەركردەكانى ھەردوو وڵات ناشكرايوە كە مانتۆرە سىياسىەكانيان لەبەرامبەر يەكتردا لەراستيدا بەشيكە لەسیناریۆي ھىزە رەكەبەرەكان كە وەك ھاوپەيمانى نەم دوو وڵاتە تىۆرەيان دەكەن، بەلام نەگەر مانەوێت رۆدواو سىياسىەكان لەم دوو وڵاتە وەك پالەشت بۆ نەم بانگەشمەي پىننەوە نمونەي زۆر لەبەردەستدايە، بە تىتۆرائين لەكارەكانى ھەردوو وڵات سەبارەت بەكەمىنە نەتەوەكان باشترین نمونەيە، سەيرنەوہيە كە لەھەر بەشيك لەگۆزائەكارى پىنگەتەي سىستەمى نۆدەوڵەتەيدا نەم سیناریۆيانە شيۆي ديارترى وەرگرتوو كە جارێك بەشيۆي دەرەكەوتنى سەربازى بوو و ھەندىكجار وروژاندنى ھەستى ناسیۆنالستى گرۆپىكى تايبەت و لەكاتىكەتدا لەژێر فشارى ھىزە

بالادسته نښودنه ولته كاندې بابه ته كه پاشه كشيښي پټكراوه، نهم گوزرانكارپانه نيمه بهو راستپانه ناشنا ده كات كه ناسيني همره شه سياسي كان كه له لايمن بهر پرسانى همدوو ولات له بهرامبهر ولاتى دوزمن ده خريتمروو هيچ كاتيك له قولايى سترا تيجيه وه نه هاتووه، بهلكو تاكتيكيكه به پيښى داواكارى كات و شويڼ هه لښير دراوه بويه له بهر ژه وندى همدوو ولات دانييه كه خويان نامر ازي سترا تيجى هيزه گه وړه كانښ، سمر له وده ايه كه همدوو ولات ورك باقى ولاتاني تى روزه لاتى ناوهر است خاوه نى قهيرانى هه ميشه ين و همر چوار جوى رډه گوريشه قهيران ورك ولاتاني تى روزه لاتى ناوهر است لهم دوو ولات شدا به هه ميشه ي هيه، بويه سمرانى همدوو ولات هوليانداده بؤ دامر كانموه قهيرانه ناوخويه كان به همر شتو بهك بيت بيگوتيز نه وه بؤ ولاتانى دراوسن، ناراسته گواسته وه قهيران به گشتى بهر و روزه ناوايه واته عيراق و همنديكجار بهر و باشووره واته ولاتانى باشورى كندهار، له نه نجامى زانينى ريشه سهره كى قهيرانه سياسي كانى همدوو ولات نهو راستيه دهر كه ورتووه كه يه كيك لپ ريشه قهيرانه كان سياسي ناوخوى ولات كانه و نهو تيران ناجيگيرى سياسي دهره كيانه، له بهر نه وه ناساندى ههريه كه لهم دوو ولات له لاي نهو تير ورك فاكتمرى همره شه، ريشه كى له بير كرده وه هيزه جيهانيه كاندايه، بويه ده بيت همدوو ولات له كاتى دانانى پلانى وردى گريانه سترا تيجى خوي نده نهو بابه ته سهره وه له بهر چاوبگرڼ، همر جوزه مؤديليكي سترا تيجى كه له گهل نهو روه تيه، شويڼ نهو واقعيته جيو پوله تيكيه نه كه وټ كه مه حكومه به شكست.

(ب) — ليكولينه وه له رډه گوريشه قهيرانه نابووريه كان:

شويڼى جوگرافى همدوو ولات به جزيركه نه گمر ليكولينه وه يه كى ناسايى و رواله تى بكمين ده گمينه نهو نه نجامه كى دابه شكر دنى ناو و خاك له همدوو بهرې سنور به جزيركه نه گمر په يوه ندى نتيوان همدوو ولات له سمر بنه ماي ناشتى و دراوسيه تى بهر قهرار نه كريت، به هوى گرژ و ليلى په يوه ندي به كان، نيران ده توانيت گه وړه ترين كيشه بؤ بواري كشتوكالى و ناوړه لدارى عيراق دروستبكات، كه لهم باره يوه نيمه ده بيت به ليكولينه وه و كارى مهيدانى نهم تايه قه نديه بخمينه بهر باس و ليكولينه وه، نه گمر له باكوړه وه واته سنورى هاوړه شى نيران، عيراق و توركي (واته سينگوشه سنور — وهر گير) كه ناوچميه كه به ناوى (دالامير داغ) بهر و باشوور بچولن يه كه مين تقوى ناو كه له نيران بهر و باكوړى روزه لات و باشورى روزه ناو دهر و ات ناراسته يان پوهو ده شته كانى نتيوان دورو پوباره، روبربارى سيروان يان دپاله نهو روبرباريه كه به دريژايى سال ناويستداده روا (واته روبربارى هه ميشه يه — وهر گير) و دريژته ديلموه و به جزيرك بؤ عيراق گرنگه كه پاريزگايه كه به ناوى نهم روبرباره و ناوړه، عيراق به نداوتكي له سمر دروست كرده به ناوى به نداوى دهر به نديخان، گرنگى نابورى نهم روبرباره بؤ ناوړه تيرى زهويه كشتوكاليه كانى عيراق و پتويستيه كانيت زور گرنگه، كه ميتك خوارتر له روبربارى سيروان روبرباره كانى نه لوه ند، چه مى نهوت، چه مى

شانیلان و قۆره‌تو هه‌یه که نه‌مانیش به‌دریژایی سالی ناویان پێناده‌بروات له‌ولاتی ئێترانه‌وه به‌ره‌و ناوچه‌کانی خانه‌قین و مه‌نده‌لی ده‌رۆن، ژبانی نابووری کشتوکالی له‌م ناوچه‌یه‌وه به‌م رووبارانوه، نه‌گهر به‌ره‌و باشوور برۆین له‌ناوچه‌کانی ئیلام رووباره‌ پرناوه هه‌میشه‌یه‌کانی وه‌ک کنجان و چنگوله‌ ده‌بینن، تێبینی ده‌کریت که نه‌م رووبارانه‌ چهنده‌ ده‌توانن له‌دروستکردنی قه‌یرانی نێوان هه‌ردوو ولات پۆلێ بیسن، به‌پێچه‌وانه‌شوه که‌بای ئیله‌ له‌سه‌رنه‌وه‌یه‌ چۆن ده‌توانن له‌بنه‌مای جوگرافیای نابووری و که‌مه‌کردنه‌وه‌ی قه‌یرانه‌کان سویدیان لێوه‌گریت، که‌مه‌یک خوارتر له‌پاریژگای ئیلام ده‌گه‌ینه‌ ناوچه‌ی هۆزی عه‌زیم، نه‌م هۆزه‌ به‌دریژایی نزیکه‌ی (۱۰۰کم) و پانی (۲۰ تا ۵۰کم) که‌ رواله‌ته‌ن به‌ربه‌ستیک سروشته‌ له‌نێوان هه‌ردوو ولاتدا که‌ رووباری (سهره‌ یان که‌رخه‌) پۆلی سه‌ره‌کی هه‌یه‌ له‌دروست بوونیدا، نه‌گهر ئێتران به‌هاوکاری عێراق بتوانن کۆنترۆلی ناوی نه‌م رووباره‌ نه‌و له‌قانه‌ی له‌رووباری دیله‌وه‌ ده‌رپێته‌ ناو نه‌م هۆزه‌وه‌ بکه‌ین که‌ ناماخیان ژبانه‌وه‌ی نه‌و زه‌ویانه‌یه‌ت که‌ باشترین زه‌ویه‌ بۆ کشتوکالی به‌روبوومی پیشه‌سازی و دارخووسا، نه‌مه‌ ده‌توانیت له‌پیشه‌کێشکردنی قه‌یرانه‌کانی نێوان نه‌م دوو ولاته‌ پۆلی سه‌ره‌کی بگێریت، به‌لام به‌داخوه‌ هه‌ردوو ولات به‌هۆی نه‌بوونی سیاسه‌تیکێ ده‌ره‌کی جێگیر که‌ وه‌ک ته‌وه‌ری پاراستنی به‌ره‌وه‌ندێ نه‌ته‌وه‌یی و په‌ره‌پێدانی گه‌شتگری پشته‌ پێشه‌ستریته‌، نه‌یتوانیوه‌ به‌جۆگه‌ترین هه‌نگاو بنیته‌، له‌نه‌خامدا نه‌م هه‌موو توانا نابووری به‌هۆی رووبه‌روبوونه‌وه‌ی هه‌ردوو ولات و له‌گۆره‌پانی شه‌ر و پێکدا‌دانه‌کاندا له‌به‌ینجوه‌، چونکه‌ هه‌ردوو ولات هه‌چ جۆره‌ سه‌رمایه‌ گوزاریه‌کیان له‌م ناوچه‌یه‌دا نه‌کردوه‌ به‌هۆی شه‌ری سه‌ربازی‌یه‌وه‌ بۆته‌ به‌شیک له‌ناوچه‌ی سه‌ربازی و قه‌ده‌غه‌کراو، هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی له‌جهنگی ئێتران عێراقدا نه‌م ناوچه‌یه‌ و ناوچه‌کانی دورگه‌ی مچوون گه‌وره‌ترین گۆره‌پانی خه‌ساره‌تی جهنگی هه‌ردوو ولات بوو، بۆیه‌ نه‌گهر بانه‌وێته‌ به‌مۆدێلێکی ستراتیجی کاربکه‌ین بۆ به‌نێکردنی ره‌گه‌ڕێشه‌ی قه‌یرانه‌کان نه‌م ناوچه‌یه‌ باشترین ناوچه‌یه‌، نه‌گهر بانه‌وێته‌ به‌وردی شوته‌که‌ی دیاریبکه‌ین نه‌وا له‌باشووری خوسره‌ویه‌وه‌ تا باشووری مه‌هران باشترین ناوچه‌یه‌که‌ که‌ ده‌توانن هه‌لبه‌ژێرین هه‌ردوو ولات به‌هاوبه‌شی بۆ سوده‌هه‌رگه‌ن له‌سه‌رچاوه‌ نابووری‌یه‌که‌ی به‌بێ گوێدانه‌ بنه‌مای ناکوکیه‌ میژوویی‌یه‌کان و له‌گه‌ڵ هه‌ستکردن به‌واقعه‌تی نه‌ته‌وه‌یی و ناوچه‌یی و جیهانی بۆ هه‌لگرته‌ی نه‌م هه‌موو ناکوکیه‌ که‌ زیاتر له‌هه‌فتا ساڵه‌ به‌ره‌زکی نه‌م دوو ولاته‌ی گه‌رتوه‌ کۆتایی پێدیت.

ئیه‌مه‌ له‌تێزیه‌نه‌وه‌کانی ناینده‌دا به‌په‌شته‌ستن به‌کاری مه‌یدانی له‌ماوه‌ی سێ قۆناغه‌دا له‌سه‌رانه‌ری شه‌ریتی سنووری به‌تایبه‌ت له‌وناوچه‌نه‌ی هه‌ره‌شه‌ی له‌سه‌ره‌ پێشینیازی دامه‌زراندنی بنکه‌ی کشتوکالی هاوبه‌ش له‌گه‌ڵ چالاکیه‌کانیتری ناژه‌لداری و به‌خێوکردن ده‌که‌ین.

فاکته‌ریقی نابووری که‌ تا نه‌مه‌رۆ نه‌یان‌توانیوه‌ له‌که‌مه‌کردنه‌وه‌ی قه‌یرانه‌کانی نێوان هه‌ردوو ولات به‌شیه‌یه‌کی راست و دروست سوودی‌ی و هه‌رگه‌ن سه‌رچاوه‌کانی زه‌یه‌، له‌کاتێکه‌دا به‌پێی نه‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی که‌ رێکخراوه‌کانی تایبه‌ت به‌ ووزه‌ له‌دنیای پۆژناوادا کراوه‌، له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌مه‌دا

تهنیا دوو ولاتی جیهان ددستیان دهگات به ووزهی جیهان که نوانیش نیران و عیراقن، نهم بابهت همم جینگای ناخوشحالیه و همم جینگای خوشحالیه، جینگای ناخوشحالیه لهولایه‌نموره که همم نهم فاکتوره دهیموهیت لهورینگایهوه هتا بتوانیت زووتر لهوکه‌لین و درزانهی نیوان نیران و عیراق سوودوهرگیریت تا لهم رینگایهوه بتوانن نامانجه ستراتیجیه‌کانی وزه به‌که‌مترین تیچوون به‌دهستیهینن، لهوشوینانهوه که تاییه‌تمندی جیوپوله‌تیکی همردوو ولات زه‌مینیهی گونجاو و یارمه‌تیده‌ری بۆنه‌وان خوشکردوو که تا نهمرۆ توانیویانه به‌نامانجه‌کانی خویان بگهن، نه‌گهر نیتیه (واته عیراق و نیران - وهرگیریت) نه‌توانن نهمم بۆشاییه جیوپوله‌تیکیه ههرچی زووتر پریکمه‌نوه و جیوپوله‌تیکی خومان تا نهم ناسته‌ی ده‌کریت به‌رووی یه‌کتریدا بکه‌ینه‌وه نهم بارودوخه وه‌ک خوی ده‌میتیتمه‌وه که له‌لایه‌که‌وه رینگره له‌به‌رده‌م هاروپه‌پانیتی نیوان عیراق و نیران و له‌لایه‌کیتره‌وه زه‌مینیه بۆ دروستبوونی قهیرانه‌کان زیاده‌کات، له‌به‌ر نهم هوییه که ده‌لین جینگای ناخوشحالیه. له‌ولایه‌نموره جینگای خوشحالیه که نه‌مه دوو ولاتن ده‌بنه خاوه‌نی ده‌رامه‌تیکی ده‌گمهنی ژیرزه‌وی که ده‌توانیت فاکتوریک‌ی باشی په‌یوه‌ندی جیوپوله‌تیکی بیت له‌نیوان همردوو ولاتدا که له‌سایمیدا ده‌توانن نهم ماده گرنه‌گی بزوتنهری پیشه‌سازی جیهان به‌جۆرێک به‌کاربه‌یتن به‌ئاراسته‌کردنی پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی همردوو ولات و گه‌یشتن به‌گه‌شه‌پێداننیک‌ی واقعی کشویتی سوودوهرگیریتیت.

هممور براره‌کان بۆ نه‌ه‌کاره ناماده‌یه به‌لام له‌موهرگرتنی نهم ستراتیجیدا ده‌بیت نهمم تیپینیانه له‌به‌رچاوبگرین که یه‌که‌م نزیک‌بوونه‌وی نیران له‌ولاتی عیراق نه‌بیتته مایه‌ی بیتمانه‌ی له‌گه‌ل ولاتانی که‌نداو، پتیسته خواست و هاروپه‌پانی به‌ئاراسته‌ی سوود وهرگرتنی هاروبه‌ش له‌سهرچاوه‌کانی وزه‌بیت و نابیت به‌ستراتیجیک‌ وهرگیریت که له‌لایه‌ن هیزه جیهانیه‌کانمه‌وه بگۆریت بۆ دژایه‌تیکردنی که‌نداو، به‌و مانایه‌ی که ده‌بیت له‌تاکتیک‌یک سوودوهرگیریت که ئاسایشی ناوچه‌که بۆ هممور ولاتانی ناوچه‌که مسۆگهر بکات و له‌ژیر هیچ هه‌لومه‌رجیک‌دا ژینگه‌ی سیاسی ناوخوی ولاته‌کان نه‌خریتته به‌ره‌ه‌په‌شه، لهمم حاله‌ته‌دایه که نیران و عیراق ده‌توانن له‌وشوینه جوگرافیانه‌ی که جینگای کیشه‌ی هتلی سنور و نهم داواکاریانه‌ی که همردوو ولات سه‌باره‌ت به‌یه‌که‌تر هه‌یانه به‌واتایه‌کی ساده‌تر له‌وناوچه هه‌ستیارانه‌ی که یه‌که‌مین قوناغی گرۆی په‌یوه‌ندی نیوان همردوو ولات که بووه جینگای تیروانینی فرمانده سهربازیه‌کان بۆ هیرشکردنه سهر نه‌رژه‌ویانه، هه‌لب‌ئێ‌ر‌د‌ر‌یت بۆ شویتی دامه‌زراندنی پالۆگه‌ی هاروبه‌ش، پیشه‌سازی پترۆکیمیایی، دامه‌زراندنی هه‌وزی به‌خێوکردنی ماسی، دامه‌زراندنی بازاری سنوری، دامه‌زراندنی ناوچه‌ی بازرگانی نازاد، دامه‌زراندنی کیتلگه‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی به‌له‌به‌رچاوبگرتنی جۆری به‌ره‌مه‌که‌مو تاییه‌تمندی نه‌وناوچه‌انه، له‌جیه‌به‌جیکردنی نهم ستراتیجیه‌دا ده‌بیت هه‌لب‌ئ‌د‌ر‌یت پشتیوانی له‌پراکتیشانی سهرمایه‌گوزاری بیتگانه‌ش بکریت له‌لایه‌ن همردوو ولاته‌وه، به‌جیه‌به‌جیکردنی نهمم جۆره‌ سیاسه‌ته‌همم توانای راسته‌قینه‌ی سروشتی همردوو ولات له‌په‌یه‌یه‌ویکردنی نهم ستراتیجیه‌دا سوودمه‌نده‌بیت و همم

زهمینه بۆ دهستیوره دانی نادروستی دهره کی ناهیتیت. نه گهر سهیریکي ناماره کانی همدوو ولات بکمین نهو راستیه مان بۆ روون ده کاته وه که زۆرتیرین ریشهی بینکاری له ناوچه کانی سهرسنوری نیوان همدوو ولاته دایه، بۆ نموونه به پیتی دوا نامار ریشهی بینکاری له ناوچه کانی رۆژئاوای نیران زۆرتیره که له توێژینه وهیه کی معیدانیدا سه لیتراوه، ریشهی بینکاری و تاوانه کان له ناوچهی رۆژاواي نیران زیاتره به بهرراورد به ناوچه کانیتر، له ناوچهانه ریشهی بینکاری ده گاته (۲۵-۲۷٪) که نه مهش سه رچاوهی دروستبوونی ناریکی کۆمه لایه تی و ناسایشیه، له کاتی که ده گهر نیران بتوانیت نهم مۆدیل له ستراتیج له ناوچه کانی رۆژاواي ولات به تایبته له باشووری خوسروی تاباشوری مهران پیاده بکات نه گهر سه ره لانی قهیرانه سیاسی، نابووری، ناسایشی و کۆمه لایه تیه کان به ریشهیه کی زۆر که مده به ته وه.

(ج) — توێژینه وه له روهگوریشهی قهیرانی کۆمه لایه تی، فهرهنگی :

بۆ توێژینه وه له روهگوریشهی قهیرانی کۆمه لایه تی ده بێت بنه ماو پیکهاتهی دانیشتوانی همدوو ولات بهوردی بخریته بهرباس و لیکۆلینه وه، له م باره دا رووی هاویهش هیه که ده توانیت فاکتهری قهیرانای بیت یان به پینچه وانه وه به هاونا ههنگی به مێردریت، لیره دا پیرسته زانیاری له سه ر بۆشایه جیۆپۆله تیکه کانی همدوو ولات کۆکهینه وه، به تیروانیننکی گشتی تیده گه مین که گرن گترین که موکوپری جیۆپۆله تیکه عیراق بوونی دوو نه ته وهی کورد و عه ره بی شیعهیه، که دابهشبوونی جوگرافی نه وانه به جۆری که که خۆبه خۆ عیراقی دابهش کردوه، به جۆری که که کورده کان له ناوچه شاخوایه کانی باکور و شیعه کانی له ناوچهی ده شه کانی باشوری عیراق نیشته جین، ماوهی نیوان شه م دوو ناوچه جوگرافیه ده توانیت تاناستیکی زۆر توانای مانۆری نه وان بۆ شه رۆشن بکات، چونکه یه ک نه ته وه یان کۆمه له یه کی مرۆیی تایبته نه گهر به ویت وه فاکتهری قه دهغه کردن له خاکی جیشینیان له گه ل حکومهت کار که نه ده بێت پیش هه رشتی و لایمی شه م پرسیاره بداته وه که تایا شه م جۆلانه وهیه ده توانیت نه وان بۆ نامانجی نه ته وهی خۆیان ئاراسته بکات یان به پینچه وانه وه به ره به ست بۆ شه م دروستده کات، همدوو نه ته وه له بارودۆ خینکان که ناتوان فاکتهری یاسا خ کردن به شیوهی لیتها توویی و چاره نوس ساز بۆ ده ولتهی عیراق بیت و نه مهش خۆی مه مه له یه کی گرن گه، له به ره شه وه ولات چ له ناوه وهی سنوری سیاسی عیراق و چ له ده ره وهی سنوری سیاسی عیراق ناتوانیت له م دوو که موکوپیه جیۆپۆله تیکه سودی پیرست و هه ر گریته و زه مینه ی فهرهنگی و کۆمه لایه تی نه وان به جۆری که بۆ دروستبوونی قهیران زۆر له باره (به تایبته کاتیک که ولاتی نیران و عیراق له بهرام به ره کتر دا وه ستابن). به لām هیچ وه ختی که سود مه ند نه بووه له قولا یی ستراتیجی، لایه نی که م نه گهر سه یری میژووی سه د سالی رابردوو بکمین شه وه راستیه که که کورده کان هه میشه بوونه ته قوربانی ده ستی نامانجه تاکتیکه کانی عیراق و نیران، چونکه له دیاری کردنی نامانجی ستراتیجی کورده کان له رۆژه لاتی ناوه راست ولاتانی جیهان رۆلیان هیه، نه ک ولاتانی ناوچه که، به لām

هه‌لێ‌واردنی تاکتیکه‌ سه‌رپێشه‌کان له‌ده‌ست و لاتانی ناوچه‌که‌دايه، بۆيه هه‌ستکردن به‌واقعي نهم چه‌مکه و ورده‌کاریه‌کانی ده‌توانیت تاناستیکی به‌رز ڕێگریت له‌سه‌ره‌لدانی قه‌یرانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگیه‌کان له‌به‌رژه‌وه‌ندی هه‌ردوو و لاتدایه، جگه له‌م شێوه‌یه هه‌مان بارودۆخ که تانه‌م‌پۆ بینبومانه هه‌یج یه‌کێک له‌م دوو و لات (عێراق و نێران) به‌تایبه‌ت له‌قه‌یرانه‌کانیان له‌گه‌ڵ کورده‌کان نه‌یان‌توانیوه ده‌سکه‌وتیکی پتویست به‌ناراسته‌ی به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و لاته‌کانیان به‌ده‌ستبێنن، نهم راستیه نامۆ‌گاریمان ده‌کات که ده‌بیت له‌دیاریکردنی مۆدێلی ستراتیجیدا ناگاداری نهم خاله‌ گرنگه‌ بین که هه‌ر هه‌نگاوێک بێ له‌به‌رچاوه‌گرانی نهم بۆشایه جیوپۆله‌تیکیه له‌به‌رژه‌وه‌ندی ده‌وله‌ته‌ ده‌ره‌کیه‌کان ده‌که‌وتێته‌وه، نه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌شیعه‌کانی باشوری عێراقه‌وه‌یه مه‌سه‌له‌که‌یان دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی شوێشی نیسلا‌می نێران ده‌رکه‌وتوه، له‌کاتی‌که‌دا له‌گه‌ڵ جیوپۆله‌تیکی باکووری عێراق زۆر جیاوازه، به‌لام نهم ناوچه‌یه که‌وتۆته هه‌لومه‌رجیکه‌وه که له‌دایه‌نکردنی ناسایشی هه‌مه‌لایه‌نه یان له‌ته‌نگه‌تا‌وکردنی عێراقدا ده‌توانیت پۆلی هه‌بیت بۆ و لاتنی نێران، خا‌ک و نامانجی داوا‌کراو بۆ سوود‌وه‌رگرتن له‌نا‌واته‌کانی نه‌وانه چ به‌شێوه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و چ به‌شێوه‌ی نا‌وخۆیی و چ به‌شێوه‌ی نیسلا‌می و ناوچه‌یی نه‌بیت، چونکه هه‌ر و لاتێک که بیه‌وه‌یت له‌پێگای نفو‌زی سیاسیه‌وه ده‌ست‌وه‌ردات له‌جیوپۆله‌تیکی نهم ناوچه‌یه نه‌ونده به‌توانا نه‌بیت که له‌پێگای فره‌هه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تییه‌وه نامانجه‌کانی داری‌پۆت، نامانجی سه‌ربازی ناتوانیت یاره‌مه‌تی بدات، نه‌مه راستیه‌کی جیوس‌تراتیجه نابیت فه‌رامۆشی بکه‌ین. نه‌زمونی شه‌ر و نه‌به‌رده‌یه‌کان له‌م ناوچه‌یه و نه‌و په‌یامانه‌ی لێ‌وه‌ی سه‌رچاوه‌ی گرتوه و پشتگیری نهم تیسزه ده‌کات و نو‌مید ده‌کریت نهم نه‌زمونه به‌قیمه‌ته له‌ناینده‌دا بتوانیت وه‌ک خا‌لیکی سۆز له‌وه‌رگرتنی مۆدێلی ستراتیجی له‌لایه‌ن نێران‌وه له‌به‌رچاوه‌ بگریت، له‌به‌ر‌نه‌وه‌ی هه‌ردوو و لات له‌په‌یوه‌ندی به‌بابه‌تی نا‌یدی‌پۆل‌وجی و نه‌ته‌وه‌یی خا‌وه‌نی خا‌لی لاوا‌زو ها‌ویه‌شن، بۆیه ده‌بیت به‌جۆرێک ڕێک‌ب‌خه‌ن که سه‌رنج‌دان له‌نا‌وچه‌کانی‌تر یا لایه‌نی‌که‌م له‌به‌رامبه‌ر نا‌وچه ها‌وشیوه‌کان به‌دروست‌کردن و په‌ره‌پێدانی چالاکی نا‌وه‌دانی، نابو‌وری، فره‌هه‌نگی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ونا‌وچه‌یه‌ی با‌سکرا ب‌ج‌رتیه ژێرباسه‌وه که نهم شێوه‌یه‌ی کاره ده‌توانیت نا‌له‌باریه‌کانی کۆمه‌لایه‌تی و فره‌هه‌نگی نێوان هه‌ردوو و لات له‌ونا‌وچه‌یه‌ی با‌سکرا تارا‌ده‌یه‌کی زۆر که‌مکاته‌وه.

(د) — توێژینه‌وه له‌هه‌رگۆریشه‌ی قه‌یرانی سه‌ربازی، ناسایشی :

بۆ هاته‌نه‌نا‌وه‌یه‌ی نهم با‌سه واده‌بێنریت که نیمه ده‌بیت به‌چه‌مکی نو‌ی له‌ناسایش و گۆ‌ران و گۆ‌ران‌کاریه‌ک که له‌بنه‌ما‌و ریشه‌ی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی په‌یدا‌بو‌وه ناشابین، چونکه دوا‌ی کۆتاییه‌هاتی جه‌نگی سا‌رد و ڕوخاندنی دی‌واری به‌رلین و کۆتاییه‌هاتی سی‌سته‌می دوو جه‌مه‌ری زۆر له‌چه‌مکی ستراتیجی ناسایشی نه‌ته‌وه‌یی، نامانجی نه‌ته‌وه‌یی و زا‌را‌وه‌کانی‌تری ناسایشی گۆ‌ران‌یان به‌سه‌ردا هاته‌وه.

گۇرپانكارىيە كانى چەمك و چوارچىۋى ئاسايشى نەتەۋەيى:

لەئالى (۱۹۸۹) يۈە گۇرپانكارى ھەمەلەيەن لەمەيدانى نىۋەدەۋلەتيدا پرويىداۋە، لەم ماۋەيەدا جىھاندا پروداۋى گرنگى ۈەك كۇتايىھاتنى جەنگى سارد، روخانى كۇمۇنيزم و گۇرپان لەياريكەرە سەرەكەكانى پەيۋەندى نىۋەدەۋلەتى پرويىداۋە، ھەرچەندە قىسەكردن لەرەگۇرپەشەي نەم گۇرپانكارىيەنە لەدەرەۋەي باسەكەماندايە بەلام دەتوانىن لەدەرخستنى ناراستە ئاسايشەكاندا بگەينە نەنجامى پىۋىست، دەرخستنى نەم ۈەرچەرخانە نەۋەيە لەدەيدگاي چەمكى نەم گۇرپانانە لەپەيۋەندى نىۋەدەۋلەتيدا سى قۇناغى بېرپە كە بېرپەلە:

۱- كەمبۇنەۋەي دەسەلاتى نەتەۋەيى.

۲- زىادبۇونى وابەستەيى لەبەرامبەر يەكتەر.

۳- مەملەتتى نارىتۇكىت و يىسەرۈبەر.

نەم پۇلتىنكارىيە بەۋمانايە نىيە كە ھەريەكە لەمانە لەروۋى كاتمەۋە يەكبەدۋاي يەكدا ھاتۈون بەلكو لەراستيدا ھەرسى قۇناغەكە ھاۋكات بۇون لەگەل يەكتەر.

قۇناغى يەكەم: واتە كەمبۇنەۋەي دەسەلاتى نەتەۋەيى، رەگەزى ۋاي تىندايە كە بەمۇچۇونى شىكەرەۋان ھەتا لەقۇناغى دۋاي جەنگى ساردىش پۇلتيان دەمىنىت، نەم قۇناغە چاۋدېرى كەمبۇنەۋەي كۇنرۇلى واتادارى ھكۇمەتەكانە لەۋەي لەناۋ سىنۇرەكانيان رۇودەدات، شتىك كە لەكاتى پۇوداندايە نابۇتۈونى دەۋلەتى نەتەۋەيە يان كالتۇنەۋەيانە نىيە، بەلكو ھەمۇ ھىزەكان سىرقاتى داگىر كۇردنى زۇرپەي پۇلى باۋى ھكۇمەتن. سىنورى سىياسى دەۋلەتەكانىتەر ۈەك سىنورى نەتەۋەيى جىياكەرەۋەي نەتەۋەكان بەشىۋەي واتادار كارىيىناكەن، چۈنكە بېرۋاۋەر، تەكنەلۇجيا، خەلك، شەك و كارگوزارىيەكان زىياتر لەھەركاتىكىتەر ئازادانە لەنتىۋان سىنۇرەكاندا ھاتۇچۇ دەكەن. پاراستنى رىنگا و پەۋشى تايىبەتى نەتەۋە لەگەل سىستەمى دەۋلەتى جىاۋازە بەشىۋەي زۇر و كىشەدارتر دەبىت چۈنكە يەكسانسازى بەھاكان، نايدىۋلۇجىيەكان و سىرۋشتى مىانرەۋى لەزىادبۇوندايە، پىشكەكتى خىترى گۇاستنەۋە و گەيانسەن و پەيۋەندىيەكان، لەۋانەن كە كارىگەرى زۇرى لەم بۇارەدا ھەبۇدە.

لەراستيدا وابەرچاۋدەكەۋىت سىستەمى جىھانى كۇردارى كەم بەھاى لەمەيدانى سىياسەتى دەرەكى ھىشتۇتەۋە كە دەۋلەتە نەتەۋەيەكان بىزان سىرى دلتىايى مەتبەر و كارىگەر لەم بۇارەدا بۇ خەلكانى خۇيان بەدبىيەتن، نەم كەمبۇنەۋەيەي تۋانكان لەكاتىكدا رۇودەدات كە خەلكى بەشىۋەي رۇۋانە بەھۋى كرانبەۋى زۇرى ھكۇمەتەكان و تىروانىنى گىشتىۋە، لەسەر خالى لاۋازى سىر كۇردەكان و پىتكەتەي دەۋلەتەكان بەناكاتر دەبىت، نەگەر ئىمە بانەۋىت گۇرپانكارى چوارچىۋى ئاسايشى نەتەۋەيى لەم قۇناغە نۇتەدا وىتەبەكەين لەۋانەيە بىزان وىتەبەكى ۈەك نەم ھىلكارىيە بىغەينەرۋو:

هټلکارۍ ژماره (۱)

گډرانکارۍ چوارچټوې ناسايشي نهټوډي لډ قوناغۍ دواي جهنگي سارد و که مېوونهوې دهسلاتي نهټوډي
<p>- دهرکهوتني ياريکمرۍ ناحکومۍ</p> <p>- ټيپيراندنۍ سنوره نهټوډيهکان</p> <p>- دابهشېووني نهټوډهکان</p> <p>- پشټبستنۍ که متر به ناستۍ نهټوډه</p> <p>- فراوانېووني تهکنه لږجيا و بلايوونهوې دهسلات</p>
بهرزېوونهوې وابسته مۍ پروې پروې نيودهولتي
<p>- جولان له سيستمۍ دوو جه مسيريده بڼ چند سيستمۍ</p> <p>- زږېووني شېږلي ناوچه گمرايۍ</p> <p>يه کسانېووني توانا و تهکنه لږجياو ستندارېووني سيستمۍ چه کدارۍ</p> <p>- زږېووني کڅچکردن و بلايوونهوې دېو کراسۍ و نازادي نايښ</p>
زيادېووني ململاني ناريکوپيټک و بيسمروېر
<p>- ږوداني که متري جهنگي فراوان و جيهاني</p> <p>- که مېوونهوې بهريه که کهوتني نابيديلږجي و زهوي</p> <p>- زږېووني ناکوکۍ نهټوډي</p> <p>- که مېوونهوې ململاني ناباوکان</p> <p>زيادېووني گرځيه بينراوه نهټوډي و باننهټوډيهکان</p>

به سميړکردنۍ نهټم قوناغانه له هټلکارۍ ژماره (۱) تاناستيکۍ زږر گډرانکارۍ ناسايشي له کاتيکدا که له پيشکه موتندايڼ به جوانۍ ده بينڼ که نيټه بڼ کورټکردنهوې باسه که مان به شيوې هټلکارۍ پيشانغانداوه.

دواهمين قوناغ له گډرانکارۍ چوارچټوې ناسايشيدا زږېووني ململاني پيرشويلاو و ناريکوپيټکه، وا بهرچاوده که وټ له دستداني پټکهاته کاريگمرهکان بڼ بهرهنگارېوونهوې که مېوونهوې دهسلات و زږېووني وابسته مۍ پروې پروې له سيستمۍ نيودهولته تيدايه، نهټم ناريکوپيټکۍ و بيسمروېريه جيهان که له لايښ زږر له توږه ران وه خالي گرنگۍ ناکوکۍ نيودهولتي جه ختي ليده که نهټوډه و دهرگا بهرېووي دهرکهوتني شيوې زږرتري ململانيکان که له ماوې جهنگي ساردا ده که وتوون کردتسه. به هه مان شيوې که نيټه له ږڅانه دا له ناوچه جيا جياکانۍ جيهان پشوي هه سټيډه که مين به واتايه کيتر

جهنگی هه موو دژ بهه موو نه سلی ململانی چه کدارانه کانی ناینده دهییت هه چه نه ده ناکۆکی و ململانی بیسرو به ره کان له قوناغه کانی رابردوودا ناو به ناو ده رکه وتوون، به لām نه وهی به لگه نه ویسته نه وهیه که دهییت نیچه خۆمان ناماده کهمین که هیتیشیکی بیترینه به شیتوهی ناناسایی له ده رکه وتندایه.

واده بیتریت کۆمه لگای نوئی نیستا له بهرام بهر توندوتیژی نه ناوخۆ و ده ره که کاندایه به توندی زه ده ده هییت و له خۆ ناماده کردندایه بۆ کاری روه به روه بوونه وه.

ململانیکان له سهرمه ده ریتکه خراو نییه و حاله تی جهنگ بهرنامه بۆ دارپێژراو له نیتوان زه لێزه کاندایه له سهر جیاوازی نایدۆلۆجی نییه که به شیتوهی جیاوازی له جهنگی ناوچهیی ده رکه وت، تیۆری گشتی نه مپۆ له سهر نه وهیه سودمه ندی نه مجۆره جهنگانه که مپۆته وه و به لām تیچونه کانی زۆر بهرزبۆته وه، وابهرچاوه ده که وت که ململانی بهر شوبلاوه کانی هیزه به چوکه کان که له پیناوی به ده سه تهنانی نامانجی که سی سهرکرده کانیان یان گروپیکی تایبه تیه زیاتر به شیتوهی ریتسا ده ره ده که وت. نیچه نه مپۆ شایه تی جۆریک له م چالاکیانه یان وه ک چالاکی به ره له ستکاران له ناوه وه و ده ره وهی ولاتان و قاچاخچیانی ماده هۆش بهر و کالاکان و هیت.

به سهرنجدان له ژماره ی کارکته رانی نه ته وهیی و بانته ته وهیی، ململانیکانی نه ته وهیی و بانته ته وهیی به بهر اوورده به ململانیکانی حکومه ت له بهرام بهر حکومه ت به هیزتر و ژماره ی زۆر تر بووه، ململانی تازه کان ده توانیت شیتوهی جیاوازی و بهرگرت له وانه ململانی نابووری له ریتگای گه مارۆی نابووری که راسته وخۆ به کاره تهنانی توندوتیژی نییه به لām کاریگه ری قول له سهر کۆمه لگا به جیده هیلیت، کاتیک ململانیکان سهربازی بیت نه گه ری زیاتر بۆ په نابردنه بهر رهوشی ناناسایی بهرچاوده که وت، لیره دایه که نیچه دهییت مانا و چه مکه کان له کاتی ده رکه وتنی ناسایشدا هه ست بیتکه یان تا بتوانین ره گوریشی قهیرانی ناسایشی به ره هه ندە جیا جیاکان دیاریبکه یان.

چه مک له کاتی ده رکه وتنی ناسایشی نه ته وهیدا:

واتابه خشین به چه مکی ناسایشی نه ته وهیی له جیهانی نه مپۆدا کاریکی شالۆزه، له مپۆدا پینانوایه که نیت نه ک ته نیا ناسایشی نه ته وهی نه وه چه مکه مپۆوییهی له ده ست داوه، به لکو نه مپۆ ناسایش چه مکیکی چه ند رووه و له بهر نه وهش سه باره ت به ماناکه ی جیاوازی زۆر هه یه، به م هۆمه که چه ندین پرسیاری گرنه گ سه باره ت به م چه مکه ده خریته مپوو:

نایا ناسایش هیه وختیک به ده ست دیت؟

چ جۆره گۆرانکاریه ک زۆرترین یان که مترین هه ره شه له سهر ناسایش دروست ده کات؟

چ که سیک بهر پرسیاریتی سهره کی به دوا داچوون یان پاراستنی ناسایش ده گریته نه ستۆ یان دهییت

بیگریته نه ستۆ؟

نایا ناسایش چه مکیکه که له بنه رتدا په یوه سته به ده وله مهند و به هیزه کان؟

سه بارت به پرسیاری په کم واده بینریت وک له زوری توژینه موه کاندانا ناماژدی بۆده کریت که ناسایشی ته واده تی قابیلی به ده ستهان نییه، به لکو هه ولده دریت ناسایش تانمویری توانا زیاده بکریت.

برپاردان له مه مه له یه که له ژیر ناوینشانی بابه تی ناسایشی ده توانیت بیتسه هوی ده که ورتی بارودخی قهیراناوی که پیوستی به یتوشوتی به هیژ و کتوپر همیه که هرچی بکات نابه جیپوه و هه روه ها له وانیه بیتسه هوی جولته و کاردانه وهی به هیژ و هاوشیوه له لایه نه وانیه روه، سه ره رای به ده ستهینانی ناسایشی زور ده بیتسه هوی له خویابوون (خوشه خایالی) که خوی کوسه له مردهم به ده ویتش چوون و مانای وانیه توشی بادانه وه نه میت یارمه تی گرفتاری نه وانیه نه کات، له کاتیکدا که هه ریه سه سربازی که تهنیا شهر نییه بۆ مانموی نه توه، چونکه له وانیه هه ریه سه کانیتر به هیژترین له وه، به لام هیزی سربازی بۆ پاراستنی ناسایشی نه توه و مانموه له ژاندایه، گهران به دواي خالیک که ده رباردی به ده واهمی هیرش و تراوه همندیک شیوهی رهفتاری پایه داری نیوده ولته تی پیوستی به به یتوه بردنی کاریگری هه ریه سه میعتبری سربازی همیه، هه رچنده تیوری دانراوی باو له قوناغی جهنگی ساردا نه مرۆ گونجاوی و کارایی که مته به لام هه بوونی توانای سربازی بۆ وه لامدانه وه به م شهرانه به رهوشی داهینراو له مرده می جهنگ و ناشیدا به گرنه ده بینریت، خالی ته وه ره می باه که نه وهیه که به کارهینانی هیزی سربازی له جهنگی گهرمدا پیوسته یان کاریگری، به لکو نه م ناماده باشیه بۆ سوود و ده رگرتن له هیزی سربازی که گرنه زورتی همیه، بۆیه له م توژینه وهیه دا هه ولدراوه که به پشتبست به یتکاری نابووری، سیاسی ریگری بکریت له مرپی سربازی، بۆیه نه گهر مانموت به سمرغبدان له و گوزانکاریانه پیتاسیه کمان بۆ ناسایشی نه توه هه بیت واده بینریت که پیتاسی نیته بۆ ناسایشی نه توه به توندی پشت ده به ستیت به پلان و وه سفکردنی ناسایشی نه توه، چونکه له تیور و پراکتیکدا دهیت نامانجه کانی ناسایشی زور روون و ناشکراتر بیت له هه کاره کان، له راستیدا له مرده می نیستادا وابه رچاوده که ویت که که له که بوونی زانیاری هه مه جوړی رۆژانه له مر سازوکارایی و یتکخست و ناسانکردنی جانتای نامرازه کانی ناسایشی نه توه فکریکی جیگری وک نامانجه یکی بالادهستی ناسایشی نه توه خستوته به مرده ست، واده بینریت که جیگری له قوناغی دواي جهنگی ساردا له جیهاندا مه مه له کی ته وه ره می و گرنه، چونکه له دنیای بیتسرو به ر و ناسیگری نه مرۆدا حکومت ته کان ووریاتر بوونه توه له به یتوه بردنی نامانجه کان له رووی پاراستنی بارودخه که له مهیدانه کانی نابووری، سربازی و سیاسی له نیو نامانجه ناسایشی نه توه وک له و نامانجه نه می که په یوه ست نییه به پاراستنی بارودخه که وه.

نه مرۆ په هندی نابووری ناسایشی نه توه چه ندین گوزانی به مرده ها توه که جیگای په هندی سربازی گرتوته وه و ورده و ورده وک خالی سه نته ری له دیدی لیکنوله روه ستراتیجیه کانه وه سه یرده کریت.

سەبارەت بەناسایشی نابووری جەختی نەتمووە لەسەر توانای ڕێکەبەری نابووری و سەرکەوتنی لەبازاری نێودەوڵەتیدا دەکرێت و هەموو پێناسە قبوڵکراوەکانی ناسایشی نابووری نەوێهێ (بەری بەرەمەهێتانی شەمک و کارگوزاری لەلایەن وڵاتیکمەو لەهەلومەری نازادای بازاردا شیاری خستەرووی لەبازاری نێودەوڵەتیدا هەبێت و لەهەمانکاتدا داھاتی ھاوولاتیانی لەبەرزبوونەموەدا بێت) لەبەرنموە ھەوڵەکان بۆ ئەو دەبێت کە بەمەبەستی کەمکردنەموە مەملەتێکانی نێوان نێران و عێراق لاوازکردنی نمو مەملەتیانە ووردەووردە بەپیتی پڕۆژەی ساوھەکوورت، ھامناوھەند و ماوھەدرێژ، بەپیتی لێکۆڵینەموەبەکی پراکتیکی لەبارودۆخی ناوچەک بەدرێژایی سنوورەکانی نێوان ھەر دوو وڵات و شیکارکردنی ھەر شە سەربازی - نەمنیەکان.

لێکۆڵینەووە و باسکردنی ناوچە سنوورەکانی نێوان نێران و عێراق لەدیدێ سەربازیووە:

نێران و عێراق نزیکەی (۱۳۳۶کم) سنووری چالاکیان ھەیە، نەگەر بمانەوێت بەدیدێ پراکتیکی نەم ناوچە سنووریانە لەگەڵ پارێژگا سنوورەکانی نێران ھەلسەنگێنین دەگمێنە نەم داھەشکردنە:

- ۱- لە دالامپرداغ تا باوویی لەگەڵ پارێزگاکانی نازەربایجانی پۆژناوا و کوردستان ھاوسنورە.
 - ۲- لە باوویی تا نەفتشەر لەگەڵ پارێزگای کرماشان ھاوسنورە.
 - ۳- لە نەفتشەر تا موسیان لەگەڵ پارێزگای نیلام ھاوسنورە.
 - ۴- لە موسیان تا دەمی فاو لەگەڵ پارێزگای خوزستان ھاوسنورە.
- لەلێکۆڵینەووە و باسیکی مەیدانیدا دەرکەوتوو کە نێران خاوەی ھەستیارترین و مەترسیدارترین دەرەبەند و ڕێژەوی بەیەکگەیانندنی نێوان نێران و عێراقە کە بەپیتی گرنگیان بەمجۆرە خوارەووە باسی دەکەین:
- ۱- ڕێژەوی (مەبەر) نازدارداغ کە لەباکووری شەنۆ کۆتاییدێت.
 - ۲- ڕێژەوی لۆلان کە لەشەنۆ و ناوچەکانی دەروربەری کۆتاییدێت.
 - ۳- ڕێژەوی گەلەزردە کە بە تەرەوێ نەغەدە کۆتاییدێت.
 - ۴- ڕێژەوی حاجی عمران کە لەپیرانشەر کۆتاییدێت.
 - ۵- ڕێژەوی قەلادزێ کە لەسەردەشت کۆتاییدێت.
 - ۶- ڕێژەوی مانوت کە لەباشوری سەردەشت کۆتاییدێت.
 - ۷- ڕێژەوی پێنجوێن کە لەمەریوان و سەنە کۆتاییدێت.
 - ۸- ڕێژەوی ھەلەبجە، نەوسود، پاوہ کە لەکرماشان کۆتاییدێت.
 - ۹- ڕێژەوی نەفتخانە بەرەو گەیلان غەرب و سوما.
 - ۱۰- ڕێژەوی مەندەلی بەرەو سوما.
 - ۱۱- ڕێژەوی مەھران، دەرمان بەرەو نەحواز و نیلام.

ليکڻ ٿيندو ته لھم پريءَ وانه و ناکڙ کيھ سنوريه کان و داواکاي بڙ زھوي له نيتوان همدرو و لاٽدا بکمين، راستي نه وھيه که ناماچھ کاني همدرو و لاٽ له وناوچانهي که وٽوٽه نيتوان مھران تا دالامپرداغ زياتر لايهني سربازي ھميه و نه و نارچانهي که که وٽوٽه نيتوان فاو تا باکوري مھران لايهني نابووري و سياسي ھميه، له بمرئوھه بڙ نه وھي بتوانين بمرئيکاريکي گونجاو شمېر و پيکدادانه سربازيه کان که مبکمينه وھه و قميرانه کاني ناوچه که نعيه لڙين ده بيت ناوچه که بڙ چالاکي نابووري ھلڙيترين که بگوځيټ له گھل شوټنه جوگرافيه کھي، به وواتيه کي ساده تر به ھمولدان بڙ داممزراندن و پيکھيتنان و ناراسته کردني داموده زگاي پيشممازي له وانه پيشممازي خوراک، پترؤکيميايي، پالاوگھي نه وٽ و داممزرادهي نابووري کشتوکالي وھه کھموزي به خيٽو کردني ماسي، بيستاني خورما، کيټلگھي ھاوبه ش و داممزرادهي پيشممازي که به ممرمايهي ھاوبه شھي همدرو و لاٽ و به شداري کردني سمرمايه گوزاري دهره کي، ھمروه ھا به ناراسته کي کڙنٽرؤل و که مکردنموي ھاٽوچؤي رپيټنه دراري سنوري، ھهنگاريٽرٽ و ھمروه ھا ھولٽرٽ نه گمري چالاکي سربازي بمرئيؤھيه که مبکريٽموي، ديار يکردني شوټني ټم نارچانه له باکوروهه بڙ باشور به شيويه ي خواره وھه ده بيت:

- ۱- زهويه سنوريه کاني ده وروبري شٽو.
- ۲- زهويه سنوريه کاني ده وروبري ناوچه کاني نيتوان نه غه ده تا پيرانشهر.
- ۳- زهويه سنوريه کاني ده وروبري سمرده شٽ.
- ۴- زهويه سنوريه کاني ده وروبري ناوچه کاني همدرو ديوي پيټنجوٽين و ميريوان.
- ۵- زهويه چه ماوه قوٽره کاني سنوري نيتوان کرماشان و (خانه قين) و ناوچه ته پڙلکاريه کاني خسروي.
- ۶- ناوچه سنوريه کاني نيتوان همدرو و لاٽ له سنوري چه ماوه قوٽزيه کاني نه فشتھر و نه وٽخانه.
- ۷- ناوچه سنوريه کاني نيتوان همدرو و لاٽ له سنوري چه ماوه قوٽزيه کاني مھران.
- ۸- ناوچه ي سنوري له ده وروبري شلمچه.
- ۹- داممزراندني کيټلگھي کشتوکالي پيټشکه وٽو به ممروبوومي پيشه ممازي له ناوچه ته ختايه کاني رڙؤٽاوا ده شتي نازادگان.

به تيروانيني ووردي همدرو و لاٽ سمارهٽ به ناوچه ھاوبه شه کاني نيتوان همدرو کيان و به له بمرچا وگرتني نه و گوزرانکاريانه ي که نه مړؤ له جيهاندا روده ده، ھولٽرٽ بڙ بمرگرتن له ھمرچؤره جولانه وھيه کي سربازي يان نؤيمراسيؤني ھيٽشي سربازي به مھمبھستي سھباندي کاروباري ولاٽيک بمر نه وٽردا، نه مھه راستيه که که نهک ته نيا له نيتوان همدرو و لاٽي دراوسي وھه نيتزان و عيٽراق ده بيت بکريٽ، به لکو ده بيت ولاٽانيٽريش ټم بارودخه دروستبکھن، بڙيه توٽيٽينه وھه و ليکڻ ٿيندو ته ټم وھه له لايهني ناوچه کان و نه و زهويانه ي جيٽگاي ناکڙکي همدرو و لاٽن و ھمروه ھا شو زهويانه ي زهره ھيٽن له سمر

سنوری همدروولا هملبردیت پهره ییبدیت و بیته جه مسریکی چالاکي نابوری هاوبهش که نه مهش هم ده بیته هزی که مبونوهی قهرانی سربازی نیوان همدرو و لات و هم نه گمری پهرجه کرداری سربازی بچوک و گوره له نیوان همدرو ولتدا ناهیلیت.

لیکۆلینه وهی ناوچه سنوریه کانی نیوان نیران و عیراق به مه بهستی گه یشتن به و ناوچه کانی

که له بارتترین بارود و خیان هیه :

له لیکۆلینه وه به کی گشتی و پراکتیکی سنوری کرداری (۱۳۳۶ کم) نیوان نیران و عیراقدا گه یشتینه نه و نه غامه گشتیهی که به شیره ی گشتی له باکوری مهرانه وه تا خالی سنوری هاوبهشی نیران، عیراق و تورکیا نامانجه سربازییه کانی نیران و عیراق له همدرو بهری سنور بهیه کسان دابهش بووه، له باکوری مهرانه وه تا باکوری سنوری ناوی هاوبهش واته شوینی بهیه کگه یشتنی همدرو بهری شه ترلعرب نامانجی سیاسی، نابوری همدرو و لات به شیره ی به کسان دابهش نه بووه، بهم لیکنانه وه گشتیه ده تانین ناوچه ی به کم هه لبرترین بۆ دیاریکردنی چالاکي نابوری و بازگانی، له بهرنه وهی تاییه قه ندیه کانی نه م ناوچه به تا قولایی نزیکه ی (۵۰ بۆ ۷۰ کم) به شیره یه که ته وه ی زربایه، مهران، ده لران دزفول کهوتۆته بهری راسته وه که ده کهوتۆته پیشه منگی به که مه، بۆیه نیمه له لیکۆلینه وه ی مهیدانه دا هه لده دهین ووزه و سهرچاره کان له م ناوچه به مه بهستی گه یشتن بهریکاری ژیرانه و ستراتیجی بهینه بهریاس و لیکۆلینه وه تانه و شوینه ی پیگه به کی گه شه کردو به بهتی به دستدیتین.

لیکۆلینه وه له ووزه و توانا کانی ناوچه سنوریه کان :

ته وه ی بهیه وندی مهران و ده لران بهیه کیک له ته وه ره ستراتیجی و گرنگه کانی ولات داده نریت، چونکه نه م ته وه بهیه به ناراسته ی باکور، ستراتیجیترین ناوچه ی رۆژناوای نیرانه واته لیته وه ههر شه له ناوچه ی کرماشان ده کرت، به ناراسته ی باشوری رۆژه لات، خوزستان ده خاته مه ترسیه وه، بیته یه که له پرووی بهرگری، ناسایشه وه کلیلی کردنه وه ی خوزستان له پشتکوهی لورستانه، نه مه ده سته و تیکی زۆر گرانبه هایه که له ماوه کانی پیشو به تیجونی زۆر و زیانی گه وه ده ست نیران کهوتوه و نابیت به سادیهی به لایدا تیپهرین، چونکه پارێزگاری و پایه داری ناسایش له م ته وه بهیه به سهرغدان له ووزه و سهرچاره کانی ناوچه که ههنگاه کان ده ترانریت شیوه بگریت که به شیکاری نه وانه وه خهریکیت.

نه م ته وه بهیه به سهرغدان له تاییه قه منی ناوچه که له همدرو پرووی بهره مهیتان و سهربازییه جینگای گرنگی پیدانه دامه زاندنی به که ی بهرهم و سربازی له م ناوهنده دا رۆلی گرنگ له بهره پیدان و پایه دارکردنی ناسایشی ناوچه که دا دهینیت.

بوونی ناوی پیوست له مرپنگای سووده رگرتن له پرووباره کانی گاری، چنگوله، کنجانچم و میمه و دویرج نه گمری پهره پیدانی چالاکي کشتوکالی له م ناوچه ده دا سازیتیت، همره ها بوونی هیزی مرۆیی زۆر

له پاریزگاگانیتیر که په میوه نندی عه شایه مریان به دانیشتوری ناوچه که وه هبیت دوو فاکتوری گسرنګ بۆ دروستکردنی ناوه دانی نوئ بۆ نیشته جیکردنیان و نابووری کردنی نهم ناوچه یه ده ژمیردریت.

نهم ناوه نده گسرنګه ستراتیجیه خاوهنی ووزی به هیزه بۆ پهره پیدانی بواری کشتوکالی، قهباره یه کی زۆر له ناوی کۆنترۆل نه کراو له ناوچه یه همیه که به شیک له مانه وه ډووباری کنجانچم، بردله، گاوی و میمه و چنگوله به بی سودلیوهرگرتنی ته واوه تی بهر وه خاکی عیراق دهروات، له کاتیکدا نه گمر بتوانریت سمرچاوه زۆره کانی ناو جله و بکریته و به کار به یتریت له ده شته کانی مهران و دهلران ده توانریت زه مینه ی چالاکی کشتوکالی پهره پیدات و زۆر له کمه بیتکاره کان بخته سمرکار و به شیوه یه ک ریژه ی بیتکاری که م بکاته وه. پینشینی ده کریته که له هه موو پاریزگی نیلام ژیرخانی کشتوکالی به پیتی ناسوی بهرنامه بۆ دارپژواو له ماوه ی شش سالدا واته له دوا ی سالی (۱۹۹۹) له (۲۴) ههزار هکتاره وه بهرزیته وه بۆ (۱۰۰) ههزار هیکتار که نزیکه ی (۶۰٪) ده که ویتته ههردوو شاری سنوری مهران و دهلرانه وه ریژه ی خسته کار له بواری کشتوکالیدا نزیکه ی (۱۳ههزار) که سه، له م کاته دا که واچاوهروان ده کریته له دوا ی نمو ماوه یه بگاته (۲۳ههزار) که س، که نه مه ش زیاتر ده که ویتته ههردوو شاری مهران و دهلرانه وه.

له ته وه ره ی ستراتیجی و گسرنګی مهران، دهلران، دیزفول سمرچاوه ی گسرنګی نه وت و گازی سروشتی همیه که به شیک ی زۆری نه مانه دۆزراونه ته وه و نیستا له بواری سود لیوهرگرتندان، رابردوی سود لیوهرگرتن له ده رامت ی نه وت و گاز له سنوری شاری دهلران ده که ریته وه بۆ دوا ی جهنګی دووه می جیهانی به جزیرت که نینگلیزه کان به سود وه رگرتن له ریگی ناسنن، نه وتی نهم ناوچه میهان بۆ عیراق ده گواسته وه و له ویره دیانرد بۆ بهریتانیا، نیستاش نهم سمرچاوه نه وت به یۆری بۆ پاریزگی خوزستان ده گوازریتته وه و دوا ی پالآوتنی سودی لیوهرده گریته، به مه به ستی بهر زکرنه وه ی ریژه ی ناسایش له م ناوچه یه دا جینګا همیه بۆ ولاتی دراوسی وه عیراق بۆ دروستکردنی پیشه سازی هاوبه شی پتوکی میایی و نه وتی و گازی هه نگار بنین، نهم هه نگارانه له چه ند لایه نیکه وه گسرنګه: په کم کاتیک که پیشه سازی په میوه ست به ههردوو ولاتی هاوسنور داده مه زریته له کاتی سهره لدانی قهیران و بهر زبونوه ی دژایه تیه کان پاریزه ی هه رجۆره خه ساره تیک ده بیت، به تاییه ت له موناوچانه ی که هه ریبه که بیان له قو ناغی یه که می شه ردا مه به ستیان بوو داگیربیکه ن. دووه بوونی پیشه سازی نه وت و گاز له ناوچه که هه نگاویکه بۆ بورژانه وه ی ناوچه که و نه هیشتنی بیتکاری و جولانه وه یه که بۆ خسته کار زیاتر.

له بواری پهره پیدانی ناوه لداریشدا زیاتر جهخت له ههردو شاری مهران و دهلران ده کریته وه، به مجۆره ههردوو به شی کشتوکال و ناوه لداری ده توانریت چاوهروان بکریته که نزیکه ی (۷) ههزار خیزانی تازه له م ناوچه ستراتیجیه نیشته جی بکریته، به شیک له م دانیشتوانی نهم ناوچه یه به کۆچ وړه وه خه ریکن که دیانمویته نیشته جی بکریته و به شیک له دانیشتوانه نیشته جیکه دیانمویته چاره سهری بیتکاریان بۆ بکریته.

دروستکردنی یه‌که‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی به‌مه‌به‌ستی گه‌شه‌کردنی تابووری ناوچه‌ سنوریه‌کانی نیتوان همدوو ولات له‌ناوچه‌که‌دا بۆته‌ جینگای باسکردن و ناوه‌دانکردنوه‌ی نهم ناوچه‌یه‌ به‌خه‌لکی خۆی فاکتهری گرنگی که‌مکردنوه‌ی قه‌یرانه‌، پیتشینازده‌کریت که‌یه‌که‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی گونجاوتره‌ و دامه‌زراندنی کشتوکال و پیشه‌سازی له‌دوو یه‌که‌ی کشتوکالی و پیشه‌سازی له‌ناوچه‌کانی ده‌ستی عه‌باس جیه‌جی بکریته‌ که‌ به‌گه‌شه‌ و ناوه‌دانی ناوچه‌که‌ و په‌ره‌پێدان و جینگیرکردنی نیشته‌جیی نوێ به‌هه‌یزێ مرۆیی زیاتر و له‌کو‌تایدا دروستکردنی بنه‌مایه‌کی دلتیایی بۆ لایه‌نی ناسایشی بۆ ناوچه‌ سنوریه‌کان دیاری ده‌کات.

دروستکردنی بازاری سنوری (مه‌رز) و بۆلی له‌ پاراستن و پایه‌دارکردنی ناسایشی نیتوان همدوو ولات:

پیناسه‌ی بازاره‌ سنوریه‌کان (سه‌ره‌مه‌رزه‌کان):

بازاری سنوری رۆبه‌ریکی شوره‌ بۆکراوه‌ که‌ که‌وتۆته‌ خالی سفری سنور به‌ته‌نیشتی گومرگه‌وه‌ رینگاپیتراوه‌، یان ناوچه‌یه‌که‌ که‌ به‌پیتی رینگه‌وتننامیه‌که‌ له‌نیتوان ولاتی کۆماری نیسلامی نیترا و لاتانی دراوسێی دیاریده‌کریت، خه‌لکی همدوو دیوی سنور ده‌توانن به‌ره‌م و به‌روبوومه‌ ناوخۆیه‌کانیان به‌ ره‌چاوکردنی بریاره‌کانی هاورده‌ و نارده‌نی و لایه‌نی ئالوگۆز له‌م بازارانه‌دا ساخبه‌که‌نه‌وه‌ و بیه‌خه‌نروو.

کاری بازاری سنوری له‌ پارێزگاری ناسایشدا:

سنوره‌کانی ولات هه‌میشه‌ شۆتینی هه‌تانه‌یاردنی نایاسایی (قاچاخی) کالاکان بووه‌، دانیه‌توانی ناوچه‌ سنوریه‌کان زۆربه‌یان که‌سانیکن زه‌مینه‌ی له‌بار بۆ کاره‌کانیان ئالویتی بۆیه‌ له‌رینگای قاچاخ و چالاکی نایاسایه‌وه‌ ده‌رامه‌ته‌کانیان ده‌ستده‌که‌ویت.

نه‌گه‌ر که‌سانیک له‌دانیه‌توانی سنوره‌کان بیانمویت ده‌رامه‌ت له‌رینگای چالاکی دروست و گونجاوه‌ به‌ده‌سته‌یه‌تین، به‌هۆی نه‌بوونی نمو بارودۆخه‌ له‌سهر سنوره‌کان ناچارن کۆچ بکه‌ن بۆ ده‌روپشتی شاره‌ گه‌وره‌کان، کۆچکردنی دانیه‌توانی ناوچه‌ سنوریه‌کان به‌زۆری زه‌مینه‌ بۆ له‌به‌ینه‌یاردنی ناشتی و ناسایش ده‌سازیتیت، بۆیه‌ پارێزگاری له‌په‌نکه‌هاته‌ی دانیه‌توانی ناوچه‌ سنوریه‌کان به‌مه‌به‌ستی پاراستنی ناسایش و پارێزگاری له‌زه‌وی ولات زۆر گرنگه‌.

به‌مجۆره‌ نه‌گه‌ر زه‌مینه‌ی کاری گونجاو له‌م ناوچه‌انه‌ بۆ دانیه‌توانه‌که‌ی نه‌ر‌خه‌یتیت، ناتوانیت رینگا له‌کۆچی دانیه‌توانه‌که‌ی بگه‌یت، به‌سه‌رنج‌دان له‌م کاره‌، حکومه‌ت له‌دامه‌زراندنی بازاره‌ سنوریه‌کاندا له‌سهر خالی سفری سنوری له‌م سالانه‌ی داویدا گرنگی پێداوه‌، نهم بازارانه‌ ده‌توانن زه‌مینه‌ بۆ به‌ده‌سته‌یتانی ده‌رامه‌ت له‌رینگای بازرگانیه‌وه‌ به‌ر‌خه‌ستین و هه‌نگاو بۆ خه‌سته‌کار له‌ه‌واری پیشه‌سازیدا زیاده‌کات، بازاری سنوری له‌په‌ره‌پێدانی بازرگانی ناوچه‌یی، به‌کارخه‌ست و دا‌یه‌نکردنی پتو‌یستی

سنورنشینان رۆلی گرنگ ده‌بینیت.

جگه له‌گرنگی بازاره سنوریه‌کان له‌برووی پاراستنی ناشتی و ناسایش و به‌رگرتن له‌گۆزراڤانکاری پێکهاته‌ی دانیشتوان له‌ناوچه سنوریه‌کاندا، به‌گشتی حکومه‌ته‌کان خواستیان له‌سەر دروستکردنی نهم بازارانه به‌مه‌به‌ستی په‌رپێدانی گونجاو له‌بواره‌کانی فەرهنه‌نگی، نابووری زیاتره، سه‌ره‌پای نه‌وه ورده‌واله‌ فرۆشان پیتیسته‌کانی خۆیان له‌پێگای ئالوگۆزی کالاکانه‌وه‌ مسۆگەر ده‌که‌ن، نه‌و جوۆره بازارانه هاوکات ده‌توانیت رۆلی کاریگه‌ری له‌که‌مکردنه‌وه‌ی قه‌یران له‌ناوچه سنوریه‌کان هه‌بیت.

کاریگه‌ری لاوه‌کی چالاکیه‌کانی بازاری سنوری:

پێکهێنانی بازاره سنوریه‌کان یارمه‌تی پێشکەش به‌پاراستن و جێگیرکردنی ناسایش له‌سنوره‌کان کردووه و سنورنشینان به‌پاریزگاری هێزی پێکخواه‌یی و سه‌ربازی و سه‌ولێ شایسته‌یانداده‌ بۆ پاراستنی ناسایشی سنوره‌کان، ته‌مانه‌ ده‌زانن هه‌ر جوۆره ناتارامیه‌که له‌ناوچه‌که ده‌بیتته‌وه‌ی له‌کارکه‌وتنی بازاری سنور و سه‌رنه‌نجام زیانی به‌رچاو به‌رنه‌وان ده‌که‌ویت.

دامه‌زراندنی بازاره سنوریه‌کان یارمه‌تی دا‌یینه‌کردنی پیتیسته‌ به‌نه‌رتیه‌کانی سنورنشینان به‌نرخه‌کی گونجاو ده‌دات، سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی که‌ پێگایه‌که‌ بۆ ئارده‌ده‌وه‌ی کالاکانه‌وتیه‌کان و زه‌مینه‌ی بۆ خسته‌کاری سنورنشینان ده‌ره‌خسینیت، کۆمه‌لیکه‌ که‌ کارتی بازرگانان هه‌یه‌ خه‌ریکی بازرگانی ده‌بن و هه‌ندیکه‌تریان به‌سه‌رپه‌رێدنه‌ی کاره‌کان و دامه‌زراندنی یه‌که‌ی به‌ره‌مه‌سه‌وه‌ ته‌مه‌ش هۆکارپه‌که‌ بۆ به‌رده‌وامبوونی به‌ره‌مه‌یه‌تان. هێزی مرۆیی پێکار له‌ناوچه سنوریه‌کان نامیترپه‌که‌ به‌ده‌ستی دوو‌مه‌نه‌وه‌ که‌ له‌پێگای دنیایا کردنه‌وه‌یه‌وه‌ ده‌توانیت نامانجه‌کانی خۆی دژی حکومه‌ت به‌ده‌ست بێنیت، هه‌روه‌ک نه‌وه‌ی له‌پێشه‌وه‌ ناما‌ژه‌ی بۆکرا بازاره سنوریه‌کان له‌دو‌زینه‌وه‌ی کارو نه‌ه‌شتنی پێکاری زۆر کاریگه‌ره‌ به‌تایبه‌تی نه‌وه‌ی که‌ بارودۆخی ناوچه سنوریه‌ هاوبه‌شه‌کانی نێوان عێراق و ئێران به‌جو‌ریه‌که‌ که‌ جێگیرکردن و چالاکه‌ی نهم بازاره سنوریانه‌ ده‌توانیت په‌ره‌به‌ چالاکه‌ی نابووری له‌هه‌ر دوو به‌ر به‌دات و فاکتیه‌ری ده‌ره‌کی که‌مه‌تر ده‌توانیت چالاکیه‌ خراپه‌کارانه‌که‌ی نه‌نجام به‌دات، هه‌رکاتیک ژماره‌ی نهم بازارانه له‌ناوچه هه‌ستیار و نه‌و شوێنه‌ی مه‌ترسی سه‌ربازی له‌سه‌ربیت دا‌به‌زیریت به‌هه‌مان ته‌ندازه‌ کاری خراپه‌کارانه که‌مه‌دیه‌تیه‌وه‌.

لیکۆلینه‌وه‌ له‌شریتی سنوری له‌ناوچه‌ی پشتکوه‌ی ئورستان به‌مه‌به‌ستی جێگیرکردنی

بازاری سنوری:

به‌سه‌ر‌نجدان له‌و لایه‌نه‌ باشانه‌ی که‌ تایبه‌ت به‌دامه‌زراندنی بازاره سنوریه‌کان ناما‌ژه‌ی بۆکرا و رۆلی نهم بازارانه له‌پاراستنی جێگیرکردنی ناسایش له‌ناوچه سنوریه‌ هاوبه‌شه‌کان به‌سه‌ر‌نجدان له‌سه‌ر‌چاوه‌ی وه‌زه‌ی تارا‌ده‌یه‌که‌ یه‌که‌سان له‌هه‌ردوو ولات له‌وناوچه‌ی باسکرا به‌له‌به‌رچاوگرته‌ی ئاکۆکیه‌ سنوریه‌کان و

داواکاری زهوی نیتوان همدوو ولات بهدریژی هیلی سنوری که لهبهشهکانی پیشموه دا باسکراوه وابهرچاو دهکهویتی که بهشیوهی گشتی سنوری نهاندازهیی رووچال بهشیوهی ناوبهناو لهنیتوان ولاتانی نیران و عیراق دهردهکهویتی که دهتوانریت بهباشترین شوین دابنریت بۆ جیگیرکردنی بازاری سنوری و چالاکیه نابووریه هاوبهشهکانیر، بهلیکۆلینهوهی مهیدانی لهزهوی و تاییهتمهندیهکانی پرووی زهوی لهدهووریه نابووریهکانی سنور که زۆرترین بهرزاییهکانی کهوتۆته ناو پارێزگاکانی نێلام و خوستانهوه دهگهینه نمو نهجمامهی که گردۆلکهکانی مهران و نزماییهکانی نیتوانیان باشترین خالی سفری سنوریه که بۆ شم کاره بهکاریت. لهبهری سنوریش شارهکانی زرباتییه و بهدره لهعیراق که لهراپردویهکی دوردا لهنیتوان دانیشتوانی همدوو بهری سنور پمپوهندی نابووری و فهرههنگی زۆریان لهنیتواندا ههبوو، شم ههنگاه نابووریه زهمینیهکی لهباره بۆ ناشتی و دۆستایهتی لهنیتوان دانیشتوانی همدوو بهری سنور و زهمینیه بۆ خستهکاری خهلکی بیتکار لهشاری مهران و ناوچهکانیتری سنور خۆشهکات.

لهقوناغی دووهمدا دهبیت ههولبهریت که تهوهههی پهپوهندی نیتوان نیران و عیراق بهجۆرێک فراوان بکریته لهبوارهکانی نابووری، فهرههنگی، شایینی لهم ناوچهانهوه تیبهریت کهخۆی دهبیته ناوهندیکی گهشوگوزاری وسهردانی ناوچه پیرۆزدهکان وسهرمایهیی زۆر بۆخۆی کێشهکات، ههلبژاردنی خالی هاوشیوه لهههموو ناوچهکان لهگهشهکردنی نابووری شریتی سنوری بهدریژی (۳۰۰کم) لهنیتوان همدوو ولات دهتوانیت لهپیدانی متعانهی سهرکردهکان رۆلی سهرهکی ببینیت، لهبهرنهوه یهکجاریت وادهبهریت که دهبیت لهستراتیجی هاوبهش و هاوبهشیپیکردن لهچالاکیه نابووریهکان بهمههمستی بهدهستهتانی کهشوههوایهکی دلنایایی سودهرگرین که دهتوانیت یارمهتیدههیت لهههلبژاردنی سیاسهتیکی دهرهکی چالاک و کاریگهر لهپرووی پارێزگاریکردن لهبهرژهوهندی نهتهوهیی و داهااتی نهتهوه همدوو ولاتدا.

تهواو بوو له کاتژمێر (۶:۴۲) نیتوانی رۆژی دوو شههمه رێکهوتی ۲۰۱۰/۱۱/۲۹

پاکنوسی کۆتایی له سێیهم رۆژی جهژنی پهههزان رۆژی پێنج شههمه رێکهوتی ۲۰۱۱/۹/۲

کاتژمێر (۱:۲۱) شهو

ئەم كەتەبە يە كەتەبە گەرنەگ و بەناوبانگە كانى
 دكتور عزت الله عزتى كەبەدە گەمەن توپتەنەووە كى زانستى و
 گەرنەگى و لە كەتەبەخانە كاندا بەرچاودە كەوێت كە لەبارەى
 جیۆپۆلەتىكى دوو وڵات لە رۆژھەلاتى ناوہ راست كە بریتىە لە ئىران
 و عىراق كرابێت، گەرنەگى ئەم كەتەبە لەوہ داىە كە توپتەر ئەم
 لىكۆلینەووەیەى زۆر بەشێوہى وورد و ئەكادىمى نوسىوہ و
 ئەمكارەى بۆ دەفترى زانىارى سىياسى و نىودەوڵەتى سەر
 بەوہزارەتى كاروبارى دەرہوہ كردووە و لەگەڵ ئەوہى نوسەر
 خۆى ئىرانىە بەلام دەتوانىن بلىن زۆر بىلاىەنانە و زانستىانە ئەم
 توپتەنەووەیەى ئەنجام داوہ و بەوردى ئامازەى بۆ سەر جەم كىشە و
 كەلىنە جیۆپۆلەتىكىە كانى ئىران و عىراق كردووە، كەبەدرىژاىى
 مپژوو بووہتە سەرچاوہى ناكۆكى و مەملانى لەنىوان ئەم
 دووڵاتانەدا و بەشێوہى جۆراوجۆر بەپى سەردەمە مپژوووىيە كان.

منتقدى اقرأ الثقافى

للكتب (كوردى - عربى - فارسى)

www.iqra.ahlamontada.com

2013

نرخى شەش ھەزار دىنارە

بەگەمەنەى پەناوێكەى گەمەنەى

Farhad